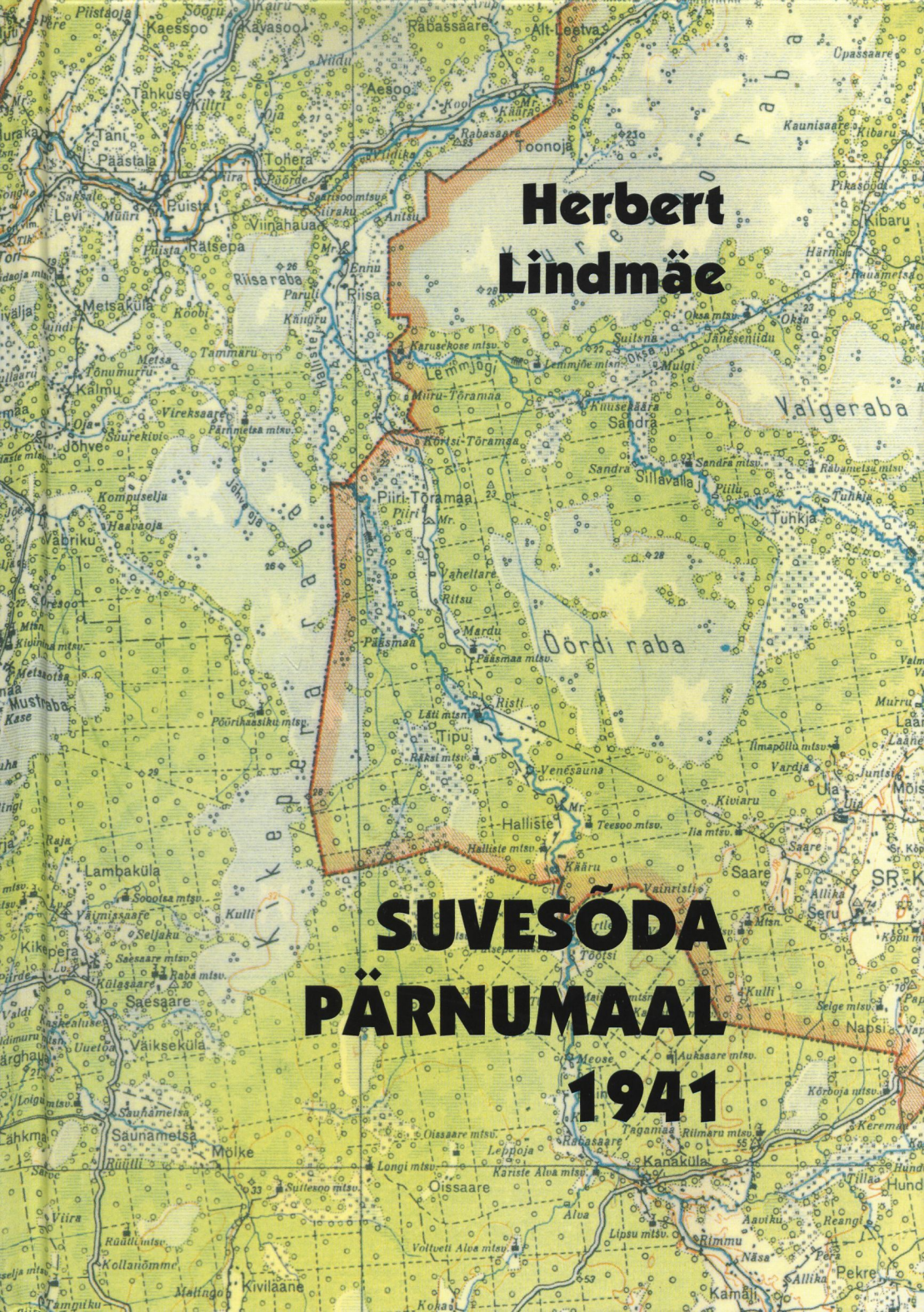
Herbert
Lindmäe
SUVESÕDA
PÄRNUMAAL
1941

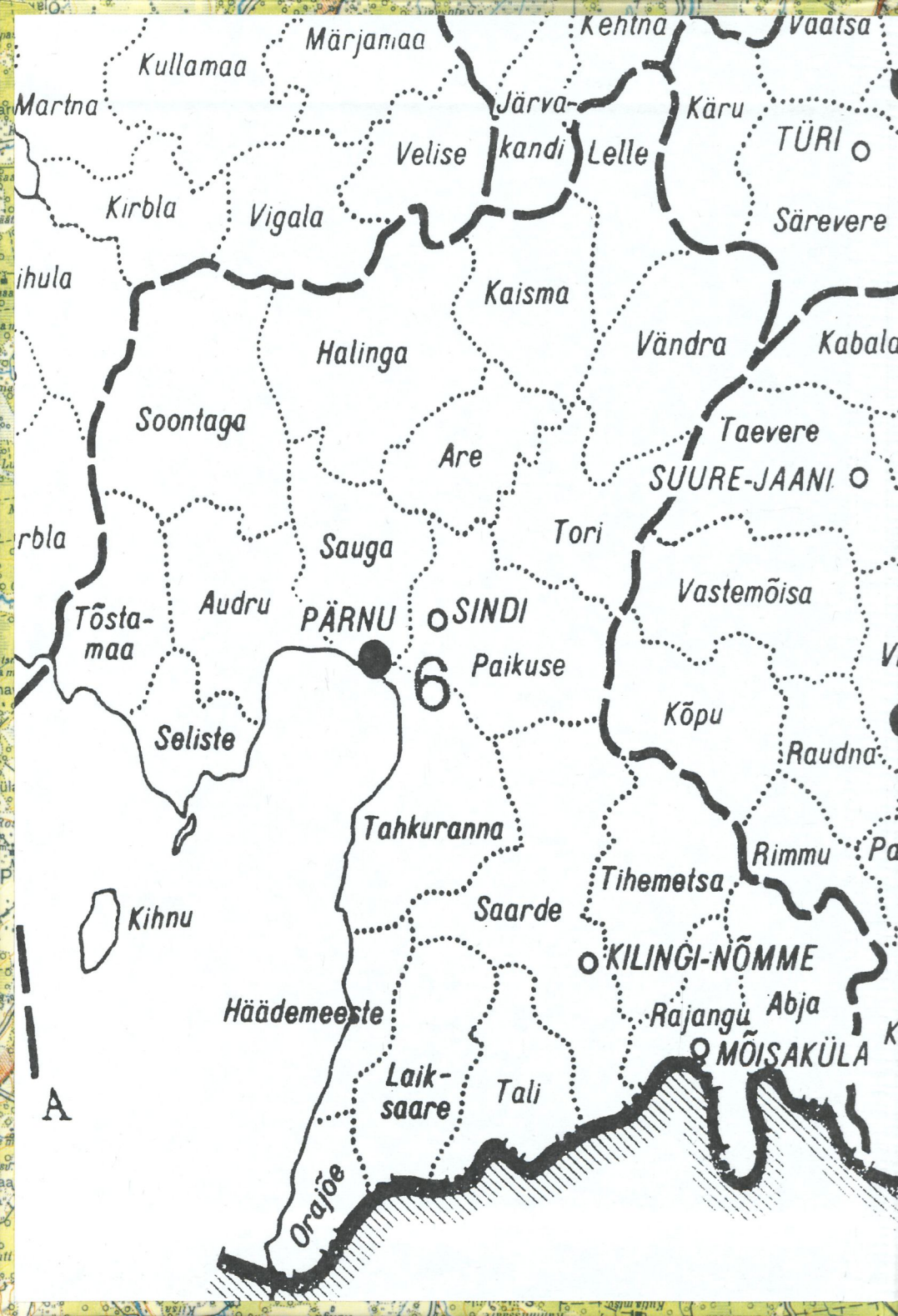
Märjamaa
Kullamaa
Kehtna
Vaatsa
Martna
Järva-
kandi
Käru
Velise
Lelle
TÜRI
Kirbla
Vigala
Särevere
Kaisma
Halinga
Vändra
Kabala
Soontaga
Taevere
Are
SUURE-JAANI
Tori
Sauga
Vastemõisa
Tõsta-
maa
Audru
PÄRNU
SINDI
Paikuse
6
Kõpu
Seliste
Raudna
Tahkuranna
Rimmu
Tihemetsa
Kihnu
Saarde
KILINGI-NÕMME
Häädemeeste
Rajangu
Abja
MÕISAKÜLA
Laik-
saare
Tali
A
Orajõe

Suvesõda Pärnumaal

1941

Suvesõda IV

Herbert Lindmäe

Tartu 2006

Sihtasutus Valge Raamat ja autor avaldavad tänu Eesti Represseeritute Abistamise Fondile toetuse eest raamatu trükkimiseks.

© Herbert Lindmäe, 2006
© Sihtasutus Valge Raamat

ISBN-13; 978-9949-13-802-9
ISBN-10; 9949-13-802-7

Trükikoda OÜ Greif

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU
2-06-08773

Saateks

Kes minevikku ei mäleta, see elab tulevikuta.
Juhan Liiv, Alatskivi

Pärnumaa paikneb Lääne-Eesti soise ja metsase rannikumadaliku lõunaosas, piirneb läänes Liivi lahega, põhjas Läänemaaga ja Harjumaa lõunapoolse osaga ning tungib kiiluna Harju- ja Järvamaa vahele. Idas külgneb Pärnumaa Järva- ja Viljandimaaga, kusjuures kagus ulatub maakond laia sopina Viljandimaa ja Läti vahele. Maakonna lõunapiiriks on Eesti-Läti riigipiir. Pärnumaa keskosa on pigistatud kokku Liivi lahe ja Viljandimaa vahel. Liivi lahe saartest kuuluvad Pärnumaa külge Kihnu, Manilaid ja Sorgu. (590, lk 1–2). Maakonnalinnaks on Pärnu, juba enne Baltimaade ristiusustamist lääne ja ida kaubatee sadamakoht. Pärnu jõe (alamsks *Emihoch, Embecke – Emajõgi*) suudmes, Sauga jõe (*Perona*) ääres, piiskopkonna toomkiriku ümber paiknevast Pärnu linnast (hiljem Vana-Pärnu) teatakse juba aastast 1251. Jõe- ja mereteede ühenduskohale Saksa Ordu uue komtuurilossi (esmakordselt mainitud 1265) juurde rajatud Uus-Pärnust sai üks Vana-Liivimaa neljast tähtsamast hansalinnast*. (179; 579, lk 21–24; 587, lk 94).

Sajandite tagant pärineb ka Pärnu linnavapi kujutis. Nii on

---

* XIII sajandi lõpust kuni 1669. aastani tegutses võõrsil viibivate saksa kaupmeeste koondis – Hansa Liit, mida on nimetatud ka Saksa Hansaks. Hansa Liitu on kuulunud üle 160 Põhja-Saksa, Madalmaade ja Liivimaa linna, sealhulgas Tallinn, Tartu, Viljandi ja Pärnu. Pärnu linnal oli hansakaubanduses tähtis vahesadama ja -lao roll. Sellal laevatatavate jõgede kaudu peeti ühendust sisemaa linnade – Paide, Viljandi ja Tartuga. Hansakaubandus sai alguse Visbyst, kuid hiljem läks juhtiv roll üle Lübecki raele. Hansa Liidu tegevus kooskõlastati hansapäevadel, milles osalesid hansalinnade esindajad. (179).

1361. aastast pärit ürikul ümmargune pitser, millel on kujutatud risti hoidev käsi ja võti ning ringjas tekst: *Secretum: civium: de: Perona.* (579, lk 23; 590, lk 722).

Pärnumaal on elanud aastasadu jõukas ja ettevõtlik linna- ja maarahvas. Raudteeühendus Valga kaudu Riiaga (aastast 1896) ja Viljandi kaudu Tallinnaga (aastast 1897) lõi eeldused Pärnumaal ka tööstuse arenguks. See maanurk on andnud Eestile silmapaistvaid kultuuritegelasi, teadlasi, kirjanikke ja sõjamehi. Nii elas Pärnus 1850–1863 rahvusliku liikumise ja kultuuritegelane, Vändra köster ja koolmeister **Johann Voldemar Jannsen** (16.05.1819–13.07.1890), kes rajas *Perno Postimehega* 1857 järjepideva eesti ajakirjanduse, ja tema tütar, kirjanik ja rahvusliku liikumise juhtluuletaja **Lydia Koidula – Lydia Emilie Florentine Jannsen** (24.12.1843–11.08.1886). Kurgjal elas ühiskonnategelane, publitsist, kirjanik ja pedagoog, Vana- ja Uue-Vändra valla kirjutaja (1872–1874), Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi president, Kurgja talu peremees **Carl Robert Jakobson** (26.07.1841–19.03.1882). Pärnumaal on sündinud kirjanik, karikaturist ja ajakirjanik **Karl-August Hindrey** (15.08.1875–09.01.1947), kirjanik **August Kitzberg** (29.12.1855–10.10.1927), kirjanik ja pedagoog **Andres Saal** (21.05.1861–23.06.1931), kirjanik, ajakirjanik ja pedagoog **Lilli Suburg** (01.08.1841–08.02.1923), kirjanik ja pedagoog **Karl-Ernst Särgava** (29.04.1868–12.04.1958) jt. Pärnumaal, Tahkuranna vallas sündis Eesti riigitegelane, Eesti Vabariigi esimene president *cand jur* **Konstantin Päts** VR I/1, VR III/1* (23.02.1874–18.01.1956, suri vangistuses Buraševos, Kalinini oblastis, ümber maetud 1990. aastal Tallinna Metsakalmistule). Tori vallast pärineb riigitegelane ja põllumajandusteadlane – Eesti Asutava Kogu liige, põllutöö- ja toitlusminister (1919), põllutööminister (1919–1921) ning I–IV Riigikogu liige **Theodor Pool** (08.12.1890–25.08.1942). Ta pidas 1925. aastast Tori vallas Piistaoja talu ning arendas selle karjast eesti musta-kirju veise sugulava. Sindi vallas on sündinud ka

---

* Riigivanema 28. märtsi 1935. aasta käsukirja nr. 10 järgi kaitsevägedele tuleb *Vabadusristi kavaleride nime kirjutuses märkida nime juurde, vahetult nime järele (ilma sulgudeta) ka Vabadusrist. Vabadusrist tähendada tähtedega VR, liik ladina numbriga ja järk araabia numbriga, lahutades viimase ladina numbrist murdjoonega (nt VR II/3). See on sunduslik nime esmakordsel mainimisel.* (690, lk 373).

Julius Seljamaa VR I/3 (08.04.1883–17.06.1936) – ajalehe *Vaba Maa* peatoimetaja (1918–1921), Ajutise Maanõukogu liige ja Eesti Ajutise Valitsuse esindaja Venemaal, Eesti saadik Lätis (1922–1928) ja Moskvas (1928–1933) ning välisminister (1933–1936). Ta osales ka Eesti ja Vene rahuläbirääkimistel.

Tuntud sõjaväelastest on sündinud Pärnumaal kindralmajor **Hans Leesment** (13.02.1873–26.08.1944) (618, lk 55), kindralmajor **Arthur Lossmann** (05.10.1877–01.08.1972) (618, lk 61), kindralmajor **Jaan Maide** (30.05.1896–10.08.1945) (618, lk 65) ja kindralmajor **Juhan Tõrvand** (25.11.1883–12.05.1942) (618, lk 120).

Ka Eestile eluliselt tähtis ajaloosündmus on seotud Pärnuga: Pärnu teatrimaja *Endla** rõdult kuulutati 1918. aasta 23. veebruaril kell 8 õhtul Eesti iseseisvaks vabariigiks (571, lk 290) ja Maapäeva saadik, advokaat **Hugo Kuusner** luges teatri juurde kogunenud rahvale ette Eesti Maapäeva Vanemate Nõukogu Manifesti kõigile Eestimaa rahvastele (569, lk 256, 284).

Rahvusliku vaimu kandnud, iseteadev ja jõukas Pärnumaa rahvas võõristas punast võõrvõimu. Sestap oli Pärnumaal nõukogude esimese okupatsiooni aegne terror julm ja halastamatu. Paljudest pärnumaalastest said punaste metslaste terroriohvrid, paljudel hävitati pere ja kodu, paljud langesid võitluses oma maa ja rahva eest. Enamlaste käte ja kurjuse läbi on kerkinud sajad ristidega ja ristideta pärnumaalaste hauakünkad.

Pärnumaal oodati sõda, mis pidi Eestist pühkima enamlaste võimu. Tahaplaanile jäid siin iidne vaen ja viha sakslaste vastu: Saksa sõdureid võeti vastu kui vabastajaid, kelle relvad pidid tooma tagasi Eesti Vabariigi.

Sõjaeelset ja sõjaaegset sündmustikku, punast terrorit ja partisanivõitlust käsitletakse Pärnumaa linnade (maakonnalinn Pärnu, Kilingi-Nõmme, Mõisaküla ja Sindi) ja valdade järgi (22 valda nende tähestikulises järjestuses: Abja, Are, Audru, Hallinga, Häädemeeste, Kaisma, Kihnu, Laiksaare, Lelle, Orajõe, Paikuse, Rajangu, Saarde, Sauga, Seliste, Soontaga, Tahkuranna, Tali, Tihemetsa, Tori, Tõstamaa ja Vändra). Käsitluses on silmas peetud

---

* Pärnu *Endla* tegutses aastatel 1911–1944 Rüütli ja Aia tänava nurgal. Teatrihoone hävis sõja ajal. (571, lk 290).

Eesti Vabariigi 1939. aasta haldusjaotust (*vt H. Puhk. Estonia Estonorum: Eesti 1940. Ajalooline geograafia. – Ontarino, 1955*)*. Sellest teatmeteosest on lähtutud ka ajakirjanduses, arhiiviandmetes või muudes allikates kasutatud kohanimede täpsustamisel. Samuti on selleks kasutatud Pärnumaa kaarti 1:200 000 Riigi Trükikoda 1938 (Topo-Hüdrograafia Osakonna väljaanne 1938).

Käsitluse jälgimise hõlbustamiseks on sündmustik esitatud ajalises järjestuses. Sõnastuses on püütud jälgida tolleaegset kõnepruuki, et seeläbi ilmestada olustikku ning sõjaeelseid ja -aegseid meeleolusid.

Veebruarikuus 1941 jaotati Eesti NSV Siseasjade Rahvakomissariaat kaheks rahvakomissariaadiks – Eesti NSV siseasjade rahvakomissariaadiks (SaRK – NKVD) ja Eesti NSV riikliku julgeoleku rahvakomissariaadiks (RJRK – NKGB) (738). Rahva hulgas neid punaste saatanate uusi segaseid nimetusi ei kasutatud – öeldi lihtsalt en-ka-ve-de. Seepärast ei eristata ka raamatus alati NKVDd NKGBst.

Raamatu koostamisel on kogutud erinevatest allikatest andmeid Eesti Vabariigi annekteerimise ettevalmistamise, 1940. aasta juunipöörde, esimese punase aasta, samuti punase terrori ohvrite – arreteeritute, küüditatute ja mõrvatute ning suvesõjas Eesti eest võidelnud meeste, lahingus langenute ja haavatute ning sõjaohvrite kohta Pärnumaal. Selleks on kasutatud arhiividokumente, eelkõige Pärnumaa Omakaitse poolt kogutud materjale. Pärnumaa Omakaitse tegevust käsitlevate materjalide kogumist ja korraldamist alustas maleva staap kooskõlas Omakaitse Valitsuse korraldusega 1942. aasta jaanuaris. Kogumistöö juhiks määrati maleva staabi ohvitser major **Mihkel Martsoo**** ja tehniliseks kor-

---

* Raamatus ei kasutata tekstis jutumärke otsekõne ja tsitaatide, trükiste jm nimetuste ning osatamisi öeldu raamimiseks. Ilmestamaks teksti ja vältimaks jutumärkide rohkust on need esitatud kaldkirjas.

** Major **Mihkel Martsoo** (20.05.1902 Tori v – 31.08.1989, Uppsala) oli 1944. aastal 6. Piirikaitse rügemendi I pataljoni ülem. Ta võitles Narva rindel. 17. septembril jäi tema pataljon taandumisel katteüksuseks. Major M. Martsoo arreteeriti 23.03.1946, tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd Komi ANSV Vorkutlagis. (583, lk 288). Ta jõudis Siberi vangilaagrist 1955. aastal invaliidina tagasi Eestisse ja emigreerus välismaal elanud abikaasa juurde. (187; 192; 559, lk 221; 599, lk 19; 624, lk 92).

raldajaks staabi ametnik **Bernhard Parming**, kes hiljem maleva ajaloo kokku kirjutas. Materjalide kogumine, koondamine ja kontroll toimus mitmes järgus. Kõigepealt saadeti Omakaitse allüksustele metoodikajuhendid tööks linnades ja valdades. Side loodi ka nende Suvesõjas osalenutega, kes olid vahepeal Pärnumaa Omakaitsest lahkunud. Pärast viis kuud kestnud materjali kogumist koostati selle alusel Pärnumaa Omakaitse maleva nelja ringkonna – Lõuna-, Põhja-, Lääne- ja Pärnu linna ringkonna allüksuste (pataljonide) ajalood. Nende alusel kirjutati maleva ajalugu. Seda toimetati ja kontrolliti enne käsikirja lõplikku valmimist kõigi kogutud algallikate põhjal. Kokku koguti ja korrastati Pärnumaa Omakaitse ajaloolisi materjale umbes 1300 lehekülge teksti, lisaks sellele lahinguskeemid, ajaleheartiklite väljalõiked, üleskutsed, fotod jms. **See materjal on kaduma läinud**: 1944. aasta septembris Punaarmee pealetungi eel dokumendid hävitati – need läksid põhiosas ahju. (641, lk 48–49). Küll on aga säilinud *Kokkuvõte Pärnumaa Omakaitse ajaloolisest tegevusest Kaitseliidu likvideerimisest kuni 1. jaan. 1942. a. Käsikirja koostanud Pärnumaa Omakaitse ajalooliste materjalide põhjal Bernhard Parming. Redaktsiooniliselt läbi vaadanud major Mihkel Martsoo. Pärnus, 1942. a.* (641, lk 48–49; 760).

Samuti on saadud vajalikke andmeid sõjaeelsetest ning Saksa okupatsiooni ajal ilmunud ajalehtedest (*Pärnu Päevaleht, Uus Elu, Eesti Sõna, Maa Sõna, Teataja* jt), sealhulgas ajalehtedes avaldatud surma-, arreteerimis-, küüditamis- ja nõukogude ajal kadunuksjäänud isikute tagaotsimiskuulutustest, samuti nõukogude okupatsiooniaegsest, aga ka Välis-Eesti ning taasiseseisvunud Eesti ajakirjandusest ja muudest trükistest. Töös on kasutatud Pärnu Maavalitsuse perekonnaseisuosakonna 1941. aasta surmaregistri kirjeid, selgitamaks Pärnumaal enamlaste poolt mõrvatute, Suvesõjas langenud vabadusvõitlejate ja sõjategevuses hukkunute nimesid. Ühtaegu oli eesmärk koguda ka andmeid Suvesõja ja Saksa okupatsiooni ajal hukatud enamlaste või nendeks arvatud isikute kohta.* Nõukogude esimese okupatsiooniaasta iseloomus-

---

* Kuna Suvesõjas ja Saksa okupatsiooni ajal hukatud enamlaste või enamlasteks arvatud isikute täpsema arvu, hukkamise põhjuste ja asjaolude selgitamine eeldab aeganõudvat omaette süvauuringut, on siinses raamatus piirdutud vaid nende isikutega, kelle hukkamine seondub Suvesõja ja partisanivõitlusega Pärnumaal.

tamiseks on kasutatud eelkõige sellal Pärnumaal ilmunud ajalehtede *Pärnu Rahva Hääl* ja *Töörahva Hääl* kirjutisi. Ajaleheandmete kasutamisel on olnud eesmärk aduda, mida teadsid ajalehtede järgi Eesti saatuseaastatel päevasündmustest pärnumaalased.

Enne venelaste *suurt isamaasõda* Pärnumaal toimetatud arreteerimiste ja juuniküüditamise ning Suvesõja-aegse punase terrori kohta andmete kogumisel on lähtutud peaasjalikult sellistest teatmeteostest, nagu *Poliitilised arreteerimised Eestis: 1940–1988: Raamat I / Koost L. Õispuu. – Tln, 1996* ja *Poliitilised arreteerimised Eestis: 1940–1988: Raamat 2 / Koost L. Õispuu. – Tln, 1998* ning *Küüditamine Eestist Venemaale: Juuniküüditamine 1941 & küüditamised 1940–1943: Raamat 6 / Koost L. Õispuu. – Tln, 2001* (represseeritud isikute registrid – RIR). Juuniküüditamisel äraviidud isikute kohta on ainulaadseks allikaks enamlaste Pärnust põgenemisel süüdatud miilitsahoonest leitud servadelt põlenud protokollideraamat – *maakonna kolmiku (troika) otsused nõukogudevastase elemendi väljasaatmise kohta.* Neid andmeid on kõrvutatud ja täiendatud nüüdseks ilmunud teatmeteostest, samuti Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riikliku Komisjoni (ORURK) andmebaasist saadud lisaandmetega.

Kui on teada, et arreteeritud või küüditatud pärnumaalane jõudis tagasi Eestisse, lisatakse tekstis represseeritu nimele sulgudes tema vanus, kui ta aga suri eeluurimisel, vanglas või asumisel, samuti siis, kui ta mõrvati erinõupidamise või tribunali otsuse järgi, märgitakse sulgudes olemasolevad andmed tema sünni- ja surmaaja kohta.

Samuti esitatakse terroriohvri (arreteeritu või küüditatu) nime järel sulgudes ka olemasolevaid muid andmeid tema elukoha, arreteerimise aja, erinõupidamise või tribunali otsuse, samuti surma ning vanglast või asumiselt vabanemise aja kohta. Kui sellekohased andmed puuduvad või on napid, ei lisata sulgudes igakordset märget andmete puudumise kohta.

Suvesõjas langenud või mõrvatud vabadusvõitleja, terroriohvri ning sõjas hukkunu nime järele on tekstis märgitud tema vanus sulgudes. Langenud vabadusvõitlejate, mõrvaohvrite ja suvesõjas hukkunute nimede loetelus (lisas) märgitakse nende teadaolev

sünni- ja surmaaeg ning surmakoht. Kui surmakoht lahkneb elukohast, lisatakse elukoht sulgudes.

Vabadusvõitlejate ja vene okupatsiooni terrorirežiimi ohvrite kohta andmete kogumisel ja nimede täpsustamisel on kasutatud ka Kaitseliidu väljaannet *Pärnumaa Maleva Teataja* ning selliseid teatmeteoseid, nagu *Eesti Vabadusristi kavalerid. – Stockholm: Välis-Eesti & EMP, 1984, Strauss M jt. Eesti Vabaduse Risti kavalerid: Register / ESHL. – Viljandi, 2004* jt, *V. Salo. E.V. kaadriohvitseride saatus: 1938–1996/ ORURK. – Tartu, Eesti aadress-raamat 1938–1939. – Tln, 1938, Telefoniabonementide nimekiri: Andmed 1. veebruariks 1940. – Tln, 1940.*

Erinevatest allikatest saadud isikuandmete lahknemise korral on usaldatud perekonnaseisuosakonna surmaregistri andmeid, samuti represseeritud isikute registreid. Kui ei ole täit selgust isiku ees- või perekonnanimes, lisatakse nimele ühest või teisest allikast leitud nimeteisend.

Mõnigi kord ilmneb lahkuminekuid ka erinevates allikates esitatud sõja- ja muude sündmuste kirjeldustes. Sel puhul on peetud tõepärasemateks allikakriitilisest vaatekohast lähtudes Omakaitse tegevuse kokkuvõttest saadud andmeid või on tehtud viiteid lahknevatele allikatele.

Kõrvalpõigetes on raamatus kirja pandud andmeid ka Pärnumaa vabadusvõitlejate, samuti punaste võimurite elust ja edasisest saatusest.

Raamatus on ulatuslikult käsitletud Eesti saatuseaastaid 1939 ja 1940, juunipööret ja esimese okupatsiooniaasta sündmusi Pärnumaal. Siit saab selgeks, kuidas toimus nõukogude vägivallavõimu kehtestamine Pärnumaal, kuidas juurutati vene meelt ja Eesti rahvale võõraid Venemaalt ülevõetud *nõukogude kombeid*, kuidas püüdis uus punane võim pärnumaalasi oma valega peibutada, kuidas õhutati vaenu vaesemate ja rikkamate vahel, kuidas püüti terrori rakendamisel hirmutada eestlasi ja muuta nad nõukogude võimule truudeks massi-inimesteks. Sellest käsitlusest ilmneb, mispärast vihkasid isemeelsed ja rahvuslikult meelestatud pärnumaalased nõukogude võimu. See viha ja vihkamine lahvatas Pärnumaal peetud Suvesõjas, kus metsavennad ja omakaitselased,

samuti Saksa sõjaväkke vabatahtlikult astunud mehed võitlesid enamlaste vastu viha ja vihkamisega.

Kohati on raamatus kasutatud ka nende inimeste mälestusi, kes oma veendumuste, lihtsameelsuse ja piiratuse, kasuiha või karjäärihimu tõttu osalesid kaasajooksikutena nõukogude okupatsioonivõimu rajamisel ja selle kindlustamisel, võitlesid Suvesõjas oma rahva vastu ning panid toime andestamatuid ja aegumatuid inimsusevastaseid ja sõjasüütegusid. Nii koguti 1942. aasta esimesel poolel Venemaal 7. ja 249. Eesti laskurdiviisis endistelt parteija nõukogude töötajatelt, samuti miilitsameestelt, hävituspataljonlastelt ja teistelt NKVD-NKGBlastelt mälestusi Suvesõja ja sellele eelnenud sündmuste, samuti isikute kohta, kes vihkasid nõukogude võimu ja võitlesid selle vastu. Eesmärk oli saada andmeid isikutest, keda kohe pärast Eesti vallutamist vangistada. Nii tunnistab EK(b)P Keskkomitee II sekretär **Nikolai Karotamm** oma 8. detsembri 1942. aasta kirjas NSV Liidu siseasjade rahvakomissarile **Lavrenti Beriale** otsesõnu: *...Nende materjalide alusel on vaja koostada selliste isikute nimekirjad koos aadressidega, et oleks võimalik ENSV ühe või teise osa vabastamisel saksa okupantidest asuda sõna tõsises mõttes kohe esimesel tunnil fašistlike agentide väljaselgitamisele...* (573, lk 5). Seega käis Venemaal juba 1942. aastal Eestist eluga pääsenud enamlaste osavõtul uute repressioonide ettevalmistamine. Nendele usutlustele on omane oma veriste tegudega uhkeldamine, punase võõrvõimu ees kannuste teenimine ja püüe tõendada oma ustavust nõukogude võimule. Nii seletab hävituspataljonlane **Voldemar Nõmme** Mõisakülast: *...Siis mina tulistasin oma jahipüssist, mõlemast rauast korraga... Mees elas veel ja me viisime ta puukuuri... Hukkasime ta pärast samas kuuris.* Edasi: *Läksime tagasi jaama, et Beljajev* (NKVD ülem Mõisakülas – H.L.) *toimetaks ülekuulamist. Esimesena võttis ta ette 16-aastase poisi, kelle juurest leiti kodusel teel valmistatud relv, n.n. „susspüss.* Kuna poiss Beljajevi küsimuse peale vaikis, *ta viidi välja ja kästi jaama otsa juures kõhuli heita. Ta tegi seda vastutõrkumata. Siis lasti talle üks kuul pähe ja teine selga. Järgmisena võttis Beljajev ette ühe vangistatud uusmaasaaja. Mis temalt küsiti, seda ma ei kuulnud...* Kui ta ei vastanud, *viidi ta samuti välja ja lasti poisi kõrvale pikali heita. Ka temale lasti üks kuul selga, teine*

pähe. Niiviisi, igale mehele 2 kuuli, lasti maha kõik bandiidid, arvult 10 inimest. Järele jäi veel üks vangistatu. Tema hakkas kartma. Kui talle üteldi, et ta jääb ülestunnistamise korral ellu, kõneles ta, et neid oli kokku 35 meest... Kui mees oli kõik ära jutustanud, ütles Beljajev: „Hea küll, võite minna." Ta lasti 20–25 meetri kaugusel selja tagant maha. (764, l 143; 766, lk 191–192, 196–197).

Kuigi iga usutletav tõendas oma allkirjaga, et *tema jutustus vastab talle teadaolevatele tõsiasjadele,* esineb nende jutus kohati ilmselget valet. Kas omaaegsest hirmust metsavendade ees või soovist oma kaotusi põhjendada, suurendatakse arutult metsavendade hulka Pärnumaal. Samas püütakse vähendada oma ning suurendada metsavendade kaotusi. Nii väidab 4-klassilise haridusega Tihemetsa valla täitevkomitee esimees **Oskar Kaasik** oma usutluses, et 4. juuli hommikuks oli metsavendade poolt vallutatud *Tihemetsa Täitevkomitee juurde kogunenud bandiite umbes 200... Punaarmeelased piirasid Kilingi-Nõmme ümber ja andsid bandiitidele tugeva löögi. Bandiidid kaotasid surnutena 150–200 meest, punaarmeelastel oli langenuid 5.* (764, l 64; 766, lk 23–24).

Ka Vene teise okupatsiooni ajal ilmunud 1941. aasta sõjasündmuste kirjeldused Pärnumaal kubisevad lausvalest. Nii vestab K. Kuusik Vana-Pärnus elutsenud Alfred Täetsi* perekonnast, kus isa ja kolm poega olid hävituspataljonlased: *Maksi mõtted katkesid. Suveöö taevasamet nagu kärises. Ja äkki täitus laotus loendamatute täpikestega, mis kasvasid, kasvasid. Metsa kohale laskusid valged kuplid. Maks haaras püssi, tulistas. Seda tegid ka teised võitlejad. Maks teadis, et ta mööda ei tulistanud. Esimene fašistide parašüütist maandus metsalagendikule elutult, teine, kolmas... Aga kaugemal, Tahkuranna pool hõljusid veel sajad langevarjumütsid...* (632, lk 388, 390). Ainult et sellist sakslaste unenäolist õhudessanti Tahkuranna kandis, Eesti Vabariigi presidendi Konstantin Pätsi sünnivallas ega mujal Pärnumaal, samuti Eestis ei tunta ega teata. Nii tehti propagandajutustustes hävituspataljonlastest olematute sündmuste olematuid kangelasi.

Samuti väidetakse: *Eestimaa Kommunistlik Partei mobiliseeris*

---

* **Alfred Täets** (01.11.1917–17.07.1941) Pärnust hukati pärast sakslaste tulekut (557, lk 284).

kõik jõud fašistide käsilastele vastulöögi andmiseks. Enne hitlerlike regulaarvägede sissetungimist Eestisse purustasid hävituspataljonide võitlejad bandiitide salgad Kilingi-Nõmmel, Vändras, Pärnus... (628, lk 8). Unustatud on tõsiasi, et Liivamäe lahingus olid hoopis metsavennad need, kes tõkestasid punastele bandiitidele tee Kilingi-Nõmmele ja purustasid hävituspataljoni. Kilingi-Nõmmel ei purustatud bandiitide salku, vaid seal tapsid ja põletasid enamlased. Nii seisnes *bandiitide salkade hävitamine* esimeste ettejuhtunud ja hävituspataljonlastele kahtlastena näivate inimeste mõrvamises ja piinamises. *Bandiitide* (s.o metsavendade või omakaitselaste) salku ei purustatud ka Vändras ega Pärnus.

Samas kohtab usutlustes vahel ka ausameelseid väiteid, mis tahtmatult lammutavad enamlaste juttu hambuni relvastatud metsavendade metsikusest ning klantspilti sellest, kuidas pärnumaalased armastasid nõukogude võimu. Hävituspataljonlane **Tõnis Riisoja** tunnistab: *Pataljoni esimene ja suurem operatsioon, millest osa võtsin, toimus Kilingi-Nõmmel 3. või 4. juulil...* Järgmisel hommikul *...sõitsime koos hävituspataljoni lisajõududega... edasi Kilingi-Nõmmele, kus punaarmeelased ees olid. Nad olid meie vangid ühest vabriku keldrist või laoruumist vabastanud. Vange oli meie omade ja kohalikkude tegelastega kokku olnud 20 inimest. Vangistatutelt olid bandiidid ära võtnud relvad ja dokumendid, kuna suitsud ja raha olid alles jäetud... Meie 8 haavatut olid bandiidid toimetanud ravimisele, nende haavad sidunud ja voodisse paigutanud. Haavatud viisime Pärnu linna haiglasse* (764, l 183; 766, lk 88–89). Siit ilmneb metsavendade humaanne suhtumine haavatutena vangilangenud vaenlastesse. Selline käitumine oli enamlastele täiesti võõras – haavatud metsavend tapeti kohapeal, mõnigi kord teda enne tapmist sadistlikult piinates.

Tõtt räägib ka NKVD töötaja, tollal Pärnumaa parteikomitee instruktor ja hävituspataljonlane **Jaan Kalu**: *Relvastus oli Pärnu ümbruse bandiitidel juhuslik ja väga puudulik. Peaasjalikult olid nad varustatud vanade vintpüsside ja jahipüssidega* (764, l 69; 766, lk 96).

Tõsi on enamlaste jutus see, et Pärnumaal, nagu mujalgi Eestis, vihati nõukogude võimu. Nii märgib komsomoli Vändra vallakomitee sekretär, hävituspataljonlane **Erich Meimre** ausalt: *Ela-*

nikkond suhtus bandiitidesse silmatorkavalt hästi: ta püüdis neid kõigiti varjata ja abistas neid igal sammul. (764, l 105; 766, lk 149). Hävituspataljonlane **Aleksander Toomsalu** lisab: *Meeleolu Kilingi-Nõmmel oli väga valgekaartiline* (764, l 210; 766, lk 168). Ka hävituspataljonlane **Tõnis Riisoja** kinnitab: Vändra kandis... *ei pooldatud sakslast, ega venelast. Üldse selle kandi uusmaasaajad näisid nõukogude korda vihkavat, mis paistis kõikide jutust, kellega kõnelesime. Oodati endist kodanlist korda* (764, l 183, 766, lk 92). Rahvakohtu kohtutäitur **Aleksander Vaimand** iseloomustab olukorda Mõisakülas: *Märkasin juba enne sõda oma kaasteenijate keskel vaenulikku suhtumist nõukogude korda ja selle pooldajatesse. Mind pilgati ja tögati kui komsomoli liiget... Kui sõda algas, tekitas see minu kaasteenijais ilmselt heameelt: loodeti Saksamaa võitu.* (764, l 224; 766, lk 163).

Suvesõda Pärnumaal (Suvesõda IV) on autori kolme eelmise raamatu – *Suvesõda Tartumaal 1941* (Suvesõda I), *Suvesõda Virumaal 1941* (Suvesõda II) ja *Suvesõda Viljandimaal 1941* (Suvesõda III) jätk. Seetõttu ei korrata siinses raamatus kõiki Eesti Vabariigi okupeerimisele eelnenud saatuse-aastate, esimese nõukogude okupatsiooni ja sõjasuve raamsündmusi, samuti inimsusevastaste ja sõjasüütegude õiguslikku hinnangut, mis on esitatud suvesõja varasemas käsitluses. Neid puudutatakse üksnes siis, kui need seonduvad vahetult Pärnumaaga või hõlbustavad Pärnumaal toimunud sündmuste mõistmist.

Raamatu eesmärk on liita Suvesõjale eelnenud sündmuste ja Pärnumaal peetud Suvesõja kohta kogutud üksikud andmekillud ühtseks terviklikuks käsitluseks ning püüda anda lugejale erinevatest allikatest saadud andmete kõrvutamisel ja vaagimisel võimalikult tõepärane ajaloopilt. Samas on peetud silmas ka eesmärki talletada tulevaste põlvede jaoks punase terrori ohvrid (punasel aastal arreteeritud, küüditatud ja mõrvatud) ning Pärnumaal enamlaste vastu võidelnud ja langenud vabadusvõitlejad. Kirja on püütud panna ka teadaolevad sõjaohvrid, kes said lahingutegevuses surma miini-, pommi- ja mürsukildude või uitkuulide läbi.

Raamatus on juttu ka Pärnumaal esimesel punasel aastal omandi ja inimsuse vastu toimepandud süütegudest (vara natsionaliseerimine ja maareform, inimõiguste rikkumised, eestimeel-

sete isikute arreteerimine, nende sunniviisiline väljasaatmine ja genotsiid), mälestusmärkide hävitamisest, samuti sõjasüütegudest (Punaarmee relvajõududes teenima sundimine ja tsiviilelanikkonna vastu suunatud sõjategevus – Stalini *põletatud maa taktika* rakendamine Suvesõjas, tsiviilelanike tapmine ja piinamine, talude ja asulates elamute põletamine ning varade muul moel hävitamine, samuti punaväelaste, miilitsate või hävituspataljonlaste poolt toimepandud röövimised, Suvesõjas vangilangenud metsavendade, sealhulgas haavatute tapmine, piinamine ja ebainimlik kohtlemine). Siit saab lugejale selgeks, et punane terror sundis Pärnumaal, nagu mujalgi Eestis mehi, sealhulgas aastates talutaate ning verinoori poisse hankima relvi ja minema metsa, et kaitsta ennast, oma peret ja kodu ning seejärel võitlema enamlaste väljatõrjumisel Pärnumaalt ja kogu Eestist. Metsavennad ja omakaitselased ei hoolinud lahingus iseenda ega vaenlase elust. Aeg oli karm: peeti õigeks, et need, kes osalesid küüdiohvrite nimekirjade koostamisel, inimeste arreteerimisel ja Siberisse saatmises ning Suvesõjas peetud haarangutes, metsavendade ja rahulike elanike tapmises, oma rahvuskaaslaste öördamises ning talude ja asulates majade põletamisel, ei vääri elu. Veri nõudis vere hinda, ja Suvesõda tähendas verist ja raevukat kättemaksu nendele, kes olid teeninud okupante ja pannud toime kuritegusid oma rahva vastu. Siit saab selgeks ka see, mispärast läks mitusada Pärnumaa meest Suvesõja ajal ja selle järel vabatahtlikult Saksa sõjaväkke ning võitlesid ennastohverdavalt punaväe ja uue nõukogude okupatsiooni vastu. Seetõttu tuleks Suvesõja sündmustikuga tutvumine kasuks ka nendele, kes on saanud oma algteadmised nõukogude esimese okupatsiooni ja nn *suure isamaasõja* kohta sotsialistlikust koolist, komsomolist ja nõukogude okupatsiooniaegsetest allikatest, ja mõndagi sealt lapsemeelselt omaks võtnud. Mõnigi kord ei suudeta mõista, et Eesti meestele oli võhivõõras *Nõukogude Liidu suur isamaasõda*, ja nad võitlesid nõukogude võimu vihates ja sakslasi võõristades Eesti eest. Seda pidid nad saatuse tahtel tegema koos sakslastega, sakslastelt saadud relvadega ja saksa mundris. Seetõttu on rumal häbeneda oma rahva ajalugu, sealhulgas Saksa sõjaväevormi ja teraskiivrit, mis vastas oma kujult Eesti kaitseväes kasutatud kiivrile. Eestis on tuntud uhkust Saksa sõja-

väes võidelnud meeste sõdurivapruse üle ja nende sõjameheau teotamist ei andestata.

Siinne raamat on kirjutatud nende pärnumaalaste mälestuseks, kes olid enamlaste esimese okupatsiooni ohvrid, kes võitlesid Suvesõjas punase terrorirežiimi vastu, langesid Pärnumaal peetud partisanivõitluses, Eesti vabastamisel enamlastest ja Idarindel või hukkusid sõjaohvritena lahingutegevuses. Raamatus on püütud tulevaste põlvede jaoks talletada punaseid terroritegusid Pärnumaal, 1941. aasta Suvesõja sündmusi ning enamlaste kuritegude läbi Pärnumaa rahvale tekitatud kannatusi, valu ja leina. Enamlaste poolt toimepandud omandi- ja inimsusevastaseid ning sõjasüütegusid Pärnumaal ega mujal Eestis ei tohi unustada ega andestada. On ju Vene punase impeeriumi süü selles, et genotsiidiga püüti sihikindlalt läbi raiuda Eesti rahva elujuuri. Ei saa eitada tõsiasja, et just Eesti rahva vastu toimepandud enamlaste süüteod on seadnud eestlased väljasuremise ohtu.

Autor vabandab kõigi nende Pärnumaa meeste ja naiste ees, keda ennast või kelle lähedasi puudutavad andmed on esitatud raamatus ebatäpselt või vigaselt. Mõnegi arreteeritu, küüditatu, mõrvatu, vabadusvõitleja, Pärnumaa suvesõjas langenu või sõjaohvri nimi võib olla raamatust välja jäänud. Ka sõjasuve sündmustikus võib leida ebatäpsusi ja lünki. Need vead ja puudused seletuvad lähteandmetes ilmnenud lünkade, vastuolude ja ebatäpsustega. Napid lähteandmed ei võimalda neid tõe selgitamiseks omavahel kõrvutada ja vaagida. Paljugi on aeg oma unustushõlmaga katnud.

Autor tänab kõiki, kes on osutanud abi raamatu käsikirja täiendamisel ja täpsustamisel.

Vägevalt ja võimsalt voolab
Narva jõgi Soome lahte,
lahutades ilma kahte.
Läänekaldal – ole hoolas! –
põline on sõjatanner.
Ida pool on metsik manner.

Henrik Visnapuu (689, lk 3).

I. Lõpu algus

1. 1939. aasta teine pool

1939. aasta suvi oli päikeseleitsakuline ja põuane. Maa kuivas ja janunes vihma järele. Ka öösel ei tundnud rohukamar kastemärga. Vili põllul kollatas päikeselõõsas. Neljapäeval, 31. augusti hommikul kella 10 paiku süttis Lätis, Eesti-Läti piiril paikneva Teaste piiripunkti lähedal riigimets. Metsatuli hakkas tugevas lõunatuules kiiresti Eesti-Läti piiri poole kanduma. Paari tunni pärast, umbes kell 11.30 olid leegid jõudnud üle piiri Eestisse. Süttis Orajõe metskonnas riigimets ja mitmed erametsad. Laiksaares hävis 10 ha riigimetsa. Metsasuits kandus Laiksaarest halli hõreda linikuna mitmekümne kilomeetri kaugusele. Tulelõõmale lähemal, Laulaste kandis polnud näha kümne sammu kauguselegi. Kibe suits pani läkastama. Suitsu mattus maantee ning mõlemal pool teed mets ja võsa. Sajad mehed-naised võitlesid labidad käes metsatulega. Kõneldi, et 1939. aasta suvi meenutab Esimese maailmasõja eelset 1914. aasta suve: ka siis valitses pikemat aega põud ning ümberringi põlesid metsad ja rabad. (37; 253; 445). Nende meenutuste ajel ennustati, et küllap nüüdki süttib uus suur sõjatuli. Ja aimus läks täide.

Reedel, 1. septembri hommikutundidel tungisid Saksa väed sõda kuulutamata lennu- ja maaväe ootamatu rünnakuga Poola territooriumile. Sõda laienes: 3. septembril anti Londonist teada, et Suur-Britannia on *sõjavahekorras Saksamaaga* ja Prantsusmaa valitsus kinnitas, et ta täidab *omale võetud kohustuse Poola suhtes.* (574, lk 12).

4. septembril avaldas Eesti Vabariik oma erapooletuse deklarat-

siooni (693): *Eesti Vabariik jääb valjult erapooletuks sõjas, mis on puhkenud välisriikide vahel.*

Ööl vastu pühapäeva, 17. septembril astus Poola vastu sõtta NSV Liit: *Nõukogude valitsus on sunnitud oma huvide säilitamiseks ja Valge-Vene ja Ukraina vähemusrahvaste* (vähemusrahva kaart on Venemaal olnud ikka ja jälle valetrumbiks tema räpases poliitilises mängus – H.L.) *kaitseks Ida-Poolas andma oma vägedele käsu ületada pühapäeva hommikul kell 6 Moskva aja järele Vene-Poola piiri* (574, lk 12–13). Poola jätkas kahe rinde vahel oma viimaseid heitlusi – Saksa ja NSV Liidu ühiste löökide all hävitati Poola armee.

Sõjasündmused Euroopas mõjutasid ka Eesti majandust: Pärnumaal, nagu mujalgi Eestis, seati sisse suhkrukaardid. Alates esmaspäevast, 18. septembrist sai suhkrut osta ainult varustuskaartide ja ostulubade alusel. (574, lk 13).

19. septembril süüdistas TASS Eestit, nagu oleksid Eesti võimud mahitanud Tallinnas interneeritud Poola allveelaeva *Orzel* põgenemist.

Aeg oli ärev. Meeli rahustas ja andis rahvale kindlustunnet Sõjavägede Ülemjuhataja kindral **Johan Laidoneri** VR I/1, VR III/1 25. septembri raadiokõne: *Meie tahame kindlalt jääda väljapoole sõjakeerist... Aga kui siiski mingisugune võim või jõud meile, meie riigile ja rahvale peaks otseselt kallale tungima, siis on sõda, siis kaitseme ennast sama julgelt, sama kindlalt, sama üksmeelselt kui see sündis kakskümmend aastat tagasi Vabadussõja aegadel. See on meie kindel otsus, teist teed meil ei ole.* (574, lk 14).

Seda kindlustunnet ja ajavaimu väljendas ka sügishooajal Pärnu teatris *Endla* **Albert Kivikase** Vabadussõja-ainelise romaani *Nimed marmortahvlil* dramatiseering (271).

23. augustil 1939 Moskvas sõlmitud NSV Liidu-Saksa mittekallaletungilepingu (Molotov-Ribbentropi pakt – MRP) juurde kuuluv *salajane lisaprotokoll* andis NSV Liidule vabad käed Balti riikide annekteerimiseks. NSV Liit otsis ettekäänet oma anastusplaanide õigustamiseks, ja Poola allveelaeva *Orzel* põgenemine oli venelaste jaoks trumbiks Eesti vastu. Nüüd levitas TASS teadet, et 27. septembril *...kell 18 torpeteeriti tundmatu allveelaeva poolt Narva lahe piirkonnas Vene 400-tonnist aurikut „Metallist", milline vajus*

põhja. Vene sõjalaevade poolt päästeti 24-liikmelisest meeskonnast 19, kuna viis meest on kadunud. (574, lk 15; 622, lk 141). Eesti välisministeeriumi teade auriku *Metallist* väidetava uputamise asjaoludest annab aga alust kahelda TASSi teadaande tõepärasuses ja viitab lavastusele. Teates märgiti: *Alates 27. septembri varahommikust seisis merel Toila kohal Narva lahe lähedal üks kaubalaev. Kell 15 tulid selle laeva juurde 3 vähemat N.V. sõjalaeva... Kell 18.40, Moskva aeg 19.40, pimeduse saabudes seisid kõik 4 laeva endiselt rahulikult kohal. [Meie] kaldal asuvad vaatluspostid ei näinud ega kuulnud nende laevade juurest, ega üldse Soome lahe lõuna rannikul kogu päeva jooksul mingisugust plahvatust. Samuti ei olnud päeva jooksul Narva lahes ega lähedal näha ühtegi muud laeva...* Eesti rannajaamad ega Eesti laevade raadiojaamad ei registreerinud ka SOS-korras ühtki raadio teel antud teadet. (552, lk 100).

Varrukasse kogutud valetrumbid käidi välja Eesti ja NSV Liidu kaubanduskokkulepete sõlmimisel. 24. septembri õhtul kell 9 võttis Nõukogude Liidu Rahvakomissaride Nõukogu esimees, välisasjade rahvakomissar **Vjatšeslav Molotov** Kremlis vastu Eesti välisministri **Karl Selteri**. Vastuvõtu juures viibisid Eesti saadik Moskvas **August Rei** VR III/1 ja NSV Liidu väliskaubanduse rahvakomissar **Anastass Mikojan**. Kaubavahetuse ümber keerelnud arutelu juures viis V. Molotov ootamatult jutu poliitika valda, tuletades meelde allveelaeva *Orzel* põgenemist Tallinna reidilt ja auriku *Metallist* lugu. V. Molotov väitis: *Eesti ja NSV Liidu poliitilised suhted on halvad.* Sellega seoses nõuti NSV Liidu julgeoleku kindlustamiseks kindlamaid tagatisi: Moskva tahtis Eestilt jõu ähvardusel oma relvajõudude jaoks laevastiku ja lennuväe baase ja nn *vastastikuse abistamise pakti* sõlmimist. (552, lk 98; 554, lk 13–14). Läbirääkimised lõppesid 28. septembri öösel: Eesti alistus Moskva nõudmistele – sõlmiti *Vastastikuse abistamise pakt Eesti Vabariigi ja N.S.V. Liidu vahel.* (695).

Alates esmaspäevast, 2. oktoobrist müüdi Eestis valgustuspetrooleumi varustuskaartide alusel (574, lk 18).

Oktoobrikuu algul tegi Saksa valitsus Eesti valitsusele teatavaks, et tahab *teoks teha kantsler Adolf Hitleri põhimõtted, eesmärgiga viia Saksamaale kõik Ida- ja Kagu-Euroopas asuvad saksa vähe-*

musrahvaste grupid, et jalule seadida kindlalt rahvuslikke piire Saksa ja teiste riikide ning rahvuste vahel... Samas kinnitati variserlikult: *Saksa valitsuse samm ei ole kuidagi viisi ühenduses Eesti ja Nõukogude Vene vahel sõlmitud lepinguga.* (574, lk 19). Nüüd on selge, et sakslaste ümberasumine (*Umsiedlung*) seondus sellal salajas hoitud MRP lisaprotokolliga ja tulenes sellest: pärast Eesti okupeerimist NSV Liidu poolt ei tahetud jätta saksa rahvusest isikuid enamlaste meelevalda.

Baltisakslaste ümberasumine Eestist Saksamaale toimus Eesti Vabariigi ja Saksamaa vahel 15. oktoobril 1939 sõlmitud kokkuleppe alusel (619, lk 122).

Ümberasumiskokkuleppest tulenevalt sõitis muulide vahelt Pärnu sadamasse Saksa haakristilipu all suur reisilaev, külgedel suurelt mustade tähtedega laeva nimi *Ortawa.* Laev oli tulnud järele Hitleri kutsel Saksamaale ümberasuvatele baltisakslastele. Teatakse, et Pärnus elas ligi 900 saksa rahvusest isikut. Neil oli Pärnus oma keskkool, saksa kirik, *Bürger-Musse* ja *Frauverein* ning suur vanadekodu. Ümberasumist korraldas kohalik saksa praost, Nikolai kiriku õpetaja **Voldemar Thomson**. *Ortawa* andis otsad 20. oktoobril, pardal koos viljandlastega 697 isikut. Selle laevaga lahkus Eestist ka endine Viljandi-Pärnu sõjaväeringkonna ülem kolonel **Emil-Aleksander-Leonhard Kursk** VR II/3 (31.08.1893–12.1945 Berliin), sünnilt puhastverd eestlane, naine aga sakslane. Kui laev hakkas liikuma, mängiti pardal Eesti ja Saksa hümni. Seejärel kõlasid valjuhääldist rahvussotsialistide tuntud laulu *Horst Wesseli* helid ja tihedasti laeva reelingute ääres seisvad ümberasujad lausid valjusti kaasa. Esmaspäeval, 23. oktoobril tuli mahajäänud ümberasujatele järele Pärnu sadamasse veel mootorlaev *Ems.* Järgmisel päeval lahkus sellega Saksamaale umbes 60 ümberasujat. Maha jäi veel üle 200 sakslase. (58; 95; 144; 377; 599, lk 14; 617, lk 13; 600, lk 30; 619, lk 121–122).

Eesti Vabariik sai uue valitsuse eesotsas peaministri prof **Jüri Uluotsaga**. Neljapäeval, 12. oktoobril kell 7 õhtul pidas uus valitsus Toompea valges saalis president K. Pätsi eesistumisel oma esimese koosoleku. (374, lk 19).

15. ja 16. oktoobril toimusid Pärnumaal linna- ja vallavolikogude valimised (504).

Kooskõlas vastastikuse abistamise paktiga algas kolmapäeval, 18. oktoobril Narva ja Irboska kaudu NSV Liidu sõjaväeosade sissemarss üle piiri Eestisse. Peaasjalikult soomusüksustest koosnev lõunapoolne punaväe kolonn liikus üle Irboska, Võru, Tõrva, Kilingi-Nõmme Pärnusse. Vene väeosad tulid linna Riia maanteed pidi, läksid üle Suursilla ja läbi Vana-Pärnu Kuressaare maanteele, sealt läbi Lihula Haapsallu ja üle Virtsu Saaremaale oma baasidesse. Baasileping lubas Eestisse tuua kuni 25 000 meest, aga kes neid luges! (95; 347; 552, lk 105).

Sissemarssiv punavägi jättis pärnumaalastele hädise mulje: sõjatehnika tehnikaks, aga punaväelaste väljanägemine oli nadi. Võõrastav oli näha ka väikesi veoautokõkse, mida ei andnud võrrelda Eestis nähtud veomasinatega.*

Neljapäeval, 30. novembri hommikul kell 7 algas Soome Talvesõda. Nõukogude lennukid pommitasid Helsingit, Viiburit jt Soome linnu. (574, lk 20).

Uusaastaööl peetud raadiokõnes kinnitas peaminister prof **Jüri Uluots**: *Omariiklus on igale rahvale kõige kõrgemaks ja täiuslikumaks maiseks eluvormiks... Pidades silmas rahvusvahelist sõjalist seisukorda ja oma kohustusi, meil tuleb hoolitseda oma riigikaitse tugevdamise ja edasise korraldamise eest.* (574, lk 24).

2. 1940. aasta esimene pool

3. jaanuaril 1940 kell 10.30 hommikul oli Eestis ülemaaline traditsiooniline leinaseisak Vabadussõja lõpu ja nende mälestuseks, kes isamaa eest jätsid oma elu. Kolmeks minutiks seisatus kogu maal töö ja tegevus. Leinaseisaku algust tähistas Pärnus kahuri-

---

* 1940. aasta märtsis tunnistas ka NSV Liidu saadik Eestis **Kuzma Nikitin** ise: *Kõigi uute formeeritavate väeosade, tööpataljonide isikkoosseisu tuleb hoolikalt valida, seda rõhutan ma eriti. Inimesed tulevad siia habetunult, väga halvasti riietatult. Piiri taha jõudes viskuvad nad nagu näljased hundid riiete, jalatsite jm. kallale. Jalatseid võetakse jalga proovimata, kauplustes kiirustatakse, piilutakse ümberringi veendumaks, kas ei teki järjekorda ja kas kaupa jätkub. Ostetakse esimesena kättejuhtunud asju.* (604, lk 401).

pauk, millele järgnes veel minutilise vaheajaga lastud kaks kahuripauku. Viimane lask oli leinaseisaku lõpu märgiks. (466).

Käredas pakases käis Soome Talvesõda. Talv oli ka siinmail erakordselt vali. Teisipäeval, 16. jaanuaril oli talvepakane haripunktil. Pärnumaal langes temperatuur kuni 41 kraadi alla nulli. Sellist pakast ei mäletatud Pärnumaal aastakümnete tagant. Talv oli lumerohke. Isegi 1. klassi maanteed olid mattunud sügavatesse lumehangedesse, mistõttu liiklus tuli seal ajutiselt katkestada. Haridusministeeriumi 17. jaanuari ringkirjaga oli külma pärast koolitöö kõikides koolides üle maa ajutiselt katkestatud. Metsloomad olid jäänud külmast nõrgaks ja nälgisid. Viluvere metskonnas lendasid varesed külma eest metsaülema elumaja avatud uksest robinal sisse. Sellel talvel hävis Pärnus viimse puuni Poska tänava (praegu Esplanaadi tänav) kastaniallee. Samuti hävisid suured kastanid Suvekasiino (Ammende villa) tagumises pargiosas. Pooled Pärnu kaevud olid kinni külmunud. Rohkesti tuli ette, et külm võttis põsenukid valgeks, külmusid ninad-kõrvad. (95; 138; 392; 414; 419; 578, lk 20).

Pühapäeval, 21. jaanuaril korraldati Pärnus *Endla* teatrisaalis arsti ja luuletaja **Johannes Varese** 50-aasta sünnipäeva puhul tema austusaktus. Ta elas Pärnus Vilmsi 28 ja oli töötanud siin närvi- ja sisehaiguste arstina 1920. aastast. (106; 344). Veel pidas Pärnu rahva teda oma poeediks, aimamata, millist häbiväärset osa hakkab see mees Eesti ajaloos juba poole aasta pärast mängima.

Soome vennasrahva Talvesõja heitlust tuletasid pärnumaalastele meelde rahva hulgas levivad jutud Soome linnu rünnanud *punakotkaste* sagedastest hädamaandumistest Eesti territooriumil.*

Pärnumaal jätkus rahvustunde ajel võõrkeelsete perekonna- ja

---

* Ajavahemikus 19. detsembrist 1939 kuni 27. märtsini 1940 tegi Eesti territooriumil hädamaandumise 87 Nõukogude Liidu lennukit. Nendest purunes 24 lennukit, 13 lendurit sai surma. Rootsi sõjaväeatašee **Karl Lindqvisti** andmetel oli 24. jaanuari seisuga Nõukogude Liidul Eestis asuvates baasides 140–146 lennukit, kusjuures Nõukogude Liit oli kaotanud selleks ajaks nendest Soomes alla tulistatud ja Eestis hädamaandumisel purunenud lennukite näol 50. Mustaks päevaks punalenduritele kujunes 29. jaanuar 1940 – sel päeval hädamaandus Eestis 16 Nõukogude lennukit. (604, lk 385).

eesnimede eestistamine ning eestipäraste, kuid halva tähendusega või halva kõlaga perekonnanimede lihtsustatud korras muutmine (512). Muudeti ka võõrapäraseid ja keeleliselt vigaseid koha- ja talunimesid (418).*

1940. aasta algul nenditi *Pärnu Päevalehes*, et viie aasta kestel, mil nimede muutmine toimus lihtsustatud korras, oli Pärnus oma nime muutnud ümmarguselt 5000 isikut. Pärnumaal oli nimede eestistamise protsent 61%. (272; 418). Pärnumaal muudeti ka 3200 võõrapärast ja keeleliselt vigast koha- ja talunime (391). Juba 1938. aasta lõpuks oli Kilingi-Nõmmel kõigi eesti soost isikute nimed eestistatud. (608, lk 105).

Pärnu kauaaegne linnapea **Hendrik Soo** (19.05.1879) suri kolmapäeval, 27. septembril 1939. Ta maeti Pärnu Alevi kalmistule. Pärnu linnavolikogu erakorralisel leinakoosolekul valiti Pärnu linnapeaks **Priit Suve** (Kotkarist, Valgetäht).** (197; 522).

Siseministri otsusega kinnitati Pärnu linnapea asetäitjaks **Karl Meimre***** (116). Uueks maavanemaks sai **Jüri Marksoo****** ja maavalitsuse sekretäriks **Rudolf Sillart**, maanõunikuks Paikuse vallavanem **Arne Ilmjärv** ja maavolinikuks Are vallavanem **Jaan Juuriksoo**. (488).

9. jaanuaril 1940 kinnitas siseminister oma otsusega ametisse

---

* 1934. aasta rahvaloenduse andmetel kandis Eestis eestipärast perekonnanime vaid 60,5% eesti soost isikutest. Võõrapärastest perekonnanimedest olid ülekaalus saksa nimed (77,5%). Seetõttu loeti nimede eestistamist *rahvuskultuuriliselt tähtsaks üldrahvalikuks ürituseks.* Üleskutse *Eestlasele eesti nimi!* leidis rahva hulgas suurt poolehoidu. (608, lk 99–101). Alates 1. jaanuarist 1935 toimus võõrkeelsete perekonna- ja eesnimede eestistamine ja eestipäraste, kuid halva tähendusega või halva kõlaga perekonnanimede muutmine lihtsustatud korras kohalike perekonnaseisuametnike juures. Nimemuutmine oli tasuta. Lihtsustatud asjaajamise kord pidi kehtima kaks aastat, kuid seda pikendati. (608, lk 101–105). 1939. aasta lõpuks oli Eestis *Pärnu Päevalehe* andmetel võõrapärast perekonnanime kandnud 392 000-st eestlasest oma nime eestistanud umbes 200 000 (418; 512).

** Pärnu linnapea **Priit Suve** (31.03.1901) arreteeriti küüditamisel (erinõupidamise surmotsus täide viidud 20.04.1942) (568, lk 641; 583, lk 514).

*** Pärnu linnapea asetäitja **Karl Meimre** (1904) arreteeriti 25.07.1940 (tribunali ostus – 8 aastat sunnitööd, vabanes 1948. aastal) (583, lk 291).

**** Pärnu maavanem, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Jüri Marksoo** arreteeriti küüditamisel (10.08.1876–09.10.1941) (568, lk 521).

20 Pärnumaa valla vallavanemad.* Ametisse kinnitati: Abja vald – **Jaan Sossi**, Are – **Jaan Juuriksoo**, Audru – **Johannes Tilk**, Halinga – **Joosep Raidla**, Häädemeeste – **August Martveli**, Kaisma – **Aleksander Veersalu**, Kihnu – **Georg Laos**, Laiksaare – **Aleksander Tiitus**, Orajõe – **Aleksander Randla**, Paikuse – **Arne Ilmjärv**, Rajangu – **Arnold Jänes**, Saarde – **August Pukk**, Sauga – **August–Friedrich Oidermaa** (vabastati ametist 24. aprillil, teda asendas **Karl-Robert Petermann**) Seliste – **Aleksander Kalvik**, Soontaga – **Mihkel Soodla**, Tali – **Jaan Kivilaan**, Tihemetsa – **Juhan Noop**, Tori – **Mihkel Tuisk**, Tõstamaa – **Martin Karlep** ja Vändra – **Voldemar Altsaar**. Hiljem kinnitati veel Lelle valla vallavanemaks **Evald Pank** ja Tahkuranna vallavanemaks **Jakob Pulk**. (390; 405; 487).

Uude maavolikokku valiti vallavanemad **Voldemar Altsaar, Aarne Ilmjärv, Arnold Jänes, Aleksander Kalvik, Martin Karlep, August Oidermaa, August Pukk, Jakob Pulk, Jaan Sossi, Aleksander Tiitus, Mihkel Tuisk** ja **Aleksander Veersalu**.(508).*

Siseministri otsusega 24. jaanuarist kinnitati Kilingi-Nõmme uueks linnavanemaks **Helmut Nirk** ja abilinnavanemaks **Alfred Veemees****, Sindis sai linnavanemaks **Jakob Ollep*****, abilinnavanemaks **Jakob Kuller** ning Mõisakülas pastor **Juhan** (Johan) **Eduard Sõmer** ja abilinnavanemaks **Jaan Paalits** (82; 171; 249; 471).

---

* Pärnumaa vallavanematest küüditati **Voldemar Altosaar** (15.11.1886–20.12.1941) (568, lk 365; 583, lk 19), **Jaan Juuriksoo** (06.03.1914) arreteeriti 17.12.1944 (tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd, vabanes 1954. aastal) (583, lk 105); **Arnold Jänes** (1901–15.11.1944) arreteeriti 17.10.1944 (584, lk 107), **Martin Karlep** (08.01.1884–22.01.1953) arreteeriti 21.11.1944 (tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd (583, lk 135; 584, lk 134), **Jaan Kivilaan** (04.01.1901) arreteeriti 04.02.1945 (tribunali otsus – 20 aastat sunnitööd, vabanes 1956. aastal (583, lk 164), **Georg Laos** (1888) arreteeriti 29.12.1944 (erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd (583, lk 233), **Mihkel Soodla** (1900–23.09.1949) arreteeriti 19.11.1948 (tribunali otsus – 25 aastat sunnitööd) (583, lk 503) ja **Aleksander Tiitus** (01.12.1896) arreteeriti 23.11.1944 (tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd, vabanes 1957. aastal (583, lk 545).

** Kilingi-Nõmme abilinnavanem **Alfred Veemees** (1904–21.03.1942) arreteeriti küüditamisel 14.06.1941 (tribunali surmaotsus) (583, lk 600).

*** Sindi linnavanem **Jakob** (Jaagup) **Ollep** (31.03.1899–31.01.1946) arreteeriti 23.11.1944 (tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd) (583, lk 342).

Esmaspäeval, 22. jaanuaril andsid Pärnumaa uued vallavanemad ja abivallavanemad maavanemale vandetõotuse (113; 509).

Senine Pärnu garnisoni ülem kolonel **Ants Lõhmus** VR I/3, VR II/3 määrati Pärnu-Viljandi sõjaväeringkonna ülemaks (122).

9. aprillil 1940 vallutasid Saksa väed Norra ja Taani. 10. mail said Saksa agressiooni ohvriteks Belgia, Hollandi ja Luksemburg. 14. juuni hommikul olid Saksa väed *seespool Pariisi väravaid.* Et vältida linna purustamist, oli Pariis kuulutatud lahtiseks linnaks. (422; 552). Neil päevil kirjutasid 47 Eesti ohvitseri kirja Eesti Vabariigi presidendile (552, lk 119–120).

47 Eesti ohvitseri kiri president K. Pätsile

Härra president

Meie, allakirjutanud, Eesti kaitseväe ohvitserid, pöördume Teie poole suures mures oma Isamaa saatuse üle. Olles truud Isamaale antud vandele, ei suuda meie rahuliku olemisega vaadata pealt seda, mis praegusel ajal meie maal sünnib ja sündimas on.

Meie maal olevad punaväed ületavad juba praeguseks ajaks Eesti kaitseväe rahuaja koosseisu, rääkimata nende korralduses olevatele raskerelvadele ja soomusmasinatele. Nende paigutamine saartele ja rannaäärtele teevad meie maa ümberhaaratuks nii maalt kui merelt, ja võtavad ära viimase abi lootuse mere poolt.

1924. aasta mässu korraldamine ja julmimad kallaletungid piirivalvuritele 1938. aastal peaksid olnud olema küllalt selged tunnistused sellest, et kommunistlikku Venemaad ei saa usaldada. Praeguses olukorras tuleks kiirendatud korras noorema mobilisatsioonivaru arvel suurendada kaitseväe koosseisu, ja kõikide muude ostude arvel muretseda hädasti tarvilikku soomuskaitse ja õhukaitse relvi ning jalaväe automaatrelvi. Kõikide abinõudega tuleks piirata uute punavägede koondiste ja igat liiki raskete relvade, lennukite ja soomusmasinate arvu täiendamist oma maale.

Kui seda, mis praegu Eestimaal sünnib, ei peatata, kaotab meie rahvas peatselt Vabadussõja ohvrite hinnaga kätte võidetud vabaduse, ja meid allutatakse punase Venemaa ülemvõimule. Kutsume Teid ja valitsust ülesse kogu vastutustundega kaaluma tekkinud rasket tõsiolukorda, ja leida otsustavust ning jõudu vastu seista kommunistliku Venemaa uutele ähvardustele ja survele. Praegune

iga uus järeleandmine tähendaks meie maa ja rahva iseseisvuse järk-järgulist kaotust kuni täieliku Venemaa alla heitmiseni.

*Meie, allakirjutanud, mõistame väga hästi ja täie tõsidusega survet, mida Teile avaldatakse, ja jõudu, mis meie maad ähvardab, ja oleme valmis kõige meeletumaks võitluseks meie iseseisvuse ja vabaduse alleshoidmise nimel. Kui Teie ja valitsus otsustavad minna täieliku allaandmise teele, jääb meile üle vaid äärmuslik võimalus lahti öelda vandest ja sõjaväemäärustikust, ning astuda erru, et korraldada vastupanu eraviisiliselt.**

Ilmneb, et presidendile saadetud kirjal oli mitme Pärnu mehe allkiri: Pärnu-Viljandi sõjaväeringkonna ülem kolonel **Ants Lõhmus**, kolonel **Aleksander Häelme**, kolonelleitnant **Herman-Hans-Joachim Stockeby** ja Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi riigikaitseõpetuse õpetaja kapten **Karl Parek**. (122; 658, lk 246).

Veel tundus Pärnumaal kõik nagu enne. Nii algasid kolmapäeval, 29. mail Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi ja Tihemetsa metsatehnikumi**, samuti Kaubanduskeskkooli meesõpilaste *riigikaitselise õpetuse eripäevad.* Koguneti gümnaasiumi õuele, kust mar-

---

* 47 Eesti ohvitseri kirjale olid alla kirjutanud kindralmajor **A. Kasekamp**, kindralmajor **H. Kauler** ja kindralmajor **A. Pulk**, kolonel **A. Häelme**, kolonel **E. Kubbo**, kolonel **A. Laats**, kolonel **A. Lõhmus**, kolonel **J. Maide**, kolonel **V. Martma**, kolonel **K. Mutso**, kolonel **O. Pajusoo**, kolonel **K. Parts**, kolonel **V. Puskar** ja kolonel **J. Soodla**, kolonelleitnant **R. Altpere**, kolonelleitnant **H. Kulgver**, kolonelleitnant **J. Lepp**, kolonelleitnant **J. Lippus**, kolonelleitnant **A. Ratas**, kolonelleitnant **J. Raud**, kolonelleitnant **H. Stockkebi**, kolonelleitnant **J. Toomsaar** ja kolonelleitnant **A. Tenno**, major **O. Hansen**, major **H. Hirvlaan**, major **H. Kits**, major **K. Pavel** ja major **V. Vaga**, kapten **H. Luhari**, kapten **O. Luhari**, kapten **A. Mäger**, kapten **K. Parek**, kapten **H. Puun**, kapten **A. Puurand**, kapten **A. Riivits**, kapten **J. Teemant**, kapten **A. Teesalu** ja kapten **V. Villok**, leitnant **K. Aedma**, leitnant **H. Arumäe**, leitnant **E. Kumari**, leitnant **P. Kumari**, leitnant **O. Martinson**, leitnant **H. Mägi**, leitnant **A. Pärtels**, leitnant **H. Saarniit** ja leitnant **R. Virkus**. (552, lk 119–120).

** Metsakool asutati 1925. aastal kaheaastase õppeajaga. Kooli ülesanne oli anda metsatehniku kutse (metsapraaker, metsnik ja asjaajaja). Metsavahte valimistati alates 1931. aastast ette üheaastase kursusega eriklassis. Kool asus endises Voltveti mõisa härrastemajas. Metsakool muudeti kõrgemaastmeliseks kutsekooliks – tehnikumiks alates 1. juunist 1939. Tihemetsa metsatehnikum oli ainuke metsanduslik kutsekool Eestis. Tehnikumi võeti vastu keskkooli haridusega noormehi. Tihemetsa metsatehnikumi direktor dr **Paul Reim** (13.02.1901) arreteeriti küüditamisel, erinõupidamise surmaotsus viidi täide 24.04.1942. (516; 568, lk 595; 575, lk 49).

siti orkestri saatel linnast välja õppustele. Noortest moodustati ühine õppeüksus – Pärnu õppepataljon. Selle ülemaks määrati major **Johann Jako***. Elati ehtsat sõjameheelu. Õppused toimusid iga päev hommikust lõunani 6. Üksikus Jalaväepataljonis Papiniidus ja koolide laskerajal. Sõjalised õppused lõppesid 8. juunil õppepataljoni paraadiga Vabadusväljakul (5; 141; 142; 467).

Siis aga sai äkki otsa petlik ettekujutus Eesti Vabariigi iseseisvusest.

14. juunil kell 14.06 päeval tulistasid kaks vene hävituslennukit Keri tuletorni lähedal, umbes 30 km Eesti rannikust alla Soome lennuseltsi *Aero* reisilennuki Ju-52 (OH-ALL). Lennuk väljus Tallinnast kell 13.56. Seda juhtis Helsingi lennujaama juhataja von Willebrandt. Reisijaid oli 7, nende hulgas üks eestlane. Sündmust nägid pealt merel olnud Prangli saare kalurid. Ka 16. juuni hommikul tulistati Vene sõjalaevalt Helsingist Tallinna tagasipöördunud Eesti lennuseltsi *Ago* reisilennukit. Keri tuletorni lähikonnas märkasid lendurid äkki mürskude lõhkemist lennuki ümber. Eestisse anti raadiogramm: *Meid tulistatakse merel Vene sõjalaevalt!* Lendur laskus veepinna lähedale ja pääses. (543).

Laupäeval, 15. juunil okupeerisid NSV Liidu väed Leedu. Moskva andis teada: *15. juunil kell 15 N. Liidu tanki- ja motoriseeritud jalaväeüksused läksid üle Leedu piiri. Õhtul nad läksid sisse Vilniusse, Kaunasesse ja Kedainiaisse.* (274). Samal päeval, 15. juunil tulid teated Eesti kaubalaevade kinnipidamisest NSV Liidu laevade poolt. (574, lk 32). Eesti ümber oli sulgunud blokaadirõngas nii õhust, maalt kui ka merelt. Nii oli Eesti ühendus välismaaga läbi lõigatud ja Eesti Vabariik elas oma viimaseid päevi...

Siiski veel pühapäeval, 16. juunil peeti Pärnus ülemaalist *Vabaduse Risti 12-ndat päeva.*** Pärnu kogunes üle kogu Eesti rohkem

---

* Major **Johann Jako** (11.05.1897–05.01.1942) arreteeriti ja suri vangilaagris (599, lk 9).

** Vabadusristi Päevad (VR Päevad) olid alates 1929. aastast Vabadusristi Vendade Ühenduse (VRVÜ) iga-aastased suurüritused. VRVÜ Keskjuhatuse esimees oli kindral Johan Laidoner. Tema ettepanekul tuli sisustada VR Päevad ühiste väljasõitudega sõjaaegsetele lahingukohtadele koos samas peetud ettekannetega. Esimene VR Päev peeti 23.–24. juunil 1929 Narvas. Kõige rohkem kogunes VR kavalere viimasele XII VR Päevale. Traditsiooni järgi osalesid VR Päevadel ka VR kavaleride pojad. Neid oli Pärnus peetud VR Päeval sadakond. (611, lk 65, 72–73).

kui 800 Vabadusristi kavaleri. Paljudel oli kaasas pojad. Linn oli lipuehtes. Kuna Sõjavägede ülemjuhataja kindral J. Laidoner oli *ametikohustuste tõttu Pärnu sõitmast takistatud*, esindas teda kokkutulekul Vabadussõja-aegne ülemjuhataja staabiülem ja Vabadusristi Vendade Ühenduse keskjuhatuse esimees kindralmajor **Jaan Soots** VR I/1. Juba varahommikul saabusid *Vabaduse Risti vennad* erirongidega Pärnu. Neid tervitas rongide saabumisel orkester. Rivistuti Brackmanni tänaval, kust siis orkestri saatel liiguti Vabadusväljakule. Gaidid ja kodutütred panid sõjameestele rinda maikellukesi. Vabadusväljakul tervitas mehi kindralmajor J. Soots ja pidas kõne. Kõnelesid ka 4. diviisi ülem kolonel **Jaan Maide** VR II/3, linnapea **Priit Suve** ja maavanem **Jüri Marksoo**. Kokkutulekul osalesid ka kindralmajor **Otto Heinze** VR I/2, II/3, kindralmajor **Gustav Jonson** VR I/3, II/2 ja kindralmajor **Jaan Kruus** VR II/3, samuti kolonelleitnant **Oskar Luiga** VR I/2, II/2 ja II/3 , kolonel **Ants Lõhmus** VR I/3, VR II/3, kolonel **Karl Parts** VR I/1, II/2 ja II/3 jt vanemohvitsere. *Endla* teatrimaja aias pakkus linnapea sõjasangaritele hommikueine. Seejärel asetati pärg Vabadussõjas langenute mälestusambale garnisoni kalmistul. Kell 12.30 päeval sõideti erirongiga Sinti, kus korraldati sõjasangaritele vastuvõtt. Jaama lähedale oli ehitatud auvärav, auspaleeris seisid gaidid ja kodutütred. Vabriku pargis lõunatati. Siis sõideti tagasi Pärnu, kus maavanema poolt pakuti meestele Pärnu Rannasalongis õhtueinet. Sealt mindi kolonnis raudteejaama. Vabadusristi kavalerid lahkusid Pärnust kahel erirongil. (6; 492; 493; 494; 611, lk 72–73).

Sellal oli idanaaber juba tõstnud oma tapakirve Eesti vastu ja Vabadussõja sangarid pidasid Pärnus neile endile teadmata Eesti Vabariigi peiesid.

16. juunil teatas Leningradi sõjaväeringkonna ülem komandarm **Kirill Meretskov** Sõjavägede Ülemjuhataja kindral **Johan Laidonerile**, et temale alluv 10. armee on saanud sissemarsikäsu Eestisse. Ta nõudis, et kindral J. Laidoner tuleks viivitamata temaga kokkusaamisele Narva. Esmaspäeval, 17. juunil kell 3 hommikul oli kindral J. Laidoner sunnitud Narvas alla kirjutama uutele Nõukogude Vene nõudmistele. Kaitseliit tuli relvitustada. Relvade ja laskemoona äraandmine pidi algama samal päeval.

Eesti sõjaväeosad ja -asutused pidid jääma uute korraldusteni oma asukohtadesse. Keelatud oli väeosade ümberpaigutamine või liikumine. Relva- ja laskemoonalaod tuli sulgeda ja võtta range valve alla. (573, lk 23; 696; 697; 698). Samuti keelati kõigil eraisikutel *enese juures hoida ja kanda püstoleid, revolvreid, kuulipüsse ja neist jõulisemaid relvi.* Relvad tuli ära anda *hoidmiseks Eesti sõjaväe ladudes kohalikule politseikomissarile või vallavalitsusse hiljemalt 19. juunil 1940 kella 15.* (696). Anti teada, et *keelatud on kuni 1. juulini 1940 igasugused avalikud ja kinnised koosolekud, rahvakogumised, kokkutulemised ja rongikäigud ning meeleavaldused.* See keeld ei kehtinud *valitsusvõimude poolt kokkukutsutavate koosolekute kohta.* (697).

Esmaspäeval, 17. juunil kell 5 hommikul algas 10. armee sissemarss. *Pärnumaa Teataja* teadustas: *Vastavalt pühapäeval, 16. skp. Eesti ja Nõukogude Liidu valitsuste vahel saavutatud täiendavale kokkuleppele vägede paigutamise asjus algasid Nõukogude Liidu väeosad esmaspäeva varahommikul liikumist neile määratud uutesse asupaikadesse* (283).

Punaarmee motoriseeritud üksused jõudsid Pärnu 19. juunil (273).

Eestisse tuli 70 000 punaväelast. Sellele lisandus 10 000-meheline Balti Punalipulise Laevastiku merevägi. Varem oli baasidesse paigutatud enam kui 25 000 meest. Eesti Vabariik okupeeriti. Okupatsiooni kindlustas umbkaudu 110 000 okupeeriva riigi sõjameest. (574, lk 32–22; 627, lk 8–9).

17. juunil esines peaminister prof Jüri Uluots raadios *käesoleva silmapilgu puhul* sõnavõtuga. Ta ütles: *...Möödunud pühapäeval, 16. juunil Nõukogude Liidu valitsus esitas Eesti valitsusele nõudmised, mille sihiks oli ... abistamise pakti täitmise kindlustamine Eesti ja Nõukogude Liidu vahel... Võimalikkude eksiarvamuste kõrvaldamiseks olgu teada, et Eesti on praegu teotsemas kõiges oma põhiseaduslikus korralduses...* (6; 302; 573, lk 23). Jääb mõistmatuks, milleks oli vaja peaministril õigustada Punaarmee sissemarssi jutuga abistamise pakti täitmise kindlustamisest ja rahustada rahvast väitega, et Eesti Vabariik püsib, kuigi valitsusele oli selge, et see lakkas olemast 16. juuni öösel vastu 17. juunit ning Eesti Vaba-

riik on okupeeritud. Tõde Eesti okupeerimisest jäi rahvale välja ütlemata.

Veel mõned päevad ja Eesti Vabariik oli NSV Liidu relvajõu tapvas haardes kantud punasesse juunipöörisesse.

II. Pärnumaa juunipöörises ja punases katkus

Räägi mulle ajast
Räägi mulle ruumist
Räägi isamajast
Räägi tollest juunist
Mille kohta ringi
käib üks loll legend
nagu meie ise
oleks tapnud end.

Hando Runnel (678, lk 6)

1. 1940. aasta juunipööris

Algas Eesti iseseisvuse lammutamine.

Kolmapäeva, 19. juuni hommikul jõudis Tallinna ÜK(b)P Keskkomitee Poliitbüroo ja NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi liige, ÜK(b)P Leningradi oblastikomitee ja linnakomitee sekretär **Andrei Ždanov**. Tema näpunäidete järgi käis riigipöörde ettevalmistamine Tallinnas ja mujal Eestis. Peeti kihutuskoosolekuid. Selleks olid nüüd vabad käed: mis siin enam maksis Sõjavägede Ülemjuhataja kindral J. Laidoneri määrus, mis keelas kuni 1. juulini igasugused *avalikud ja kinnised koosolekud, rahvakogunemised, kokkutulemised ja rongkäigud ning meeleavaldused.* Valitsusvõimude luba ju nende kokkukutsumise kohta ei vajatud. (697). Aktiivseks muutusid kommunistid*, nendega liitunud pahempoolsed sotsia-

* Teatakse, et kommunistliku partei liikmeid oli 1. aprillil Eestis toimunud illegaalse parteikonverentsi andmetel umbes 140. (6; 594, lk 346).

listid ja muud kaasajooksikud (6). Kommunistlikud kihutuskõnelejad saadeti Tallinnast üle maa laiali. Käitistest kehutati töölisi tulema tänavatele *meelt avaldama.* 21. juunil korraldati NSV Liidu saatkonnast saadud juhendite järgi ning Punaarmee kaitse all ja tankide toel Tallinnas Vabadusväljakul suur meeleavaldus. A. Ždanov nõudis: *Eesti politseinikud ei tohi 21. juunil tänavatele ilmuda, sest tänavademonstratsioonid toimuvad Punaarmee üksuste kaitse all ning nemad garanteerivad ka tänavatele ilmunud kodanike julgeoleku ja likvideerivad mistahes korrarikkumised.* Selle keelu edastas siseministeerium koheselt kõikidele politseiasutustele üle kogu riigi. (574, lk 38; 594, lk 353). Pärnu mässumeesteks ja *uue elu ehitajateks* olid **Jaan Kalu**, **Boris Kumm**, **Andrei Murro**, **H. Terase, Joann-Heinrich Tamm**, **Maksim Unt**, **Vassili Vits** ja **J. Vits**, Sindis **Jaak Nessler** jt. (6).

Reedel, 21. juunil pidi Vabariigi President Konstantin Päts Andrei Ždanovi survel vabastama 12. oktoobril 1939 ametisse nimetatud Vabariigi Valitsuse (699). Kui miiting Kadrioru lossi ees oli lõppenud, tegi A. Ždanov Vabariigi Presidendile teatavaks uue peaministri ja ministrite kandidaadid. 21. juuni õhtul andis K. Päts erioiguse alusel käskkirja nr 56: *Nimetan ametisse Vabariigi Valitsuse järgmises koosseisus: peaminister* ***Johannes Vares****, minister* ***Hans***

---

* **Johannes Vares-Barbarus** VR I/3 (Barbarus oli luuletaja J. Varese pseudonüüm) (12.01.1890–29.11.1946 Tallinn) töötas arstina Pärnus aastatel 1920–1939. Ta esines härrasmehena, kandis laia äärega kunstnikukübarat, riietus hästi, sõitis tihti Berliini ja Pariisi vahet, suvitas oma koolivenna ja sõbra Johannes Semperi naise talus Otepääl ning käis vahetevahel linnukoeraga jahil. Teda tunti kohati ühiskonnakriitilise hoiakuga luuletajana, kuid ei teatud, et ta tegeleks poliitikaga. Seda võeti boheemluse ja edevusena. Tagant järele vaadatuna torkab silma, et Johannes Vares elas kahtlaselt jõukalt – suurendas iga aastaga oma hoiuarvet ja lubas endale sagedasi välismaareise. Iga paari aasta tagant andis ta välja tavaliselt oma kulu ja kirjadega uue luulekogu. Pärnust siirdus see jõukas mees 1939. aasta lõpul Tallinna ja asus tööle Keskhaigekassa arstina. Seal töötasid mitmed 1938. aasta kevadel amnestiaseaduse alusel vanglast vabanenud kommunistid. Ja kohe, kui algas punane kadrill, palgati Pärnu värsisepp *tseremoniaalmeistriks*. Juunis 1940 tegid okupatsioonivõimud temast Eesti Vabariigi peaministri ja 1940. aasta augustist kuni surmani oli ta ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees. Tema juhitud delegatsioon esitas 6. augustil 1940 palve võtta Eesti NSV NSV Liidu koosseisu. Kõneldakse, et ühe paraadi ajal, kui trubaduur ise tribüünil hurraa karjus, hüples tema väike hall nimekaim punastesse pükstesse topitult rongkäigu ridade vahel. Muidugi rahvale naljaks ja RO meestele meelehärmiks. (333; 594, lk 347).

Kruus**, haridusminister **Johannes Semper**, kohtuminister **Boris Sepp**, majandusminister **Juhan Nihtig**, põllutööminister **Aleksander Jõeäär**, siseminister **Maksim Unt**, sotsiaalminister **Neeme Ruus**, sõjaminister kindralmajor **Tõnis Rotberg**, teedeminister, hiljem kommunaalmajanduse rahvakomissar **Orest Kärm** ja välisminister **Nigol Andresen (700). Need nimed olid suures osas paljudele Pärnumaal enam-vähem tuttavad, ja esialgu midagi hullu ei osatud nendest meestest arvata või karta.*

Lk 31 viite järg

Reedel, 29. novembril 1946 kell 11.40 leiti oma korteri vannitoast (Weizenbergi 39) vanni ees põrandalt Johannes Varese laip, kõrval püstol *Walther*. Surmaeelses kirjas seisab: *Tunnen ma enese järsku südamehaiguse, kõrge veresurve ja närvikava kurnatuse tõttu olevat täielikult töövõimetu kõigil aladel...* Enesetapmise põhjendus: *kuna väljavaateid muid ei ole...* Keskajalehtedes avaldatud ametlikus nekroloogis teatati, et *Nõukogude Eesti väljapaistev poliitikategelane, üks Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei ja Eesti Nõukogude riigi juhte sm. Johannes Vares suri 29. novembril pärast lühikest, kuid rasket haigust...* Omaette küsimus on, kas J. Varese halb tervis oli ainuke enesetapmise ajend. Nii on tema naine Emilie Vares öelnud: *kui Johannes Vares tuli tagasi viimaselt NSVL Ülemnõukogu istungjärgult, olnud tal Moskvas pahandusi.* (675, lk 49–50).

* Andrei Ždanovi poolt ametisse seatud *rahvavalitsuse saatus oli haletsusväärne:* **Johannes Vares** (12.01.1890–29.11.1946 Tallinnas) lõpetas oma elu 1946. aastal. Omad vitsad said peaministri asetäitja **Hans Kruus** (22.10.1891–30.06.1976 Tallinnas) ja välisminister **Nigol Andresen** (02.10.1899–24.02.1985 Tartus). Nad represseeriti 1950. aastal kui kodanlikud natsionalistid. Siseminister **Maksim Unt** hukati 31. juulil 1941. aastal – ta oli kodusõja ajal teeninud Krasnovi ja Wrangeli valgekaartlikes üksustes (562, lk 75). Sõjaminister kindralmajor **Tõnis Rotberg** VR I/2 (09.09.1882–24.07.1953) langes 1941. aasta suvel (ta oli sellal Eesti territoriaallaskurkorpuse varustusülem) haavatuna Porhovi lähistel sakslaste kätte vangi. Ta vabastati sõjavangist 1942. aasta lõpuks. Nõukogude okupatsioonivõimu taastamisel vangistati ta 1944. aasta septembrikuu lõpul ja viidi Siberisse (618, lk 94). Kohtuminister **Boris Sepp** (1894–24.11.1942) tagandati mõni nädal hiljem pärast ametisse asumist. Ta arreteeriti 25.11.1940 (tribunali otsus – 5 aastat sunnitööd) (583, lk 487). Haridusminister **Johannes Semper** langes 1950. aastal põlu alla. Teedeminister **Orest Kärmi** mõrvasid Saksa okupatsioonivõimud. Sõjavägede juhataja kindralleitnant **Gustav Jonson** VR II/2 ja I/3 (07.01.1880–15.11.1942) arreteeriti Moskvas Kindralstaabi Akadeemias 19. juulil 1941 (618, lk 24) ja suri Siberis vangilaagris. (594, lk 347). Sotsiaalminister **Neeme Ruus** (12.12.1911–02.06.1942) hukati Saksa okupatsiooni ajal Tallinnas (557, lk 238). Terve nahaga pääses üksnes põllutööminister **Aleksander Jõeäär** (31.10.1890–20.05.1959 Tallinn).

Teatakse, et juunivalitsuse ministritest olid tihedates sidemetes NSV Liidu Üleliidulise Ühinguga Kultuurisidemete Pidamiseks Välismaaga* (VOKS) eelkõige *Loomingu* peatoimetaja J. Semper ja kirjandusteadlane N. Andresen, samuti luuletaja J. Vares-Barbarus. Kokkupuuteid oli selle propagandaühinguga ka N. Ruusil. Nõukogude agentuuriga olid seotud B. Sepp ja M. Unt. (563, lk 837, 839, 860, 869, 873, 874).

Reede õhtul, 21. juunil kell 5 toimus Pärnus *Pärnu Päevalehe* sõnul kohalike töölisorganisatsioonide algatusel *suur poolehoiuavaldus äsja Eestisse saabunud Nõukogude Liidu vägedele. Tööliskodu juurde kogunenud tööliskonna esindajad liikusid punaste lippude ja orkestri saatel läbi linna Vabadusväljakule, kus toimus miiting. Kõnelesid töölisühingu tegelased Tamm ja Kumm. Miitingu lõpul võeti vastu resolutsioon, milles nõuti töötavale rahvale paremaid elamistingimusi Eestis.* Miiting lõppes *Internatsionaal* laulmisega. (312).

Pärnu muuseumi juhataja **Elsbet Parek** mäletab (578, lk 27): *Mäletan hästi esimest demonstratsiooni punase lipu all Pärnus Vabaduse väljakul. Läbi südalinna töölismajast sinna siirduv rongkäik oli võrdlemisi kõhn. Jõudnud väljakule, jäid nad seisma selle keskele oma punase lipu alla. Rahvas oli tagasihoidlik ja umbusklik, nagu eestlased ikka. Demonstrante ümbritses lai tühi väljaku vöönd – ja alles eemal seisid väljakut piirates uudishimulikud vaatlejad. Kui orkester hakkas mängima „Internatsionaali", tõstis politseinik käe kõrva äärde. Nägin veel, kuidas tolle harjumatu muusika helide saatel kogu pealtvaatajate hulk ära voolas, – keset suurt väljakut jäid seisma ja hakkasid kõnesid pidama vaid demonstrandid. Oli, mis oli – aga tõde on see, et suuri vaimustatud rahvahulki ja tormilisi ovatsioone Pärnus küll ei olnud.*

---

* Üleliiduline Ühing Kultuurisidemete Pidamiseks Välismaaga (ühingu venekeelse nimetuse tähtlühend – VOKS) loodi Nõukogude Liidus 1925. aastal (563, lk 30). VOKSi eesmärk oli küll nime poolest teadus- ja kultuurisidemete arendamine välismaa teadlaste ja kultuuritegelastega, tegelikult taotleti aga poliitilisi eesmärke – nõukogude elulaadi ja kommunistlike ideede propageerimist. VOKS oli seotud Nõukogude Liidu luurega. Tema kaudu korraldati ka Eesti kultuuritegelaste tasuta sõite NSV Liitu. Eesmärk oli leida isikuid, kes aitaksid kaasa Eesti iseseisvuse hävitamisele. (563, lk 875).

Laupäeval, 22. juunil 1940 ilmus ajalehe *Pärnu Päevaleht* number 138. Järgmine ajalehenumber ilmus alles kolmapäeval, 26. juunil.

Kuidas käis juunipöörde järele Andrei Ždanovi näpuvibutuste järgi *probleemide lahendamine*, seletab avameelselt J. Varese valitsuse siseministri abi ja sisekaitse ülem **Harald Haberman**: *Ždanov oli NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi liikmena tulnud Eestisse mõni päev enne juunisündmusi... Esimestel rahvavõimu nädalatel viibis ta tihti Tallinnas. Mitmete kohtumiste järel kujunes lõpuks nii, et sain otsekui vahendajaks J. Varese valitsuse ja Ždanovi vahel. Andrei Ždanov oli iseloomult lahke ja meie asjades väga osavõtlik. Võisime teda vajaduse korral tülitada ükskõik mis ajal ööpäevas ja ta osales nõuannetega nende probleemide lahendamisel, millest meie ei osanud esialgu väljapääsu leida. Politsei ja armee suhtes oli Ždanovi seisukoht kindel – need tuleb likvideerida, s. o. laiali saata.* (562, lk 77–78).

Võimutses punalipp.

1940. aasta Võidupüha ajal oli Halinga valla Lehtmetsa küla Uuetoa talus riputatud rehavarre külge elamu ukse kohale punalipp. Küla mehed rebisid selle maha ja viskasid punase kaltsu pikema jututa üle ukse tuppa. Sisekaitse ülem H. Haberman trahvis **Aleksander Luike** 30-kroonise trahviga punalipu maharebimise eest. (771).

27. juunil 1940 andis Vabariigi President Narva diktaadi kohaselt ja NSV Liidu saatkonna nõudel Kaitseliidu likvideerimise seaduse (702). Kaitseliit pidi lõpetama oma tegevuse 28. juunist 1940.

Kaitseliit relvitustati. Käsk oli *kõik kaitseliitlaste käes ja Kaitseliidu ladudes olevad relvad ja laskemoon ära anda maleva ladudesse hiljemalt 19. juuniks kell 12.00-ks, kaasa arvatud isiklikud relvad, mis Kaitseliidus registreeritud.* (574, lk 35; 702). Ka eraisikutel tuli relvad ära anda kohalikule politseikomissarile või vallavalitsusele hoidmiseks sõjaväeladudes (696).

1. detsembril 1939 oli Kaitseliidu Pärnumaa malevas 2725 meest (617, lk 108).

Kaitseliidu Pärnumaa Maleva pealik oli kolonelleitnant **Tõnis-August Avingo** (Kotkaristi V ja III kl teenetemärgid, Valgeristi III kl)

(677), Maleva sekretär **Juhan Lips**, vaneminstruktor major **Martin Tähiste** (Kotkaristi IV kl, Valgetähe III kl) (591, lk 274) ning propagandapealik ja *Kaitseliidu Pärnumaa Maleva Teataja* toimetaja **Jüri Looväli**. (683 jt). Malevasse kuulusid: Audru malevkond – malevkonna pealik lipnik **August Sume**, Halliste malevkond – pealik **Peeter Nõmm** (Kotkarist, Valgerist), Häädemeeste malevkond – pealik leitnant **Elmar Toomingas** (Kotkarist), Keskmalevkond – pealik leitnant **Endel Toome** (Valgetäht), Jakobi malevkond – pealik **August Laur**, Saarde malevkond – pealik **Juhan Mitt** (Valgerist, Kotkaristi V kl), Soontaga malevkond – n-leitnant **Aleksander Koppel**, Tori malevkond – pealik kapten **Tõnis Virula** VR II/3 (Valgetäht) ja Vändra malevkond – pealik **Eduard Kärner**. Kõik nad hukkusid küüdiohvritena või surid vangilaagris, langesid Idarindel või 1944. aasta Eesti kaitselahingutes.*

---

* Kolonelleitnant **Tõnis-August Avingo** (13.08.1887–03.10.1949 Kehtnas) oli 1925. aasta märtsikuust Kaitseliidu Pärnumaa maleva pealik. Tema pere küüditati. Ta ise arreteeriti 03.10.1949 Vändra valla Suure-Jõe talus (tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd) (568, lk 373; 583, lk 34; 599, lk 6; 677, lk 771). **Juhan Lips** arreteeriti 24.01.1941 (568, lk 505), **Martin Tähiste** (568, lk 679), algkooliõpetaja **Peeter Nõmm** (568, lk 547), kapten **Tõnis Virula** (568, lk 703) ja **Juhan Mitt** küüditati (568, lk 530).

Metsapoole 6-kl algkooli juhataja Orajõel, Kaitseliidu Häädemeeste malevkonna pealik ja Noorte Kotkaste Häädemeeste malevkonna pealik, seltskonnategelane, Häädemeeste Omakaitse pataljoni ülem leitnant **Elmar Toomingas** (04.09.1905–14.12.1949) langes metsavõitluses. Ta varjas ennast Eidapere raudteejaama lähikonnas. Punkri ründamisel tapsid enamlased Elmar Toominga ja seal ennast varjanud Richard Saaliste, Artur Saaliste, Ilse Saaliste ja Helje Ainsalu. Elmar Toomingat meenutab 10. novembril 1995 Metsapoole koolimaja välisseinale asetatud mälestustahvel: *Siin töötas 1929–1944 koolijuhatajana / ELMAR TOOMINGAS / Kaitseliidu Häädemeeste malevkonna pealik / langes võitluses Isamaa vabaduse eest 14. XII 1949. a.* (193; 295; 571, lk 197; 591, lk 268).

6. Piirikaitse Rügemendi (rügement formeeriti Pärnus ja Kilingi-Nõmmel, rügül – major **Paul-August Lilleleht** VR II/3) kompül – leitnant **August Sume** (05.04.1914–11.08.1944) langes kaitselahingutes Narva rindel Permisküla saarel (624, lk 94), **Eduard Kärner** langes 15.02.1942 Idarindel (567, lk 99), 20. Diviisi 46. rügemendi kompül leitnant **Aleksander Koppel** langes Kudruküla lähistel (567, lk 86).

Metsaülem **Endel Toome** (12.12.1906 Pärnus) arreteeriti küüditamisel Pärnus. Ta suri eeluurimisel 22.10.1941. (452; 568, lk 669; 584, lk 530).

Kaitseliidu Pärnumaa maleva ratsaüksused olid Audru malevkonna ratsakomando, Halliste ja Jakobi malevkonna üksik ratsarühm, Tori malevkonna Taali, Tori ja Riisa ratsakomando ja Vändra malevkonna eskadron. Maleva ratsaüksuste pealik oli leitnant **Villu Riismandel** (Valgetäht)*. Mereüksustest kuulusid malevasse Audru, Halliste ja Häädemeeste malevkonna meredivisjon. Veel oli malevas Mõisaküla raudtee kompanii (kompaniipealik konstaabel lipnik **Hendrik Paim**) ja Eriüksuste kompanii (683, 684, 685, 686).

Kaitseliidu Pärnu maleva juures senini üksiku patareina tegutsenud suurtükiväeüksus formeeriti 1940. aasta veebruarikuus ümber suurtükiväe divisjoniks. Selle pealikuks sai suurtükiväe reservohvitser, Pärnu vangimaja direktor **Rudolf Sõber**. (366).

Naiskodukaitse (NKK) Pärnumaa Ringkonna esinaine oli **Veera Laurits** (Valgerist). NKK Pärnumaa Ringkonnas olid Abja, Aesoo, Are-Suigu, Jakobi, Jäärja, Kikepera, Koonga, Lelle, Lindi, Lõpe, Metsapoole, Mõisaküla, Penuja, Pornuse, Pustuski, Rannametsa, Reiu, Saarde, Sauga, Selliste, Sindi, Surju, Taali, Tali, Tori, Tori-Jõesuu, Tõstamaa, Tähela, Vana-Kariste, Vee, Veltsa ja Vändra, samuti eriüksuste jaoskond (591, lk 123; 686; 687).

1939. aasta lõpus tegutses Pärnumaal 62 *Noorte Kotkaste* rühma 102 allüksusega. Maleva koosseisus oli 1310 liiget. *Noorte Kotkaste* Pärnumaa Maleva juhtkonda kuulusid: malevavanem – maanõunik **Jüri Looväli**, maleva abivanemad – maanõunik **Ain Lusik**** ja koolide inspektor **A. Tamm**, *Noorte Kotkaste* Pärnumaa maleva pealik – **Hendrik Ollino** ja maleva abipealik – **J. Uustalu**. (278; 591, lk 173)

Kodutütarde Pärnumaa Ringkonnavanem oli **Mare Riismandel**.

1. juulil sai 6. Üksik jalaväepataljon käsu vastu võtta Kaitseliidu Pärnumaa Maleva relvad. Peale Kaitseliidu ja politsei relvade ja laskemoona võeti vastu ka eraisikutelt äravõetud relvad ja laske-

---

* Leitnant **Villu Riismandel** (01.05.1890, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 20.04.1942) ja tema naine **Mare Riismandel** (26.01.1892) küüditati. M. Riismandel vabanes asumiselt 1956. aastal. (568, lk 599).

** Pärnu maavalitsuse töötaja, Isamaaliidu liige **Ain Lusik** (Kotkarist) (20.09.1896) arreteeriti küüditamisel. Tribunali surmaotsus viidi täide 20.04.1942. (568, lk 511).

moon. Nii paigutati 6. Üksiku jalaväepataljoni lattu 2 raskekuulipildujat, 5087 vintpüssi ja püstolit, üle 400 000 padruni jne. 30. juulil anti Kaitseliidu ja tema algorganisatsioonide relvavarustus üle Rahva Omakaitse esindajatele. Eraisikutelt äravõetud relvad paigutati vastavalt sõjaväeringkonna ülema korraldusele Papiniidu laskemoonalattu. (165).

Siseministri 1. juuli 1940. aasta käskkirjaga määrati arvates 24. juunist 1940 **Boris Kumm*** Pärnu poliitilise politsei komissariks. Ta võttis asjaajamise üle oma eelkäijalt **Rudolf Uusilt**** teisipäeva, 25. juuni hommikul. (86).

25. juunil oli Pärnu-Viljandi sõjaväeringkonna ülema kolonel **Ants Lõhmuse** juures Pärnusse asunud Punaarmee väeosade esindajad – arutati väeosade paigutamist ja majutamist. (4).

Pärnus tühjenesid hotellid – välismaalastest suvitajad kiirustasid keset suvitushooaega ärasõiduga (404).

Pärnu linnavalitsus kujundati ümber: linnapea **Priit Suve** jäi esialgu edasi linnapea kohale, kuid tema asetäitjaks sai töölistegelane **Johann-Heinrich Tamm***** (351).

Presidendi käskkirjaga 28. juunist vabastati *omal palvel* Pärnu

---

* Pärnu poliitilise politsei uus komissar **Boris Kumm** (01.09.1897) sündis ja kasvas Pärnus ning õppis kohalikus gümnaasiumis. B. Kumm võttis osa Esimesest maailmasõjast ja Vabadussõjast. 1924. aasta jaanuaris arreteeriti ta poliitilise politsei poolt ja anti sõjakohtu alla. Teda karistati 15-aastase sunnitööga kommunistlikust liikumisest osavõtu pärast. B. Kumm vabanes 1938. aastal amnestiaseaduse alusel ning jätkas Pärnus oma põrandaalust tegevust (oli Eestimaa Kommunistliku Partei Pärnumaa Komitee sekretär). Ta oli 1940. aastal Pärnus juunipöörde organiseerijaid. (86; 552, lk 165). 1940. aasta juulikuust töötas ta Tallinnas Politseitalituse abidirektorina. Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Rahvakomissaride Nõukogu moodustamisel määrati B. Kumm ENSV siseasjade rahvakomissariks. Ta oli EK(b)P Keskkomitee büroo liige. (282). Poliitvangist tehtud kindralmajor Boris Kumm suri 21.11.1958 Tallinnas. Tema nime kandis üks Pärnu tänavatest.

** Pärnu poliitilise politsei komissar **Rudolf Uus** (1894) arreteeriti 16.03.1941 Virumaal Kohtlas. Tema edasine saatus on teadmata. (584, lk 554).

*** **Johann-Heinrich Tamm** (29.01.1909) sündis Pärnus töölisperekonnas. Ta lõpetas Pärnu gümnaasiumi ja õppis Tartu Ülikoolis arstiteaduskonnas. 1937. aastal siirdus ta välismaale ja osales Hispaania kodusõjas. 1939. aasta suvel tuli ta Eestisse tagasi ja töötas Pärnu Ühishaigekassa revidendina. J.-H. Tamm tegutses aktiivselt töölisliikumises. Ka 21. juuni meeleavaldus Pärnus toimus tema algatusel. (351).

maavanema kohalt **Jüri Marksoo***. Uueks maavanemaks sai vandeadvokaat **Jüri Soontak****. (510).

Siseministri M. Undi 1. juuli käskkirjaga määrati **Jüri Loovälja** asemele Pärnu maanõunikuks **Georg Abels***** (72).

3. juulil tagandati Viljandi-Pärnu prefekt **Jakob Vares******** (Kotkaristi III kl, Poola Vabariigi Teenete Hõberist) *mittesobiva tegevuse pärast.* Uueks Viljandi-Pärnu prefektiks määrati Tallinnast Politseikooli kõrgema klassi lõpetanud ülikooliharidusega konstaabel **Oskar Pärn********* (490; 566, lk 150–151).

Samuti vabastati Vabariigi valitsuse otsusega 3. juulil ametist kaitseseisukorra seaduse § 12 p 2 alusel arvates 4. juulist poliitilise politsei abikomissar Pärnus **Viktor Eenpalu********** ja sekretär poliitilise politsei komissari juures Pärnus **Anton Annus** (490).

Vabariigi Presidendi 3. juuli käskkirjaga nimetati **Andrei Murro*********** Siseministeeriumi politseitalituse abidirektori kohusetäitjaks arvates 1. juulist (490).

---

* Riigikogu liige, Pärnu maavanem, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Jüri Marksoo** (Karja 19) (10.08.1876–09.10.1941) arreteeriti küüditamisel 14. juunil Pärnus (568, lk 521; 584, lk 275).

** **Jüri Soontak** (30.07.1901) lõpetas TÜ õigusteaduskonna 1929. aastal *cum laudem* (ÜS Raimla). EK(b)P kandidaat J. Soontak hukati 14. augustil 1941 Pärnus (510; 557; 770).

*** **Georg Abels** (02.10.1898–30.10.1967 Tallinn) on pärit Pärnumaalt. Peale algkooli lõpetamist *täiendas ta oma haridust iseõppimise teel.* 1924. aastal mõisteti ta eluks ajaks vangi. G. Abels vabanes 1938. aasta amnestiaseaduse alusel. Seejärel tegutses ta Pärnumaal *maatöörahva organiseerimisel* ning esines tihtilugu sõnavõttudega Pärnus ja Pärnumaal. (72).

**** Viljandi-Pärnu prefekt **Jakob Vares** (01.04.1890) arreteeriti 19.09.1940 Tallinnas. Tribunali surmaotsus asendati 10-aastase sunnitööga. Jakob Vares suri sunnitööl 02(08).07.1942. (568, lk 692; 574, lk 50; 583, l 595).

***** Viljandi-Pärnu prefekt, kaitseliitlane **Oskar Pärn** (31.10.1909) arreteeriti küüditamisel Tallinnas. Erinõupidamise surmaotsus viidi täide 24.04.1942. (568, lk 583; 583, lk 404; 584, lk 391).

****** Poliitilise politsei abikomissar Pärnus **Viktor Eenpalu** (1906) arreteeriti 25.01.1941 Narvas. Tribunali surmaotsus viidi täide 19.04.1942. (583, lk 45).

******* **Andrei Murro** (30.08.1903 Tõstamaa v – 29.08.1941) õppis Pärnu Poeglaste Gümnaasiumis, kuid lahkus enne kooli lõpetamist. Eestimaa Kommunistliku Noorsooühingu Pärnu Komitee liige ning EKP ja töölisühingute organisaator Virumaal ja Narvas A. Murro arreteeriti 1924. aasta jaanuaris ning mõisteti 149 protsessis tähtajata sunnitööle. Pärast amnesteerimist 1938. aastal asus ta elama Pärnu. (490). ENE andmetel leidis poliitvang, EKP Pärnu Komitee liige (1939–1940) hiljem Eesti NSV siseasjade rahvakomissar **Andrei Murro** oma otsa Tallinnast meretsi evakueerimisel.

Juuli esimestel päevadel suleti Sisekaitseülema otsuse kohaselt Isamaaliidu Pärnu maakomitee (Kalevi 27) ja Pärnumaa maaosakonnad. (80). Pärnu Tööliskodu kolis Kaitseliidu Pärnu maleva staabi ruumidesse Kalevi tänaval (Kalevi 40). (473).

Pärnumaal toimusid Mõisakülas ja mujal *rahvakoosolekud.* Kihutuskõnedega esines *tuntud töölistegelane* **Vladimir Rea***, samuti Pärnu Töölisühingute Keskliidu esindajad **Johann-Heinrich Tamm, Vassili Vits**** jt (423; 439).

Maal peetud rahvakoosolekutel toonitasid töölis- ja muud uue võimu tegelased, et iga kodaniku ausalt teenitud eraomandus on puutumatu. *Vastutustundeta isikute, nähtavasti kukutatud klikevalitsuse käsikute poolt, on maal veerema pandud igasuguseid põhjendamata hirmu- ja õudusejuttude laviin. Levitatakse kõmu, otsekui tahaks keegi võtta põllumeestelt maaomanikelt nende talud ja muu vara. See on sihikindel vale... Põllumehele jääb tema põld. Üheltki maapidajalt ei taheta midagi ära võtta, vaid ennem temale toetust anda,* kinnitas põllutööminister Aleksander Jõeäär oma raadiokõnes laupäeva õhtul 29. juunil. (121; 342; 343).

---

* **Vladimir Rea** oli külakoolmeister. *Maailmaparandamise katsete eest* istus ta 15 aastat vanglas. Amnestiaseaduse põhjal vabanes V. Rea 1938. aastal vanglast ja asus elama sugulaste juurde Seliste valda. Vabaduses hakkas ta taas pisi-tasa levitama marksismipisilasi. Kui enamlased tulid võimule, anti talle Pärnumaa kompartei sekretäri kõrge koht. Sekretärina esines ta oma segasevõitu kõnedega avalikel koosolekutel ja miitingutel. Ta oli eluvõõras ideeline kommunist. Hiljem V. Rea dekradeeriti ja määrati Pärnumaa Täitevkomitee esimeheks. Sellel ametikohal pesitses ta vaikselt omaette. Kui aga sakslased olid juba Pärnu lähistel ja jalgealune läks tuliseks, hakkas ta oma asutuses märatsema ning peksis puruks kõik telefoniaparaadid ja ettejuhtuva mööbli. Millegipärast jättis aga oma kabineti puutumata. (334).

** **Vassili Vits** (1896 Tõstamaa v) vahistati 1930. aastal ja teda karistati riigivastase tegevuse pärast 10-aastase vanglakaristusega. Ta oli Boris Kummi kongikaaslane. V. Vits vabanes vanglast amnestia korras 1938. aasta. 4. juulil sai temast Pärnu poliitilise politsei assistent. 13. märtsil 1941 määrati V. Vits NKGB Läänemaa osakonna ülemaks. Ta oli küüditamise ettevalmistamisel Läänemaa *troika* esimees ja küüditamise läbiviija. V. Vitsa võitluskaaslasest J.-H. Tammest sai Pärnumaa *troika* esimees. Pärnu Töölisühingute Keskliidu tegelased kingsepp V. Vits ja J.-H. Tamm olid mõtte- ja saatusekaaslased nii *juunipöördes* kui ka sellest tulenevate inimsusevastaste süütegude toimepanemises. V. Vits hukkus 1. septembril 1941 Haapsalust Hiiumaale põgenemisel. Meri loksutas ta laiba Rohuküla taha randa. (582, lk 16–17, 19).

Reedel, 5. juulil saadeti laiali Riigikogu ning Vabariigi President määras *riiklikel kaalutlustel* kiirustamisi Riigivolikogu uue koosseisu valimised (703). Nn Vabariigi Valitsuse 5. juuli korraldus oli: *Riigivolikogu valimised toimuvad 14. ja 15. juulil 1940 Riigikogu valimise seaduse järgi, kusjuures valimiste kiiremaks läbiviimiseks neil valimistel tuleb kohaldamisele seadus mõningate muudatustega.* (704).

Need seaduses tehtud *mõningad muudatused* tähendasid aga põhiseaduse jämedat rikkumist ning nendest tulenes paratamatult niisuguste *valimiste* õigustühisus.

Kibe-kähku seadis Eesti Töötava Rahva Liit (ETRL) valimisteks üles oma kandidaadid. ETRLi kandidaadid olid Pärnu linnapea asetäitja ja linnanõunik **Johann-Heinrich Tamm** (32. ringkond), siseminister **Maksim Unt** (33. ringkond), Pärnu töölistegelane **Vladimir Rea** (34. ringkond), Pärnu abimaavanem ja maatööliste organisaator **Georg Abels** (35. ringkond), sotsiaalministri abi **Lembit Lüüs** (36. ringkond), Eesti Ametiühingute Keskliidu sekretär **Aleksander Resev** (37. ringkond) ja haridusminister **Johannes Semper** (38. ringkond). (477). Püüti luua ETRLi kandidaatide vastu rahvuslikku rinnet ja legaalset opositsiooni (Eesti riigitegelased Heinrich Mark, Rudolf Penno, Oskar Köster, Jaan Tõnisson jt) ning organiseerida kohapeal vastaskandidaatide ülesseadmist. (636, lk 188–189). Nii üllatas võimuletrügivaid enamlasi ebameeldivalt tõsiasi, et väljaspool ETRLi kandideerisid ka endine abimaavanem ja riigivolikogu liige **Jüri Looväli** (37. ringkond), Toris kandideeris kohalik vallavanem **Mihkel Tuisk** (35. ringkond) ja omaaegne kogupõllumeeste erakonna tegelane **Jaan Tomson** (36. ringkond). Omal käel kandideeris veel Sauga talunik **Martin Koger** (34. ringkond). Takistamaks kandideerimist väljastpoolt ETRLi, täiendati 9. juulil Riigivolikogu valimiste kohta käivat korraldust uue nõudega, mille järgi tuli neil kandidaatidel esitada ringkondade-komiteele 10. juulil kella kaheks pärast lõunat lisaks esitamiskirjale veel kandidaadi valimisplatvorm. Vaatamata napile ajale jõuti Valimiste Pärnu ringkondade komiteele esitada nõutud valimisplatvormid siiski ettekirjutatud tähtajaks. (98; 99; 125; 573, lk 53).

Valimiste Pärnumaa ringkondade komitee (komitee juhataja **Robert Terase**, abijuhataja **Ain Lusik**, liikmed **K. Oja**, **A. Erkmann**

ja **Helmi Kuusik**) *tunnistas seaduslikeks kõigi ETRLi kandidaatide esitamiskirjad.* Samas tühistas ta aga riigivolikogu kandidaatide **Martin Kogeri**, **Jüri Loovälja** ja **Mihkel Tuisu** esitamiskirjad. Põhjuseks loeti: *esitatud valimisplatvormid olid ilmselt mõeldud valijate petmiseks, pealegi oma senise poliitilise tegevusega on nad võidelnud töötava rahva vastu.* **Jaan Tomson** võttis oma esitamiskirja ise tagasi ja loobus kandideerimisest. Seda sammu oli ta sunnitud põhjendama sõnadega, et tema *valimisplatvorm on sisuliselt sama, mis 36. ringkonna ETRLi kandidaadil ja ta ei pea soovitavaks kahe ühesuguse platvormiga kandidaadi omavahelist konkureerimist valimistel.* Valimiste Pärnumaa ringkondade komitee otsustas Jaan Tomsonile sissemakstud kautsjoni (250 krooni) tagastada. Teiste osas pidi kautsjoni tagastamise otsustama valimiste peakomitee (125). Ajalehes *Pärnumaa Teataja* kirjutati otsesõnu: *rahvavaenlased ei saa kandideerida!* (400). Nii lihtsalt käiski inimesest tema põhiõigusi rikkudes rahvavaenlase tegemine.

Eesti Töötava Rahva Liidu valimisplatvorm ja valimisloosungid lubasid suuresuuliselt kultuuri õitsengut, hariduse ja teaduse tõusu, avaraid võimalusi õppimiseks, demokraatlike vabaduste kindlustamist, sõna-, trüki-, koosolekute ja ühinemisvabadust, tööd ja leiba, töörahva elatistaseme tõstmist, võitlust tööpuuduse vastu ja maksukoorma otsustava kergendamise eest, töökaitse abinõude tarvituselevõtmist, maata talurahvale nende maaga varustamist, samuti mees- ja naistööliste riiklikku kindlustamist. Valimisloosung *laskis elada sõprusel ja tihedal liidul Eesti ja suure ning võimsa NSV Liidu vahel* (juttu oli valimisplatvormis ainult Eesti Vabariigi sõprusest ja tihedast liidust NSV Liiduga, ja ainult – H.L.). Ühtlasi rõhutati, et *keegi ei või sundida talurahvast moodustama kolhoose (ühismajapidamisi), keegi ei tohi puudutada talurahva eraomandust.* (268).

Harald Haberman mäletab, et valimiste ettevalmistamise ajal ringles mitmeid ideid ja arvamisi Eesti tulevase riigikorralduse kohta nii nõukogude vabariigist liitriigi koosseisus kui ka nn Mongoolia variandist – sotsialismi ehitamisest NSV Liidust eraldi seisva rahvavabariigina. Seda võimalust arutas Hans Kruus Andrei Ždanoviga. (562, lk 85).

5. juulil oli Vabariigi President K. Päts sunnitud andma oma

dekreedina *riiklike ülesannetega vabatahtliku töötava rahva omakaitse organisatsiooni Rahva Omakaitse* (RO) *korraldamise seaduse.* Siseministrile allutatud RO ülesandeks pidi olema *politseivõimude abistamine kodanike julgeoleku kaitsmisel ning oma liikmetele sõjalise õppuse ja kasvatuse andmine* (705).

Harald Haberman tuletab meelde Rahva Omakaitse loomist: *Formaalselt olin Rahva Omakaitse loomise algataja. Tegin esildise presidendile, et konstitutsiooni täitmise järelevalveks on vaja luua Rahva Omakaitse ning selleks omakorda on tarvis presidendi dekreeti. Esildisele oli lisatud organisatsiooni projekt. Asja vahendas presidendile riigisekretär Karl Terras. Eitav vastus tuli järgmisel päeval. President keeldus alla kirjutamast dekreedile, mis olevat konstitutsioonivastane. Soovitasin siis sekretäril presidendile meelde tuletada, kui paljudele konstitutsioonivastastele dokumentidele on ta viimastel aastatel alla kirjutanud, ja selgitada, et RO luuakse nagunii. Nähtavasti oli sel jutul mõju, sest möödus vaevalt pool tundi, kui helises telefon – president kirjutas dekreedile alla.* (562, lk 79). Pealinna eeskujul asuti ka Pärnus kiires korras organiseerima Rahva Omakaitset (294). Seda organiseeris Pärnu Ametiühingute Liit. (409).

Laupäeval, 6. juulil korraldas Pärnumaa Ametiühingute Keskнõukogu Vabadusväljakul suure vabaõhumiitingu. See oli mõeldud *Eestimaa Kommunistliku Partei legaalsesse tegevusse astumise tähistamiseks* ning *tööliskonna ja sõjaväe vennastumiseks.* Tööliskodu eest liikus töölisorganisatsioonide esindajate rongkäik orkestri saatel Vabadusväljakule. Kanti punaseid lippe ja loosungeid. Muude loosungite seas nõuti ka sõjaväe demokratiseerimist. Vabadusväljakule oli rivistatud kohalik garnison – 6. ja 9. Üksiku jalaväepataljoni ohvitserid ja sõdurid. Kohal olid ka Pärnu-Viljandi sõjaväeringkonna ülem kolonel **Ants Lõhmus*** VR I/3, II/3 ja garnisoniülema kohusetäitja kolonelleitnant **August Kivi****. Tööliste

---

* Kolonel **Ants Lõhmus** (08.10.1885–03.01.1968 Sangaste) võitles Nõukogude okupatsiooni vastu (122; 558, lk 198–199; 599, lk 18). Täpsemad andmed selle kohta puuduvad.

** Kolonelleitnant **August Kivi** (15.10.1891–21.09.1974 Edmonton) oli Omakaitse Võru- ja Tartumaa Omakaitse pataljonidest moodustatud lahingurügemendi ülem ja võitles 1944. aasta augustikuus Emajõe rindel. Ta elas pärast sõda Kanadas. (559, lk 31, 216; 599, lk 12).

ja sõdurite vennastusmiitingul kõneles **Georg Abels**: *Kui meie nüüd tööliskласsi eelväena oleme jälle tulnud põranda alt põranda peale, siis võin ma kinnitada, et meie ei sepitse kättemaksuakte meie tagakiusamise eest.* (Tegelikult kättemaksuaktid – arreteerimised ja vallandamised juba käisid, ja mitte kommunistide mingisuguse tagakiusamise, vaid Eesti Vabariigi seaduste täitmise eest – H.L.). **Johann-Heinrich Tamm** kõneles väljakuulutatud riigivolikogu valimistest: *Riigivolikogu valimised korraldatakse selleks, et puhastada rahvaesindust suurkodanluse ja kapitalistide käsilastest* (siin unustas kõneleja, et Riigivolikogu oli valinud rahvas, ja kommunistidel selle puhastamiseks ei ole mingisugust õigust – H.L.). (475).

Mõned päevad pärast tööliste ja sõdurite vennastusmiitingut vabastati Vabariigi Presidendi käskkirjaga arvates 10. juulist sõjaväeteenistusest 6. Üksiku jalaväepataljoni ülem ja Pärnu garnisoniülema kohusetäitja kolonelleitnant **August Kivi** (124).

6. Üksiku jalaväepataljoni viimaseks ülemaks alates juulikuust 1940 oli kolonelleitnant **Herman-Hans-Joachim Stokeby** (Stokkebi) VR II/3 (600, lk 617).

Peeti rahvakoosolekuid, vabaõhu- ja muid valimiseelseid miitinguid küll Pärnus, Kilingi-Nõmmel, Mõisakülas, Sindis ja valdades. Kõnelesid saadikukandidaadid ja teised punategelased. (433).

Punaarmee andis pühapäeval, 14. juulil kontserte ja pakkus kinoetendusi Raekülas, Vanapargis ja mujal (323). **Leonhard Murumaa** mäletab: Papiniidus näidatud vabaõhukinost on meelde jäänud *punaväelaste riietuse räpasus ja eriline hais nende riiete juures. Küll nad haisesid...* (248).

Enne valimisi määrati kolonelleitnant **Aleksander Häelme*** 9. Üksiku jalaväepataljoni ja Pärnu garnisoni ülemaks. Ta võttis pataljoni juhtimise üle seniselt patüli kohusetäitjalt major **V. Michelsonilt**. (123; 542).

Valimiste-eelsel päeval, 13. juulil kõneles raadios taas põllutööminister **Aleksander Jõeäär**: *Muuseas kinnitab Eesti Töötava*

---

* Kolonelleitnant **Aleksander Häelme** (30.03.1891) arreteeriti 15.06.1941 Elvas. Taimõri ringkonnakohtu surmaotsus viidi täide 29.06.1942 (teistel andmetel 20.07.1942 Norilskis). (584, lk 83; 599, lk 8).

Rahva Liidu valimisüleskutse selgesõnaliselt, et kellelgi ei ole õigust sundida talupoegi ühinema kolhoosidesse ja ***ähvardada talupoja eraomandust*** (autori rõhutus – H.L.). *Sellest kinnitusest peaks jätkuma* (15; 642, lk 86). Kinnitusest, et talupoja eraomandus on puutumatu, jätkus aga ainult valitud riigivolikogu kokkutulekuni.

14. ja 15. juulil aeti pärnumaalased valimiskastide juurde: *Passiivsust praegusel juhul võime vaadelda kui töötava rahva vaenulist hoiakut, passiivseks võib jääda üksnes see, kes töötab vastu töötava rahva huvidele* (315).

Sama korrutas peaminister Johannes Vares oma üleskutses: *Passiivne eemalejäämine valimistest on ... andestamatu ja parandamatu kuritegu kogu rahva saatuse vastu* (303). Iga valija pidi mõistma: kui ta ei lähe valima, paneb ta toime kuriteo, ja küllap siis ka käitutakse temaga kui kurjategijaga.

17. juulil lõpetati töö asutustes ja ettevõtetes juba kell 2 päeval, et *kõik võiksid osa võtta kell 4 algavast rongkäigust ja võidumiitingust.* Ametiühingud kogunesid lippude ja loosungikangastega Tööliskodu ette Kalevi tänavale, kust liiguti rongkäigus Vabadusplatsile. See suurmiiting korraldati ETRLi *suure võidu tähistamiseks riigivolikogu valimisel.* (469). Üllatas, et sel miitingul olid Pärnus välja toodud tuntud-teatud loosungite kõrval ka täiesti uusi võõrastama panevaid kurjaendelisi loosungeid: *Nõuame Eesti astumist N.-Liidu liikmeks!* ja *Nõuame töötava rahva nõukogude loomist!* Miitingul võttis sõna vastne *riigivolinik* **Vladimir Rea**: *14. ja 15. juulil toimunud riigivolikogu valimistega saavutas Eesti töötav rahvas seninähtamatu suure võidu tagurluse üle. Meie poolt anti kohati kuni 94 prots kõikidest häältest.* Kõneles punaarmee esindaja pataljoni poliit-komissar V. Vorobjev, kes tõi tervitusi töölis-talupoegade punaarmeelt: *Valimistega sai Eesti töötav rahvas tõeliselt vabaks. Nüüd määravad vaba Eesti rahva saatust töörahva huvide eest võitlejad.* (479).

19. juulil teatas *Pärnu Päevaleht: Nagu nüüd selgunud, võttis Pärnumaa valimisringkonnas 58 576 hääleõiguslikust kodanikust hääletusest osa 49 632 e. 84,7%. Antud häälte arvust 49 632-st hääletas Eesti Töötava Rahva Liidu kandidaatide poolt 47 254 ehk 95,2% valimisest osa võtnud hääleõiguslike kodanike arvust.* Kiideldi, et kõik Pärnumaa valimisringkonnas valitud kandidaadid –

Georg Abels, **Lembit Lüüs**, **Vladimir Rea**, **Aleksander Resev**, **Johannes Semper**, **Johan-Heindrich Tamm** ja **Maksim Unt** – kuuluvad Eesti Töötava Rahva Liidu kandidaatide nimekirja. (388; 408).

Nii et valima ei tulnud Pärnumaal 8944 *hääleõiguslikku kodanikku* ja vastu hääletas valimisest osavõtnutest 2378. Seega oli kokku vastalisi või *tagurlasi* 11 322 kodanikku! Leiti, et niisugused *valimised* olid vaid labane jant (336). Kus oli siis see Eesti Töötava Rahva Liidu *jõuline, hiilgav* ja *suur võit*, millest kõneldi *17. juuli võidumiitingul.*

Pärnumaa Õpetajate Liidu korraldusel algasid kolmapäeval, 17. juulil Pärnus Rahvamaja saalis üleriigilised algkooliõpetajate kursused. Abimaavanem **Georg Abels** oli isamaalikult meelestatud õpetajatele parteiliini tutvustamisel heasoovlik: *Kompartei ei nõua õpetajate päevapealset maailmavaate ümberkujundamist, nagu seda mõnel pool püütakse selgitada. Õpetajaskond peab olema lojaalne, kui ta tahab töötada rahva* (loe – uue punase okupatsioonivõimu – H.L.) *kasuks.* Kursustel rõhutati: *Meie ei ole eitanud Eesti rahva iseseisvust. Õpetajaskond võtku vastu töötava rahva käsi, eesotsas komparteiga ja jätkaku oma rahvahariduslikku tööd rahulikult!* (227).

Eesti sõjaväeosades võttis tuure *poliitiline kasvatustöö.* 18. juulil valiti Pärnu garnisoni väeosades – 6. ja 9. Üksikus jalaväepataljonis sõjaväelaste komiteed. Valitud komiteede ülesanne pidi olema *kaasa aidata poliitilisele ja kultuurilisele selgitustööle.* (307; 345).

Laupäeval, 20. juulil peeti *Endla* teatrimajas suur rahvakoosolek. Kõnelesid Pärnumaa rahvasaadikud **Georg Abels** ja **Johann-Heinrich Tamm**. Pärast J.-H. Tamme ettekannet võeti vastu resolutsioon: *Tervitame 21. juulil kokkuastuvat riigivolikogu ja nõuame, et ta Eesti Töötava Rahva Liidu platvormile ja loosungitele ja kogu töötava rahva tahtele vastavalt teostaks järgmist: kuulutaks Eesti Vabariigi Eesti Nõukogude Vabariigiks, otsustaks liituda Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liiduga, natsionaliseeriks, s.o. kuulutaks riigi ja rahva omanduseks suurtööstused ning pangad, teeks lõpu maaga spekuleerimisele, keelates selleks ära maa ostmise ja müümise, kindlustaks maa kasutamise ainult töötavale talurahvale, varustaks väikepõllupidajaid ja maatamehi*

maaga, võõrandaks selleks maad suurmaapidajatelt – ekspluataatoreilt, kergendades otsustavalt töötava talurahva võlakoormat. Seda nõuame meie oma saadikutelt riigikogus. (396). Kust küll võeti õigus sellise resolutsiooni esitamiseks! Ei olnud ju keegi valinud ja volitanud *rahvasaadikuid* ellu viima taolisi nõudmisi: ETRLi platvormis ja loosungites ei olnud nendest sõnagi.

Siseministri korraldusel tuli heisata pühapäeval, 21. juulil *uue riigivolikogu kokkukutsumise puhul riigi- ja NSVL lipud* – kogu maa pidi olema *lipuehtes* (117).

21. juulil võttis nn Riigivolikogu vastu Moskva poolt ettekirjutatud ja *rahva* (loe – riigikukutajatest kurjategijate) *poolt nõutud* deklaratsioonidest *Deklaratsiooni riigivõimust Eestis.* (711).

Riigivolikogu 22. juuli hommikune koosolek algas *töötava rahva delegatsiooni tervitustega.* Delegatsiooni ilmumisel saali *kostis elav käteplagin rahvasaadikutelt.* Sõna sai Pärnumaa töötava rahva esindaja R. Tähiste, kes avaldas rõõmu, et Eesti on kuulutatud Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks. Delegatsiooni juhataja tegi teatavaks töötava rahva nõudmised. Selle vanem liige taluperemees J. Jürisson jutustas oma punasevõitu elulugu ja kinnitas: *Omal ajal on öeldud, et „kaugelt näen kodu kasvavat", aga nüüd näeme ligidalt kodu kasvavat* (286). Siis võeti kibe-kähku vastu *Deklaratsioon Eesti astumise puhul Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu, Deklaratsioon maa kuulutamisest kogu rahva omanduseks (s.o. riigi omanduseks)* ja *Deklaratsioon pankade ja suurtööstuse natsionaliseerimise kohta.* (712; 713; 714).

23. juulil kell 19 kuulati ära Vabariigi Presidendi **Konstantin Pätsi** palve volituste mahapaneku kohta. Riigivolikogu otsustas *palve rahuldada ja panna Vabariigi Presidendi kohuste täitmine Peaministrile dr. Johannes Varesele* (715; 716). Presidenti vajati Moskva tahtel ja sunnil Eesti Vabariigi hävitamiseks vajalike õigusaktide andjana, jätmaks muljet, et juunipööre toimus seadusliku korra raamides ja Eesti okupeerimisest ei saa juttugi olla. Nüüd teda enam ei vajatud. (7).

22. juunil 1940 ilmus *Pärnu Päevaleht* nr 138. Siis tuli 3-päevane paus.

Jätkus miitingute hullus. Kolmapäeval, 24. juulil kell 4 pärast lõunat Pärnus peetud *suurmiitingul* tervitasid *Pärnu Päevalehe*

sõnul *rahvahulgad murranguid ja muutusi meie vabariigis.* Miitingut peeti *Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi loomise ja Nõukogude Liitu astumise puhul.* Et võimaldada *töötava rahva hulkadel* miitingust osa võtta, lõpetati käitistes, tehastes ja ärides töö kell 3 pärast lõunat. Koguneti Tööliskodu ette. Rongkäigus kanti punalippe, pilte ja mitmeid uusi loosungeid. See liikus läbi Kalevi tänava Laidoneri tänavale ja sealt Poska tänava kaudu Vabadusväljakule. *Pidulikku meeleolu tõstis Nõukogude Liidu lennukite tiirlemine taeva all.* Sõna sai linnapea asetäitja J.-H. Tamm. Siis kõneles *võitlusmeelselt* punaarmee esindaja komandör Vassili Prokovjev. Ta tõi tervitusi punaarmeelt ja selle komandöridelt Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi väljakuulutamise puhul. Punaarmeelase sõnavõtule järgnesid elagu-hüüded Stalinile ja lauldi *Internatsionaali.* Kõnelesid veel politseikomissar Varendi, riigikogu liige G. Abels jt. Miitingu lõpusõnas ütles J.-H. Tamm: *Nüüdsest peale on meie piir Vilsandist Vladivostokini!* (468; 519).

Maa-, linna- ja vallavolikogude, samuti nende poolt valitud alaliste komisjonide ja esindajate tegevus lõpetati ning nende ülesanded pandi vastavalt maa-, linna- ja vallavalitsuse peale (717).

Reedel, 26. juulil sai teatavaks, et siseministri käskkirjaga 24. juulist on vabastatud oma kohalt Pärnu poliitilise politsei komissar **Robert Terase** arvates 1. augustist. Siseminister määras uueks Pärnu poliitilise politsei komissariks paari nädala eest Pärnu linnavalitsuses linnapea asetäitjaks saanud **Johann-Heinrich Tamme**. (9).

27. juulil ilmus *Pärnu Päevaleht* viimast korda.

Kõik Kaitseliidule ja selle algorganisatsioonidele kuulunud kinnis- ja vallasvara ning rahasummad läksid Kaitseliidu likvideerimise seaduse muutmise seaduse järgi 29. juulist 1940 Eestimaa Kommunistlikule parteile (137; 719).

Siseministri 31. juuli 1940. aasta otsusega vabastati vallaseaduse § 205 põhjal ametist ametisolevad vallavanemad ja nende abid, arvates uute vallavanemate ja abide ametisse astumise ajast (720).

Siseminister kinnitas Pärnu linnavalitsuse uue koosseisu: *töörahva ridadest tulnud esindajad* linnapea **Robert Terase**, linnapea asetäitja **Arnold Elend** ja linnanõunik **Vello Eramaa**. (198; 434). Sise-

ministeeriumi korraldusel tuli kõik vallavalitsused ümber moodustada. Pärnu maavanem **Jüri Soontak** esitas 26. juulil siseministrile kinnitamiseks vallavalitsuste liikmed. (486).

Laevade kasutamise kitsendamise seadus (antud Vabariigi Presidendi poolt dekreedina 27. juulil 1940) ähvardas Pärnumaa laevnikke: *Laevajuhid, kes eksivad Vabariigi Valitsuse käsu vastu Eesti laevade kodumaale tagasitoimetamise asjus, kohaldatakse riigi äraandjaina, kusjuures vastutavad ka nende perekonnaliikmed ja lähemad sugulased* (718).

Uueks Viljandi-Pärnu ringkonnakohtu esimeheks määrati Pärnu maavanem **Jüri Soontak** – ta jõudis maavanema ametit pidada vaid ühe kuu. Senine ringkonnakohtu esimees **Jaak Tepandi*** vabastati esimehe ülesannetest ja määrati ringkonnakohtu liikmeks. (83).

Vabariigi Valitsuse otsusega 3. augustist pandi kehtima *E.N.S.V. territooriumil Moskva kellaaeg, alates 5. augustist 1940 kell 24.00. Kõigil asutistel ja isikutel 5. augustil kell 24.00 seadida kellad 01.00 peale.* (721).

5. augustil kehtestati dekreedina *Välismaal asuvate riigireetjate ja nende perekonnaliikmete karistamise seadus.* See okupantide karistustraditsioonide järgi koostatud karm dekreet hoiatas: *Isikud, kes keelduvad tagasi tulemast kodumaale, kuulutatakse väljaspool seadust olevaiks. Väljaspool seadust olevaks kuulutamisega käib kaasas: süüdimõistetu kogu vara konfiskeerimine; süüdimõistetu mahalaskmine pärast 24 tunni möödumist, arvates tema isiku tõendamise momendist. Väljaspool seadust olevaks kuulutatud isiku täisealisi perekonnaliikmeid, kui nad mingil viisil aitasid kaasa riigireetmisele, karistatakse vangimajaga mitte üle kümne aasta ja kõige vara konfiskeerimisega.* (722). See seadusetäht käis ka nende Pärnumaa laevnike kohta, kes otsustasid otsida varju välismaal. Nende perekonnaliikmetest said pantvangid, kelle süü riigireetmisele *mingil viisil* kaasaaitamises seisnes juba sellest, et nad olid *riigireetja* perekonnaliikmed.

---

* Kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Jaak Tepandi** (14.06.1879–27.09.1941) arreteeriti küüditamisel. Ta suri eeluurimise ajal. (568, lk 662; 583, lk 541).

2. Pärnumaa sovettide hõlmas

Teisipäeval, 6. augustil toimus Kremlis NSV Liidu Ülemnõukogu 7. istungjärk, mille päevakorras oli *Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi vastuvõtmine NSV Liitu.* Moskva lavastus oli selleks korraks lõppenud ning Eesti Vabariik okupeeritud ja annekteeritud.*

Kolmapäeval, 7. augusti õhtupoolikul kell 4 toimus *Pärnumaa Ametiühingute Keskliidu* ja *Kompartei Pärnumaa komitee* korraldamisel *Vabadusväljakul Eesti vastuvõtmise puhul Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liitu kogu Pärnu töötava rahva suur miiting.* Vabadusväljakul pidi ajalehe sõnul olema *juubeldav rahvahulk.* Miitingule järgnes rongkäik. (13; 87; 470).

8. augustil peeti Pärnu Töölismajas (Kalevi 40) linna- ja maanoorsoo esindajate koosolek. Otsustati asutada EKNÜ organisatsioonid Pärnu linnas ja maakonnas. Komnoori oli sadakond. Noorte kommunistlikku kasvatustööd juhtis EKNÜ Pärnu Maakonnakomitee. Selle esimeseks sekretäriks valiti Pärnu I Keskkooli lõpetanud **Voldemar Kivi****. (133; 277).

---

* Vene president **Vladimir Putin** vastas pressikonverentsil 10. mail 2005 ETV ajakirjanik **Astrid Kanneli** küsimusele *Miks Venemaa ei tunnista kunagist Balti riikide okupatsiooni* vahkvihas: *Mis me nüüd laseme iga päev surnutel haarata käest ja segada edasi minekut? Kui 1939. aastal läksid Balti riigid Nõukogude Liidu koosseisu, siis 1941 ei saanud Nõukogude Liit neid okupeerida, sest kolm riiki olid paar aastat juba selle liidu koosseisus. Ma võibolla ei õppinud ülikoolis väga hästi, sest jõin palju õlut, aga midagi sellest veel mäletan.* Telepildis oli näha, kuidas Euroopa Komisjoni president José Maruel Barroso seesuguse avalduse peale hämmeldunult maha vaatas... (70).

Nii et Vladimir Putin ei tea, et NSV Liit okupeeris ja annekteeris Eesti Vabariigi 1940. aastal. Tema jutust tuleb välja, et juba 23. augustil 1939 läks Eesti Vabariik Molotov-Ribbentropi pakti juurde kuuluva salajase lisaprotokolliga NSV Liidu koosseisu ja oli juba siis selle osa. Ja vastastikuse abistamise pakti sõlmis NSV Liit 28. septembril 1939 mitte Eesti Vabariigiga, vaid ühe oma osaga, kuigi abistamispaktis kinnitati, et see ei tohi riivata lepinguosaliste suveräänõigusi, eriti nende majandussüsteemi ja riiklikku korda.

** Paljudest *kohusetruudest ja piiritult üritusele ustavatest* Pärnumaa kommunistlikest noortest said küüditamisel küüdipoisid ja suvesõjas toimepandud sõjasüütegudes osalenud hävituspataljonlased. Nii osales ka komsomolijuht **Voldemar Kivi** (05.12.1920–17.07.1941) küüditamises ning kuulus hävituspataljoni. Ta võeti pärast sakslaste Pärnu tulekut Sindi või Tori kandis kinni, viidi Pärnu kurikuulsasse Peti aita ning hukati. (557, lk 128; 630, lk 377, 380).

Maailm oli muutunud üleni punaseks. Punased loosungid ametiasutustes, ärides, kinos, kõrtsis, isegi kalmistul punaste matuste korral. Ükstaspuha, kuhu sa silmad pöörasid, ikka ja jälle valitses veripunane. See värv oli silmadele lausa valus vaadata. Punast värvi hakati lausa vihkama, kuigi – ega värv milleski süüdi polnud. Tekkis niisugune tunne: kui oleks need tohutud riidekangad, mis raisati loosungiteks, Venemaal rahvale särgiriideks jagatud, ei oleks vaja seal särgita ringi tilbelda. Küllap arvati, et kui rahvas enam peale punase muud värvi ei näe, muutub ta ka ise punaseks. (328).

Augusti- ja septembrikuus sunniti oma ametist lahkuma mitmeid omavalitsustegelasi, ikka nii, et nad ise palusid ennast ametist vabastada.

Nii vabastati siseministri käskkirjaga Pärnu maavalitsuse sekretäri kohalt omal palvel **Rudolf Sillart**. Maavanemaks sai **G. Vestmann**, abimaavanemaks **R. Tähiste**, maanõunikuks **H. Denisov**. Maavalitsuse sekretäri kohusetäitjaks määrati **Ain Lusik**. (228).

Teisipäeval, 30. juulil esitasid ametist lahkumispalved Sindi linnavanem **Jakob Ollep** ja abilinnavanem **Jakob Kuller**, 31. juulil Mõisaküla linnavanem, pastor **Johan-Eduard Sõmer** ja abilinnavanem **Jaan Paalits**, samuti Kilingi-Nõmme linnavanem **Helmut Nirk** ja abilinnavanem **Alfred Veemees**. (109; 249).

Vabariigi valitsuse 5. augusti 1940. a otsusega vabastati ametist kaitseseisukorra seaduse § 12 p 2 põhjal arvates 3. augustist Tahkuranna 1. rajooni konstaabel **Tõnis Ausmaa** ja Pärnu linna politseijaoskonna kordnikud **Karl-Eduard Leets** ja **Rudolf-Martin Kool**. (501).

19. augustil vabastati peaministri otsusega Vabariigi presidendi ülesannetes ametist kaitseseisukorra seaduse põhjal poliitilise politsei abikomissar Pärnus **Karl Lelle*** ja poliitilise politsei sekretär Pärnus **Elmar Tõnissoo**, mõlemad arvates 15. augustist.

---

* Poliitilise politsei abikomissar Pärnus **Karl Lelle** (1898) (Seedri 11) arreteeriti 19. detsembril 1940. Eesti NSV Ülemkohtu surmaotsus viidi täide 18.03.1942 Kirovi linna vanglas (583, lk 243).

Samuti tehti ametist lahti 20. augustist arvates Pärnu linna politseijaoskonna kordnik **Aleksei Ausmaa***. (499).

See oli Eesti politsei lammutamise algus. Lammutamine viidi lõpule augustikuu lõpus. 11. septembril otsustas ENSV Rahvakomissaride Nõukogu: Kõik senise välis- ja kriminaalpolitsei ülesanded, mis kehtivad, lugeda üleantuks T.T. miilitsale (Töölis-talupoegade miilitsale). (727). Miilitsasse värvati hulganisti purjutajaid ja juhuseotsijaid, ilma koolihariduseta ja kindla töökohata mehi.

Teravalt andis tunda haritud töötajate puudumine miilitsas.

Pärnu käitistes peeti töökoosolekuid: tutvustati Stahhaanovit ja selgitati *stahhaanovlike töömeetodeid* (175). Eesti töölisele pidi saama tema töös eeskujuks mingi Vene tööhull!

Et vabaneda ebasoovitavatest tänavanimetustest, nimetati linnavalitsuse koosolekul ümber Laidoneri tänav Vee tänavaks ja Pätsi tänav Lennuki tänavaks (498). Samuti sai Kalevi tänavast V. Kingissepa tänav, Lõuna tänavast – 21. Juuni tänav, Poska tänavast – Jaan Kreuksi tänav, Vilmsi tänavast – Jaan Tombi tänav jne (96).

Usuõpetuse õpetamise lõpetamise seadus (antud Vabariigi Presidendi poolt dekreedina 13. augustil 1940) lõpetas usuõpetuse õpetamise kõigis õppeasutustes. Samuti kaotati kõigist õppeasutustest usuliste talituste pidamine (723). Algas *usuvastane selgitustöö*. Selleks kaasati ka noorkommunistid selgitamaks, et *usk on tagurluse tööriist, mis pidurdab sotsialismi ülesehitamist* (276).

25. augustil andis *Pärnu Rahva Hääl* teada: Sisekaitseülem karistas **Jaan Morrisoni** Halinga vallast 15-kroonise rahatrahvi või 3-päevase arestiga, kuna ta oli teinud *halvustavaid avaldusi tööliste võitluslipu kohta.* Samuti karistati Halinga valla meest **Jaan Tomsoni** 10-kroonise rahatrahvi või 3-päevase arestiga selle eest, et ta oli öelnud vallamajas Riigivolikogu valimiste kasti juures, et nendega, kes ei käinud valimas, *käib valitsus karmilt ümber.* (432).

25. augustil võttis Eesti NSV Riigivolikogu vastu ENSV konstitutsiooni (68; 724). Riigivolikogu nimetati ümber ENSV Ajutiseks

---

* Pärnu linna politseijaoskonna kordnik **Aleksei Ausmaa** (04.04.1900) (Aia 8) arreteeriti küüditamisel. Erinõupidamise surmaotsus viidi täide 21.04.1942. (568, lk 372; 584, lk 30).

Ülemnõukoguks. Moodustati Ülemnõukogu Presiidium (esimees Johannes Vares-Barbarus) ja ENSV Rahvakomissaride Nõukogu (esimees Johannes Lauristin). (725; 726).

Seoses ENSV konstitutsiooni kehtestamisega toimusid Pärnumaal taas miitingud, kus selgitati rahvale seda uut asja. Saadi teada, et nüüd võideldakse Eesti NSVs juba Stalini *suure asja eest* stalinliku konstitutsiooni päikese all. Sellega seoses kõneldi Pärnumaal mehest, kes ise oli Stalini päikest tundma õppida saanud: *Kui punane laine veeres üle Maarjamaa, hakkasid punased ninamehed (paljudel neist olid ninad tõesti joomisest punased) jutlustama „Stalini suurest asjast" ning soovitasid kangesti, et kõik astuksid võitlusse „isa ja õpetaja suure asja" eest. Paljusid ja ka mind huvitas, mida tähendab see kentsakas väljendus. Arutasin endamisi: harilikult suur ja vägev asi ei vajagi enese eest võitlemist, vaid raiub ise enesele tee igale poole, siin aga manguti teisi appi. Ent kui lasti registrid lahti ka „Stalini päikesest", siis alles taipasin, et inimene, kes kogu aeg peab hõõguma hullemini kui leivaahi ja kõiki meid soojendama oma armuliku säraga – see ei suuda lihtsalt selle asja-asjandusega ise toime tulla ja vajab vaeneke meie kõikide abi. Eks ma siis selgitasin seda ka oma tuttavatele. Pergele pihta – minu „dialektilist materialismi" juhtus kuulama ka üks miilitsamees. Ja samas kolksatas mulle midagi tugevat vastu lagipead ning niitis mind jalust maha. Ning – ennäe! – samas saigi mulle lõplikult selgeks, et „Stalini suur asi" pole midagi muud kui jurakas nagaika, mis löökidest mu nina ees veel kõlksus, ähvardades alata uut tantsu mu lagipeal miilitsamehe käe läbi. Ja kui viimane sagis mul „armulikult" turjast kinni ning käratas: „Nüüd marss Stalini päikese kätte vanglakeldrisse!", siis sai mul selgeks mõiste ka Stalini soojendavast päikesest.* (321).

Augustikuu keskpaiku asusid tegutsema komnoored Sindis (429). Puhkepäeval, 25. augustil pidasid Pärnu komnoored Tööliskodus oma üldkoosoleku. Osa võttis umbes 100 noort. Pärnu uueks komnoorte organisaatoriks sai sms **Ludvig Redi**. (132). 12. septembril loodi komnoorte *rakuke* Kilingi-Nõmmel (134). Loodi *rakukesi* veel Vändra keskkoolis, Mõisakülas jm (135).

Esmaspäeval, 16. septembril asus Eestimaa Kommunistliku Partei Pärnumaa Komitee ühes Eestimaa Kommunistliku Noorsoo

Ühingu Pärnumaa Komiteega uutesse ruumidesse – Vabadusväljakule, endise Kaitseliidu Pärnumaa Maleva staabi hoonesse (Vabadusväljak 4) (136).

Punase kasvatustöö tõhusaks vahendiks pidi saama kool. Tõsi, okupatsiooniaegsel esimesel kooliaastal polnud aga kusagilt võtta noorsoo *õigeid kasvatajaid.* Tahes-tahtmata tuli leppida seniste õpetajatega, kellest aga põhiosa oli eestimeelne. Õpetajate ja õpilaste rahvuslikku selgroogu oli enamlastel raske väänata. Ikka ja jälle purskus esile õpilaste rahvuslik meelsus ja trots lastele omase taltsutamatuse ja siirusega. Oma lapsemeelsuses ei antud endale aru, mida võivad tuua õpilaste mõtlematud teod nende vanematele ja õpetajatele.

Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi (nüüd siis Pärnu I Keskkool) avaaktus algas nagu igal sügisel pidulikult. Aktusele oli ilmunud ka kooli vilistlane (1926. aasta lend), NKVD Pärnu osakonna eestlasest ülem **Johann-Heinrich Tamm**. Aktusekõne pidas direktor **Oskar Mälk**. J.-H. Tamme sõnavõtt läks viperusteta ja tema kõne järele pidi aktus lõppema *võimsa Internatsionaaliga.* Kuid see proletariaadi hümn kõlas just nii võimsalt, kui kõvasti mängiti klaverit – õpilaste suust ei olnud midagi kuulda. Klaver lõpetas. Ja siis katkestas piinliku vaikuse nagu nähtamatu koorijuhi taktikepi all õpilaste suudest Eesti hümn. See kõlab äkki puhkenud rahvustunde ajel saalis võimsalt nagu truudusvanne oma isamaale. Silmapilk on nii haarav, et ükski õpetaja ei suutnud pilgugagi keelata toimuvat. Enamike õpetajate silmad olid pisarates. NKVD peamees J.-H. Tamm seisis häbistatult justkui halb südametunnistus õpilaste süüdimõistvate pilkude all. Õpilaste isamaalik tundepuhang on nii haarav ja elamuslik, et direktor Oskar Mälk lausus hiljem: *Selles asjas ei tee mina mingit juurdlust. Selle silmapilgu pärast riskin meelsasti oma kohaga.* (139; 571, lk 294; 637, lk 217–218; 651, lk 240).

Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi õpetaja **Ellen Martens-Kuutan** meenutab: *Kui paluti aktus lõpetada „internatsionaaliga", tekkis saali segane sõnadeta sumin, millest ainult üks lause – kõik ahned koerad laiali – kõlas kuuldavalt. Ja just siis, kui „komissarihärra"* (Johann-Heinrich Tamm – H.L.) *tõusis, et lahkuda, juhtus midagi,*

mida tookordsest aktusest osavõtjad unustada ei saa. Ligi nelisada poissi alustas nagu ühest suust, julgelt ja kindlalt: „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm…" Ükski ei liikunud kohalt. Komissargi mitte. Õpetajate silmad niiskusid. Direktor Mälk seisis kõnepuldis, pisarate veeredes üle põskede ega lõpetanud laulmist. Ja poisid laulsid Eesti Vabariigi hümni, kõik kolm salmi – lõpuni. Tagasiteel õpetajatetuppa laususin direktorile vaikselt: „Nüüd kaotate kindlasti oma koha." Direktor Mälk vastas: „Silmapilk oli nii ilus, et selle eest kohta kaotada ei ole palju." (637, lk 218).

Õige pea pärast seda sündmust vahetati välja gümnaasiumi direktor*.

Toimetati põhjalik juurdlus, mis tegi õpilaste ja õpetajate elu üpris kibedaks. Paar julget poissi (**Mihkel-Teodor Simmo** ja **Paul-Peeter Toome**), keda kahtlustati hümni laulmise algatamises, kadusid koolist ja kodust. Hoolimata surmaohust põgenesid nad üle lahe Soome.

Internatsionaaliga oli koolis palju muret. Seda ei õpitud trotsi pärast. Julgemad seisid ja vaikisid, teised, eriti oli see tüdrukute juures kombeks, liigutasid vaid huuli. *Internatsionaali* laulmist peeti Eesti hümni reetmiseks. Kuna vaikimine oli avalik vastuhakk, leiti väljapääs: laulmisel kasutati omaloomingulist, suust-suhu levinud *Internatsionaali* uut nõukogudevastast sõnaseadet. Vaid mõni üksik väheste komnoorte hulgast julges teiste ees pooleldi häbenedes *Internatsionaali* selle oma sõnadega kaasa lauda. (139).

Kooliõpilased püüdsid oma nõukogudevaenulikkust näidata seal kus võimalik. See ilmnes ka koolinoorte spordipäeval. Seda korraldas võimlemisõpetaja **Johannes Meimer**. Vabadusväljakul kõneles EK(b)P Keskkomitee II sekretär **Nikolai Karotamm**. Õpilaste käitumine oli seal väljakutsuv: kõnet ei kuulatud ja aeti omavahel juttu – meie ei taha kuulata teie õõnsaid valesid! Kui kõneleja lõpetas, pidi järgnema õpilaste kauakestev ja heakskiitev aplaus.

---

* Hariduse rahvakomissari asetäitja otsusega vabastati **Oskar Mälk** arvates 1. novembrist Pärnu I Keskkooli direktori kohusetäitja kohalt *seoses pensionile minekuga*. Samuti vabastati arvates 1. novembrist Pärnu II Keskkooli direktori kohusetäitja kohalt **Georg Köösel.** Pärnu I Keskkooli direktori kohusetäitjaks sai **Peet Kaaret** ja Pärnu II Keskkoolis – **Johannes Tavast**. (485).

Järgnes aga piinlik vaikus. Sajad õpilased vaikisid trotsivalt ja tigedalt. Häbistatult lahkus kõneleja kõnetoolist. Kui aga nüüd spordipäeva korraldaja kõnetooli astus, et anda õpilastele paraadmarsi alustamiseks korraldusi, pääses valla maruline ja kestev aplaus. Vaimustustorm kordus ka siis, kui armastatud õpetaja andis käsklusi punaste asjameeste poolt ummikusseaetud rivistuse korrastamiseks. Järgmisel päeval käis koolides kohalik komsomolijuht, kes hoiatas õpetajaid: juhtiva tegelase kõnele peavad õpilased õppima vastama ovatsiooniga ja õpetajad vastutavad selle eest, kui õpilaste käitumine ei ole nõuetekohane. (139).

Rõhutati, et *proletariaadi diktatuuri juures kuulub juhtiv osa proletariaadi eelväele, töölisklassi teadlikumale osale – kommunistlikule parteile.* Kuna selle liikmetel ja värskelt võimu juurde trügivatel teistel proletariaadi eelväelastel nappis kooliaastatest, tunti *enamlisest kaadrist* suurt puudust. Nüüd püüti uut kaadrit ette valmistada kiirkursustega. Nii avati Pärnus 9. algkooli ruumides Kingissepa tänaval (Kalevi 55) *Nõukogude Parteiõhtukool.* Õppetöö pidi toimuma 1940/41. õppeaastal kaks korda nädalas, korraga 4 tundi. Õppekava järgi (250 tundi) tuli õppida ÜK(b)P ajalugu, üldist ajalugu, NSV Liidu ajalugu, majandusgeograafiat, ENSV konstitutsiooni ning ÜK(b)P põhikirja ja programmi. (64). Usuti, et sel moel kiirkorras antud *parteiharidusest* piisab *enamlise kaadri* ettevalmistamiseks.

ENSV Rahvakomissaride Nõukogu ja Eestimaa Kommunistliku (enamlaste) Partei Keskkomitee võttis 2. oktoobril 1940 vastu Maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise määruse. (728). Algas punane *maareform* ja *sotsialismi ehitamine* maal.

Oktoobrikuus käis Pärnumaa külades *maade planeerimine – kupitsate rajamine – uute kruntide väljamõõtmine ja juurdelõigete kätteandmine* (226). Punasteks maamõõtjateks *uute piiride rajamisel* olid maareformi tegemisel valla poolt määratud kohalikud mehed. Sageli olid nad kooliharidusetа inimesed, kes vaevalt mõõdulinti tundsid. Ja ega nad mõõtmisel suurt vaeva näinudki – löödi lihtsalt tikud maasse. Maatüki suurus arvestati umbkaudu. Endastmõistetav oli, et juurdelõigete tegemisel ja uuskruntide väljamõõtmisel eraldati vanatalust eestkätt talivilja- ja ristikheinapõllud. Ei küsitud sellest, kas vanatalul üldse jäi rukist või ristikut.

Võeti ära väärtuslikumad maatükid ja liideti juurdelõikesaaja põllutükiga või anti maatamehele. Paremate põllutükkide valimisel aeti mõnel pool vanatalu piirid nii sassi, et seda ei mõistnud kuratki. Nii laostati elujõulised talud. Maamõõtjad tunnistasid ka ise, et neil on kästud silmas pidada eestkätt uusmaasaajate huve, kusjuures vanataluniku protesti, nurinat või kaebamist ei tule tähele panna. (340).

Valiti välja vedelvorsti talud. Nii loeti Vändras 10 talu, mis pidid nüüd enamuses minema *korralike töömeeste kätte.* Vedelvorstile jäeti vaid mõni hektar. (384).

Maad jagati kehvikutele ja maatameestele, et neid pettusega oma rekke meelitada ja maal klassivaenu õhutades kiiresti punases vaimus kolhoosiküpseteks maaproletaarlasteks kasvatada. Okupatsioonivõimud teadsid väga hästi, et maareform pidi olema vaheetapp üleminekul kolhoosikorrale. Kõik pidi toimuma järkjärgult ja *vabatahtlikult* (ka siis kui seda tehti vastu tahtmist), käima tasa ja targu, pikkamööda kollektiviseerimise poole.

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ja Eestimaa Kommunistliku (bolševikkude) Partei Keskkomitee pakkus 18. oktoobril heldekäeliselt maata ja vähese maaga talupoegadele põllumajapidamiste asutamiseks krediiti. Seda anti tähtajaliselt: *põllumajanduslikkude masinate ja inventari soetamiseks 5 aasta peale, töö- ja kariloomade soetamiseks – 3 aasta peale, elamute ja põllumajanduslikkude hoonete ehitamiseks – 7 aasta peale.* (26; 729).

Krediiti jagati loomade soetamiseks, inventari, seemne ja ehituse tarbeks ainult 3000 rubla. Hobune üksi maksis 800 kr ümber. Naeruväärselt pisikesest laenust piisas küll mõningase inventari, lehmamullika või hobusekronu ostmiseks, mitte aga eluhoone või muu ehitise püstipanekuks. Propageeriti tüüpelamut, milles olid planeeritud vaid köök ja üks tuba ning imeväikesed kõrvalruumid. See maksis ehitusmaterjali kalliduse tõttu vähemalt 10 000 rubla. Ehituseks tarvilikku tsementi polnud saada (see läks lennubaaside ehitamiseks). Mõnigi kord tuli ette, et laenusaaja ei osanud selle laenuga midagi muud peale hakata, kui raha maha juua. (325). Kui saadud laen oli kulutatud ja tagasimaksmiseks puudusid võimalused, oli tee kolhoosi avatud. (225).

Neis tingimustes poleks uusmaasaaja üldse jalgu alla saanudki. Ta oleks peagi küps olnud häda sunnil *vabatahtlikult* kolhoosi astuma. Just *oma* maalapil virelev uusmaasaaja pidi peagi hakkama kiikama kolhoosi poole, et pääseda viletsaks osutunud elust. Maa, mida algul nii väga igatseti ja rõõmuga vastu võeti, pidi kujunema needuseks. Ka vanatalusid tükeldati juurdelõigete ja kruntide väljamõõtmisel kolhooside loomist arvestades. Neid ähvardasid iga aastaga suurenevad kohustuslikud müüginormid ja põllumajandusmaks. Paari-kolme aastaga oleksid ülejõu käivad maksud ja kohustused sundinud vanatalunikke võlgade katteks maha müüma loomad, inventari ja vilja. Nõnda pidid saama nii võõramaa saajatest kui ka vanatalunikest varanduseta kolhoosiproletaarlased. Nii ühtesid kui teisi pidi ootama kolhoosipärisorjus. (225). Vabatahtlikkuse mõiste oli saanud nüüd uue sisu. Mõisteti, et *vabatahtlik* kolhoosi minek on samasugune *vabatahtlik* (vastu tahtmist) ettevõtmine, nagu *vabatahtlik* hääletama minek või muu sundüritus.

Algul oli Pärnumaal maanälg suur: maad pakuti lahkelt maata ja vähese maaga põlluharijatele ju *tasuta ja põliseks kasutamiseks.* Paljudel maanäljastel läksid peagi silmad lahti. Selgus, et juba teisest kasutamissuvest alates tuleb tasuda *naturaalnorm* ja *põllumajanduslik maks.* Põllupidaja pidi kandma valla poolt antud mitmeid veo- ja töökohustusi. Sai selgeks, et põllumehe omaalgatus osutub mitmete ettekirjutuste tõttu piiratuks. Samuti hirmutas punategelaste soovitus: *uute kruntide loomisel peaksid uusmaasaajad aegsasti kaaluma ühismajapidamise loomise küsimust.* Aga juba asutatigi Pärnumaal otsekui maanäljastele hoiatuseks Tahkuranna vallas Võistes Pärnumaa esimene kolhoos. Asutamiskoosolek toimus oktoobrikuu algul. Kolhoos sai nimeks *Ühine Jõud.* Kolhoosnikeks astus 15 perekonda. See hõlmas Tahkuranna kirikumõisa maa ühes hoonetega, valla tagavaramaa, ametnike maa ja veel need maad, mis varematel aegadel oli eraldatud kirikumõisa maadest ning seisid harimata ja hoonestamata (525). Ka Häädemeestel käisid eeltööd kolhoosi tegemiseks. Plaan oli see istutada Võiduküla. Võiduküla kolhoos pidi juba lähipäevadel koondama 32 majapidamist. (88). Kas selle kolhoosi tegemisest asja sai, ei ole teada.

Kolhoosihirmus loobusid paljud tulevased *uusperemehed* pakutud maast (22; 225).

Maareform *rakendus kiirtempos* (223). Punase maareformi eesmärk pidi enamlaste jutu järgi olema *kurnamise hävitamine* ja *maata talupoegade vabastamine kulakute orjusest* (26). Tegelikkuses tähendas see Eesti põllumajanduse laostamist ja hävitamist.* Esmapilgul näis, et maareform viidi läbi äärmise asjatundmatusega. Selline arvamine on väär: maareformi tuum oli ju selles, et sihipäraselt muuta põllupidamine võimatuks nii vanataludel kui ka uusmaasaajatel. Partei pidas silmas oma eesmärki – kollektiviseerimist. Põhimõte oli: *mida halvem, seda parem.* Pärnumaal tabas enamlaste maareform 4628 *põllumajanduslikku üksust.* Maareservi arvati 95 717 ha (sellest põldu 20 964 ha). Äralõikeid tehti 3834 vanatalult kokku 75 866 ha. 351 talu (12 033 ha) *lõigati ära* tervena. Ülejäänud maa saadi maareservi jaoks riigi- ja omavalitsusasutustest ning usuühingutelt. (340). Sellest maast mõõdeti

---

* Kui maa kuulutati riigi omandiks, oli Eesti talupoeg ühel hoobil lahti oma esiisade pärandusest. Uhkustati: maareformiga loodi 22 602 uut talundit ja anti 26 486 juurdelõiget väikemaapidajatele. Enne maareformi oli Eestis ümmarguselt 140 000 talundit, kusjuures talundi keskmine suurus oli 22,7 ha. Üle 100 ha suuruseid majapidamisi oli vaid 442, neistki valdav osa riigimõisad. (22).

Eestis võõrandati ümmarguselt 35 000 talul 587 000 ha maad. See toimus plaanitult, kohalike võimumeeste ühepäevatujude järgi. Kui kohalikule maakomiteele meeldis, laskis ta piimakarjapidamisele rajatud vanatalult võõrandada paremad kultuurheinamaa tükid ja karjakoplid, teravilja- ja seakasvatusele rajatud talud pidid aga loovutama uusmaasaajatele või juurdelõigeteks oma parema põllumaa. Talud lõhuti sageli mitmeks eraldi tükiks, mis takistas maaharimist ja majandamist. Ei peetud kinni ka talu suuruse ülemmäärast – lubatud 30st hektarist. Mõnigi kord määras maakomitee talu suuruse oma äranägemise järgi. Maareformi tulemuseks oli, et loodi juurde paarkümmend tuhat hobuse ja lehmata kääbustalu (uusasunikku). Endised elujõulised vanatalud olid kaotanud oma majandusliku aluse ega suutnud enam anda nagu varem peaosa Eesti põllumajanduse turutoodangust. Kihutuskõnedes ässitati uusmaasaajaid vanatalunike – *kurnajate* ja *klassivaenlaste* vastu ning õhutati klassivastuolusid ja vaenu. Vanatalunike hulgas valitses mürgine meelekibedus ning maad võttis lootusetuse tunne. Loomade arv vanataludes vähenes kiiresti: paljud väärtuslikud toodanguloomad läksid lihuniku tapakirve alla. Bolševike maareformiga loodud uustalundite keskmine suurus oli 11,1 ha. Enamikus neist puudus põllumajanduslik tootmisvõime. (26). Maareform pani paljudel juhtudel uustaluniku oma väikesel maalapil virelema, et valmistada ette kollektiviseerimist. Ja ega sellest tehtudki saladust. Maaliti klantspilte Nõukogude Liidu kolhoosikorrast. Need jutud tegid paljud taibukamad maatahtjad ettevaatlikuks. Ei tahetud olla tulevastele kolhoosidele inventari soetajateks.

välja uusmaasaajatele 2616 krunti (26 700 ha). Juurdelõikeid anti umbes 200 väikemaapidajale (7800 ha). Asutati 16 sovhoosi (umbes 10 000 ha). Ülejäänud maa jäi lihtsalt riigi maareservi. Osaliselt anti seda kasutada kohalikele elanikele. (340).

Propagandajutt rõhutas maatameeste maanälga. Esialgu andis ennast rohkesti inimesi maatahtjatena üles. Kui aga asuti maajagamisele, oli mõnegi maatahtja meel juba maha jahtunud ja loobuti lubatud maast. Seetõttu jäi Pärnumaal 804 väljamõõdetud kohta (9800 ha) välja andmata: ei olnud maasoovijaid. On teada, et ainuüksi Abja vallas loobus pakutud maast 52 maasoovijat. (555, lk 389). Mõnes vallas leidus mehi, kes ilmutasid maanälga vaid selleks, et päästa vanatalusid. Nendest said uusmaa- või juurdelõike saajad üksnes nime poolest ja maaomanik töötas oma põllul nii, nagu ta seda oli teinud varem. Mõnikord nägid enamlased taolise võtte läbi ja õigeusklikud punased praakisid sellised *uued peremehed* välja. (340). EK(b)P Keskomitee *püstitas nõude*, et *maareformi tööd lõpetatakse kogu ENSV piires üheaegselt ja nimelt Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 23. aastapäevaks.* Seda tuli teha hoogtööna. (222).

Maareform põhjustas vaenu ja viha vanatalunike ning võõramaasaajate vahel. Nii täheldas Pärnumaa maakomitee valdades maareformi kavade tutvustamisel: *võib märgata kahesugust meeleolu. Maatamehed, popsid ja teised kehvikud on ülevas meeleolus. Suurmaapidajad, kellede maade küljest on tehtud lõikeid, on mornis olekus. Nad on eraldunud töötavatest talupoegadest ja põrnitsevad omaette.* (224).

Tuli ette omavahelisi, teinekord veriselt lõppenud arveteõiendamisi. Need, kellelt võeti punase maareformiga maad, olid kibestunud ja nägid oma verivaenlast maatamehes või juurdelõike saajas (325).

Vanatalust eraldatud maatükkidel pidi sügiskünni tegema talunik. Nii andis *Töörahva Hääl* teada: *Nii kaua, kuni maa pole põlisele kasutamisele andmise aktiga vanalt kasutajalt uuele kirjalikult üle antud, peab maad harima endine kasutaja. Seega on endise kasutaja kohuseks künda kõik kõrremaad, s.o. teostada sügiskündi. Hallparunid püüavad muidugi sellest kohustusest mööda hiilida. Kuid maata ja vähese maaga talupojad olgu valvel,*

et neile lubatud maa saaks endise kasutaja poolt korrektselt küntud ja teatagu igasugusest tõrkumisest otsekohe vallavalitsusele, kes on kohustatud vastavad abinõud tarvitusele võtma. (105; 465). Kui aga vanatalunik juhtus lõikama puid oma metsamaalt, mis polnud veel *põlisele kasutamisele andmise aktiga* uuele *peremehele* üle antud, oli tegu omavoli ja kuritarvitusega, rahva varanduse hävitamisega. (453). Nii vähendati maareformiga Tõstamaa vallas Rammuka külas Uuetoa talu maid. Sellal, kui maamõõtja püstitas piiritähiseid, Uuetoa talu *kasutaja* **Karl Tamm*** saagis juurdelõikelt 42 kaske, *saagis maa-alalt, mis ei kuulu temale.* (453). Aga veel vähem kuulus ta võõramaa saajale.

11. oktoobril 1940 lõpetati ajalehe *Pärnu Rahva Hääl* ilmumine ja teisipäeval, 15. oktoobril ilmus ajalehe *Töörahva Hääl* esimene number.

Oktoobrikuus kõrvaldati *praakkirjandust.* Hariduse Rahvakomissariaadi juures moodustatud erikomisjon jätkas raamatute läbivaatamist *raamatukogude puhastamiseks alaväärtuslikust ja ebasoovitavast kirjandusest.* Otsustati: *kõrvaldada tuleb raamatud, mis pole ideoloogiliselt sotsialistlikule ühiskonnale vastuvõetavad või mis on ilmselt alaväärtuslikud ja ebakõlbelise sisuga. Vaimuliku sisuga kirjandus langeb tervenisti välja. Välja langevad ka klassisõja („vabadussõja") aineil kirjutatud teosed. Ka igasugu alaväärtuslikest „külanäidenditest" ja „komöödiaist", milliseid viimastel aastatel ilmus otse massiliselt, puhastatakse raamatukogud. Raamatute kõrvaldamine toimub „Hariduse Rahvakomissariaadi Teatajas" ilmunud nimestike kohaselt.* (314). Kirjandusteose üle ei otsustanud enam lugeja, vaid kitsas ring kommunistidest ulaharitlasi või mõned aastad koolis käinud ja *iseõppimise teel ennast täiendanud* vastküpsenud, oma arvates *klassiteadlikke* kommuniste.

Oktoobrikuu lõpul ja novembrikuu algupäevadel oli ajakirjanduses kõne all *punased nurgad* ja *Lenini toad.*

Avati pidulikult uusi punaseid nurki. Pärnu Majandusühisuse

---

* Tõstamaa valla Rammuka küla talunik, omakaitselane **Karl Tamm** (1901) arreteeriti 23.03.1945. Tribunali otsus – 20 aastat sunnitööd. Tema edasine saatus on teadmata. (584, lk 507).

punases nurgas rippus seinaleht *Punane Ühissõna.* Mis see ühissõna ja pealegi veel punane, pidi tähendama, ei osatud ära arvata. Ka natsionaliseeritud H. Adamsoni ja R. Andersoni apteegis avati *Punane Nurk.* Selle avamise puhul ilmus seinalehe *Punane Sõna* esimene number. (489). 28. oktoobril avati Pärnu vanglas punane nurk töötava rahva juhtide näopiltide ja loosungitega (511).

Punane nurk tehti ka Pärnu Poeglaste Gümnaasiumis. See asutati direktori kabineti kõrval asuvasse väikesse ruumi. *Nurga* dekoreerijad muigasid, kuid vaikisid. Leiti, et *venelastel nagu pidi olema alati midagi nurgas, mida kummardada. Tsaari ajal ikoon, nüüd punategelaste pildid punaste sitskangaste taustal.* (637, lk 218).

Suure Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva puhul said ka T.T. Miilitsa Pärnumaa osakonna *teenijad* oma ametiruumes Leninimelise toa. (459). Punaste nurkade tegemise õhinas tunnistati, et *...soovides hoolitseda oma noorsoo õigemeelse kasvatuse eest, peame vastavalt korraldama ja kaunistama just oma kodud. Siin on tänuväärne ülesanne ees igal meie naisel. Punane nurk igasse kodusse, igasse perekonda! Selleks pole tarvis suurt eriruumi ega kallist sisustust. Aitab algul sellest, kui muretseme oma korterisse, muidugi selle parema ruumi seinale, töörahva juhtide portreed, mõned sobivad loosungid ja lauale mitmesugust sotsialistlikku kirjandust. Suure Oktoobrirevolutsiooni pidupäevadeks viime ellu loosungi: Punane nurk igasse kodusse!* (326).

Punaste nurkade ja Lenini tubade tegemist pidas rahvas punasteks veidrusteks: vene usukombe ülevõtmine punasesse ideoloogiasse, kus Stalini pilt asendas toanurgas ikooni, oli läbinähtav, labane ja tülgastav. Nendest nurkadest ja tubadest tavatseti hoiduda eemale. (337).

Eesti NSV territooriumil rakendati Eesti NSV *valitsuse palvel* VNFSV kriminaal-, tsiviil- ja tööseadusandlust. Senistest jaoskonnakohtutest said rahvakohtud. Ringkonnakohus jäi alles, Kohtukojast sai ENSV Ülemkohus. (730). Nüüd karistasid need rahva- ja muud okupatsioonikohtud VNFSV kriminaalkoodeksi järgi tagasiulatuvalt ja rahvusvahelist õigust eirates teise riigi – Eesti Vabariigi kodanikke *kontrrevolutsiooniliste ja muude riiklike kuritegude eest* ja tegid seda ebainimlikult julmalt.

Pärnumaal käis üleüldine *sotsialistlik töövõistlus.* Ajaleht *Töö-*

rahva Hääl kinnitas, et sotsialistlik võistlus on üheks abinõuks, mis mobiliseerib laiade hulkade loovat energiat toodangu ja tööviljakuse tõstmiseks. (173; 412).

Töörahva Hääle toimetus ja talitus kutsus *Valga Enamlase* toimetust ja talitust ajakirjanduse levitamise alal sotsialistlikult võistlema (425; 528). Töövõistlus käis ka Pärnu korgivabrikus. (292).

Ajaleht *Töörahva Hääl* andis teada, et *T.T. Miilitsa Pärnumaa osakonna EK(b)P Partei Kollektiiv kutsub töövõistlusele T.T. Miilitsa Viljandi osakonna EK(b)P Partei Kollektiivi kultuuriliste ja poliitiliste raamatute tellimise alal* (548).

Ka lähenev *Suure Oktoobrirevolutsiooni 23. aastapäev* nõudis *sotsialistliku võistluse tõhustamist* (441). Nenditi, et EK(b)P Keskkomitee ja Eesti Ametiühingute Keskliidu üleskutse alustada sotsialistlikku võistlust *oktoobrirevolutsiooni 23. aastapäeva auks* on leidnud Pärnumaal laialdast vastukaja. (412). Nii sai paljude käitiste loosungiks: *Töövõistluse kaudu vastu Suure Oktoobrirevolutsiooni aastapäevale!* (173; 174).

Käisid ettevalmistused *oktoobrirevolutsiooni* aastapäeva *väärikaks vastuvõtuks* ja *suurejooneliseks pühitsemiseks.* Mobiliseeriti kõik Pärnu pintslimehed – alates kunstnikest ja lõpetades maalritega. Ülesandeks anti maalida rida punaste võimumeeste näopilte ja mitut sorti kõlavaid loosungeid. Näopildid tuli teha mitme meetri kõrgustele lõuenditele. Üks *isakese* Stalini portree pidi olema viiemeetriline – see oli ette nähtud paigutada rahvale imetlemiseks Vabadusväljakul tuletõrjetorni seinale. Häda oli aga selles, et Pärnus ei leidunud nii kõrget ruumi, kus sellist hiigelpilti maalida. Lõpeks pandi maalimisraam püsti *Endla* teatri jalutusruumis. Kunstnik maalis, noorem pintslimees assisteeris – ta pintseldas karvasemad kohad – juuksed ja vuntsid. Töö õnnestus. Parteimehed käisid imetlemas, üks noorkommunist oli otse vaimustuses ja kordas: *No, küll on ikka vahvnoi!* (162; 324).

Ka ajaleht *Töörahva Hääl* oli vaimustuses: *Kõikjal käib kibe ettevalmistus... Kaubandustööliste ametiühingu klubi ruumide seina najale toetuvad juba 2×3 meetri suurused Stalini, Lenini, Vorošilovi, Timošenko, Molotovi jt. töötava rahva juhtide portreed, kuid palju on veel teha. Nii näiteks on järjekorras Säre, Lauristini ja Varese portreed.* (163).

Oktoobripidustusteks tuli panna rõhku ka äride vaateakende kaunistamisele (411).

Oktoobrirevolutsiooni 23. aastapäeva pidustuste toimkond (komitee) koostas pidustuste kava. Selle järgi tuli juba 5. novembril Pärnus läbi viia kõigis lasteaedades pidulikud aktused. Demonstratsioon pidi toimuma *punaarmee, käitiste ja asutiste tööliste ja teenijate, sportlaste, koolide, tuletõrje jt. osavõtul.* Tehti teatavaks, et kõik asutised, käitised, organisatsioonid ja isikud, kes soovivad Oktoobripidustuste puhuks punast riiet, andku tellimused 28. oktoobri õhtuks kell 18 Tööliskodule. (291).

7. novembri hommik oli päikesepaisteline. Kell 10 hommikul kogunesid Punaarmee Pärnu garnisoni väeosad, Pärnu käitiste ja asutiste töötajad, ametiühingud, koolinoorus ja Tootsi briketitöölised Võiduväljakule. Jalule oli aetud kogu Pärnu. (305). Kõik tähtsamad asutused olid mähitud punastesse loosungitesse. *Endla* ette püstitatud tribüünil olid kohalikud punatuusad ja teised valitud tegelased. Meestel ripnesid rinnataskutest punased taskurätikud. Üks noormees oli sidunud kaela ümber suure punase salli, ilme tähtsalt tõsine, üks käsi puusal, teisel sõrmede vahel suitsev pabeross. Loosungite keskel paistsid suure sotsialismimaa tegelaste meetritekõrgused portreed. Nende hulka oli eksinud siin-seal ka väikesi *vareseid* ja *säresid* ning teiste nägusid. Mööda tänavaid ronisid Punaarmee tankid nagu hallid ämblikud. Tulid kramplikult jalgu pildudes punasõdurid tihedais kolonnides. Jõudnud tribüüni kohale, läks meestel samm segi. Sõduritele järgnesid tööliste kolonnid. (338).

Ajaleht *Töörahva Hääl* kirjutas, et Võiduväljakul toimus *Punaarmee suurparaad, millele järgnes hiigeldemonstratsioon läbi Viktor Kingissepa tänava* (290).

11. novembril kuulutati välja saadikute valimised NSVL Ülemnõukogusse. (167). Valimised pidid toimuma Eestis 12. jaanuaril 1941. Nüüd algas valimiskampaania. (3). Ja kohe toimusid ka NSVL Ülemnõukogu valimiste eelsed välk- ja muud miitingud, *kus tööliskond avaldas oma vaimustatud heameelt valimiste puhul* (530). Ajaleht *Töörahva Hääl* kinnitas, et valimiskampaania on tähtsamaks poliitiliseks kampaaniaks (505).

Pärnumaal käis usuvastane võitlus. 24. novembril ilmus juma-

lateenistuse ajal EAÕK Laiksaare koguduse kirikusse kohaliku täitevkomitee esimees. Müts peas ja pabeross hambus astus ta altari ette ja ähvardas jumalateenistust pidavat preestrit vanglaga ning „veel hullemaga", kui preester veel julgeb tulla kirikusse. (130).

25. novembril andis ENSV Rahvakomissaride Nõukogu teada, et *ENSV territooriumil lasti kõrvuti eesti krooniga käiku Nõukogude valuuta.* Kurss – 1 kroon on 1 rubla 25 kopikat. (67; 96).

Novembrikuus peeti vajalikuks tugevdada valimiskampaaniat – vajalikud on valimiseelsed selgituskoosolekud linnas ja maal (461).

Tehti kokkuvõtteid Oktoobrirevolutsiooni 23. aastapäevaks *hoogtöö korras* lõpuleviidud maareformist. Ajaleht *Töörahva Hääl* teadustas 29. oktoobril, et *Pärnumaal tunnistati maa väärilisekS 2679 maatameest ja 2194 väikemaapidajat.* (216). Mõne päeva pärast olid need arvud aga *Töörahva Hääle* andmetel muutunud. *Töörahva Hääle* 2. novembri artiklis *Pärnumaal said maad 3970 inimest* kirjutati: *Üldse oli Pärnumaal esitatud vallakomiteedele 8604 sooviavaldust maa saamiseks. Maasoovijaist olid 3885 maatameest, kuna juurdelõikeid soovis 4716 väikekohapidajat* (torkab silma, et arvude 3885 ja 4716 liitmisel on summa 8601, mitte aga ajalehe rehkenduse järgi 8604 – H.L.). *Peale põhjalikku ja igakülgset kaalumist otsustasid vallakomiteed sisseantud sooviavaldustest tunnistada rahuldamisele väärilisekS 2601 maatamehe ja 2496 juurdelõike soovi avaldused, kuna rahuldamata jäeti 3507 sooviavaldust. Maasoovide rahuldamata jätmise põhjuseks oli 1779 juhtumil asjaolu, et maasoovija omas juba üle 12 ha maad oma kasutuses, 628 juhtumil omas maad sooviavaldaja perekonnapea ning mitmesugustel muudel põhjustel jäeti rahuldamata 1100 avaldust.* (393). Liites kokku 2601 maatamehe ja 2496 juurdelõike taotleja sooviavaldused, on ju tegu 5097 rahuldatud valdusega. Millegipärast anti Pärnumaal maad ainult 3970 maanäljasele. Ka 14. novembri *Töörahva Hääl* kinnitab, et *Pärnumaal said maad kogusummas 3970 inimest kokku 33 130,601 ha.* (221). Jääb selguseta, mispärast jäid aga maast ilma 1127 maatahtjat. Ilmselt on tegu nendega, kes loobusid oma soovist saada võõrast maad. Nendes propagandanumbrites ei olegi mõtet tõde otsida!

Maata ja Vähese Maaga Talupoegade Maaga Varustamise Pärnumaa Komitee andmetel keelduti pakutud maast juba sellal, kui

ajalehe sõnul käis Pärnumaa põldudel *uute piiride rajamine*: *Leidus aga siiski üks maatamees, kes loobus oma 1 hektarilisest lehmakarjamaast. Ja õige omapärasel põhjusel, nimelt seepärast, et temale ei antud maad riigimetsast, nagu soovis, vaid ikkagi talundeilt võõrandatud maast. Tema on aga „niisugune mees", et ei taha kellelegi „halba tekitada" ja ...loobus. Ei aidanud siin seletused, et ka see maa, mis talle pakutakse, on riigi maa, sest maa on nüüd riigi üldse. Mees jäi oma juurde ja jäigi lehmakarjamaata.* (384).

Pärnu Linna Vabatahtlik Tuletõrje Ühing oli üks vanemaid ja teovõimsamaid tuletõrjeorganisatsioone Eestis. Ühingus valitses rahvuslik vaim. Niisugune apoliitiline organisatsioon oli võimumeestele pinnuks silmas. 1940. aasta novembrikuus seati ametisse tuletõrjeinspektorid. Pärnumaal määrati tuletõrje vaneminspektoriks partei usaldusalune **Nikolai Toomela***, kes võttis enda kätte tuletõrje juhtohjad. Ühingu senine esimees, viimane Pärnu linnapea **Priit Suve** sunniti oma kohalt lahkuma. Algas agar tuletõrje bolševiseerimine poliitilise kasvatustöö läbi. See tekitas tuletõrjujates viha. Kuna enamlased ei jätnud tuletõrjeorganisatsiooni enam rahule ja tahtsid kõike oma näo järgi korraldada, lahkusid paljud tuletõrjest. Need, kes jäid, püüdsid suures osas kõrvale hoiduda poliitloengutest ja kommunistlikest üritustest. Kuna võimumehed taipasid, et tuletõrjes pole kõik asjad neile meelepäraselt korras, nõuti tuletõrje juhatuse ümbervalimist. Partei poolt esitati uueks juhatuse esimeheks Pärnu linna täitevkomitee esimees **Robert Teras.** Partei surve kutsus esile valimiskoosolekul terava meelepaha. (424).

28. novembri *Töörahva Hääle* andmetel oli Pärnus natsionaliseeritud üle 200 maja. Ajaleht nentis: *natsionaliseerimine jätkub.* (375; 732).

Eesti rand ja saared loeti Eesti NSVs keelatud tsooniks, kuhu sissesõit oli lubatud ainult erilubadega. Rahvakomissaride Nõukogu 29. novembri 1940. aasta otsusega loeti keelutsooniks ka Pärnumaal Kihnu saar (733).

Puhkepäeval, 1. detsembril aeti Pärnu rahvas sundkorras rong-

---

* EKP liige, tuletõrjeinspektor **Nikolai Toomela** hukati 17. juulil 1941. (557, lk 278).

käiku, et osaleda punaste *sangarite* ümbermatmises Vana-parki. Sadadel ja sadadel pärnakatel tuli tundide kaupa külmetada ja liguneda lumelörtsis. See on jäänud rahvale meelde kõige tülgastavamana punaste rongikäikude ja miitingute reast. Nii korraldati 1. detsembril *valge terrori ohvrite* – Pärnu ja maakonna *töölisklassi eesrindlike seltsimeeste* ümbermatmine: *suurtel ühismatustel maeti ümber 12 langenud võitlejat, kes jätsid oma elu sotsialismi eest* (322; 503). Tegu oli punaste mässumeestega, ja kes neid enam mäletaski, üks oli voorimees **Rausk**, kellele Vares-Barbarus pühendas *Loomingus* terve novelli, samuti vennad **Andreesenid** ja mitmed teised.* Nüüd said rongikäiku ja matustele aetud rahvas neist kõigist tüütuseni kuulda. (69). Pärnus olid lipud alates kella 9.00 pooles vardas. *Terroriohvrite säilmed* asetati punastesse puusärkidesse ja toimeti Raeküla-Papiniidu tee äärde. Toimus *töötava rahva rongkäik koos Punaarmee auvalvega* Võiduväljakult Papiniidu ja Raeküla vahelise metsa alla. Puusärkide juures peeti lühikene leinamiiting. Seejärel liikus *kurb leinarongkäik* leinamarsi *aeglaste helide saatel* mööda Riia maanteed Võiduväljaku-äärsele ühishauale ja peeti ühishaua juures taas, nüüd juba pikem leinamiiting. Kõneles Punaarmee esindaja vanem-politruk sms Repin: *Nõukogude rahva kaasabil, Lenini-Stalini partei juhtimisel, töölistalupoegade Punaarmee* ***otsesel*** (autori rõhutus – H.L.) *toetusel käesoleva aasta suvel Eesti, Läti ja Leedu töötav rahvas saavutas vabaduse!* (503). *Terroriohvrid* asetati ühishauda aupaukude ja leinahelide saatel. Hauale pandi pärgi ja Pärnu südalinnas püstitati Vana-parki ajutine mälestusmärk – 8 m kõrgune puidust sammas, mille tippu *ehtis* massiivne viisnurk sirbi ja vasaraga. Ühishauda maetud mässumehed olid **Arkaadi Andreesen**, **Voldemar Andreesen**, **Jaan Anson**, **Aleksander Ening**, **Arkaadi Enson**, **Jaan Jaagor**,

---

* Ka Pärnus tegid punased 1924. aastal ettevalmistusi veriseks väljaasumiseks. Ööl vastu 1. detsembrit olid kohalikud asjasse pühendatud terroristid kogunenud Rääma raba äärde ühte majja, kus jäädi ootama asjade käiku Tallinnas. Mässu õnnestumisel pealinnas oleks asutud ka Pärnus tegutsema. Ent oodatud teated ei tulnud ega tulnud. Käidi ka jaamas vaatamas, kas Tallinna rongiga tulevad juba kullerid võidusõnumiga. Sõnum jäi aga tulemata. Seevastu asus Tallinnast saadud teadete alusel tegutsema energiliselt Pärnu politsei. Nüüd oli kohalikel punastel vesi ahjus – igaüks püüdis teha süütut nägu. (69).

Avksendi Kirikal, **Jakob Peelman**, **Jaan Rausk**, **Jüri Soosaar**, **Martin Tahveldt** ja **Vladimir Vestman**. Need 12 meest hukati Eesti Vabariigi sõjakohtu ostuste alusel 1924. aastal. (14; 296; 503).

Algas saadikukandidaatide ülesseadmine. Linavabrik esitas NSVL Ülemnõukogu Rahvaste Nõukogu saadiku kandidaadiks siseasjade rahvakomissari sms **Boris Kummi**. (195; 282). Sindi tekstiilkäitise poolt seati Rahvaste Nõukogu saadiku kandidaadiks sms **Johannes Somsoni*** (281; 431). NSVL Ülemnõukogu Liidu Nõukogu kandidaadiks 645. ringkonnas sai sms **Johannes Vares** (280).

Valimistele mindi vastu *lööktööga.* Nii asus ka Pärnumaa valimiste läbiviimiseks sotsialistlikult võistlema Viljandimaaga. Ka vallad *sammusid valimistele vastu omavahelises võistluses.* (346).

Pärnus tähistati sms Stalini 61. sünnipäeva (376).

Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi esimees sms Johannes Vares esines 31. detsembril 1940 raadios uue aasta tervitusega. Ta tuletas *linnulennult meelde 1940. aasta suuri sündmusi* ja avaldas *oma piiritut tänu Nõukogude Liidu valitsusele, Punaarmeele ja Punalipulisele Baltimere Laevastikule, Üleliidulisele Kommunistlikule Parteile ja kogu maailma töötava rahva juhile – Suurele Stalinile, kelle võimsa abi ja targa poliitika tulemusena Eesti rahvas on saavutanud suure õnne ja õiguse jätkata oma elu kurnajateta ühiskonnas.* (39).

---

* Sindi vabriku kangur ja vabrikkomitee esimees **Johannes Somson** (1912 Sindis) õppis Sindi algkoolis. Pärast 4. klassi lõpetamist läks ta 13-aastaselt tööle Sindi vabrikusse. Ajalehe *Töörahva Hääle* sõnul *tunneb ta hästi tööliste elu ja kapitalistlikku ekspluateerimist.* (281).

3. Eesti riikluse sümbolite hävitamine Pärnumaal

Punase katku kiuste meenutasid Pärnumaal Vabadussõda Eesti riikluse sümbolitena Vabadussõja mälestusmärgid – mälestussambad, mälestuskivi, mälestustahvlid ning võidutule altarid.

Vabadussõja mälestusambad (601, lk 317–318). Jaanipäeval, 24. juunil 1922 avati pidulikult **Vändra** kiriku esisel platsil Vändra Vabadussõja ausammas (kivitööstur **Oskar Goldberg**) (549, lk 56–57; 571, lk 570; 601, lk 21–23; 607, lk 143; 609, lk 97), 16. juulil 1922 – Pärnu Alevi garnisonikalmistul **Pärnu** Vabadussõja ausammas (skulptor prof **Amandus Adamson*** (549, lk 60–62; 571, lk 292; 601, lk 23–26; 607, lk 113–114; 609, lk 65), 24. septembril 1922 – **Pärnu-Jaagupi** kalmistul Vabadussõja ja I maailmasõja ausammas Jakobi langenud kangelastele (kivitööstur **Jüri Valk**) (549, lk 55; 571, lk 301; 601, lk 28–29; 607, lk 114–115; 609, lk 66), jaanipäeval, 24. juunil 1923 – **Tori** kalmistul Vabadussõjas langenud Tori kihelkonnast pärit sõjameeste mälestussammas (kujur **Anton Starkopf**) (549, lk 36; 571, lk 484; 601, lk 31–32; 607, lk 128; 609, lk 83), 30. mail 1926 – **Mihkli** kalmistu väravas Vabadussõjas ja Esimeses maailmasõjas langenud Mihkli kihelkonnast pärit sõjameeste mälestussammas (kivitööstur **Jüri Valk**) (549, lk 34; 571, lk

---

* Prof **Amandus Adamsoni** (12.11.1855–26.06.1929 Paldiskis) loomingust on tuntud rida Vabadussõja mälestussambaid, sealhulgas Kalevipoja kuju Tartu Vabadussõja mälestussambal (1933 Tartus), samuti muid monumente, nagu *Koit ja Hämarik* (1895), *Kalevipoeg ja Sarvik* (1896), *Russalka monument* (1902 Tallinnas), *Kalevipoeg põrgu väravas* (1922), *Friedrich Reinhold Kreutzwaldi* mälestussammas (1926 Võrus), *Lydia Koidula* mälestussammas (1929 Pärnus). Prof A. Adamson suri pärast Lydia Koidula ausamba avamist Pärnus. Tema viimane soov oli, et ta maetakse Pärnu kalmistule Vabadussõja langenute monumendi kõrvale: samba reljeefides oli ta kujutanud oma naist ja lapsi. (318). Prof A. Adamsoni pere elas kuni 1939. aasta sügiseni Paldiskis, kust oldi baaside loovutamise järel sunnitud lahkuma. Siirduti Pärnu. Pärnu muuseumis avati 1942. aasta augustikuu lõpul prof. A. Adamsoni tuba (muuseumi juhataja **Elsbet Parek**). Toas olid väljapanekuid nii kujuri varasemast kui ka hilisemast loomingust, sealhulgas ka tema viimane töö *Laine surm*: paar päeva hiljem pärast selle valmimist kujur suri. Prof A. Adamsoni toas võidi imetleda tema mereteemalistest töödest *Laine ainuke suudlus*, *Laeva viimne ohe*, *Surnud laine* ja *Merehelinate kuulaja*. Muuseumis võidi näha ka suuremate tööde, eriti Vabadussõja mälestussammaste visandeid. Kõrvalruumis oli välja pandud rikkalik päevapiltide kogu prof A. Adamsoni loomingust. (317; 318; 319).

197–198; 601, lk 78–79; 607, lk 100; 609, lk 49). Suvistepühal, 5. juunil 1933 avati **Kilingi-Nõmme** Saarde kihelkonnast pärit Esimeses maailmasõjas ja Vabadussõjas langenute mälestussammas – Saarde kangelaste mälestussammas (kujur **Anton Starkopf**) (571, lk 115; 601, lk 180–181; 607, lk 76, 609, lk 74) ja 2. juulil 1939 – **Audru** kalmistul Esimeses maailmasõjas ja Vabadussõjas langenute Audru kihelkonna mälestussammas (kavandi autor kunstnik **Erich Leps**) (571, lk 16–17; 601, lk 256–257; 607, lk 58).*

Mälestuskivi. 12. augustil 1934 avati Punapargi saeveski juures Voltveti-Punapargi lahingute mälestuskivi. Raudkivirahnust mälestusmärk meenutas 23. detsembri 1918 lahingut Eesti 6. jalaväepolgu sõdurite ja Eestist lahkuvate Saksa marodööritsevate okupatsioonivägede sõdalaste vahel ning 31. detsembril 1918 peetud lahingut enamlastega.** (571, lk 273; 601, lk 217–218, 318).

Mälestustahvlid. 24. juunil 1922 avati Vabadussõja mälestustahvel Laiksaare vallas Urissaares Laiksaare Ristija Johannese apostliku õigeusu kirikus. Tahvel kaeti riidekangaga. See on Pärnumaal ainuke Vabadussõja mälestis, mida ei ole nõukogude okupatsioonide ajal maha võetud ega peidetud. (571, lk 504; 602, lk 21–22).

---

* Vabadussõja Vändra mälestussammas lõhuti 1940. aastal, teised Pärnumaa mälestussambad (Audrus, Kilingi-Nõmmel, Mihklis, Pärnus, Pärnu-Jaagupis ja Toris) hävitati kohe pärast Teist maailmasõda. Nii lasti EK(b)P Keskkomitee I sekretär Nikolai Karotamme poolt antud tähtajal ööl vastu 15. aprilli 1945 Pärnus Alevi kalmistul õhku Vabadussõjas langenud 87 sõjamehele püstitatud mälestussammas. 2. augustil 1945 saatis N. Karotamm kõigile maakonna- ja linnakomiteede sekretäridele käsu *augustikuu jooksul kõrvaldada nn „vabadussõja" mälestusmärgid, nii et neist enam jälgegi järele ei jääks. Kuu lõpus esitada aruanne.* 6. augustil tuli uus käsk: kõrvaldada tuleb ka kõik Saksa okupatsiooni ajal pandud mälestustahvlid ja muud mälestusrajatised. 1. septembril kordas N. Karotamm aruande esitamise nõuet – see tuli esitada nüüd 10. septembriks 1945. (613, lk 144, 146). Eesti taasiseseisvumisel taasavati Vabadussõja taastatud mälestusmärgid: Audrus – 2. juulil 1989, Mihklis – 26. juunil 1988, Pärnus – 17. juulil 1993, Pärnu-Jaagupis – 18. juunil 1989 ja Toris – 30. septembril 1989. Kilingi-Nõmmel on mälestussammas seni taastamata, Vändras paigaldati taastamata jäänud mälestussamba asukohale mälestuskivi (501, lk 317–318).

** Mälestuskivi õhiti 1950. aastal. See taastati 15. oktoobril 1988. (571, lk 273).

12. jaanuaril 1923 asetati Tahkuranna Jumalasünnitaja Uinumise kirikusse Vabadussõjas langenutele mälestustahvel. Tahvel taastati 2. juunil 1995. (571, lk 366).

21. jaanuaril 1923 kinnitati Võiste Maarja Luteri Kiriku seinale Tahkurannast pärit Esimeses maailmasõjas ja Eesti Vabadussõjas langenute nimedega mälestustahvel. 1940. aastal võeti see maha. Pooleks murdunud tahvel taastati 22. juunil 1997. (571, lk 367; 601, lk 318; 602, lk 27).

24. juunil 1924 kinnitati Sindi Apostliku Õigeusu Jumalaema kiriku ja Sindi koolimaja seinale Vabadussõja mälestustahvel. Mõlemad mälestusmärgid on hävinud ning need on taastamata. (571, lk 347; 602, lk 122).

31. augustil 1924 avati Häädemeeste EELK ja Häädemeeste EAÕK kirikus ühesuguse tekistiga Vabadussõja mälestustahvlid. Samuti olid mõlemas kirikus mälestustahvel: *Stud jur. „Sakala" esim. OTTO MICHELMANN Sünd. 28. now. 1892, langenud Narva all 18. jaan. 1919 võideldes wabatahtlikuna Eesti wabadussõjas.* Mälestustahvlid peideti. Tahvel taasavati Häädemeeste EAÕK kiriku seinal 7. augustil 1988 ja Häädemeeste EELK kirikus 21. augustil 1988. (571, lk 50; 602, lk 34–35, 333–334).

24. märtsil 1929 avati Vabadussõja mälestustahvel Tihemetsa valla Kanaküla koolimajas. Peidust väljavõetud mälestustahvel taasavati 18. augustil 1991 Kanaküla postimaja siseseinal. (571, lk 90; 602, lk 55, 334).

25. mail 1930 asetati Uulu (Tahkuranna) vallamaja seinale Vabadussõja mälestustahvel ja I maailmasõja mälestustahvel. Mälestusmärgid peideti ja need paigutati tagasi 3. juunil 1995. (571, lk 507; 602, lk 63–64).

Võidutule altarid. Võidutule altarid olid ehitatud Audru vallas Hõbeda Salumäel (Kõimas) 23. juunil 1937 ja Lepplaane algkooli juures (1938). Altarid on hävinenud. (602, lk 241–242, 244, 333–334).

Eesti riiklikud sümbolid Vabadussõja mälestusmärkide näol kinnitasid, et eestlased on relvakandev rahvas, kes oli ja on valmis oma vabaduse eest võitlema. Graniit ja marmor, malm ja pronks toovad mälestusmärgis Isamaa eest oma elu ohverdanud mehed

elu teistpoolsusest vaimus elavatena meie keskele. Vabadussõja mälestusmärke on peetud puutumatuks ja pühaks, sest nende läbi igavikustatakse Eesti eest langenud sõjameeste mälestus ja Eesti iseseisvus.

August Gailiti raamatus *Isade maa* ütleb surmavalt haavatud kompaniiülem lipnik Paap Meeme oma sõdurile enne, kui ta käed risti rinnale pani ja silmad sulges: *Ning siis, pane tähele, kui kord lõpeb see möll, kui kahurid on oma viimased mõrud suutäied välja sülitanud, siis tuleb rahvas kokku oma suureks võidupühaks. Ja meie teole ehitatakse graniidist, pronksist või marmorist väärikas sammas ning tol sambal seisad sina, kalur, mina – põllumees, ja kõik meie teised, surnud ja elavad, seal seisavad meie kui oma rahva salajasemate unistuste kehastajad. Ning siis... tuled sa selle samba juurde, paned oma käed graniidist sõduri südame juurde ning sa tunned, kuidas rõõmus, kuum veri jookseb selles kivis. Sa paned oma kõrva graniidi juurde ning kuuled, kuidas selle külma kivi sees tuksub süda. Meie, langenute, süda, meie, võitlejate, veri, sest meie tahame edasi elada ning vaadata oma rahva õitsengut... Külmas kivis tuksub süda ja veri jookseb kivist soonis, sest see on meie süda ja meie veri. Pole võimalik, et tegu hääbuks, see elab edasi läbi ruumi ja aegade, tegu on surematu nagu päike ja tuul.* (561, lk 256–257).

Vändra Vabadussõja ausamba hävitamine. Vändra Vabadussõja ausammas oli Soomest toodud hallist graniidist. Kiviraidetöö tehti Tallinnas **Oskar Goldenbergi** töökojas. Sammas toodi raudteel Käru raudteejaama ja sealt 27 km hobustega Vändra. Nurgakivi paigaldamisel maeti sinna metallkarbis ürik Vabadussõjas langenud Vändrast pärit 57 mehe nimega.

Mälestussammas asus Vändra kirikumäel kirikuesisel platsil.

Samba soklile oli paigaldatud obelisk, mille esikülje ülaosas oli reljeefne Vabadusristi kujutis. Sokli esiküljel oli kirje: LANGENUILE / EESTI VABADUSSÕJAS / 1918–1920 / TÄNULIK VÄNDRA. Samba kõrgus – 4,96 m. Samba pidulik avamine toimus 24. juunil 1922. Vaimuliku talituse samba avamisel pidas luteriusu kombe kohaselt EELK Vändra koguduse õpetaja J. Nuudi ja apostliku

õigeusu kommete järgi EAÕK preester A. Ruus. Mõni aasta hiljem paigaldati mälestussamba ümber kaheksast omavahel raudtoruga ühendatud kivipostist aed, postide otstel asetuvates liudades olid elavad lilled. (549, lk 56–57; 601, lk 21; 607, lk 143).

3. novembril 1940 toimus Vändra kohaliku tuletõrje saalis enamlaste *töökoosolek*. Kõneles Vändra Keskrahvamaja juhataja sms **Kõvamees**.* Ta selgitas *kodanluse vabadussõja võitu tähistava* mälestussamba kõrvaldamise plaani: *Kui meie, töötav rahvas, oleme sammunud vabadusele, ei kannata me enam neid „sambaid", mis kodanlus püstitas töörahva orjastamise tähistena. Nii nagu meie ei saa olla sentimentaalsed oma vastaste vastu, ei saa me olla sentimentaalsed nende sammaste vastu. Nende koht on ajaloo prügikastis... Koosolek lõppes hoogsa Internatsionaaliga.* (472).

Sammas lõhuti sepahaamri ja kangiga.** Lõhkujaks oli kabelivaht ja kellamees **Bernhard Bergmann***** (47). (557, lk 72; 601, lk 22; 770).

Vabadussõja mälestusmärgi hävitamine suurendas veelgi rahva viha enamlaste vastu. Vändra pastor **Karl Raudsepp** mäletab: *Kõige kurjemateks punaste vihkajateks olid gümnaasiumi poisid... Nad olid eriti vihased pärast seda, kui kiriku juures Vabadussõjas langenute mälestussammas punaste... poolt lõhuti. Poisid olid*

---

* Vändra rahvamaja juhataja **Kõvamehe** punastest tegudest mäletatakse veel seda, kuidas ta marssis Vändra kirikus leeritundi ja nõudis, et kirikuõpetaja **Karl Raudsepp** õpetaks leerilastele selgeks uued nõukogude laulud. Õpetaja vastas, et tema laulmist ei õpeta, ja lubas kõnelda sellest kiriku organistile, helilooja ja orelikunstnik **Mihkel Lüdigile**. Kuulnud kirikuõpetaja käest talle antud käsust, M. Lüdig pahvatas: *Mina iga tatika tahtmist ei täida!* Kirikuõpetaja aga arvas, et on parem, kui ei olda nii prigin-pragin ägedad. Seepeale kostis M. Lüdig: *Aga kus need noodid on?* Ja selles oligi sobiv vabandus valmis. Nüüd küsiti rahvamajast noote, mida seal teadupärast ei olnud. Arvati, et kui Kõvamees hakkab neid tellima, siis nootide saamisel on leer juba ammu läbi. Nii teatatigi Kõvamehele, et noote on hädasti vaja. Mees lubas need kohe muretseda, ja sinna see asi jäigi. Leer lõppes, aga punaste laulude noote ikka veel ei olnud. (592, lk 108).

** Kuna Vändra mälestussamba *hävitamise töökoosolek* toimus 3. novembril 1940, võib arvata, et samba lõhkumisele asuti üsna pea. Seega pidi samba hävitamine toimuma 1940. aasta novembri- või detsembrikuus.

*** Vändra kabelivaht ja kellamees **Bernhard Bergmann** (47) Tedre külast hukati 30. juulil 1941 Vändra vallas (557, lk 72; 770).

seda näinud ja kandsid erilist viha endise kellamehe vastu, kes toodud oma suurte hauakaevamise kangide ja haamritega kohale. Ta oli siis samba purustanud, mida teised ei suutnud teha. Seda temale rahva poolt ei andestatud. (592, lk 112).

Saksa okupatsiooni ajal paigaldati tellistest tehtud uuele alusele lõhutud sambast säilinud Vabadusristi kujutisega ülaosa. Nõukogude teise okupatsiooni ajal 1945. aasta sügisel see kadus.

Eesti taasiseseisvumisel tähistati hävitatud samba asukoht mälestuskiviga. See avati 24. juunil 1989. Mälestuskivil oli reljeefne tekst: SIIN ASUS / TÄNULIKU VÄNDRA POOLT 24. VI 1922 / AVATUD MÄLESTUSSAMMAS / 1918–1920 / EESTI VABADUSSÕJAS LANGENUILE/ 24. VI 1980. (571, lk 570; 601, lk 22–23, 318).

Presidendi ausammas Tahkurannas. Vabadussõja mälestusmärkide kõrval sai Pärnumaal Eesti riikluse sümboliks ka Presidendi ausammas. Plaan püstitada Eesti Vabariigi esimese presidendi **Konstantin Pätsi** VR I/1, VR III/1 (23.02.1874–18.01.1956 Buraševo) sünnikoha tähistamiseks Tahkurannas mälestusmärk tekkis Pärnumaa Maavalitsuse nõupidamisel 1936. aasta oktoobrikuus. Ausamba püstitamise komitee esimeheks sai maavanem **Jüri Marksoo**. Samba asukohaks valiti maatükk Tuhkuranna vallas, Pärnu-Ikla teelahkmel, mõnisada sammu presidendi sünnikohast – Põldeotsa talu elumajast. Ausamba kavandi autor oli arhitekt **Anton-Lembit Soans**, pronksbareljeefid kavandas kujur **Ferdi Sannamees** ning pargi kujundas Pärnu linnaarhitekt **Olev Siinmaa**. Raha 11 421 krooni mälestussamba püstitamiseks ja pargi rajamiseks saadi annetustest ja organisatsioonide toetustest. Talgutööd algasid 1937. aasta sügisel. Tahku küla põldudelt veeti kohale raudkive ja mulda. Park kujundati 1938. aastal umbes ühehektarilisel maatükil, kuhu istutati 200 kodumaa leht- ja okaspuud. Parki piiras sügav kraav. Parki viis läbi massiivsete raudväravate kolm teed. Graniitplokkidest samba kõrgus oli maapinnast samba tipuni 8,5 m. Samba tipus oli stiliseeritud riigivapp. Samba esiküljel oli K. Pätsi pronksreljeef, tagaküljel sünnitalu kujutis. Vasakul küljeplaadil oli kirje: MEIE EI OLE VABAD / TEISTE ARMUST, / VAID OLEME VABADUSE / ISE KÄTTE VÕI-

DELNUD / K. PÄTS, paremal küljeplaadil – EESTI VABARIIGI / PRESIDENDI SÜNNIKOHA / TÄHISTAMISEKS PÜSTITANUD / PÄRNUMAA RAHVAS / 1939. Obeliskil olid Pärnumaa ja Pärnu linna vapp. Eesti Vabariigi riigipea Konstantin Pätsi mälestuse jäädvustamiseks ja tema sünnikoha tähistamiseks püstitatud mälestusmärk avati tuhandete inimeste osavõtul 25. juunil 1939. President **Konstantin Päts** ja tema saatjaskond võeti auväravate juures vastu hümnihelidega. Läbi noorkotkaste ja kodutütarde spaleeri läks president koos saatjaskonnaga oma sünnitalu õuele, sealt mindi ausamba juurde. Kohal olid Riigivolikogu esimees prof **Jüri Uluots** ja Riiginõukogu esimees **Mihkel Pung**, samuti mitmed ministrid. Samba avas sõjavägede ülemjuhataja kindral **Johan Laidoner**. Kõnelesid maavanem **Jüri Marksoo** ja kindral **Johan Laidoner**. Mälestussammast pühitsesid EELK Pärnumaa praost **A. Grünberg** ja EAÕK metropoliiti **Aleksander**. Tammepärgadega ehitud kõneloolist esines pikema kõnega president K. Päts. (571, lk 365–366; 601, lk 253; 607, lk 202–203).

Pühapäeval, 11. augustil 1940, viis päeva pärast Eesti inkorporeerimist NSV Liitu, purustasid ausamba paarkümmend vandaali kangide ja lõhkelaengutega. Võidurõõmutsevad enamlased lasksid ennast punalippe lehvitades pildistada samba rusudel. Sambatükid tassiti laiali.

Presidendi ausamba hävitamist nimetasid enamlased *rahva omakohtuks Tahkurannas.* Ajaleht *Pärnu Rahva Hääl* kirjutas: *Puhkepäeva õhtupoolikul, 11. augustil peeti Tahkuranna Võistes rahvakoosolek. Peale rahvakoosolekut võeti ette rongkäik 5 km. eemal asetseva Konstantin Pätsi ausamba juurde, kus rahvas avaldas meelt K. Pätsi vastu, kes on seisnud juhina Eesti töörahva kurnajate eesotsas. Meeleavaldajad nõudsid, et K. Pätsi ausammas tuleb purustada, sest praeguses olukorras pole enam mõtet kurnajate ausammastel. K. Pätsi ausamba ehitamise ajal sunniti inimesi ausamba juurde tööle, kuid sealjuures seletati, et rahvas teeb seda vabatahtlikult ja neid toiminguid nimetati „talgudeks". Meeleavaldajad purustasid seejärel K. Pätsi ausamba niivõrd, et sellest jäi järele vaid rusuhunnik. Peale ausamba purustamist lauldi Internatsionaali. Meeleavaldajaid oli koos ligemale pooltuhat. Ausammas püstitati Tahkuranda ta sünnikoha lähedale läinud aasta*

suvel endiste Pärnu maavalitsuse juhtide J. Loovälja, J. Marksoo jt. eestvedamisel. (395). Ka *Rahvaleht* rõõmutses: *Töötava rahva kurnaja ausammas kisti maha!* (480; 496). Jutt *rahva omakohtust* on näide enamlaste häbematust ja jultunud valest, mida öeldi välja otse rahvale näkku, kes teadis-mäletas Presidendi ausamba rajamise ja avamise lugu. Rääkida tahkurandlasele lori-juttu rahva sundimisest ausamba juurde talgutele tulema oli naeruväärne. Kommunistid kõnelesid rahva nimel, kelle hulka olid arvatud need, kes uudishimust kogunesid hulgana enamlaste patutööd pealt vaatama. Nii aeti sõnades oma häbitegu rahva kaela. Selle teo panid toime käputäis punaseid, kes ei andnud koos oma punaste peremeestega endale aru, mida nad tegid. Ei aimanud need ärahullutatud inimesed, et nad panid toime rahvusvahelise õiguse järgi raske kuriteo. Nii sätestatakse Haagi 5. (18.) oktoobri 1907. aasta konventsiooni lisas otsesõnu: *okupeeritud territooriumil on keelatud igasugune ajaloo-mälestusmärkide ettekavatsetud hävitamine ja sellist tegu jälitatakse (art 56).*

Ikka ja jälle toodi vargsi samba jalamile põllulilli.*

---

* Mälestussamba pidulik taasavamine toimus 25. juunil 1989. See oli samba originaali täpne koopia, üksnes samba tekstiga küljetahvlid olid vahetanud oma kohad ja sokli tagaküljel oli kirje: ESMAAVAMINE: 25. JUUNI 1939 / AUTORID: A. SOANS, F. SANNAMEES / LÕHUTUD: 11. AUGUST 1940 / TAASAVATUD: 25. JUUNI 1989 / REKONSTRUKTSIOONI AUTORID: A. MÄND, M. KARMIN / TEOSTANUD „ARS-MONUMENTAAL" / TAASTAMISE KORRALDAS / EESTI MUINSUSKAITSE SELTS / EESTI RAHVA KAASABIL. Taasavamisel osales kümneid tuhandeid üle Eesti kokkutulnud inimesi – see oli nagu rahva palveränn ak.

Ööl vastu 9. maid 1991 umbes kell 2.30 püüti ausammast lõhkelaenguga uuesti lõhkuda. Plahvatus kiskus sambalt K. Pätsi bareljeefplaadi, rikkus neli graniitplokki ja sambasse tekkisid mõrad. Ausammas taastati: vahetati välja mõranenud kiviplokid ja valati uus pronksbareljeef. Sammas avati juba kolmandat korda 25. juunil 1991. (571, lk 365–366; 601, lk 253–256).

4. 1941. aasta esimesed kuud Pärnumaal

Jaanuarikuus jätkus muude kampaaniate hulgas ka usuvastane kampaania. Nii tungis 5. jaanuaril jõuk kommunistlikke noori EAÕK Laiksaare koguduse kirikusse, et katkestada jumalateenistus ja peletada inimesed kirikust välja. Kirikuliste üle irvitati ja ähvardati neid vägivallaga. EAÕK Vändra koguduse kirikus rebisid vägivallatsejad katki kirikuriided, põletasid raamatuid ja dokumente, rikkusid inventari ja panid põlema kiriku kõrvalhooned. (130).

Pärnumaal asutati kaks masina-traktorijaama (MTJi) – Kilingi-Nõmmele ja Pärnu-Jaagupisse. Kolmas MTJ pidi tulema suvel Vändrasse. Pärnus alustas 10. jaanuaril tööd traktoristide kool. Tahtjaid oli palju, vastu võeti 120. Traktoristide ja brigadiride kursustel õppis 40 naist. (218; 440; 731).

Käis valimiste ettevalmistamise hoogtöö. Ka Audrus Malda valimisjaoskonnas algas valimiste ettevalmistamine juba detsembrikuus suure kisa ja käraga. Mitu nädalat istus igal õhtul valimisjaoskonnas punase laua taga üks valimiskomitee liikmetest, et anda rahvale *selgitusi* valimistesse puutuvates küsimustes. See oli asjata, sest valimisjaoskonda ei tulnud ükski *valija* selgitusi küsima. (159).

ELKNÜ Pärnumaa Komitee rakendas *valimiseelses hoogtöös* noorkommunistid agitatsioonitööle – tuli esineda miitingutel (275). Agitatsioonitööd tehti ka suuskadel. Laupäeval, 4. jaanuaril saadeti 3–5-mehelised suusapatrullid *Pärnu valijate läkitustega maakeskustesse* – Tõstamaale, Pärnu-Jaagupi, Torisse, Vändrasse ja mujale, kus korraldati patrulli saabumisel miiting või rahvapidu. (443). Üldisesse valimiskampaaniasse kisti kaasa ka kooliõpetajad. Talvisel koolivaheajal tuli õpetajatel külastada õpilaste kodusid ja selgitada lastevanematele *valimiste poliitilist tähtsust.* (381).

Häädemeestel peetud koosolekul 5. jaanuaril kinnitati resolutsioon, millega otsustati osa võtta valimistest 100-protsendiliselt. Samas võeti vastu otsus esitada Häädemeeste töötava rahva sellesisuline väljakutse Orajõe valijaskonnale sotsialistlikuks võistluseks. (436).

Pärnu maavalitsuse *töölised ja teenijad* otsustasid oma koosolekul minna pühapäeval, 12. jaanuaril valimistele ühiselt: kogunetakse valimispäeva hommikul oma ametiruumidesse ja sealt minnakse rongkäigus orkestriga valimisjaoskonda, kus 100-protsendiliselt hääletatakse *bolševikkude ja parteitute bloki* kandidaatide poolt. Ka mitmed teised Pärnu asutised ja käitised avaldasid soovi minna valimistele ühiselt juba valimispäeva varahommikul. (430; 506).

Eestimaa Kommunistliku (bolševikkude) Partei Keskkomitee üleskutses kõigile valijaile – töölistele, talupoegadele, Punaarmeele, nõukogude intelligentsile – kutsuti kõiki valijaid üles ilmuma 12. jaanuaril *nagu üks mees valimiskastide juurde ja andma oma hääle kommunistide ja parteitute vankumatu stalinliku bloki kandidaatide poolt.* 1941. aasta 12. jaanuar pidi saama *Eesti rahva suurimaks pidupäevaks.* (49).

Juba mõned päevad enne 12. jaanuari algas Pärnu dekoreerimine *eelseisvate ajalooliste valimiste puhuks,* et kogu linnale *anda väärikas pidulik ilme.* Raekoja, Tööliskodu ja paljude muude hoonete fassaadidele oli ilmunud *punakangad* loosungitega, Nõukogude Liidu rahvaste juhtide sms Stalini, Molotovi jt ning Ülemnõukogu saadikukandidaatide sms Varese, Kummi ja Somsoni suured pildid, suured punased viisnurgad ja punalipud. Ka peaaegu kõik käitiste hooned ja peasissekäigud olid *päevakohases pidurüüs,* rääkimata valimisjaoskondadest ja agitatsioonipunktidest. Pimedas särasid dekoratsioonid illuminatsioonis. Linnas liikuvad omnibussid olid ehitud loosungitega ja sms Stalini piltidega. (196).

Ajaleht *Töörahva Hääl* rõõmutses: *Juba kella 5 paiku tekkisid kõikjal valimisjaoskondades, nii Pärnus kui ka maakonnas valijate-sabad, sest suur hulk kodanikke oli tulnud oma kodaniku aukohustust täitma eesrindlikult – varahommikul.* Taheti olla esimene või vähemalt esimeste seas. Näiteks Pärnu 1. valimisjaoskonnas (Raekoja saalis) oli esimeste hulgas punaarmeelase abikaasa sms Nadesta Borisovna Slavina, Pärnu 4. valimisjaoskonnas (Rahvamajas) oli enne valimisjaoskonna uste avamist kohal Punaarmee komandör sms Skolkin, 5. valimisjaoskonnas (Kalan-

duskooli ruumes) oli esimeseks valijaks töö rahvakomissar sms Maksim Unt koos oma 77-aastase isa Ivani ja 76-aastase ema Annaga. Abjas olid esimesed Abja vallavanem Oskar Värv, Saarde vallas – sekretär Peeter Muru. (160).

Valimispäev oli mõnel pool Pärnumaal punastele võimumeestele murelik. Tõrvatilgaks valmiste meepotti oli ärev sündmus Tahkuranna vallas, mille kohta mäletab punategelane **Johannes Allik**: *Ööl vastu 12. jaanuari oli Tahkurannas tõmmatud üle tee valge plagu sini-must-valged värvid kanga otstel, millel tekst: „Kui te olete eestlased ja eesti pojad, siis ärge hääletage punastele verekoertele!"* (764, l 28; 766, lk 47).

Audru vallas ajas võimumehi paanikasse see, et Malda rahvas ei tahtnud tulla valima, kuigi kõik majad olid läbi käidud ja inimesed otse üle uputatud kihutuskirjandusega. Valimisjaoskonda ei tulnud kohale ka tellitud pillimees. Kell 2 päeval oli Maldal käinud valimas vaid 18 inimest (nende hulgas 9 valimiskomitee liiget) ja kell 4 – 30 hääletajat. Iga tunni järel nõuti Pärnust andmeid valimiste kohta. Kell 4.10 anti Pärnust Malda valimiskomiteele telefonogramm (159):

Jaoskonna valimiskomiteede esimeestele ja aktiividele!

Teie jaoskond on maha jäänud. Nõuame valijate nimestikkude täpsustamist kella 16.00-neks. Omavalitsuste täisvoliliste aktivistide abil selgitatagu, kes valijaist ei ole kohal ja võtku vastu sellekohane otsus. Agitaatoritel tuleb suurendada nende jaoskonna valijate valimistele ilmumist. Kaasa tõmmata sellele tööle küla kümnikke.

Vl. Rea

EK(b)P Pärnumaa Komitee sekretär

Valimiskomitee esimees **Albert Linnast*** hädaldas telefono-

---

* Audru valla põllutööline **Albert Linnast** (05.12.1913 – hukati 21.07.1941) osales aktiivselt maareformi läbiviimisel ja oli sõja ajal sõjakomissari volinik Audrus (557, lk 164).

grammi andjale, et külakümnikest pole mingit abi: üks neist olnud valimisjaoskonnas tuletõrjevalves, kuid lahkudes jätnud ise oma hääle andmata! Sellistest ei ole kellegi mõjutajat, pigem kihutab ka teisi üles hääletamise vastu!

Pillimehele saadeti kibe-kähku käskjalg järele – ja tulgu kohe! Vaja oli ju kuidagi püüda nooremat rahvast valmisjaoskonda kokku meelitada. Kaks küüdimeest saadeti välja valimiskastidega hääli korjama. Aga kella 5-ks oli oma hääle ära andnud vaid 33 inimest. Kohale sõitis autodel asjamehi Pärnust, isegi Tallinnast – valimisjaoskonna tegelasi sõimati ja ähvardati. Külas ringikihutavatel häältekorjajatel oli saak kasin: mõnes talus vabandati, et nad tahavad ise valimisjaoskonda kohale minna, teisal oli pererahvas parajasti kodust ära. Ühes talus oli peremees kenasti kodus, aga selili voodis. Häältekorjajad teretasid ja rääkisid oma juttu, vastust aga ei saadud – mees jõllitas pärani silmi lakke. Hääl jäi saamata ja tuli tühjalt lahkuda. (159).

Oli juba pime, kui küüdimehed valimiskastidega tagasi valimisjaoskonda jõudsid. Neid taheti uuesti välja saata, kuid mehed hakkasid vastu – ei lähe ja kõik! Püüti uusi küüdimehi otsida. Lõpuks saadi kaks hobusemeest. Üks neist sõitis valimisjaoskonda tühja reega – sellel polnud põhukõrtki istumise all. Teised irvitasid: *Kas peremees sõidab tühja reega turvast tooma?* Valimiskast pandi reele ja mehed istusid peale, jalad üle ree ääre, ja häältejaht läks taas lahti. Igal pool suhtuti häältekorjajatesse vaenulikult. Pirsi talus istus mitu meest koos, kes hakkasid häältekorjajaid hurjutama. Küüdimees müksas agitaatorit ja sosistas: *Lähme minema, siit võime tappa ka saada!* Valimisjaoskonnas kästi ka küüdimehel oma häälesedel valmiskasti lasta. Mees aga kinnitas, et ta on saadud käsu kenasti täitnud ja jäetagu teda nüüd rahule, ja lahkuski ilma hääletamata. Vaatamata pingutustele, jäi hääletanute protsent liiga väikeseks. Seepeale valimiskomitee esimees Albert Linnast *täpsustas* V. Rea juhtnööride kohaselt umbes pooled Malda hääleõiguslikud kodanikud *elukohast äraolijateks.* (159).

Peeti välk- ja muid miitinguid valimisvõidu puhul (128; 531).

10. jaanuaril 1941 sõlmiti NSV Liidu ja Saksamaa vahel kokku-

lepe baltisakslaste teise, täiendava ümberasumise (Nachumsiedlung) kohta (40).*

Järelümberasumisel istusid ümberasujate kontrollkomisjonis ka kommunistlikud tegelased ja Punaarmee esindajad. Nad püüdsid välja mõtelda igasuguseid sõidutakistusi ja ümberasujat veenda oma otsust muutma. Teatakse juhtu, kus punane võimumees küsinud: *Mispärast Te soovite oma suurelt kodumaalt lahkuda? Dokumentide järgi olete sündinud Venemaal ja järelikult peaksite nüüd kuuluma meie õnneliku paarisajamiljonilise rahva perre!* Selle peale vastanud ümberasuja: *Kulla seltsimees! Kui hobune sünnib sealaudas, siis kumb ta on: kas hobune või siga?* Selle peale ei osanud venelane midagi kosta. (330).

Kolmapäeval, 15. jaanuaril toimus *Endla* teatrimajas NSV Liidu Ülemnõukogu saadikutele J. Varesele, B. Kummile ja J. Somsonile pidulik mandaatide üleandmine. EK(b)P Parnumaa komitee

---

* Eesti siseministeeriumi andmetel loobus ajavahemikul 18. oktoobrist 1939 kuni 18. maini 1940 ümberasujatena Eesti kodakondsusest 12 129 isikut. Saksa sisserändajate keskuse 15. juuni 1940. aasta lõpparuandes märgiti, et Eestist saabus Saksamaale 12 868 baltisakslast. Vahe andmetes võib tuleneda sellest, et paljud sakslased lahkusid Eesti välispassi kasutades. (604, lk 399). Sakslaste üldarv Eestis oli 1934. aasta rahvaloenduse andmetel 16 346. (619, lk 122). Paartuhat sakslast ei tahtnud Eestist esialgu mingil tingimusel lahkuda. Kui aga enamlased haarasid Eestis võimu ja Eesti liideti NSV Liiduga, olukord muutus.

10. jaanuaril 1941. aastal Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel sõlmitud kokkuleppe alusel viidi läbi saksa kodanike ja saksa rahvusest isikute täiendav ümberasumine (Nachumsiedlung – järelümberasumine) okupeeritud Eestist Saksamaale. See toimus veebruarikuust kuni aprillikuuni. Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu sellekohase teadaande järgi pidi ümberasumine olema vabatahtlik, ei olnud lubatud *mingit sundust ei otsesel ega kaudsel teel.* Järelümberasumisega pääses Saksamaale umbes 7000–7500 isikut, nende hulgas 3500–4000 eestlast. Iga ümberasuja pidi läbi käima Saksa-Vene komisjonist. Taolised komisjonid asusid Tallinnas, Tartus, Pärnus ja Narvas. Vahepeal oli NKVD juba vangistanud 120 ümberasumisõiguslikku. Sakslaste korduval nõudmisel vabastati neist umbes 40 isikut. (40; 604, lk 400; 619, lk 126; 673, lk 222).

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu asjadevalitseja **Harald Haberman** meenutab: *Revolutsiooni järel suurenes lahkuda soovijate arv kohe. Ära tahtsid sõita seni kohalejäänud sakslased, aga lisaks neile hakkasid kiiresti oma saksa päritolu tõestama mitut masti marurahvuslikud tegelased.* (562, lk 88).

sekretär V. Rea meenutas valimistel saavutatud kommunistide ja parteitute stalinliku bloki hiilgavat võitu. Ta ütles: *see võit on jäädav ja seda ei suuda kunagi muuta väike osa vastaseid, kes ei ilmunud valimistele.* (415). Milline oli arvuliselt see väike osa, kes ei ilmunud valimistele ja kui palju oli vastuhääli, sellest V. Rea ei kõnelnud. See jäi ajalehes avaldatud protsentide varju.

3. veebruaril 1941 jaotati Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega NSVL Siseasjade Rahvakomissariaat kaheks rahvakomissariaadiks – NSV Siseasjade Rahvakomissariaat (SaRK – NKVD) ja NSVL Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaat RJRK – NKGB). NSVL Siseasjade rahvakomissariks nimetati L. P. Beria, NSVL riikliku julgeoleku rahvakomissariks – V. N. Merkulov (734). Eesti NSVs sai siseasjade rahvakomissariks **Andrei** (Andres) **Murro** ja riikliku julgeoleku rahvakomissariks **Boris Kumm**. (143; 738).

Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi 17. jaanuari 1941. aasta seadlusega linna ja maakonna täitevkomiteede moodustamise kohta (735) moodustati Pärnu linna täitevkomitee: esimees – **Vladimir Saar**, esimehe asetäitja – **Arnold Elend** ja sekretär – **Paula Jõgi** ning Pärnu maakonna täitevkomitee: esimees – **Vladimir Rea**, esimehe asetäitja – **Robert Tähiste** ja sekretär **Ilmar Jürisson**. Maaosakonna juhatajaks sai **Vladimir Tõrva**.

Maakondliku alluvusega linnades ja valdades tuli moodustada kolmeliikmelised täitevkomiteed (736).

Pärnu Maakonna Täitevkomitee kinnitas 3. astme linnade ja valdade täitevkomiteede koosseisu 12. veebruaril järgmiselt (737).

Linnade täitevkomiteed: Sindi linn – esimees **Jaan Kammer**, esimehe asetäitja **Johannes Soovik**, sekretär **Olga Kalda**, Mõisaküla linn – esimees **Jaan Põld**, esimehe asetäitja **Juhan Glükk**, sekretär **Peeter Paru** ja Kilingi-Nõmme linn – esimees **Eduard Voll**, esimehe asetäitja **Aleksander Kartau**, sekretär **Helmi Lammet**.

Valdade täitevkomiteed: Abja vald – esimees **Oskar Värav**, esimehe asetäitja **Jaan Pärnsoo**, sekretäri k. t. **Anton Männik**, Are vald – esimees **Eduard Koppel**, esimehe asetäitja **Evald Lauer**, sekretär **Valentin Erilane**, Audru vald – esimees – **Jaan Reiland**, esimehe asetäitja **Arthur Paugus**, sekretär **Martin Toomsalu**, Halinga vald – esimees **Jaan Pitsalu**, esimehe asetäitja **Marie**

Jürisson, sekretär **Liisu Maimaru**, Häädemeeste vald – esimees **August Siigla**, esimehe asetäitja **Jaan Leinus**, sekretär **Juhan Raid**, Kaisma vald – esimees **Juhan Reimets**, esimehe asetäitja **Uku Sööt**, sekretäri kt **Ado Jalakas**, Kihnu vald – esimees **Nikolai Lamet**, esimehe asetäitja **Mihkel Loob,** sekretär **Johannes Soover**, Laiksaare vald – esimees **Eduard Koitla**, esimehe asetäitja **Villem-Aleksander-Karl Tints**, sekretäri kt **Johannes Tõnts**, Lelle vald – esimees **Voldemar Sirel**, esimehe asetäitja **Paul Jaanson**, sekretär **Leida Meriloo**, Orajõe vald – esimees **Arkadi Koodi**, esimehe asetäitja **Georg Karula**, sekretär **Osvald Kendra**, Paikuse vald – esimees **Heinrich-Johannes Blumenfeldt**, esimehe asetäitja **Arnold Terlap**, sekretär **Johan Roosmaa**, Rajangu vald – esimees **Jüri Talts**, esimehe asetäitja **Trofim Pedostik**, sekretär **Anna Randvee**, Saarde vald – esimees **Ado Toots**, esimehe asetäitja **August Vares**, sekretär **Peet Järvsoo**, Sauga vald – esimees **Jüri Hints**, esimehe asetäitja **Juhan Pärn**, sekretär **Vello Rull**, Seliste vald – esimees **Johan Jansen**, esimehe asetäitja **Marie Jõekallas**, sekretär **August Naut**, Soontaga vald – esimees **Juhan Mäepere**, esimehe asetäitja **Heinrich Juha**, sekretär **Lille Alamäe**, Tahkuranna vald – esimees **August Kaljula**, esimehe asetäitja **August-Julius Vahelaid**, sekretär **Leida Kass**, Tali vald – esimees **Juhan Lilienbaldt**, esimehe asetäitja **Elmar Järvi**, sekretäri kt **Juhan Kärner**, Tihemetsa vald – esimees **Karl Koppel**, esimehe asetäitja **Oskar Kaasik**, sekretär **Auguste Roolaan**, Tori vald – esimees **Juhan Maksin**, esimehe asetäitja **August Nurmik**, sekretär **Friedrich Künnapas**, Tõstamaa vald – esimees **Roman Agu**, esimehe asetäitja kt **Heinrich Rand**, sekretär **Reinhold Tamme** ja Vändra vald – esimees **Juhan Lind**, esimehe asetäitja **Albert Kontus**, sekretäri kt **Elmar Leinjärv**.

Täitevkomiteede koosseis ei olnud püsiv. Kes aga püsisid oma töökohal, neile langes osaks nõukogude okupatsioonivõimu kindlustamine kohapeal, osalemine juuniküüditamise ettevalmistamises ja küüditamises, sõjasuvel kutsealuste mobilisatsiooni tagamine, hobuste, mootorsõidukite, jahipüsside ja raadioaparaatide rekvireerimine, elanike *kaitsetöödele* ajamine, samuti võitlus metsavendadega. Võim hullutas. Kui olid andnud saatanale sõrme, haaras ta peagi kogu käe, ja enamuses said täitevkomiteelastest truud nõukogude terrorivõimu teenrid. Seetõttu ei ole imestada,

kui vihatud võimumehi, kes ei jõudnud Venemaale pageda, tabas raevukas kättemaks*.

Jaanuarikuu oli leinaline – Pärnumaal toimusid leinakoosolekud ja -miitingud V. I. Lenini 17. surma-aastapäeva tähistamiseks ning korraldati tema mälestusele pühendatud näitusi (184; 382). Pärnumaa kommunistide lein pidi olema *ajatu* ja *piiritu*.

Esmaspäeval, 27. jaanuaril valiti EK(b)P Pärnumaa Komitee pleenumil büroo sekretärid: esimeseks sekretäriks sai sms **Konstantin Männikson**, teiseks sms **Villem Kuusik** (agitpropaganda osakonna sekretär) ja kaadrite osakonna sekretärkiks sms **Sööni**. Büroosse valiti sms-d K. Männikson, V. Rea, J.-H. Tamm, Žarkov ja V. Kuusik (55).

EK(b)P Pärnumaa I parteikonverentsil märkis sm **V. Rea** oma aruandekõnes, et maad said 2563 soovijat ja juurdelõikeid 1920 väiketalundit. Kõneldes juunipöördest, kinnitas V. Rea otsesõnu, et 21. juuni revolutsioonis kukutas Eesti töölisklass *koos N. Liidu võitmatu Punaarmeega* ekspluataatorid. (435).

Läbirääkimistel EK(b)P Pärnumaa Komitee aruande puhul

---

* Teadaolevalt hukati sõjasuvel ja Saksa okupatsiooni ajal või tapeti lahingus järgmised täitevkomiteelased: Paikuse valla täitevkomitee esimees ja haarangutes osaleja **Heinrich-Johannes Blumenfeldt** (06.12.1900–1941) (557, lk 73; 770) Viira külast, Seliste valla täitevkomitee esimehe asetäitja EK(b)P liige **Maria Jõekallas** (02.07.1895–17.07.1941 Pärnus) (557, lk 108; 770) Muruste küla Oti talust, Tahkuranna valla täitevkomitee esimees, kommunist **August Kaljula** (19.08.1914–14.08.1941 Pärnus) (557, lk 115; 770), Sindi linna täitevkomitee esimees EK(b)P liige **Jaan Kammer** (13.06.1912–10.09.1941 Tallinnas) (557, lk 117; 770), Tori valla täitevkomitee esimees **Juhan** (Johan) **Maksin** (Maksim) (19.12.1886–12.07.1941) (557, lk 174), Abja valla täitevkomitee sekretäri kt, hävituspataljonlane, Uduvere lahingus osalenud **Anton Männik** (20.07.1912–14.08.1941) (557, lk 191), Abja valla täitevkomitee esimees (esimehe asetäitja) **Jaan Pärnsoo** (1941) (557, lk 222), Audru valla täitevkomitee esimees **Jaan Reiland** (06.01.1895–21.07.1041) (557, lk 229; 770), Rajangu valla täitevkomitee esimees **Jüri Talts** (1876–16.07.1941) (557, lk 269), Laiksaare valla täitevkomitee esimehe asetäitja **Villem-Aleksander-Karl Tints** (26.08.1903–23.07.1941 Mõisakülas) (557, lk 277; 770), Saarde valla täitevkomitee esimees **Ado Toots** (04.11.1892–17.08.1943) (557, lk 279), Tahkuranna valla täitevkomitee esimehe asetäitja **August-Julius Vahelaid** (28.06.1894–06.07.1941 Häädemeeste vallas Rannametsa mägedes) (557, lk 288; 770) ja Kilingi-Nõmme linna täitevkomitee esimees, lukksepp **Eduard-Aleksander Voll** (19.09.1904–23.07.19419) (557, lk 300).

kõneles sms J.-H. Tamm *klassivaenlaste tegevust puudutades* parteikonverentsil: *On ilmne, et kodanlus pole relvi maha pannud, vaid kõvendab vastupanu pealetungivale proletariaadile.* Võitlusvormidest kasutab kodanlus kõigepealt kuulujuttude levitamist, nõukogude aparaati ja kommunistliku partei ridadesse sissepugemist, et siis uut võimu seestpoolt õõnestada. Mustatakse üksikuid parteiliikmeid, õõnestatakse stahhaanovliku liikumist (stahhaanovlus aitavat alla kiskuda palku) ning püütakse tootmisse istutada lohakust ja toormaterjali pillamist. (213).

5. veebruaril avati Eestimaa Kommunistliku (bolševikkude) Partei IV kongress. Laupäeval, 8. veebruari õhtusel istungil tervitas kongressi pioneeride delegatsioon: *Fanfaaride ja trummipõrina saatel tulevad saali pioneerid. Pioneeride rühm rivistub presiidiumi laua ees. Kõige ees – kuulipilduja makett, selle taga „kuulipilduja meeskond", siis järgnevad pioneerid gaasimaskide ja sanitaarpaunadega...* (56; 514).

Kongressi 8. veebruari 1941. aasta resolutsioonis EK(b)P Keskkomitee aruande kohta juhiti parteiorganisatsioonide ja nõukogude ning maaorganite tähelepanu vajadusele arendada külas lihtsaid ühistegevuse vorme (piimaühingud, tarbijateühingud, masinateühingud jne) ning *nende kaudu ette valmistada töötavat talurahvast järk-järgulisele üleminekule ühistegevuse kõrgematele vormidele, kollektiivsele põllumajanduslikule tootmisele.* Ühtlasi on tarvis teha küla kehvikute ja keskmike hulgas pidevat selgitustööd nende tutvustamiseks NSVL *kolhoosliku ehitustööga* ning astuda samma olemasolevate ja vabatahtlikkuse põhimõtte alusel organiseeruvate maa ühisharimise ühingute ja põllumajanduslike artellide tugevdamiseks ja abistamiseks. (50; 51).

Pärnumaal *arenesid pingelised sotsialistlikud võistlused* ÜK(b) Partei XVIII konverentsi tähistamiseks ja selle auks (konverents toimus 15.–20. veebruarini 1941). Võistlesid omavahel metsa- ja trükitöölised, Pärnu raudteelased ja teised. (238; 544).

Nüüd valmistus Pärnumaa *väärikalt* Punaarmee 23. aastapäeva *vastuvõtuks.* Käis Töölis-talupoegade Punaarmee ja Punalaevastiku 23. aastapäeva nimeline sotsialistlik võistlus. Selleks puhuks sõlmiti sotsialistliku võistluse leping ka Pärnu ja Narva sõjakomissariaadi vahel. (474). Peeti vestlus-, rahva- ja pidulikke

koosolekuid. Aastapäeval pidutseti Pärnus, Sindis, Toris ja mujal. (387).

Pidustused pidustusteks, aga rahvale torkas olmes aja jooksul silma punakomandöride ja nende Venemaalt järeletoodud naiste poolmetslaslik käitumine. Rahvapärimustes on sageli juttu jalatsite, rõivaste, raadioaparaatide, jalgrataste ja eriti käekellade arutust kokkuostmisest, samuti sellest, kuidas valgeid barette kandvad punakomandöride *prouad* ei tundnud suka- ega rinnahoidjaid või kuidas toredaid öösärke kanti õhtukleitidena, kuidas punakomandöridele lahkelt antud korterid laastati mustuses ja kasimatuses juba mõne nädalaga. Ei tuntud lauakombeid ega osatud kasutada vesiklosette. (404; 604, lk 401).

25. veebruaril toimus EK(b)P Pärnu linna ja maakonna parteiaktiivi koosolek. EK(b)P Pärnumaa Komitee sekretär **K. Männikson** tunnistas parteiaktiivil: *Maareformi teostamisel oli puudusi. Peagi igas vallas on kohti, millistest maasaajad on loobunud. Abja vallas on üksi selliseid loobujaid 52. Loobumise põhjuseks on see, et meil ei ole lahendatud neid puudusi, et seal tegutseb klassivaenlane – hallparun ja meie ei ole annud küllalt tugevat lööki klassivaenlasele. Meie maareformi teostati mõnel pool kulaku talu „elujõuliseks" jätmise loosungi all.* (120).

Nii et nõukogude võim oli sügavalt solvunud sellest, et maata või vähese maaga talupojad paljudel juhtudel loobusid kingitud maast. Ja süüdi oli jällegi klassivaenlane – hallparun, kellele ei tohtinud jääda elujõulist talu. Ei osatud arvata, et Eesti talupoeg ka ise mõtleb.

Parteiaktiivi koosolek võttis vastu resolutsiooni, milles heideti ette maakonna ja valdade täitevkomiteele: *pole uuritud ega kõrvaldatud põhjused, miks kehvikud kohati (Abjas näiteks) Nõukogude Valitsuse ja Kommunistliku Partei poolt antud maast loobusid, pole teostatud küllaldast kontrolli krediidi kasutamise üle, mistõttu on ilmnenud juhtumid, et majanduse elustamiseks määratud krediit on kasutatud isiklikeks vajadusteks* (54).

Pärnumaal tähistati 8. märtsil *rahvusvahelist kommunistlikku naistepäeva* (402; 403).

Märtsikuus käis maal *kehviktalupidamiste lehmatuse likvideerimine* – bolševikud likvideerisid *kehviktalupoegade lehmata ole-*

kut. See tähendas enamlaste põllumajanduspoliitikas uusmaasaajate varustamist lehmadega. Maareformiga loodi Pärnumaal sadu kääbustalusid. Paljudel neist puudus isegi lehm. Nüüd lubati uusmaasaajatele osta lehmi 3-aastase järelmaksuga. Vanataludelt võetud kariloomade sundmüügihinnaks määrati kehtiv riiklik tapaloomade ostuhind. Tõuraamatusse kantud loomade eest tuli maksta 50% kõrgemat hinda. Paljud kõrge toodanguga lehmad kaotasid uutes kätes suures osas oma lüpsivõimest. Leidus uusmaasaajaid, kes keeldusid pakutud lehma vastuvõtmisest. (157; 181).

Pärnumaalased olid saanud juba aimu sellest, kuidas punasel ajal korraldatakse kõige demokraatlikumaid ja vabamaid valimisi. See ilmneb ka järgmisest tõestisündinud loost. Lugu juhtus tarvitajate ühistute reorganiseerimise ajal tarbijate kooperatiivideks. Reorganiseerimine seisnes selles, et senine juhatus ja revisjonikomisjon tembeldati *klikeaegseks* ja valiti ümber. Nende asemel tuli valida *inimesed rahva hulgast.* Taoline reorganiseerimine ei läinud alati kaugeltki nii libedasti, nagu seda sooviti. Ei saanud ju tarvitajate ühistu liikmed aastate jooksul kogutud varanduse ilma pikema jututa üle anda *võsasthüpanud* meeste kätte. Igal pool püüti sellist punast ettevõtmist takistada sedavõrd, kui see oli võimalik. Tavaliselt see ei olnud aga võimalik. Näiteks tuli Pärnumaal reorganiseerimise koosolekut kohapeal läbi viima parteitegelane Tallinnast, kaasas paar seltsimeest. Need istusid koosolekuruumis kohe esimesse ritta. Koosoleku juhatajaks valiti muidugi Tallinna tegelinski. Siin kohalikud mehed takistusi ei teinud. Asuti uue juhatuse valimisele. Kandidaatideks juhatusse esitas koosoleku juhataja ainult kohalikud punased tegelased. Nüüd võttis keegi talumees sõna senise juhatuse kaitseks, rääkis rahulikult ja asjalikku juttu ja esitas ka omalt poolt mõned kandidaadid. Koosoleku juhataja laskis kõnelejal kenasti lõpuni rääkida, pöördus siis saalisistujate, õieti küll esimeses reas istuvate seltsimeeste poole küsimusega, mis arvatakse sõnavõtja kõnest. Seltsimees hüppas püsti ja pani raginal karjuma: mis niisugune kulak üldse siia koosolekule tikub, tema jutt ei kõlba kuhugi ja nii edasi. Koosoleku juhataja pöördus siis sõnavõtja poole väga mahedalt ja libekeelselt, et kuulete, kallis seltsimees, mis rahvas teie jutust arvab – rahvale ei

meeldi teie jutt! Olge lahke ja lahkuge koosolekult, jalutage seni väljas, kuni meie koosolek kestab, pärast koosolekut ajame juttu edasi – pole ju põhjust vihastada. Ja äsjane sõnavõtja pidigi koosolekuruumist lahkuma. Siis küsis keegi teine sõna ja julges jälle omalt poolt esitada tuntud-teatud väärikaid kandidaate. Koosoleku juhataja laskis jälle mehel oma jutu lõpuni rääkida ja pöördus taas saali poole: mida arvatakse sõnavõtja jutust. Nüüd hüppas püsti teine Tallinna seltsimees ja pistis kisama: mis niisugune hallparun ja kurnaja siin üldse häält teeb... Siis pöördus koosoleku juhataja abitu näoga jälle sõnavõtja poole, et näete ise, rahvale ei meeldi teie jutt põrmugi, olge head ja lahkuge saalist, lahkuge heaga, muid ma pean miilitsa kutsuma. Ja jälle pidi sõnavõtja koosolekult lahkuma. Kui nõndaviisi oli veel mitu koosolijat saalist välja tõstetud, siis läks koosolek edasi juba plaanipäraselt. Koosolek oli täiel määral õnnestunud ja koosoleku juhataja hõõrus rahulolemisega oma käsi: *Vot nii tuleb koosolekut organiseerida!* (541).

Võimu juurde kutsuti puuduliku koolihariduse gа, pooleldi kirjaoskamatuid, isegi kriminaalse minevikuga isikuid. Tihtilugu edutati komsomolitegelasi – verinoori poisse ja plikakesi. Need *töötasid* sageli vaid suure suuga. Tihti sai nende oma tarkus otsa, ja siis tuli neil mõnigi kord abi otsida vallandatud ametnikelt. Kõrgematel kohtadel oli punastel võimumeestel võimalik oma rumalust varjata: ise nad midagi ei teinud, vaid käsutasid teisi. Kui aga tuli midagi oma peaga teha, oli häda käes.

Inimlik rumalus laiutas eriti vastloodud miilitsas. Tuli ette, et vahialune ise pidi koostama enda kohta protokolli, kuna miilitsamehel käis see üle jõu. Nii oli see ka Halinga vallas. Miilitsameheks sai siin endine ehitustööline, kellel oli viinaviga kõvasti küljes. Tema minevikus oli ridamisi kriminaalseid patte. Koolitee oli tal jäänud lühikeseks, ja mehel oli tegu isegi oma allkirja maalimisega. Protokolli koostamisest ei tulnud tal midagi välja – see töö jäi peaasjalikult tema tütre Marie hooleks. Tihti läks nii, et miilitsamees võttis küll pahategija kinni ja viis oma *kunturisse*, kuid protokoll jäi tegemata, sest Mann oli kodust välja läinud, ja mees tuli lahti lasta. Vahel juhtus ka nõnda, et Mann oli küll kodus, kuid süüdlane oli tütre endine kavaler ja see pehmendav asjaolu päästis mehe naha. Tuli ette sedagi, et *süüalune* võttis enda kaitseks ja

oma süü lepituseks kaasa *liitri* ning asi sai lahendatud. Üks selline leppimine pidi miilitsamehele aga peaaegu tema koha maksma, sest ta oli *süüalusega nii kaua leppinud,* kuni mõlemad jäid purupurjus maanteekraavi. Oli laadapäev. Kohalikud mehed panid kraavist leitud miilitsa käru peale ja sõidutasid teda laadaplatsil naljanumbrina ringi. Arvestades miilitsamehe vanu teeneid, anti see patt talle andeks ja mehele jäeti tema amet alles. (332).

Seesama miilitsamees pidi saatma kohtusse juurdlusmaterjalid, mille vormistamisega ta ei tulnud kuidagi toime. Juurdlus puudutas ka miilitsa naaberjaoskonda, kuid ka seal polnud miilitsamees targem. Materjalid olid niivõrd sassis, et nendega polnud kohtus midagi peale hakata. Oma vabanduseks kirjutas miilitsamees juurdlusmaterjalile kaaskirja: *Kuna meie Jaagubi miilitsaga mõlemad oleme rumalad inimesed, siis ei saa meie seta küsimust ise lahentata, mida palume aulik kohud vapantata!* (332).

Pärnumaa koolides valitses sotsialistliku võistluse tohuvabohu: mitmekihilises võistluses võistlesid omavahel koolid, võistlesid koolide üksikud klassid ja sama kooli klassid omavahel, võistlesid õpilased klassis klassipinkide ridade järgi, aga lõpeks ka õpilased, nii andekad kui ka andevaesemad omavahel. Ka võitjale ettenähtud auhind oli selle võistluse vääriline: õpilastele vastumeelt veripunane laualipp sirbi ja vasaraga. Nii oli võitja ise hädas oma *auhinnaga.* Mõnes klassis kadus auhinnaks saadud lipp lihtsal ära. Et võidulipp ikka alles ja narrimata oleks, anti korrapidajale korraldus see viia iga päev peale tunde õpetajate tuppa. (140).

Moes oli Vares-Barbaruse luuletus *Pürgimus.* Seda lugesid õpilased emakeele tunnis. Üks õpilane, kes püüdis luuletust hästi tehtud võltspidulikkuse ja -paatosega ette kanda, ning juhtus tahtmatult või tahtlikult värsireas *Kõik köidikud nüüd pääsnud valla* lugedes eksima ja luges *köidikute* asemel *söödikud.* Klassis puhkes seepeale põrgulärm. Võrukael seisis klassi ees ja tegi näo, et ta ei taibanud oma eksitusest midagi. Õpetaja pidi hambad huulde vajutama, et varjata naeruturtsatust, ja käskis õpilasel jätkata. Klassis valitses eestimeelne õhkkond. Kui juhtus seal olema komnoori, said niisugustes juhtumitest parteitegelased kohe teada, ja mõnestki õpilasest või õpetajast sai enamlaste ohver. (140).

Otse ülepingutatud kasvatustöö kiuste lõi ikka ja jälle välja mahasurutud soov näidata klassis oma õiget meelsust.

Ühel hommikul klassi minnes nägi õpetaja ehmudes, et Stalini pildi all seisis suurte tähtedega: *Elagu Eesti Vabariik!* Õpetaja jahmus, vaikis silmapilgu ja küsis kurvalt: *Kes seda tegi?* Komnoorte valvsate silmade all ei saanud ta seda jätta tegemata. Süüdlane ei kõhelnud hetkegi ning ütles rahulikult ja uhkelt oma nime, kuigi teadis hästi, et selle teo eest ootab teda koolist väljaheitmine. (140).

Õpetaja küsimusele, miks tähistatakse 23. veebruari, vastati: *23. veebruaril pühitseme Pärnus Eesti iseseisvuse aastapäeva.* Ometi olid Pärnus kõik plangud ja tulbad täis veripunaseid loosungeid ja plakateid, et *Võitmatu punaarmee-päev on pidupäev kogu maailma proletariaadile!* (140).

Nagu mujalgi, läksid ka koolides üleöö moodi seinalehed. Klassijuhatajad pidid selgitama õpilastele seinalehe poliitilist tähtsust ja korraldama seinalehe toimetuse valimise. Seinalehe nimi pidi väljendama selle poliitilisi eesmärke. Seda nõuet eirates valisid õpilased tavaliselt lehele poliitikavaba nimetuse, nagu *Klassi Teataja, Pisuhänd* jms. Kuigi komnoored ja mõni punaseks hakanud õpetaja püüdsid puhuda seinalehele hinge sisse, ei saanud sellest suurt asja. Hoolimata sellest, et sotsialistlikus võistluses jagati seinalehele kaastöid teinud õpilastele plusspunkte, püüti kaastööde tegemist vältida. Mõnes koolis või klassis ilutses seinal vaid seinalehe alus ja sellele maalitud lehe nimi, kuid puudusid kaastööd. Toimetus lubas ja pakkus terve õppeaasta üha uusi seinalehe ilmumise tähtaegu, need möödusid ja enne jõudis kätte kevad, kui leht jõudis ilmuda. Kus aga seinaleht ilmus, siis juhtus sedagi, et juba lehe ilmumise hommikul jõuti see nii põhjalikult *läbi lugeda*, et teistele ei jäänud sealt enam midagi vaadata. (140).

Kord jäänud õpilased uudistama vastset seinalehte, mille veripunasel alusel ilutsesid Marxi, Engelsi, Lenini ja Stalini pildid. Üks õpilastest vahtinud neid punaste pühakute pilte ja vandunud: *Kes kurat need lõustad siia üles riputas!* Seda vahejuhtumit õnnestus õpetajatel summutada ja noormees pääses teda ootavast karistusest. (140).

Kooliõpikud muutusid punase propaganda levitamise vahendiks: iga õpik, isegi aabits, matemaatika- ja grammatikaõpik,

kõnelemata ajaloost, pidi teenima ideoloogilist kasvatustööd. Nendest vene keelest tõlgitud või vene mustri järgi koostatud õppematerjalist polnud asja Eesti koolinoorte *ideoloogilisel valgustamisel* ja *sotsialistlikus kasvatustöös.* Kevadtalvel hakkas mingi kauge kool Turkmeeniast või kusagilt mujalt sealtkandist läkitama Pärnu I keskkooli õpilastele kummalisi saadetisi: pakinööriga kinniseotud pakkepaberist veidraid kolmnurki. Lahtiharutatud kirjadest leiti venekeelseid õnnesoove Eesti vastuvõtmise puhuks NSV Liitu. Ühe sellise *läkituse* kohta hüüdis üks klassivend oma sõbrale: *Kuule, Sassa, sa oskad hästi neid tiblade varesjalgu, kirjuta neile kuraditele, mismoodi meil siin enne selle sandiparve sissesõitu oli!* (140).

Talv läbi käis Pärnumaal üle kivide ja kändude raie- ja veoplaani täitmine. (239). Märtsikuus läks asi kätte kurjaks: metsaplaani täitmisega oli raskusi, seda tuli *hoogustada* ja selleks oli vaja *rakendada tarvilikud abinõud.* Ajaleht *Töörahva Hääl* leidis oma juhtkirjas, et *kulakud tulevad metsa viia kohustuslikus korras ja saboteerivad metsaametnikud tulevad panna tegelikule metsatööle ning nende asemele kutsuda tööde juhtideks ausad ja klassiteadlikud töömehed.* Ka siin ei saadud läbi ilma sotsialistliku võistluseta. (170; 240; 313). Pärnumaa ühepäevaperemehelik metsade halastamatu maharaiumine tähendas hävitamist. Metsa raieplaani täitmise ja ületamise õhinas unustati aga metsa väljavedu ja palju metsamaterjali jäi metsa mädanema. (33; 215). Juba aprillikuu alguspäevadel oli EK(b)P Pärnu maakonna Komitee võitluses *bolshevistliku kevadkülvi eeskujuliku ettevalmistamise eest* (218).

7. aprillil avati Toompeal Eesti NSV Ülemnõukogu teine istungjärk. See oli *sotsialismi ehitamisel saavutatud uute edusammude* tühisõnaline kooris kiitmine. Selleks sai sõna ka saadik Vladimir Rea. (41).

Aprillikuus jäid enamlastele ette lihavõttepühad. Ajaleht *Töörahva Hääl* selgitas: *Lihavõtted on kahjulik mineviku jäänus, pühad, mida töötajate vaenlased kasutavad võitluses kommunismi vastu. Kristlikud lihavõtted jutlustavad orjusest. Vaated, meeleolud ja tunded, mida usklikule poogib usk, on sügavalt vaenulikud kommunismile.* (194).

Nüüd elasid Pärnumaa töötajad ajalehe sõnul *1. mai ootel.* Käis

sotsialistlik võistlus 1. mai tähistamiseks – võeti sotsialistlikke töökohustusi (478). Käisid ettevalmistustööd, et *väärikalt tähistada rahvusvahelist proletariaadi solidaarsuse päeva uute töövõitudega.* Koolides ja rahvamajades peeti punaseid aktusi, peeti maipühiseid vestlusõhtuid ja rahvapidusid, kunstilise isetegevuse üritusi ja tõrvikutega rongkäike. (378). Pärnus korraldati *maipidustuste raames 1. mai demonstratsiooni-rongkäik ja miiting.* Võiduväljakule kogunesid kell 9 *Pärnu töölised, töötav intelligents, kehakultuurlased, kommunistlikud noored ja Pärnu garnisoni osad. Võiduväljakule ehitatud lippude ja rohelisega kaunistatud tribüünil asus kõnepulti Punaarmee ja Punalipulise Balti Mere-Sõjelaevastiku esindaja sms. Stepanov. Pikema kõnega esines EK(b)P Pärnumaa komitee sekretär sm Männikson. Miitingule järgnes demonstratsioon-rongkäik läbi Viktor Kingissepa tänava. Aukülalised olid aset võtnud „Endla" teatrimaja ees. Esimestena möödusid Punaarmee kolonnid. Samaaegselt tiirlesid õhus lennukite üksused.* (372).

Kevade tulekul nõudis *Töörahva Hääl*, et masina-traktorijaamad (MTJid) peavad tegema ka poliitilist selgitustööd. Nõuti, et MTJide *juhtiv koosseis* ja töölised peavad olema nõukogude korrale ustavad inimesed. (229). Ustavus ustavuseks, aga ei MTJide juhtiv koosseis ega töölised ei seisnud oma ülesande kõrgusel. Nad olid rohkem rahvale naeruks, kui võõramaasaajate abistajateks. Nii oli Lelle hobu-masinriistade laenutuspunktis 10 hobuse kohta ainult üks töömees. Seetõttu esines ajalehe sõnul *sageli juhtumeid, et laenutuspunkti hobused päev läbi söömata töötavad, põllutööriistadega halvasti ümber käiakse jne. Ka ei saadeta punktist hobuseid ja põllutööriistu lubatud päevadel kohale, mis on tekitanud raskusi põllutöödel.* (183).

Nõukogude ringhäälingus klopsiti kokku reportaaže külvitööst otse põllult lootuses, et rahvas on naiivne ja usub, nagu oleksid eetrist kuuldud sõnad *eesti inimeste eneste mõtete ja tunnete väljendajaiks.* Tavaliselt anti küsitletavale paberileht kätte, kust tal tuli parajal ajal oma vastused maha lugeda. Need olid muidugi reporterite poolt valmis kirjutatud. Nii pandi inimestele sõna otseses mõttes sõnad suhu.

Pärnumaal liikus külvikampaania ajal ringi reportaažiauto: tarvis oli näidata maarahva *hiigelsuurt vaimustust esimesel sotsialist-*

likul kevadel. Räägitakse, et ühes linnalähedases majapidamises võeti *pihtide vahele* väikekohapidaja. Pärast ettevalmistusi, mille jooksul peremehele selgitati, mis tal tuleb rääkida ning talle anti valmiskirjutatud tekst kätte, pandi filmiaparaat tööle. Selle kohta räägiti Pärnumaal pilalugu.

Halloomees alustas mesimagusa häälega: *Nagu ma igal sammul märkan, on Pärnu kandis vaimustus külvikampaania puhul jõudnud ülimale tipule. Nojah – kohe näha, et teiegi põlete soovist oma esimene sotsialistlik külv hästi ja eht bolševistlikult teostada. Eks?*

Talumees võbiseb erutusest ja vahib paberile, kuhu halloomees torgib sõrmega, kuid mehel ei tule sõnagi suust.

Halloomees: *Teie bolševistlik valmisolek, nagu see avaldub praegu Teie näos ja kehahoiakus, tõendab veelkord Teie andumust uuele korrale. Muidugi – teie rusikaskäed ja vimmas turi näitavad, et te oleksite valmis neetud kulakule kallale kargama. Kuid – oodake veel natuke ja vastake ühele küsimusele. Nagu ma näen, on teie talus ja kogu ümbruses nõukogude võimu ajal majanduslik jõukus väga tugevasti tõusnud. Muidugi olete piiritult vaimustatud seltsimees Stalini sooja päikese mõjust ja võitlete täie andumusega Stalini suure asja eest.*

Talumees muigab ja uriseb: *Mh - mh.*

Halloomees torgib teda küljekontide vahele ja näitab vihast nägu tehes kogu aeg näpuga paberilehele, kus vastus sellele küsimusele on valmis kirjutatud. Ent vastust ometigi ei tule peale ebamäärase urina.

Halloomees: *Te kuulsite praegu peremehe enese suust, millise rahulolu ja enesekindlusega ta suhtub nõukogude korrasse. Ta on valmis iga hetk minema läbi tulest ja veest Stalini suure asja eest!*

Talumees ei jõua end enam tagasi hoida, sosistab halloomehele tasa kõrva, et lubagu see talle ainult üks sõna öelda, rohkem ta ei taha.

Halloomees: *Meie truu nõukogude patrioot ja tuline bolševik tahab lõpuks veel kogu eesti rahva südamesoovi avaldada. Ta võtab selle kokku ainult ühteainsasse sõnasse. Palun, kuulake!*

Talumees karjatas kõigest kõrist mikrofoni: *Appi!!!*

Taoline reportaaž jäi ringhäälingus ette kandmata ja Eesti

rahva südamesoovi ei lastud isegi mitte ühe ainsa sõnaga eetri kaudu välja öelda. (320).

Kampaania korras käis nõukogude passide *pidulik* kätteandmine. See pidi toimuma Eesti NSV SaRKi Miilitsavalitsuse teadaande kohaselt ajavahemikus 15. maist kuni 15. augustini. Paljudele jäi see *pidulik sündmus* läbi elamata. (284; 574, lk 80).

Viimaseks sõjaeelseks nõukogude okupatsioonivõimu ettevõtmiseks enne juuniküüditamist oli Kolmanda viisaastaku riigilaenu väljalaskmine ja riigilaenu tellimise kampaania. See toimus ajalehe sõnul *vaimustusega, innukalt ja hoogsalt*, enamuses ühe kuupalga ulatuses. (739).

III. Sõjaeelne punane terror

Oh kui pikad on peielauad...
Üle ilma on eestlaste hauad.

N. Piho. (Mälestuskivilt Varblas) (571, lk 523).

1. Idanaabri terroritraditsioonid

Enamlaste sõjaeelne ja sõjaaegne terror Pärnumaal kinnitas, et venelaste sajandeid vanad terroritraditsioonid on elus. Tuli tunnistada, et aegade vältel pole midagi muutunud ning idanaaber on oma julmuses ja metsluses ikka samaks jäänud. Ei ole ju vahet, kas idamaiseid metsikusi tõid Vene tsaaride jala ja ratsamehed oma sõjaratsudel või Nõukogude tankid.

Idast tulnud rööv- ja sõjakäigud on tallanud Eestit juba aastasadade tagustel aegadel. Suitsevad ahervaremed, rüüstamine, halastamatu tapmine ja eestlaste Venemaale vedamine on ikka ja jälle olnud siinmail peetud moskoviitide röövsõdade nägu. Kuna Pärnumaa jäi idarajast kaugemale, ei ulatunud need kõik seda maanukka laastama. Teatakse, et 1211. aasta jaanuarikuu esimestel päevadel ulatus pihkvalaste röövretk Soontaganasse. (43; 420).

Pärnu pidas pea kolmsada aastat rahupõlve, nägemata vaenlast oma müüride ees. See pikk rahuaeg lõppes siis, kui Ivan Hirmsa väed 1558. aastal Liivimaale tungisid. Viljandi vallutamise järele rüüstasid ja põletasid venelased 1560. aasta septembrikuus Vana-Pärnu, kuigi ei mallatud välja astuda Uue-Pärnu vastu. (587, lk 95; 590, lk 724).

Saksa kroonik **Johann** (Joann, Johannes) **Renner*** kirjutab oma Liivimaa ajaloos sellest, mis toimus Pärnumaal pärast Viljandi langemist Issanda aastal 1560: *6. augustil tuli mitusada venelast Saardesse (on väike maakoht Ruhja, Karksi ja Pärnu vahel), põletasid maha Soosaare, Reinaste, Sammaste, Voltveti, Viluküla, Kika ja palju teisi külasid kuni Püha Nicolause kirikuni, võtsid seal ära kellad ja mis muud leidus. Sammastes naelutasid nad ühe talupoja posti külge ja lämmatasid ta (suitsuga) surnuks.* (564, lk 141).

8. augustil põletasid venelased Saardes maha ka Jäära mõisa koos külaga ning võtsid kabelist ära kellad. 15. augustil panid nad Saardes põlema veel mitu mõisat. Samuti põletati maha Mõisaküla ja Lapsaare. (564, lk 144).

Venelased jõudsid *...Pärnu komtuuri piirkonda, põletasid maha mõisad, mis seal ümberringi paiknesid, lisaks Rõusa, Vändra, Võjavere, Ore jt külad, asusid laagrisse Tori mõisa. 3. septembril tulid venelased Ruhja ja põletasid lossi maha... Sellel samal päeval läksid venelased Vana-Pärnusse, lõid kalurid sealsamas enamasti surnuks ühes naiste ja lastega, põletasid majad osalt maha, nõndasamuti Rääma mõisa, leidsid seejärel koolmekoha läbi Sauga jõe ja jõudsid Vana-Pärnu külla, tapsid seal maha hulgaliselt rahvast, sakslasi ja talupoegi. Palju rahvast jooksis kaelani merre, mõned pääsesid paatidega minema, paljud uppusid, nõnda et surnuid paksult triivis... Palju saksa naisi poosid nad puude külge, said siin ilusa saagi rõivaid, hõbedat ja kulda... Kui Vana-Pärnu rüüstatud, süütasid nad mõned majad põlema ja läksid Audru mõisa, põletasid Sauga mõisa ja muidu kõik külad, kuhu nad jõudsid...* (564, lk 149).

Rahva mällu ja kirjasõnna on jäänud ka Vana-Pärnu piiramine ja vallutamine 1575. aastal. (43; 587, lk 95). Pärnu piiramisele ja vallutamisele eelnenud sündmustest on teada: *Moskoviitlane on jälle maal ja tegi suuri kahjusi. Hulk neidusid küpsetati elavalt ja pisteti odade otsa. Kus leidus väikesi lapsi, seal heideti need lumme, aeti*

---

* Vestfaalist pärit Saksa kroonik **Joann Renner** (u 1525–1583 või 1584) oli 1556–1561 Liivimaa Ordu teenistuses, algul Paides Järva foogt, siis Pärnu komtuuri notar. Ta kirjutas alamsaksakeelse Liivimaa kroonika, mis on ajalooallikas Liivi sõja ja varasemate sündmuste kohta.

aiateivastesse või tapeti. Elujõulised mehed veeti vägivaldselt Moskvasse. Jumal olgu nende lohutajaks nende meeleheites ja viletsuses! Vanad mehed ja naised aeti kokku ühte majja, mis süüdati ja koos seesolijatega maha põletati. (347).

Pärnu lähedal pidas üks aadlik parajasti oma pulmi, kui venelane tuli. Jõugud tungisid kohe pulmamajja ja vangistasid kõik pulmalised. Ilusamad neiud ja naised kisti alasti ja nad pidid nii jõuke juhtiva türanni ees seisma. Seejärel andis verekoer oma päälikuile käsu naiste kallal tema juuresolekul igasuguseid häbitegusid sooritada. Igavesti halastav Taevane Isa olgu armuline ja kaitsku niisuguse kristlaste verejanulise vaenlase eest! (347).

27. juunil 1575 ilmus vene vägi suurvürst Simeon Bekbulatovitši ja vojevood Nikita Romanovitš Jurjevi juhatusel Pärnu alla ja asus 41 000 mehega linna piirama (590, lk 725). Linna kaitsjate arv ulatus 300-ni. Venelaste laager asus praeguse Riia maantee kohal. 28. juunil algas linna tulistamine. Paari päeva pärast oli esimene rünnak. See läks ründajatele maksma 2000 meest. Võib olla on see arv liialdatud, aga on tõsiasi, et linna kaitsjad panid venelastele südilt vastu. 6. juulil õnnestus venelastel Guldenstubeni juures (praeguse Pühavaimu tänava lõpus jõe ääres) vigastada linnamüüri ja torni. Järgmisel ööl vallutasid nad sealse linnavärava ja 450 moskoviiti tungis Guldenstubenisse ühte majja. Linna kaitsjad lasksid aga maja püssirohuga õhku ja tapsid plahvatusest vähesed ellujäänud venelased. Linna kaitsjate olukord muutus järjest hullemaks. Linna laastas venelaste suurtükituli. 8. juulil alustasid moskoviidid taas linna tulistamist. Pommitamine kestis teise päeva hommikuni. Pärast seda ei olnud Pärnus enam ühtki tervet maja. 13 päeva pidasid pärnakad vaenlasele vastu, siis aga olid sunnitud alistuma. 9. juulil tegid linna kaitsjad alistumisettepaneku. Tingimuseks oli, et järelejäänud inimestele kindlustatakse nende elu. Venelased olid sellega nõus ja samal päeval avati venelastele linnaväravad. Linna kaitsjatest oli ellu jäänud vaid 70 meest. Nendest jäid 6 Pärnu, teised kasutasid väljakaubeldud luba lahkuda ja tõttasid Riiga. Järgnes 7 aastat kestnud venelaste hirmuvalitsus. Pärnust polnud enam suurt midagi järele jäänud. 1582. aastal läks Pärnu Poola kuninga ja Leedu suurvürsti Stefan Bathori valdusesse. (347).

1702. aastal pärast Hummuli lahingut ulatusid venelaste rüüsteretked taas Pärnumaale. *Põletati maani maha kõik kirikud, enam kui 100 mõisa ja 1000 küla. Inimeste kallal tarvitasid nad igasugu vägivalda – nad tapsid ilma vahet tegemata mehi, naisi ja lapsi või viisid nad vangis minema.* (43).

1703. aastal tsaar Peeter I väejuhi kindralfeldmarssal Boriss Šeremetevi rüüsteretkest läbi Eesti jäid enamvähem puutumata vaid Pärnumaa kesk- ja põhjapoolsed alad. Venelane tappis palju inimesi ja küüditas oma maale suure hulga noori lapsi. (43). 27. juunil 1710 asus vene kindral Rudolf Felix Bauer 6 ratsarügemendiga Sauga juures laagrisse. 10. augustil nõudis ta Pärnu kapituleerimist. Pärnu alistus 12. augustil (teistel andmetel vallutasid venelased Pärnu 23. augustil 1710). Linnas möllas katk. (43; 587, lk 96; 590, lk 725).

Venemaa 1917. aasta revolutsioonikoledustest jäi Pärnumaa puutumata. Pärast juunipööret sai aga Pärnumaa tunda-teada nii enne sõda kui ka sõja ajal, mida tähendab Eesti rahva hävitamist taotlev nõukogude okupatsioonivõim. (458).

2. Arreteerimised enne juuniküüditamist

Sõjaeelne punane terror Pärnumaal algas juba 1940. aasta juulikuu lõpust. Enne juuniküüditamist arreteeriti Pärnumaal:

Pärnu.

25. juulil 1940 arreteeriti Kaitseliidu Pärnumaa maleva propagandapealik **Karl Meimre** (Kapteni 2) (36) (tribunali otsus – 8 aastat sunnitööd, vabanes 1948. aastal) (583, lk 291; 760, lk 23), 27. juulil – Pärnu politseiametnik **Albert Uik** (Huik) (1899, tribunali surmaotsus täide viidud arvata 14.05.1941 Pirita-Kosel) (586, lk 178–179), 17. septembril – **Endel Kaldver** (Riia mnt 51) (1923, tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd) (583, lk 123), 19. septembril – valgekaartlane **Boriss Bojarintsev** (1888–27.08.1942) (568, lk 377) ja **Voldemar Lillemägi** (Aia 3) (54) (tribunali otsus – 8 aastat sunnitööd, vabanes 1943. aastal) (583, lk 255), 23. septembril – **Peeter Tarando**

(1885, tribunali surmaotsus täide viidud 13.02.1941) (568, lk 657), samuti **Vassili Zauer** (Hommiku 5) (1895–22.03.1943, tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd) (583, lk 627).

23. septembril arreteeriti Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi viimase klassi õpilane, isamaalise organisatsiooni liige **Paul Sang** (03.07.1922–26.09.1940) (Pärnu Tammsaare pst 17). Ta lõpetas oma elu enesetapuga (584, lk 454; 586, lk 232; 768). Paul Sanga matmiskoht ei ole teada.

Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi eesti keele õpetaja **Ellen Martens-Kuutan** mäletab (637, lk 219): *Direktor O. Mälgu vallandamise tõttu tugevnes õpilaskonnas valitseva võimu vastu opositsioon, mis väljendus esialgu pimeduse katte all salajases lillede ja pärgade viimises langenud kangelaste mälestussambale ning kulmineerus hiljem kaheks õpilaste omavoliliseks koosolekuks kooli saalis. Esimesel neist kõneles Paul Sang (kohtunik Sanga poeg), kes pärast koosolekut kadus. Jutud ta vangistamisest ulatusid peagi õpetajatuppa.*

Koolivend **Ants-Aare Pedaja** (1942. a lend) kinnitab (637, lk 219): *Paul Sanga piinati Pärnu vanglas. Linnaarst dr. Kukke* (dr **Jaan Kukk** – H.L.) *andmeil olid tal ühe käe sõrmeluud purustatud. Taheti saada teada koolis toimunud üleastumisest osavõtjate nimesid. Tal õnnestus end, vaatamata vigastusile, üles puua, enne kui talt oleks saadud ülestunnistust. Laip maeti punaste tava kohaselt tundmatusse kohta. 1941. a. suvel käisime koolivendadega kaevamas nii karjamaal kui ka surnuaia taga. Kahjuks asjatult.*

25. septembril arreteeriti **Georg Laidve** (Glück) (Tallinna mnt 1) (1920, tribunali otsus 04.05.1941 – 10 aastat sunnitööd) (583, lk 62, 229) ja Kaitseliidu Pärnumaa maleva merirühma pealik asp **Leo Väin**) (Riia mnt 71/73) (08.12.1916, suri eeluurimisel 02.08.1942) (568, lk 706; 583, lk 622; 760, l 23), 28. septembril – **Haljand-Tarmo Riismandel** (Tammsaare pst 16) (1921–23.10.1941, tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd) (568, lk 599; 583, lk 444), 7. oktoobril – **Vassili Vasiljev** (Karusselli 71) (1892–01.03.1942, tribunali otsus – 8 aastat sunnitööd) (583, lk 597), 8. oktoobril – Judenitši armees sõdinud **Vassili-Vilhelm Zauer** (Sauer) (Hommiku 5) (1895–22.03.1943, tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd) (568, lk 645), samuti **Sergei Obuhhov** (Karuselli 54) (1877–06.12.1941, tribunali otsus – 8 aastat sunni-

tööd) (583, lk 337), 12. oktoobril – Judenitši armee ohvitser **Boris Bojarintsev** (10.04.1888–24.08.1942) (Väike-Kuke 27) (584, lk 38) ja **Elena Jalgina** (41) (Riia mnt 57), keda süüdistati spionaažis (584, lk 96), 18. oktoobril – laevaomanik **Kristjan** (Christian) **Jürnas** (Sadama 13) (28.03.1894–24.03.1943, tribunali otsus – 8 aastat sunnitööd) (568, lk 422; 583, lk 104).

18. novembril arreteeriti veel Pärnu politseiametnik **Rein Kanep** (Brackmanni 46) (15.08.1907). Teda peeti kinni Pärnu vanglas. Teati, et mõned päevad pärast sõja algust, 26. juunil oli ta sealt ära viidud ja vangla töötajate arvates mõrvatud kusagil Pärnu ümbruses. (605, lk 116). Nüüd on teada, et **Rein Kanepi** mõistis tribunal surma Venemaal 28.07.1941 ja ta mõrvati 01.09.1941 Kirovi linna vanglas nr. 1 (583, lk 130).

11. detsembril 1940 arreteeriti **Karl Vasko** (1895, tribunali otsus – 2 aastat sunnitööd) (583, lk 598), 12. detsembril – **Peeter Kuum** (1896, tribunali surmaotsus) (583, lk 206), 13. detsembril – **August Soots** (1898) (tribunali surmaotsus) (583, lk 506), 14. detsember – **Jaan Rõigas** (Brackmanni 30) (05.08.1881–01.03.1942, tribunali otsus – 8 aastat sunnitööd) (583, lk 463), 17. detsembril – literaat **Rudolf Aller** (28) (9. Mai 51-67) (tribunali otsus – 5 aastat sunnitööd) (584, lk 15), 19. detsembril – **Karl Lelle** (Seedri 11) (1898, ENSV Ülemkohtu surmaotsus, suri 18.03.1942) (583, lk 243), 21. detsembril – Pärnu ajakirjanik **Edgar Sein** (Aia 7-3) (1908, tribunali surmaotsus viidi arvatavalt täide 10.06.1941 Tallinnas (583, lk 484; 586, lk 176–177), 27. detsembril – **Agu Lindoja** (Malmi 11) (1893, tribunali surmaotsus viidi täide 04.02.1942 Kirovi linna vanglas nr 1) (583, lk 258), 31. detsembril – **Priidu Virnamaa** (Vilmsi 8) (02.08.1889–01.09.1941, tribunali surmaotsus) (583, lk 616).

24. jaanuaril 1941 arreteeriti **Mart Jõemaa** (Õnne 1) (1900, tribunali surmaotsus, suri 14.08.1942 (368; 424; 583, lk 112), samuti Kaitseliidu Pärnumaa maleva sekretär **Juhan Lips** (Roosi 10-1) (04.01.1894–30.01.1942, Kirovi oblastikohtu otsus – 10 aastat sunnitööd) (568, lk 505; 584, lk 252; 760, l 23), 25. jaanuaril – **Liisa Linde** (Karjamaa 13) (1894, tribunali otsus – 8 aastat sunnitööd, muud andmed puuduvad) (583, lk 257) ja piirivalvur **August Poolak** (Kreuksi 19) (12.09.1902–16.04.1942 (584, lk 372), 28. jaanuaril – teatritegelane ja kaitseliitlane **Viktor Krull** (Suur-Sepa 13)

(1898–09.02.1942, tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd) (568, lk 468; 583, 583, lk 190; 584, lk 187), 30. jaanuaril – **Samuel Martinson** (Papiniidu 1) (25.12.1904–04.01.1942) (ENSV Ülemkohtu otsus – 10 aastat sunnitööd) (584, lk 276). 7. veebruaril – **Mihkel Mardiat** (Tallinna mnt 101) (1900–07.05.1942, tribunali otsus – 8 aastat sunnitööd) (583, lk 284; 584, lk 273), 15. veebruaril – Mõisaküla VTÜ divisjonipealik **Konstantin Eigelmaa** (Kooli 34) (1888, tribunali surmaotsus, suri 30.04.1942) (251; 583, lk 48), 22. veebruaril – **Heinrich Lusikas** (Liiva 2) (1906–29.05.1942, tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd) (583, lk 271) ja tööline **Johannes Saidla** (Allika 3) (1906, ENSV Ülemkohtu surmaotsus 25.06.1941) (584, lk 449), 22. märtsil – **Arnold Elend** (Tallinna mnt 1) (26.07.1911–14.01.1942, tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd) (583, lk 50), 23. aprillil – **Ivan Vorobjov** (1880–12.02.1943, tribunali otsus – 5 aastat sunnitööd) (583, lk 621), 9. juunil – **August Kaasik** (Tammsaare pst 24a-9) (1897, tribunali otsus – 3 aastat sunnitööd) (583, lk 116) ja 10. juunil – **Mihkel Piksar** (Piksaar) (Karja 83) (1879, tribunali otsus – 5 aastat sunnitööd (583, lk 379).

Kilingi-Nõmme.

24. detsembril 1940 arreteeriti gümnaasiumi õpilane **Leonhard Hõimoja** (Pärnu 55) (1922, tribunali otsus – 8 aastat sunnitööd, jäi teadmata kadunuks) (583, lk 86; 598, lk 123), **Harri Paltmann** (Veski 5) (1922, tribunali otsus – 8 aastat sunnitööd) (583, lk 359), **Kalju Nurk** (Kiriku 15) (1921, tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd, vabanes 1943. aastal) (583, lk 332; 584, lk 321) ja **Oskar Pukk** (Kiriku 11) (tribunali otsus – 8 aastat sunnitööd, vabanes asumiselt 1955. aastal) (584, lk 380) ning 13. juunil 1941 – tööline **Mihkel Linde** (Karjamaa 13) (1887–10.10.1941, suri kinnipidamiskohas) (568, lk 503; 583, lk 257).

Mõisaküla.

23. novembril 1940 arreteeriti **Villem Koolmeister** (Pärnu 47) (1881–06.09.1942, tribunali otsus – 8 aastat sunnitööd) (583, lk 178; 598, lk 123) ja 11. juunil 1941 – **Oskar Song** (1917, tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd) (583, lk 503; 598, lk 125).

Sindi.

15. aprillil 1941 arreteeriti autojuht **Arnold Eelmaa** (Pikk 24) (15.03.1909–02.02.1942, tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd) (583, lk 45).

Abja vald.

12. detsembril 1940 arreteeriti Pärnus Kaitseliidu Halliste malevkonna kompaniipealik kapten **Peeter Kuum** (1896, tribunali surmaotsus) (583, lk 206; 760, l 24), 16. detsembril – **Otto Sänk** (1885–15.04.1942, tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd) (583, lk 516; 598, lk 112), 21. veebruaril 1941 – **Jaan Raal** (1919, tribunali otsus – 7 aastat sunnitööd) (583, lk 414; 598, lk 111) ja 23. aprillil – Halliste raudteejaama jaamaülem **Juhan Teder** (29.09.1890, Eesti NSV Ülemkohtu surmaotsus täide viidud 16.05.1942) (583, lk 538; 598, lk 112).

Are vald.

31. mail 1941 arreteeriti Are valla Luha talu peremees, Isamaaliidu liige, agronoom, Eesti Maakarja Kasvatajate Seltsi juhatuse liige **Mihkel Siim** (1898–12.02.1942). Ta võeti kinni Tallinnas Weizenbergi 35. (59; 584, lk 468).

Halinga vald.

21. veebruaril 1941 arreteeriti **August Kivioja** (06.01.1919) (tribunali otsus – 8 aastat sunnitööd) (583, lk 165).

Kaisma vald.

24. aprillil 1941 arreteeriti **August Kulvik** Viluverest (1902–13.02.1942, tribunali otsus – 8 aastat sunnitööd) (583, lk 200).

Orajõe vald.

22. mail 1941 arreteeriti Kaitseliidu rühmapealik **Vello Vellastu** (1913, tribunali surmaotsus täide viidud 08.08.1942) (583, lk 602; 760, l 23).

Paikuse vald.

11. jaanuaril 1941 arreteeriti **Mihkel Erend** (1912–21.06.1942,

tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd) (583, lk 55) ja 27. märtsil – **Heino Lelle** (1921–16.06.1943, tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd) (583, lk 243).

Rajangu vald.

6. augustil 1940 arreteeriti Tallinna Psühhoneuroloogiahaiglas **Eduard Naaris** Rajangu vallast (1908, tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd, vabanes 1956. aastal) (583, lk 320; 598, lk 131) ja 29. aprillil 1941 – taluperenaine **Mari Pärna** (1882–23.01.1942, ta loeti piibliuurijana kontrrevolutsioonilise organisatsiooni liikmeks) (584, lk 392; 597, lk 128).

Saarde vald.

23. mail 1941 arreteeriti **Ludmilla Herodes** (1910, tribunali otsus – 3 aastat sunnitööd) (583, lk 78) ja 10. juunil – **Arvi Säre** (1911–25.01.1943, tribunali otsus – 3 aastat sunnitööd) (583, lk 516).

Tahkuranna vald.

5. mail 1941 viidi ära **Mart Tammoja** (01.11.1887–1942, ENSV Ülemkohtu otsus – 10 aastat sunnitööd) (583, lk 532).

Tori vald.

18. detsembril 1940 arreteeriti **Leonhard Kabin** (28.10.1904–30.10.1942, tribunali otsus – 8 aastat sunnitööd) (584, lk 116).

Tõstamaa vald.

10. jaanuaril 1941 arreteeriti **Theodor Bakkhoff** (22.05.1921, tribunali otsus – 8 aastat sunnitööd) (583, lk 35).

Vändra vald.

24. septembril 1940 arreteeriti Vändra keskkooli õpilane **Evald Koppel** (Vändra, Sepa 2) (31.12. 1920, tribunali otsus 04.05.1941 – 10 aastat sunnitööd, edasine saatus teadmata) (583, lk 181; 584, lk 178;

648, lk 369) ja 25. septembril – **Tarmo** (Ernst) **Tammsoo** (Vändra, Paide mnt 32) (14.01.1921–1942, tribunali otsus 04.05.1941 – 10 aastat sunnitööd) (583, lk 532; 648, lk 369). **Evald Koppel** ja **Tarmo Tammsoo**, samuti **Georg Laidve** (Glück) Pärnust olid Vändra keskkooli isamaalise õpilasgrupi liikmed (584, lk 178; 648, lk 369).

24. aprillil 1941 arreteeriti **August Kulvik** (Viluvere raudteejaam) (1902–13.02.1942, tribunali otsus – 8 aastat sunnitööd) (583, lk 200), samuti **Mart Unt** (1893, ENSV Ülemkohtu surmaotsus) (583, 1 kd lk 576).

Veel on teada, et Pärnumaal viidi ära 10. detsembril 1940 **August Laatsarus** (43) (tribunali otsus – 10 aasta sunnitööd, vabanes 1941. aastal) (583, lk 227). Arreteerimishirmus vahetati elu- ja töökohti. Mõnigi mees võttis ette põgenemistee üle lahe Soome.

Oli 12. veebruar 1941. Kaks Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi viimase klassi õppurit, **Mihkel-Teodor Simmo** ja **Paul-Peeter Toome** ning Saaremaalt pärit Pärnu pagar **Heimar Rosenfeldt** sõitsid rongis Tallinna poole. Vaguniaknast silmitseti möödalendavat Eesti maastikku ja imetleti verevalt tõusvat päikest. Peas keerles mõtete virr-varr. Poisid tundsid, et nende elu Eestis on enamlased teinud kibedaks ja ainukeseks pääseteeks näis põgenemine üle lahe hõimuvellede juurde. Aeglaselt veeres rong Tallinna jaama. Poisid haarasid pakid ja ruttasid Tallinna-Sadama jaamast Veneturule – bussijaama, et sõita Loksale. Kuna jaamas selgus, et autobuss väljub alles kell 3 pärast lõunat, anti pakid hoiule. Aega oli tervelt 8 tundi. Poisid olid veendunud, et retk õnnestub. Lõbusas tujus mindi lähemasse restorani, et enne teele asumist süüa korralik kõhutäis. Siis osteti teele veel üht-teist söödavat kaasa, sealhulgas ka suitsuvorsti. Taheti kaasa võtta ka šokolaadi, kuid seda ei õnnestunud saada. Kell 5 oldi juba bussis. Pikkamööda pimenes. Hakkas sadama lund ja tuiskas. See oli üle lahe matkaks otse taevane kingitus. Paari tunni pärast oldi Loksal. Võeti pakid ning tee läks vene kasarmutest ja tunnimeestest mööda ranna poole. Teraselt ümbrust silmitsedes jõuti randa. Kõik oli vaikne. Poisid kadusid kiiresti maantee ja rannapiiri vahelisse männinoorendikku. Sügav lumi oli täis piirivalvurite tallatud radu. Tõmmati

jalga valged püksid ja ülle valge lina – jää oli kaetud valge lumevaibaga. Siis veel paar minutit pinevat kuulatamist ja rutati jääle. Rannajää polnud kiita: suured jäälahmakad olid kokku kuhjunud ja pimedas võis nende otsa komistada. Lumi polnud teab-mis sügav, kuid kaetud õhukese koorikuga. Ilm oli aga otse võrratu. Nõrk taganttuisk varjas poisse tunnimeeste pilkude eest ja ajas umbe jäljed. Kui jõuti juba rannast eemale, tuli välja täiskuu. Närvid olid pingul, sest iga hetk võis ilmuda vene mootorsaan. Kiirustati. Silmad otsisid tuletorni tulesid, et nende järgi kurssi määrata. Poisse hirmutasid jääpankade varjud, mis tuisuhoogudes kord kadusid, kord jälle nähtavale ilmusid. Paistis, et ees liiguvad venelaste kogud: poisid olid kibekähku pikali ja lina üle tõmmates piiluti ettepoole. Peagi sai eksitus selgeks ja kergemalt hingates jätkati teed. Kella 10 ajal oli tume rannaviir juba selja taha kadunud. Algasid esimesed jääahelikud. Need polnud teab-mis kõrged, siiski kuni umbes 2-meetrilised, kuid nendest üleronimine väsitas. Kord oldi jalgupidi, kord kogu kehaga jääpankade vahel – kinnituisanud jäärägusid polnud enne märgata, kui juba kõhust saati sees oldi. Nii roniti edasi oma paar tundi. Kell oli vast 12 öösel, kui ületati viimased jäärahnud ja ees oli nii kaugele kui silm ulatas laudsile jääväli. Nagu kiuste pöördus seni tagant tõuganud tuul põhja ja tugevnes. Ilma läks karmimaks – 15–18-kraadine külm tundus kõva pakasena. Liiguti kiiresti, sest iga tund oli kallis. Põgenikke hirmutasid endi mustendavad jalatsijäljed, mis andsid tunnistust lahtisest veest. Igaks juhuks hoiduti vähe idakaare poole. Võeti aega vaid lühikeseks puhkuseks. Tuulevari puudus ja külm tungis läbi riiete. Ühel puhkepeatusel võlus **Heimar Rosenfeldt** oma portfellist välja teab-kust hangitud suure tahvli šokolaadi. Kuna poisid olid paar ööd pooleldi magamata, jäädi järgmisel puhkepeatusel suigatama. Õnneks ärkas **Paul-Peeter Toome** valutundest jalgades ja ajas õigel ajal ka teised üles. Hommikupoole ööd taevas selgines. Algasid uued jääahelikud.

Järgmisel päeval piinas pidevalt janu. Söödi küll lund, kuid sellest oli vähe kasu. Päev möödus kiirel käigul üle jäärüsi. Poiste näod olid külmast pargitud, kuid paks vaseliinikiht aitas hoida ära külmanäpistuse. Lähenes õhtu. Polnud enam lootust jõuda õhtuks

Soome randa. Pimenes. Taas pääses valla tihe tuisk, ja vahel ei olnud näha ette paari sammu pealegi. Ühel puhkepeatusel vahetati niisked sokid kuivade vastu ja kaasas olnud vildipaarist sai ühe vildi Mihkel Simmo, teise Paul Toome. Heimar Rosenfeldtil olid mõlemad jalad imekombel enam-vähem kuivaks jäänud. Ühes jalas vilt, teises saabas pressis poistepaar tuisus edasi. Teel olid põgenikud olnud juba 24 tundi. Vaevas väsimus ja uni. Silmad hakkasid petma: kõik, mis polnud valge, paistis heleroheliseна. Tukastati püstijalu. Ei jäänud midagi muud üle kui otsida puhkuseks sobivat kohta, kuid ühtki tuulevarju pakkuvat jäälahmakat ei olnud näha. Tuli ööbida siledal jääl, pakid patjadeks, kaks lina all, kaks peal. Uni oli raske: magati kui surnud õhtul kella 9-st hommiku kella 3-ni. Vere pani käima viinalonks, ja matk jätkus.

Astuti kärmesti. Janu oli pöörane. Püüti piirituslambil lund sulatada. Kui pudel oli lumevett poolenisti täis, praksatas see katki ja pudelisse jäid vaid tilgad. Tuli jälle lund närida. Tuisk vähenes ja taevas selgines. Kell oli 11.30 kui nähti silmapiiril kaugeid rannakaljusid. Koomiline poistekolmik lähenes rannale: ees Heimar Rosenfeldt, valged püksid jalas, lina ümber kaela ja portfell paelaga õlal, siis prillidega Paul-Peeter Toome ja Mihkel Simmo, samuti valgetes pükstes ja valge linaga kaela ümber, ühes jalas saabas, teises vilt. Rannik tundus küll lähedal, kuid sinna oli veel tükk lahte. Kell oli umbes 2, kui jõuti kaldast paarisaja meetri kaugusel asuva lahtise laevatee äärde. Jäätükilt teisele ronides jõuti sellest üle ning varsti istusid poisid kõrgel rannakaljul, tuletorni jalal ja vaatasid tagasi lõunasse looklevale jälgedeteele. (495; 565, lk 230). Siis roniti tagasi jääle, ümber inimtühjad, üksikute suvemajadega saarekesed. Ees märgati suitsevat korstnat. Komberdades jõuti kalurimajani, kus perenaine kutsus sooja elutuppa ja kattis laua. Mehed plaasterdasid oma külmavigastusi. Selgus, et põgenikud olid teinud lahel suure kaare: Loksalt suunduti läände, siis itta ja lõpuks põhja poole ning randa tuldi Pellingis. (348).

23. veebruaril 1941 saabus Soome **Juhan Vaimand** (27) Pärnumaalt Jõõpre külast, kes oli töötanud kodukülas puusepana. Ta alustas oma teekonda Tallinna sadamast Viktooria silla juurest

suuskadega 22. veebruaril. Oli udune ja nähtavus vilets. Matk kulges viperusteta, kuigi teel oli mitmeid jääpragusid ja rüsijääd.* (565, lk 14, 51, 128; 567, lk 234; 768).

3. Juuniküüditamise ettevalmistamine Pärnumaal

Pärnumaal valmistati ette sajandi kuritegu – küüditamist. Kogemusi selleks jätkus NSV Liidul küllaga ka viimasest ajast.**

---

* Soome põgenenud mehed **Oskar Kollist**, **Heimar Rosenfeldt**, **Mihkel-Theodor Simmo** ja **Paul-Peeter Toome** Pärnust ning **Juhan** (Johann) **Vaimand** Jõõprest kuulusid luureüksuse *Erna* gruppi (*Erna* oli grupi kattenimi). Selle ülemaks oli kolonel **Henn-Hans Kurg**. *Erna* ülesanne oli sõja ajal andmete kogumine NSV Liidu sõjajõudude ja punaväe tegevuse kohta Põhja-Eestis. Väljasõit Eestisse Pirtti saarelt toimus 9. juuli õhtul kahel vahilaeval, ühel kiirpaadil ning kolmel kalapaadil. Nendest pääses Kolga rannas maale ainult vahilaevadel olnud 42 meest, eesotsas kolonel H.-H. Kurega, kuna kalapaadid ning kiirpaat olid Vene sõjalaeva ilmumise tõttu sunnitud tagasi pöörduma. 10. juulil kell 2.30 Kolga rannas vastasele märkamatult ilma püssipauguta maabunud *Erna* mehed jõudsid Kautla metsavendade laagrisse 19. juulil (34; 437; 565, lk 49–51, 62).

Paul-Peeter Toome (30.19.1921 Audru v) oli *Erna* grupi koosseisus Kautlas ja sai ülesande siirduda üle Tapa Neeruti piirkonda. Virumaal Neeruti kandis osales ta koos teiste *Erna* erigrupi meeste ja metsavendadega metsavõitluses. 1943. aastal astus ta vabatahtlikult Eesti Leegioni. (565, lk 76, 146, 230, 250; 573, lk 326–327).

N-seers **Mihkel-Theodor Simmo** (02.09.1922 Pärnus) põgenes 1944. aastal uuesti Soome ja oli *Haukka* keskuse telegrafistiks. Pärast Soome – N Liidu rahu sõlmimist põgenes ta Rootsi. (565, lk 40, 49, 230, 276).

N-seers **Heimar Rosenfeldt** (04.01.1918 Saaremaal – 21.09.1953 Taanis) töötas Pärnus pagarina. Ta oli *Erna* erigrupis. 1944. aasta alguses põgenes ta uuesti Soome. Oli *Haukka* grupi liige. Saaremaal võtsid sakslased H. Rosenfeldti kinni ja oli Tallinna Patarei vanglas. Sealt pääses ta Soome, kust põgenes Rootsi. (565, lk 40, 230, 276).

Korpraali **Juhan Vaimand** 28.09.1041 Sõrve säärel (567, lk 234; 768).

Oskar Kollisti (10.12.1911) saatuse kohta andmed puuduvad (565, lk 50).

** Nii küüditati 1940. aasta esimesel poolel, veebruari- ja aprillikuus Valgevene ja Ukraina läänealadelt kokku 278 000 inimest. NKVD koosseisule lisaks kaasati aktsioonide läbiviimisse kohalik *partei-* ja *komsomoliaparaat*. Küüditamise sihiks oli vastvallutatud piirkondade puhastamine poolakatest, nende rahvusliku eneseteadvuse lämmatamine ning hirmutamine. Samas kujutas endast poolakate küüditamine 1940. aastal *kogemuste omandamist* ning ettevalmistavat aktsiooni 1941. aasta mais-juunis läbiviidud mastaapsele küüditamisaktsioonile Eestis, Lätis, Leedus ja Moldaavias. (560, lk 19; 604, lk 346).

Genotsiidkuriteo ettevalmistamisest Pärnumaal annab tunnistust kogu selle koleduses ja inimvaenulikkuses Pärnusse mahajäänud dokumendid. Bolševikel oli Pärnust pagemisega kiire, mistõttu ei jõutud kõiki oma kuriteojälgi kaotada. Nii leiti põlenud miilitsahoone rusude alt Pärnu maakonna kolmiku (*troika*) tulest kõrbenud servadega protokolliraamat. Protokolliraamatu esikaanel oli pealkiri: *Protokollid nõukogude-vastase elemendi Pärnu maakonnast väljasaatmise maakondliku kolmiku koosolekute kohta.* Selles raamatus oli kirja pandud küüdiohvrite nimed.

Koostatud nimekirjad olid küüditamise ettevalmistamise lõppkokkuvõtted. Need koostati masinakirjas ja vene keeles. Protokolle oli peetud alates 7. juunist 1941. Protokollide sisu liigendati kolme püstjaotusesse: *Järjekorranumber; Kuulati; Määrati.* Protokolli esimeses jaotuses oli järjekorranumber vaid perekonnapea nime ees, perekonnaliikmete nimede juurde järjekorranumbrit ei märgitud. Teises jaotuses märgiti küüditatava *kodaniku* perekonna, ees- ja isanimi, sünniaasta ja elukoht ning kolmandas – milline saatus inimesele määrati – kas arreteerida või välja saata. Meeste nimede, samuti mõne perekonnapeaks arvatud naise nime järel oli peaaegu eranditult märge – arrestovatj – arreteerida (grupp A), naiste, laste ja teiste pereliikmete nimede juures oli sõna – võslatj – välja saata (grupp B). Selle alusel tuli küüditamisel eraldada A gruppi kuuluvad isikud teistest ning neid kohelda algusest peale kui vange, keda saadetakse vangilaagrisse. (84). Vangilaager tähendas siin aga surmalaagrit, kus elada oli antud vaid aasta-paar.

Pärnumaal on küüditamise ettevalmistamine olnud hoolikas. Protokollidele oli alla kirjutanud küüditamisotsuse tegijad – maakondliku kolmiku (*troika*) esimees – Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi (NKGB – RJRK) Pärnumaa osakonna ülem **Alfred Kikkas**, kolmiku liikmed: Siseasjade Rahvakomissariaadi (NKVD – SaRK) Pärnumaa osakonna ülem **Johann-Heinrich Tamm** ja RJRK Pärnumaa osakonna ülema asetäitja, venelane julgeoleku n-leitnant **Gnezdin**. (263; 264; 265; 266; 267).

Protokolliraamatu järgi on *troika* istunud koos 7. juunil, 9. juunil, 11. juunil ja 12. juunil 1941.

Nõukogude vastase elemendi Pärnu maakonnast väljasaatmise maakonna kolmiku koosoleku kohta 7.6.41. a.

Kolmiku esimees: Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi maakonna osak. ülem – Kikkas. Liikmed: Siseasjade rahvakomissariaadi maak. osak. ülem Tamm; Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi maak. osak. ülema asetäitja Gnesdin. (263).

R o g e r, Alfred Aleksandri p., sünd. 1894, eluk. Abja vallas – arreteerida; M a r t i n s o n, Linda-Maria Tiina t., sünd. 1905., eluk. Abja vallas ja poeg Ilmar, sünd. 1938 – väljasaata; B l ü ü m-S a p a s, Elsa Peetri t, sünd. 1892, eluk. Abja vallas, tüt. Alma, sünd. 1927, tüt. Inge, sünd. 1930, tüt. Ilme, sünd. 1932 – väljasaata; K a l-b u s, Tõnis Jaani p., sünd. 1880, Abja v. – arreteerida; naine Salme Kalbus, sünd. 1884, poeg Endel Kalbus, sünd. 1914, tüt. Juta, 1920 – väljasaata; P ä r n a, Jaan Jakobi p., sünd. 1889, Abja v. – arreteerida; naine Alma-Alvine, sünd. 1887, poeg Jaak, sn 1922, poeg Jaan, sünd. 1918, poeg Heinrich, sünd. 1920 – väljasaata; S o o t s, Anna-Alide, 1891, eluk. Abja v – arreteerida; tütar Maimu, 1912, poeg Lembit, 1923, poeg Leo, 1928, tütar Õie, 1925 – väljasaata; Lapp Peeter Peetri p., 1886, eluk. Abja v. – arreteerida; naine Hilda Lapp Juhani t., sünd. 1911 – väljasaata; S õ b e r, Eduard Peetri p., 1899, eluk. K.-Nõmme – arreteerida; naine Hilda Sõber, 1906 ja poeg Peeter, 1928 – väljasaata; K a u r, August Jaani p., 1905, eluk. K.-Nõmme – arreteerida; naine Maria Madise t., 1900, poeg Endel, 1929, tüt. Virve, 1935 ja tüt. Ülle-Mall, sünd. 1939 – väljasaata; H õ i m o j a, Paul Jaani p., 1894, eluk. K.-Nõmme – arreteerida; naine Elli-Adele, 1900, poeg Leonhard, 1927, tüt. Helju, 1926 – väljasaata; T o m p e r e, Ants Hansu p., 1888, eluk. K.-Nõmme – arreteerida; naine Maria, Villemi t. 1901. a., tütar Vilma-Juliana, 1927, tüt. Viiu, 1937 poeg Ülo, 1928 – väljasaata; R a u d, Peeter Peetri p., 1880, eluk. K.-Nõmme – arreteerida; naine Juulia Peetri t., 1886 – väljasaata; L i l l e l e h t, Villem Jaani p., 1872, K.-Nõmme – arreteerida; naine Marta 1904, poeg Villu, 1940 – väljasaata; V o l l, Hendrik Pärteli p., 1885, K.-Nõmme – arreteerida; naine Liidia-Hilda, 1888, tüt. Valve 1925 – väljasaata; A h t m a a, Arnold Jaani

p. 1903, K.-Nõmme – arreteerida; naine Viivi Hendriku t 1913 – väljasaata; V e e m e e s, Alfred Juhani p., 1904, K.-Nõmme – arreteerida; naine Minna, 1894, tüt. Enne, 1932 – väljasaata; L e l l e, Jakob Jakobi p., 1882 K.-Nõmme – arreteerida; naine Ann Mihkli t. 1894, tüt. Evi 1930 – väljasaata; O i s s a r, Albert Hansu p. 1893, eluk. K.-Nõmme – arreteerida; naine Maria Mardi t 1897, p. Albert, 1923 – väljasaata; U n t, Linda Hendriku t. 1893, eluk. Vändra, tüt. Laine Mardi t. 1920, poeg Heino, 1922, poeg Kalle, 1930 – väljasaata; M i k k, Hans Hansu p., 1908, eluk. Vändra – arreteerida; A v i n g o, Tõnis-August Tõnise p., 1887 – arreteerida; naine Vilma-Margareta 1899, tüt. Rutt, 1926 – väljasaata; N i i d u, Jaan Mihkli p., 1879, eluk Vändra – arret. tüt. Asta-Marianna, 1921, p. Jaan-Erik 1927 – väljas. H a n s e n, Karl Juhani p., 1893, eluk. Vändra – arreteerida; naine Elli Jüri t. 1891, tüt. Helli, 1928 – väljasaata; A l t s a a r, Voldemar Mihkli p., 1886, Vändras – arreteerida; naine Erna Juhani t. 1898, tüt. Asta 1924, tüt. Valli 1923, tüt. Anne 1936 – väljasaata; N õ m m, Voldemar Jaani p., 1872, eluk Tali v. – arreteerida; naine Emilie Jaani t. 1896, tüt. Linda, 1921, tüt. Lehta-Eleonora 1932, tüt. Salme-Henriette, 1923, poeg Jaan, 1933 – väljasaata; O k s, Mihkel Jaani p., 1870, eluk. Tali v. – arreteerida; naine Elisabeta Laose t. 1873 – väljasaata; T a l l o, Jaan Toomase p., 1876 eluk. Tali val. – arreteerida; naine Elsa Jaani t. 1890, tüt. Lii, 1920, tüt. Kati, 1919, poeg Karla, 1923, poeg Heine, 1926, tüt. Valvi 1921 – väljasaata; R ä t s e p Heige Osvaldi t. 1913, eluk. Tali v. mees Heinrich Rätsep, 1911, poeg Peeter, 1936, poeg Toomas, 1939, poeg Priit 1941. – väljasaata; K u r m, Elmar Jaani p., 1910, eluk. Tali v. – arreteerida; naine Ella-Rosalie, 1913, tüt. Viive, 1936, tüt. Tiiu, 1937 – väljasaata; S o o n e t s, Peeter Jaani p., 1891, eluk. Tali v. – arreteerida; naine Tiina Jaani t. 1896, tüt. Helgi 1922, poeg Markus 1924, tüt. Valve, 1926, isa Ivan Marguse p. 1862, ema Mari 1870 – väljasaata; K a u r, Peeter Jaani p., 1873, eluk. Tali v. – arreteerida; naine Marie, tüt. Liide 1923 – väljasaata; K a l d m ä e, Hendrik Karli p., 1890, eluk. Tali v. – arreteerida; naine Elsa Johani t. 1897, poeg Karl, 1923, poeg Hans 1931, tüt. Linda 1927, poeg Aarne 1933 – väljasaata; T e e a r u, Peeter Jaani p., 1886, eluk. Tali v. – arreteerida; naine Juuli Hendriku t 1892, tüt. Elli 1919, ema Lombak, Anna 1864, isa Lombak, Hendrik 1863, mehe ema Teearu, Kadri

Tooma t. 1864 – väljasaata; S ä r e, Arvi Elise p., 1911, eluk. K.-Nõmme – arreteerida.

Kolmiku esimees: A. Kikkas (allkiri)
Liikmed: (allkirjad)

PROTOKOLL

Nõukogude vastase elemendi Pärnu maakonnast väljasaatmise maakonna kolmiku koosoleku kohta 9.6.1941. a.

Kolmiku esimees: Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi maakonna osak. ülem – Kikkas. Liikmed: Siseasjade Rahvakomissariaadi maak. osak. ülem – Tamm; Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi maak. osakonna ülema asetäitja Gnesdin. (265; 266; 267).

F r i d r i c h s o n, Friedrich Johani p,. sünd. 1918, eluk. Pärnus – arreteerida; isa Jürgenson, Juhan Madise p., sünd. 1881, ema Jürgenson, Liina Jaani t. sünd. 1888, õde Jürgenson, Helju Juhani t. sünd. 1923 – väljasaata; A l t m a r t, Kristjan Juhani p., sünd. 1899, Pärnus – arreteerida; naine Marta, 34 a. vana, tüt. Ingrid, sünd. 1928, poeg Ivar, sünd. 1932, ema Lillman, Riina, sünd. 1879 – väljasaata; S e m e n j u k, Aleksander Semjoni p., sünd. 1892, Vaistes – arreteerida; naine Johanna, sünd. 1890, tüt. Liidia, sünd. 1923, tüt. Niina, sünd. 1926, eluk. Pärnus – väljasaata; R a i d m a a, Juhan Peetri p., sünd. 1900, eluk. Pärnus – arreteerida; naine Sommer, Helmi, sünd. 1910, tüt. Raidmaa, Kurvi, sünd. 1933. a. – väljasaata; R i i s m a n d e l, Villi Andrese p. , sünd. 1890, eluk. Pärnus – arreteerida; naine Maria Madise t. sünd. 1892 – väljasaata; P a i m, Hendrik Hendriku p., sünd. 1905, eluk. Pärnus – arreteerida; naine Olga Nikolai t. sünd. 1909, tüt. Eo, sünd. 1936, tüt. Astrik, sünd. 1939 – väljasaata; K a l i n g, Anatoli Ivani p., sünd. 1889, eluk. Pärnus – arreteerida; K a s k, August Hansu p., sünd. 1896, eluk. Pärnus – arreteerida; naine Anna Heoni t. sünd. 1895, tüt. Karin, sünd. 1920, poeg Erka, sünd. 1923, tüt. Heiki, sünd. 1925, tüt. Kai, sünd. 1938 – väljasaata; S a a r, Vladimiri p. Kolja, sünd. 1900, eluk. Pärnus – arreteerida; ema Leena Karli t. sünd.

1867 – väljasaata; L i i k, Joosep Madise p., sünd. 1898, eluk. Pärnus – arreteerida; naine Marta, sünd. 1902, poeg Inno, sünd. 1935, poeg Priit, sünd. 1939 – väljasaata; M a k a r o v, Vassili Feodori p., 1899, eluk. Pärnus – arreteerida; I s a n d, Voldemar Jüri p., sünd. 1912, eluk. S. Veski 10 – arreteerida; naine Johanna sünd. 1911, poeg Enn, sünd. 1940 – väljasaata; V i n o g r a d o v, Vladimir Aleksei p., sünd. 1895, Aisa 19 – arreteerida; naine Ludmilla Alberti t. sünd. 1903, poeg Aleksei, sünd. 1935, tüt. Elene, sünd. 1940 – väljasaata; O r l o v, Aleksei Ivani p., sünd. 1895, eluk. Aisa 57 – arreteerida; naine Evdokia, sünd. 1904, tüt. Soja, sünd. 1928, tüt. Tatjana, sünd. 1929 – väljasaata; K a l u s c h k i, Grigori Grigori p., sünd. 1873, eluk. Poska 20 – arreteerida; naine Elena Karli t. sünd. 1882 – väljasaata; V i k s, Karl Jakobi p., sünd. 1895, eluk. Poska 25 – arreteerida; naine Liina Gustavi t. sünd. 1894, poeg Udo, sünd. 1929 – väljasaata; V a r e n d i, Juhan Hansu p., sünd. 1892, eluk. Poska 5 – arreteerida; naine Maria Juhani t. sünd. 1893, poeg Ants, sünd. 1921 – väljasaata; G o r d i n, Samuel Benitsiani p. sünd. 1892, Poska 18 – arreteerida; naine Reisa, sünd. 1895, tüt. Haie-Beile, sünd. 1924, poeg Meische-Schaie, sünd. 1932 – väljasaata; S u v e, Priit Karli p., sünd. 1901, eluk. Poska 26 – arreteerida; ema Suve Anna Andrei t. sünd. 1871 – väljasaata; J a n s o n, Georg Alfredi p., sünd. 1901, eluk. Poska 25 – arreteerida; naine Leida, sünd. 1914 – väljasaata; M e n o v, Peeter Peetri p., sünd. 1910, eluk. Poska 30 – arreteerida; naine Maria Hansu t. sünd. 1911, poeg Henn, sünd. 1936, tüt. Maia, sünd. 1940 – väljasaata; R a u t s m a a, Juhan Juhani p., sünd. 1887, eluk. Poska 19 – arreteerida; naine Matilde, sünd. 1891 – välja saata; P ä r n, Artur Jüri p., sünd. 1890, eluk. Poska 7 – arreteerida; naine Aliide-Helene, sünd. 1906, poeg Taavi, sünd. 1936, tüt. Pärja, sünd. 1939 – väljasaata; J o h a n s o n, Arnold Peetri p., sünd. 1892, Vahtra 3 – arreteerida; A a s v e e, Aleksander Hendriku p., sünd. 1905, Pardi 42 – arreteerida; naine Liidia Tõnise t. sünd. 1909, tüt. Saima, sünd. 1931, tüt. Maire, sünd. 1934, poeg Ain, sünd. 1939 – väljasaata; T ä h i s t e, Martin Mardi p., sünd. 1898, eluk. Pardi 10 – arreteerida; naine Liidia Vassili t. sünd. 1902, tüt. Liina, sünd. 1927, ema Tähiste, Maria Lauri t., sünd. 1870 – väljasaata; M a n g u, Mari Mihkli t. sünd. 1892, eluk. Kaarli 6 – arreteerida; T a l l o, Jaan Peedi p., sünd. 1896, eluk.

Kaarli 12 – arreteerida; naine Salme, sünd. 1906, tüt. Lia, sünd. 1928, tüt. Lehte, sünd. 1931, tüt. Elo, sünd. 1937 – väljasaata; S õ b e r, Rudolf Jakovlevi p., sünd. 1906, eluk. S. Sepa 12 – arreteerida; naine Liisa-Alviine, sünd. 1912, poeg Jaak, sünd. 1936 – väljasaata; V a u, Juhan-Voldemar Villemi p., sünd. 1891, S. Sepa 7 – arreteerida; naine Efrosine, sünd. 1889, tüt. Irina, sünd. 1919 – väljasaata; K i v i s i k k , Vanda Otto t., sünd. 1919, eluk. S. Sepa 9 – arreteerida; K r u l l, Marta Jakobi t., sünd. 1896, eluk. S. Sepa 13, tüt. Marvi Viktori t. sünd. 1926 – väljasaata; K u l l, Hendrik Hendriku p., sünd. 1893, eluk. S. Sepa 11 – arreteerida; naine Selma Jaani t. sünd. 1905, poeg Arvo, sünd. 1931, poeg Heino, sünd. 1930, ema Kull-Puusner, Maria, sünd. 1881 – väljasaata; J a n s e n, Adolf Hansu p., sünd. 1888, eluk. Brackmanni 9 – arreteerida; V e r i g i n, Apollon Nikolai p., sünd. 1902, Brackmanni 14 – arreteerida; naine Ludmilla Juhani t. sünd. 1903 – väljasaata; J e e r i k, Hans-Alfred Friedrichi p., sünd. 1905, Brackmanni 20 – arreteerida; naine Herta-Emilie, sünd. 1906 – väljasaata; A n n u s (Tiido), August Jüri p., sünd. 1888, Brackmanni 20 – arreteerida; naine Elfriede Juhani t. sünd. 1892, tüt. Aino, sünd. 1920, tüt. Alli, sünd. 1923 – väljasaata; P a j o, Johan Johani p., sünd. 1877, eluk. Brackmanni 44 – arreteerida; naine Rosa Johani t. sünd. 1893, poeg Hillar, sünd. 1920 – väljasaata; T o o m e, Endel Jaani p., sünd. 1906, eluk. Brackmanni 34 – arreteerida; E n n o, Nikolai Juhani p., sünd. 1909, eluk. Lepa 4 – arreteerida; V a l t e r, Hendrik Hendriku p., sünd. 1887, eluk. Kaevu 8 – arreteerida; naine Liisa Jaani t. sünd. 1897, poeg Hillar, sünd. 1927 – väljasaata; R e i m a n, Aleksander Ivani p., sünd. 1882, eluk. Auli 27 – arreteerida; naine Liisa, sünd. 1887 – väljasaata; L u k s, Aleksander Juhani p., sünd. 1893, eluk. Sääse 1 – arreteerida; naine Elsa Mihkli t. sünd. 1889, pg Leopold, sünd. 1922 – väljasaata; K a r u, Jaan Ado p., sünd. 1873, eluk. Sääse 5 – arreteerida; õde Karu, Tiina Ado t. sünd. 1887, Karuselli 41a. – väljasaata; M ä n n i k u, Karl Jüri p., sünd. 1897, Karuselli 41a – arreteerida; naine Linda, sünd 1914, tüt. Marta-Kristi, sünd. 1939 – väljasaata; J u r k i n, Ivan Ivani p., sünd. 1899, eluk. Karuselli 42 – arreteerida; P õ l d, Richard Reinholdi p., sünd. 1904, Karuselli 44 – arreteerida; isa Põld, Reinhold, sünd. 1862, ema Anna, sünd. 1881 – väljasaata; P õ d r a, Johanna Tõnise t., sünd. 1895, Karuselli 32,

ema Tamman Kadri Tõnise t., sünd. 1871 – väljasaata; T a m m, Juhan Jaani p., sünd. 1899, eluk. Karuselli 66 – arreteerida; naine Liidia, sünd. 1902, poeg Jaan, sünd. 1935, poeg Rein, sünd. 1941 – väljasaata. (265).

S c h a m s c h i n a, Nadeshda Nikolai t. 1890. S. Kuke 40 – arreteerida; mees Peeter Aleksandri p., sünd. 1894 – väljasaata; I s a k, Juhan Gustavi p., sünd. 1889, eluk. S. Kuke 7 – arreteerida; naine Reet, sünd. 1894 – väljasaata; B a c h m a n n, Erich Ludvigi p., sünd. 1882, eluk. S. Kuke 23 – arreteerida; naine Anastaasia Georgi t. sünd. 1900 – väljasaata; I l j i n o v, Vassili Ilja p., sünd. 1900, eluk. Kooli 37 – arreteerida; F i s c h e r, Aleksander Hermanni p., sünd. 1902, Kooli 25 – arreteerida; naine Aleksandra Ivani t. sünd. 1907 – väljasaata; P e d i, Juhan Jaani p., sünd. 1887, eluk. Lubja 37 – arreteerida; naine Enna, sünd. 1902 – väljasaata; S ü g i s, Artur Matsi p., sünd. 1908, eluk. Metsa 4 – arreteerida; naine Minna Antoni t. sünd. 1911, tüt. Eevi, sünd. 1933, tüt. Urve, sünd. 1935 – väljasaata; K u l l e r k u p p, Arseni Karpi p., sünd. 1908, eluk. Jaani 1 – arreteerida; naine Miralda, sünd. 1911, tüt. Tiiu, sünd. 1932, poeg Tõnu, sünd. 1940 – väljasaata; K a r u, Aleksander Jaani p., sünd. 1884, eluk. V. Kuke 16 – arreteerida; naine Liidia Jakobi t., sünd. 1901, tüt. Aime-Helju, sünd. 1935 – väljasaata; H a i t o v, Abram-Rahmel Kasrieli p., sünd. 1894, Jannseni 26 – arreteerida; õde Haitov, Rebeka, sünd. 1889, õde Haitov Kohe, sünd. 1890 – väljasaata; A d a m s o n, Hilda-Maria Kristjani t., sünd. 1904, Janns. 52 – väljasaata; A d a m s o n, Alide Kristjani t., sünd. 1893, Jannseni 52 – väljasaata; T i n t, Eduard Gustavi p., sünd. 1896, eluk. V. Veski 3 – arreteerida; naine Sinaida Aleksandri t., sünd. 1894 – väljasaata; K ü l v e t, Eduard Jaani p., sünd. 1903, eluk. V. Posti 8 – arreteerida; naine Veera Juhani t. sünd. 1907, tüt. Dolli, sünd. 1930, poeg Toomas, sünd. 1937 – väljasaata; P u l m a, Juhannes, sünd. 1876, eluk. Võimlemise 6 – arreteerida; naine Eliise-Alviine, sünd. 1880 – väljasaata; L i n d s, Mihkel Hendriku p., sünd. 1887, eluk. Karjamaa 13 – arreteerida; J e e r i k, Voldemar Jüri p., sünd. 1902, eluk. V Jõe 3 – arreteerida; naine Veera, sünd. 1892, poeg Kuno-Viktor, sünd. 1930, tüt. Lea-Valentiina, sünd. 1928 – väljasaata; M i l j a n d, Erich Gustavi p., sünd. 1909, eluk. V. Jõe tän. 5 – arreteerida; naine Maria, sünd. 1907 – väljasaata;

K u r g, Julius Jaani p., sünd. 1888, eluk. Pühavaimu 16 – arreteerida; naine – Ekaterina Vassili t. sünd. 1900, tüt. Juta, sünd. 1937 – väljasaata; S c h a n i n, Ivan Ivani p., sünd. 1891, eluk. Pühavaimu 10 – arreteerida; naine Liidia Leonardi t. sünd. 1896, poeg Georg, sünd. 1916 – väljasaata; V e s s e t, Elias Jankeli p., sünd. 1917, eluk. Martna 2 – arreteerida; V i i l i d o, Juhan Jüri p., sünd. 1877, eluk. Martna 14 – arreteerida; naine Sinaida, sünd. 1894, poeg Feliks Juhani p., sünd. 1925, poeg Heino, sünd. 1926, poeg Juhan, sünd. 1927 – väljasaata; R e b a n e, Martin Jaani p., sünd. 1911, Merepuiestee 6 – arreteerida; naine Hilda-Maria, sünd. 1914 – väljasaata; S e i l e r, Martin Aini p., sünd. 1894, Merepuiestee 2 – arreteerida; naine Gertrud, sünd. 1900, poeg Erik-Vilhelm, sünd. 1922, poeg Martin-Meinhard, sünd. 1924, ema Maria Mardi t., sünd. 1862 – väljasaata; S c h a r a p o v, Nikolai Semjoni p., sünd. 1896, Possieti 2 – arreteerida; naine Olga Nikolai t., sünd. 1891 – väljasaata; S p i e g e l, Frits-Julius Juliuse p., sünd. 1879, Possieti 9, naine Alli Jaani t., sünd. 1893, poeg Friedrich, sünd. 1925 – väljasaata; B a n n i k o v, Afanasi Ivani p., sünd. 1887, Possieti 22 – arreteerida; K u u s n e r, Hugo Jakobi p., sünd. 1887, eluk. Possieti 4 – arreteerida; naine Marta Pärtli t. sünd. 1888 – väljasaata; L i n d o j a, Klavdia Jakovlevi t. sünd. 1904, Vee 13 – väljasaata; T o m s o n, Hermann Madise p., sünd. 1903, eluk. Vee 14 – arreteerida; naine Aliide Andrese t. sünd. 1900, tüt. Evi, sünd. 1934, tüt. Ada, sünd. 1934 – väljasaata; K o i t m ä e, Anti Hendriku p., sünd. 1903, Vee 14 – arreteerida; naine Elli, sünd. 1907, poeg Ants, sünd. 1939 – väljasaata; K o l t s, Peeter Jaani p., sünd. 1886, Akadeemia 1 – arreteerida; naine Elli Hendriku t. sünd. 1897, poeg Kalju, sünd. 1924 – väljasaata; S i r k, Evald Hendriku p., sünd. 1904, eluk. Riia 181 – arreteerida; naine Valentina Andrei t., sünd. 1913, tüt. Helju-Sirje, sünd. 1938, ema Juulia Tõnise t. sünd. 1878 – väljasaata; P a l o, Konstantin Karli p., sünd. 1904, eluk. Riia 155 – arreteerida; naine Ekaterina, sünd. 1905, tüt. Kristi, sünd. 1931, tüt. Kreeta, sünd. 1932 – väljasaata; A r m e i, Jüri Tõnise p., sünd. 1889 eluk. Riia 87 – arreteerida; naine Leena Villemi t. sünd. 1895, poeg Herbert, sünd. 1923, poeg Georg, sünd. 1927 – väljasaata; F r i i d e m a n n, Juuli Andrei t. sünd. 1883, eluk. Riia 71, tüt. V ä i n a, Maria Paveli t sünd. 1914 – väljasaata; R o s e n b e r g, Erich Eduardi p., sünd.

1879, eluk. Riia 16 – arreteerida; naine Elena Georgi t. sünd. 1902, poeg Anatoli, sünd. 1932, poeg Georgi, sünd. 1925 – väljasaata; K l a u s, Robert Samueli p., sünd. 1898, eluk. Riia 64 – arreteerida; S o m m e r, Arnold Jakobi p., sünd. 1905, Riia 243 – arreteerida; R i s t n a (Rasmesov), Jüri Juhani p., sünd. 1893, Riia 139 – arreteerida; naine Amma Tõnise t. sünd. 1898, t. Maret, sünd. 1922, t. Veronika, sünd. 1924 – väljasaata; L e u s, Ivan Leonti p., sünd. 1896, eluk. Riia 58 – arreteerida; naine Anna Jüri t., sünd. 1896 – väljasaata; U r m a s t e (Semenov) Mihail Vassili p., sünd. 1897, Riia 57 – arreteerida; naine Ida-Vilhelmina, sünd. 1900, poeg Mihail, sünd. 1927, poeg Feliks, sünd. 1925 – väljasaata; K i v i s e l g, Peeter Mihkli p., sünd. 1882, eluk. Vingi 8 – arreteerida; naine Ida Peetri t. sünd. 1896, tüt. Helju Tiiti t. sünd. 1923 – väljasaata; T o l m a t s e v a, Soja Mihaili t., sünd. 1903, eluk. Vingi 2, tüt. Maria, sünd. 1924 – väljasaata; L i p s, Aleftina Anna t. sünd. 1899, eluk. Roosi 10 – väljasaata. (266).

T a l l o, Karl Toomase poeg, sündinud 1891, elukoht Roosi tänav nr. 10 – arreteerida; naine Margareta Aleksandri tütar, sünd. 1901 – väljasaata; M a r t i n s o n, Mihkel-Gottlieb Johani p., sünd. 1875, Roosi 8 – arreteerida; naine Aliide-Rosalie, sünd. 1887, poeg Edvin-Martin, sünd. 1909 – väljasaata; K a i n t s, Mihkel Mihkli p., sünd. 1888, eluk. Roosi 1 – arreteerida; naine Liidia Jakobi t. sünd. 1899, tüt. Mare, sünd. 1938 – väljasaata; V a s s i l, Paul Jakobi p., sünd. 1894, eluk. S. Jõe 31a – arreteerida; naine Linda Aleksandri t. sünd. 1896, poeg Jaan, sünd. 1936 – väljasaata; P a u t s, Arseni Vassili p., sünd. 1913, eluk. S. Jõe 5 – arreteerida; K l e i n, Erich Karli p., sünd. 1899, eluk. S. Jõe 16 – arreteerida; naine Rachel, sünd. 1898, tüt. Sigrid, sünd. 1927, tüt. Ingeborg, sünd. 1924, tüt. Dagmar, sünd. 1930 – väljasaata; G o r d i n, Benjamin Benitsiani p., sünd. 1894, eluk. S. Jõe 23 – arreteerida; naine Scheine Solem, sünd. 1890, poeg Scholem, sünd. 1927, tüt. Mirjam, sünd. 1920, tüt. Schifre-Broche, sünd. 1924, poeg Hain, sünd. 1925 – väljasaata; G o r d i n, Jakob Benitsiani p., sünd. 1889, eluk. S. Jõe 33 – arreteerida; naine Scheine-Scholem, sünd. 1893, poeg Susman, sünd. 1922 – väljasaata; R e i d a k, Rein Juhani p., sünd. 1911, eluk. Sauga jõekalda 6 – arreteerida, naine Hanna, sünd. 1912, poeg Rein, sünd. 1937 – väljasaata; A s p e, Martin Martini p., sünd. 1910, eluk. Tallinna 13 –

arreteerida; P õ l t s a m, Karl Villemi p., sünd. 1896, eluk. Tallinna 28 – arreteerida; naine Karin, sünd. 1913, tüt. Karin, sünd. 1940 – väljasaata; K a h n, Leib-Leo Iisaku p., 1900, eluk. Tallinna 14 – arreteerida; naine Valentina, sünd. 1906, tüt. Jenni, tüt. Evi, sünd. 1931 – väljasaata; J u u r i k s o o, Juhan Andrese p., sünd. 1885, eluk. Kingissepa 11 – arreteerida; naine Anna Jakobi t., sünd. 1897 – väljasaata; V i l l m a n n, Eugen Augusti p., sünd. 1900, eluk. Kingissepa 27 – arreteerida; naine Johanna Jaani t., sünd. 1907, tüt. Ingrid, sünd. 1931, tüt. Maia, sünd. 1927 – väljasaata; T õ n i s s o n, August Peedi p., sünd. 1900, Kingissepa 17 – arreteerida; naine Aino Juliuse t. sünd. 1907, poeg Velli, sünd. 1928, poeg Udo, sünd. 1932 – väljasaata; S u u r e v ä l j a, Jüri Grigori p., sünd. 1889, Kuninga 38 – arreteerida; naine Alide, sünd. 1902, poeg Aksel, sünd. 1925 – väljasaata; S a a r e p e r a, Aleksander Tõnise p., sünd. 1898, Tominga 9 – arreteerida; naine Alma-Margareta Karli t. sünd. 1904, poeg Raimund-Egon, sünd. 1921, tüt. Selma-Margareta, sünd. 1923, poeg Rein-Aleksander, sünd. 1937 – väljasaata; K o t t e r, Peeter Nikolai p., sünd. 1895, eluk. Seedri 9 – arreteerida; naine Eliise Jaagu t. sünd. 1914 – väljasaata; S o o v e e r, Albert Gustavi p., sünd. 1894, eluk. Kivi 10 – arreteerida; naine Adele Hansu t., sünd. 1901, tüt. Maie, sünd. 1932 – väljasaata; M a r k s o o, Jüri Marguse p., sünd. 1876, Karja 19 – arreteerida; naine Hilda Madise t., sünd. 1891, poeg Kalju, sünd. 1921 – väljasaata; S e r g e j e v, Ivan Andriani p., sünd. 1908, eluk. Karja 1 – arreteerida; P e n d e r, Jüri Madise p., sünd. 1887, eluk. Karja 2-a – arreteerida; naine Selma Feliksi t. sünd. 1902, poeg Harri, sünd. 1927 – väljasaata; S u m e s t e, Hans Hansu p., sünd. 1887, eluk. Karja 25 – arreteerida; N õ m m, Anton Antoni p., sünd. 1884, eluk. Karja 1 – arreteerida; naine Ksenia Leonti t., sünd. 1884, tüt. Ksenia, sünd. 1920 – väljasaata; J u r n a s, Liidia Mihkli t., sünd. 1903, poeg Albert, sünd. 1937, poeg Otto, sünd. 1938, poeg Viktor, sünd. 1935, mehe isa J u r n a s, Peet, sünd. 1869 – väljasaata; L a a n e, Ado Jaani p., sünd. 1899, eluk. Pirni 9 – arreteerida; naine Marta Jüri t. sünd. 1898, tüt. Õie, sünd. 1925, tüt. Astrid, sünd. 1930 – väljasaata; N u u t, Ernst Jaani p., sünd. 1882, eluk. Aia 9 – arreteerida; P i c h e, Neeme Mardi p., sünd. 1898, eluk. Erne 2 – arreteerida; naine Elene Juhani t., sünd. 1903, tüt. Helju, sünd. 1926 – väljasaata;

R e i m a n, Hugo-Heinrich Jaani p., sünd. 1884, eluk. Aia 8 – arreteerida; naine Alvine Karli t., sünd. 1884, poeg Arvo, sünd. 1916 – väljasaata; K l a s s e n, Juhan Jakobi p., sünd. 1883, Revolutsiooni 6 – arreteerida; naine Maria, sünd. 1885, poeg Johan, sünd. 1910 – väljasaata; A b r a s, Ida-Elisaveta Madise t., sünd. 1886, Võiduväli 8 – väljasaata. (267).

Kolmiku esimees: Kikkas (allkiri)
Liikmed: Tamm, Gnesdin (allkirjad)

PROTOKOLL

Nõukogude vastase elemendi Pärnu maakonnast väljasaatmise maakonna kolmiku koosoleku kohta 11.6.1941. a. (264).

Kolmiku esimees: Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi maakonna osak. ülem – Kikkas. Liikmed: Siseasjade Rahvakomissariaadi maak. osak. ülem – Tamm; Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi maak. osakonna ülema asetäitja Gnesdin.

A r r o, Kristjan Matsi p., sünd. 1885, eluk. Abja v. – arreteerida; naine Amalie-Otilie Peetri t. sünd. 1889, poeg Endel, sünd. 1916, poeg Heino, sünd. 1920, tüt. Helgi sünd. 1926 ja poeg Aarne 1928 – väljasaata; M ä g e r, Hendrik Hendriku p., sünd. 1903, eluk. Abja v. – arreteerida; T õ r v a n d, Maria-Rosalia Villemi t. sünd. 1886, Abja v. – arreteerida; M a r t i n, Alide Mardi t. sünd. 1903, eluk. Abja v. ja P ä r n a, Milvi 10 a. vana – väljasaata; E r e l i n e, Kalju sünd. 1879 eluk. Abja v. – arreteerida; naine P õ d e r, Anna, tüt. Reda sünd. 1912, tüt. Luule, sünd. 1932, tüt. Viivi sünd. 1936, poeg Aadi sünd 1939 – väljasaata; U n g r u, August Peetri p, sünd. 1903, eluk. Abja v. – arreteerida; naine Liidia sünd. 1914, tüt. Elli 1938 – väljasaata; U n t, Alfred Karli p., sünd. 1899, eluk. Abja v. – arreteerida; naine Otilie, sünd. 1913, tüt. Valve, sünd. 1936, poeg Ilmar sünd. 1937 – väljasaata; P i i r s a l u, Olev Mardi p., sünd 1904, eluk. Abja v. – arreteerida; naine Aino, sünd 1908 – väljasaata; T ü n d e r, Anna Matvei t. sünd 1890, eluk. Abja v. – arreteerida;

poeg Johannes sünd. 1916 – väljasaata; M e l t s a s, Hans Hansu p., sünd. 1889, eluk. Rajangu v. – arreteerida, naine L e i t n e r, Ella Feodori t. sünd. 1897, poeg Villem, sünd. 1936, poeg M e l t s a s, Hans Hansu p., sünd. 1933 ja poeg Jaan sünd. 1927 – väljasaata; N a a r i s, Hendrik Hendriku p. sünd. 1877, Rajangu v. – arreteerida; naine Anna Peetri t. sünd. 1894, poeg Heinrich sünd. 1923 – väljasaata; J ä n e s, Arnold Peedi p., sünd. 1901, eluk. Rajangu v. – arreteerida; naine Meeta Jaani t., sünd. 1899, poeg Lembit sünd. 1922, tüt. Paima sünd. 1928, tüt. Ivi sünd. 1934 – väljasaata; T o o d o, Peetr Jüri p., sünd. 1892, eluk. Rajangu v. – arreteerida; naine Elli Jaani t. sünd. 1903, tüt. Leili sünd. 1927, tüt. Linda sünd. 1928 ja tüt. Aino sünd. 1930 – väljasaata; R õ i g a s, Maria Hansu t. sünd. 1886, Rajangu v. ja mees R õ i g a s, Hans Hansu p., sünd. 1886 – väljasaata; L a u b a, Richard Juhani p., sünd. 1896, eluk. Rajangu – arreteerida; M a i d e, Jaan Juhani p., sünd. 1896, eluk. Tihemetsa – arreteerida; K i r i k, Mart Friedrichi p., sünd. 1884, Tihemetsa v. – arreteerida; poeg Hendrik, sünd. 1913, poeg Juhan, sünd. 1918 – väljasaata; M i t t, Juhan Adami p., sünd. 1892, eluk. Tihemetsa v – arreteerida; S a p a s, Hans Andrei p., sünd. 1892, eluk. Tihemetsa v – arreteerida; V i l l e m i, (Villemson) Hans Jaani p., sünd. 1894, eluk. Tihemetsa v. – arreteerida; naine Alma Hendriku t. sünd. 1908, tüt. Aime sünd. 1935 – väljasaata; L e n s m e n t, Liisa Juhani t. sünd. 1896, Tihemetsa v. mees Hendrik Jaani p., sünd. 1897, tüt. Elsa, sünd. 1926, poeg Juhan, sünd. 1933 – väljasaata; G r o s s, Jaan Peetri p., sünd. 1886, eluk. Tihemetsa v. – arreteerida; naine Maria Juhani t. sünd. 1862, tüt. Alma, sünd. 1916, poeg Leonhard-Johannes sünd. 1919, poeg Juhan, sünd. 1928 – väljasaata; L i l l e, Mihkel Ado p., sünd. 1880 eluk. Paikuse v. – arreteerida; naine Hilda Hansu t. sünd. 1896, tüt. Naima, sünd. 1928, tüt. Ehte, sünd. 1932 – väljasaata; S i l v e r e, Leonora Karli t. sünd. 1901, Paikuse v. mees Silvere, Karl, sünd. 1900, poeg Avo A n d r e k s o n, sünd. 1931 ja ema Maria Tomberg, sünd. 1880 – väljasaata; R a n d e r, Albert Jüri p., sünd. 1902 eluk. Sindi linn – arreteerida; naine Alide, sünd. 1903, tüt. Silvi 10. a. vana, tüt. Milvi – 5 a. vana – väljasaata; K a l d m a a, Feliks Gustavi p. sünd. 1903, eluk. Tori v – arreteerida; naine Herta Johani t. sünd. 1907, poeg Ülo, sünd. 1933 ja ema Kaldmaa, Auguste, sünd. 1880 – väljasaata; V i r u l a, Tõnis Ado p.

sünd. 1894, eluk. Tori v. – arreteerida; naine Hilda Ado t. sünd. 1896, poeg Lembit sünd. 1923, tüt. Vaike, sünd. 1927, tüt. Viivi, sünd. 1932 – väljasaata; N u u t, Jaan Jaani p., sünd. 1874, eluk. Tori v. – arreteerida; P o o l, Teodor-Johannes Mardi p. sünd. 1890, Tori v. – arreteerida; naine Ida Juliuse t. sünd. 1903, poeg Ain, sünd. 1926, tüt. Mai, sünd. 1930 ja ema Pool, Julia, sünd. 1872 – välja saata; R i i s, Jaan Jaani p. sünd. 1882 a. eluk. Tori v. – arreteerida; naine Irina, sünd. 1910, poeg Ado, sünd. 1932, poeg Jaan, sünd. 1934 ja poeg Jüri, sünd. 1936 – väljasaata; L a a s, Theodor Jaani p., sünd. 1889, eluk. Lelle v. – arreteerida; naine Maria Mardi t. sünd. 1898 – väljasaata; T a m s a a r, Aleksander Mihkli p., sünd. 1897, Lelle v. – arreteerida; naine Linda Hansu t., sünd. 1908, tüt. Elve, sünd. 1931 ja tüt. Helju sünd. 1932 – väljasaata; K o g e r, Martin Johani p., sünd. 1904 eluk. Sauga v. ja poeg Juhan sünd. 1935 – väljasaata; A u s t e e, Aleksander Juhani p., sünd. 1885 eluk. Sauga – arreteerida; naine Emilie sünd. 1881 – väljasaata; K o p p e l, Aleksander Aleksandri p., sünd. 1906, eluk. Tõstamaa v. – arreteerida; naine Hilda, sünd. 1912, tüt. Aino, sünd. 1939 – väljasaata; T e o s t e, Jaan Hansu p., sünd. 1886, eluk. Tõstamaa v. – arreteerida; naine Sofia Mardi t. sünd. 1887, poeg Anmon, sünd. 1914, tüt. Lilli, sünd. 1922 – väljasaata; S u l u s t e, Juhan Juhani p., sünd. 1895, eluk. Seliste v. – arreteerida; naine Liidia Jaani t. sünd. 1906, ema Saluste, Leena, sünd. 1865 – väljasaata; N õ m m, Peeter Mihkli p., sünd. 1895, eluk. Seliste v. – arreteerida; naine Linda Jaani t., sünd. 1902 – väljasaata; M i d o, Enstatius Georgi p., sünd. 1893, eluk. Seliste – arreteerida; naine Klaara-Emilia, sünd. 1897, poeg Tõnis, sünd. 1921, poeg Henno, sünd. 1926, isa Miido, Jüri, sünd. 1867 ja ema Miido, Leena, sünd. 1873 – väljasaata; A n s p a l, Hans Jakobi p., sünd. 1900, eluk. Seliste v. – arreteerida; naine Linda Jüri t. sünd. 1889 – väljasaata; T a m m, Jakob Peetri p., sünd. 1900, eluk. Audru v. – arreteerida; naine Natalie Karli t. sünd. 1904, tüt. Lehte, sünd. 1934, poeg Jakob, sünd. 1936 ja ema Tamm, Anna, sünd. 1868 – väljasaata; L u i k, Helmut Mardi p., sünd. 1914 eluk. Mõisakülas – arreteerida; A l l i k, Juhannes Hennu p., sünd. 1892, eluk. Mõisaküla – arreteerida; naine Alma Hansu t. sünd. 1895, tüt. Helle, sünd. 1925 ja poeg Taimi, sünd. 1927 – väljasaata; S u m b e r g, Villem Andrese p., sünd. 1880, Mõisakülas – arreteerida; naine

Linda Tõnise t. sünd. 1891 – väljasaata; K o o l m e i s t e r, Mihkel, sünd. 1891, eluk. Mõisakülas – arreteerida; naine Viiu, sünd. 1900, poeg, sünd. 1924 ja tüt. sünd. 1928 – väljasaata; S o o t s, August Peetri p., sünd. 1907, Mõisakülas – arreteerida; naine Ella, sünd. 1913, poeg Karmo, sünd. 1934 – väljasaata; K a r u, Peeter Peetri p., sünd. 1892, Mõisakülas – arreteerida; naine Alde, sünd. 1902, poeg Uno, sünd. 1927, tüt. Helve, sünd. 1930 – väljasaata; J o o n e t, Alfred Aleksandri p., sünd. 1897, eluk. Mõisakülas – arreteerida; naine Late Andrese t. sünd. 1906, poeg Volfred, sünd. 1925, tüt. Erika, sünd. 1929, tüt. Lilian, sünd. 1930 – väljasaata; P i t k a r t, Arnold Antoni p., sünd. 1905, eluk. Mõisaküla – arreteerida; naine Elfriede, sünd. 1910, poeg Ants, sünd. 1935 – väljasaata; N õ l v a k, Boschko-Avo Aleksandri p., sünd. 1900, eluk. Mõisakülas – arreteerida; naine Hilda, sünd. 1902, poeg Rene-Abo – 15. a., naise ema Kiviselg, Anna – väljasaata; R i t s o, Hans Jaani p., sünd. 1896, eluk. Soontaga v. – arreteerida; naine Hilda Ado t. sünd. 1907, poeg Hans, sünd. 1928, poeg Väino, sünd. 1940 – väljasaata; A l a m ä e, Karl Mihkli p., sünd. 1888, eluk. Halinga v. – arreteerida; naine Liina, sünd. 1889, poeg Karl, sünd. 1921, tüt. Maimu, sünd. 1925, tüt. Aino, sünd. 1927 – väljasaata; L u s t e r, Anton Juhani p., sünd. 1882, eluk. Halinga v. – arreteerida; naine Liisa Jaani t., sünd. 1892, tüt. Kalvik, Helmi, sünd. 1929 – väljasaata; J o o s e p, Jaan Jüri p., sünd. 1891, eluk. Halinga v. – arreteerida; naine Anna Mardi t., sünd. 1903, poeg Elmar, sünd. 1924, tüt. Maimu, sünd. 1926 – väljasaata; P e t e r m a n n, Johan Madise p., sünd. 1891, eluk. Are v. – arreteerida; naine Helene-Rosalie, sünd. 1893, tüt. Heli, sünd. 1921, tüt. Ellen, sünd. 1923 – väljasaata; N a u d i, Jakob Jaani p., sünd. 1881, eluk. Are v. – arreteerida; naine Olga, sünd. 1898, poeg Hillar, sünd. 1925, tüt. Maie, sünd. 1928, tüt. Mare, sünd. 1936 – väljasaata; E r g, Eduard Ivani p., sünd. 1896, eluk. Are vallas – arreteerida; V e e r o j a, Mark Hansu p., sünd. 1889, eluk. Kaisma v. – arreteerida; naine Liisa, sünd. 1898, tüt. Leida, sünd. 1925 – väljasaata; P o s t, Johan Hendriku p., sünd. 1900, eluk. Häädemeeste – arreteerida; naine Amanda Jaani t. sünd. 1900, poeg Ülo, sünd. 1925, poeg Endel, sünd. 1929, tüt. Hilvi, sünd. 1938 – väljasaata; K u u m, Hella Hennu t. sünd. 1896, eluk. Lelle v., poeg Lembit-Peeter, sünd. 1927, tüt. Maimu-Hilda, sünd. 1929, tüt. Pilve-Helvi,

sünd. 1931 – väljasaata; L e t n e r, Juhan Jüri p., sünd. 1887, eluk. Orajõe v., naine Lille Mihkli t., sünd. 1899, poeg Arne, sünd. 1920 – väljasaata; M u r d, August Jüri p., sünd. 1905, eluk. Laiksaare v. – arreteerida, naine Maria, sünd. 1906, tüt. Laine, sünd. 1931, tüt. Maret, sünd. 1932 – väljasaata; K o m d r o n, Voldemar Jakobi p., sünd. 1900, eluk. Laiksaare – arreteerida; naine Astrid Jakobi t., sünd. 1907, ema Elene, sünd. 1877 – väljasaata.

L e i b u r, Jaan Karli p., sünd. 1894, eluk. Laiksaare v. – arreteerida; naine Anna Mardi t., sünd. 1900, tüt. Linda, sünd. 1924, tüt. Villi, sünd. 1925 ja poeg Hans, sünd. 1933 – väljasaata; A u s m a a, Mihkel Jüri p., sünd. 1889, eluk. Laiksaare – arreteerida; naine Alma-Johanna, sünd. 1894, poeg Kalju, sünd. 1927, poeg Erich, sünd. 1929 – väljasaata; S i l l a s t e, Kristjan Hansu p., sünd. 1898, eluk. Pärnus – arreteerida; naine Anna Mihkli t. sünd. 1901, poeg Harri, sünd. 1927 – väljasaata; A r u, Peeter Hendriku p., sünd. 1903, eluk. Pärnus – arreteerida; naine Marta Marguse t. sünd. 1913 – väljasaata; B r e n e n s, Saara Benitsiani t., eluk. Pärnus, poeg Eschai-Jakob, sünd. 1928 ja ema Gordin, Jette Mendeli t., sünd. 1867 – väljasaata; N õ m m, Mihkel Peetri p., sünd. 1894, eluk. Pärnus – arreteerida; naine Aliide Jaani t., sünd. 1912 – väljasaata; B i r i n, David Jankeli p., sünd. 1890, eluk. Pärnus – arreteerida; naine Malka Benitsiani t., sünd. 1906, poeg Gavrill, sünd. 1934, poeg Leo, sünd. 1928 – väljasaata; P a s s, Ernst Reinu p., sünd. 1901, eluk. Pärnus, tüt. Evi, sünd. 1934 – väljasaata; A r u m ä e, August Augusti p., sünd. 1892, eluk. Pärnus – arreteerida; naine Lilli, sünd. 1900, poeg Kalle, sünd. 1926, pg. Heiti, sünd. 1929, poeg Sulev-Andreas, sünd. 1931, poeg Ilmar-Jakob, sünd. 1934 – väljasaata; P a l l i k, Liisa-Aleksandra Juhani t., sünd. 1912, Pärnus – arreteerida; R a i d, Konrad Tõnise p, sünd. 1906, eluk. Pärnus – arreteerida; naine Elfriede, sünd. 1908, poeg Leo, sünd. 1938 – väljasaata; S i l v e r e, Albert Antsu p., sünd. 1903, eluk. Pärnus – arreteerida, naine Maimu, sünd. 1904, poeg Henno-Mart, sünd. 1931, poeg Ants-Peet, sünd. 1933 – väljasaata; A u s m a a, Aleksei Jüri p., sünd. 1900, eluk. Pärnus – arreteerida; naine Evlalia Jüri t., sünd. 1906, poeg Harri, sünd. 1928 – väljasaata; P a v e l s o n, Voldemar Mihkli p., sünd. 1898, eluk. Are v – arreteerida; naine Hilda, sünd. 1913, tüt. Luule, sünd. 1933, ema Juulia, sünd. 1861 –

väljasaata; K i i d e m a a, August Voldemari p., sünd. 1902, Halinga v. – arreteerida; naine Kristiine, sünd. 1902, poeg Vello, sünd. 1935, poeg Arvo, sünd. 1938 – väljasaata; L e i s m a n n, Nikolai Aleksei p., sünd. 1902, Seliste v. – arreteerida; naine Marta, sünd. 1903, poeg Georg, sünd. 1930 – väljasaata; J ü r i m ä e, Aleksander Juhani p., sünd. 1883, Halinga – arreteerida; naine Maria, sünd. 1881 – väljasaata; P a i g a l i n e, Emil-Alfred Hendriku p., sünd. 1884, eluk. Paikuse v. – arreteerida; naine Emilie Jaani t., sünd. 1887 – väljasaata. (264).

Kolmiku esimees: Kikkas (allkiri)
Liikmed: Tamm, Gnesdin (allkirjad)

PROTOKOLL

Nõukogude vastase elemendi Pärnu maakonnast väljasaatmise maakonna kolmiku koosoleku kohta 12.6.41.

Kolmiku esimees: Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi maakonna osak. ülem – Kikkas. Liikmed: Siseasjade Rahvakomissariaadi maak. osak, ülem – Tamm; Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi maak. osakonna ülema asetäitja – Gnesdin. (267).

K a r t u s, Martin Peetri p., sünd. 1892, eluk. Sindis – arreteerida; naine Maria, sünd. 1894, poeg Martin, sünd. 1922, tüt. Tamara, sünd. 1924, tüt. Ive, sünd. 1928 – väljasaata; V i r k u s, Voldemar Antoni p., sünd. 1897, eluk. Lelle vald – arreteerida; naine Aliide, sünd. 1899, tüt. Virve, sünd. 1926, tüt. Helle, sünd. 1928, poeg Arvo, sünd. 1930, poeg Enno, sünd. 1931 – väljasaata; L u s i k, Ain Andriani p., sünd. 1896, eluk. Pärnus – arreteerida; naine Meeta Madise t. – väljasaata; R e i m, Paul Mardi p., sünd. 1901, eluk. Tihemetsa v. – arreteerida; naine Elsa Siimoni t., sünd. 1905, tüt. Malle, sünd. 1933, tüt. Helle, sünd. 1934, tüt. Tiiu, sünd. 1936, poeg Mart, sünd. 1938 – väljasaata; R a i d a l, Elmar Mardi p., sünd. 1889, eluk. Mõisakülas – arreteerida; naine Amalia, sünd. 1893, tüt. Valve, sünd. 1914, poeg Arvo, sünd. 1921 – väljasaata; L o o s m e, Karl Mardi p., sünd. 1885, eluk. Tori vallas – arreteerida; naine

Emiilie Mihkli t., sünd. 1885, tüt. Elvi, sünd. 1932 – väljasaata; L o s s m a n n, Julius Tiiti p., sünd. 1896, eluk. Tori v. – arreteerida; naine Liidia, sünd. 1908, tüt. Elvi, sünd. 1932 – väljasaata; A r r o, Mats Matsi p., sünd. 1882, eluk. Abja v. – arreteerida; naine Ann, sünd. 1887, tüt. Hilvi, sünd. 1908, poeg Elmar, sünd. 1909 – väljasaata.

Kolmiku esimees: Kikkas (allkiri)
Liikmed: Tamm, Gnesdin (allkirjad)

Protokolliraamatu viimasel leheküljel, kolmiku (*troika*) esimehe ja liikmete allkirjadest allpool oli tindiga tehtud märge: *Õige: ENSV Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi 3. osakonna operatiivvolinik, Riikliku Julgeoleku vanem-leitnant Urin* (allkiri ei ole hästi loetav).

Väljasaadetavate nimede juurde on kirjutatud punase ja sinise tindipliiatsiga mitmesuguseid numbreid ja märkusi. Ilmneb, et üks juurdekirjutatud numbriterida märgistab arreteerituid, teine – väljasaadetavaid. Nimede taha on siin-seal tehtud märge: *puudub, ei ole; puudub; kus, ei tea, puudub; haiglas Pärnus; naine ja poeg puuduvad; haige kodus; jäi maha; puudub, teadmata, kus; haige, jääb koju...* Mõnel juhul on nime juurde kirjutatud: *saadeti järele.* (84). Neid, kes *puudusid* või kes tuli jätta muudel põhjustel maha, oli arvukalt. Torkab silma, et küüditatavate nimekirjas on ka mõned venelased ja juudid.

Milles üht või teist nimekirja kantud isikut süüdistati, *kolmiku* protokollist ei nähtu.

Keda arvati nõukogudevastase elemendi hulka, selle kohta saab selgust Pärnu miilitsahoonest leitud plangil vormistatud teatisest. Selles *spravkas* esitatakse küüditamise eeltöös koostatud nimekirjade põhjal kontrrevolutsioonilise ja nõukogudevastase elemendi arvelevõtmise kohta arvandmed. (554, lk 238):

Täiesti salajane

T e a t i s
kontrrevolutsioonilise ja nõukogudevaenulise elemendi arvelevõtmise kohta Eesti Vabariigis.
Maakonnad: Pärnumaa andmete põhjal 10. VI 1941. a.

Kuuluvad Nr.	Nr.	Kategooriad	Kuuluvad arreteerimisele	Kuuluvad väljasaatmisele
1		2	3	4
1.		Kontrrevolutsiooniliste organisatsioonide aktiivsed liikmed ning nõukogudevaenulistest rahvuslikest ja valgekaartlikest organisatsioonidest osavõjad	87	2
2.		Endise ohraana liikmed, sandarmid, endiste politseinike ja vanglapersonaali juhtiv koosseis ning samuti lihtsad politseinikud ja vanglapersonaali liikmed, kellede kohta leidub kompromiteerivaid materjale	52	–
3.		Endised suurmaaomanikud, suurtöösturid ja endise riigiaparaadi kõrged ametnikud	7	2
4.		Poola, Läti, Leedu ja Eesti valge armee endised ohvitserid, kellede kohta leidub kompromiteerivaid materjale	15	–
5.		P. 1 märgitud perekonnaliikmed	–	201
6.		P. 2 märgitud perekonnaliikmed	–	80
7.		P. 3 märgitud perekonnaliikmed	–	147
8.		P. 4 märgitud perekonnaliikmed	-	37
9.		Kontrrevolutsioonilistest rahvuslikest organisatsioonist osavõtjate perekonnaliikmed, kellede pead on mõistetetud VMN	–	13
10.		Isikud, kes on saabunud Saksamaalt ümberasumise korras, ja samuti sakslased, kes andsid end üles ümberasumiseks Saksamaale, aga ei sõitnud ära mitmesugustel põhjustel, kellede suhtes leidub kompromiteerivaid andmeid	–	–
		Kokku NKGB materjalide järgi	226	482
11.		Prostituudid, kes on registreeritud Läti, Leedu ja Eesti endistes politseiorganites ja jätkavad praegu prostitueerimist	–	11
12.		Kriminaalne element	43	–
		Kokku NKGB materjalide järgi	43	11
		Üldse	269	493

Operatiivstaabi esimees: A. Kikkas

Kontrrevolutsioonilise ja nõukogudevaenulise elemendi arvelevõtmise kohta koostatud teatisele on 11. juunil pliiatsiga tehtud juurdekirjutus, suurendades arreteeritute arvu 16 ja väljasaadetavate arvu 26 isiku võrra. Uute küüdiohvrite nimesid siin ei märgita. (554, lk 237). Seega oli teatisele tehtud paranduse järgi plaan küüditamisel arreteerida Pärnumaal 285 (269+16) ja välja saata 519 (493+26) isikut (kokku 804 isikut).

Teatises esitatud küüdiohvrite arv (804) ei riimu aga protokolliraamatus küüditamisele määratud isikute nimekirja lõppu tehtud rehkendusega. Nii võib venekeelsest pliiatsikritseldusest lugeda (554, lk 275):

Rahvakomissariaadi poolt kinnitatud plaani järgi
Kokku A – NKGB – 224 + 46 = 260
B – „ – 550 + 11 = 561
774 + 57 = 821

Seega oli RJRK kinnitanud Pärnumaa küüdiplaani, mille järgi tuli Pärnumaalt ära viia 821 inimest. Kust on võetud arvutuste tegemisel kasutatud lähteandmed, jääb mõistatuseks. Samas on liitmistehtes arvutusvead: 224+46 on 270, mitte aga 260 ja 774+57 on 831, mitte 821.

Küüdiohvrite nimekirjade ettevalmistamisel koguti juba talvel *kompromiteerivat materjali kontrrevolutsioonilise ja nõukogudevaenulise elemendi* arvele võtmiseks *omadelt inimestelt* – kohalikelt usaldusväärseteks peetud võimumeestelt, parteiliikmetelt ja salajastelt kaastöölistelt. Nende südametunnistusest sõltus, kui valusalt lõi kohalikku rahvast terroripiits. Muidugi ei teadnud nad, milleks ja millal kogutud andmeid vaja läheb. Küüditamise ettevalmistamine käis suure saladuskatte all. Sestap on mõistetav, mispärast sellest saladuskattest küllaltki vähe läbi tilkus. Siiski ringlesid jutud eestlaste Siberisse viimisest. Kuigi loeti enne juunipööret ajalehtedest kunagistest küüditamistest NSV Liidus, ei lasknud eestlase mõistus uskuda seda, et süütuid inimesi kinni võetakse ja ilma kohtuotsuseta oma kodudest ära viiakse. Nii võeti

juttu eelseisvast eestlaste Siberisse saatmisest mõistusevastase kumuna, kuigi oli ka neid, kes uskusid, et enamlastest võib kõike oodata.

Ilmad olid päikesepaistelised, kuid jahedavõitu. Rahvas ootas sõja puhkemist – usuti, et eestlaste elukorralduse sassilöönud vene võim ei saa siin kaua püsida. 13. juuni õhtupoolikul levis Pärnumaal teade, et kõik veoautod ja bussid on käsutatud õhtuks Nikolai kiriku lähedale platsile ülevaatuseks, nagu ametlikult teada anti. Liikus mitmeid kuuldusi, kuid õiget otsa sellest ei saanud keegi. Õhtul nähti kokkuaetud veoautosid ja busse sõitmas Suvekassiino juurde. Räägiti ka trellitatud loomavagunitest Papiniidu raudteejaamas. Kes seostasid trellitatud loomavaguneid ja autode kokkukäsutamist kohe-kohe algava inimeste väljasaatmisega, pagesid kodust ja pääsesid küüdisilmusest. Kõneldakse, et Vändra valla inimesed said ähmaselt teada eelseisvast küüditamisest – keegi oli purjuspäi küüdisaladuse välja lobisenud. Tänu sellele pages mõnigi mees või pere metsa. (327). Teatakse ka neid juhte, kus mõni küüditamisse kaasakistud mees sai hoiatada oma sõpra või sugulast küüditamisest vahetult enne inimjahti.

Nimeliselt oli ajalehes *Uus Elu* avaldatud materjalide järgi küüditamisplaani – maakonna kolmiku koosolekute protokollidesse kantud 773 nime, kusjuures arreteerimise otsus oli tehtud 224 isiku kohta (neist 217 meest ja 7 naist). (263; 264; 265; 266; 267).

Pärnu maakonnas küüditamist ette valmistanud kolmiku (*troika*) *nõukogude-vastase elemendi* küüditamisplaan ootas täitmist (84).

4. Juuniküüditamine Pärnumaal

Küüditamisplaani täitmine algas reedel, 13. juuni õhtul. Kutsuti kokku küüditamise operatiivgruppide moodustamiseks ettenähtud tegelased, NKVD ja NKGB töötajad, kompartei liikmed ja liikmekandidaadid, komnoored ja muu punaaktiiv. Kohale käsutati ka punaväelasi. Kogunemiskohas toimus *küüdipoiste* instrueerimine. Seda tegid kohaliku kolmiku tegelased ja *küüditamise spet-*

sialistid Venemaalt. Instrueerimiskoosolekut alustati miitingukõnega, selgitades *nõukogudevaenuliste elementide* ohtlikkust nõukogude korrale. Siis tehti teatavaks, et öösel algab Eestis taolise elemendi likvideerimine. Rõhutati, et kokkukutsututele on usaldatud selle äärmiselt tähtsa ülesande täitmine ja see on bolševistliku valvsuse ja ustavuse proov. Peale sõnavõtte moodustati küüditamise operatiivgrupid ehk brigaadid. Brigaad koosnes tavaliselt neljast isikust. Brigadiridele jaotati välja küüditavate nimekirjad ja dokumentide plangid, mis tuli kohapeal täita. Koosolekud toimusid punaväelaste valve all – ruumide kinnistel ustel seisid valvepostid kuni brigaadide tööleasumiseni. Nii püüti hoida eelseisva küüditamise saladust.

Kalju Ausmaa mäletab (17): *Küüditamise ettevalmistamisel tühjad loomavagunid koondati Papiniidu jaama haruteele, linna toodi suur hulk veoautosid, bussid jäeti liinile saatmata. Õhtuks korjas „troika" maakonnast ja linnast kohalekutsutud miilitsad, parteiaktivistid ja komnoored ja Nõukogude Liidust saadetud kogemustega küüditamisspetsialistid kokku. Ruumist polnud luba kellelgi väljuda. Ka küüdipoisid ise olid punaväelaste valve all. Enne südaööd jagati kätte töökäsud – küüditatavate nimekirjad ja Eesti ajaloos suurim inimjaht algas.*

14. juuni esimestel tundidel käivitati automootorid ja küüdibrigaadid istusid autodele.

Töökohta saabudes tuli juhendi järgi talitada nõnda: küüditatavatele tuli teha teatavaks väljasaatmise määrus, toimetada läbiotsimine ja võtta ära *keelatud asjad*, täita kaasaantud plangid küüditatavate kohta nõutud andmetega, teatada väljasaadetavaile, et nad võivad kaasa võtta isiklikke asju kuni 100 kg perekonna kohta, kusjuures perekonnapeal tuli *isiklikud asjad* pakkida eraldi ja teatada talle, et teda viiakse ära perekonnast lahus, koostada nimekiri mahajäänud varanduse kohta ja vara anda kellegi hoolde ning toimetada väljasaadetud võimalikult kiiresti kogunemispunkti. (554, lk 240). Tuli ette, et küüditatavate kodus perekonnapea isiklikke asju perekonnast eraldi ei pakitud, mistõttu lükati perekonnapea Papiniidu jaamas palja käsi küüdivagunisse.

See, mis toimus kodudes, oli kohutav: segadus ja vapustusest tingitud saamatus asjade pakkimisel, ahastus ja meeleheide, laste nutt ja haigete oiged. Oli küüditajate hulgas neidki, kes alles nüüd hakkasid nõukogude võimu pärast häbi tundma, aga oli ka neid, kes õnnetuid relvaga ähvardasid, räuskasid ja sõimasid. Läbiotsimisel võeti ära Eesti lipp, Eesti Vabariigi teenetemärgid, tsaariaegsed kuldmündid, kuld- ja hõbeasjad... Mõnegi väärteseme libistas küüdipoiss salamisi oma taskusse. (18).

Küüdiohvrid koondati Papiniidu jaama. Seal ootas endisel Waldhofi platsil haruteel trellitatud akendega loomavagunitest koosnev küüdirong. Nüüd sai selgeks nende vagunite otstarve, mida raudteelased juba mitu päeva enne olid püüdnud mõistatada.

Papiniidu raudteejaamas oli kuulda nuttu ja ahastusi, õnnetute inimestega koormatud küüdiautod tulid ja tühjad läksid uue *saagi* järele, sagisid ringi erariides küüdipoisid, NKGBlased, miilitsad ja punaväelased. (18; 177).

Kalju Ausmaa jätkab (18): *Mind emaga käsutati ühte, isa aga teise vagunisse. Asjad aga olid ühiseks sõiduks pakitud. Siin ilmneski küüditajate „humaansus"... Õhtuks olid vagunid inimesi täis tuubitud. Harva tuli veel mõni auto inimestega, saatjaks püssimehed. Kella 6-7 ajal jäi sagimine vaiksemaks, vaid ülemused marssisid ringi ja uurisid nimekirju, kostis eesti- ja venekeelset sõimu. Tundus, et ei saadud kätte kõiki, keda vaja. Siis kõlas vedurivile ja loomavagunid inimestega hakkasid liikuma.*

Päeval ei lastud sugulastest ega tuttavatest kedagi ligi, kuid siis oli raudtee veer inimesi täis. Igaüks tahtis veel kasvõi viivuks näha mõne sugulase või tuttava nägu. Eks vagunisolijad samuti, kuid aken oli pisike ja vaid mõnel üksikul õnnestus veel kord heita pilk kojujääjatele. Päeva jooksul läbielatu oli vagunisolijaid juba oma saatusega leppima pannud, väljas raudtee veerel aga nuteti, karjuti, lehvitati, minestati... Tasapisi saabus õhtu ja esimene öö ratastel. Mõni nuttis ikka veel, teine vaigistas tihkuvat rinnalast, kolmanda murdis väsimus...

Papiniidu jaamas rööpmeseadjana ja rongikoostajana töötanud **T. Närep** jutustab (285): *14. juunil 1941 sõitsin jalgrattaga*

Papiniidu jaama. Oli ilus ja soe kevadsuvine varahommik. Tööpäev algas kell 6 ja esimene korraldus tol hommikul tuli jaamakorraldajalt, mille kohaselt tuli mul Pärnust kohalejõudva manööverveduriga tuua Waldhofi haruteelt vagunid ja panna Tallinna rongi koosseisu. Mingit täiendavat selgitust ei antud. Läksin. Esmalt hakkasid mulle silma haruteel seisvad kinnised kaubavagunid, kuigi tavaliselt seisid seal lahtised platvormvagunid, millega veeti metsamaterjali jõe äärde. Kui palju neid vaguneid seal oli, enam ei mäleta, kuid neid oli ikkagi päris hulga. Esimese vaguni juurde jõudes märkasin oma imestuseks, et seal olid inimesed. Jutu, kisa ja nutu järgi võis aimata, et seal olid peamiselt naised ja lapsed. Uksed aga olid kinni ja akende ees trellid.

Mind märgates viskasid paljud naised vagunist välja kirju ja palusid, et olgu ma hea poiss ja viigu need posti. Alles kirju maast noppides märkasin püssimeest, neid seisis ka vagunite juures ja pidurdusplatvormil. Mulle käratati vene ja vigases eesti keeles, et neid kirju üles võtta ei tohi. Mõned kirjad aga jäid ikkagi minu tasku ja hiljem viisin need posti.

Haakisin siis vagunid kokku ja tõin Papiniidu jaama. Ka püssimehed olid kui takjad vagunite küljes kinni. Küsisin siis ühe käest, et mis need inimesed kurja on teinud. Vastuseks oli segane venekeelne sõim.

Jaamaülem hr Hansen oli morn ja sõnakehv ja ütles vaid, et ma ärgu pärigu, ega temagi tea. Hiljem sain teada, et nende inimeste sõit läks Siberisse.

14. juuli hommikul levis kulutulena teade sellest, mis oli toimunud öö varjus ja jätkus veel nüüdki. Sellest andis tunnistust autode karavan Kuninga tänaval, mis algas NKVD hoone eest ja ulatus Koidula platsini. Samuti nähti autosid siin-seal majade ees seismas, püssimees majauksel ning akendest paistis tubades sagimist ja jooksmist. Ka nähti autosid Riia maantee poole sõitmas, koormaks inimesed oma kimpsude-kompsudega. Kõike seda oli masendav vaadata. Varsti teadis inimjahist kogu linn. Samuti kõnelesid rangele keelule vaatamata autojuhid oma kodus, vahel ka sugulastele ja sõpradele masendavaid lugusid sellest, mille sunnitud pealtnägijateks nad olid olnud.

Nimeliselt on teada järgmised Pärnumaa küüdiohvrid.

Pärnu.

Pärnust küüditati: **Helmar** (Helmut) **Aasamäe** (Aasmäe) (Suur-Kuke 52) (05.03.1906, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd) (568, lk 359; 583, lk 5), **Amalie Aasaleht** (Kreuksi 32) (27.08.1901, erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd) (568, lk 359; 583, lk 4), politseiametnik, kaitseliitlane **Aleksander Aasvee** (Pardi 42) (06.05.1906–11.10.1941, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Liidia Aasvee** (31) ning lapsed **Saima Aasvee** (01.10.1931–16.05.1945), **Maire** (Maria) **Aasvee** (25.03.1934–29.03.1945) ja kaheaastane poeg **Ain Aasvee** (04.06.1939–18.06.1945) – kõik kolm last surid 1945. aastal 3 kuu jooksul, ja perekonnast jäi ellu üksnes ema (568, lk 359; 584, lk 5), äriomanik **Ida-Elisabeth Abras** (Võidu väljak 8) (16.11.1886–27.12.1941, suri kinnipidamiskohas) ja tema poeg **Gotthard-Poige Abras** 05.03.1926–1942) (568, lk 360; 584, lk 6), **Hilda-Maria Adamson** (Jannseni 52-1) (31) (asumisel erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd) ja tema õde **Alide-Vilhelmine Adamson** (47) (568, lk 360), **Juhan Agasild** (Suur-Kuke 35-1) (03.09.1913) ja tema naine **Helmi Agasild** (20.04.1910, erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd) (568, lk 361; 593, lk 10), Kaitseliidu Pärnumaa maleva üksiku raskekuulipildujarühma pealik **Kristjan-Friedrich Altmart** (Valgetäht) (Tulbi 8) (08.11.1899, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 20.04.1942), tema naine **Marta Altmart** (33) ja lapsed **Ingrid Altmart** (13) ja **Ivar Altmart** (9) (568, lk 364; 583, lk 18; 760, l 23), **Elfriede Annus** (49) (Ringi 58) (tema mees, kaitseliitlane August Annus* (09.02.1888–1941) elas perekonnast lahus ja küüditati Tartust), tütred **Aino Annus** (21) ja **Alli Annus** (17) ning 76-aastane meheisa **Jüri Annus** (31.10.1864–1941) (168; 568, lk 367; 583, lk 23).

Samuti viidi ära majaomanik, kaupmees **Jüri Armei** (Riia mnt 87) (27.12.1889–18.01.1043, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Leena Armei** (46) ning pojad **Herbert Armei** (18.02.1923–1950, suri asumisel) ja **Georg-Manivalde Armei** (14) (568, lk 369), politseiametnik, kaitseliitlane **Peeter Aru** (Suur-Kuke 14) (30.12.1903, erinõupidamise surma-

---

* Ajalehes *Uus Elu* avaldatud andmed sellest, et ärimees **August Annus** pääses küüditamisest, kuna oli Tartus haiglas, on osutunud valeks (168).

otsus täide viidud 13.04.1942) ja tema naine **Marta Aru** (27) (568, lk 370; 583, lk 29), Pärnu linnakoguduse praost, kaitseliitlane **August Arumäe** (45) (erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd), tema naine **Lilly-Frederike Arumäe** (06.09.1900–15.09.1943) ning pojad **Kalle-August Arumäe** (15) ja **Ilmar-Jakob Arumäe** (17) (380; 568, lk 370), laeva- ja majaomanik **Martin Aspe** (30) (Tallinna mnt 13) (erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd) (568, lk 371; 583, lk 31), politseikordnik, kaitseliitlane **Aleksei Ausmaa** (Aia 8) (04.04.1900, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 21.04.1942), tema naine **Eulalia** (Evlalia) **Ausmaa** (34) ja poeg **Harry Ausmaa** (12) (568, lk 372; 583, lk 33; 584, lk 30), tehaseomanik ja kaupmees (Koltšaki armee alampolkovnik) **Erich Bachmann** (Suur-Kuke 23) (27.04.1882–1942, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd, suri kinnipidamiskohas) ja tema naine **Anastassia Bachmann** (03.01.1900–08.09.1943) (568, lk 373; 583, lk 35), **Afanassi Bannikov** (1887–30.05.1943, tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd) (583, lk 35), **Hans Benjam** ja **Heino Benjam** (568, lk 375), tehaseomanik ja kaupmees **David Birin** (50) tema naine **Malka-Maria Birin** (34) ning pojad **Leo Birin** (13) ja **Gabriel Birin** (17) (568, lk 376), **Elisabeth Bojarintsev** (47) (tema mees, valgekaartlane Boriss Bojarintsev oli arreteeritud varem) ja kasupoeg **Hugo-Voldemar Sepp** (18) (568, lk 377), ettevõtte omanik **Sara Breners** (Brenner) (Aru 16) (02.04.1898–11.1952), tema poeg **Eschei-Jakob Breners** (12) ja ema **Jette-Emma Gordin** (1867–1942) (568, lk 378), **Emma-Elise Ehrenpreis-Mahl** (37) (568, lk 385), politseiametnik, kaitseliitlane **Nikolai Enno** (32) (erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd) (568, lk 387), **Voldemar Erik** (Väike-Jõe 3) (38) (tribunali otsus – 3 aastat sunnitööd, vabanes 1944. aastal) (583, lk 55), valgekaartlane **Aleksander Fischer** (Kooli 25) (21.01.1902, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd) ja tema naine **Aleksandra Fischer** (24.05.1907) (568, lk 392; 583, lk 60), kaupluse omanik **Benjamin Gordin** (Suure-Jõe 33-3) (47) (erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd), tema naine **Scheine-Meri Gordin** (41) ning lapsed **Schifre-Broche Gordin** (17), **Haim-BenzGordin** (16), **Mirjam Gordin** (15) ja **Scholem Gordin** (14) (568, lk 397), kaupluse omanik **Jakob Gordin** (1889–03.03.1942), tema naine **Ševa** (Schoine) **Gordin** (1893–18.07.1944) ja poeg **Zusmann-Elias Gordin** (18) (568, lk 397), **Meische Gordin**

(1900) (568, lk 397), tehaseomanik **Samuil Gordin** (Poska 18) (1892–02.02.1942, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Reise Gordin** (46) ning tütar **Chaje-Baile Gordin** (16) ja poeg **Meische-Scharje Gordin** (8) (568, lk397; 584, lk 61), äriomanik **Abram-Rachmil Haitov** (Jannseni 26) (47) (erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd), tema naine **Eide Haitov** (46), tütred **Lea Haitov** (12), **Haja-Liebe Haitov** (10) ja **Keile Haitov** (8), samuti õed **Rebekka Haitov** (1889–11.09.1944) ja **Rahel Haitov** (1890–1953) (568, lk 402; 583, lk 68), valgekaartlane **Vassili Iljinov** (Kooli 37) (41) (erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd, vabanes 1950. aastal) (568, lk 411; 584, lk 86), politseinik, kaitseliitlane **Juhan Isak** (Suur-Kuke 7-3) (27.01.1889, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 17.08.1942), tema naine **Reet Isak** (24.11.1894–1942) ja tütar **Fanny Isak** (15.11.1930–08.08.1955) (hukkus terve perekond) (568, lk 413; 583, lk 90), raudteelane, kaitseliitlane **Voldemar Isand** (29) (Liiva 7) (erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd) (568, lk 413; 583, lk 91), tehaseomanik, kaitseliitlane **Georg Jaanson** (40) (erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd) ja tema naine **Leida Jaanson** (26) (568, lk 415), **Jaan Jakobson** (20.04.1900–07.1941, suri kinnipidamiskohas) (568, lk 417), äriomanik **Hans-Alfred Jeerik** (Brackmanni 20) (23.07.1905–09.10.1943, suri kinnipidamiskohas) ja tema naine **Herta-Emilie Jeerik** (34) (568, lk 419; 583, lk 91), kaupmees **Voldemar-Jüri-Artur Jeerik** (38) (Väike-Jõe 3) (erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd), tema naine **Veera Jeerik** (48), tütar **Lya-Valentine Jeerik** (12) ja poeg **Kuno-Viktor Jeerik** (11) (568, lk 419; 583, lk 55), **Arnold Johannson** (Vahtra 3) (12.10.1902, erinõupidamise surmaotsus, suri kinnipidamiskohas 08.06.1942) (568, lk 420; 583, lk 100), kaitseliitlane, Isamaaliidu liige **Kurt-Arvid Juntson** (02.12.1907–18.10.1941) (584, lk 103), **Ivan Jurkin** (Karuselli 42) (1899–28.01.1942, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd) (568, lk 422; 583, lk 104), **Lydia Jurnas** (38) (Sadama 13) (tema mees, laevaomanik Kristjan (Christian) Jurnas arreteeriti varem) ja lapsed **Viktor Jurnas** (5), **Albert Jurnas** (06.04.1937–05.1945) ja **Otto Jurnas** (11.08.1938–28.01.1945) ning mehe isa **Peet Jurnas** (1869) (568, lk 422), kelner **Johann Juuriksoo** (Kingissepa 11) (1885–16.06.1942, erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd) ja tema naine **Anna Juuriksoo** (46) (568, lk 422; 583, lk 105), kaupluse

omanik, kaitseliitlane **Friedrich Jürgenson** (Ranna 2) (22) (erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd), tema õde **Heljo Jürgenson** (17), isa, laevakapten ja kaitseliitlane **Johann-Heinrich Jürgenson** (06.10.1881–21.04.1943, suri asumisel) ja ema **Riina Jürgenson** (15.09.1888–23.09.1945, suri asumisel) (568, lk 426; 583, lk 106), **August Kaasik** (Tammsaare pst 24a-9) (06.04.1897, erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd) (568, lk 427), **Evi Kahn** (Supluse 9) (1931) (568, lk 428), kaitseliitlane **Mihkel Kaints** (Roosi 1) (13.01.1888, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 17.08.1942), tema naine **Lydia Kaints** (42) ja tütar **Mare Kaints** (3) (568, lk 429), **Taavi Kalda** (Aisa 70) (12.06.1906, erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd) (568, lk 431; 583, lk 122), valgekaartlane **Anatoli Kaling** (Supluse 10) (1889–28.05.1942, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd) (568, lk 432; 583, lk 123), **Grigori Kaluscki** (J. Kreuksi 20) (05.05.1873–1946, erinõupidamise otsusega süüdi mõistetud, suri asumisel) ja tema naine **Helene-Mary Kalusckaja** (21.09.1882–1948) (568, lk 434; 583, lk 129), **Virve Kangur** (Karja 51) (32) (erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd) (568, lk 436; 583, lk 131), konstaabel **Aleksander Karu** (Valgetäht) (Väike-Kuke 16) (18.08.1884, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 20.04.1942), tema naine **Liidia** (Liidy) **Karu** (03.03.1901–03.1943) ja tütar **Aime-Helju Karu** (6) (368; 424; 568, lk 439; 583, lk 137), äriomanik, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Jaan Karu** (Brackmanni 6) (03.07.1873–26.03.1942, suri eeluurimisel) ja tema naine **Tiina Karu** (1874–1942) (568, lk 439; 584, lk 137), äriomanik, kaitseliitlane, Isamaaliidu liige, Kaitseliidu Keskmalevkonna üksiku kompanii pealik kapten **August Kask** (Valgetäht) (Supeluse 4) (20.05.1896, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 17.08.1942), tema naine **Anna Kask** (46) ning lapsed **Karin Kask** (21), **Erkki Kask** (17), **Heikki-August Kask** (15) ja **Kai Kask** (3) (568, lk 441; 584, lk 141; 760, l 23), raudteelane, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Heinrich Kask** VR II/3 (25.09.1899–17.11.1941, suri eeluurimisel) (368; 568, lk 441; 600, lk 25), ärimees **Peeter Kiviselg** (07.05.1882–07.03.1943, surnud kinnipidamiskohas), tema naine **Ida Kiviselg** (45) ja kasutütar **Hilja-Johanna Tiit** (18) (568, lk 452; 583, lk 166), tehaseomanik **Juhan** (Johan) **Klaassen** (Revolutsiooni 6) (06.05.1883, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd), tema naine **Marie Klaassen** (16.03.1885–05.09.1943), pojad **Johan Klaassen**

(03.05.1910–1946) ja **Jakob Klaasen** (1916) (568, lk 453; 583, lk 167), **Rahel Klaus** (43) (568, lk 454), **Robert Klaus** (Riia mnt 64) (43) (erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd) (568, lk 454; 583, lk 168), arhitekt **Erich-Eduard Klein** (Suure-Jõe 12) (02.10.1899– 10.09.1943, erinõupidamise otsus 5 aastat sunnitööd), tema naine **Rachel Klein** (43) ning tütred **Ingeborg-Erika Klein** (17), **Sigrid Klein** (13) ja **Dagmar-Juliana Klein** (11) (568, lk 454), **Liidia Koff** (Paju 5-2) (1909, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd) (568, lk 456; 583, lk 170), konstaabel, kaitseliitlane **Anti Koitmäe** (17.03.1905, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 21.04.1042), tema naine **Elli Koitmäe** (22.10.1907) ja poeg **Ants** (Hans) **Koitmäe** (03.04.1939–01.07.1941) (568, lk 457–458; 583, lk 173), Kaitseliidu Pärnu maleva kompaniipealik kolonelleitnant **Peeter Kolts** (Valgetäht) (Akadeemia 1) (26.03.1886, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 20.04.1942), tema naine **Elli-Helene Kolts** (43) ja poeg, kooliõpilane **Kalju-Kalev Kolts** (16) (568, lk 460; 583, lk 175; 760, l 23), **Kozlovski** (1919, suri kinnipidamiskohas) (568, lk 464), ärijuht **Peeter Kotter** (Seedri 11) (04.07.1895–07.01.1945, erinõupidamise otsus – 8 aastat sunnitööd) ja tema naine **Ilse Kotter** (27) (568, lk 464–465), **Alviine Kriisa** (Õuna 6) (55) (erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd) (568, lk 466; 583, lk 187), **Marta Krull** (Suur-Sepa 13) (12.04.1896–06.03.1942, tema mees, teatritegelane ja kaitseliitlane Viktor Krull oli arreteeritud varem) ja tütar **Marvi Krull** (15) (568, lk 468), hotelli- ja restoraniomanik **Hendrik Kull** (Suur-Sepa 11) (47) (erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd), tema naine **Selma Kull** (35) ja pojad **Heino Kull** (11) ja **Arvi Kull** (10) ning naise ema **Marie Puusner** (60) (568, lk 473; 583, lk 198), raudteeametnik **Arseni Kullerkupp** (Jaani 1) (06.12.1908–23.07.1943, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd), tema naine **Miralda-Hildegard Kullerkupp** (30) ja poeg **Tõnu Kullerkupp** (04.12.1940–21.07.1941, 7-kuune imik suri küüditamisel) (568, lk 473), politseinik, kaitseliitlane **Julius-Heinrich Kurg** (09.04.1888, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 04.05.1942), tema naine, raamatupidaja **Ekaterina Kurg** (40) ning tütred **Juta Kurg** (18.12.1931–16.03.1947), **Viva Kurg** (7) ja **Lia Kurg** (5) (368; 424; 568, lk 474; 584, lk 199), Riigikogu liige, advokaat, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Hugo Kuusner** (19.03.1887–23.03.1942, suri eeluurimisel) ja tema naine, Nais-

kodukaitse liige **Marta Kuusner** (18.03.1889–1942) (568, lk 479; 584, lk 206; 665, lk 250), konstaabel **Eduard Külvet** (Väike-Posti 8) (28.11.1903, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 17.08.1942), tema naine **Veera Külvet** (34), tütar **Dolli Külvet** (10) ja poeg **Toomas Külvet** (5) (568, lk 484), kooliõpetaja, kaitseliitlane ja skaudi-tegelane **Ado Laane** (Pirni 9) (52) (erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd), tema naine **Marta-Helene Laane** (53) ning tütred **Õie Laane** (15) ja **Astrid-Ly Laane** (10) (568, lk 486; 583, lk 223), **Herman Labrik** (Lubja 41) (08.06.1920–25.02.1943, erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd) (568, lk 488; 583, lk 227), Judenitši armee ohvitser **Ivan Leus** (Riia mnt 58) (1896–16.04.1942, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd) ja tema naine **Anna Leus** (45) (568, lk 500; 583, lk 249), raudteelane, kaitseliitlane **Joosep Liik** (Liiva 22) (11.02.1898–11.05.1943, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Marta-Karoline Liik** (29.09.1902–10.10.1944) ning tütar **Elvi Liik** (9) ja poeg **Inno Liik** (5) (235; 368; 568, lk 501; 583, lk 251), tööline **Mihkel Linde** (Karjamaa 13) (1887–10.10.1941, suri kinnipidamiskohas) (568, lk 503; 583, lk 257; 584, lk 249), **Klaudia Lindoja** (37) (Malmi 11) (tema mees Agu Lindoja arreteeriti varem) (568, lk 504), **Aleftina Lips** (41) (Roosi 10-1) (tema mees Juhan Lips arreteeriti varem) ja tema ema **Anna Vanatoa** (58) (568, lk 505), **Aleksander Luidelepp** (Karja 11) (08.09.1916–25.09.1941) (584, lk 258), raamatupidaja **Aleksander Luks** (Sääse 1) (28.11.1893–30.01.1942, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Elsa Luks** (06.11.1889, suri asumisel) ja poeg **Lembit-Leopold-Mihkel Luks** (13.01.1922, suri asumisel) (hukkus terve perekond) (568, lk 510; 583, lk 269), Pärnumaa Maavalitsuse teenistuja, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Ain Lusik** (Kotkarist) (Suur-Kuke 5a) (20.09.1896, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 20.04.1942) ja tema naine **Meta Lusik** (34) (568, lk 511; 769), **Juhannes Luukas** (Väike-Sepa 9-6) (38) (erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd, vabanes 1944. aastal) (568, lk 512; 583, lk 272), valgekaartlane **Vassili Makarov** (Rähni 1) (01.01.1899–31.05.1945, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd) (568, lk 516), **Maria Mango** (Kaarli 6) (1892, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd, vabanes 1946. aastal) (583, lk 283), Riigikogu liige, politseinik ja Kaitseliidu Pärnumaa maleva pealiku abi, Isamaaliidu Pärnu osakonna juhataja **Jüri Marksoo** (Kotkaristi

III ja V kl, Valgeristi III kl) (Karja 19) (10.08.1876–09.10.1941, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Hilda Marksoo** (50) (küüditati oma sünnipäeval) ja poeg **Kalju Marksoo** (04.11.1923–24.02.1943) (90; 568, lk 521; 584, lk 275; 680), laevaomanik **Mihkel-Gottlieb Martinson** (Roosi 8) (04.03.1875–1942, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd), tema naine **Alide-Rosalie Martinson** (12.06.1888–1945) ja poeg **Edvin-Martin Martinson** (1909–1943) (568, lk 521–522; 583, lk 287), advokaat, kaitseliitlane **Peeter Meenov** (Poska 30) (04.03.1910–16.10.1943, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd), tema naine **Marie Meenov** (30) ja poeg **Henn Meenov** (5) (568, lk 524; 595, lk 133), **Herta-Emilie Merik** (34) (568, lk 525), kaitseliitlane **Erich Miljand** (Väike-Jõe 5-1) (32) (erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd) ja tema naine **Maria Miljand** (33) (568, lk 529), **Ivan Muraveiski** (Riia mnt 145) (1922, erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd) (583, lk 305), laevaomanik **Karl Männiku** (Karusselli 11a) (24.10.1897–07.01.1942, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Linda Männiku** (39) ning tütred **Marta-Kristi Männiku** (06.11.1939–06.1941, suri küüditamisel) ja ühekuune **Kaie Männiku** (18.05.1941–06.1941, suri küüditamisel) (568, lk 537; 584, lk 306), **Eduard Müllerson** (19.04.1906, suri kinnipidamiskohas) (568, lk 539), **Ivan Novožilov** (Kooli 43) (1896–12.08.1943, erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd, suri kinnipidamiskohas) (568, lk 545; 583, lk 330), kohtuametnik **Ernst Nuut** (Aia 9) (05.05.1882–07.06.1942, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd) (568, lk 546; 583, lk 334), kohtunik, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Anton Nõmm** (Karja 1-1) (04.12.1884, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 20.04.1942) ja tema naine, kooliõpetaja **Ksenja Nõmm** (1884, vabanes asumiselt 1958. aastal) (tema tütar Ksenia Nõmm pääses küüditamisest) (168; 568, lk 547; 583, lk 335), **August Ojasuu** (Jakobi 3) (16.08.1908–01.05.1943, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd) (568, lk 550; 583, lk 341), **Marin Ojavool** (Kooli 30) (10.11.1906, erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd) (568, lk 550; 583, lk 341), valgekaartlane **Aleksei Orlov** (47) (erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd), tema naine **Jevdokia Orlova** (37) ning tütred **Zoja Orlova** (12) ja **Tatjana Orlova** (11) (568, lk 552–553), major **Harri-Ferdinand Ottmaa** (Uus-Sauga 6) (31.10.1899, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 24.04.1942) (568, lk 554; 583, lk 349; 599, lk 22),

loomaarst, Isamaaliidu liige **Johan Pajo** (Brackmanni 44) (21.01.1877–28.02.1943, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd), tema naine **Roosa-Johanna Pajo** (46) (vabanes 1958. aastal) ja poeg **Hillar Pajo** (21) (568, lk 556; 584, lk 342), juuksur **Lucia-Armilda Pallik** (Tallinna mnt 49) (erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd, vabanes 1951. aastal) (568, lk 557; 584, lk 344), kaitseliitlane **Konstantin Palo** (Valgetäht) (Riia mnt 155) (17.11.1904, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 04.05.1942), tema naine **Katarina Palo** (35) ning tütred **Kristi Palo** (10) ja **Grete Palo** (23.10.1933–06.06.1946) (568, lk 558), **Ernst Pass** (Mere pst 4) (01.09.1901–27.08.1943, erinõupidamise otsus – 9 aastat sunnitööd) (568, lk 560), **Arseni Pauts** (Suure-Jõe 5) (18.02.1913–22.09.1945, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd) (568, lk 561; 584, lk 351), raudteelane **Johann-Leonhard Peedi** (Lubja 37) (07.07.1887–10.08.1943, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd) ja tema naine **Emma Peedi** (38) (180; 568, lk 562; 583, lk 367; 584, lk 351), politseinik, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Jüri Pender** (Kotkarist) (Karja 26) (20.04.1887, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 21.04.1942), tema naine **Selma Johanna Pender** (39) ja poeg **Harry Pender** (13) (568, lk 564), **Mihkel Piksar** (Karja 83) (10.05.1879, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd) (568, lk 568), kaitseliitlane **Johannes Pulma** (Võimlemise 6) (29.10.1876, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 25.08.1942) ja tema naine **Elise-Alvine Pulma** (58) (568, lk 578), **Johannes Puusild** (1923, tribunali otsus – 3 aastat sunnitööd) (583, lk 400), majaomanik **Johanna Põdra** (Karusselli 32) (46) ja tema ema **Kadri Tamman** (1871, suri asumisel) (568, lk 581, 653; 583, lk 400), vanglaametnik, kaitseliitlane **Richard Põld** (Karusselli 44) (31.01.1904, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 17.08.1942) (568, lk 581; 583, lk 410), tehaseomanik ja suurärimees **Karl Põltsam** (Tallinna mnt 41) (45) (erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd, vabanes 1954. aasal), tema naine **Kaare Põltsam** (27) ning üheaastane tütar **Karin Põltsam** (20.03.1940) ja ühekuune poeg **Allan Põltsam** (14.05.1941–28.06.1941, suri küüditamisel) (568, lk 582; 584, lk 389), politseinik, kaitseliitlane **Artur-Emil Pärn** (Valgetäht) (Kreuksi 7) (22.04.1890, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 21.04.1942), tema naine **Alide-Helene Pärn** (34) ning poeg **Taavi Pärn** (4) ja tütar **Pärja Pärn** (2) (568, lk 583; 583, lk

403), kaitseliitlane **Kondrad Raid** (Riia mnt 72-4) (34) (erinõupidamise otsus – 6 aastat sunnitööd, vabanes 1948. aastal), tema naine **Elfriede-Elise Raid** (20.05.1908–1943), poeg **Leho Raid** (3) ja tütar **Taiga Raid** (1941–02.08.1944) (424; 568, lk 587; 583, lk 417), politseiametnik, kaitseliitlane **Juhan Raidma** (Tammsaare pst 15) (15.02.1900, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 21.04.1942), tema naine **Helmi-Johanna Raidma** (30) ja tütar **Urve-Marie Raidma** (7) (568, lk 587), laevaomanik, ärimees **Juhan** (Johannes) **Rannik** (43) (erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd), tema naine **Erna Rannik** (1905–20.05.1944) ja poeg **Gunnar Rannik** (7) (568, lk 590), Kaitseliidu mereüksuste pealik **Juhan** (Johan) **Rautsma** (Rautsmaa) VR II/3 (Valgetäht, Kotkarist) (Poska 9) (06.06.1884, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 04.05.1942), tema naine **Matilde Rautsma** (08.04.1891–04.1944) (568, lk 593; 583, lk 430; 600, lk 46; 760, l23), **Tõnu Ravila** (Suur-Sepa 15) (17.03.1899–28.01.1943, erinõupidamise otsus – sunnitöö) (568, lk 593; 583, lk 431), pangaametnik, kaitseliitlane **Martin Rebane** (Mere pst 6) (20.11.1911–28.10.1941, suri eeluurimisel) ja tema naine **Hilda-Marie Rebane** (27) (568, lk 594), tööline **Valentina Rehe** (Pühavaimu 7-4) (1903–14.07.1945, erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd) (568, lk 595; 583, lk 433), konstaabel, kaitseliitlane **Rein Reidak** (Suur-Jõekalda 5-3) (22.09.1911, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 01.04.1942), tema naine **Hanna Reidak** (28) ja poeg **Rein Reidak** (11.05.1937–26.10.1941) (568, lk 595; 583, lk 434), **Erich Reiman** (Suur-Jõe 21-6) (1913–13.08.1942, erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd) (583, lk 436; 598, lk 124), politseiametnik **Alekander Reimand** (Auli 27) (10.09.1882–31.12.1941, suri eeluurimisel), tema naine **Liisa Reimand** (52), poeg **Erich-Georg Reimand** (Suur-Jõe 21-6) (15.03.1913–13.08.1942), poja abikaasa **Leida Palmiste** (19.10.1918, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd) ja poeg **Albert Reimand** (29.08.1917, suri asumisel) (568, lk 558, 596; 583, lk 359; 584, lk 416), advokaat **Hugo-Heinrich Reimann** (Aia 8) (21.01.1884–05.10.1941, suri eeluurimisel), tema naine **Alvine-Emmeline Reimann** (57) ja poeg **Arvo Reimann** (1916) (568, lk 596; 584, lk 416), ehitustööline **Anton Reisko** (Laadaplatsi 14) (1891, erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd) (568, lk 597; 583, lk 440), **Johannes Remmelgas** (Riia mnt 169) (06.07.1910, erinõupidamise

otsus – 3 aastat sunnitööd) (568, lk 598; 583, lk 441), kaitseliitlane **Villu** (Vello) **Riismandel** (Valgetäht) (Tammsaare 16) (01.05.1890, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 20.04.1942) ja tema naine, Kodutütarde Pärnumaa ringkonnavanem **Mare Riismandel** (49) (poeg Haljand-Tarmo Riismandel arreteeriti varem) (568, lk 599; 583, lk 444), maksuinspektor **Neeme Rinne** (Herne 2-2) (21.08.1898–23.02.1944, suri eeluurimisel), tema naine **Helene Rinne** (39) ja tütar **Heljo-Helene Rinne** (14) (568, lk 600; 584, lk 425), major **Jüri Ristna** (27.04.1893, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 11.05.1942), tema naine **Emma Ristna** (43) ning tütred **Maret Ristna** (18) ja **Veronika Ristna** (17) (568, lk 601), äriomanik **Erich-Eugen Rosenberg** (Valgetäht) (Riia mnt 16) (06.06.1879, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 04.05.1942), tema naine **Helene Rosenberg** (21.12.1903–1942) ning pojad **Georg Rosenberg** (15) ja **Anatoli Rosenberg** (8) (568, lk 604; 583, lk 455), politseinik, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Aleksander Saarepera** (31.03.1898–19.10.1945, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd), tema naine **Alma Saarepera** (36) ning lapsed **Raimond-Egon Saarepera** (19), **Selma-Margarita Saarepera** (18) ja **Rein-Aleksander Saarepera** (4) (568, lk 612), **Aleksander Saarts** (Kooli 28) (21.12.1922–17.11.1943, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd) (568, lk 613; 583, lk 470), valgekaartlane **Ivan Schanin** (Revolutsiooni 3-2) (08.10.1881–13.05.1948, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd), tema naine **Lidia-Alice Schanin** (49) ja poeg **Georg Schanin** (25) (568, lk 618), arst **Jaan Schanin** (Pühavaimu 10) (1891, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd) (584, lk 458), valgekaartlane, tehnik **Nikolai Scharapov** (Poska 2) (04.08.1896–13.12.1941, suri kinnipidamiskohas) ja tema naine **Olga Scharapova** (39) (568, lk 618; 584, lk 495), **Melanie Schvalbe** (Köie 1) (1884, erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd) (568, lk 620; 583, lk 633), raamatupidaja **Gertrud Seiler** (40) (tema mees, tööstur Martin Seiler (47) oli küüditamise ajal Tartus) ja poeg **Martin-Meinhard Seiler** (16) (168; 568, lk 620), EAÕK Pärnu Ekaterina (Jekatariina) koguduse preester ja Kaitseliidu toetajaliige **Ivan Sergejev** (Karja 1-4) (01.02.1908–22.02.1943, erinõupidamise otsus – nõukogudevastase agitatsiooni eest 10 aastat sunnitööd) (8; 21; 35; 568, lk 624; 583, lk 489), konstaabel, kaitseliitlane **Kristjan Sillaste** (Brackmanni 42)

(42) (erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd), tema naine **Anna Sillaste** (40) ja poeg **Harry Sillaste** (14) (568, lk 629), jurist **Albert Silvere** (Kuninga 33-5) (27.07.1903–19.01.1944, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd), tema naine **Maimu Silvere** (24.06.1904–30.03.1944) ning pojad **Henn-Mart Silvere** (10) ja **Ants-Peep Silvere** (7) (568, lk 628), äriomanik **Leonore Silvere** (39) (tema mees, talunik Kaarel Silvere küüditati Paikuse vallast) (568, lk 629), äriomanik, kaitseliitlane **Evald-Heinrich Sirk** (28.08.1904–29.12.1942, erinõupidamise otsus – 8 aastat sunnitööd), tema naine **Valentina Sirk** (27), pooleteiseaastane tütar **Helle-Sirje Sirk** (02.11.1939) ja ema **Juuli Sirk** (04.02.1878–1942, suri asumisel) (568, lk 631), politseinik, kaitseliitlane **Albert Sooveer** (Soover) (Kivi 7) (10.11.1894, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 18.03.1942), tema naine **Adele Sooveer** (40) ja tütar **Maie Sooveer** (9) (568, lk 636), tehaseomanik **Friedrich-Julius Spiegel** (Turu 2a) (18.05.1879, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Ella Spiegel** (48) ja poeg **Friedrich Spiegel** (16) (568, lk 636; 583, lk 507), ajakirjanik, kaitseliitlane, Isamaaliidu liige **Hans Sumeste** (Karja 25) (1887, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 04.05.1942) (568, lk 539; 583, lk 511), raudteelane, kaitseliitlane **Georg Suurevälja** (Aia 26-6) (20.06.1889–16.02.1942, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd), tema naine **Taive-Alide Suurevälja** (39) ja poeg **Aksel Suurevälja** (16) (568, lk 640), Pärnu linnapea, jurist, Pärnu linna VTÜ esimees, Kaitseliidu Pärnumaa maleva juhatuse liige, lipnik **Priit Suve** (Valgetäht, Kotkarist) (Poska 26) (31.03.1901, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 20.04.1942) ja tema 70-aastane ema **Anna Suve** (14.03.1871–12.07.1941) (368; 424; 568, lk 641; 583, lk 514; 760, l 23), **Luise-Alvine Sõber** (Suur-Sepa 12) (28) (tema mees, vanglaülem Reedik Sõber jäi küüditamata) ja poeg **Jaak Sõber** (5) (568, lk 639–640), **Miia Sügis** (29) (tema mees kaitseliitlane **Artur Sügis** arreteeriti pärast küüditamist) ning tütred **Evi Sügis** (8) ja **Urve Sügis** (5) (568, lk 643), **Nadežda Šamšina** (Suur-Kuke 40) (20.09.1890, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd) (568, lk 643), juuksur **Maria Zauer-Birkmann** (Hommiku 5) (37) (tema mees Vassili-Vilhelm Zauer arreteeriti varem) (568, lk 645), vandeadvokaat, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Jaan Tallo** (Kaarli 12) (06.02.1896, erinõu-

pidamise surmaotsus täide viidud 17.08.1942), tema naine **Salme Tallo** (27.07.1906–07.07.1944) ning tütred **Tiio Tallo** (13), **Lehte Tallo** (10) ja **Ello Tallo** (11.06.1937–13.08.1944) (568, lk 649; 583, lk 521), kaitseliitlane, endise 1. soomusrongirügemendi ülem erukolonel **Karl Tallo** VR II/3 (Roosi 10-4) (17.02.1891, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 24.04.1942) ja tema naine **Margarita Tallo** (39) (568, lk 649; 583, lk 522; 600, lk 53; 617, lk 54, 60), politseinik, kaitseliitlane **Juhan Tamm** (18.10.1899–25.11.1941, suri eeluurimisel), tema naine **Lidia Tamm** (10.06.1902–04.02.1952) ning pojad **Jaan Tamm** (5) ja pooleaastane **Rein Tamm** (11.01.1941–1941) (568, lk 652; 584, lk 506), **Vladimir Tamm** (Jannseni 53) (29.03.1916, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd) (568, lk 653; 583, lk 528), **Aleksandra Tarando** (32) (tema mees Peeter Tarando arreteeriti varem) ja poeg **Peeter Tarando** (1940, suri asumisel) (568, lk 657), Kaitseliidu Pärnumaa maleva rühmapealik, vanglaametnik **Eduard Tint** (Väike-Veski 4) (17.10.1896, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 20.04.1942) ja tema naine **Sinaida Tint** (17.10.1896) (568, lk 666; 583, lk 548; 760, l 23), **Zoja Tolmatševa** (Tolmatšova) (Ringi 2-1) (37) (erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd) (568, lk 668), kaitseliitlane **Hermann Tomson** (Vee 14) (14.08.1903–21.06.1943, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd), tema naine **Aliide-Johanna Tomson** (41) ning tütred **Eevi Tomson** (6) ja 9-kuune **Tiiu Tomson** (28.08.1940–06.1941, suri teel) (568, lk 668), metsaametnik, kaitseliitlane **Endel Toome** (Valgetäht) (12.12.1906–22.10.1941, suri eeluurimisel) (568, lk 669; 584, lk 530), vandeadvokaat **August Tõnisson** (Valgetäht) (Kalevi 17) (24.06.1900, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 20.04.1942), tema naine **Aino Tõnisson** (34) ning pojad **Vello Tõnisson** (13), **Udo Tõnisson** (9) ja **Ago Tõnisson** (26.03.1934–26.12.1941) (568, lk 677; 583, lk 571), Kaitseliidu Pärnumaa maleva vaneminstruktor major **Martin** (Märt) **Tähiste** (Valgetähe III kl, Kotkaristi IV kl) (Pardi 10) (24.12.1898, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 17.08.1942), tema naine **Lidia Tähiste** (38) ja naise ema **Maria Meibaum** (1870–28.03.1946) (568, lk 679; 583, lk 569; 584, lk 546; 591, lk 274; 599, lk 33; 760, l 23), valgekaartlane **Mihhail Urmaste** (Riia mnt 57) (45) (erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd), tema naine **Ida-Vilhelmine Urmaste** (41) ning pojad **Feliks Urmaste** (6) ja **Mih-**

hail-Bruno Urmaste (4) (küüditati sünnipäeval) (568, lk 682), **Jaan Valga** (42) (erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd, vabanes 1944. aastal) (568, lk 705; 583, lk 591), politseinik **Heinrich Valter** (Kaevu 8) (28.01.1887–05.11.1942, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd), tema naine **Liisa Valter** (07.03.1897–14.02.1946) ja poeg **Hillar Valter** (4) (568, lk 690; 583, lk 593), **Maria Varendi** (47) (Poska 5) (tema mees, kauaaegne politseikomissar, kaitseliitlane Juhan Varendi oli küüditamise ajal Pärnu linna haiglas ja pääses seetõttu küüdirongist. Ta suri Pärnus 14. septembril 1941) ja poeg **Ants Varendi** (23.07.1921–02.11.1956) (65; 168; 568, lk 691), **Linda Vassil** (34) (tema mees, advokaat Paul Vassil ja poeg Jaan Vassil jäid küüditamata. P. Vassil arreteeriti 18. juunil) (568, lk 693), politseikomissar, kaitseliitlane **Juhan-Voldemar Vau** (Suur-Sepa 7) (17.11.1891, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 20.04.1942) ja tema naine, hambaarst **Efrosiinia Vau** (54) (368; 424; 568, lk 694; 583, lk 598), *Endla* koormeister **Apollon Verigin** (Virigin) (39) (erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd) ja tema naine **Ludmilla Verigin** (37) (568, lk 697), **Johannes Verigin** (37) (568, lk 697), tehaseomanik **Elja** (Elias) **Vesset** (Martna 2) (16.02.1871–29.01.1943, suri kinnipidamiskohas) (568, lk 699), äriomanik **Karl Viks** (01.02.1895–01.04.1944, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd), tema naine **Liina Viks** (46) ja poeg **Udo Viks** (11) (568, lk 701), võõrastemajaomanik **Juhan Villido** (Martna 14) (14.06.1877–03.04.1942, suri eeluurimisel) (küüditati sünnipäeval), tema naine **Sinaida Villido** (47) ning pojad **Feliks Villido** (16), **Heino Villido** (15) ja **Juhan Villido** (13) (568, lk 702), advokaat **Eugen Villmann** (Kingissepa 27) (41) (erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd), tema naine **Johanna Villmann** (33) ning tütred **Maja Villmann** (14) ja **Ingrid Villmann** (10) (568, lk 702; 583, lk 614), õpetaja, valgekaartlane, suurärimees, Isamaaliidu liige **Vladimir Vinogradov** (Aisa 19) (45) (erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd, vabanes 1956. aastal), tema naine **Ludmilla Vinogradova** (29.10.1899–31.03.1949), poeg **Aleksei Vinogradov** (6) ja tütar **Jelena Vinogradova** (20.02.1940–07.1941, suri küüditamisel) ning kasutütar **Tamara Milinsky** (16) (568, lk 529, 703; 583, lk 616), samuti **Mare Väin** (27) (Riia mnt 71/73) (tema vend Leo Väin arreteeriti varem) ja ema **Juuli Friedemann** (19.10.1883–1942) (568, lk 706).

Pärnu trükikoja omanik **Adolf Jansen** pääses küüditajate käest põgenema. Ta jutustab oma põgenemisest ja redutamisest (168): *See oli 13. juuni õhtul. Heitsin õhtul pahaaimamatult magama tavalisel ajal. Autosõidupõrina peale virgusin üles kell 3 hommikul. Vaatasin aknast välja. Nägin tänaval liikumas erakordselt rohkesti veoautosid, kuid ei märganud midagi erilist. Mõtlesin – tavaline venelaste trevooga, mine tea, mis neil jälle lahti on. Lõin käega ja heitsin uuesti voodisse ning uinusin.*

Kell 4 ärkasin uksekella helina peale uuesti. Vaatasin läbi akna välja ja nägin, et meie maja ees seisis (Brakmanni tän. 9) veoauto. Kuna minu juures elas kaasüürilisena raudtee revident..., keda mitmel puhul, ametiasjus, oli varemgi ööseti külastatud, siis arvasin, et seegi kord on tuldud temale järele.

Ta tõusiski, avas akna ja küsitles tülitamise põhjust.

– Keda otsite?

– Kas see on Janseni korter, hõigati alt. Laske kohe sisse, avage!

Kui ta aknalt pöördus ja ütles, et all on veoauto kahe NKVD mehe ja miilitsaga, taipasin kohe, et siin midagi head ei ole oodata. Seepärast ütlesin, et ta viivitagu ukse avamisega nii palju kui saab. Ise kiirustasin endale samal ajal mõned riidehilbud selga, soni pähe ja lippasin nii kiiresti kui sain, köögiuksest välja. Siit viis tee üle mitme aia, plangu ja väravate Hommiku tänavale, kus jooksin oma endise trükikoja maja hoovile. Ei olnud aega pikka aru pidada – iga minut oli kallis. Rebisin end siin üle kõrge laudadest seina ja sealt luugi kaudu oma endisesse autokuuri, mis nüüd seisis kasutamatult.

Siit piilusin läbi oksaavauste sündmusi väljas... Nägin, kuidas juba mõne minuti pärast üks veoauto samade „tunnustega" sõitis Vilido maja ette ja kuidas sealt majaperemees kogu oma perekonnaga toodi välja ja asetati autosse püssimeeste vahele. Samuti askeldati teise samasuguse autoga kõrvalmaja ees... Viibisin oma esialgses peiduurkas kuus ööd-päeva söömata ja joomata. Küll piinas esimestel päevadel nälg tugevasti ja ainukeseks toiduks oli mulle vihmavesi, mida korjasin räästa alt, kuid välja ei riskinud tulla... Nähes läbi avauste, kust vaade avanes Kuninga tänavale ja

Koidula platsile, kuis tuttavaid möödus toiduainetega, ei julgenud ma endast siiski anda elumärki, kuna iga katse võis maksta elu, sest sama kuuri juures asuvas majas töötas juute, kes mind kergesti võisid reeta.

Kuuendal ööl ei suutnud siiski enam kiusatusele vastu panna ja peale südaööd asusin redupaigast lahkuma. Et mitte kahtlust äratada, selleks määrisin oma riided lubjaga kokku, et võimalikult „stahhaanovliku" töömehe moodi välja näha. Võtsin kuurist ühe rohukoti, ladusin risu täis ning haarasin selga, nõnda, et selle suu kattis peaaegu näo ja nii liikusin öösel kella ühe ajal nagu aus töömees kunagi Aisa tänava suunas, kus mul tuttavaid... Kimbutajaid vastu ei juhtunud ja nii jõudsingi Aisa tänavasse oma varjupaika, milleks valisin üksiku pööningukambri, kust vargsi sai piiluda ka ümbruskonnas arenevat liikumist ja sündmusi. Päeval viibisin peamiselt omas kambris, kuna öösiti magamiskohta vahetasin võimalikult sageli, magades vaheldumisi sama maja pesuköögi ja sealauda peal. Soojematel öödel kasutasin magamiseks ka aia põõsaaluseid, kuna arvasin, et otsimise juhul siit on kõige kergem põgeneda. Nagu nüüd kuulsin, olid minu vangistajad väga raevutsenud ja esialgu tahtnud minu põgenemise eest teha vastutavaks korterikaaslast raudteeametnikku. Ent kuna see valdas hästi vene keelt, siis oli ta... neile selgeks teinud, et just nemad on süüdi minu põgenemises, kuna nad pole hoolega valvanud uksi – jätsid tagaukse valveta. Seepeale on mehed lahkunud, enne seda korterit läbi otsides selle pahempidi pööranud.

Oma uues peidukohas sain informatsiooni ka päevauudistest. Kõige enam tiivustas minu pääsmislootusi puhkenud sõda ja Saksa vägede võidukas edasitung... Kui 8. juuli keskpäeval nägin oma peidupaigast – pööningukambri aknast, et eesti sini-must-valge tõusis Linnahaigla lipuvardasse, seega oli mulle selge, et pääsmine on saabunud.

Kiiresti tõttasin alla, lõin uhkelt oma soni pähe ja sammusin tänavale. Siin kihas juba vaba elu. Inimesed jooksid, tõttasid, kõigil rõõmsad näod ees: Pärnu on vankadest puhas, Pärnu on vaba... Ka minu enesevangistus, mis oli kestnud 24½ ööd-päeva, lõppes. Olin jälle vaba inimene.

Kilingi-Nõmme.

Kilingi-Nõmme küüdiohvrid olid: konstaabel, kaitseliitlane **Paul Hõimoja** (01.12.1894–10.10.1941, suri eeluurimisel), tema naine, Naiskodukaitse liige **Ella-Adele Hõimoja** (13.12.1900–27.05.1942) ning lapsed **Helju Hõimoja** (15) ja **Endel Hõimoja** (12) (568, lk 409; 583, lk 86; 760, l 23; 769), Kilingi-Nõmme politseiametnik, kaitseliitlane **August Kaur** (Aia 2) (14.04.1905–17.06.1941, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Marie Kaur** (41) ning lapsed **Endel Kaur** (11), **Urve Kaur** (6) ja **Ülle-Mall Kaur** (2) (568, lk 444; 583, lk 145; 769), politseiametnik, kaitseliitlane **Jakob Lelle** (Valgetäht) (Pärnu 15) (30.12.1882–1944, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd), tema naine **Anna Lelle** (47) ja tütar **Evi Lelle** (11) (568, lk 496; 760, l 23; 769), vabrikuomanik, Isamaaliidu liige **Villem Lilleleht** (Kiriku 8) (12.11.1872–24.01.1942, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Marta-Marie Lilleleht** (37) ja poeg **Villu Lilleleht** (1940–07.1941) (568, lk 503; 583, lk 255), **Albert Oissaar** (Oissar) (11.01.1893–24.09.1941, suri eeluurimisel) ja tema naine **Marie-Johanna Oisaar** (22.06.1887, suri asumisel) (568, lk 549; 583, lk 338), **Elmar Pullerits** (16.04.1904–11.01.1942, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd, suri kinnipidamiskohas) ja tema naine **Linda Pullerits** (32) (568, lk 578), politseiametnik, kaitseliitlane **Peeter Raud** (Pärnu 20) (19.10.1880, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 13.04.1942) ja tema naine **Juuli Raud** (01.04.1886–30.11.1942, suri asumisel) (568, lk 592; 583, lk 427; 769), teemeister, kaitseliitlane **Eduard Sõber** (23.09.1899–01.03.1944, erinõupidamise otsus 10 aastat sunnitööd, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Hilda Sõber** (35) ja poeg **Peeter Sõber** (13) (568, lk 641; 769), ärijuht, Kaitseliidu Saarde malevkonna pealiku abi **Ants** (Hans) **Toompere** (Valgetäht, Kotkarist) (Aru 6) (17.12.1888, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 20.04.1942), tema naine postiametnik, Naiskodukaitse liige **Mare Toompere** (40) ning lapsed **Vilma-Eha Toompere** (14), **Ülo Toompere** (12) ja **Viiu Toompere** (4) (568, lk 670; 583, lk 555; 760, l 23; 769), äriomanik, Kaitseliidu kompaniipealiku abi, Isamaaliidu liige, **Alfred Veemees** (Pärnu 36) (01.02.1904, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 21.04.1942), tema naine, Naiskodukaitse liige **Minna-Pauline Veemees** (47) ja

tütar **Ene Veemees** (7) (568, lk 695; 583, lk 600; 760, l 23; 769), samuti **Liidia-Hilde Voll** (53) (tema mees Hendrik Voll jäi küüditamata) ja tütar **Valve Voll** (16) (568, lk 705).

Mõisaküla.

Mõisakülast küüditati: algkooliõpetaja Kaitseliidu Halliste malevkonna pealiku abi major **Juhannes-Jaan Allik** VR II/3 (Valgetäht) (Kingissepa 14) (08.10.1892, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 15.01.1942), tema naine **Alma Allik** (45) ning tütar **Helje Allik** (15) ja poeg **Taimo Allik** (13) (252; 568, lk 364; 583, lk 16; 598, lk 122; 600, lk 15; 760, l 23), Isamaaliidu liige **Alfred-Evald Joonet** VR II/3 (Kesk 8) (22.06.1897–26.09.1943, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Lotte-Adele Joonet** (18.05.1906–25.10.1948), poeg **Valfried-Johan Joonet** (11.07.1925–10.10.1951) ning tütred **Erika-Irene Joonet** (12) ja **Lilian-Elise Joonet** (10) (568, lk 420; 600, lk 23), jaamakorraldaja kaitseliitlane **Peeter Karu** (Sihveri 4) (18.07.1892–10.10.1944, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Alide Karu** (40) ning poeg **Uno Karu** (13) ja tütar **Helvi Karu** (10) (252; 568, lk 439), politseinik, kaitseliitlane **Mihkel Koolmeister** (20.12.1891, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 04.05.1942) ja tema poeg **Kalev Koolmeister** (17) (568, lk 461; 583, lk 178; 598, lk 123), tööline **Helmut Luik** (Pärnu 39) (08.06.1914–01.06.1944, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd) (568, lk 509; 583, lk 268; 598, lk 124), raudteelane, kaitseliitlane **Avo** (Boschko) **Nõlvak** (Raudtee maja 2) (28.03.1900, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 04.05.1942), tema naine **Hilda Nõlvak** (39) ja poeg **Rene Nõlvak** (14) (568, lk 547), **Maria Peedu** (05.04.1902) (568, lk 562), kaitseliitlane **Arnold Pitkäärt** (Kooli 17) (35) (erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd, vabanes 1956. aastal) (568, lk 570; 583, lk 382), algkoolijuhataja, Pärnumaa Õpetajate Liidu esimees, Mõisaküla VTÜ kauaaegne esimees, Kaitseliidu Halliste malevkonna propagandapealik n-leitnant **Elmar Raidal** (Glük) (Pärnu 29) (18.10.1889–09.08.1943, erinõupidamise otsus– 10 aastat sunnitööd), tema naine **Amalie Raidal** (48) (tütar Valve Raidal (26) ja poeg Arvo Raidal (20) jäid küüditamata) (251; 252; 568, lk 587; 583, lk 417; 598, lk 124; 760, l 23), Mõisaküla VTÜ kompaniipealik, raudteelane

August Soots (Põllu 2) (33) (erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd), tema naine **Ella-Elisabet Soots** (10.09.1913–17.05.1947) ja poeg **Kermo Soots** (7) (251; 568, lk 635; 583, lk 506; 598, lk 125) ning tööstur, kaitseliitlane **Villem Sumberg** (Kingissepa 10) (11.07.1880, vabanes asumiselt 1946. aastal) ja tema naine **Linda Sumberg** (40) (568, lk 639; 583, lk 511; 595, lk 130).

Sindi.

Sindist viidi ära: konstaabel, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Martin Kartus** (Valgetäht) (Jõe 6) (09.06.1892–02.06.1942, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Maria Kartus** (47), poeg **Martin Kartus** (11.07.1922) ning tütred **Tamara Kartus** (16) ja **Ilme Kartus** (19.04.1928) (568, lk 438–439; 583, lk 137), konstaabel, Kaitseliidu kompaniipealik, Isamaaliidu liige **Mihkel Lille** (Valgetäht, Kotkarist) (Pärnu mnt 93) (17.07.1880, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 19.02.1942) ja tema naine, Paikuse Naiskodukaitse jaoskonna esinaine **Hilda Lille** (45) ning tütred **Naima Lille** (13) ja **Esta Lille** (8) (568, lk 502; 583, lk 255; 760, l 23), tehaseomanik **Hirš Meiertal** (33) (erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd), tema naine **Rahil Meiertal** (24) ja mõnekuune tütar **Marina Meiertal** (sündis 1941. aastal) (568, lk 524), Sindi koguduse õpetaja, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Emil-Alfred Paigaline** (Vöörmani 2) (23.09.1884, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 21.04.1942) ja tema naine **Julie Paigaline** (43) (568, lk 555; 583, lk 353; 585, lk 354), samuti raudteelane, kaitseliitlane **Albert Rander** (25.12.1902–02.11.1951, suri asumisel), tema naine **Aliide Rander** (37) ning tütred **Silvi Rander** (10) ja **Milvi Rander** (4) (568, lk 589).

Abja vald.

Abja vallast küüditati: Kaitseliidu Halliste malevkonna majanduspealik, Isamaaliidu liige, endine Riigikogu liige, agronoom **Kristjan** (Christian) **Arro** (Kotkarist) (25.01.1885, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 21.04.1942), tema naine **Amalie-Ottilie Arro** (17.12.1889–19.12.1943) ning lapsed **Helga Arro** (14) ja **Arne Arro** (12) (tema pojad Endel Arro (24) ja Heino Arro (21) jäid küüditamata) (568, lk 370; 595, lk 95; 680; 760, l 24), kaupmees, kaitseliitlane **Mats Arro** Abja-Paluojalt (27.03.1882, erinõupidamise ostus –

5 aastat sunnitööd, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Ann Arro** (14.01.1887–1942) ja tütar **Elvi Arro** (33) (568, lk 370; 583, lk 28), arst, Naiskodukaitse Abja jaoskonna esinaine **Els-Aliine Blum-Sapas** (03.08.1892–14.08.1945, surnud asumisel) Saapa talust ning tütred **Alma Blum-Sapas** (14), **Ingrid-Klaara Blum-Sapas** (11) ja **Ilme-Maria Blum-Sapas** (9) (568, lk 377; 595, lk 95; 760, l 23), politseinik, kaitseliitlane **Kalju Ereline** (27.02.1879–02.12.1941, suri kinnipidamiskohas) ja tema naine **Anna-Amalie Ereline** (51) (568, lk 388; 583, lk 52), suurtalunik, agronoom, Riigikogu liige **Tõnis Kalbus** (04.12.1880–03.1942, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd) (tema naine Salme Kalbus ja tütar Juta Kalbus jäid küüditamata, kuna nad ei olnud küüditamise ajal kodus) ja poeg **Endel Kalbus** (26) (568, lk 431; 583, lk 121; 595, lk 99; 680), talunik **Peeter Kartus** (568, lk 439), **Johann** (Juhan) **Kirik** (22) (568, lk 450), algkooliõpetaja **Hella-Maimu Kuum** (14.12.1896–08.03.1943) (tema mees Peeter Kuum oli arreteeritud varem) ning lapsed **Peeter-Lembit Kuum** (06.01.1927–1945, suri asumisel), **Hilja-Maimo Kuum** (12) ja **Elvi-Pilvi Kuum** (10) (568, lk 477; 760, l 24), suurtalunik **Peeter Lapp** (55) (erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd) ja tema naine **Hilda Lapp** (30) (568, lk 491; 583, lk 233), talunik, kaitseliitlane **Ants Mikk** (22.06.1908, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 25.08.1942) (568, lk 529; 583, lk 290; 596, lk 110; 598, lk 110), suurtalunik kaitseliitlane **Benjamin Martin** (49), tema naine **Alide Martin** (38) ja kasutütar **Milvi Pärn** (12) (568, lk 521, 583), raudteelane, Kaitseliidu rühmapealik **Hendrik Mäger** (21.02.1903, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 20.04.1942) (568, lk 535; 583, lk 312; 598, lk 110; 760, l 24), Kaitseliidu Halliste malevkonna pealik n-leitnant **Peeter Nõmm** (24.09.1895, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 04.05.1942) ja tema naine, Naiskodukaitse liige **Linda Nõmm** (39) (568, lk 547; 583, lk 335; 598, lk 110; 760, l 24), suurtalunik **Jaan Pärna** (51) (erinõupidamise ostus – 5 aastat sunnitööd, vabanes 1945. aastal), tema naine **Alma-Alvine Pärna** (54) ning pojad **Jaan Pärna** (23), **Erich-Heinrich Pärna** (21) ja **Jaak Pärna** (04.11.1922–09.1943) (568, lk 585; 583, lk 405; 595, lk 113), talunik **Alfred Roger** (46) (eriõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd, vabanes 1945. aastal) (568, lk 602; 583, lk 448), **Anna Soots** (07.11.1888) (583, lk 506), Naiskodukaitse liige **Marie-Rosalie Tõrvand** (25.09.1886, erinõupidamise surmaotsus täide viidud

13.04.1942) (568, lk 678; 583, lk 573; 595, lk 116), suurtalu perenaine **Anna Tünder** (15.04.1890, erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd, vabanes 1943. aastal) ja tema poeg **Johannes Tünder** (1916) (568, lk 680; 583, lk 568; 595, lk 116), politseinik, kaitseliitlane **August Ungru** (13.09.1903–12.01.1945), tema naine **Liidia Ungru** (26) ja tütar **Elve Ungru** (3) (568, lk 681; 595, lk 117), samuti **Otilie-Eva Unt** (Hunt) (28) (tema mees kaitseliitlane Alfred-Hans Unt jäi küüditamata. Ta langes metsavõitluses 08.12.1951) ning lapsed **Valve Unt** (4) ja **Ilmar Unt** (3) (568, lk 681; 595, lk 117).

Are vald.

Are vallast küüditati: **Eduard Erg** (11.09.1896–04.07.1941, suri kinnipidamiskohas) (568, lk 388), Kaitseliidu Jaagupi malevkonna pealiku abi **Jakob Naudi** Niidu küla Mõisamaa talust (20.08.1881–16.08.1941, suri eeluurimisel), tema naine **Olga Naudi** (44), poeg **Hillar Naudi** (16) ning tütred **Maie Naudi** (12) ja **Mare Naudi** (4) (568, lk 541; 583, lk 322; 760, l 23), Kaitseliidu Audru malevkonna pealiku abi **Voldemar Pavelson** (15.01.1898–12.10.1944, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd), tema naine **Hilda-Marie Pavelson** (28) ja tütar **Luule Pavelson** (8) (568, lk 561; 760, l 23), samuti kaubalaevade ja riidevabrikuomanik **Johan Petermann** (21.03.1891–08.04.1942, surnud kinnipidamiskohas) ja tema naine **Helene-Rosalie Petermann** (47) (568, lk 565–566).

Audru vald.

Audru valla küüdiohvrid olid: kooliõpetaja, Kaitseliidu Audru malevkonna pealiku abi **Jakob Tamm** (Kotkarist) (01.09.1900, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 13.04.1942), tema naine **Natalie Tamm** (15.01.1904–1945), lapsed **Lehti Tamm** (7) ja **Ain Tamm** (15.11.1936, suri asumisel) ning 73-aastane ema **Anna Tamm** (1868, suri asumisel) (568, lk 652; 583, lk 527; 760, l 23).

Halinga vald.

Halinga vallast küüditati: kooliõpetaja, kaitseliitlane kapten **Karl Alamäe** VR II/3 (Valgetäht) (24.03.1888, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 21.04.1942), tema naine **Liina Alamäe** (10.02.1889–18.10.1941, suri asumisel) ning lapsed **Karl Alamäe**

(20) ja **Maimu Alamäe** (16) (568, lk 362–363; 583, lk 14; 600, lk 15), konstaabel, kaitseliitlane **Jaan Joosep** (Valgetäht) (24.09.1891, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 21.04.1942), tema naine, Naiskodukaitse liige **Anna Joosep** (37) ja poeg **Elmar Joosep** (17) (tütar Maimu Joosep (14) jäi küüditamata) (568, lk 421), Isamaaliidu liige **Aleksander Jürimäe** (Valgetäht) (29.10.1883–21.10.1941, suri kinnipidamiskohas) ja tema naine **Marie Jürimäe** (59) (568, lk 426), **August Kiidemaa** (39) (erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd), tema naine **Christine Kiidemaa** (39) ning pojad **Vello Kiidemaa** (5) ja pooleteise-aastane **Arvo Kiidemaa** (568, lk 447), konstaabel, kaitseliitlane **Anton Luster** (03.07.1882, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 13.(17).08.1942), tema naine **Liisa Luster** (49) ja kasutütar **Helmi Kalvik** (12) (568, lk 434, 512), suurtalunik, agronoom **Jaan Simson** (41) (erinõupidamise otsus – 8 aastat sunnitööd, vabanes 1942. aastal), tema naine **Valentina Simson** (33), poeg **Jaan Simson** (5) (568, lk 629–630) ja **Katerina Simson** (suri asumisel) (568, lk 630), samuti talunik **Mihkel Tõnsing** (13.02.1891–21.10.1941) Pitsalu külast (584, lk 545).

Häädemeeste vald.

Häädemeeste vallast küüditati: Kase talu peremees **Maks-Miljan Behrsin** (683, lk 36), talunik, kaitseliitlane **Johannes** (Juhan) **Post** (02.(12).05.1900–18.11.1941, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Amanda-Ernestine Post** (41), pojad **Ülo Post** (16) ja **Endel Post** (12) ning tütar **Helle Post** (3) (568, lk 573), samuti **Felix Prink** (08.02.1890) (568, lk 575).

Kaisma vald.

Kaisma vallast viidi küüditamisel ära: **Aleksander Valguta** 1895–29.07.1944, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd) (583, lk 592) ning politseiametnik, kaitseliitlane **Mart Veeroja** (52), tema naine **Elise-Johanna Veeroja** (27.01.1898–21.12.1941, suri asumisel) ja tütar **Leida Veeroja** (16) (568, lk 695).

Laiksaare vald.

Laiksaare valla küüdiohvrid: konstaabel, Kaitseliidu kompaniipealik **Mihkel Ausmaa** Urissaare külast (17.03.1889–13.11.1941,

suri kinnipidamiskohas), tema naine **Alma-Johanna Ausmaa** (56) ning pojad **Kalju Ausmaa** (14) ja **Erich Ausmaa** (12) (568, lk 372; 583, lk 33; 760, l 23), Tuuba suurtalu omanik, Kaitseliidu rühmapealik **Voldemar Kamdron** (Kotkarist) (31.03.1900, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 21.04.1942), tema naine **Austra Kamdron** (33) ja 73-aastane ema **Liene Kamdron** (12.12.1867–1943) (568, lk 434; 583, lk 129; 760, l 23), talunik **Jaan Leibur** (10.02.1894–04.09.1942, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd), tema naine **Anna Leibur** (42), tütred **Linda Leibur** (16) ja **Valli Leibur** (15) ning poeg **Ants Leibur** (9) (568, lk 495; 583, lk 241), samuti talunik, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **August Murd** (28.06.1905, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 21.04.1942), tema naine **Maria Murd** (34) ning tütred **Laine Murd** (18.08.1931–12.09.1945) ja **Maret Murd** (8) (568, lk 532; 583, lk 305).

Lelle vald.

Küüditati: Tiigi suurtalu peremees, konstaabel, kaitseliitlane **Theodor Laas** (02.08.1889–25.01.1945, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd, suri kinnipidamiskohas) ja tema naine, Naiskodukaitse liige **Maria Laas** (42) (568, lk 487; 772, lk 23), kooliõpetaja, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Johannes Laretei** (27.03.1900, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 04.05.1942) (568, lk 491), talunik, kaitseliitlane **Aleksander Tammsar** (Tammsaar) (23.09.1897–15.11.1941, suri eeluurimisel), tema naine **Linda Tammsar** (32) ning tütred **Elve Tammsar** (10) ja **Helju Tammsar** (9) (568, lk 655; 772, lk 23), samuti jahu- ja villatööstuse omanik, jurist (korp! *Ugala*), Kaitseliidu kompaniipealik lipnik **Voldemar Virkus** (19.01.1897, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 13.04.1942), tema naine **Alide Virkus** (41), tütred **Virve Virkus** (15) ja **Helle Virkus** (13) ning pojad **Arvo Virkus** (11) ja **Henno Virkus** (9) (568, lk 703; 583, lk 616; 760, l 23; 772, lk 23).

Orajõe vald.

Orajõe vallast viidi ära: **Anton Galevius** (20.10.1916–10.09.1041) (568, lk 394; 583, lk 59) ning Ikla jaamaülem **Johann Letner** (22.09.1887–16.11.1942, arreteeriti asumisel, rahvakohtu otsus – 5 aastat sunnitööd) ja tema naine **Lilli Letner** (41) (568, lk 500).

Paikuse vald.

Paikuse vallast küüditati talunik, kaitseliitlane **Kaarel Silvere** (17.05.1901) (568, lk 629).

Rajangu vald.

Rajangu valla küüdiohvrid olid: Naiskodukaitse esinaine **Meeta-Amalie Jänes** (41) (vabanes asumiselt 1957. aastal. Tema mees Arnold Jänes ja poeg Lembit Jänes põgenesid metsa*) ning tema tütred **Taimi Jänes** (12) ja **Ivi Jänes** (6) (568, lk 423; 657, lk 147; 760, l 23), Kamara talu peremees **Richard-Herman Lauba** (17.05.1896–1941, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd) (568, lk 491; 583, lk 234; 598, lk 131), agronoom **Hans Meltsas** (16.05.1889–07.01.1942, suri kinnipidamiskohas) ning tema pojad **Jaan Meltsas** (14) ja **Hans Meltsas** (7) (568, lk 525; 584, lk 282; 595, lk 133), suurtalunik **Hendrik Naaris** (Naeris) (13.05.1877–1942, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd), tema naine **Anna Naaris** (46) ja poeg **Hendrik Naaris** (1929) (568, lk 540; 595, lk 133), **Martin Remmel** (1921–20.01.1943, tribunali otsus – 5 aastat sunnitööd) (583, lk 441; 595, lk 138; 598, lk 131), Ruukli talu peremees **Hans** (Ants) **Rõigas** (08.02.1886–12.1944, suri asumisel) ja tema naine **Mari** (Marie) **Rõigas** (07.02.1886–12.04.1955) (568, lk 607), **Jaan Teearu** (1910, erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd) (583, lk 538; 598, lk 131), samuti suurtalunik **Peeter Toodo** (Toodu) (29.02.1892, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd, suri asumisel), tema naine **Ella-Kristiine Toodo** (37) ning tütred **Leili Toodo** (14), **Linda Toodo** (13) ja **Aino Toodo** (11) (568, lk 669; 583, lk 553; 598, lk 132).

Sauga vald.

Küüditati: konstaabel, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Aleksander Auste** (Austee) (01.10.1885, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 25.08.1942) ja tema naine **Amalie Auste** (59) (568, lk 372; 583, lk 33) ning talunik, Kaitseliidu kompaniipealik, Isamaaliidu liige

---

* **Arnold Jänes** (06.12.1901–15.11.1944) arreteeriti 17.10.1944. **Lembit Jänes** (19) osales metsavõitluses ning võttis aktiivselt osa Omakaitse Mõisaküla kompanii tegevusest (568, lk 423; 657, lk 147).

Martin Koger (23.12.1904, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 20.04.1942) (568, lk 456; 760, l 23).

Seliste vald.

Seliste vallast viidi ära: Kaitseliidu kompaniipealik, Isamaaliidu liige **Hans Anspal** (1899, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 31.05.1942) ja tema naine, kooliõpetaja **Linda Anspal** (51) (568, lk 367; 583, lk 24; 760, l 23), EAÕK Tõstamaa-Seli koguduse preester, Isamaaliidu liige **Nikolai Leisman** (13.06.1901–19.05.1943, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd), tema naine **Marta Leisman** (13.06.1903–1943) ja poeg **Georg Leisman** (11) (8; 21; 35; 568, lk 495; 583, lk 242), Kaitseliidu Pärnumaa meriüksuste pealik kaptenleitnant **Eustaatius Miido** VR II/3 (48) (erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd, vabanes asumiselt 1956. aastal), tema naine **Klaara-Emilie Miido** (44), pojad **Tõnis Miido** (20) ja **Henno Miido** (15) ning 75-aastane isa **Jüri Miido** (30.06.1866–1942) ja ema **Liina Miido** (05.12.1870–1942) (568, lk 528; 583, lk 298; 600, lk 36; 760, l 23), samuti talunik, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Juhan Suluste** (Valgetäht) (07.11.1895, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 04.05.1942), tema naine **Liidia Suluste** (35) ja 76-aastane ema **Leena Suluste** (19.06.1865) (568, lk 639; 583, lk 511).

Soontaga vald.

Soontaga vallast küüditati vaid üks perekond – konstaabel **Hans Ritso** (31.11.1896–28.05.1945, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Hilda Ritso** (24) ning pojad **Hans Ritso** (25.10.1928–28.05.1954) ja **Väino Ritso** (30.03.1940–01.12.1947) (155; 568, lk 601; 583, lk 447).

Tahkuranna vald.

Tahkuranna valla küüdiohver oli **Mihkel Männiaru** Leina külast (13.07.1897, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd) (568, lk 537; 583, lk 315).

Tali vald.

Tali vallast viidi ära: kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige Paru suurtalu peremees **Hendrik Kaldmäe** (14.05.1888–22.01.1942, suri

eeluurimisel), tema naine **Elsa-Alide Kaldmäe** (44) ning lapsed **Karl Kaldmäe** (16), **Linda Kaldmäe** (14) ja **Ants Kaldmäe** (8) (568, lk 431–432; 584, lk 121; 595, lk 99), Tuuliku küla Tormi suurtalu peremees, Isamaaliidu liige **Peeter Kaur** (20.02.1873–23.11.1941, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Marie Kaur** (43) ja tütar **Liidia Kaur** (18) (568, lk 444; 584, lk 145), talunik, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Elmar-Reinhold Kurm** (12.04.1910–14.08.1943, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Ella-Rosalie Kurm** (28) ning tütred **Viive** (Viivi) **Kurm** (5) ja **Tiiu Kurm** (4) (568, lk 475), talunik, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Voldemar Nõmm** (1872–07.03.1943, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd, suri asumisel), tema naine **Emilie Nõmm** (15.04.1896–08.1944) ning lapsed **Linda-Marianne Nõmm** (01.06.1921–08.1944) ja **Jaan-Helmut Nõmm** (7) (568, lk 547; 583, lk 335), suurtalunik, vallavanem, Isamaaliidu liige **Mihkel Oks** (25.12.1870–25.12.1941, suri kinnipidamiskohas) ja tema naine **Elisabeth Oks** (16.08.1873, suri asumisel) (568, lk 550; 584, lk 330), suurtalunik **Hendrik Rätsep** (01.01.1911–16.06.1944, suri asumisel), tema naine Tali Naiskodukaitsejaoskonna esinaine **Heidi Rätsep** (28) ning pojad **Peeter Rätsep** (14), pooleteise-aastane **Toomas Rätsep** (27.11.1949, vabanes asumiselt 1947. aastal) ja kahekuune **Prits Rätsep** (24.03.1941, vabanes asumiselt 1947. aastal) (568, lk 609; 760, l 23), talunik, Isamaaliidu liige, Kaitseliidu kompaniipealik n-leitnant **Peeter Soonets** (Valgetäht) (04.12.1891, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 24.04.1942), tema naine **Tiina Soonets** (14.04.1896–22.11.1949), lapsed **Helgi Soonets** (19) (küüditati oma sünnipäeval), **Margus Soonets** (06.11.1924–1956, arreteeriti asumisel) ja **Valli Soonets** (14), samuti 79-aastane isa **Jaan Soonets** (1862, suri asumisel) ja 70-aastane ema **Mari Soonets** (30.01.1870, suri asumisel) (568, lk 634; 583, lk 505; 760, l 23), samuti talunik, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Jaan Tallo** (24.02.1876–23.11.1941, suri eeluurimisel), tema naine **Elsa Tallo** (51) ning lapsed **Valli Tallo** (19), **Heino Tallo** (14) ja **Liia Tallo** (12) (568, lk 649; 584, lk 502), **Juuli-Alide Teearu** (21.05.1892–24.01.1942) (tema mees Peeter Teearu küüditati Tori vallast), tütar **Nelli Teearu** (21), ema **Kadri Teearu** (16.01.1864–09.1941), naise ema **Anu Lombak** (20.04.1866–06.1941) ja naise isa **Hendrik Lombak** (21.03.1863–12.1942) (568, lk 506, 660).

Tihemetsa vald.

Tihemetsa vallast viidi küüditamisel ära: suurtalunik **Jaan Gross** Kamali külast (10.05.1886–18.01.1943, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd, suri asumisel), tema naine **Maria Gross** (25.11.1891–06.11.1944), tütar **Alma Gross** (25) (jäi kadunuks) ja poeg **Jaan Gross** (12) (568, lk 398–399; 583, lk 64), Näsa suurtalu peremees **Mart Kirik** (19.09.1884–08.02.1943, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd, suri kinnipidamiskohas) (568, lk 450; 583, lk 159), suurtalunik **Hendrik Lensment** (12.07.1897–23.07.1957, jäi arreteerimata, suri asumisel), tema naine **Liisa Lensment** (44), tütar **Elsa Lensment** (15) ja poeg **Juhan** (Johan) **Lensment** (8) (568, lk 497), Anni talu peremees, Kaitseliidu Saarde malevkonna pealik lipnik **Juhan Mitt** (08.03.1892–23.09.1941, suri kinnipidamiskohas) (568, lk 530; 584, lk 292; 760, l 23; 769), Tihemetsa Metsatehnikumi direktor, teadusdoktor *dr rer for* (1929) **Paul Reim** (13.02.1901, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 24.04.1942), tema naine **Elsa Reim** (35), tütred **Malle Reim** (8), **Helle Reim** (7), **Tiiu Reim** (19.03.1936–12.03.1942) ja poeg **Mart Reim** (2) (568, lk 595–596; 575, lk 49–50; 583, lk 436), talunik, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Hans Sapas** (07.06.1881, erinõupidamise otsus – 5 aastat sunnitööd) (568, lk 616; 583, lk 478), samuti kaitseliitlane **Hans Villemi** (18.12.1894, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 25.08.1942), tema naine **Alma Villemi** (33) ja tütar **Aime Villemi** (5) (568, lk 702; 583, lk 614).

Tori vald.

Tori valla küüdiohvrid olid: Puista talu peremees, Isamaaliidu liige, Kaitseliidu rühmapealik seers **Feliks Kaldmaa** (Kaldma) (27.10.1903, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 04.05.1942), tema naine **Herta Kaldmaa** (33), poeg **Ülo Kaldmaa** (8) ja ema **Augustine Kaldmaa** (21.08.1880–1943) (568, lk 431; 583, lk 122; 760, l 23; 769), suurtalunik, kaitseliitlane **Julius Lossmann** (08.09.1895–05.02.1942, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Milda** (Hilda) **Lossmann** (33) ja tütar **Elvi Lossmann** (9) (568, lk 507), suurtalutalunik, Riigikogu liige ja põllutööminister **Theodor-Johannes Pool** Piistaoja külast (08.12.1890, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 25.08.1942), tema naine **Ida Pool** (38), poeg **Ain-Matt Pool** (14) ja tütar **Mall-Ruth Pool** (11) ning ema **Julia-Elisabeth Pool**

(08.01.1872–23.04.1943) (568, lk 572–573, 583, lk 386; 680), **Jaan Nuut** (1871, surmaotsus täide viidud 07.06.1942 (568, lk 547), talunik, Kaitseliidu Riisa ratsakomando pealik vèebel **Jaan Riis** VR II/3 (Valgetäht, Kotkarist) (14.07.1881–17.04.1942, suri eeluurimisel), tema naine, Riisa Naiskodukaitse jaoskonna esinaine **Irma Riis** (31) ning pojad **Ado Riis** (8), **Jaan Riis** (7) ja **Jüri Riis** (5) (568, lk 599; 600, lk 47; 760, l 23), talunik, kaitseliitlane **Peeter Teearu** (54) (tribunali otsus – 5 aastat sunnitööd, vabanes 1946. aastal) (583, lk 539), samuti koolijuhataja, Kaitseliidu Tori malevkonna pealik kapten **Tõnis Virula** (Valgetäht) (06.07.1894, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 17.08.1942), tema naine, Tori Naiskodukaitse jaoskonna esinaine **Hilda Virula** (44) ning lapsed **Lembit Virula** (17), **Vaiki Virula** (14) ja **Viivi Virula** (8) (568, lk 703; 583, lk 617; 760, l 23).

Tõstamaa vald.

Tõstamaalt viidi ära: äriomanik, Kaitseliidu Soontaga malevkonna pealik n-leitnant **Aleksander Koppel** (31.05.1906, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 04.05.1942) ja tema isa, vallavolikogu liige **Aleksander Koppel** (14.01.1880–1942, suri kinnipidamiskohas) (568, lk 462; 583, lk 181; 591, lk 91; 760, l 23) ning Tõhela küla Teoste talu peremees, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Jaan Teoste** (23.09.1886–13.06.1942, suri eeluurimisel), tema naine **Sofia Teoste** (24.09.1887, suri asumisel), poeg **Anton Teoste** (18.04.1914, suri asumisel) ja tütar **Lilli Teoste** (28.11.1922, suri asumisel). Hukkus kogu perekond. (568, lk 662; 584, lk 519).

Vändra vald.

Vändra vallast küüditati: **Liisa Adamson** (1868, suri asumisel) (568, lk 360), talunik, vallavanem, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Voldemar Altsaar** (Valgetäht) (15.11.1886–20.12.1941, suri kinnipidamiskohas), tema naine **Erna Altsaar** (43) ning tütred **Asta Altsaar** (17), **Valli Altsaar** (8) ja **Anne Altsaar** (4) (568, lk 365; 583, lk 19), **Vilma-Margareta Avingo** (41) (tema mees Tõnis-August Avingo*

---

* Kaitseliidu Pärnumaa maleva pealik kolonelleitnant **Tõnis-August Avingo** Suure-Jõe talust arreteeriti 03.10.1949. Tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd. (568, lk 373; 583, lk 34).

pääses küüditamise eest põgenema) ja tütar **Ruth Avingo** (14) (568, lk 373; 760, l 25), Maalussaare suurtalu peremees **Karl Hansen** (09.04.1893–08.09.1941, suri eeluurimisel), tema naine **Ella Hansen** (1901–09.07.1943) ja tütar **Helmi Hansen** (13) (568, lk 403; 583, lk 70), **August Kahju** (30) (erinõupidamise otsus – 3 aastat sunnitööd (568, lk 428; 583, lk 119), politseiametnik, kaitseliitlane **Jaan Niidu** (Valgetäht) (22.08.1879, erinõupidamise surmaotsus täide viidud 30.08.1942), tema tütar **Asta-Marianne Niidu** (19) ja poeg **Jaan-Erik Niidu** (14) (568, lk 543; 583, lk 326), Kaitseliidu Vändra malevkonna pealiku abi kapten **Mart Unt** (1893, Kirovi oblastikohtu surmaotsus täide viidud 20.02.1942), tema naine, Naiskodukaitse liige **Linda Unt** (26.07.1893–1942) ja poeg **Kalle Unt** (11) (568, lk 682; 760, l 23), samuti **Elfriede-Erika Võsa** (33) (vabanes asumiselt) (568, lk 706).

Ilmneb, et *nõukogude-vastase elemendi* küüditamisplaani täitmisel jäid *troika* protokollidesse küüdiohvritena kantud isikutest ära viimata Pärnust – **August Annus** (1888), **Heiti Arumäe** (1929), **Sulev-Andreas Arumäe** (1931), **Friedrich Fridrichson** (1918), **Kohe Haitov** (1890), **Enn Isand** (1940), **Johanna Isand** (1911), **Adolf Jansen** (1888), **Vanda Kivisikk** (1919), **Tiiu Kullerkupp** (1932), **Priit Liik** (1939), **Riina Lillman** (1879), **Mai Meenov** (1940), **Aliide Nõmm** (1912), **Ksenja Nõmm** (1920), **Mihkel Nõmm** (1894), **Astrik Paim** (1939), **Eo Paim** (1936), **Hendrik Paim** (1905), **Olga Paim** (1909), **Liisa-Aleksandra Pallik** (1912), **Evi Pass** (1934), **Elene Piche** (1903), **Helju Piche** (1926), **Neeme Piche** (1898), **Anna Põld** (1881), **Kolja Saar** (1900), **Leena Saar** (1867), **Peeter Schamschin** (1894), **Erik-Vilhelm Seiler** (1922), **Maria Seiler** (1862), **Martin Seiler** (1894), **Arnold Sommer** (1905), **Rudolf Sõber** (1906), **Maria Tolmatševa** (1924), **Aadu Tomson** (1934), **Liina Tähiste** (1927), **Juhan Varendi** (1892), **Paul Vassil** (1894), **Jaan Vassil** (1936) ja **Irina Vau** (1919), Kilingi-Nõmmelt – **Arnold Ahtmaa** (1903), **Viivi Ahtmaa** (1913), **Albert Oissar** (1923), **Arvi Säre** (1911), **Hendrik Voll** (1885), **Leonhard Õimoja** (1927), Mõisakülast – **Anna Kiviselg**, **Viiu Koolmeister** (1900), **Koolmeister** (eesnimi puudub) (1928), **Ants Pitkart** (Pitkäärt) (1935), **Elfriede Pitkart** (1910), **Arvo Raidal** (1921) ja **Valve Raidal** (1914), Abja vallast – **Endel Arro** (1916), **Heino Arro** (1920), **Aadi Ereline** (1939), **Luule**

Ereline (1932), **Reda Ereline** (1912), **Viivi Ereline** (1936), **Juta Kalbus** (1920), **Salme Kalbus** (1884), **Ilmar Martinson** (1838), **Linda-Maria Martinson** (1905), **Aino Piirsalu** (1908), **Olev Piirsalu** (1904), **Lembit Soots** (1923), **Leo Soots** (1928), **Maimu Soots** (1912), **Õie Soots** (1925), **Alfred Unt** (1899), Are vallast – **Juulia Pavelson** (1861), **Ellen Petermann** (1923) ja **Helju Petermann** (1921), Audru vallast – **Jakob Tamm** (1936), Halinga vallast – **Aino Alamäe** (1927), **Maimu Joosep** (1926), Paikuse vallast – **Avo Andrekson** (1931) ja **Maria Tomberg** (1880), Rajangu vallast – **Arnold Jänes** (1901), **Lembit Jänes** (1922) ja **Villem Leitner** (1936), Sauga vallast – **Juhan Koger** (1935), Tali vallast – **Lehte-Elenora Nõmm** (1932), **Salme-Henritte Nõmm** (1923), **Karl Tallo** (1923) ja **Kati Tallo** (1919), Tihemetsa vallast – **Leonhard-Johannes Gross** (1919), **Hendrik Kirik** (1913) ja **Jaan Maide** (1896), Tori vallast – **Elvi Loosme** (1932), **Emiilie Loosme** (1885) ja **Karl Loosme** (1885), Tõstamaa vallast – **Aino Koppel** (1939) ja **Hilda Koppel** (1912) ning Vändra vallast – **Tõnis-August Avingo** (1887), **Enno Unt** (1922) ja **Laine Unt** (1920). Nii jäi küüdirongist maha 98 *troika* poolt arreteerimisele või väljasaatmisele määratud isikut. Põhjuseks oli siin asjaolu, et isik ei olnud küüditamise ajal kodus, oli vahetanud vahepeal elukohta, oli põgenenud küüditamise eest või teda ei leitud, kuna troika oli esitanud venekeelse protokolli koostamisel oma ohvri nime või elukoha andmed vigaselt jms.

Kui *nõukogudevastase elemendi küüditamisplaan* nägi *troika* protokollide järgi ette 773 inimese äraviimise, ja maha jäi neist 98 (554, lk 276), siis saadi seda plaani täita vaid 675 küüdiohvri osas. Kuna siinsetel andmetel on nimeliselt teada 767 Pärnumaalt pärit juuniküüdiohvrit, siis viis küüdirong ära ju 92 *plaanivälist isikut.* Järelikult pidi olema küüditavate reserv, kelle hulgast võeti inimesi *puudujäägi katteks*

Pühapäeva pärastlõunal, kui küüditatute rong lahkus, piserdas peenikest jahedat uduvihma. Linn oli välja surnud. Rahva hulgas valitses masendus – tänaval kohtunud tuttavad kõnelesid nagu matustel omavahel poolihääli. Valitses üldrahvalik lein.* Usuti, et

---

* 1942. aastal kuulutati pühapäev, 14. juuni Eesti rahva leinapäevaks ja kõigis kirikutes peeti palve-jumalateenistust (75; 114).

see mis toimus 14. juunil, on vaid inimeste Venemaale vedamise algus. Ka Soontaga valla punategelased seletasid, et seekordne küüditamine oli alles *esimene suurem sõel.* Sellele järgneb *peenem sõel,* mis viib ära kõik hallparunid ja töörahva kurnajad. (155). Oodati hirmuga trellitatud loomavagunite tagasitoomist. Paljud käisidki aeg-ajalt Papiniidus kaemas, kas vagunid on juba kohal. Elu oli nagu painajalik unenägu. (177).

Meenutatakse (529): *Sirelid ja ristikheinad õitsesid, kui nad kodust ära viidi. Piserdas peenikest vihma ja üksik hiline kägu kukkus kodukaasikus.*

See kõik tuli nii ootamatult ja nii jõhkralt, et lõi oimetuks ja tuimaks esimesel silmapilgul. Alles hiljem hakati taipama, mida see kõik tähendab.

Magati rahulikult ja pahaaimamatult, kui äkki ukse ette vurises veoauto... Ja siis järgnes muu, mis oli nii kohutav, et sellest ei lubanud jubedad teomehed hiljem jutustada ainukestel erapooletutel nägijatel-kuuljatel – küüdikorras väljaaetud autojuhtidel. Alles nüüd hiljem võivad need mehed jutustada, kuidas perekonnaisad langenud aluspesuväel sõnatult voodiäärele, kui neile metsiku väljaküüditamise otsus ette loetud, kuidas naised viskunud hüsteerilises nutus põrandale, paludes, et neid parem juba kohe kohapeal tapetaks, ja kuidas unest üleskohutatud lapsed viselnud koos emadega nutukrampides.

Ent siin ei aidanud ei pisarad ega palved. „Isa" Stalin ei tunne pisaraid. Võõras püssimees seisis külmalt ja kalgilt ukselävel. Tema oli niisuguseid pilte juba küllalt näinud... Järgnes tühjus ajus ja hinges. Siis veeti nad kui tapaloomad veoautole, mis vuras minema teadmata kuhu, teadmata – milleks.

See ohvrite tuim tardumus mõjus kuidagi ebamugavalt meie oma rahvusest punastele teomeestele, kes ei olnud suutnud veel tappa eneses kõiki inimlikke tundeid, nagu seda nõuab bolševistlik kaanon...

Küüditamise päeval imestanud Vene ohvitseri naine Pärnus, mispärast on eestlased väga pahurad ja tuttav kaupmees ei võtnud

isegi tema tervitustki vastu. Naine kurtis, et ta ei teadvat, mis on juhtunud. Kui talle asjalood ära seletati, löönud ta kolm korda ristimärki ette ja öeldud: *Siis nii kaugel ollakse juba teilgi. Ei maksa nutta, meie oleme sellega harjunud, peate ka teie harjuma. Teil viiakse võib-olla mõned tuhanded, aga vaat meil Ukrainas... Teil harjumata asi!* Ta vannutas korteri pererahvast, et nad tema jutust kellelegi ei räägi. (176).

Laupäevase, 14. juunil 1941 ilmunud ajalehe *Töörahva Hääl* jaoks oli küüditamine tabuteema. Lugeja sai tüütuseni teada, et Pärnumaal käib hoogsalt 21. juuni pidustuste ettevalmistamine (379). Ka 14. juunil peeti ajalehes vajalikuks kelkida, et iga päev toob juurde uusi riigilaenu tellijaid (76). Samuti oli juttu kevadise külviplaani täitmisest Eesti NSV-s, kuigi külviaeg oli ammu ümber saanud (107). Siiski, siiski: 14. juuni *Töörahva Hääle* juhtkiri nõudis: *mitte unustada poliitilist fronti*! Kurdeti, et hulkade poliitiline kasvatus, poliitharidustöö, *marksismi-leninismi teooria tundmaõppimine edeneb aeglaselt.* (246). Arusaamatuks jääb, mispärast muretseti teooria tundmaõppimise pärast, kui punane terror tähendas juba marksismi-leninismi praktikat.

Järgmine ajaleht *Töörahva Hääl* ilmus alles teisipäeval, 17. juunil. Ka sellest ei saanud välja lugeda kaudsemaidki vihjeid küüditamisele. Küll torkas silma, et Pärnu linn valmistub ikka veel 21. juuni pidustusteks (349). Pärast küüditamist pidi see olema siis pidu katku ajal!

Pärnu maavanem **Jüri Looväli** kirjutas Pärnu enamlastest vabanemise aastapäevaks 1942. aastal juunikuu hirmu- ja õudusepäevadest: *Vara omamist loeti surmasüüks; oma mõtted, rahvus, usk, südametunnistus, perekond – kõik see tuli hävitada, sest seda loeti kodanliku ajastu päranduseks. Eestlaste laialivedu oli alanud...* (200).

Pärnumaa küüdiohvrite kohta puuduvad täpsed andmed. Neid ei teadnud ka küüditajad ise. See nähtub *Nõukogude vastase elemendi Pärnu maakonnast väljasaatmise maakonna kolmiku* esimehe, operatiivstaabi ülema A. Kikkase poolt küüditamisele määratud isikute nimekirja lõpus küüdiplaani täitmise kohta tehtud arvutustest (554, lk 276):

Tegelikult 16. VI 41. hommikul kell 4 küüditatud
Kokku A – NKGB – 199 + 40 = 239
B – „ – 477 + 10 = 488
676 + 50 = 727

Samas, vähe allpool on välja arvutatud küüdiplaani puudujääk:

821
– 727
94

Torkab silma, et väljasaadetavate isikute (grupp B) kokkurehkendamine on vigane: 477 + 10 ei ole 488, vaid 487, ning 676 + 50 ei ole 727, vaid 726. Sel puhul peaks küüdipuudujääk (821 – 726) olema 95 inimest. Kui aga parandada rehkendusvead juba küüdiplaani liitmistehtes ja lugeda küüdiohvrite arvuks 831, jääks puudu 105 küüdiohvrit (831 – 726 = 105). Kas need lapsikud arvutusvead on tingitud Pärnu operatiivgrupi ülema A. Kikkase harimatusest või *küüditööst* tingitud üleväsimusest, ei ole teada. Mõni inimene ette või taha, see tühiasi *ustavusproovi* tulemustest kokkuvõtte tegijat ei häirinud!

1941. aastal nõuti, et majaomanikud ja majavalitsejad, kelle majas varem on elanud isikuid, kes on küüditatud, hukatud või muul moel kadunuks jäänud, teataksid sellest ZEV Pärnu büroosse* (Pühavaimu 8) ja kontrolliksid, kas nad on seal juba registreeritud. (350).

ZEVi 1942. aasta juunikuu andmetel küüditati Pärnumaalt 636 inimest (131; 230). Need andmed olid esialgsed ja küüditatute registreerimisel täiendati neid pidevalt. Esitatud arvud on oluliselt lahknevad, kusjuures on kirjutatud ka 816st küüdiohvrist. (63; 244;

* Eestis oli küüditatute, mobiliseeritute ja mõrvatute registreerimine, samuti mõrvatute matmiskohtade avastamine ja nende ümbermatmine ERÜ (Eesti Rahva Ühisabi) Küüditatute registreerimise keskuse (Zentralstellezur Erfassung der Verschleppten – ZEV) ülesanne. ZEVi Pärnu büroo alustas tegevust 10. oktoobril 1941. 31. detsembril 1941 ZEVi Pärnu büroo likvideeriti ja selle ülesanded läksid üle ZEVi volinikule – assistendile asukohaga Pärnu prefektuurijuures. (20; 29).

350; 554, lk 277). Lahkuminekud seletuvad, arvata, sellega, et juuniküüditamise ohvriteks on vahel loetud ka neid, keda arreteeriti muul ajal. Samuti on juuniküüditatute hulka mõnikord arvatud sundasumisel sündinud lapsi ning küüditatute nimekirja kantud, kuid äraviimisest pääsenud isikuid (610, lk 2).

Eesti Represseeritute Registri Büroo (ERRB) kinnitusel küüditati Pärnumaalt juunis ja juulis 1941 (seega mitte ainult juuniküüditamisel) 410 mees- ja 379 naissoost isikut, nendest 260 alaealist. Kokku oli nendel andmetel Pärnumaal 789 küüdiohvrit (568, lk 325).*

Siinsetel andmetel on nimeliselt teada 767 Pärnumaalt küüditatud inimest (Pärnust – 410, Kilingi-Nõmmelt – 34, Mõisakülast – 28, Sindist – 18, Abja vallast – 46, Are vallast – 11, Audru vallast – 5, Halinga vallast – 21, Häädemeeste vallast – 7, Kaisma vallast – 4, Laiksaare vallast – 16, Lelle vallast – 13, Orajõe vallast – 3, Paikuse vallast – 1, Rajangu vallast – 19, Sauga vallast – 3, Seliste vallast –14, Soontaga vallast – 4, Tahkuranna vallast – 1, Tali vallast – 40, Tihemetsa vallast – 20, Tori vallast – 24, Tõstamaa vallast – 6 ja Vändra vallast – 19 küüdiohvrit).

Eesti rahva sihipärasel hävitamisel veeti Siberisse nii elujõus mehi ja naisi kui ka väeteid vanureid ja abituid lapsi, kuigi enamlaste endi kinnituse järgi pidid inimesed olema nõukogude riigis kõige suurem väärtus.

Juuniküüditamine viis Pärnumaalt ära 283 meest (neist 7 üle 70 aasta vanad), 245 naist (neist 11 üle 70 aasta vanad) ja 239 alaealist

---

* 1941. aasta juuniküüditamise ohvrite arvu kohta Eestis on avaldatud erinevaid andmeid (60; 63; 230; 554, lk 277; 569 lk 318; 631, lk 233). ERRB koostatud juuniküüditatute nimekirjas on 10 861 isikut. Nendest saadeti surmalaagritesse 3344 ja asumisele 7049 inimest (468 isiku kohta siin andmed puuduvad – H.L.). Küüdiohvrite hulka on ERRB arvanud ka 476 asumisel sündinud last. (654, lk 20). On teada, et küüdiohvrite hulgas oli 118 alla üheaastast last (612, lk 4).

Eestis läbiviidud küüditamise kohta esitas NSV Liidu Riikliku Julgeoleku rahvakomissar Vsevolod Merkulov 17. juunil ÜK(b)P Keskkomiteele, Nõukogude Liidu Rahvakomissaride Nõukogule ja NKVDle lühiaruande, millest nähtub, et Eestist saadeti välja 9156 isikut, nendest arreteeriti 3178 ja saadeti asumisele 5978 (577, lk 176).

(nende hulgas oli 11 imikut, lapsed vanuses 1–5 aastat – 45, 5–10 aastat – 58, 10–15 aastat – 84 ja 15–18 aastat – 41). Küüditamisel suri teel 7 sülelast (nende hulgas ühekuused imikud **Kaie Männiku** ja **Allan Põltsam** Pärnust). Erinõupidamine tegi siinsetel andmetel oma surmaotsuse 69 mehe ja ühe naise (**Marie-Rosalie Tõrvand** Abja vallast) kohta. Eeluurimisel ja Siberi surmalaagrites suri ebatäielike lähteandmete alusel vähemalt 115 Pärnumaa meest. Koos erinõupidamise surmaotsuse alusel mõrvatud meestega jäi Siberi tundmatutesse haudadesse teadaolevalt kokku 185 meest. Samuti said Siberis oma hauad veel vähemalt 61 naist ja 22 alaealist. Need andmed on puudulike lähteandmete tõttu ebatäpselt (paljudel juhtudel ei nähtu lähteandmetest, kas küüditatu vabanes või suri Siberis).

Võidakse ju lihtsameelselt pärida: mille eest? milles seisnes küüdiohvrite süü? Aga eks olnud nende süüks juba see, et nad olid sündinud siia maailma eestlastena. Küllap oli enamlastel tarvis jätkata sealt, kus Peeter I omal ajal pooleli jäi ja parandada tema viga: Baltimaadel Euroopasse lahtiraiutud aknatagune oli ju jäänud *tsuhhnaadest* puhastamata. (401).

Genotsiidikuriteo süüdlased on teada. Nendeks on kõigepealt Moskva võimurid ja nende kannupoisid Eestis. Nii korraldas ja juhtis küüditamist ENSV Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaat (rahvakomissari **Boris Kumm**) Moskvast saadud juhtnööride järgi. Küüditamise tegelik läbiviimine oli ENSV Siseasjade Rahvakomissariaadi meeste õlul (rahvakomissar **Andrei Murro**). Kõrgemaks küüditamise juhiks oli Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei esimene sekretär **Karl Säre**. (554, lk 233). *Küüdipoisteks* olid Eestis NKVD punaväelased ja NKGB sinipõhjaliste roimarimütsidega mehed koos miilitsatega ja muu käputäie Eesti rahvusest saastaga. (164).

Eesti ajaloo verisemate ja masendavamata tähtpäevade kõrval jääb püsima ka 14. juuni, kus kodudest kisti lahti ja hävitati Eesti rahva paremikust tuhanded pered. See oli sirelite õitsemise lõpuaegu... (44; 156).

Inimmõistus ei saanud aru Pärnumaal sadu kodusid purusta-

nud küüditamise mõttest. Selle jubeda ja metsiku sündmuse mõju jääb kestma sajanditeks eestlaste mällu. Kui selle kaasaegsed on läinud manala teele, kõnelevad 1941. aasta juunikuu kohutavast päevast veel nende lapsed, lapselapsed, lapselapselapsed – lõputu järglaste rodu. (401).

Pärast küüditamist, ent enne sõja algust arreteeriti 17. juunil Pärnus kaitseliitlane **Artur Sügis** (02.11.1908–18.02.1942, erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd) (568, lk 643) ja **Mart Jürine** (Laatsareti 10) (1892, tribunali surmaotsus täide viidud 17.11.1941) (583, lk 107), 18. juunil – advokaat, Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi võimlemisõpetaja, kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige **Paul Vassil** VR II/3 (28.08,1894, tribunali surmaotsus täide viidud 10.03.1942) (568, lk 693; 600, lk 59; 643, lk 212 ; 652, lk 247) ja 21. juunil – **Johan Rand** (Karja 9) (1879, tribunali surmaotsus täide viidud 17.12.1941) (583, lk 421).

...Vihasäde hõõgub muretuhas,
Nördimusest kalk ja valust hell on meel...
Ah, et on nii kiviränki hetki
Kanda südamel kui kirstukaant!
Enam pole anda silmavettki –
Seegi armuand on otsa saand.
...Ikka mõtlen neile, kes siit viidi...
Taeva poole karjub nende äng.

Marie Under. Jõulutervitus.
Kaugeile kannatajatele. (481; 482).

IV. Venelaste Suure Isamaasõja algus Pärnumaal

Oli tunda läheneva sõja hingust. Sellest andis tunnistust ka 14. juuni *Töörahva Hääles* avaldatud TASSi teadaanne (448).

Välismaa ajakirjanduses levivad kuuldused „sõja lähedusest NSVL ja Saksamaa vahel". Nende kuulduste järgi „Nõukogude Liit on hakanud intensiivselt valmistuma sõjaks Saksamaaga ja koondavat vägesid Saksa piirile".

TASS on volitatud seletama, et „need kuuldused on NSVL-le ja Saksamaale vaenulike jõudude, kes on huvitatud sõja edasisest laienemisest ja lahtipuhkemisest, kohmakalt kokkuklopsitud propaganda".

TASS kinnitas, et *praegu toimuvate Punaarmee reservlaste suviste kokkukutsete ja eelseisvate manöövrite eesmärk pole midagi muud, kui reservlaste õpetamine ja raudteeaparaadi töö kontrollimine, mida tehakse, nagu teada, iga aasta, mille tõttu kujutada Punaarmee neid üritusi vaenulikkudena Saksamaale, on vähemalt absurdne.*

Partei õhutusel käis sotsialistlik võistlus ja võeti innukalt sotsialistlikke kohustusi *Nõukogude Eesti esimese aastapäeva* tähistamiseks. Siis aga tuli äkki ja viimasel minutil üllatus: EK(b)P Pärnumaa Komitee agitpropaganda osakond andis teada, et kõik pidulikud koosolekud ja välkmiitingud, mis pidid toimuma 21. juunil, samuti ka kunstidekaadi pidustused 22. juunil, on edasi lükatud 20. ja 21. juulile, kui *tõeliku nõukogude võimu kehtimahakkamise päevale* meie kodumaal. (301). Juunikuu algupäevadel ja alles paar päeva tagasi valmistus Pärnu linn veel *Töörahva Hääle* sõnul

hoogsalt 21. juuni pidustusteks (214; 349; 379). Niisugune äkiline kannapööre tundus kahtlane, ja rahvas seostas ka selle peatselt algava sõjaga.

Ja pühapäeva hommikul, 22. juunil oligi Vene-Saksa sõda lahti.

Pärnumaa sai lugeda alanud sõjast ajalehest *Töörahva Hääl* alles teisipäeval, 24. juunil. Selles avaldati NSVL Rahvakomissaride Nõukogu esimehe asetäitja ja välisasjade rahvakomissari, seltsimees **Vjatšeslav Mihhailovitš Molotovi** 22. juuni raadiokõne (279). Samas lehes trükiti ära *Üleskutse Eestimaa Kommunistlikult (bolshevikkude) Parteilt ja Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Rahvakomissaride Nõukogult kõigile Eesti NSV töötajatele* (545; 547). Et õhutada eestlaste viha sakslaste vastu ja kutsuda neid üles võitlusse nõukogude kodumaa eest, tuletati üleskutses meelde *saksa rüütlikoerte* kallaletungi XIII sajandil, *kus tulle ja verre uputasid nad meie maa, barbarliku kannaga tallasid nad meie esivanemaid.* Meenutati, millist omavoli tarvitasid saksa parunid meie maal: *laastava tulega käisid üle meie maa saksa okupandid 1918. a., röövisid Eesti sõna tõsises mõttes paljaks... Meie anname vaenlasele vastulöögi. Koos teiste Nõukogude Liidu rahvastega, ja ennekõike koos suure vene rahvaga, asub eesti töötav rahvas täna isamaasõtta fašistlike metslaste vastu... Meie ei lase vaenlast oma territooriumile.*

See üleskutse langes aga suuresti viljatule pinnale: vihasõed sakslaste vastu olid *sotsialistliku aasta* järele lootusetult kustunud ja neist vihaleeki turgutada polnud enam võimalik. Sajanditetagused, samuti paarikümne aasta eest toimunud sündmused olid kahvatunud enamlaste terrori tingimustes. Eestlaste ürgne viha oli pöördunud nüüd enamlaste vastu ja enamlaste üleskutse oli võõras mure. Koos eeskätt suure vene rahvaga sakslaste vastu *isamaasõja pidamine* tundus Eesti rahva enamusele mõistusevastane ettevõtmine. Nüüd tuli eestlastel õiendada hoopis värskemaid ja verisemaid arveid enamlastega! Muidugi leidus Pärnumaal ka neid, ja mitte vähe, kes tahtsid minna teise põlisvaenlase vastu ja olid valmis kaitsma koos vene rahvaga nõukogude võimu. Need olid eeskätt mehed ja naised, keda oli nõukogude võim hellitanud ja hullutanud, kes olid minetanud rahvustunde ning pidasid punast terrorit oma rumaluses, klassivaenus ja punases usupimeduses õigeks ja vajalikuks.

Ajalehe sõnul peeti kõikjal üle Pärnumaa vastuseks fašistide kallaletungile *tööliste üksmeele koosolekuid* (476).

24. juunil said pärnumaalased teada ajalehest ka seda, et NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 22. juuni seadlusega oli välja kuulutatud sõjaseisukord NSV Liidu *üksikutes paikades*, sealhulgas ka Eesti NSV-s (740).

Pärnu linna kohaliku õhukaitse ülem, linna täitevkomitee esimees **Jaak Nessler** andis oma 24. juuni 1941. aasta käskkirjaga teada (742):

Käsin läbi viia Pärnus ja tema ümbruskonnas alatine pimendamine.

Igasugune liiklemine ilma vastava loata linna tänavail ja ümbruskonnas on lubatud ainult kella 5-st hommikul kuni kella 22-ni.

Kultuurihariduslikel asutustel (teater, kino jne.), samuti ka restoranidel, baaridel jne. tegutseda ainult kella 21-ni.

Alkohoolsete jookide müügi poodides, kioskites, restoranides, baarides, sööklates jne. keelan.

Kõik linna tuletõrje salgad ja üksused vabrikuis ja asutusis hoida alatises valmisolekus.

Ühtaegu ilmutati ajalehes Pärnu Linna Töötava Rahva Saadikute Nõukogu Täitevkomitee käskotsus nr. 2 (471):

22. juunist s. a. alates kuni vastava korralduseni korraldatakse Pärnu linnas üldine pimendamine.

Kõigil kodanikel, käitiste, asutiste, ettevõtete juhatajail tuleb pimenemise saabumisega, s.o. kell 22.00 võtta tarvitusele kõik abinõud neile usaldatud käitiste, asutiste, ettevõtete, kinode, teatrite, elumajade ja autotranspordi pimendamiseks. Samal ajal võidakse anda õhualarmi – tehaste, vabrikute ja vedurite pikkade undavate helidega 3 minuti kestvusel ja tänavatel liikuvate undamishelidega...

Käesoleva käskotsuse mittetäitjaid ja selle vastu eksijaid võetakse vastutusele.

Pärnus, 22. juunil 1941 *Täitevkomitee esimees J. Nessler*
Sekretär P. Jõgi

22. juuni õhtul anti mootorsõidukite rekvireerimise korraldus. Rekvireerimine tuli läbi viia järgmisel päeval. (764, l 64; 766, lk 22). Komsomoli Vändra vallakomitee sekretär ja Vändra valla sõjakomissari esindaja **Erich Meimre** teab Vändra valla kohta seletada: *Vändra vallas oli mootorrattaid 30. Kohale toimetati 28 masinat. Suur osa mootorrattaid tehti sõidukõlbmatuks hammasrataste purustamise või kummide katkilõikamise teel.* (764, l 105; 766, lk 146).

Hobuste-vankrite rekvireerimine kuulutati välja 25. juunil. EK(b)P Pärnumaa Komitee II sekretär **Villem Kuusik** mäletab (764, l 81; 766, lk 108): *Igasse valda saadeti kontrolli teostama partei esindaja. Nõukogude korra vaenlased, kellest osa oli juba võssa pugenud, tegid tugevasti vastukihutust, kutsudes talumehi üles mobilisatsioonikäsku ignoreerima. Eriti vaenulikud olid Lelle ja Vändra vallad. Seal oli külasid, kus ei toodud kokkuvõtupunkti ainuski hobust.* Partei esindaja, Tarbijate Kooperatiivi Pärnu maakondliku Liidu juhatuse esimees **Vello Eramaa** lisab (764, l 64; 766, lk 22): *Püüti esitada ja ära anda mittekõlbulikke hobuseid. Teel Pärnu linna kogunemiskohta osa hobuseid jäi kadunuks. Eriti visalt teostus mobilisatsioon Vändras.*

Ajaleht avaldas Pärnu linna garnisoni ülema ja Pärnu Maakonna sõnakomissari vene keelest konarlikku eesti keelde ümberpandud käske ja keelde (743):

Pärnu linna garnisoni ülema ja Pärnu Maakonna Sõjakomissari käskkiri nr. 2 27. juunist 1941. a.

Kogu Pärnumaa territoorium ja Pärnu linn kuulutatakse sõjaseisukorda. Kaitseabinõude elluviimiseks ***käsen****:*

§ 1. Kõik kodanikud, kelledel olemas laskeriistad (ükskõik millised) – kuul (vint) püssid, jahipüssid, väikekaliibrilised, – padrunid, püssirohi, käsigranaadid jne. ning lõhkeained, samuti ka muud sõjariistad, nagu mõõgad, püssitikud, kinzalid, soomepussid jne., on kohustatud need äraandma viivitamata kohalikele valla ehk linna täitevkomiteedele. Kõikide laskeriistade ja sõjariistade äraandmine peab lõpetatud olema hiljemalt 29. juuniks s. a. kella 18.00.

§ 2. Kõik valla- ja linna täitevkomiteede esimehed, pärast laskeriistade ja sõjariistade äravõtmist ja nende registreerimist, on

kohustatud teatama SaRK Pärnu osakonna ülemale andmeid äravõetud laske- ja sõjariistade arvud.

Kodanikud, kellel olemas laske- ja sõjariiste, kuid pole neid äraannud, samuti ka kodanikud, kes teavad andmeid äraandmata jäänud laske- ja sõjariistade kohta ning kes pole teatanud nendest valla (linna) täitevkomiteele, võetakse vastutusele kõige karmimate seaduste järgi, millised kehtivad sõja ajal, misjuures vastutus selles asjus langeb, mitte üksinda laske- ja sõjariistade omanikkudele, vaid ka nende perekonnaliikmetele.

§ 3. Automasinate ja mootorjalgrataste sissesõitmine Pärnu maakonna territooriumile, samuti kodanikkude käimine ja liikumine maakonna tihedasti asustatud punktides ja nende vahel ilma iseäraliste loadeta keelatakse: alates kella 22.00 kuni 5.00.

Erilubasid automasinate, mootorjalgrataste ja inimeste liikumiseks annab välja Pärnu linna Miilitsa ülem n.-leitnant Vassiljev...

§ 4. Eraisikud, kellel olemas kergesõidu ja veo automasinad, on kohustatud need andma viivitamata valla (linna) täitevkomitee korraldusse,

§ 5. Öösel peab läbiviidama alatine valguse maskeerimine. Linnades ja tihedasti asustatud punktides keelatakse tuletegemine väljas, nii öösel kui ka päeval. Selle vastu eksijad antakse revolutsioonilise tribunaali kohtu alla.

§ 6. Kõik kultuurilised asutused (teatrid, kinod, klubid, staadionid jne.) lõpetavad oma töö kell 20.00 õhtul.

§ 7. Kõik restoranid, baarid, söögimajad j. t. lõpetavad oma töö samuti kell 20.00 õhtul.

§ 8. Keelan ära kõikide alkohoolsete jookide müügi kõikides kauplustes, einelaudades, baarides jne.

§ 9. Kõik tuletõrje komandod (salgad jne.), millised asuvad vabrikute, tehaste, asutiste ja täitevkomiteede juures, hoida alalises valve olukorras, seal aga, kus ei ole komandosid (salke jne.) – need viivitamatult organiseerida.

§ 10. Kõikidele asutistele, kõikidele nafta, bensiini ladude juhatajaile keelan väljaanda neis olevaid kütteaineid ilma läbipääsuja erilubadeta, milliseid annab välja kohalik täitevkomitee.

Kõik isikud, kes eksivad käesoleva käskkirja vastu ning iseäranis isikud, kelle tegevus on suunatud sotsialistliku riigi huvide vastu, antakse Sõja Tribunaali korraldusse. Viimane karistab eksijaid ja kurjategijaid sõjaaegsete seaduste järele.

Käskkiri hakkab kehtima arvates tema väljakuulutamise ajast.

Pärnu linna garnisoni ülem:
major Smirnov
Pärnu maakonna Sõjakomissar:
kapten Šeiko

Samal päeval ilmutas Pärnu maakonna sõjakomissar kapten Šeiko käsukirja, milles nõuti, et *kõik metsajooksnud inimesed tuleksid hiljemalt kahe päeva jooksul tagasi oma kodudesse*, kuna vastasel korral tunnistatakse nad *nõukogude korra vastasteks* ja neid koheldakse vastavalt sõjaaja karmidele seadustele (764, l 81; 766, lk 111).

27. juunil tuli maakonna parteikomiteesse EK(b)P Pärnumaa Komitee esimese sekretäri **Konstantin Männiksoni*** juurde piirivalvekapten **Makar Starõhh** ja andis üle EK(b)P Keskkomitee kirja selle kohta, et ta on määratud Pärnumaa hävituspataljoni staabiülemaks ja talle tuleb osutada igati abi pataljoni formeerimisel. Üksus soovitati moodustada 250-meheline. Hävituspataljoni moodustamiseks otsustati veel sama päeva õhtul kokku kutsuda asutamiskoosolek. See toimus Kalevi tänaval IX algkooli saalis (Kalevi 55). Kogunes igat masti mehi, kes olid valmis kaitsma nõukogude võimu. Hävituspataljoni organiseerimisel osalesid EK(b)P Pärnumaa Komitee esimene sekretär **Konstantin Männikson** ja

---

* **Konstantin Männikson** (15.05.1894–21.08.1941) arreteeriti ja mõisteti ENE andmetel 1922. aastal Tallinnas Sõjaringkonnakohtus peetud 115 kommunisti protsessil sunnitööle. Ta vahetati 1922. aastal poliitvangina välja Nõukogude Venemaale, kus lõpetas 1929. aastal Lääne Vähemusrahvuste Kommunistliku Ülikooli ja oli parteitööl. Pärast juunipööret saadeti ta Eestisse EK(b)P Keskkomitee instruktoriks ja pandi siis EK(b)P Pärnumaa Komitee I sekretäriks. EK(b)P Pärnumaa Komitee II sekretäri **Villem Kuusiku** jutu järgi pärast Pärnust sakslaste eest Rakverre pagemist tagandati K. Männikson parteisekretäri kohalt ja heideti parteist välja. Hävituspataljonlane K. Männikson hukkus Tallinna lähistel. (764, l 81; 766, lk 121).

teine sekretär **Villem Kuusik***, Pärnu Maakonna Täitevkomitee esimees **Vladimir Rea** jt. Pärast seda, kui K. Männikson oli saalisolijatele andnud ülevaate *bandiitide rünnakuist* valdades ning selgitanud formeeritava *hävituspataljoni ülesanded*, asuti nimede kirjapanemisele. Soovijaid oli. Pataljoni alatiseks asukohaks määrati Kalevi tänava koolimaja. Järgmisel päeval jõudis kohale pataljonikomandör piirivalvemajor **V. Smirnov** ja roodukomandörid. 29. juunil olid EK(b)P Pärnumaa Komitee esimene sekretär K. Männikson ja major V. Smirnov Sindis, kus loodi Pärnumaa hävituspataljoni Sindi rühm (764, l 81; 766, lk 111). Koosolekust võtsid osa Sindi 1. Detsembri-nimelise Tekstiilvabriku kommunistid, kommunistlikud noored ja ametiühingu aktivistid. Sindi rühma kuulus üle kahekümne töölise, eesotsas parteiorganisatsiooni sekretäri **Juhan Soosaare**, direktor **Nikolai Lembitu** ja Sindi Linna Täitevkomitee esimehe **Jaan Kammeriga****. (634, lk 48). Teistel andmetel oli hävituspataljoni astujate arv pea neli korda suurem – Sindis astus hävituspataljoni 83 koosolekul osalenud isikut (661, lk 60).

Pärnumaa hävituspataljoni moodustamisest jutustab EK(b)P Pärnumaa Komitee instruktor, hävituspataljonlane **August Räim** (660, lk 56): *27. juulil kutsuti Pärnus kokku partei- ja nõukogude aktiivi koosolek, kus EK(b)P Pärnumaa Komitee esimene sekretär K. Männikson lühikese ettekandega esines. Ta selgitas olukorra tõsidust ja vajadust luua Pärnus 200–300-meheline relvastatud*

---

* **Villem Kuusikut** (04.02.1902 Tõstamaa vallas) kahtlustati osavõtus 1924. aasta 1. detsembri mässust ja taheti arreteerida. Ta põgenes mootorpaadiga Leningradi, käis Lääne Vähemusrahvuste Kommunistlikus Ülikoolis ja saadeti Eestisse põrandaalusele tööle. V. Kuusik arreteeriti 1930. aastal ning mõisteti sunnitööle. Ta vabanes 1938. aasta amnestia alusel ja oli pärast vanglast vabanemist juhutöödel. 21. juunil sõitis V. Kuusik Pärnusse ja osales sealsetes *riigipöördeüritustes*. (764, l 81; 766, lk 106).

EK(b)P Keskkomitee büroo liige ja põllumajandust juhtiv sekretär Villem Kuusik heideti 25. veebruaril 1952 parteist välja, arreteeriti ja karistati 25-aastase sunnitööga. Teda süüdistati sellest, et pärast arreteerimist Eestis 1930. aastal andis ta ülekuulamisel välja kommunistide salakorteri Tallinnas ja mitu oma võitluskaaslast. (613, lk 277–278).

** EK(b)P liige **Jaan Kammer** (12.06.1912) hukati Saksa okupatsiooni ajal 10.09.1941 (557, lk 117).

üksus. Ühtlasi kutsus ta koosolijaid astuma sellesse üksusesse. Koosolekust osavõtjad ühinesid ettepanekuga ja panid oma nimed kirja... Formeeritavat üksust hakati Pärnumaa hävituspataljoniks nimetama. Koosolekul viibis ka pataljoni staabiülem M. Starõhh. Varsti saabusid kohale pataljoni ülem major V. Smirnov ja komissar A. Raud. Formeeritud rahvaväe asukohaks sai Kalevi tänava koolimaja... Pataljoni koosseisus oli noori ja vanu, mehi ja naisi... Astusin ka pataljoni. Põhiliselt tuli mul Pärnus olles parteikomitees edasi töötada. Vajaduse korral sõitsin teistega välja ja võtsin üksikutest operatsioonidest osa. Peale selle oli minu peale pandud parteikomitee hoone kaitse.*

5–6-mehelised kaitsesalgad moodustati ka valdades ja suuremates külades. Suurem kaitsesalk formeeriti Sindis 1. Detsembri nimelise vabriku töölistest.

Hävituspataljoni komissar **Arnold Raud** kinnitab (764, l 169; 766, lk 3): *Vastuvõtt hävituspataljoni toimus vabatahtlikkuse alusel. Võeti vastu ainult neid, kes avaldasid oma soovikirjas valmisolekut võidelda nii bandiitide kui sakslaste vastu.*

Hävituspataljonlastel olid relvadeks Pärnu sadamas asuvast laost saadud Kaitseliidult ärakorjatud vintpüssid, samuti kergekuulipildujad, mitu raskekuulipildujat ja automaatpüssi. Punaväelt saadi sõjaväe jaoks kõlbmatuks tunnistatud 4–5 väikest tanketti, mille eesmine osa oli soomustatud. Need remonditi Pärnus. Tankettide juhid olid traktoristide kursuse lõpetanud hävituspataljonlased. Pataljon jagunes neljaks rooduks, need omakorda rühmadeks ja jagudeks. Roodukomandörideks olid piirivalveohvitserid. Pataljon asus Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi hoones,

---

* ENE ja muudel andmetel võttis **Arnold Raud** (06.11.1901–07.12.1962 Tartus, ÜK(b)P liige 1919. aastast) osa Venemaal kodusõjast. 1929. aastal lõpetas ta Herzeni-nimelise Leningradi Pedagoogilise Instituudi. Ta oli 1930–1939 õppejõud mitmes Leningradi kõrgemas õppeasutuses. 1940–1941 oli A. Raud EK(b)P Keskkomitee kooliosakonna juhataja. Sõjasuvel sai temast Pärnumaa hävituspataljoni komissar. Ühel haarangul sai ta metsavendade kuulist haavata ja evakueeriti Venemaale. 1942. aastast oli alampolkovnik A. Raud 7. Eesti laskurdiviisi poliitosakonna ülem, 1946–1950 ENSV haridusminister , 1957–1960 TRÜ ja 1960–1962 EPA kateedrijuhataja. (605, lk 23; 764, l 169; 766, lk 3).

staap – Kingissepa 36. Hävituspataljonlased kandsid oma riietust. (764, l 33; 766, lk 57; 764, l 81, 766, lk 1 12; 764, l 169; 766, lk 4; 764, l 220; 766, lk 17).

Konspiratsiooni eesmärgil määrati kõigile hävituspataljonidele oma number. Selle järgi sai Pärnu hävituspataljon oma numbriks IB-15. Telefonikõnedes, posti- ja telegraafilistes ettekannetes tuli kasutada ainult määratud numbrit. (555, lk 146; 605, lk 17–18).

Üsna pea sai hävituspataljon kurikuulsaks kui metsistunud terroriüksus, kes halastamatult tappis sõjapidamise reegleid arvestamata kinnivõetud, sealhulgas ka haavatud metsavendi ning vaenlaseks arvatud süütuid isikuid. Tihtilugu piinati neid enne mõrvamist sadistlikult. Hävituspataljonlaste hirmutegudest said paljudest Pärnumaa taludest ja asulahoonetest ahervaremed.

Pärnu hävituspataljonis tunti mõrvarite kolmikut, keda teised hävituspataljonlased kutsusid timukateks. Need olid EK(b)P Pärnu komitee sekretär ja ENSV Ülemnõukogu liige **Aleksander Oinas**, samuti **Johann Pumbo-Aadamsoo** (Bumbo) ja hävituspataljoni autojuht **Karl Matsi.*** (555, lk 161; 605, lk 22–23). Timukatöö kõrval röövisid nad Vigalas tühjaks ühiskaupluse ja kaupluse juhataja korteri. Osa saagist jagati teiste hävituspataljonlastega, parem osa sellest võeti aga endale. (605, lk 23).

Eestis kuulati Saksa- ja Soome raadiojaamadest sõjauudiseid Punaarmeele antud valusatest löökidest ja punaväe taganemisest. Et läbi lõigata see uudistekanal, otsustati kokku korjata raadioaparaadid. Nii avaldas 28. juuni *Töörahva Hääl teadaande raadioaparaatide kasutajaile* (450; 744): *NSVL Rahvakomissaride Nõukogu määruse Nr. 1750 alusel tulevad eranditult kõiki liiki raadioaparaadid, mida kasutatakse kas isiklikuks või kollektiivseks kuulamiseks, seal hulgas ka autodel tarvitatavad ja raadiosaatjad, anda ära ajutiseks alalhoidmiseks järgmistes vastuvõtupunktides:*

Pärnu ja Pärnu ümbruse raadioabonendid annavad aparaadid Pärnus V. Kingissepa t. 25 (end. Annuse riidekauplus).

Pärnumaa sidejaoskondade abonendid annavad oma aparaadid sidejaoskondade juure moodustatud vastuvõtu punktidesse.

---

* **Johann Aadamsoo** (02.06.1915) Sindist hukati 27.03.1942 (557, lk 61; 770), lukksepp **Karl Matsi** – 22.11.1941 Tallinnas (557, lk 177).

Aparaatide vastuvõtmine toimub 28., 29. ja 30. skp., iga päev kella 8 kuni 14 ja 16 kuni 20.

Aparaatide äraandmisel esitada tingimata raadioluba.

Määruse mittetäitjad võetakse vastutusele kriminaalkorras sõjaaegsete seaduste alusel.

Suure tungi ärahoidmiseks palutakse aparaatide äraandmisega alustada kohe.

Pärnu Sidekontor

Raadiaparaatide äraandmine kestis mitu päeva. Kalevi tänaval asuvate vastuvõtupunktide juures olid pikad sabad. Vähesed riskisid oma raadiaparaadi viimata jätta, sest need olid ju kõik registreeritud. (154).

Ametlikud sõjateated olid vastuolulised ja segased. Neid ei usutud. Ringlesid kuuldused Punaarmee peksasaamisest ja metsavendade tegudest. Kuna niisugused jutud õõnestasid usaldust nõukogude võimu vastu ja külvasid enamlaste endi hulgas paanikat, tuli nende levimist tõkestada. Selleks andis Pärnu linna garnisoni ülem 30. juunil 1941. a. oma käskkirja nr. 5 (745): *Pärnu ja ümbruskonna elanike hulgas nõukogude vaenulikud elemendid levitavad provokatsioonilisi kuulujutte, mis taotlevad meie ridade desorganiseerimist, paaniliste meeleolude tekitamist kodanike hulgas ning linnas maksva revolutsioonilise korra rikkumist.*

H o i a t a n: et kõik isikud, kes levitavad selliseid kuulujutte ja nõukogude vaenulikku agitatsiooni, antakse Sõja Tribunali kätte ja karistatakse sõjaaja seaduste kohaselt.

Pärnu Garnisoni ülem
Major Smirnov

Töörahva Hääl nõudis revolutsioonilise valvsuse tugevdamist (460).

3. juulil pidas Riikliku Kaitsekomitee esimees J. Stalin oma kurikuulsa raadiokõne: *Seltsimehed! Kodanikud! Vennad ja õed! ...Me peame organiseerima halastamatu võitluse kõigi tagala desorganiseerijate, desertööride, paanikatekitajate, kuulujuttude levitajate*

vastu, hävitama spioone, diversante, vaenlase parashütiste... Punaarmee väeosade sunnitud lahkumise korral... kõik väärtuslik varandus, sealhulgas vili ja põletusained, mida ei saa välja vedada, tuleb tingimata hävitada. (572, lk 73–74). Pärnumaalased said nüüd *suure Stalini* enda suust kuulda, et alustatakse halastamatut võitlust tagala puhastamiseks nõukogudevaenulikust elemendist. Mida tähendab nõukogulik *halastamatu võitlus*, oli kõigile teada. Igat eestimeelset inimest võidi nüüd arvata paanikatekitajaks, kuulujuttude levitajaks, spiooniks, diversandiks või kelleks tahes, ja teda halastamatult tappa. Ja Punaarmee sunnitud lahkumisel tuleb jätta sakslastele, seega ka eestlaste jaoks tühi maa. See Stalini poolt väljakuulutatud *põletatud maa taktika* tähendas ka põllul kasvava vilja hävitamist ja inimeste nälga jätmist.

3. juulil toimus kutsealuste mobilisatsioon. See hõlmas 1919–1922. aastakäigu poisse. Samuti mobiliseeriti reservohvitsere. (245; 577, lk 193; 613, lk 88).

Kutsealused kogunesid endisesse Tütarlaste Gümnaasiumi ruumidesse ja Ammende villasse. Oli soe suveilm. Noormehed olid südasuviselt riides. Neil polnud kaasas midagi muud kui seljakott, ja see, mis peas, seljas ja jalas. Kutsealuse jutu järgi seisis 3. juuli õhtupoolikul Pärnu raudteejaamas kolmekümne kaheksast vagunist koosnev ešelon. See oli ette nähtud Pärnu linnast ja maakonnast mobiliseeritud sõjaväekohustuslike noormeeste toimetamiseks *suurele kodumaale*. Igasse vagunisse käsutati umbes 30 kutsealust. Rongi liikuma hakkamisel löödi lahti isamaalised laulud ja viibati mahajääjatele, teadmata, et paljudele jäi see viimaseks hüvastijätuks. 3. juuli õhtul umbes kell 10.30 jõudis rong Tallinna sadama jaama. Kutsealused jäeti laagrisse jaamaesisele platsile. Siin selgus, et 30 Tori valla kutsealust olid teel rongilt *maha pudenenud*. Tunni aja pärast anti korraldus marssida Kadrioru ligidusse näitusevälja kule. Siin tuli ka ööbida. Osa poistest leidis endale peavarju näituse paviljonides, osal tuli olla lihtsalt lageda taeva all. Juba kell 5 hommikul löödi poisid maast lahti ja viidi Balti jaama viljaaitasid tühjendama. Tükitöö eest oli ette nähtud tasu, hea tahtmise juures võis teenida kuni rubla tunnis. Kuna raha kedagi ei huvitanud, siis viideti niisama aega ja teeniti viis kopikat tunni eest. Mõned jõudsid teha sellal viljakoti otsas ka

väikese uinaku. Samal päeval kella 4 paiku alustati teekonda sadamasse. Nüüd sai selgeks, et pääsu pole ja tuleb jätta Eestiga hüvasti. Tuju oli räbal. Kutsealuste Tallinnast edasitoimetamiseks oli sadamas sõiduvalmis seatud kaks kaubalaeva. Sadam oli ümber piiratud ratsamiilitsa ahelikuga. Põgenemisplaanid tuli maha matta. Siis kuuldus järsku lennukimootori põrinat ja sadama kohal tiirles Saksa lennuk. Õhualarm tekitas segadust. *Nüüd on paras aeg!* sähvatas mõnelgi pähe mõte. Üks Pärnu kutsealustest pages Lasnamäe poole ja valis siis Kose-Risti tee. Õhtuks jõudis ta Kose-Ristile, kust rändas metsateid kaudu Paide suunas. Ööbis metsas, toitu hankis taludest ning jõudis päevase teekonna järele Türile. Kuna seni oli läinud kõik viperusteta, muutus jooksik ettevaatamatuks ja läks julgelt söögimajja. Seal nõudis keegi erariides mees temalt dokumente. Isikutunnistuse esitamisel jäeti noormees rahule. Söögimaja lähedal käsutas aga miilitsamees tal *Käed üles!* Paide miilitsamajas saadi selgust, et tegu on põgenenud kutsealusega ja mees toimetati Paide vanglasse ootama surmaotsust. Kui pärast Viljandi vallutamist lähenesid sakslased Paidele, sattusid kohalikud enamlased paanikasse. Kui vangivalvurid nägid oma peremeeste põgenemist, avasid nad vangidele vanglaväravad ja lasksid ise samuti jalga. Türilt umbes kaks kilomeetrit Viljandi poole oli põgenikul sõjarinne ees. Tuli peita ennast selle üleveeremist oodates metsas. Edasi läks tee juba enamlastest vabastatud Pärnumaal kodulinna Pärnusse (438).

Teatakse, et Pärnumaalt viidi ära 779 kutsealust. Tallinnas aeti nad laevale, mis hakkas suure karavani koosseisus seilama ida poole. Leningradis käsutati kutsealused kaubavagunitesse ja algas pikk sõit NSV Liidu tagalasse – tööpataljonidesse ja sunnitööle. (63; 245).

Tihemetsa valla täitevkomitee esimehe asetäitja **Oskar Kaasik** jutustab kutsealuste äraviimise kohta (764, l 64; 766, lk 22–23): *Saatsime nad edasi Pärnu. Kuid siit olid paljud koju tagasi jooksnud. Nende hulgas Voltveti metsatehnikumi õpilased täies koosseisus. Nende tabamiseks ei saanud me midagi ette võtta, kuna samal päeval vangistasid bandiidid täitevkomitee.*

Vanemate meeste Punaväkke kutsumine Pärnumaal jäi lootusetult hiljaks.*

---

* Nii andis ENSV Vabariiklik Sõjakomissariaat alles 20. juulil, kui Pärnus oli nõukogude võim juba ammu otsa saanud, käskkirja Eesti meeste punaväkke mobiliseerimiseks (747):

Eesti Vabariikliku Sõjakomissariaadi käskkiri

20. juulil 1941. aastal *nr. 181. Tallinn.*

Loodesuuna Vägede Ülemjuhataja käskkirja põhjal käsin:

1. Mobiliseerida väeteenistuskohuslikud, kes on sündinud 1918. aastal kuni 1907. aastani kaasaarvatud ja kes elunevad Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Tartu, Viljandi, Pärnu, Lääne, Järva ja Harju maakondade territooriumeil.

2. Mobiliseeritud väeteenistuskohuslikud ülaltähendatud eas ja maakondades peavad ilmuma maakondade sõjakomissariaatide alljärgnevatesse kogunemispunktidesse ja järgmistel tähtaegadel:

Nr.	*Maakonna nimet.*	*Ilmumispunkt*	*Ilmumistähtaeg*
3.	*Pärnu maakond*	*Lelle jaam, Klubi*	*kell 9.00 23. juulil 1941.*

3. Mobilisatsioonist vabastatakse väeteenistuskohuslikud, kes töötavad raudteel, sideorganites, SARK ja RJRK miilitsaorganites, kes viibivad praegusel ajal hävituspataljonides, kui nad esitavad maakondade sõjakomissariaatidele tunnistused töökohast.

4. Väeteenistuskohuslikel, ilmumisel mobilisatsiooni põhjal kogunemispunktidesse, peavad olema kaasas: sõjaväetunnistus, pass, ametiühingu liikmekaart, EK(b)P ja ELKNÜ liikmeil ja kandidaatidel aga Partei ja Komsomoli pilet ja kandidaadikaart.

5. Kogunemispunktidesse ilmumisel peab olema kaasas toiduaineid viieks ööpäevaks, kauss, lusikas, käterätt, 2 paari pesu ja korralikud jalanõud ning riietus.

6. Väeteenistuskohuslikud, kes hoiduvad kõrvale käskkirja põhjal teostatavast mobilisatsioonist, võetakse vastutusele sõjaaja seaduste kohaselt.

ENSV Sõjakomissar Poliitosakonna ülem
polkovnik Ljubin polgu komissar Dmitriev

Pärnumaa linnadest viidi mobilisatsiooniga ära okupeeritud maal rahvusvahelist õigust eirates kutsealuseid koos vanemate aastakäikude meestega kokku 324 meest (Pärnust – 249, Kilingi-Nõmmelt – 12, Mõisakülast – 31 ja Sindist – 32), Pärnumaa valdadest – 603 (Abjalt – 44, Arest – 17, Audrust – 18, Halingalt – 15, Häädemeestelt – 40, Kaismalt – 2, Kihnult – 20, Laiksaarelt – 23, Lellelt – 27, Orajõelt – 19, Paikuselt – 50, Rajangult – 24, Saardest – 37, Saugalt – 29, Selistelt – 16, Soontagast – 21, Tahkurannalt – 32, Talist – 11, Tihemetsalt – 39, Torist – 37, Tõstamaalt – 33 ja Vändrast 49). Kuna vanemate aastakäikude meeste mobilisatsiooni väljakuulutamise ajal olid vaid veel mõned Pärnumaa põhjapoolsed vallad enamlaste võimu all, siis väeteenistuskohustuslikke mehi jõuti rinde läheduse tõttu Venemaale viia vaid 148. (63; 679, lk 1410). Ka kokkuvõetud meeste hulgast sai veel mõnigi põgenema. Nii põgenesid ZEV Pärnu büroo andmetel mootorlaevalt *Õrne*, millega mobiliseerituid veeti Paldiski kaudu Hangösse, Hiiumaale 6 meest, nende hulgas kaks mobiliseeritut Pärnust: **Valter Hännile** (25.05.1914) ja **Evald Prink** (03.03.1913). (247).

Juulikuu algupäevadel andis Balti sõjalaevastiku juhataja, EK(b)P Keskkomitee liige admiral **Vladimir Tributs** korralduse muuta Pärnu sadam kasutuskõlbmatuks nii, et sakslased ei saaks siin maale saata dessanti ega kasutada sadamat oma vägede transportimisel ja varustamisel. 3. juulil laskis torpeedokaater muulide suudmes torpeedoga põhja Riiast mõned päevad tagasi Pärnu käsutatud suure kaubalaeva *Everiga*. Samas uputati veel Pärnu laevaomaniku Juhan Kulli kahemastiline mootorkuunar *Alma* ja kuunar *Tursk*, samuti kaks merepraami ja 7. juuli hommikul muulide vahele veel tosin kividega lastitud ja purustatud põhjadega Pärnu ja Kihnu kalurite väikepurjekat. Seejärel suleti muulid meremiinidega. (603).

Kui sõja puhkemisest sai mööda vaevalt nädal, hakkasid punased võimumehed oma naisi-lapsi Venemaale evakueerima, kuigi samal ajal teatati ametlikult Punaarmee suurtest võitudest rindel. Laupäeva õhtul, 28. juunil nähti Tallinna maanteel Suursilla juures seismas paarkümmend autot, koormaks räbaldunud ja paljajalgsed inimesed. Öeldi olevat punased põgenikud Lätist. Ülejõe söögimajas kugistasid nad suure aplusega saia. Pühapäeva hommikul olid autod kadunud – veoautod ja bussid olid kihutanud Tallinna poole. Mõnigi sõiduriist oli vilumata juhi käes kraavi käänanud. (446). Nüüd kihutasid ka Pärnumaal ringi autobussid ja veoautod, peatuti siin-seal ja võeti peale enamlaste perekonnaliikmeid koos kompsudega. Perekondade evakueerimine Pärnumaalt algas 3. juulil – sel päeval läks Pärnust välja esimene ešelon. See koosnes parteilaste ja miilitsatöötajate perekondadest. 4. või 5. juulil saadeti teele nõukogude aktiivi perekonnaliikmed. Kolmas evakueeritavate ešelon väljus Pärnust 6. juulil – Venemaale sõidutati perekonnad, kes olid ühel või teisel põhjusel esimesest või teisest ešelonist maha jäänud. Ühtekokku võis evakueeritavaid olla mitte vähem kui tuhat inimest. (764, l 69; 766, lk 93). Oli selge, et rinne on lähemale tulnud.

1. juulil (teistel andmetel 29. juunil) vallutasid sakslased Riia. Seejärel murdsid nad tugeva löögiga Põhja-Lätis tegutsenud Punaarmee mereäärsest tiivast läbi ja liikusid kiiresti edasi. Saksa väeosad vallutasid Põhja-Läti võrdlemisi kiiresti, tõsisemaid lahin-

guid sealmail ei peetud. Punaarmee segipaisatud väeosad taganesid paanikas, lõhkudes teedel sildu ja kiskudes üles raudteeliine. Sakslased kaotasid Põhja-Läti ruumis venelastega lahingukontakti ega saanud seda luua enne Pärnu-Viljandi-Emajõe liinile jõudmist. Venelaste kannul püsimiseks ja nendega lahingukontakti hoidmiseks moodustasid sakslased motoriseeritud üksusi, mille koosseisus oli mehi erinevatest väeliikidest. Need pidid ruttama peajõududest ette. Saksa kiired eelüksused (*Vorausabteilung*) ületasid peajõude ennetades 7. juulil Koiva jõe ja hõivasid vastupanuta Ruhja (1; 638, lk 83; 659, lk 14).

Pärnumaal omavolitses punavägi. Tuli ette, et punaväelased hõivasid liiklusvahendeid või kasutasid neid omatahtsi. Nii kurdab Pärnumaa Telefonivõrgu töötaja venelaste omavolist jutustades (234): *Kihutasime autoga K.-Nõmme suunas tagasi. Siin leidus uusi vaevatuid ja koormatuid, kes trügisid autosse. Kui ma siin järjekordselt tahtsin olukorda ja oma ülesandeid selgitama hakata, muutus asi üsna ähvardavaks. Venelased taipasid, et oleme eestlased ja juba lendas karjast märkeid nagu „kulak" ja „buršui". Lõpuks karjuti lausa: „Välja autost, buršuaašna ja banda! Võtke setukas, sõitke sellega!" Mõni venelane tikkus juba nii lähedale, et puudus üsna vähe „kätega rääkimisest". Muudkui maha mehed, materjal ja tööriistad! Nõudsin lõpuks, et politruk tuleks ja helistaks minu käsutajale Pärnu, vastasel korral tõstku mind maha vägivaldselt, mille kohta esitan siis ka ettekande.*

„Mina kuulen ainult oma ülemust!" karjus mees.

„Kus see siis asub?"

„Taga... Sõidame sinna!"

Jälle kihutasime tuldud teed tagasi. Ikka koorem punaväelasi peal... Viimaks peatusime porise kergeauto juures, milles kössitas keegi kõrgem sõjaväelane kaart põlvedel. Kõnetades viimast selgus, et mees magas. Peale korduvat kõnetamist vaatas viimaks meile arusaamatuses otsa. Ta näis äärmiselt väsinud ja kurnatud. Politruk asus kohe selgitama, kui hädasti neil on vaja autot. Mina omalt-poolt püüdsin selgitada meie ülesande tähtsust.

Mees autos mõtles veidi, siis küsis: „Kust te tulite?"

„Pärnust," vastasin.

„Kus see Pärnu asub?" küsis komandör kaarti silmitsedes.

Vaatasin nüüd omakorda avasui komandöri, kes ei teadnud, kuhu ta põgenes. Siis näitasin kaardil Pärnu asukoha.

„Laske käia!" oli lühike tülpinud vastus. „Kõik koos. Mina sõidangi sinna."

Nii jõudsime pikkade sekelduste järgi hommikuks parajasti selleks ajaks Raeküla männiku vahele, kui Pärnu kraavikaevajad töökohtadele marssisid. Kuid jõudnud linna, kuulutasid punaväelased uuesti auto omaks. Meie meeskond, materjalid ja tööriistad laeti suurima kiirusega maha... Et auto oli suure manööverdamise abil suudetud vabastada üldisest autode rekvireerimisest, siis taheti seda nüüd päästa ka mainitud punaväelaste käest. Selleks paluti ülevõtjad koos autoga Rahvamaja juurde, et rääkida hävituspataljoni juures tegutseva ENSV valitsuse esindajaga... Siin tõmmati juba vastavalt vaidlejate seisusele suureulatuslikumad registrid valla, nii et vana krusa saatuse otsustamisest oli sunnitud isegi kõigevägevam Stalin osa võtma. Nimelt tekkis ülalmainitud esindaja ja auto rekvireerijate vahel järgmine jutuajamine:

„Mis voliga võtsite auto?" põrutas volinik.

„Oli vaja," vastas komandör.

„Andke jalamaid tagasi!"

„Andke uus asemele."

„Teate, seltsimees, mina hävitan seesuguse partisanstvo juurteni!" karjus esindaja.

„Ja mina võtan sõjaväele kõik vajaliku küsimata!" põrutas teine vastu.

„Lugege siit! Siin selles lehes ütleb seltsimees Stalin selge sõnaga – omavoli on lubamatu, mõistate!"

„Ja lugege siit. Selles samas lehes ütleb seltsimees Stalin, et kõik peavad abistama sõjaväge ja kui sõjaväel midagi vaja – võtku!"

Mehed kaldusid ikka sügavamasse vaidlusse seltsimees Stalini arvamuste üle sõjapidamisest ja „partisanstvost". Kumba ta eelistas, see selgus vaidluse juures viibinud „traadipoisile" majast väljudes. Auto oli nimelt – „lännu". Nukralt ringijalutav autojuht rääkis, et temalt võetud vägivaldselt starteri võti ja – valmis. Sees seletasid aga kaks kõrget meest ikka veel selle küsimuse üle kirjapandud kõrgeid põhimõtteid.

Pärnumaa punased võimumehed alustasid *sotsialistliku kodumaa kaitse kõvendamiseks* maakonnas kaitsevööndi ehitamist. Algasid kaitsetööd. Südaööl vastu 4. juulit saadeti linna- ja maarahvale kurjad käsud minna järgmisel päeval kraavitöödele. Korraldus käis naiste-meeste kohta 16.–55. eluaastani (vanusepiirid on antud erinevates allikates erinevalt). Kraavikaevamisele aeti Pärnu töölisi siis, kui see ei takistanud otseselt käitiste tööd. Sunnitöö pidid kestma 8. juulini. Käsk oli vali – ei mingit töölt kõrvalehoidmist või sealt jalgalaskmist. Kaitsetöid juhtis Pärnumaal ENSV Ametiühingute Kesknõukogu esimees, EK(b)P Keskkomitee liige **Voldemar Sassi** ja punaväe insener (764, l 169; 766, lk 5; 764, l 220; 766, lk 29).

Toit tuli kaasa võtta mitmeks päevaks. Pärnus joosti tulistjalu poodidesse, et otsida söögipoolist – prantssaiu ja muud. Kui kaasavõetud toit sai otsa, pidid käitiste tööliste toitlustamise eest hoolt kandma Pärnu käitised, teiste toitmist korraldas täitevkomitee. (153; 764, l 81; 766, lk 109; 764, l 220; 766, lk 16).

Hommikul vara vooris inimesi Pärnu tänavatel, kes labida, kes kangiga, kes ainult suure leivakotiga: tööriistu lubati anda ka kohapeal. Osa sellest tohutust inimhulgast saadeti linnast välja Raeküla metsa, osa aga üle Siimu silla Vana-Pärnu karjamaale. Peale linlaste aeti Pärnu *kindlustusvööndit* ehitama veel Tõstamaa, Seliste, Sauga ja Soontaga valla rahvast. Töö oli jaotatud rajooniti, rajoonijuhtideks parteijoonelised kohalikud ülemused. Kaevatud kraavivõrk pidi ümbritsema tervet linna. Algas mõttetu maatuhnimine Pärnu lähemas ümbruses. Seda nimetati ka *sunduslikuks* või *sundkorras suvitamiseks.* (153; 438).

Mitmetuhandeline rahvamass jaotati brigaadidesse. Brigadirid mõõtsid kätte tööotsad ja töö läks lahti. Paljudele meeldis vabas õhus rahva hulgas sebida. Kus sai, istuti ja kõneldi anekdoote, mõnel pool mängiti kaarte. Kraavitööl tunti end kindlamini – alati võis rahva hulka kaduda, kui mõni kahtlane tegelane otsivalt ringi vahtis. Mõni hädaldas: kodus ootavad lapsed või abivajavad vanurid. Võimumehed laiutasid seepeale vaid käsi ja nõudsid tööd. Igaüks töötas nagu õigeks pidas. Mõni üksik uskus, et nende kraa-

vide taha takerdub Saksa sõjamasin ja rappis mis hirmus. Teised kaevasid aga loiult ja vastutahtmist. Päris käsi rüpes ka hoida ei saadud, sest kaevamist jälgisid punased kupjad hoolega. Brigadir käsutas ja vastutas ning jälgis, et töö käiks. Vana-Pärnu karjamaa kubises inimestest. Käratseti, sagiti ja kaevati. Ja milliseid kuulipildujapesi punaväe inseneride käsu järgi tehti – need olid laiad ja suured nagu venelaste kodumaa! Kraavijupid pikenesid teosammul. Traattõkete rajajad asusid kraavijoonest mere pool. Nad vahtisid igatsevate pilkudega päikest ja kutsuvat merd ning lõid aeg-ajalt igavusest postidele mõne toksu. Töö käis hommikul kella 6-st kuni õhtul kella 8-ni, ja nii viis päeva järjest. Oli neidki, kes tegid vabatahtlikult pikemagi tööpäeva. Vaheldust pakkus sõjauudiste arutamine. Kõneainet andsid ka hävituspatajonlaste hirmuteod Lõuna-Pärnumaal. Neati punalindimehi. Saksa luurelennukid käisid aeg-ajalt hommikuti kraavitöid tunnistamas. Siis seiskus töö ja labidahoidjad õiendasid oma kaelu lennukite poole. Tööliste juurde julgestuseks pandud punaväelased käsutasid inimesi kaeviste varju. (153). Pärnu lähistel kraavitööde edenemist uudistanud luurelennuk tiirles üsna madalas. Vene õhutõrje avas oma tõrjetule, ja nagu ikka tulutult. Järsku vallandus lennukilt mingi suur tume ese ja uperpallitas allapoole. Karjuti: *Pommitab! Jookske varju!* Osa labidahoidjatest kukkus nagu niidetult maha, osa jooksis karjudes kõigest jõust eemale. Arvatav pomm langes jõe äärde veesonni, pritside vett kõrgele. Selgus, et tegu oli vineerist tehtud pommitaolise asjandusega, mis kukkudes purunes. Miilitsamehed õngitsesid *pommi* tükke. Arvati, et selle heitsid sakslased alla tuulesuuna määramiseks. Pagan sa tead, see *vineerpomm* võis olla ju mõeldud ka kraavitööliste narrimiseks ja ehmatamiseks. Pommirünnakut ei järgnenud. (153).

Mereküla-Reiu asunduse joonel pidi kindlustustöid juhtima kapten **August Orgusaar**.* Ta jutustab oma *kaitsetööst* (657, lk 144): *Tööle tuli 5. juuli varahommikul rakendada tuhandeid töölisi,*

---

* Piirivalve Mõisaküla rajooniülem kapten **August Orgusaar** läks pensionile 1937. aastal. Kuna pärast juunipööret jäeti ta pensionist ilma, asus ta tööle täitevkomitee ehitusosakonda. Suvesõja ajal saadeti kapten A. Orgusaar kindlustöid juhtima. (657, lk 144).

mehi ja naisi, kuigi kirveid, labidaid, kange ja kirkaid oli vaid paarisaja umber jõutud rekvireerida. Lasksin siis maantee lähemas ümbruses, kuhu punased tegelased kergemini võisid kontrollima tulla, puid maha võtta ja kaitsekraave ning varjendeid ehitama hakata. Suurem osa tööle mobiliseeritud rahvast suvitas metsas, osa kadus niisama vaikselt kuskile ära... Lasksin siin „Potjomkini küla" ehitada ja piilusin hirmuga Pärnu poole ning lootusega lõuna poole, et kas sakslased on juba lähenemas.

Suitsupilved Kilingi-Nõmme kohal paistsid üle lahe. Räägiti kogu Kilingi-Nõmme mahapõletamisest. Kardeti, et sama saatus tabab ka Pärnu linna – olid ju punased võimumehed ähvardanud, et nad Pärnut tervelt sakslaste kätte ei jäta. Pärast Stalini kurikuulsat hävitamiskäsku ei olnud alust nendes ähvardustes kahelda. Kõik olid hirmul. Linn oli tühi. Südasuviselt kuumad päevad olid ängistavad. Need vähesed, kes olid kraavitöödest vabastatud, käisid ametiasutustes tööl, aga tegelikult töö seisis. Kõneldi ärevalt sellest, mis on toimumas. (154).

Kindlustusvöönd pidi ulatuma Viljandimaani. See vahemaa jaotati seitsmeks sektoriks, iga sektori pikkus umbes 10 km. Samuti planeeriti ka sektorite juurde kindlad vallad, kust nõutati vajalikku tööjõudu. Maarahva toitlustamine jäi nende endi mureks. Igal hobusemehel pidi kaasa olema veonöör, saag ja labidas, igal jalamehel labidas ja 2–3 jalamehe kohta saag ja kirves. Tori-Riisa sektori töödejuhatajaks oli Pärnu maakonna täitevkomitee maaosakonna juhataja **Jaan Raadik**, Tahkuranna-Kilingi sektoris Sindi hävituspataljonlane, vabriku osakonnajuhataja **Joann Hagel*** jne. (764, l 28; 766, lk 29). Kaevati peamiselt tankitõrjekraave, kuna usuti, et sakslased ründavad eeskätt tankidega. (764, l 28; 766, lk 29; 764, l 81; 766, lk 109, 111; 764, l 105; 766, lk 147; 764, l 220; 766, lk 16).

Maavalitsuse telefonid helisesid pidevalt. Edastati telefonogramme – korraldusi maale: kõik kaitsetöödele! Telefonikõne Tali vallaga katkes järsult pärast seda, kui päriti, kes kõne vastu võttis. Samuti ei saadud mõne teisegi vallaga enam ühendust: telefoni-

---

* EK(b)P liikmekandidaat **Joann Hagel** (22.10.1904) hukati pärast sakslaste tulekut 17.07.1941 (557, lk 91; 770).

side oli katkenud. See tegi enamlased närviliseks. Valitses käskude ja korralduste virr-varr. (153).

Kindlustustöid segasid metsavendade ettevõtmised. EK(b)P Pärnumaa Komitee II sekretär **Villem Kuusik** kurdab (764, l 81; 766, lk 109): *Selistes ja Võllas ajasid metsavennad tööle ruttavaid inimesi teelt tagasi.* Hävituspataljonlase **Johannes Alliku** jutu järgi oli metsavendade esimene väljaastumine Tihemetsa kandis kindlustustöödel, kus metsavennad haavasid tulistamisel Tahkuranna valla Täitevkomitee esimeest **August Kaljulat***. Rahvas jooksis enamikus laiali. Haavatu saadeti Sindi haiglasse. (764, l 28; 766, lk 29).

Pustuskil kleepisid metsavennad üles plakateid, milles ähvardati kindlustustöölisi tappa. Ka lõigati sealmail korduvalt läbi telefoniliin, mis ühendas kindlustustööde staapi Sindiga. (764, l 197; 766, lk 209).

7. juulil pommitasid Saksa lennukid Sauga lennuvälja. Oli haruldaselt ilus suveilm. Tööjärg kraavikaevamisel oli jõudnud Kärbu jõe äärde. Hommikul sumises nagu eelnenud päevadelgi taeva all Saksa luurelennuk. Mõni tund hiljem oli aga mootorimüra kõvem kui kunagi varem: mere poolt tulid Saksa pommituslennukid Sauga lennuvälja kohale. Lennukid tegid mõned tiirud ja juba langesid esimesed pommid. Algas maapealne põrgu: Vene õhutõrjesuurtükid tulistasid mis jaksasid, neile seltsisid õhutõrjekuulipildujad. Õhutõrjemürsud lõhkesid alati just seal, kus alles hetk tagasi oli olnud Saksa lennuk. Paar Vene hävitajat tõusid õhku, saatsid Saksa lennukeid aupaklikus kauguses tiirutades ja pilverüngastesse märki lastes. Saksa pommid tabasid lennuvälja uskumatu täpsusega, sealt kerkisid suured suitsu-, tule- ja mullasambad. Kraavikaevajad jooksid alul varju, kartes peaasjalikult õhutõrjesuurtüki mürsukilde. Tihe kraavikaevajate jõuk palistas karjamaa serva – jälgiti haruldast ja seninägematut vaatemängu. Üksnes mõni arem otsis varju kaevisest. Mõnigi uudistajatest nosis sellal lõunaleiba. Lennuväljaehitiste juurest kerkis paksu

---

* Tahkuranna valla täitevkomitee esimees kommunist **August Kaljula** (19.08.1914) hukati Pärnus 14.08.1941 (557, lk 115).

musta suitsu. *Bensiinid ja õlid lähevad!* arvati rahva hulgast. Punaväelased avasid lennukitele vastkaevatud kraavist püssitule. Tulistati kogupaukudega. Inimesed olid paanikas: kardeti, et kui lennukilt märgatakse tulistamist, rünnatakse ka neid. Raputati rusikaid ja karjuti püssimeestele eesti ja vene keeles sõimusõnu, et lõpeks see rumal püssituli, millest pole mingit kasu! Saksa lennukid ei pannud seda ohutut tulevärki tähelegi.

Kuidagi töötati veel õhtuni ja püüti siis tasahilju jalga lasta. Paljud kadusid juba varem: võeti eeskuju nendest *seltsimeestest*, kes oma sõnul ruttasid linna *olukorda selgitama* (153).

Saksa pommituslennukid tegid Pärnu lennuväljal põhjaliku hävitustöö.

Lennuvälja pommitamist pealtnäinud ja selle üle elanud Pärnumaa telefonivõrgu töötaja jutustab (232): *Riketebüroole teatati, et lennuvälja ühendus on rikkes ja meile tehti korraldus viivitamata välja sõita ning rike kõrvaldada. Enne kui jõudsime oma alati väljasõiduvalmis ratastele hüpata, anti linnas õhuhäire, mis takistas veidi meie väljasõitu.*

Kui jõudsime linnast välja Sauga mõisa viivale maanteele, nägime, et paks suitsusammas, mis oli nähtav linnagi – tõusis lennuväljalt. Nähtavasti põles mingi õlitank. Veidi eemal sellest põles suur transportlennuk. Lennuväljal valitses suur närvilikkus. Sakslased olid teinud mitu head tabamust. Meie ülesanne ei võimaldanud meil palju ringi vaadata. Oli vaja leida rike ja see kõrvaldada...

Kaaslane sidus parajasti alla ronimisraudu ja valmistus posti otsa ronima, kui mere poolt kostis jälle lennukimürinat...

Ja juba raksatas selja taga, paisates mingist linnaservas asuvast ehitusest üles puid, kive, mulda, suitsu... Kaaslane löödi nagu välgust posti otsast maha. „Heida pikali!" soovitasin. „Kui see hakkab uuesti lennuvälja nuhtlema, siis oleme küll ilusa koha omale välja otsinud!" Saanud vaevalt seda öelda, kui raksas pomm paarkümmend sammu meist eemal maasse. Õnneks olime jõudnud veidi sügavamasse kraavi kobida, kuhu meile kive ja mulda selga sadas. Nüüd tiirutas lennuk juba lennuvälja kohal, kust talle avati tugev tõrjetuli, peamiselt kuulipildujatest. Näis aga, et lennukiltki tulis-

tati kõigi pardarelvadega, sest ragin oli kõva. Sekka käis üksikuid pommiraksatusi.

Nägime kuidas äkki üks suur pommilennuk hakkas maas liikuma, kavatsedes nähtavasti tõusta. Sakslane lähenes jälle tiiruga lennuvälja kohale ja hakkas laskuma..."Sai pihta!" karjusime teineteisele. Lennuk libises üle välja vaevalt paarkümmend meetrit maapinnast. Siis raksatas jälle pomm ja lendu tõusmas punaväe pommitaja vajus üht ratast pidi nähtavasti pommiauku ja süttis pirruna põlema. Ründaja libises aga nagu manöövril veel paar korda madalalt üle lennuvälja ja lahkus siis lõuna suunas. Lennuväljale jäi hunnik põlevaid lennukite rususid.

Vahepeal elati linnas telefonivõrgus üle närvepingutav hetk. Mööda treppi tormas üles näost punetav õhutõrje sideülem (venelane – H.L.), *tormas telefonivõrgu ruumidesse ja karjus metsikult: „Arreteerin! Arreteerin teid kõiki!" Ei taibatud esimese ehmatusega, mis õieti lahti. Vahtisid meest arusaamatuses. „See on ennekuulmatu lohakus, korralagedus, sabotaaž! Sõjakohtu kätte viimse meheni! Telefoniühendus lennuväljaga rikkes!" karjus mees ruumis ringi joostes. „Rikkekõrvaldajad ei saanud kohe välja sõita," julges keegi nimetada. „Miks?" „Õhualarm oli. Ei lastud... Ja nüüd pommitati..." Nüüd muutus mees tõesti metsikuks. Haarates revolvri järgi karjus metsikult: „Sastreljaju! Lasen maha! Kõik!" ise otsis hullunud silmadega nagu meest, keda tappa esimesena. Siis tormas välja. Mehed kahvatute nägudega vaatasid üksteise otsa.*

Saksa väeosad jõudsid juba 7. juulil mitmes kohas Eesti lõunapiirile. Pealetung hargnes siin kahes löögirusikas Pärnu ja Viljandi suunas. (1; 620, lk 53; 628, lk 9; 638, lk 83; 644, lk 61; 659, lk 14).

Nõukogude ajaloolane **Peeter Larin** nendib (635, lk 34): Vaenlase *peatähelepanu oli sel ajal koondunud edasitungi arendamisele Pihkva kaudu Leningradi suunas, kuna Lõuna-Eestis mõne päeva jooksul meie vägedel vastase jõududega pidevat kontakti ei olnudki... Ja alles 7.–8. juulil alustas Lõuna-Eestisse koondunud vastase 26. armeekorpus pealetungi Viljandi ja Pärnu suundades...*

Saksa väejuhatus suunas Eestisse esialgu 26. armeekorpuse

kaks jalaväediviisi (61. ja 217. diviis) (1; 620, lk 53; 628, lk 9; 644, lk 61; 659, lk 14).

Kui sakslased ületasid Eesti-Läti riigipiiri, sai neile selgeks tõsiasi, et metsavennad olid Lõuna-Eestis punaste võimu juba murdnud. Veel Saksa vägede Pärnu poole liikumise ajal olid metsavendade relvaüksused lahingus enamlastega Rannametsas ja seejärel julgestamas sakslaste paremat tiiba (659, lk 13).

Sakslaste teed Lõuna-Pärnumaal olid sillutanud Eesti meeste relvad ja Pärnu väravad olid sakslaste ees valla.

V. Partisanivõitlus Pärnumaal

Mu haua leiate kääbuskaskede alt,
sookailude, kaarlate seast.
Üks neist paljudest olen,
kes said elavast kasepuust risti...
Ja kui te mulle ka aumärgi teete
siis teete te seda eneste pärast.
Minule piisab,
kui suve südamest langevad
niinepuu õied,
kui vili valmib
ja talupoeg vabal põllul
higihelmeisse unustab verevermed...

E. Krants. Vabariigi sõdurid (570).

Pärnumaa metsadesse pages vangistamishirmust esimesi metsavendi juba enne küüditamist. Nendega seltsisid küüdist pääsenud mehed, samuti need, kes uskusid, et tema jaoks on NKVD oma püünised juba valmis seadnud.

Sõja puhkemine Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel päästis Eesti rahva punasest luupainest. Inimesed ärkasid nagu rammestusest. Tekkis elu- ja võitlustahe, usk enamlaste terrori käest pääsemisse.

Kui algas sõda ja kõneldi üldmobilisatsioonist, otsis suurem osa mobilisatsioonieelisi mehi metsast varju. Mets kutsus: Lõuna-Pärnumaal laiusid metsa- ja soo-alad Läti piirist kuni Kikepera ja Kuresooni Pärnu ja Viljandi vahel. Tekkisid metsavendade rühmitused ja algas sissisõda. Kuna metsavendade hulgas oli ohvitsere ja

kaitseliidupealikuid, ei jäänud metsavennad juhtideta (211; 657, lk 134).

Pärnumaa metsavõitlusele on iseloomulik, et suuri metsavendade rühmitusi Pärnumaal enne 3. juulit ei kujunenud. Väiksemaid, mõnemehelisi partisanisalku oli aga igas vallas. Tavatseti elada ühe jalaga metsas, teisega kodus: päeval tahtsid igapäevased tööd tegemist, samal ajal ikka silmad lahti ja kõrvad kikkis, et hädaohu korral kiiresti kaduda. Ööd magati aga metsas või siis heinamaal heinaküünis või lihtsal taluhoonete lähedal põõsaste või heki all. (657, lk 133).

Loodeti sakslaste kiirele edasitungile. Et Punaaremee suudaks sakslasi peatada, ei usutud. See veendumus rajanes Soome Talvesõja ajal raadiost kuuldud ja ajalehtedest loetud sõnumitel, samuti punaväega kokkupuutumisel nähtule-kuuldule. Ka Punaarmee sõjatehnika ei pannud ümber mõtlema ja punaväe võimsust uskuma, sest ega tankid, lennukid, suurtükid ja muud relvad ilma meesteta sõdi! Soome Talvesõda kinnitas ka tõsiasja, et punaväe massil ei ole tänapäeval sõjas otsustavat tähtsust. Levisid Punaarmeed ja tema võitlusvõimet naeruvääristavad nalja- ja tõsilood. Nii ringles Pärnumaal Suvesõja ajal punaväe suurtükitule täpsuse kohta järgmine lugu. Ühel päeval kostusid läheduses paiknenud suurtükipatareist tugevad mürtsatused ja külas klirisesid aknaklaasid. Lõunale tulnud punaohvitserilt päriti, mida nad siis täna seal mürtsutasid. Mees ajanud rinna ette: *Andsime sakslastele! Kas teate „lapsed", usaldan teile suure saladuse. Nende torudega võib siit põrutada Soome või Pärnu, kuidas soovite. Täna aga andsime sakslastele – Virtsu. See sada kilomeetrit on meile täpes!* Järgmisel päeval tulnud 10 kilomeetrit eemal asuvast külast mehed patareiülema juurde hädise palvega: ärgu nad jumala pärast suurtükist laskmisel torusid nende küla poole hoidku! Mürsud olid lõhkenud karjamaal mauh! ja mauh! Ning lehmad-lambad olnud ehmatusest upakile maas! (298).

Suust-suhu käis Pärnumaal pilajutt Stalini suurest murest. Kui algas Saksamaa ja Nõukogude Liidu sõda ja *võitmatu* Punaarmee taganes, olnud *isake* Stalin Kremlis väga halvas tujus. Ta kõndinud Kremli suures saalis rasketes muremõtetes edasi-tagasi ja jäänud seisatama oma hiigelsuure pildi ette. Sorguvajunud vuntse nokit-

sedes küsinud ta pildilt: *Mis saab siis meist, kui asjad nõnda edasi arenevad?* Pilt vastanud: *See on ju teada – mind võetakse nöörijupi otsast maha. Kui õigel ajal jalga ei lase, võib sulle sama saatus osaks saada, mida mina olen talunud aastaid. See nöörijupp, mille otsas mina ripun, on sinu jaoks veel tugev küll!* (331).

Sõjaeelne punane terror, mis tipnes juuniküüditamisega, jätkus Suvesõja ajal idamaise metsikuse ja uue hooga. See tähendas nüüd uusi arreteerimisi, haaranguid, tapmisi ja talude põletamisi. Õli valas tulle J. Stalini 3. juuli raadiokõnes väljakuulutatud terror ja *põletatud maa taktika.* Küüditamisel karastatud ja inimlikkuse kaotanud hävituspataljonlased ja miilitsamehed* olid valmis tapma ja sadistlikult piinama igaühte, kes olid julgenud metsavennana enamlastele vastu hakata või siis keda üksnes kahtlustati nõukogude võimu vaenamises ja sakslaste ootamises. Nüüd puhastati ja kindlustati Punaarmee tagalat, ja selleks olid kõik vahendid lubatud. Hävituspataljonlasele ja miilitsamehele oli nõukogude võim andnud relva ja tapaloa ning talle oli antud õigus otsustada oma ohvri elu või surma üle. Ohvrit ootas kohapeal mahalaskmine ja tihti ka piinamine, vahel tribunali surmaotsus või paljude aastate pikkune sunnitöö surmalaagris. Terror pidi inimesi hirmutama ja tegema neist sõnakuulelikud nõukogude võimu orjad. Julmuses ei jäänud maha ka punaväelased. Nende arusaamist mööda elasid siin selles võõras ja vaenulikus maanurgas neile täiesti mõistusevastaselt jõukad eestlased, seega klassivaenlased ja buržuid, keda tuli hävitada. Sõjaaegse terrori ohvriteks langes nii täismehi ja naisi kui ka lapsi, noorukeid ja vanureid. Tapeti teinekord ohvrilt nimegi küsimata. Laip jäeti maha metsa alla, kraavi, kodutalu õuele või teele, kus parasjagu tuli tahtmine

---

* 23. veebruaril 1968 avati Tallinnas Vabariiklikus Miilitsavalitsuses mälestustahvel, millel oli talletatud kõigi langenud miilitsameeste nimed. Mustast marmorist tahvlil oli kirje: *Teie nimed on surematud, teod unustamatud!* (666, lk 309). Tõsi, nende miilitsate teod, kes osalesid küüditamises ja võitlesid Suvesõjas koos venelastega oma rahva vastu, on inimsusevastaste süütegudena niikuinii unustamatud, kuid nendes tegudes osalejate nimed on kadunud koos nende kandjate surmaga.

omakohtu korras oma tapaiha rahuldada. Harva sai mõrvaohver katteks mõned labidatäied mulda või tapatöö varjuks mõned puuoksad. Kodudest said enamlaste käe läbi ahervared. Mahapõletatud taludes hukkusid laudas tullejäänud koduloomad. Tapmise ja põletamisega kaasnes tihtilugu vara röövimine. (339).

Taevasse kisendav ja mõistusevastane vägivald sundis Pärnumaa mehi punasele terrorile ja stalinlikule hävituskäsule vastu astuma – tuli olla valmis oma kodusid ja ennast karistussalklaste eest kaitsma. Loodi sidemed naabruses pesitsevate metsavendadega, et vajadusel üksteist toetada. Oli vaja relvi. Kaitseliidu relvad oli pea täielikult ära antud, mistõttu leidus metsavendadel vaid üksikuid vintpüsse. Suuremal osal metsavendadest olid jahirelvad, samuti püstolid ja revolvrid. Niisuguste relvade tulejõud lahingus oli aga väike ja nad ei olnud vääriliseks vastukaaluks hävituspataljonlaste, miilitsameeste ja punaväelaste relvadele. Seetõttu oli sõjasuvel metsavendade peamiseks mureks – kust saada relvi! Relvi muretseti mitmel moel – neid saadi täitevkomiteede ülevõtmisel, kus hoiti rahvalt ärakorjatud jahi- ja väikekaliibrilisi vintpüsse ning laskemoona, samuti püstoleid ja revolvreid, kuigi osa neist olid venelased juba ära viinud. (211; 657, lk 134). Samuti hangiti relvi Punaarmee õhuvaatlus- või meresidepostide vallutamisel, haaranguliste ja karistussalklastega peetud lahingutes ning teedel üksikult liikuvate enamlaste autode ründamisel. Ega asjata kurtnud EK(b)P Pärnumaa Komitee kaadrite sektori juhataja, hiljem Tarbijate Kooperatiivi Pärnu Maakondliku Liidu juhatuse esimees **Vello Eramaa** (764, l 9; 766, lk 51): *Juulikuu algul sagenesid autode tulistamised metsadest bandiitide poolt. 5. juulil keelati üldse autodega väljaliikumine Pärnust, sest teed olid bandiitide poolt läbi lõigatud ja ohustatud. Tavaliselt tulistati nüüd metsast igat autot. Väljasõite tegi üksnes hävituspataljon.*

Relv läks metsavenna kätte ka mõne täitevkomiteelase, punaväelase, miilitsa või hävituspataljonlase tapmisel või kinnivõtmisel. Hiljem saadi relvi veel lätlastelt ja sakslastelt (158). Aga ikka ei jätkunud neid kõigile.

Enamalaste tagala Pärnumaal kääris nagu õlletegu.

Teatakse, et Kikepera ja Kilingi-Nõmme vahelisel teel vahetati

või keerati teeviidad nii, et punaväe voorid ekslesid ringi, oskamata kuhugi minna (553, lk 142). Lõhuti sildu ja teetruupe, tõkestati metsateid teele risti-rästi langetatud puudega ning veeretati teele tõkkeks kivimürakaid. Pärnumaal teatakse juhtu, kus teetõkkeks kasutati mesilastarusid. Usuti, et juhul kui auto peaks otsasõidul taru purustama, siis ründavad enamlasi mesilased. (45; 761, l 4).

Metsavennad lõhkusid telefoniliine ja Pärnu *traadipoisid* pidid neid parandama. Side parandamisel pidid need mehed alati arvestama kas metsavendadelt lastud kuulide vingumisega või punaste peremeeste revolvriähvardustega. Nii peeti sidemehi, kes olid sunnitud täitma oma punaste peremeeste käske, kord bandiitide kambameesteks, kord punaste käsilasteks, ja koheldi ka vastavalt. Lõpuks anti korraldus, et sidemehed võivad välja sõita vaid hävituspataljonlaste *kaitse all.* Kaitse polnud aga kaugeltki alati käepärast võtta. Juhtus, et korraldus sõita liiniriket kõrvaldama anti öösel. Kui küsiti kaitsemeeskonna järele, öeldi otse: *Ei sõida! Ohtlik! Tulge hommikul!* Nii jäi rikke kõrvaldamine hommikuks.

Sidemees jutustab (233): *Hommikul läksin kaitsemeeskonna saamiseks isiklikult Rahvamajja. Mööda keerulist teed, ühe valveposti juurest teise, kolmanda ja neljanda juurde konvoeeritult viidi lõpuks ruumi, kus keegi venelasest ülemus tusase näoga uuris kaarti. „Näidake, kuhu soovite sõita!" põrutas mees pikema jututa. Näitasin kaardil rikke arvatava koha.*

„Sinna ei sõida! Ohtlik!"

„Aga meilt nõutakse rikke kõrvaldamist."

Mees mõtles veidi aega, siis ühmas tusaselt: „Ei tea kust mina neid mehi igale poole võtan!"

Kehitasin õlgu. Mina ei saanud ka teda abistada.

Lõpuks otsiti siiski kuskilt kokku kümmekond meest. Nüüd tekkis aga uus raskus, nende kümne hulgas polnud ainustki, kellele mees kaardi taga oleks oma korraldused saanud edasi anda vene keeles. Ei leidunud niiöelda üksusele ülemat. Lõpuks „löödi" üksuse ülemaks söönud maapoiss pastaldes ja laiaäärelises loovõtmise kaabus. See pidi oskama vene keelt.

„Ülemate" vahel tekkis siis vene keeles järgnevasisuline kahekõne:

„Oskate vene keelt?" küsis mees laua taga.

„Da," vastas poiss.

„Võtate need mehed oma käsutusse ja lähete sidetöölistele liinile kaitseks kaasa. Arusaadav? Te peate aga seda kaitset teostama nii, et teid ei märgatakse. Kohas, kus sidemehed asuvad tööle, te peitke endid lähedale metsa, kraavi või mujale. Ja alles siis, kui olukord nõuab, astute tegevusse. Selge?"

„Da."

Sinnamaale paistis, et kõnelejad on mõlemad kõvad vene keele mehed ja asjad korras. Siis jäi aga mees kaardi taga uut pealikut arvustavalt silmitsema ja küsis: „Aga kuidas te kavatsete toimida, kui, ütleme, metsast ilmuvad äkki bandiidid?"

„Da," vastas kaabuga pealik sama kindlalt ja veenvalt kui varemate küsimuste peale.

Mees kaardi taga lõi lootusetult käega ja pomises midagi väga tuttavat tsaariaegset. Mina aga lahkusin oma ihukaitsega, kelle pealikule näis kõik olevat – da!

See oli vist 4. juuli õhtul, kui teatati Kabli-Heinaste ühenduse rikkest. Tõenäoliselt olid metsavennad järjekordselt tahtnud õhuvaatluspostide „ülearust lobisemist" takistada. Saime korralduse – rike kiiremas korras kõrvaldada. Kella 23 ajal sõitsimegi juba Häädemeeste suunas, kaasas seitsmeliikmeline kaitsemeeskond. Tuledeta kihutasime läbi hämara öö. Mööda Häädemeestest, Kablist... Umbes 4–5 kilomeetrit Kablist pidurdas autojuht äkki valjusti kirudes. Masin peatus pidurite vingudes. Veel paar meetrit ja meist ning meie masinast oleks järel olnud sodihunnik. Teele oli lastud takistuseks risti-rästi puid ja põimitud samast lõigatud telefonijuhtmeid. Hävituspataljoni mehed asusid kohe süüdlasi otsima. Lähima ümbruse läbiotsimine ei annud mingeid tagajärgi. Lähedasest majakesest pärit kahelt vanainimeselt ei saadud ka midagi teada.

„Te pidite omati nägema kui puid saeti," kärkis meie ihukaitse juht.

„Nägime küll," vastas vanamees.

„Kes need olid?"

„Kus ma neid tunnen!"

„Kuidas ei tunnud, kui nägid!?"

„Metsast tulid, metsa läksid... Mehed olid..." seletas vanamees tõsiselt.

Et süüdlasi tabada, otsustati ümbruskonnast kõik kahtlane element kokku korjata ja Kablisse miilitsa juurde küüditada. Enne oli vaja aga tee tõketest vabastada, et jälle liikuma pääseks. Asusime saega puude kallale. Tõmmanud paar korda saega, saime metsast kogupaugu. Siis teisest kandist teise veel. Pugesime varju. Õnneks ei saanud meist keegi haavata. „Raudnaelad!" otsustasid asjatundjad. „Tulevad pots-pots-pots!" Meie kaitsemeeskond moodustas kohe aheliku ja hakkas vastu tulistama. Ikka huupi metsa. Asi nägi päris sõja moodi välja. Tagasisõidul selgus hommikul Kablis, *et metsavennad olid vallutanud Treimanni õhuvaatlusposti, selle meeskonna laiali löönud, saades sõjasaagiks relvi, laskemoona ja auto. Väga ärritatud vaatluspostiülem hakkas Kablis nõudma, et meie viiks neid Treimannisse tagasi. Keeldusime seda tegemast, üteldes, et minul on korraldus kohe peale ülesande täitmist tagasi Pärnu sõita.*

„Siis korraldan mina selle asja nii, et lähete seina äärde!" karjus mees.

Et metsavennad olid jõudnud juba vahepeal jälle juhtmed kokku siduda, saingi korralduse veel kord Heinasteni sõita.

Taolise sündmuse kohta teab enamlaste poolelt **Jaan Lage** (634, lk 49): *Rinde lähenemisel meie vabariigi piiridele muutusid bandiidid aktiivsemaks. Nad lõhkusid sideliine, tulistasid partei- ja nõukogude töötajaid. Nii olid bandiidid Treimanni asula juures sideliini rikkunud. Sidetööliste remondibrigaadiga sõitis kaasa kuus pataljoni võitlejat... Kui remondibrigaad sündmuskohale jõudis ja sideliini korda seadma hakkas, avasid bandiidid metsast tule. Hävituspataljoni vastutuli sundis nad aga põgenema. Tulevahetuses sai üks bandiit surma. Liin parandati ja side Iklaga seati taas jalule...* Nagu teada, ükski metsavend selles tulevahetuses surma ega haavta ei saanud.

Ka Haapsalu hävituspataljonlane **Johannes Tust** meenutab: *Ühel juulihommikul sõitsin Läänemaa hävituspataljoniga Haapsalust Pärnu suunas... Salk majutati ühte Pärnu koolimajja, kus asus veel mingi sõjaväeosa sidumispunkt. Peagi tehti mulle ülesandeks võtta kuus meest ja sõita sidekontori telefonitehnikuga*

kaasa. Mõni kilomeeter Pärnust eemal kihutas meile vastu veoauto, mille kast ja kabiin oli kuulidest läbi puuritud. Autokastis istus kümmekond meest, kellest osa oli haavatud. Ilmselt oli autot ootamatult rünnatud. Tehnik jälgis pidevalt telefonitraate, laskis vahetevahel auto peatada ja kontrollis liini täpsemalt. Mitmes kohas olid traadid läbi lõigatud. Niipea, kui tehnik oli traadi parandanud, sõitsime edasi. Mõne kilomeetri järel ei saanud me enam ühendust linnaga. Sõitsime tagasi ja avastasime, et täpselt samas kohas, kus tehnik oli vea parandanud, olid traadid jälle puruks lõigatud. Tegime tagajärjetu haarangu, parandasime juhtme ja sõitsime uuesti edasi. Side katkemine kordus. Nüüd jätsin kaks meest maanteekraavi valvesse. Vaevalt olime pool kilomeetrit sõitnud, kui kuulsime seljataga tulistamist. Keerasime auto ümber ja kihutasime tagasi. Mehed väljusid parajasti teeäärsest võsast. Selgus, et üks bandiit oli tulnud metsast ja tahtnud jällegi sidet rikkuda. Äkki märganud ta mehi ja põgenenud metsa. Kuna mees hüüete peale seisma ei jäänud, siis olid hävituspataljoni võitlejad tule avanud. Leidsime sündmuskohalt vaid verise sonimütsi. Pärast seda telefoniliini enam ei rikutud. Pöördusime tagasi Pärnu. Meiega koos jõudsid Pärnu tagasi ka teised hävituspataljonlased, kes olid käinud bandiite jälitamas Tõstamaa kandis. Neil oli olnud tulevahetus grupi bandiitidega. Hävituspataljoni võitlejad olid tabanud mitu relvastatud meest... (671, lk 307–308).

Enamlased tundsid tõsist hirmu Saksa langevarjurite ees. Oma kaotusi lahingutes metsavendadega põhjendati mõnigi kord sellega, et metsavennad tegutsevad koos Saksa parašütistidega. Nii hävitas enamlaste jutu järgi 25. juunil 8. piirivalvesalga löögigrupp kapten Rukavišnikovi juhtimisel põhja pool Pärnut vaenlase parašütistide dessandi ja kohalike bandiitide grupi (663, lk 70). See on udujutt: niisugusest või mõnest teisest lahingust Saksa langevarjurite ja metsavendadega ei teata Pärnumaal midagi.

Metsavendade õhutusel jäeti mõnigi enamlaste kuri käsk täitmata. Juba 28. juuni *Töörahva Hääl* tunnistas (172): *Kuid on veel järele jäänud töötavale rahvale vaenulikke elemente, kes viimases surmahädas püüavad erakorralisi aegu kasutada oma peade püsti*

hoidmiseks. Mitmes vallas on ettetulnud juhtumeid, kus kulakud kihutavad inimesi üles korraldusi mitte täitma ja hoiavad ise korralduste eest metsa ning ähvardavad oma naabreid, kes täidavad korraldusi. Seltsimehed – töötav rahvas, need on meie vaenlased! Neist peame kohe teatama vastavaile ametivõimudele, et nad saaksid tabatud ja kiiresti kõrvaldatud meie teelt.

Iga kodaniku kohus on võidelda meie vaenlaste vastu ja igasugune vaenlase salastamine on rängalt karistatav. Ja kui meie, tagalas töötav rahvas, üksmeelselt aitame kahjutuks teha veel järele jäänud klaasivaenlast, siis meie kiirendame lõplikku võitu ja pääseme rutemini sõja koledustest.

Rahvasuu rääkis sakslaste peatsest tulekust, hävituspataljonlaste hirmutegudest, metsavendadega peetud lahingutest ja enamlaste valusatest kaotustest.

Soome 3. juuli eestikeelses raadiosaates öeldi, et Saksa väed on vallutanud Riia ja liiguvad Põhja-Lätimaal kiiresti edasi, ja Eesti bolševismist vabastamine on vaid tundide küsimus. See raadiosõnum virgutas metsavendi ja ässitas ründama nõukogude võimu kohalikke keskusi – täitevkomiteesid. Eestikeelse raadiosaate lõpulausena öeldud Soome raadiomehe sõnad *Ilma iseseisva Eestita ei või olla iseseisvat Soomet* (646, lk 37), sisendas usku, et sakslaste tulek tähendab Eesti Vabariigi taastamist. Et enamlaste laulud on nüüd siinmail üsna pea lauldud, andis tunnistust ka asjaolu, et kohapealsed kommunistid asusid evakueerima oma perekondi Venemaale. Selles, et kohalike täitevkomiteede ülevõtmine langes juulikuu algupäevadele, oli oma osa ka NSV Liidu Kaitsekomitee esimehe J. Stalini kurikuulsal 3. juuli raadiokõnel, mis sai aluseks Punaarmee taganemisel *põletatud maa taktika* rakendamisele ja milles kuulutati vaenlasteks arvatud inimesed lindpriiks. Nõukogude võimukeskuste hõivamisega taotleti lõpetada nende asutuste tegevus, millele toetus punane terror ning kust tulid enamlaste kurjad käsud ja keelud.

Enamlaste terrorivõimu vääramist märgistasid kõikjal Eesti rahvuslipud. Omavalitsuste juhtimine usaldati endiste omavalit-

sustegelaste kätesse. Kui omavalitsusjuhid olid arreteeritud, kutsuti võimu juurde teisi rahvuslikult meelestatud ja lugupeetud isikuid. Rahvale tagastati enamaste poolt kokkukorjatud raadioaparaadid. Pärast täitevkomitee ülevõtmist pandi välja metsavendade valvepostid ja tugevdatud patrullid ning organiseeriti kaitset hävituspataljonlaste, miilitsate ja punaväelaste karistusretkede vastu. (760, l 38). Kuuldus sellest, et mõnes vallas või asulas on võim enamlastelt üle võetud, levis üle maakonna.

Lõuna-Pärnumaal, Läti piiri naabruses algas nõukogude võimu kukutamine omal nõul ja jõul 3. juulil. Nii heiskasid metsavennad **Tali vallas** 3. juulil vallamajal sinimustvalge lipu. (206; 760, l 36). Järgnevatel tundidel sai nõukogude võim otsa **Kilingi-Nõmme linnas, Saardes, Tihemetsal** ja **Laiksaare vallas** (760, l 36–37).

4. juulil võtsid metsavennad võimu üle **Abja, Orajõe** ja **Häädemeeste vallas** (760, l 37).

5. juulil varises punaste võim **Tõstamaa** ja **Seliste vallas** (760, l 37).

6. juulil lehvis sinimustvalge **Vändra vallas** (võeti üle võim Vändra alevikus) ja **Soontaga vallas** (760, l 37).

7. juulil varises okupatsioonivõim **Mõisaküla linnas** ja **Rajangu vallas** (205; 760, l 37).

8. juuli varahommikul enne sakslasete tulekut tegid metsavennad nõukogude võimule lõpu **Audru vallas** (603; 760, l 37).

Kinnitatakse, et enne Pärnu vabastamist enamlastest oli ajavahemikus 3.–8. juulini võim üle võetud 13 vallas ja 2 linnas (554, lk 302; 555, lk 22). Samas on väidetud, et 6. juulil võtsid metsavennad üle võimu mitte ainult Vändras ja Soontagas, vaid ka **Lelle vallas** (554, lk 302; 772).

Pärnumaa oli partisanivõitluse keerises: peeti lahinguid kohalike punaste, samuti karistusretkele saadetud hävituspataljonlaste, miilitsameeste ja punaväelastega ning õiendati arveid nende võimumeestega, kelle süükoorem oli oma rahva ees läinud liialt raskeks.

Kohalikud võimurid taipasid, et nende aeg on läbi ja rahvas ei andesta neile seda, mis nad siin olid korda saatnud. Ja nüüd käivad nende poolt nii truisti lauldud proletariaadi hümni – *Internatsionaali* sõnad *kord lõhub tasumise äike kõik ahned koerad laiali* nende enda kohta.

Tuliseks läinud jalgealune muutis punavõimud tigedateks ja verejanulisteks julmuriteks – nad olid valmis kokkuvariseva võimu nimel tapma ja hävitama: kui tuleb lahkuda, siis jäägu maha Stalini hävituskäsu järgi laastatud ja *rahvavaenlastest* puhastatud maa!

Partisanivõitluse kohta Pärnumaal on teada järgmist (käsitluse jälgimise hõlbustamiseks ei ole siinjuures alati sündmuste põimumise tõttu peetud silmas linnade ja valdade tähestikulist järjestust, vaid ka seda, millise valla või linna mehed osalesid enamlaste vastu peetud ühistes lahingutes).

Kilingi-Nõmme.

Kilingi-Nõmme* oli Lõuna-Pärnumaa oluline liiklussõlm Pärnu-Viljandi maantee ääres Pärnu-Mõisaküla kitsarööpmelisel raudteeliinil, Pärnust 38 km kaugusel. Linnas oli umbes 1500 elanikku. (585, lk 118).

Kaitseliitlased ja teised eestimeelsed mehed olid partisanivõitluseks Kilingi-Nõmmel valmistunud juba enne küüditamist: peeti omavahel sidet ja loodeti sõja peale. Kaitseliidu likvideerimisel õnnestus mõned vintpüssid kõrvale poetada. Nii jäi Kaitseliidu Saarde malevkonna 2. kompaniil põranda alla 2 vene ja 8 inglise vintpüssi ning umbes 7000 padrunit. Relvad ja laskemoon peideti nõnda, et need tarbe korral oleks käepärast võtta – enamlaste võimu pikemat püsimist Eestis ei usutud. (207; 760, l 37).

Küüditamine oli häireks põranda all tegutsevatele rahvuslastele. Kui algas sõda, hangiti ja korrastati oma väheseid relvi, otsiti

---

* Kilingi-Nõmme on saanud oma nime ENE andmetel Schillingite (1663–1752) mõisa nime ja metsaalusele nõmmele ehitatud Nõmme kõrtsi järgi.

laskemoona ja valmistati käsigranaate. Relvade parandamisel saadi tõhusat abi Saarde Põllumajandustööstuse remonditöökojast, kus töötas eestimeelne rahvas. Algas aktiivne tegutsemine ja vastupanuvõitluse organiseerimine. Suust-suhu õhutati mehi hoiduma kõrvale mobilisatsioonist ja jätma täitmata rekvireerimiskäsud.

Kilingi-Nõmme vastupanuliikumise juhtideks ja enamlastevastase võitluse organiseerijateks olid Saarde pastor lipnik **Johann Ekbaum*** (Juhan Eckbaum), Põllumajandustööstuse lukusepa- ja mehaanika-töökoja juhataja, Veski talu peremees, Kaitseliidu Saarde malevkonna 2. kompanii relvurpealik **Hermann Jugasaar**** (591, lk 55), tööstuse tehniline juhataja **Nikolai Järvsaar***** , käitisekomitee eestimeelne esimees **Aleksander Tamm**, kohalik miilitsamees **Ottomar Kaas** jt. Neil oli side Pati-Kalita metsavendade suurema rühmitusega ja teiste Kilingi-Nõmme ümbruses pesitsevate metsavendade salkadega. Vastupanuliikumise keskmeks sai Saarde Põllumajandustööstus (110; 145; 451; 524). Metsavendadele hankisid relvi vabriku käitisekomitee esimees ja miilits, kes olid punaste silmis ustavad tegelased. Iga relv, mis punastel oli laokile jäänud, rändas Saarde Põllumajandustööstuses rajatud metsavendade põrandaalusesse keskusesse. (145).

Alates 25. juunist oli metsavendade alaline relvastatud valve esialgu Hermann Jugasaare Veski talus ja hiljem ka Saarde Põllumajandustööstuses. Relvad ja laskemoon veeti laiali tööstuse autoga ja jagati välja ustavatele meestele. Selle auto sõitudes ei osanud enamlased näha midagi kahtlast. Juba enne 1. juulit oli loodud üksikute metsavendade gruppide vahel väljaspool ametlikku telefonikeskjaama sideühendust omavaheline telefoniside. Vajadusel võisid need grupid osutada üksteisele kohest abi.

---

* **Johann Ekbaum** (05.05.1912–1945) täitis EELK Saarde koguduses õpetaja kohuseid alates 1941. aasta veebruarikuust. Prooviaasta oli tal praost August Arumäe juures. Ta valiti 14. detsembril 1941 koguduse õpetajaks. (416). J. Ekbaum arreteeriti 27.10.1944 Saarde vallas. Tribunali surmaotsus – 17.02.1945 (583, lk 50).

** **Herman Jugasaar** (19.01.1905) Saarde vallast arreteeriti 28.10.1944. Tribunali surmaotsus tehti 17.02.1945. (583, lk 102).

*** **Nikolai Järvsaar** (22.12.1900 Saarde vald) arreteeriti 17.10.1944 Kilingi-Nõmmel. Tribunali surmaotsus viidi täide 31.05.1945. (583, lk 111).

Meeste kiireks kohaletoimetamiseks oli valmis vaadatud autod. Side oli ka naabervaldade metsavendadega. Peeti vajalikuks võtta enamlastelt võim üle siis, kui sakslased on tulekul. Nii oli kokku lepitud Tali valla meestega, et alguse võimu ülevõtmisel teevad nemad. Kilingi-Nõmme partisanidel oli plaan häda korral taganeda Tali valda, kus oli kõige julgem: Läti piir ja põhja poole rühkivad sakslased olid lähedal. (110; 207; 451).

Noist päevadest pajatab metsavend (207): *Teades, et vene jõud enam kaua vastu ei pea, kiirustasime ka meie oma ettevalmistamistega. 1. juulil laeti pudelid bensiiniga ja varustati süüteseadeldistega, et neid kasutada puuduvate käsigranaatide asemel. Valmistasime lõhkepomme ja kontrollisime ning täiendasime relvade ja laskemoona tagavarasid...*

Ent 2. juuli ähvardas äkki sellest tõmmata kriipsu läbi. Nimelt saabus sel päeval Kil.-Nõmme 1000-meheline vene väeosa. Kuigi mehed läksid peatamatult edasi, ometi pani meid mõtlema nende liiklussuund – nad tulid Pärnu poolt ja siirdusid edasi Viljandi suunas, meie aga olime oodanud nende taganemist vastupidi.

Lisaks sellele tuli veel teinegi hiiobisõnum: 3. juuli hommikupoole oma staapi – vabriku juurde – minnes teatati mulle, et Kil.-Nõmme tähtsam kommunist Eensilla oli käinud seal ja kõnelnud, et temal olla teada kõik meie plaanid. Temal pruukivat vaid helistada Pärnu ja siis tehtavat meid kõiki vagaseks. Kuigi see võis olla öeldud kobamisi, siiski sundis see kiiremale teotsemisele. Eensilla oli väitnud eelmisel õhtul veel ähvardamisi, *et kui nad kõiki varandusi ja kraami ära viia ei suuda, siis rüüstavad ja hävitavad kohapeal.*

Neljapäeval, 3. juulil oli Kilingi-Nõmmel sombune ja soe suvepäev. Ametiasutused olid avatud, ettevõtted töötasid. Ka kohalikud võimumehed tundsid ennast enam-vähem kindlalt, kuigi oli antud korraldus valmistuda oma perekondi evakueerima, ja teele Pärnusse tuli asuda juba õhtul. Nii käis hommikust peale kommunistide peredes närviline tegevus – pakiti kiirustades oma varanatukest ja valmistati asuma pikale teele – põgenema sõja jalust Venemaale.

Võimu ülevõtmisele just 3. juulil tõukas punaste tegelaste perekondade evakueerimiskäsk. Kardeti, et kui perekonnad on ära saa-

detud, siis võivad ka võimumehed ise iga silmapilk karistamatult kaduda ja pääseda vastutusest rahva vastu toimepandud kuritegude eest. (207). Saadi teada, et täitevkomiteelased on läinud Pärnu relvade järele. Seetõttu oli vaja tegutseda kiiresti, et enamlastest ette jõuda ja võtta võim üle enne kui relvad kohalikele enamlastele kätte jagatakse. (207). Kardeti ka öördamist ja vastupanuliikumise tegelaste arreteerimist.

Metsavend jutustab (207): *3. juulil kuulati H. Jugasaare juures ärapeidetud raadio kaudu Soome eestikeelset saadet, milles öeldi, et saksa väed on juba Eesti piiril... Samal päeval kell 11.15 saabus Talilt teade, et seal on juba kommunistidelt võim üle võetud. Kohalikult T.T. miilitsamehelt, O.K-lt* (**Ottomar Kaas** – H.L.), *kes tegutses meiega koos, saadi teada, et kohalikud kommunistide perekonnad on põgenemas. Ja kui luure kaudu oli veel kindlaks tehtud, et Pärnu tee kaudu pole karta lähenevaid suuremaid vene väesalku, siis otsustati välja astuda võimalikult kiiresti.*

Nii oli 3. juuli õhtupoolikul Kilingi-Nõmmel teada, et Tali vallas on enamlik kord juba kukutatud, valla täitevkomitee ja teised kommunistlikud tegelased vangistatud, ametisse seatud vallavalitsus ja vallas lehvivad sinimustvalged lipud. Nüüd oli tulnud tund ka Kilingi-Nõmme meestele. (145). Et Kilingi-Nõmmest vooris aegajalt läbi rohkesti punaväge, oli tarvis teada saada, kas on oodata lähema paari tunni jooksul uute vene väeosade tulekut. Selleks sõitis **Hermann Jugasaar** mootorrattal paarkümmend kilomeetrit Pärnu poole. Sealtpoolt tulnud autojuhilt saadi teada, et Pärnust peale on õhk puhas. Otsekohe teatas H. Jugasaar sellest telefoni teel koju. Ta pidas vajalikuks, et talus pesitsenud metsavennad sõidaksid otsekohe talu lähedale võssa peidetud autol täies relvis Kilingi-Nõmmele tööstuse juurde. Liisk oli langenud... (524).

Kell 7.30 õhtul (teistel andmetel umbes kell 6) anti kokkuleppe kohaselt vabrikuvilega väljaastumiseks kokkulepitud märguanne. Vabrikuvile huilgas läbilõikavalt – üks lühikene katkendlik vile järgnes teisele. Kõik, kes olid asjasse pühendatud, pidid haarama relva. Partisanide käskjalad, noored poisid sibasid jooksul või kihutasid jalgratastega linnas ringi. Majast majja anti asjaosalistele edasi kutse: aeg on küps! Saarde Põllumajandustööstuse õuest sõitsid autol linna täitevkomiteed üle võtma ja täitevkomiteelasi

vangistama viis meest – partisanide juht **N. Järvsaar**, loomaarst **A. Pool** koos oma vennaga, käitisekomitee esimees **Aleksander Tamm** ja vabriku linapraaker **Arnold Luhari**. (110; 605, lk 93; 760, l 37).

Teistel andmetel olid täitevkomitee ülevõtjate hulgas ka **Aleksander Peetrimäe**.* (451; 524). Nüüdseks on andmed täitevkomitee ülevõtjate kohta täpsustunud: võimu ülevõtmises osalesid teiste hulgas Kilingi-Nõmme jaoskonna loomaarst **Ado Pool**** ja tema vend **Endel Pool***. (648, lk 371).

Ühel metsavennal oli kaasas vintpüss, teistel hõlma all püstol või revolver. Auto peatus linna täitevkomitee ees. Täitevkomitees oli parajasti kümmekond inimest. Neist trügiti läbi, võeti kõigepealt telefon oma kontrolli alla ja käsutati kõigil käed üles. Täitevkomitee ülevõtmine läks libedasti. Punane linnapea – Kilingi-Nõmme linna Täitevkomitee esimees **Eduard-Aleksander Voll**** ja teised kohalikud tegelased ei aimanudki evakueerumistuhinas, et nende võim on otsa saamas. See kõik tuli neile niivõrd äkki ja

---

* **Aleksander Peetrimäe** (1913–13.06.1953, arreteeriti 1948. aastal Kilingi-Nõmmel. Tribunali otsus – 25 aastat sunnitööd. (583, lk 369).

** Kilingi-Nõmme jaoskonnaarst dr **Ado Pool** võitles 1944. aastal Narva rindel, kus sai raskesti haavata. Ta elas üle Tšehhi põrgu ning põgenes koos oma venna Endel Pooliga läände. (648, lk 390, 395).

*** **Endel Pool** (26.01.1923) oli Vändra valla Sikana suurtalu perepoeg. Ta lõpetas Vändra progümnaasiumi 1939. aastal. Pärast suure sõja algust varjas ta ennast oma venna Ado Pooli juures Kilingi-Nõmmel, osales täitevkomitee ülevõtmises ja sellele järgnenud Liivamäe lahingus. Juulikuu lõpupäevadel liitus E. Pool vabatahtlikult oma koduvallas Wehrmachti üksusega ning tegi Saksa sõjaväe vormis kaasa Eesti vabastamislahingud. Narvas sai ta miinipilduja mürsukillust haavata. Seejärel oli E. Pool Pärnu Omakaitses. Aastavahetusel 1941–1942 astus ta vabatahtlikult politseipataljoni *(Schutzmannschaft (F) Btl 33)*. Kui 1942. aasta detsembri lõpul üheaastane lepinguaeg täis sai, läks ta Eesti Leegioni. E. Pool tegi kaasa *Relva-SS-Gren. Wiking diviisi* pataljon *Narva* koosseisus rasked lahingud Ukrainas Izjumi ruumis Andrejevka küla läheduses, Olšana ja Tšerkassõ kotist väljamurdmisel. Ta sai kahel korral haavata. E. Pooli on autasustatud II kl Raudristiga. 1944. aastal oli ta Narva rindel 20. Füsiljeerpataljonis 20. Eesti diviisi koosseisus. Pärast sõjakooli lõpetamist võitles E. Pool rühmaülemana Eesti diviisi 45. rügemendis Sileesias. Ta põgenes tšehhide käest ning pääses paadiga üle Elbe ameeriklaste juurde. E. Pool teenis Nürnberdi vahikompaniis ja USA armees. Viimati elas USA idarannikul Lakewoodis. (648, lk 357 jj).

**** **Eduard-Aleksander Voll** (19.09.1904–23.07.1941) hukati Mõisakülas (557, lk 300).

ootamatult, et nad jahmunult ja kuulekalt alistusid: nad ei märganudki enne midagi, kui olid juba vangistatud. Täitevkomitee esimees E.-A. Voll sai veel mahti ehmatada: *Nonoh, mis siis nüüd lahti on?* Samas pöördus ta erariides miilitsamehe poole, teadmata, et tegu on partisaniga: *Tõmba nad maha!* Tema nina alla suruti relv ja võeti vahi alla. Saanud aru, et olukord on lootusetu, hakkas äsjane võimumees nutma ja paluma, et teda maha ei lastaks. Talle öeldi: *Küll selle otsustavad teised mehed!* Kinnivõetud enamlastest oli kõige külmaverelisem Kilingi-Nõmme aktiivne kommunist notar **Hermann Kasera***. Ta naeris kinnivõtjatele näkku: *Kaua te, poisikesed, mängite?!* Vange asus valvama endine miilitsamees revolvriga. Üks *mässumees* asus maja uksel valvepostile. See oli märgiks, et täitevkomiteed enam ei ole. (110).

Arreteeritud täitevkomiteelased toimetati vabriku äsjavalminud linakuivatamise ruumi (hiljem põletasid enamlased selle maha). Seni tühjalt seisnud ruum oli nagu loodud punaste arestikambriks.

Lihtsamaks tegi ülejäänud kohalike kommunistlike tegelaste arreteerimise see, et 13-liikmeline salk evakueeritavaid sõitis võimu ülevõtmise ajal ühes oma kraaminatukesega täitevkomitee ette. Nii jooksis osa Kilingi-Nõmme kommuniste ise otse metsavendadele sülle. Neil käsutati käed üles. Üks neist püüdis põgeneda, kuid **Arnold Luhari** suunas tema poole ähvardavalt oma laadimata püstoli ja käsutas mehe seisma. Põgenemine jäi katki. (110; 207; 524). Kinnivõetud enamlased sõidutati sama autoga *arestikambrisse*. Ka ülejäänud kommunistlike tegelaste arreteerimine käis ilma vahejuhtumiteta. Selleks oli juba varem koostatud nimekiri. Linnas vurasid ringi metsavendade autod. Peatuti ühe või teise maja ees ja nabiti kinni kohalikke kommuniste. Õhtuks oli vangistatud pea kõik kohalikud enam silmapaistnud punased. (110). Ainult kahte nendest ei läinu korda tabada. Kokku arreteeriti 25 kohalikku enamlast. (207; 760, l 37; 760, lisa, l 12).

Kilingi-Nõmmel ja Saarde vallas toimus võimu ülevõtmine üheaegselt, kuna valla keskus asus linnas.

---

* Notar **Hermann Kasera** (28.01.1893–07.1941) hukati Tali vallas (557, lk 120).

Endel Pool meenutab (648, lk 370–371): Kui algas sõda, *pikema mõtlemiseta pakkisin väiksema kompsu tähtsamate asjadega ja otsustasin järgmisel varahommikul kodust lahkuda, et sõita oma venna Ado poole maapakku. Ado oli talvel määratud jaoskonna loomaarstiks Kilingi-Nõmmele... Mõnetunnise sõidu järel üle Pärnu jõudsin Kilingi-Nõmmele. Vend elas turuplatsi-äärses majas ja tal oli allüürnik, poissmehest Saarde noor kirikuõpetaja Ekbaum. Pastor oli kommude poolt kiriklast välja tõstetud. Pastor Ekbaum ja veel mõned rahvuslikult häälestatud mehed, kelle nimesid ma ei mäleta, olid otsustanud, et enne kohalike kommude plehkupanemist tuleb nad vangistada ja punane võim Kilingi-Nõmmel kukutada. Pastor Ekbaum oli Eesti sõjaväe reservlipnik ja üks plaanitsetava ülestõusu juhte. Et elasime ühes majas, olin minagi pühendatud vandenõusse. Iga päev kuulati varjatud raadiost frondiuudiseid, kui kaugel on Saksa väed.*

See oli kas juunikuu lõpul või juulikuu esimestel päevadel, kui ühte linnaäärsesse majja kogunes 7-8 relvastatud meest. Ka mina olin osaline. Relvaks anti mulle Eesti-aegne täpsuspüss, mis oli peidupaigast välja toodud. Hiilisime õhtuhämaruses täitevkomitee poole. Majas veel kohalolevad isikud arreteeriti. Mina, alles mõni päev tagasi Kilingi-Nõmmele saabunud mees, ei tundnud neist ühtegi. Umbes samal ajal toimus arreteerimisi ka teiste väiksemate gruppide poolt võimumeeste kodudes...

Metsavennad võtsid üle linna telefonikeskjaama. Anti korraldus lülitada välja kõik kohalikud telefoniühendused peale täitevkomitee ja põllumajandustööstuse telefoni. Siis võeti üle raudteejaam. (110; 451; 770, lisa, l 12).

Nüüd istusid metsavennad täitevkomitees ja mängisid telefoni teel täitevkomiteed.

Ülevõetud täitevkomitees helises telefon. Kõneles Pärnu. Sealt päriti, kuidas on lood evakueeritavatega. Telefoni juurde kutsuti täitevkomitee vangistatud esimees E.-A. Voll ja tal lasti vastata, et kõik evakueeritavad lahkusid juba kell 7.30 õhtul. (110).

3. juuli õhtul asuti moodustama kohalikku omavalitsust. Kilingi-Nõmme linnavanemaks sai Kaitseliidu Saarde malevkonna spordipealik lipnik **Helmut Nirk**. (207; 451). Ta oli üks esimesi oma-

valitsuse juhte Eestis, kes pärast enamlastelt võimu ülevõtmist asus oma endisele ametikohale. (655, lk 31).

Kilingi-Nõmme täitevkomitee ülevõtmisel osalenud partisan seletab (605, lk 93–98): *Nii saabus 3. juuli õhtupoolik, mil viibisin kodus. Vähe enne kella kuut üllatas mind pikk vile Kilingi-Nõmme puutööstusest, mis oli kohapeal suuremaid ettevõtteid. Kuna see paistis ebatavalisena ja otsekui mingi märguandena, siis ruttasin akna juurde vaatama, mis väljas sünnib. Sealt nägin, kuidas tööstuse poolt liikus salkadena mehi üle laadaplatsi kohaliku täitevkomitee maja poole. Nende eesotsas astus mulle tuntud tööline, kes oli veendunud kommunistide vastane, mispärast otsustasin nendega kaasa minna. Tõmbasin kähku kuue selga ja ruttasin neile järele. Kui jõudsin täitevkomitee maja juurde, oli see tehase tööliste poolt juba vallutatud ning nad jagasid parajasti omavahel sealt leitud relvi. Ka mulle anti kohe kätte laetud revolver...*

Maja ees asus samal ajal paar kohapealt rekvireeritud veoautot, milledes asusid mitmed tuntud kohalikud punategelased oma perekondadega ja pakkidega, valmis evakueerimiseks Nõukogude Liitu. Nad peeti tööliste poolt kinni...

Ruttasin nüüd puutööstusesse, mis kujunes kohapeal vastupanu keskuseks... Tööstushoonesse ilmus peagi ka Vabadusristi kavaler major Paul Lilleleht, kes asus kohe metsavendade organiseerimisele. Mina sain korralduse minna täitevkomitee majja... Vahepeal oli sinna ilmunud relvastatud metsavendi ja neid tuli veel järjest juurde, sest teade Kilingi-Nõmme vallutamisest oli levinud ümbruskonnas kulutulena. Kuna metsavendadel aga täitevkomitee maja juures erilist tegevust polnud, lahkusid nad sealt jälle, et minna tööstushoone juurde korraldusi saama. Nii jäin lõpuks üksi täitevkomitee majja „metsavendade võimu" teostajaks. Kohal oli ka vene okupatsioonivõimude poolt täitevkomitee esimeheks määratud kohalik lihttööline Juhan Voll (Eduard-Aleksander Voll – H.L.) *ning ametnikud – kaks nooremat neiut ja noor poiss, kes täitis täitevkomitee käskjala ülesandeid. Juhan Voll viibis oma kabinetis, kus istus kord laua taha, kord tõusis jälle üles ja tammus rahutult ringi. Teised kolm asusid suures üldruumis. Mina seisin nende ruumide vahel asuval uksel, revolver käeulatuses ja jäin ootama, mis edasi sünnib...*

Vähese aja pärast leidis aset päris põnev sündmus. Nimelt märkasin läbi akna tänavale vaadates, kuidas parajasti sõitis mööda veoauto hambuni relvastatud punaväelastega. Nad tulid Mõisaküla poolt ja olid teel Pärnu suunas. Nagu on meelde jäänud, mõned neist koguni viipasid meie poole, ilmselt kindlas teadmises, et kohapeal on kõik korras ja oma mehed võimul. Sellele autole järgnes veel teine samasuguse koormaga... See tegi mind muidugi rahutuks ja kahtlemata taipas seda ka Voll, kes istus sel ajal otse akna all. Ta siiski midagi ette ei võtnud, et möödasõitjate tähelepanu endale tõmmata. Hiljem asja kaaludes jäi mulle teadmine, et ta pidi olema küll tugevasti häiritud eelnevast sündmusest, et ei taibanud mööduvailt punasõdureilt abi otsida. See oleks olnud äärmiselt lihtne, tal oleks tarvitsenud kas või aken sisse lüüa ja kõik oleks kahtlemata kujunenud teisiti. Kuid seda ta ei teinud, ainult märkis mulle: „Ma arvan, et hakkasite vist liiga vara peale..." ja osutas kuidagi pöidlaga üle õla möödasõitnud punasõdurite suunas. Näol oli tal seejuures irooniline muie. Mind häiris tema üleolev käitumine ja püüdes säilitada oma peremehelikku seisundit, tähendasin talle kindlalt vastu: „Ei, see oli siiski kõige õigem aeg." Nii lõppeski see vahejuhtum õnnelikult, mille pinget on raske sõnadega edasi anda...

Siis helises telefon Volli ees laual. Käskisin tal vastata, kuid juhul, kui ta peaks katsuma mingit märku anda kohal valitsevast olukorrast, saab ta kohe kuuli. Ta võttiski telefonitoru ja rääkis täiesti mõistlikult, ilma millelegi viitamata. Kõne oli Pärnu maakonna täitevkomiteest ja tegemist oli heinte rekvireerimise korraldusega. Vähe hiljem tulid töölised tööstusest ja viisid Volli minema. Hiljem kuulsin, et ta oli saadetud Tali valda, kus metsavendadest koosnev kohus oli ta kohta teinud surmaotsuse ja selle ka täide saatnud... Kuigi vahepeal oli saabunud õhtu ja tööaeg läbi, jäid ametnikud siiski kohale. Nad ise minema ei kippunud ja mina neile kojuminemiseks ka korraldust ei teinud. Vahepeal olid mõned telefonikõned, millele vastas naisametnik ja need käisid vaid jooksvate küsimuste kohta. Siis aga kella 8 paiku õhtul algasid kaugkõned Mõisakülaga, millele vastasin ise. Kas need olid sealsest parteikeskusest või miilitsast, seda ei tea. Ilma mingi sissejuhatuseta küsis hääl telefonis:

„Kas autod on juba välja sõitnud?"
„Jah, autod on välja sõitnud."
„Nad pole veel kohale jõudnud."
„Küll jõuavad." Lõpp.
Vähe aja pärast uuesti: „Kas autod on ikka välja sõitnud?"
„Jah, on."
„Kuhu on nad siis jäänud?"
„Ei tea, kuid iga hetk peaksid seal olema." Lõpp.
Siis vähe aja pärast uus kõne: „Kas autod on ikka välja sõitnud?"
„On küll."
„Kas täitevkomitee ei saa ametnikku välja saata kontrollimiseks, kas autod on ikka välja sõitnud ja kuhu nad on jäänud?"
„Jah, korraldus selleks on juba tehtud." Lõpp.
Nii kordus see kogu öö, arvatavasti kuus, seitse korda.
Järgmisel varahommikul kella 5 paiku teatati Mõisakülast uuesti, et nemad ei saa enam oodata Kilingi-Nõmme autode kohalejõudmist ja saadavad rongi teele. Nagunii olevat nad rongi asjata kinni pidanud juba mitu tundi. Viimaste kõnede juures päriti ka, kas telefoni juures on täitevkomitee valveametnik ja kui sellele vastasin jaatavalt, jäädi seal rahule. Kes sealt rääkis, seda ma uurima ei hakanud... Igal juhul paistis, et Mõisakülas valitses arvamine, et Kilingi-Nõmmel on kõik vana viisi ja see oli kõige olulisem.
Võib ka märkida, et kogu selle öö ei saanud meie täitevkomitees silmagi kinni ja kui hakkas hommik koitma, läksime kõik neljakesi uuele päevale vastu täiesti magamata.
Aegsasti hommikul algasid kaugekõned Pärnust. Sealt anti mitmesuguseid korraldusi ja sageli küsiti ka täitevkomitee esimeest Volli. Käskisin naisametnikul vastata, et täitevkomitee esimees pole veel kohale jõudnud ja kus ta peaks viibima, selle kohta puuduvad teated.
Siis oli kõne Abja vallamajast. Küsiti, kas meil on teateid nende autode kohta, mis on Pärnust meie poole välja sõitnud. Vastasin, et autode kohta puuduvad igasugused teated ja märkisin juurde, et Kilingi-Nõmmel on täiesti vaikne ja rahulik.
Vähe hiljem kaugkõne Mõisakülast. Küsiti samuti, kas meil on juba näha olnud neid veoautosid, mis on Pärnust välja sõitnud. Vastasin jällegi, et pole neist midagi kuulda. Mind hakkas asi huvi-

tama, mispärast küsisin omalt poolt vastu – mis autod need siis on? Hääl telefonis imestas: „Noh, kas teie ei teagi, eks miilitsameestega ikka..." ja kõnetoru pandi hargile. See oli 4. juulil kella 1 paiku päeval.

Kõik saadud teated saatsin virgatsiga metsavendade staapi, mis oli rajatud tuletõrjehoonesse. Seal juhtisid tegevust major Paul Lilleleht ja tema abina lipnik Nirk...

Vastu hommikut nõuti Pärnust kurjalt ja närviliselt: kuhu on jäänud Kilingi-Nõmmest välja sõitma pidanud evakueeritavad? Ka mitmed mujalt evakueeritavad polevat kohale jõudnud. Täitevkomiteest vastati, et Kilingi-Nõmmel ei teata selle kohta midagi. (110).

Vahepeal saadeti kutse Pati-Kalita ja teistele ümbruskonna metsavendade salkadele tulla kohe ja relvis Kilingi-Nõmmele. Loodi side kohalike Kaitseliidu pealikutega. Saarde pastor lipnik **Johann Ekbaum** sõitis Tihemetsa, et teavitada Kilingi-Nõmme sündmustest lähikonnas teadaolevat kõrgemat ohvitseri major **Paul-August Lillelehte*** VR II/3 ja kutsuda teda partisanivõitlust juhtima. (524).

Linnas lehvisid sinimustvalged lipud.

---

* Kompaniiülem leitnant **Paul-August Lilleleht** VR II/3 (05.02.1893 Saarde vallas) võitles Vabadussõjas Narva all ja Võnnu rindel. 1919. aasta suvel sai ta Landeswehri vastu sõdides Võnnu lähistel Lemsalu lahingus raskesti haavata. Pärast Vabadussõja lõppu töötas P.-A. Lilleleht Pumbioja ja Pärnu-Jaagupi algkooli juhatajana. Seejärel oli ta Kaitseliidu Pärnumaa Maleva vaneminstruktor ja peale Kõrgema Sõjakooli lõpetamist Kaitseliidu Narva Maleva pealik. (161; 185; 186). Kuna major P.-A. Lilleleht oli Punaarmee jaoks kõlbmatu, saadeti ta 1940. aastal erru ning töötas oma kodutalus. Pärast Liivamäe lahingus saadud haava paranemist oli ta 1941. aasta sügisest kuni 1. veebruarini 1944 Omakaitse Pärnumaa Maleva ülem. Major P.-A. Lilleleht määrati 1944. aastal Pärnus ja Kilingi-Nõmmel formeeritud 6. piirikaitserügemendi ülemaks. Tema rügement oli Peipsi rannakaitsel Võõpsu rajoonis, siis kaitsetöödel Velikaja jõe läänekaldal ja seejärel Narva rindel Permisküla ruumis, kus peeti ränki tõrjelahinguid rinde lagunemiseni. Taganemisel Narva rindelt püüdsid sissepiiratud Narva rinde Eesti väeosad major P.-A. Lillelehe (II kl Raudrist) juhtimisel läbi murda, kuid läbimurre ebaõnnestus. (73; 187; 559, lk 217, 408; 657, lk 140).

Major P.-A. Lilleleht varjas ennast metsavennana naisevanemate kodutalus Piistaojal, siis tädipoja Villem Saare juures Lätis Väike-Olli talus ning viimati Lätis Tiiriku talus, kus ta haarangus 28. veebruaril 1950 tabati. Tribunali 25.11.1950 otsus – 25 aastat sunnitööd. Major Paul-August Lilleleht suri 11.08.1955 Bratskis. (73; 188; 189; 190; 191; 192; 237; 583, lk 255).

Enamlaste võimu kukutamisest Kilingi-Nõmmel kõneleb Kilingi-Nõmme traktorijaama traktoribrigaadi brigadir ja punaaktivist **Jaan Kippasto** (629, lk 679): *3. juulil kella kaheksa paiku õhtul oli kohalik loomaarst A. Pool oma venna ning A. Peetrimäe, N. Järvesaare, A. Tamme, A. Luhari ja teiste relvastatud bandiitidega tunginud linna täitevkomiteesse ja hakanud seal võimutsema. Bandiidid olid seda rünnakut juba 25. juunist alates salaja ette valmistanud. Nad olid seadnud alalise relvastatud valve H. Jugassaarele kuuluvasse Veski tallu, seejärel ka Saarde Põllumajandustööstusse... Minu koduvallas* (Tihemetsa vald – H.L.) *oli omakaitselaste juhtohjad enda kätte haaranud J. Maide. Sugugi mitte teisejärgulist osa ei etendanud nende rahvareeturite tegevuses ka leitnant Ant, lipnik Sild, N. Järvesaar ja teised kodanlusaegsed tegelinskid.*

Öösel jõudis Kilingi-Nõmmele major **Paul-August Lilleleht**. Temast sai metsavendade üldjuht. Major P.-A. Lillelehe juhiste järgi tehti ettevalmistusi linna kaitsmiseks. Kuni majori kohalejõudmiseni juhtis Kilingi-Nõmme kaitse organiseerimist Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi kunagine riigikaitseõpetuse õpetaja lipnik **Evald Sild** (652, lk 246). Teisteks juhtideks Kilingi-Nõmmes oli leitnant **Evald Ant**, lipnik **Johann Ekbaum**, lipnik **Helmut Nirk**, **Nikolai Järvsaar** jt.

3. juuli õhtul oli üle võetud ka Tihemetsa valla täitevkomitee. Sealt saadud relvad ja laskemoon jagati Tihemetsa Metsatehnikumi õppuritele. Major P.-A. Lillelehe eestvõttel asuti formeerima metsakooli õpilastest võitlussalka. (110; 145; 451; 524).

Hilisõhtul oli Kilingi-Nõmmel metsavendade juhtide nõupidamine. Oli selge, et võimuvahetust Kilingi-Nõmmes ei ole võimalik kaua varjata ja sellest saadakse Pärnus peatselt teada, ja siis tulevad Pärnust enamlased Kilingi-Nõmmele korda looma. Nõupidamisel otsustati, et metsavennad peavad olema valmis punase karistussalga tagasitõrjumiseks. Selleks tuleb koondada Kilingi-Nõmmele kõik ümbruskonna metsavennad ja moodustada partisanide lahinguüksus. Lahinguhimulisi mehi oli küllaga, kuid nappis relvi ja laskemoona. Hommikuks jõuti linna koondada üle poolesaja mehe, enamikul jahipüssid, väikesekaliibrilised vintpüssid ja püstolid-revolvrid. Vähestel oli vintpüss. Püüti luua telefoni teel

sidet ka piirivalve Mõisaküla eestimeelse rajooniülema kapten **Villem Raidiga**, kuid see ei õnnestunud. Usuti Soome raadioteateid sellest, et Saksa väed on jõudnud Eesti piirile ja abi on lähedal. (657, lk 139).

Saarde Põllumajandustööstuse õuele ja vallamaja juurde oli kogunenud hulganisti metsavendadega liitunud mehi. Maanteedele seati relvastatud valve, kes pidi hoiatama läbisõitvate punaväe üksuste eest. (207; 524; 652, lk 246).

Pärnus oli olnud valdade täitevkomiteelaste nõupidamine, seetõttu sõitsid öö jooksul mitmed sellest osavõtnud tegelased Kilingi-Nõmmelt läbi. Nad peeti kinni. Raudteejaamale anti korraldus, et sealt kõik sõjaväe- ja reisirongid kiiresti läbi lasta. Nii taheti võimalikult kauem varjata Kilingi-Nõmmel toimunud võimuvahetust. Öösel sõitiski Kilingi-Nõmmest peatamata läbi mitmeid sõjaväeešelone – need tulid Mõisaküla poolt ja kihutasid Pärnu poole. Neid ei puudutud: enamlaste kinnipidamiseks ja relvitustamiseks polnud jõudu. Nende häirimine mõne püssilasuga oleks aga endale nuhtluse kaela tõmmanud. Küll oli vahipostidele antud käsk peatada iga üksikult liikuv auto ja see ära võtta.* Sel moel said metsavennad oma kätte tosin sõidukit. Kui sõitjateks osutusid enamlased, nabiti nad kinni ja võeti ära relvad. Nii püüti kinni ka Tallinna 4. sõjaringkonna komissar Pakkas. Temalt saadi läbiotsimisel isikute nimekiri, keda tuli Kilingi-Nõmmelt ja ümbruskonnast arreteerida. (207; 451).

Pärnust telefoni teel tehtud järelepärimistele vastati, et *...kõik on korras, evakueerimine toimub nii, nagu ette nähtud, kõik evakueerujad lahkusid Pärnu suunas kell 19.30... olge muretud.* Mõistagi olid kõik evakueerujad lahkunud, sedapuhku aga mitte Pärnu poole, vaid küüdi korras Tali valda. Sinna toimetati kogusummas 70–80 arreteeritut. Kuna Kilingi-Nõmmelt viidi ära enamus kohalikke enamlasi, kelle ettenäitamisel ja pealekaebamisel oleksid

---

* Kapten **Villem Raidi** mälu järgi pidasid metsavennad juba 3. juuli keskpäeval linnavahelisel suurel teel kinni ja võtsid ära (metsavendade ütlemist mööda – *kaaperdasid*) enamlaste autosid (657, lk 139).

karistussalklased õiendanud arveid oma vastalistega, päästis see mõnegi mehe või naise elu. (524).

4. juuli hommikul levis teade, et metsavennad on Kilingi-Nõmmel ja Saarde vallas peremehed. Taludes hakati heiskama sinimustvalgeid lippe. Kilingi-Nõmmel toimunud *riigipööret* ei olnud enam võimalik enamlaste ees saladuses hoida. Metsavennad püüdsid uuesti saada telefoniühendust Mõisaküla piirivalve rajooniülemaga. See õnnestus. Samas tundus kapten V. Raidi jutust, et tal on olukorrast ülevaade, kuid andis mõista, et ta ei saa otsekohe kaasa lüüa ja neist asjust telefoni teel pikemalt rääkida on praegu liigne. (657, lk 140).

Ees oli Liivamäe lahing Kilingi-Nõmme külje all.

Saarde vald.

Metsavennad eesotsas **Hermann Jugasaarega** võtsid Saarde vallamaja Kilingi-Nõmmel üle 3. juuli õhtupoolikul kell 5.40. Valla täitevkomitee tuli metsavendade poole üle. (581, lk 21; 760, lk 36; 760, lisa, l 12).

4. juulil sai raskelt haavata Napsu talu peremees **August Lensment** (51). Ta suri 4. juulil Napsu talus. (770)

7. juulil sai Kikepera koolimaja juures tulevahetuses enamlastega surma Kasemetsa talu peremees, omakaitselane n-seers **Johannes Olde** (36) (Valgeristi III kl) (111; 568, lk 218; 681, lk 32; 760, lisa, l 87; 768; 770).

August Lensment ja Johannes Olde on maetud EELK Saarde koguduse kalmistule. (770).

8. juulil langes Sigastel lipnik **Arnold-Heinrich Murru** (Murro) (25) Tallinnast. Ta on ümber maetud Tallinnas Rahumäe Kaarli kalmistule. (567, lk 133; 760, lisa, l 87; 768).

Tihemetsa vald.

3. juulil kell 8 õhtul hõivasid Tihemetsa metsavennad (50–60 meest) Lepiku talu peremehe, Kaitseliidu Saarde malevkonna

1. kompanii pealiku ja Isamaaliidu liikme **Juhan Maide*** juhtimisel Tihemetsa vallamaja ja Voltveti raudteejaama. Tihemetsa täitevkomiteelased arreteeriti. (581, lk 21; 591, lk 143; 760, lisa, l 12).

Tihemetsa valla täitevkomitee esimehe asetäitja **Oskar Kaasik** jutustab (764, l 64; 766, lk 23): *3. juuli õhtul... ründasid bandiidid Tihemetsa täitevkomiteed. Täitevkomitee piirati ümber. Peale minu viibis Täitevkomitees veel sekretär ja kohalik miilitsavolinik. Bandiitide kohaleilmumisel haaras miilitsavolinik* (**Jaan Haljaste** – H.L.) *relvad ja jooksis bandiitide poole üle. Kuna meil relvad puudusid, ei olnud bandiitidel raske meid vangistada. Koos sekretäriga aeti mind arestikambrisse, umbes tund hiljem toodi sinna ka Täitevkomitee esimees Karl Koppel. Hommikul kell 7.00 asetati meid veoautosse, kuhu asusid ka relvastatud bandiidid ja sõit läks lahti Kilingi-Nõmme suunas... Kilingi-Nõmmes pandi meid vabriku keldrisse, kus leidus ees juba terve rida teisi seltsimehi... Keldris viibisime kuni 5. juuli hommikuni. Ööl vastu 5. juulit ründasid... punaarmeelased bandiite. Punaarmeelased piirasid Kilingi-Nõmme ümber ja andsid bandiitidele tugeva löögi. Bandiidid kaotasid surnutena 150–200 meest.*

5. juulil oli Kanakülas (umbes 40 km Pärnust) Tihemetsa 18 metsavennal eesotsas Juhan Maidega lahing enamlastega. Tulevahetuses langes Kanakülas **Aleksander Asu** (33) Sepa talust (554, lk 305; 657, lk 154; 760, l 39; 760, lisa, l 87; 768; 770). Aleksander Asu on maetud EELK Saarde koguduse kalmistule (770). Enamlastel sai surma 7 meest. (585, lk 96; 760, lisa, l 13).

9. juulil oli ühel Kilingi-Nõmme Omakaitse julgestuspatrullil Kanakülas kokkupõrge punaväelaste jõuguga. Punaste veoauto ja Omakaitse patrulli sõiduauto sõitsid kurvil teineteisele peaaegu sisse. Omakaitselased olid kärmemad oma püstolkuulipildujat kasutama. See oli siinmail Kilingi-Nõmme Omakaitse viimane kokkupõrge enamlastega. Omakaitselastel oli üks langenu, punastel kümmekond. Teadaolevalt langes 9. juulil Tihemetsa vallas

---

* **Juhan Maide** (20.07.1902–04.04.1977) arreteeriti Tihemetsa vallas 03.01.1946. Tribunali otsus – 20 aastat sunnitööd. Juhan Maide vabanes 1958. aastal (583, lk 279; 591, lk 143).

Kanaküla koolimaja juures teel Tihemetsa valla Uue-Sauga talu peremees omakaitselane **Aleksander Jakobson** (33). (770). Enamlased kaotasid 7 meest langenutena. (111; 567, lk 54; 585, lk 96; 657, lk 154; 760, l 13, 87; 768) Aleksander Asu ja Aleksander Jakobson on maetud EELK Saarde koguduse kalmistule. (770).

Pühapäeval, 13. juulil toimus Saarde kirikus ja surnuaial vabadusvõitluses langenud ja mõrvatud meeste ühine matusetalitus. Seitset sarka õnnistas kodumulda sängitamisel pastor **Johann Ekbaum**. (760, l 87; 657, lk 154–155).

Mõisaküla.

Mõisaküla linn Lõuna-Pärnumaal (umbes 2200 elanikku) oli raudtee sõlmpunkt (657, lk 134).

Linnas asus Eesti Piirivalve Mõisaküla rajooni staap. Pärast Eesti okupeerimist asuti kohe Eestis piirivalvet likvideerima. Idapiiril tehti seda ühel hoobil, merepiiril käis likvideerimine järgukaupa vastavalt sellele, kuidas NSV Liidu piirivalveväeosad kohale jõudsid ja piiri Eesti piirivalvelt üle võtsid. Piirivalvurid vabastati teenistusest. Osa piirivalveohvitsere viidi üle Punaarmeesse. Kes ohvitseridest punaväkke ei kõlvanud, saadeti erru või jäeti veel ajutiselt teenistusse piiri üleandmiseni. Esialgu jäid alles Eesti lõunapiiril asuvad Laura, Valga ja Mõisaküla piirivalverajoonid. Küll oli käsk koostada vene keeles varade üleandmiseks vajalikud nimekirjad. Kellele varad tuleb üle anda, ei teatud. Kuna Läti piirivalvelt varade üleandmise nimekirjade koostamist ei nõutud, arvati, et kavatsetakse piirduda Eesti-Läti piiril kohaliku lätipoolse piirivalvega ning NSV Liidu piirivalvet siin ei rakendata. (657, lk 134).

Piirivalve Mõisaküla rajoon ulatus Karksi vallast Viljandimaa ja Valgamaa piiril kuni Iklani (Heinasteni) Riia lahe rannikul. Rajoonis oli kaheksa piirivalvekordonit kokku 23 allohvitseri ja reamehega. Mehed kandsid Eesti piirivalve mundril vene vormitunnuseid. Relvadeks olid piirivalvuritel vintpüssid ja püstolid, laskemoona oli 90 padrunit vintpüssi ja 75 padrunit püstoli kohta. Piirivalve Mõisaküla rajooniülemaks määrati 1940. aasta hilissügisel pärast piirivalve Saaremaa rajooni likvideerimist sealne rajoo-

niülem kapten **Villem Raid***. Teda ei peetud sobilikuks piirivalve ohvitserkonda sõeluva komisjoni poolt Punaarmeesse üle viia. Mõisaküla oli kapten V. Raidile võõras kant. Nagu hiljem selgus, teadis ta seal ainult ühte talunikku, kellega ta oli koos sõdinud Vabadussõjas. Mõisaküla peeti punaste pesaks. Sellepärast tuli olla umbusklik iga inimese vastu, keda läbi-lõhki ei tuntud. Nii oli ka kapten V. Raidil raske luua kohalike elanikega usaldusvahekorda. Enne sõda oli ta Mõisaküla linnas ja ümbruskonnas jõudnud lähemalt tutvuda ainult käputäie eestimeelsete meestega. Küll tundis ta varemalt mitut piirivalvurit. Kuna kapten V. Raid oli piirivalves alates 1923. aastast, tundsid-teadsid teda Mõisaküla rajooni piirivalvurid. Tal tekkis kohe oma meestega usalduslik vahekord. Kuna enamik piirivalvuritest olid aastaid teeninud selles rajoonis, teati rahva hulgas hästi nende meelsust: vaatamata vene vormitunnustele peeti neid Eesti sõduriteks. Juba maikuus sai kapten V. Raid Läti piirivalvelt andmeid olukorrast Leedu-Saksa piiril, mis viitasid sõja peatsele puhkemisele. Selleks puhuks oli kaptenil kindel otsus: kui sõja ajal antakse piirivalverajooni likvideerimise käsk ja piirivalve peab asuma Punaarmee koosseisus sõtta, tuleb minna kogu meeskonnaga metsa! Pideva rinde kujunemise korral Eesti lõunapiiri läheduses oli plaan suunduda suurte metsade ja soode piirkonda Pärnu-Viljandi vahemikus. Kui algas sõda ja tekkis metsavendlus, oli piirivalvuritel side metsavendade piirilähedaste rühmitustega. Piirivalvurite kaudu tutvus kapten V. Raid ka metsavendade juhtidega. Otsustati, et juhul, kui oli vaja takistada Pärnumaal Stalini hävituskäsu täitmist ja röövimisi enne punaväe taganemist, tuleb koos metsavendadega välja astuda. Peeti vajalikuks vallutada öise üllatusrünnakuga Mõisaküla 10–12-meheline hästirelvastatud raudtee-NKVD keskus (ülem major **Beljajev**) ja hankida sealt relvi. Enamik NKVDlastest olid ohvitserid. Tuli arvestada

---

* Piirivalve Mõisaküla rajooni ülem kapten **Villem Raid** (18.03.1900–08.08.1979 Stockholmis) (599, lk 25) võitles Pärnumaa enamlastest vabastamisel peetud lahingutes. Tema sõjasõit läks 1941. aasta septembrikuus Saaremaale, kus ta osales Kuressaare linna Omakaitse organiseerimisel (Saksa väeosad ja Eesti vabatahtlikud tulid Kuressaarde pühapäeval, 21. septembril). (1; 417; 656, lk 147). Hauptsturmführer (Hstuf , kapten) V. Raidi sõjamehetee jätkus 20. Eesti Diviisis (550, lk 54).

ka sellega, et linnas oli neli miilitsameest. Samuti kandsid relva kolm venelasest tehasekomissari ja mõned täitevkomiteelased. (657, lk 134). Mõisakülas võimu ülevõtmiseks pidi kapten V. Raid andma metsavendadele häire Juhan Liivi luuletusest võetud märgusõnaga *lilleside.* (657, lk 135).

Neljapäeval, 3. juulil oli kesksuviselt ilus ilm. Mõisakülas oli meeleolu ärev. Kommunistid valmistusid saatma oma perekondi Venemaale. Nutuste nägudega naisi tormas kauplustes ringi: osteti enne lahkumist kokku kõike, mida veel saada oli.

Keskpäeval tõi Kiisa kordoniülem Mõisaküla rajooniülema kapten V. Raidi juurde piiril tabatud keskealise hästiriietatud mehe koos uhke hobuse ja vedruvankriga. Mees oli loata Lätist üle piiri tulnud. Ta nõudis solvunult ja vihaselt parteipiletiga vehkides luba edasisõiduks. Tegu oli klaasivabriku direktoriga Lemsalu (Limbaži) lähedalt, kes kinnitas, et ta põgeneb sõja jalust Venemaale. *Kas sakslased on siis juba Lemsalus? Ei, aga Riia all, ja kõik põgenevad!* (657, lk 136).

3. juulil jäi üks polgu-suurune punaväe kolonn Mõisaküla ja Laatre raudteejaama vahelise soo serval Lamba talu lähedale rännakupuhkusele. Kuna Saksa lennukeid polnud siinkandis veel nähtud, võisid punaväelased veel päeval ohutult marssida ja öösel puhata.

3. juuli õhtul helises kapten V. Raidi kabinetis telefon. Tundmatu mehehääl sõnas: *Kapten Raid. Lilleside!* Kapten pani jahmunult telefoni hargile: mis see siis olgu – märgusõna, mille pidi kapten ise ütlema vajaliku käsu andmisel metsavendadele, öeldi nüüd väljastpoolt talle. Kas punastele on märgusõna teatavaks saanud ja teda püütakse provotseerida või siis on metsavennad kusagil tõsiselt hädas? Oli ju Mõisaküla telefonikeskjaamas enamlasi, kes võisid kõnesid pealt kuulata. Kapten V. Raid helistas telefonikeskjaama ja päris, kust on talle kahe minuti eest helistatud. Ei teatud. Kommutaatori juures oli võõra häälega isik, kes võis ka enamlane olla. Kapten helistas läbi kõik piirkonna kordonid. Seal uudiseid ei olnud. Nüüd said kordonid oma ülemalt märgusõnaga eelalarmi korralduse. Ainult Kiisa kordonis polnud kumbagi piirivalvurit kohal. (657, lk 136).

Kapten V. Raid läks linna ja astus sisse täitevkomiteesse, kus nüüd käis töö alati poole ööni. Esimees **Jaan Põld** kirus, et üks pärast lõunat tähtsate ja kiirete paberitega Pärnusse saadetud auto pole ikka veel sinna jõudnud. *Joovad vist, kuradid!* arvas endisest maalrist võimumees. Kantseleis pilgutas kaptenile üks talle tuttav eestimeelne mees salaja muigamisi silma.

Pärast kesköödhelistas Kiisa kordoniülem ja palus kokkusaamist. Kapten V. Raid määras talle kohtumiskoha ja võttis jalgratta: juuliöö on nii valge, et võis ka kesköösl tuledeta sõita, mootorrattaga sõitmine ärataks aga asjata enamlaste tähelepanu.

Oli 4. juuli ja kell kaugelt üle kahe öösel. Kohtumiskohal kandis Kiisa kordoniülem ette: *Tali ja Kilingi-Nõmme metsavennad on eile vaikselt võimu üle võtnud, kõik punased arreteerinud, mängivad nüüd ise täitevkomiteesid ja kaaperdavad suurel maanteel kommude autosid. Arreteeritud kommud peetakse kinni Tali magasiaidas!* (657, lk 136).

Kordoniülem ei osanud midagi lähemalt öelda *mässavate metsavendade* arvu, relvastuse ja plaanide kohta. Ta ei teadnud ka seda, kes on kaptenile *lillesideme* märgusõna kasutades helistanud. Kas mõni punane on põgenema pääsenud? Kordoniülem arvas, et kui mõni oleks tabamata jäänud, oleks juba kuri karjas ja täitevkomiteede mängimine lõppenud. Kordoniülem sai oma korraldused ja kapten V. Raid sõitis Mõisaküla tagasi. Ta arutas kujunenud olukorda: enamlased pole veel oma hävitustööks Mõisakülas ettevalmistusi lõpetanud, sakslased on alles Väina (Daugava jõe) taga, ja sellel kaitseliinil võib Punaarmee veel pikemalt vastu panna. On ilmne, et metsavennad on liiga vara tegevusse astunud ja mässavat piirkonda ootab verine vastulöök. Samuti ei maksa uskuda, et see, mis toimub Talil, eriti aga Kilingi-Nõmme linnas, mida läbib raudtee ja suur maantee, jääks pikemaks ajaks saaduseks. Vastulööki on seega karta iga silmapilk. Samas on aga oluline, et võimu ülevõtmine Tali vallas ja Kilingi-Nõmmel jääks enamlaste ees veel mõneks tunnikski saaduseks – iga viivitatud tund võib sakslasi lähemale tuua. Sellest tegi kapten järelduse, et ta ei tohi midagi ette võtta enne, kui metsavendade tegevus saab avalikuks. Kui seda ei juhtu enne õhtut, tuleb järgmisel öösel vallutada

Mõisaküla raudtee-NKVD keskus. Selline õnn, et enamlased ei saa päeva jooksul veel teada Talil ja Kilingi-Nõmmes juhtunust, ei paista aga usutav. Metsavendade tegevuse avalikukstuleku seisukohalt on eriti ohtlik autode *kaaperdamine.* Mõisaküla täitevkomitee esimees ju kurtis juba õhtul ühe auto kadumist. (657, lk 137).

Kapten V. Raid kohtus metsavendade lähema grupi juhiga, selgitas talle olukorda ja soovitas meestel olla tegevusvalmis. Nüüd ei jäänud ka kaptenil muud üle, kui sündmuste hargnemist jälgida ja õigel hetkel nendesse sekkuda.

4. juuli keskpäeval helistas kapten V. Raidile Mõisaküla linna täitevkomitee esimees **Jaan Põld**: *Pärnu pool suure maantee ääres olevat nähtud relvastatud metsavendi. Kas piirivalve on märganud midagi kahtlast?* Kapten püüdis võimumeest rahustada. Veerand tundi hiljem helistas mees uuesti ja teatas, et ühes talus, umbes 4 km Mõisakülast, lehvib sinimustvalge lipp ja on märgatud rahva kogunemist. Kapten arvas seepeale, et ehk on talus pulmad või sünnipäev ja soovitas saata miilitsamehe asja selgitama. Piirivalvurite kohalesaatmist ei pidanud aga kapten praegu võimalikuks.

Kui asi juba nii kaugel on, et suure maantee ääres heisatakse rahvuslippe, siis pole ka Tali ja Kilingi-Nõmme võimuvahetus enam saladus, ja viivitada ei ole enam mõtet. Samas pole aga enam aega raudtee-NKVD ründamiseks ööd oodata – sellega peab veel päevavalgel toime tulema. Kapten V. Raid andis oma piirivalvuritele käsu olla lahinguvalmis ja naised-lapsed kohe metsa varju saata. Samas helistas eelmisest õhtust tuntud telefonihääl uuesti ja ütles märgusõna *lilleside.* Kapten vastab seekord: *Jah, ma tean, kuid on veel veidi vara lilledest kõnelda, vast mõned tunnid hiljem!* Seejärel helistas piirkonnaülem kõik oma kordonid läbi: Mõisakülast ida pool asuvad kordonid said käsu – *Lilleside. PV punkt 1,* ja läänepoolsed – *Lilleside. PV punkt 2.* See tähendas kokkuleppe järgi, et piirivalvurid peavad metsavendadele andma häire võimuhaaramiseks kohapeal ja ise pärast naiste-laste varjule saatmist kiiresti kogunema lahingukorras ida poolt Mõisaküla ja läänest esialgu Jäärjasse, varem kindlaksmääratud kohta, umbes 15 km Kilingi-Nõmmest lõuna pool. Kapten V. Raid võttis veel kiirkõne Tallinna Piirivalve Valitsusse, kus eestimeelsed piirivalveohvitserid olid teadlikud tema plaanidest ja sellest, et nüüd ei maksa

temaga enam ühendust võtta. Samas selgus, et Piirivalve Valitsuse jaoskonnaülem on teel Mõisaküla.* (657, lk 137).

Piirivalvurid olid Mõisaküla kordoni ruumides lahinguvalmis. Paar meest oli väljas valvepostil. Kordon asus koos teiste hoonetega umbes 500 m linna viimastest lõunapoolsetest majadest piiri poole. Sealt oli vaba vaade linna ja paremal asuva raudtee suunas. Samas teatas valvepost, et üks miilitsamees tuleb kiirel sammul kordoni poole. *Läbi lasta!* Kapten V. Raid istus oma kirjutuslaua taga. Kui mees sisse astus, tõstis kapten püstoli ja käsutas tal *käed üles!* Miilits andis oma relva ilma vastupanuta ära. Ta pandi suure kantseleikapi taha põrandale istuma nii, et uksest tulles teda ei olnud näha. Viis minutit hiljem tuli teine miilitsamees ja hetk hiljem oli temagi kapi taga põrandal. Oli selge, et miilitsamehed olid metsavendade pärast hirmul ja tulid kordonist abi otsima. Vähe hiljem tuli kordoni kohalik komnoorte juht. Ka tema lükati sekeldusteta teiste vangide juurde. Siis aga ilmus kordonisse Mõisaküla täitevkomitee esimees *seltsimees* **Jaan Põld** isiklikult. Mees on ähmi täis ja ärritatud. Kui tal käsutati *käed üles*, läks ta marru, põrutas jalga vastu põrandat ja karjus: *Mina olen täitevkomitee esimees! Aga just sellepärast!* vastas kapten rahulikult ja leebelt. Võimumees taipas nüüd olukorda, kahvatus ja laskis tõrkumata ennast läbi otsida. Ka tema jäi kapi taha. Omavaheline jutt oli neil seal keelatud. (332; 657, lk 138; 764, l 143; 766, lk, 192).

Ajakirjanik **Osvalt Siimonlatser** kirjutab (664, lk 101–102): *Mõisaküla tegutsev kapten Raid, kes seni oli lasknud välja paista, et tema on nõukogude korraga lojaalne, heitis kõrvale lambanaha... Ühel äreval momendil, kui temalt mindi kergeusklikult abi paluma, laskis ta abipalujad kinni võtta. Nii sattusid Mõisaküla linna täitevkomitee esimees sm. Põld, komsomolisekretär sm. Kuld* (Johannes Kuld – H.L.) *ning piirkonnavolinikud Käsper ja Kivisild* (Karl Kivisild – H.L.) *üksteise järel keldrisse luku taha.*

Mõisaküla jaoskonna rahvakohtu kohtutäitur, hävituspataljonlane **Aleksander Vaimand** kurdab (764, l 224; 766, lk 164): *Kella 13 paiku tulistati linnast mitmest kohast Mõisaküla täitevkomitee*

---

* Erariides piirivalvemajor jõudis keskpäevase rongiga Mõisaküla. Taibanud olukorda, kadus ta vaikselt raudteejaamast. (657, lk 137).

maja... (Sellal ei tehtud Mõisakülas küll ühtki pauku – H.L.). *Abi saamiseks piirivalve kordonist, mis asus umbes 300 meetrit eemal, saadeti sinna üks komsomol, kes ei tulnud tagasi. Nüüd sadeti kordoni 2 miilitsameest, kes ka ei tulnud tagasi. Seepeale läks täitevkomitee esimees Põld ise, kes ei tulnud samuti tagasi.*

Vahepeal jõudsid kohale piirivalvurid Laatrest ja Penujast. Ka Karksist oli neid iga hetk oodata. Nüüd oli kordonis 11 meest ja enamlased ise olid metsavendade jaoks kordonisse toonud neli head püstolit. Kell oli juba üle üheteistkümne. Kui veel NKVDlasi tahta üllatada, ei tohtinud enam viivitada. Vangid pandi kinni kordoni keldrisse ja piirivalvurid läksid lahingukorras linna. Tänavatel oli palju rahvast. Eestimeelne täitevkomiteelane tuli eemalt ja kapten V. Raid märkas, et talle püüti käega mingit märku anda. Samas tõttas jooksujalu kapteni juurde täitevkomitee töötaja, noor töölisnaine ja seletas rõõmsa õhinaga: *Just praegu jõudis Viljandist kohale mootorvagun kuuekümne miilitsaga, nüüd pole enam midagi karta!* Ja paremal askeldaski raudteejaama juures hulgaliselt miilitsamehi, nende juures oli näha ka major Beljajevit. Ilmselt oli Viljandist abi kutsutud. Kuna major Beljajev ei olnud kapten V. Raidiga sel päeval ühendust võtnud, võis sellest järeldada, et teda enam ei usaldata ja enamlaste plaan on piirivalvet üllatada. Kapten mõtles, et punastele tuleks siit üle lageda anda lühike tulelöök, kuid rahvast oli liikvel palju ja tulevahetuses võinuks kuulid neid tabada. Ja kapten V. Raid andis oma piirvalvuritele käsu: *Jalgratastele!* Kapten ise istus mootorrattale, mille külgkorvis oli laskemoonatagavara. Sõit läks piirivalvurite teise koonduspunkti – Kiisale. Mõned mehed ei suutnud ennast siiski talitseda ja andsid mõne lasu punaste pihta raudteejaama juures. Neli vangi jäid kordoni keldrisse – näljasurma polnud neil karta: küllap leitakse nad varsti üles ja vabastatakse. Mõned linnamehed jalgratastel liitusid piirivalvuritega. (657, lk 138).

Vähe peale kella kahte oli kapten V. Raid ja tema 23 piirivalvurit Jäärja koondumiskohas. Kapten käsutas: *Nüüd hakkame mõneks ajaks metsavendadeks! Vene tunnused mundritelt maha!* Kribinalkrabinalt olid mehed üksteist abistades ametis. Võeti appi noad ja eemaldati punased lõikmed, auastmetunnused ja mütsimärgid. Tehti lõke ja loobiti tulle kõik see punane rämps koos punasekaa-

neliste teenistustunnistustega. Üks veebel viskas tulle ka oma kümnerublalise raha, et vabaneda tema ütlemist mööda kogu sellest vene värgist. (675, lk 138).

Piirivalvurid ei uskunud, et enamlased julgeksid neid kohe jälitama hakata. Kapten V. Raid tegi juba plaani minna õhtul koos ümbruskonna metsavendadega tagasi Mõisaküla *korda looma.* Samas jooksis lähedalasuvast talust mees ja teatas, et Kilingi-Nõmmelt palutakse kedagi piirivalvuritest telefoni juurde. Kui kapten V. Raid võttis telefoni, öeldi tuttava häälega märgusõna *lilleside.* Helistaja tutvustas ennast: *kõneleb Nirk Kilingi-Nõmmelt.* Lipnik **Helmut Nirk** seletas, et Pärnu hävituspataljon ründab praegu Kilingi-Nõmmet, käib raske lahing ja laskemoon on lõppemas! Palutakse kiiret abi! Kapten V. Raidil käis peast läbi, et lahingukoht on 15 km kaugusel ja abi võib jõuda pärale alles tunni pärast. Aga lipnik H. Nirk tabas selle mõtte ja kinnitas, et ta on piirivalvurite koondumiskohta juba välja saatnud autod ning usub, et piirivalvurid ei jäta metsavendi hätta. Veel polnud telefonikõne lõppenud, kui taluõuele vuras kolm suurt sõiduautot, ja kapten V. Raid kinnitas: *Tuleme kohe!* (657, lk 139).

Autodega kaasasõitnud kapten V. Raidile tuttav metsavend seletas kiiresti talle ära olukorra Kilingi-Nõmmel. Kuna kolme autosse kõiki mehi ei oleks mahtunud, jäeti kolm piirivalvurit maha: nad pidid hoiatama Kilingi-Nõmme lahingumehi, kui lõuna poolt Lätist peaks ootamatult selga tulema taanduvaid punaste jõuke. Siis roniti autodesse kui silgud pütti, ja sõit läks Kilingi-Nõmmele. (657, lk 139).

Pärast piirivalvurite lahkumist 4. juulil Mõisakülast, valgusid Viljandi miilitsamehed major Beljajevi juhtimisel raudteejaamast linna. Nad vabastasid piirivalvekordoni keldris kinni peetud neli vangi ja asusid jahtima piirivalvurite perekondi. Kapten V. Raidi naine ja lapsed olid leidnud endale esialgse varjupaiga linnas. Nad pääsesid üle noatera major Beljajevi haardest: perekond oli peitu pugenud maja väliskeldri laepealsele, venelased olid maja ümber käinud ja major Beljajev vihaselt kirunud, et üks eesti kapten oli teda, vana tšekisti *ninapidi vedanud.* Piirivalvurite perekondi ei leitud. 4. juuli hilisõhtul levis Mõisakülas teade Liivamäe lahingust. See hirmutas enamlasi. Õhtul märgati, et kohalikud punased

tegelased, NKVDlased ja Viljandist appisaadetud miilitsamehed on Mõisaküla maha jätnud ja pagenud Viljandi poole. Kesköö paiku tuli Mõisaküla salkkond Saarde valla metsavendi, kes marssisid *Mehemeelt* lauldes läbi linna. Paar tundi hiljem, öösel vastu 5. juulit rüüstas Lätist taandunud enamlaste bande Mõisakülas kauplusi ning pani põlema pangahoone ja mõned elamud. Kui punased lahkusid, jõuti tule levimist teistele majadele tõkestada ja päästa tarvitajate ühingu põlevast laost osa kaupadest. 5. ja 6. juulil oli Mõisaküla *ei-kellegi-maa*. 7. juuli ennelõunal sõitis esimene Saksa väeosa läbi Mõisaküla Kilingi-Nõmme poole ja kohalikud, samuti Tali ja Saarde omakaitselased olid linna peremehed. Üks meestest sõitis mootorrattal endise linnapea pastor **Juhan-Eduard Sõmeri** järele, kes oli ennast varjanud linnalähedases metsatalus. J.-E. Sõmer asus linnapea kohale: *Jätkame sealt, kus meie töö katkestati. Kutsuge linnavolikogu kokku!* (451; 655, lk 32–33; 657, lk 145).

7. juulil sõitis kapten V. Raid Kilingi-Nõmmelt Mõisaküla, kus otsis üles oma perekonna. Ta pani selga Eesti Vabariigi vastse sõjaväevormi, mis oli riidekapis riidepuul rippunud ja seda hetke oodanud. Kaptenile tuli autoga järele Mõisaküla linnapea pastor J.-E. Sõmer, kes palus tal tulla linnaparki. Seal oli koos rahvamurd. Pargis haarasid mehed kapteni õlgadele ja kandsid rahva juubelduste saatel okste, lillede ja sinimustvalgega kaunistatud kõnepulti. Kapten V. Raidi kõrvale astus linnapea ja pidas tema auks lühikese kõne. Sellele vastast kapten V. Raid: seda julgust ja üksmeelt, mida on näidatud enamlaste vastu võideldes on vaja ka tulevikus nii laastatud kodude ülesehitamiseks kui ka võitluse jätkamiseks, kuni kogu Eesti on jälle vaba! Kapten külvati üle lilledega. Rahva rõõm kommunismi-ikkest vabanemise üle oli nii suur, et väljendati oma tundeid otse ülekeevalt. (657, lk 150).

Liivamäe lahing.

Pärnu punaste võimumeeste kõrvu jõudis 4. juulil sõnum, et Kilingi-Nõmmel ja ümbruskonna valdades ei maksa enam nõukogude võim. Sestap organiseeriti kiires korras hävituspataljonlastest karistussalk ja saadeti see *mässajate rahustamiseks* autodel Pärnust välja. Selle ülesanne oli – *likvideerida tekkinud arusaama-*

tused ja *hävitada valgete pesa.* Karistussalk koosnes suures osas noorkommunistidest punaväe ja NKVD ohvitseride juhtimisel. Hävituspataljonlasi oli umbes 150 meest, kes olid varustatud vintpüsside, käsigranaatide ja nelja kergekuulipildujaga. Karistusretkele saadetud enamlaste kolonnis oli 6 veoautot, 2 sõiduautot ja mõned mootorrattad.* (204; 760, l 40).

Kui uskuda hävituspataljonlase **Evald Saare** juttu, osales selles karistusaktsioonis ka Haapsalu 11. hävituspataljoni mehi (12): *4. juuli õhtul saadeti meid, suur grupp mehi, Pärnumaale Kilingi-Nõmme lähedale, kus olid võimu haaranud kodanlikud natsionalistid ja kuhu oli jõudnud ka sakslaste luureüksus* (jutt Saksa luureüksusest on muidugi lausvale – H.L.). (Haapsalu 11. hävituspataljoni komandör oli **Sergei Gorbatenko**, komissar – Hispaania kodusõjast osavõtnud **Karl Hansson**).

Partisanide** staap asus tuletõrje majas. Kilingi-Nõmme kaitse

---

* Karistussalga kolonni koosseisu ja sõidukite arvu kohta on esitatud lahknevaid andmeid. Nii kinnitab Liivamäe lahingu juht major **Paul-August Lilleleht**, et karistussalk sõitis *mässajaid* maha suruma 6 veoautol, 2 sõiduautol ja mõnel mootorrattal (209). Ka kõneleb lahtistest veoautodest lahingus osalenud **Endel Pool** (648, lk 371). Niisugune käsitlus on esitatud veel *Üldkokkuvõttes Pärnumaa Omakaitse ajaloolisest tegevusest* (760, l 40), mis on koostatud põhjalikule analüüsile toetudes ja üsna pea pärast sõjasuve sündmusi. Samu andmeid korratakse veel teisteski allikates (451; 555, lk 24; 634, lk 49–50). Taoline karistussalga kolonni kirjeldus kokkub enam-vähem ka enamlaste mälestustega (634, lk 49–50; 764, l 28, 169; 766, lk 8, 36). Samas kinnitab kapten **Villem Raid**, et ründajate kolonnis oli ka kaks autobussi, mööndes, et *15 a. hiljem on raske tõetruud üldpilti anda.* (657, lk 139, 140). Taolisest autokolonni koosseisust kõneldakse veel mõnes teiseski allikas (585, lk 185; 603).

** Kuigi Pärnumaal peeti 1942. aastal Pärnumaa Omakaitse aastapäeva 3. juulil (383), kasutatakse siin partisanide mõistet seetõttu, et Omakaitse nimetust neil päevil Pärnumaal veel ei tuntud. Ka ei sobi metsavendade mõiste, kuna enamlastelt võimu ülevõtmisel ei osalenud üksnes metsast väljatulnud metsavennad, vaid ka linnamehed, kes seni ennast metsas ei varjanud. Tõsi, sel päeval moodustati küll kindla juhtkonnaga suuremaid partisaniüksusi, kuid neid ei ole vast õige lugeda Omakaitseks. Omakaitse nimetus võeti kasutusele esmakordselt 6. juuli õhtupoolikul Talis kapten V. Raidi poolt metsavendade Tali rühmituse formeerimisel Omakaitse kahekompaniiliseks pataljoniks (657, lk 149), samuti 8. juulil Pärnus, kus kõrvuti Omakaitsega kasutati esialgu ka Kaitseliidu nimetust. Samas ei saa eitada, et vastloodud partisaniüksused olid aluseks Pärnumaa Omakaitse organiseerimisel.

üldjuhi major **Paul-August Lillelehe** abideks olid mitmed Kaitseliidu pealikud ja reservohvitserid (leitnant **Evald Ant**, leitnant **Uku Kiilas**, lipnik **Helmut Nirk**, lipnik **Johann Ekbaum** jt).

4. juulil, varakult enne lõunat saadi raudteelaste sidevõrgu kaudu teada, et Pärnust on välja sõitmas hävituspataljon Kilingi-Nõmmele (657, lk 140).

Kella 2 paiku teatati Surjust partisanide staapi, et hävituspataljon on sealt sõitnud Kilingi-Nõmme suunas. Kiiresti-kiiresti koguti kokku niipalju mehi kui käepärast juhtus olema. Telefoni teel kutsuti appi mehi veel Voltvetist ja piirivalvest. (111; 209; 524).

Major P.-A. Lillelehe plaani järgi tuli punastel lasta lõksu joosta Liivamäe männikus. (657, lk 140).

Juhtkonna kaitsekava järgi kõvendati kohe partisanide eelposti Tõitoja sillal, varumehed jäeti Kilingi-Nõmmel partisanide staabi – tuletõrje maja juurde, vasakpoolseks külgkaitseks jäi 20-meheline rühm, parempoolseks külgkaitseks saadeti 15 meest Sigaste jaama suunas, tagala kaitse jäi Tihemetsa Metsatehnikumi õppurrühma hooleks, alaline õhuvaatluspost oli tuletõrje tornis. Vangide valveks jäeti vahtkond. Linnas liikusid omakaitselaste patrullid. Sanitaarala pidi jääma endiste Naiskodukaitse samariitlaste mureks. (760, l 40).

Liivamäe männik paiknes Kilingi-Nõmme lääneküljel. Lahingukohaks valiti metsavaheline maantee Kilingi-Nõmme lääneserval Pärnust 38 km kaugusel, paar kilomeetrit Kilingi-Nõmmest Pärnu poole. Partisanide positsioonid olid mõlemal pool Pärnu maanteed, kus mets ulatus tihedasti maantee äärde. Kohati olid partisanid maanteest ainult mõne meetri kaugusel. Välja jõuti panna umbes 80 meest major P.-A. Lillelehe juhtimisel. Linna kaitsjate hulgas oli mitut masti linnamehi, oli mehejõus talunikke, habemikke talutaate ja verinoori koolipoisse, oli vaeseid ja jõukaid mehi. Kaasa lõi ka käputäis ohvitsere ja Kaitseliidu pealikuid. Mõnigi kaitseliitlane ja ka paar vormikandmise õigusega erru lastud Vabadussõjas sõdinud meest olid lahingusse minnes oma vanad vormirõivad selga tõmmanud. Enamikul meestest olid jahipüssid ja väikekaliibrilised vintpüssid ning revolvrid-püstolid, mis olid sobilikud just lähivõitluseks. Seda asjaolu arvestatigi sõja-

plaani tegemisel. Nendest relvadest kaugemalt tulistamisel ei oleks jahipüssi laengud ja kuulid vastaseni ulatunud ning mehed oleksid olnud vastase vintpüssi- ja kuulipildujatule all täiesti abitud. Tuli tikkuda oma relvadega vastasele võimalikult *külje alla.* Mehed jaotati salguti piki maanteed metsaservale nii, et oli võimalik teel hävituspataljoni autokolonni sõidu pealt, umbes poole kilomeetri ulatuses lähedalt tule alla võtta ja ootamatu tulelöögiga autokolonn segi lüüa. Nii oli lõks punastele üles seatud ning jäädi ootama vastase ilmumist ja lõksujooksmist. Linnarahvale oli eelseisev lahing teada ja suurem osa neist, eriti naised-lapsed, pagesid varjule linnalähedastesse pelgupaikadesse. Kuna enamlaste karistussalk oli vahepeal pikemalt Surjus peatunud, oli Kilingi-Nõmme kaitsjatel aega lahinguks ettevalmistusi teha. (760, l 40).

Kella 6 paiku õhtu eel teatas luure, et vastane on jõudnud Lodjale, 6 km Liivamäelt (451).

Pärnumaa täitevkomitee kohaliku tööstuse osakonna juhataja, hävituspataljonlane **Jaan Pitsalu** jutustab: *3. või 4. juuli hommikul algasime suurema üksusega sõitu Kilingi-Nõmme bandiitide tabamiseks. Sõitsin mootorrattal kõige ees, minu järel sõitsid teatud vahemaaga veel kaks mootorratturit... Suurel kurvel Tõitoja juures, mäletan, tee ääres oli vesiveski ja mingi kauplus, visati mulle paelahmakaga ratta pihta. Samal ajal avati veskist tuli. Sain mõlemast jalast haavata. Algas sõit haavatuna Kilingi-Nõmme poole. Kilingi-Nõmmel pandi mind kinni linavabriku aita. Seal oli ees juba 20 inimest, nende seas Tihemetsa valla täitevkomitee esimees Koppel* (Karl Koppel – H.L.)... *Hiljem toodi juurde veel Sindi aktivist Hagel. Koheldi mind hästi. Pakuti isegi süüa. Suurem haav seoti kinni. Järgmisel hommikul ilmus üks Punaarmee komandör, kes vabastas mind.* (764, l 205; 766, lk 203). Seda juttu täiendab hävituspataljonlane **Aleksander Pärn**: *Ees sõitsid teatud vahemaad pidades kolm mootorratturit... Mootorrattureile, kes sõitsid tükk maad meist ees, tungiti Tõitoja lähedal kallale ja kaks neist langes bandiitide kätte vangi.* (764, l 194; 766, lk 182).

Siis ilmus kell 6 õhtul Pärnu poolt Liivamäe männiku teel nähtavale hävituspataljoni autokolonn. Major P.-A. Lilleleht laskis esimesel autol sõita kaitse vasaku tiiva ette ja andis siis püstolilasuga

märku rünnakuks.* Partisanide marutules autod peatusid. Tulelöök esimeste autode pihta oli ootamatu ja rabav. Oli näha, kuidas üksikud haavatud enamlased roomasid teekraavi mööda mäenõlvaku taha. Partisanide tulle jäid just esimesed autod, kuna kaks viimast veoautot pikaksveninud autokolonnist ei mahtunud aga metsaservast antud tulelöögi alla. (581, lk 23; 657, lk 140; 760, l 40).

Kapten V. Raid meenutab (657, lk 140): *Õnneks saab esimese autobuse juht kohe tabamuse ja ta peatab oma masina, sellejärele ka teised masinad peatuvad ning mahahüpanud mehed otsivad metsavendade tule eest varju lõunapoolses maanteekraavis. Omnibustest ei pääse kuigi palju punaseid välja, kuid veoautodest on mehed kui välk maas. Ja mõnel kaasasõitnud NKVD-ohvitseril õnnestub varsti hävituspataljonlasi, kahel viimasel veoautol sõitnutega alates, kes üldse ei sattunud metsavendade tule alla, korraldada lahinguks. Õnneks on hävituspataljoni kõik 4 kergekuulipildujat omnibustes ja neid pole kiiruga saadud välja tuua.*

Segadusele vaatamata suutsid enamlased ennast koguda ja avasid ägeda vastutule partisanide vasakule tiivale. See oli jäänud kaitseta. Hävituspataljonlased asusid ülekaalukate jõududega piki maanteed partisanide ahelikku linna poole suruma. Appi jõudis Tihemetsa (Voltveti) Metsatehnikumi õppuritest moodustatud paarikümnemeheline löögiüksus, kes asusid kaitseks partisanide vasakule tiivale. (204; 451; 760, l 40). Samal ajal võttis major P.-A. Lilleleht parema tiiva mehed ahelikku ja asus rünnakule, et vastase vastupanu murda ja tungida talle selja taha. Siis juhtus õnnetus: major P.-A. Lilleleht sai alakehast raskesti haavata. Lahingut asus juhtima leitnant E. Ant (teistel andmetel võttis juhtimise üle lipnik H. Nirk), kes püüdis metsavendade paremat tiiba tagasi tõmmates pöörata ahelikku rindega lääne suunas. Peagi taandusid partisanid juba esimeste linnamajade vahele. (581, lk 24; 603; 657, lk 140; 760, l 23, 40; 760, lisa, skeem, l 99).

---

* Kapten Villem Raid kinnitab, et Liivamäe lahing algas kell 1.20 päeval (657, lk 140). See ei ole täpne. Teatakse, et enamlaste kolonn jõudis Liivamäele õhtu eel kell 6 (760, lk 40). Samuti väidetakse, et esimene lask Liivamäe lahingus tehti kell 5.50 peale lõunat (605, lk 99).

Lahing oli kestnud juba poolteist tundi, kui autodel kihutasid kohale kapten V. Raidi piirivalvurid. Piirivalvurite autod peatusid Kilingi-Nõmme surnuaia juures. Hinge tagasi tõmbamata kiirustati lahingusse*.

Linna lääneservalt kostus lahinguragin. Kapten V. Raid püüdis teejuhi seletuste järgi saada võõras maastikus olukorrast selgust. Lahingukohast lahutas piirivalvureid kohati madal võsa, kohati lage põld. Tõtati läbi võsakaldalise oja. Mehed olid vööst saati märjad. Nüüd paistsid piirivalvuritele kätte põhjakaares, umbes kilomeetri kaugusel maanteel seisvad autod. Piirivalvurid paiskusid ahelikku. Kuna oli selge, et autode juures on enamlased, avati parajalt vahemaalt maanteele püssituli. Oli lämmatavalt kuum. Just sellal avanesid taevaluugid ja hakkas kallama äiksevihma. Vihm jahutas lahingumehi. Tihedas sajus liikus piirivalvurite ahelik maantee suunas. Piirivalvurite tuli tabas poolpõiki tagant punaste paremat tiiba. Jõuti välja maanteele. Vihmahoog lõppes sama äkki kui see oli alanud. Nüüd oli piirivalvurite ootamatu rünnaku tõttu peagi hävituspataljonlaste vastupanul lõpp. Sammsammult hõivati kapten V. Raidi juhtimisel üks hävituspataljonlaste auto, siis teine, siis kolmas... Enamlaste relvad vaikisid: nad põgenesid paanikas ja oma relvi maha jättes Pärnu poole. Lahing kestis ligi kolm tundi, ja võit jäi partisanidele. Maanteel ja autode juures lebas räätsakil enamlaste laipu. Peale erarõivais hävituspataljonlaste oli seal näha ka NKVD vormis meeste surnukehi. Maha oli jäänud haavatuid. Need toimetati esialgu ühte majja Pärnu maanteel, kus nende haavad kinni seoti. Haavatute abistamist juhtis dr **Juhan Reimaste**. (111; 145; 451; 524; 581, lk 22–24; 585, lk 185; 760, l 40).

Piirivalvurid, samuti osa kohalikke partisane ruttasid linna. Teised asusid lahingupaigas sõjasaaki kokku korjama. (657, lk 141).

Major **P.-A. Lilleleht** jutustab (209): *Punastel võimumeestel Pärnus oli 4. juulil saanud teatavaks, et Kilingi-Nõmmel ja selle ümb-*

---

* Kapten Villem Raidi enda sõnul oli Liivamäe lahingus koos temaga kokku 21 piirivalvurit (657, lk 138–139). Seetõttu on alust arvata, et jutt 17 või 11 piirivalvurist ei ole täpne. (111; 204; 603; 605, lk 99).

ruskonna valdades on Nõukogude võim kukutatud ja asemele asunud endine Eesti kodanlik võim.

Kodanliku võimu likvideerimiseks oli Pärnus kiires korras formeeritud löögisalk hävituspataljoni osadest. Olemasolevail andmeil pidi löögisalk koosnema noorkommunistidest. Juhtideks olid punaarmee ohvitserid. Lööksalk oli varustatud vintpüssidega ja nelja kergekuulipildujaga. Kokku oli neid kuuldavasti ca 150 meest. Lööksalk sõitis Pärnust välja 6 veoautol, 2 sõiduautol ja mõnel mootorrattal.

Kell 2 päeval (4. juulil – H.L.) *sai Omakaitse staap Surjust telefonilise teate, et autode karavan hävituspataljonlastega on sealt möödunud Kil.-Nõmme suunas. Viibisin sel hetkel Tihemetsa metsakoolis omakaitsegrupi organiseerimisel metsakooli õpilasist, kes pidid samuti K.-Nõmmele abiks tulema. Sõitsin kiiresti mootorrattal Nõmme, kuna Tihemetsa rühm pidi saabuma järele. Juba varem olid valvepostid pandud välja Tõitoja sillale ja linna lääneservale. Nüüd saatsin kohale ka löögigrupi nn Liivamäe rajooni, kus asuti positsioonile mõlemale poole Pärnu maanteed. Kogusummas sai välja saata ca 80 meest, kes olid varustatud osalt vintpüssidega, kuid suurem enamik omas vaid jahipüsse ja revolvreid. Oli ka mõningaid omatehtud käsigranaate. Automaatrelvad puudusid täielikult.*

Kuna punased teel olid peatunud, siis tuli neid oodata mitu tundi. See tuli ka meile kasuks, kuna see aitas kaasa meie hilinenud kogunejaile, kui ka varustuse täiendamisele... Jõudsime isegi veel enne lahingut meestele anda sooja sööki.

Kell 6 õhtul saabusid meie luurajad ja teatasid, et vaenlane on jõudnud juba Lotja – 6 kilomeetrit meie positsioonist. Ja juba paistiski eemalt tolmupilv, mis tähistas autode sõiduteed...

Oli korraldus mitte *enneaegseks tulistamiseks – alla saja meetri ei tohtinud tuld avada...*

Pea jõudiski esimene auto umbes saja meetri kaugusele, kui meie mehed avasid marulise tule kõigist olemasolevatest relvadest... Autod jäid peatuma. Tõusis kirjeldamatu segadus, paanika, karjumine... Oli näha, et hoop vastasele tuli ootamatult... Oli märgata ka rohkesti ohvreid, kes maanteekraavi kaudu roomasid tahapoole.

Ent tagumistes autodes suudeti end peagi koguda ja vasakult poolt avati tuli vintpüssidest ja mitmest kuulipildujast meie positsioonidele. Oli tõsiselt karta, et nad võivad meid haarata vasakult, kus meil kaitset polnud. Kuna olin varemalt Kil.-Nõmmele jätnud varumehi, siis oli seda vaja kiiresti tuua kohale. Ent siin selgus, et varumehed olid juba asunud rindele omapead. Kuid auto oli saadetud järele Tihemetsa metsakooli õpilastele. Kohe paiskusid need vasakule tiivale. Kogusin tagalast veel üksikuid mehi ja asusin ise ka nendega rindele.

Asusin paremale tiivale ning alustasin sealt rünnakut autodekaravanile, et seda likvideerides omakorda pääseda vaenlase vasakule tiivale selja taha ja nii võtta neid kahe tule vahele. Jõudnud 10–15 m esimesest autost, avati teeääres olevast lumeväravate virna vahelt minu pihta tuli. Lask tabas mind alakehast ja reiest. Roomasin pisut tahapoole, kuid nõrkuse tõttu (olin kaotanud palju verd), jäin kraavi maha... Üks kaasvõitlejaist oma osava lasuga oli surmanud minu laskja, kelleks osutus üks punaohvitser ja kes samal hetkel oli tõstnud käe viskevalmis käsigranaadiga... Ahelik tormas aga edasi ja vallutas autode karavani ning puhastas viimastest punastest. Olles autode peremehed, oli H. Jugasaar pannud kohe auto käima ja viis sellega mind K.-Nõmme ambulantsi, kuhu jõudes kaotasin meelemärkuse.

Hiljem, kui toibusin, toodi mulle teade, et lahing on võidetud ja praegu likvideeritakse viimaseid punaste jäänuseid. Nagu selgus, oli olukorra otsustavaks lahendamiseks aidanud kaasa ka see, et viimasel hetkel saabus kohale piirivalvurite grupp kapten Raidi juhatusel.

Liivamäe lahingu ajal linnas olnud metsavend jutustab (605, lk 98–100): *Äkki rabas tugev ragin Pärnu poolses linnaääres. Heitsin kähku pilgu kellale, osutid näitasid 17.50. See oli siis hiljem tuntukssaanud Liivamäe lahingu start, mida ma sel korral muidugi veel ei teadnud. Samal ajal läks üle ümbruskonna äge äikesehoog tugeva müristamisega, mis aitas omalt poolt tõsta „lahingukära". Mingeid teateid sündmuste käigu kohta väljast meile ei toodud, mispärast jäime lihtsalt ootama, mis moodi kõik areneb...*

Aeg veeres pinevas ootuses. Kella 8 paiku saabus jälle vaikus... Nagu nüüd teada saime, oli Liivamäe juures arenenud sel õhtupoo-

likul äge lahing kohalike metsavendade ja Pärnust saabunud hävituspataljonlaste vahel. See lõppes metsavendade täieliku võiduga – hävituspataljon oli löödud puruks ja selle riismed põgenenud ülepeakaela Pärnu poole. Nagu räägiti, oli otsustaval hetkel jõudnud Mõisakülast kohale eesti piirivalvurid kapten Raidi juhtimisel. Kuna neil oli ka hea relvastus, siis kujunes nende abi väga tõhusaks... Metsavendade poolel polnud üldse langenuid. Andmete kohaselt said ainult kaks raskemini haavata – major P. Lilleleht ja kohalik lihaäripidaja Edgar Rennit, kes oli noorem mees. Tal oli kuul läbistanud kopsu. Haav oli küll raske, kuid mitte elukardetav ja ta oleks võinud paraneda, kuid ta mõrvati hiljem punaste poolt... Paul Lilleleht ja Edgar Rennit paigutati Kilingi-Nõmme ambulantsi, kus neid asus ravima kohalik arst.

Nagu teati kõnelda, olnud hävituspataljonlaste seas rohkesti ka Sindi noorukeid. Põgenemisel jätsid nad osa oma haavatuist maha. Need kanti metsavendade poolt ühte majja Pärnu maanteel, kus asuti neidki ravima ja seoti haavad kinni. Osa neist oli abi eest tänulik, kuna osa oli veel täis viha ja vandus oma abitule olukorrale vaatamata ikka veel verist kättemaksu „valgetele verekoertele".

Ametlike andmete järgi koosnes Pärnu hävituspataljon, mis ründas 4. juuli õhtul Kilingi-Nõmmet, kokku 150 mehest. Nad olid varustatud peale vintpüsside veel nelja kergekuulipildujaga ning neil oli rohkesti käsigranaate. Neile astus vastu 70-meheline metsavendade salk major Paul Lillelehe juhtimisel... Lahing kestis umbes kolm tundi, kusjuures otsustaval hetkel saabus metsavendadele abiks veel mehi ümbruskonna valdadest, õpilasi Voltveti metsakoolist ning eespool mainitud 17 eesti piirivalvurit kapt. Raidi juhatusel...

Enamlaste poolelt jutustab Liivamäe lahingust **Jaan Lage** (634, lk 49–50): *Kilingi-Nõmme, Tihemetsa, Jäärja ja Tali ümbruses oli palju jõukaid kulakutalusid, kelle maavaldustest nõukogude võim maata ja vähese maaga talupoegadele maad andis. Enamik nende talude omanikest ja perepoegadest olid kodanlikul ajal kuulunud kaitseliitu. Nüüd leidsid kulakud paraja aja olevat arveid õiendada. Bandiidid ründasid Kilingi-Nõmmet ning võtsid nii seal kui ka ümbruskonna valdades võimu üle. Nad arreteerisid kümneid nõukogude aktiviste ja tõid need Kilingi-Nõmmele.*

Kilingi-Nõmme bandiitide jõugu likvideerimine tehti ülesandeks hävituspataljonile. Pärnust sõideti välja veoautodel, ees luuregrupp. Kogu tee möödus vahejuhtumiteta. Nähtavasti oli Pärnust bandiite hoiatatud ja teatatud neile pataljoni väljasõitmisest Kilingi-Nõmme suunas. Teate saamisel jäi bandiitidel küllalt aega oma ridade koondamiseks ja Kilingi-Nõmme ümbruse liivamägedes positsioonide sissevõtmiseks. Nad lasksid meie luuregrupi läbi ning avasid soodsatelt positsioonidelt autokolonnile raskekuulipilduja- ja püssitule. Hävituspataljoni võitlejad hüppasid autodelt maha ja avasid omakorda vastutule. Palavas heitluses langes kaks roodukomandöri, kes ründasid vaenlast granaatidega. Üks langenuist oli roodukomandör ***Ala****, teise nime ei mäleta. Surma sai ka mitu reavõitlejat... Paljud said raskesti haavata... Pärnust sõitsid võitlevale üksusele appi mahajäänud üksused. Teel ühines nendega samas suunas liikuv Nõukogude armee luureüksus. Hävituspataljoni ja luurajate ühise rünnakuga murti bandiitide vastupanu. Enamik neist põgenes Kilingi-Nõmme ja Tali metsadesse. Bandiitide poolt arreteeritud kohalikud aktivistid vabastati.*

Hävituspataljonlane valetab. Partisanidel ei olnud Liivamäe lahingus ei raske- ega kergekuulipildujaid. Liivamäe lahing oli ammu lõppenud, kui enamlaste karistusretk Kilingi-Nõmmele jõudis. See karistusjõuk ei murdnud Liivamäe lahingus osalenud partisanide vastupanu, küll aga asuti arveid õiendama rahvusvahelist õigust ja ausate sõjameeste tavasid eirates haavatud partisanidega. *Bandiidid* ju nende kätte jäänud haavatuid ei tapnud! Liivamäe lahingus ei osalenud kaugeltki ainult suurtalunikud ja perepojad, vaid seal oli rohkem küll väikemaapidajaid ja töölisi.

Hävituspataljonlane ei taha tunnistada, et *bandiitide jõuk* jäi ju likvideerimata ja Liivamäe lahingus löödi hävituspataljon puruks.

Liivamäe lahingust vestab võltsjuttu ka Kilingi-Nõmme traktorijaama traktoribrigaadi brigadir ja aktivist **Jaan Kippasto** (629, lk 679, 681): *Kui Pärnu hävituspataljon tuli hitlerlaste kannupoisse korrale kutsuma, avasid need hävituspataljoni võitlejatele tule. Algas ligi neli tundi kestnud Liivamäe lahing, mille käigus hävituspataljon koos regulaararmee osadega puhastas Kilingi-Nõmme bandiitidest.* Hävituspataljonlane salgab seda, et enne Kilingi-Nõmme põletamist ja seal toimepandud tapatalguid sai hävitus-

pataljon Liivamäe lahingus lüüa, ja see kõik ei toimunud Liivamäe *lahingu käigus.*

Liivamäe lahingus langesid 4. juulil väiketalunik rms **Karl Kuningas** (27) Tali vallast(Väikekoht nr. 6) (111; 670, lisa, l 88; 768; 770) ja käsitööline rms **Hendrik Teder** (28) Kilingi-Nõmme linnast (Kantsi 2) (111; 768; 770).

Lahingus sai allkehast haavata major **Paul-August Lilleleht** (48) Tihemetsa valla Tamsalu talust, käsivarrest Saarde valla Kasemetsa talu peremees rms **Jakob Olde** (30), kopsust Kilingi-Nõmme lihaäri pidaja rms **Edgar Rennit** (28) ja rinnust talunik rms **Johannes Riivits** (46) Saarde valla Vene külast (Väikekoht nr. 19). Samuti said haavata rms **Olev Grenstein**, **Arnold Luhar**, talunik, rms **Heinrich Parrol*** (32) Kanakülast, **Arnold Pukk**, **Nikolai Rohtla**** ja n-seers **Adalbert Vill***** (34) Kanakülast. (27; 111; 586, lk 228; 681, lk 31; 760, lisa, l 88, 89).

Karl Kuningas ja Hendrik Teder on maetud EELK Saarde koguduse kalmistule (760, lisa, l 87, 88; 770), kus nad puhkavad ühishauas kõrvuti.

Saagiks said partisanid kuus veoautot, kaks kergekuulipildujat, hulganisti püsse ja rohkesti laskemoona. Enamlastel oli 68 surnut, 10 (teistel andmetel 16) haavatut ja 10 meest langes vangi.**** Seega oli Liivamäe lahing kroonitud suure võiduga. (209; 451; 524; 760, l 40).

Pärnu hävituspataljoni komissar **Arnold Raud** kinnitab oma kaotusi põhjendades, et hävituspataljoni veomasinad *võeti miinipildujate tule alla. Mehed jätsid maha nii surnud kui ka haavatud.*

---

* **Heinrich Parrol** (01.10.1908) arreteeriti Tihemetsa vallas 08.02.1945. Tribunali otsus – 15 aastat sunnitööd (584, lk 349).

** **Nikolai Rohtla** (1910) arreteeriti Tihemetsa vallas 29.11.1944. Tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd. (583, lk 448).

*** **Adalbert Vill** (13.01.1907) arreteeriti Tihemetsa vallas 28.12.1944. Tribunali surmaotsus asendati 20-aastase sunnitööga. Ta suri kinnipidamiskohas 25.07.1945. (583, lk 613).

**** 4. juulil peetud Liivamäe lahingu kohta märgistab ja partisanidega peetud lahingus oma kaotusi tunnistab enamlaste mälestuskivi tekstiga: *Austus 4. juulil 1941. a. Liivamäe lahingus langenud Nõukogude võitlejaile* (571, lk 116).

(764, l 169; 766, lk 8). Kuidagi peab ju oma peksasaamist õigustama, kuid kust said partisanid omale miinipildujaid, jääb küll mõistatuseks!

Ka EK(b)P Pärnumaa Komitee II sekretär **Villem Kuusik** on sunnitud häbiga tunnistama (764, l 81; 766, lk 114): *Kilingi-Nõmmelt tuli teade, et bandiidid olevat vallutanud linna ja vangistanud Pärnust tagasi jõudnud kohaliku aktiivi. Kontrollimisel selgus, et Mõisaküla pole saabunud ka evakueerimise korras lahkunud perekonnad. Saadeti välja umbes 100-meheline salk, mis koosnes hävituspataljoni üksusest, Riikliku Julgeoleku meestest ja militsionääridest. Hommikul tuli teade, et meie omad on raskesti lüüa saanud: langenuid ja haavatuid ligi 29 meest, peale selle veel vangid... Bandiite arvati Kilingi-Nõmmes olevat umbes 200 meest.*

Liivamäe lahingust pagenud hävituspataljoni riismeid ei jälitatud – selleks ei olnud mehi. Osa läbipekstud enamlastest jõudis Riisselja jaama. Sealt võeti telefoniühendus Pärnuga ja kurdeti oma lüüasaamist EK(b)P Pärnumaa esimesele sekretärile **Konstantin Männiksonile**. Riisselja jaamaülem **Kaasik** kuulis seda telefonikõnet pealt (209): *Meie meestega on SOS. Valgetel tugevad jõud, ca 700 meest!! Varustatud raskete relvadega! Saatke kohe suuremal arvul abiväge. Parem on saata raudteed mööda, kuna maantee ääred on bandiite täis. Maanteed mööda võib saata ainult soomusmasinate toetusel.*

Nii jõudis teade Liivamäe lahingust Pärnusse 4. juuli hilisõhtul. Lahingust pagenud paanikas hävituspataljonlased kõnelesid Pärnus hirmu- ja õudusjuttu suurtest metsavendade ja saksa langevarjurite jõududest Kilingi-Nõmmel. Kogu pataljonist polevat rohkem pääsenud kui ainult seitse meest. Muidugi pääses lahingus eluga saja mehe ümber, kuid ega need eriti kiirustanud Pärnusse jõudmisega, sest kardeti uuesti metsavendade vastu lahingusse saatmist. Teade hävituspataljoni lüüasaamisest oli Pärnu kommunistid nii ära hirmutanud, et mõnigi nendest oli kohe oma elamise-olemisega kolinud ülejõe linnaossa. Täitevkomitee ja sõjaväevõimud olid ruttu-ruttu kokku aetud nõupidamiseks – kardeti vahetut ohtu linnale. Punaväe pataljon pidi asuma kiirustamisi kaitsele Uulu-Vaskrääma piirkonda. (657, lk 143–144).

Lahingust eluga pääsenud hävituspataljonlaste hädaldamise

peale oli K. Männikson lubanud kiiresti välja saata suurema karistussalga – Punaarmee väeosa soomusmasinate toetusel. (209; 524).

Liivamäe lahingust tulnud partisanid olid täis võidurõõmu. Osa nendest ruttas koju. Kilingi-Nõmmel ja ümbruskonnas lehvisid sinimustvalged lipud – need märkisid enam kui aasta valitsenud punase terrori lõppu. Ka linna täitevkomitee hoonel lehvis Eesti lipp. Kes selle tõi või kust see saadi, seda ei pannud keegi tähele. Täitevkomitee üldruumi seinal rippunud Stalini pilt tõmmati maha, rebiti puruks ja tükid aeti ahju. Valitses elevus ja pidupäevane meeleolu. (605, lk 101).

Linnas sagis rõõmsalt ärevate nägudega rahvast. Kapten V. Raidi ümber kogunes tuletõrjeühingu seltsimaja väikeses ruumis trobikond partisanide juhte. Punased olid lahinguväljale maha jätnud hulgaliselt relvi ja laskemoona. Sestap oli võimalik moodustada korralikult relvastatud suurem lahinguüksus. Kuna major P.-A. Lilleleht oli haavatud, tegid kohalikud partisanide juhid kapten **Villem Raidile** kui tegevteenistuse ohvitserile ja aukraadilt vanemale mehele ettepaneku hakata partisanide üldjuhiks. Kapten pidi nõustuma. (657, lk 141).

Vahepeal olid Kilingi-Nõmme naised katnud seltsimaja suures saalis pikad lauad külmade söökide ja jookidega ning piirivalvureid ja partisane paluti lauda. Peale lõunasööki kutsus kapten V. Raid partisanide juhid nõupidamisele, et kavandada edasine tegevus. Analüüsiti olukorda. Ühine arvamine oli, et Pärnu hävituspataljon saadud saunast niipea ei toibu ja enne hommikut pole ehk nende uut rünnakut karta, kui just punaväelasi Kilingi-Nõmmele metsavendi karistama ei saadeta. Enam ohtu võidi aga oodata Mõisaküla poolt. Sinna oli hommikul saadetud 60 Viljandi miilitsameest, kes aga Liivamäe lahingusse ei sekkunud. Põhja poolt metsadest ja soodest polnud karta midagi. Küll võis lõunast tulla Lätist taanduvaid suuremaid punaväeüksusi. Kuna Soome raadioteadetest hoolimata puudusid usaldusväärsed andmed selle kohta, et sakslased oleksid Väinast üle tulnud, siis näis ka see kartus alusetuna. Otsustati Pärnu suunas lõhkuda suurel maanteel Tõitoja sild ja raudtee Sigaste jaama juures. Sinna saadeti leitnant **Evald Anti** määramisel Kilingi-Nõmme partisanide valvetõkked, takistamaks silla ja raudtee parandamist. Käsk oli lõhkuda ka

raudteesild ja maanteesild umbes 4 km Voltveti jaamast Mõisaküla poole, Mõisaküla linn vallutada ja tõkestada sildade ja raudtee lõhkumisega juurdejääs linnale ida ja lõuna poolt. See pidi jääma piirivalvurite ja Liivamäe lahingus silmapaistnud Tihemetsa Metsatehnikumi õppurite ülesandeks. Mõisaküla vallutamist pidi juhtima kapten V. Raid ise – ta tahtis õiendada arved kohalike punastega, eriti aga Mõisaküla raudtee-NKVD ülema major **Beljajeviga**. Saarde metsavennad pidid korraldama luuret piiril Kiisa kordoni piirkonnas.

Vaja oli kiiresti kokku korjata lahinguväljale jäänud enamlaste relvad ja laskemoon ning need jagada välja partisanidele, formeerida meestest lahingurühmitused ja tagada julgestusvalve.

Elanikke hoiatati, et suuremate enamlaste jõudude tulekul on vaja põgeneda metsa. Kuna kapten V. Raid ei tundnud kohalikku rahvast, pidas ta õigemaks jätta Kilingi-Nõmmel partisanide üldjuhiks leitnant **Uku Kiilas**, tema abideks lipnik **Helmut Nirk** ja lipnik **Johann Ekbaum**. (657, lk 142). Päev kaldus lõpule. Umbes kell 11 õhtul pidid kapten V. Raidi mehed asuma Tihemetsa Metsatehnikumist saadud tööriistadega raudteed lõhkuma. (657, lk 142). Sellal tuli tuledeta autol Kilingi-Nõmme poolt lipnik H. Nirgi virgats ja teatas kapten V. Raidile: raudteelased on saanud Pärnust sõnumi, et sealt on Kilingi-Nõmme vastu tulemas punaväe pataljon ühes suurtükipatarei ja tankidega. Kilingi-Nõmme rahvale on antud korraldus põgeneda metsa. Metsavennad taandusid lõuna poole. Kapten V. Raid kogus oma mehed kokku ja selgitas neile olukorda: tuleb loobuda Mõisaküla vallutamise plaanist ja sõita Talile, kuhu koondatakse kõik metsavennad. (657, lk 142).

Nii tungis 5. juuli varahommikul Kilingi-Nõmmele vene motoriseeritud üksus, vast oma tuhat meest ja kümmekond tanki või tanketti (208; 603). Enamlased olid raevus ja täis kättemaksuhimu.

Et venelaste sissetung Kilingi-Nõmmele toimus ilma vastuhakuta, seletub sellega, et Liivamäe lahingust tulnud mehed olid läinud suures osas kodudesse laiali. Partisanide üldjuht major P.-A. Lilleleht oli haavatuna haiglas ja ka teisi juhte polnud käepärast. Kuna Kilingi-Nõmmet ründas suurem punaväe karistusüksus soomusmasinate toetusel, oli valvesse jäänud partisanidele selge, et vastuhakkamine sellisele jõule oleks olnud enesetapmine. Küll

teatakse, et Liivamäe kandis oli toimunud väiksem tulevahetus. Tuli põgeneda. (104). Metsavennad taandusid linnast välja Läti piiri suunas Talile, kus asuti organiseerima Tali metsavendade eestvõtmisel uut vastupanu. Kuna enamlaste tulek oli ootamatu, ei jõutud Liivamäe lahingus haavatud võitluskaaslasi kaasa viia. Samuti jäid maha haavatud ja vangivõetud hävituspataljonlased ning enne lahingut arreteeritud enamlased.

Liivamäe lahingus haavatud partisanid jäid Kilingi-Nõmme ambulantsis (Pärnu 55) (sanitaarpunktis) enamlaste meelevalda. Haavatuid ravinud Saarde jaoskonnaarst dr **Juhan Reimaste*** jõudis enne enamlaste tulekut ambulantsist lahkuda. Küll olid majja jäänud haigla naispere eesotsas õe **Kiviseljaga**. (524).

Kuna raskesti haavatud **Edgar Rennit** omal jalal liikuda ei suutnud, tiriti ta voodist välja, pandi kanderaamile, viidi üle tänava asuvale rukkipõllule ja tapeti kahe revolvrilasuga. (27; 586, lk 228; 605, lk 108; 681, lk 31; 760, lisa, l 87; 768). **Johann Riivits** (45) suri 6. juulil Kilingi-Nõmme ambulantsis (760, lisa, l 87; 768; 770). Edgar Rennit ja Johann Riivits on maetud EELK Saarde koguduse kalmistule (760, lisa, l 87; 768; 770).

Traagilistest sündmustest ambulantsis jutustab raskesti haavatud major **Paul-August Lilleleht** (208): *Varahommikul avasin silmad ja nägin, et ambulants oli täis punaväe ohvitsere ja punase käesidemega erariides kommuniste. Jaoskonnaarst dr.* ***Reimaste****, kes haavatuid ravis, oli viimasel hetkel lahkunud. Alles oli jäänud ambulantsi naispersonal õde* ***Kiviselgiga*** *eesotsas. Kuna ambulantsis ravimisel viibisid ka hävituspataljoni haavatud, kes eelmisel päeval meie kätte vangi langesid, siis oli punaste esimeseks mureks oma haavatute äratransportimine. Järgmisena oli kavas valgete haavatute ja haigla personaliga lõpparve tegemine...*

Esimesena kuulas meid üle üks punaarmee major, keda assisteerisid selle juures teised punaväe ohvitserid ja eesti kommunistid. Peale ülekuulamist tuli lühike otsus: valged bandiidid maha lasta.

---

* Saarde jaoskonna arst **Juhan Reimaste** (1912) (Kilingi-Nõmme Pärnu 55) arreteeriti 14.10.1944. Tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd. Ta vabanes 28.04.1956. (583, lk 436).

Kuna meil mingit pääsu polnud näha, siis jäime ootama surmaotsuse täideviimist...

Vahepeal rüüstasid punased ambulantsi. Ära viidi kõik ambulantsi sisustus ja ka haigete-haavatute erariided. Enne seda tuhniti läbi riiete taskud, võttes ära kõik väärtasjad ja dokumendid. Minul isiklikult olid kaasas sõjaväe- ja isikutunnistus suurema summa rahaga. Need aga olid õhtul juba taskust õe poolt minu kätte toodud ja peitsin need voodi madratsi alla. Kui minu isikuttõendavad dokumendid koos kõrgema ohvitseri tunnistusega oleks leitud minu riiete taskust, olnuksid nad minu suhtes palju valvsamad – surmaotsuse täidesaatmisega poleks vist nii kaua viivitatud. Nüüd aga olin arvamisel, et nad minu isikut ei tunne ja seepärast andsin ka ülekuulamisel hoopis vale andmeid. Kui järgmisena mind üle kuulas Pärnu T.T. miilitsa ametnik, siis arenes meie vahel ülekuulamine järgmiselt:

– Kuidas nimi?

– Jaan Lõhmus.

– Kust pärit?

– Laiksaare vallast, Kaugharu talust.

– Miks tulite lahingusse?

– Ei tulnud. Tulin kodust Kilingi-Nõmme kraavitöödele. Sain teel juhuslikult haavata.

– Kas räägite tõtt?

– Jah.

– Kui palju valgeid oli?

– Väga palju. Kuid arvu ei tea.

– Kes oli juht?

– Ei tea.

Seega lõppes minu seekordne ülekuulamine ja asuti teiste juurde. Haavatud Jakob Oldele suhtus miilitsamees ülekuulamisel hoopis karmimalt, kuna tema seletas, et on lahingus olnud ja püssist ühe lasu lasknud. Teda olevat aga käsutatud välja vallavalitsuse poolt. Samuti kuulati üle ka väga raskelt haavatu Riivits. Kuid keegi tõtt ei reetnud, vaid kõnelesid hoopis süütut juttu. Pärast seda lahkus ülekuulaja.

Peagi tuli jälle sisse üks vene punaarmee ohvitser, koos eesti noorkommunistiga, kelle käes oli püstolkuulipilduja. Kõrvalruu-

mis tõmmati kuul kuulipilduja rauda ja ohvitser käskis meid maha lasta. Noorkommunist sihtis minu suunas, kuid lasku ei tulnud. Seejärel ähvardas ohvitser meid käsigranaadiga. Ent seegi jäi vaid ähvarduseks ja oli nähtavasti mõeldud meie hirmutamiseks. Ohvitser oma saatjaga lahkus.

Vahepeal tulid tagasi haigla teenijad. Läbi akna nägin, et punaarmee motoriseeritud väed, sõdurid veoautodel sõitsid tee täielt Viljandi suunas. Olin arvamisel, et punaarmee taganeb ja nende kannul on saksa sõjavägi. Juba eelmisel õhtul oli kuuldusi, et saksa väed on ületanud Läti-Eesti piiri. Tärkas uuesti elulootus...

Ent need lootused haihtusid pea, kui võis märgata, et punased taas rahulikult jäid peatuma kohale ja kuskilt ei kostunud päästvat sõjamürinat. Varsti peatus auto taas uuesti haigla ukse ees ja sisse astus punaarmee ohvitser koos kolme punasõduriga. Nõuti kanderaami, mille nad ka said. Viidi välja teisest ruumist meie haavatu Edgar Rannit ja surmati kahe revolvrilasuga. Laip toodi tagasi ruumi. Kuna aknad ja uksed olid lahti, siis nägin ja kuulsin seda kõik. Nüüd oli ka selge, et on alanud punaste järjekordne julmus ja jõledus – haavatute tapmine. Peagi saabusid nad meie ruumi, et siingi toimida samuti. Järg oli jõudnud minuni...

Nägin, et mingit pääsu enam pole. Et aega võita – lootes nagu ikka mingile imele pääsmiseks, alustasin punaarmee ohvitseriga juttu vene keeles. Kõnelesin tungivalt ja südamlikult ja vihjasin sellele, et s ü ü t u t e h a a v a t u t e tapmine ei ole sõjamehele auks ja seda ei tee ükski sõjavägi – loomulikult ka k u u l s u s r i k a s Nõukogude punaarmee. Pealegi oleme lihtsad töölised, kes pole lahingust osa võtnud, vaid juhuslikult haavata saanud... Oleme niigi õnnetud inimesed, kuna oleme raskelt haavatud.

See kõnelus näis mõjuvat. Ohvitser mõtles viivuks ja siis loobus edasised veretööst. Võib olla, ajutiselt. Ta lahkus.

Nüüd tuli suurem vaheaeg. Lasksin endale tuua mõningad pealisriided ja kavatsesin kas või roomates põgeneda ambulantsist. Kuigi seekord oli kingitud elu, kuid peagi võis mõni teine tulla jällegi oma verejanu kustutama haavatute kallal. Pealegi kartsin, et võidakse avastada minu vale ja selgub, et olen lahingu juht, ohvitser, endine Kaitseliidu juhtiv tegelane ja siis kindlasti pole surmast pääsu. Seepärast otsustasin põgeneda võimalikult kiiresti.

Vahepeal sai õde Pärnust korralduse, et valged haavatud tulevad saata Pärnu. Käsk oli kategooriline ja nõudis kohest täitmist. Õde seda käsku siiski ei võtnud täitmisele, vaid pidas paremaks ise põgeneda ja jättis meile täieliku tegevusvabaduse. Rohkem meie ei soovinudki ja nüüd läks lahti kibe-kiire põgenemine. Kuigi olin veel väga nõrk, siiski andis jõudu pääsmise lootus. Sain põrandaharja karguks kaenla alla ja hüppasin ühel jalal ambulantsist välja. Samuti kasutas põgenemisvõimalust ka haavatu J. Olde. Ambulantsi jäi vaid väga raskesti haavatu Riivits, kes enam polnud suuteline põgenemiseks ja peale selle ka varsti suri.

Ambulantsist väljudes kohtasin tuttavat Tihemetsa valla meest J., kes tegi mulle ettepaneku tema jalgratta raamile istuda, et linnast välja sõita. Kuigi mul haavade tõttu see oli väga vaevaline ning raske, ometi sundis mind selleks elutahe ja pääsmislootus. Istudes vaevaliselt jalgrattaraamile, sõidutas mind J. mööda kõrvaltänavaid linnast välja. Kuigi samal ajal liikus linnas rohkesti punaväelasi ja tänavail olid väljas relvastatud punaarmee valvepostid, õnnestus meil põgenemine siiski ja peagi jõudsime 8 kilomeetrit edasi ühte metsaserval asuvasse tallu, kuhu jäin ravimisele kuni sakslaste saabumiseni. Olin pääsenud...*

Et saada teada, mis Kilingi-Nõmmel toimub, saatsid metsavennad linna luurekäigule väikese poisi. Tagasi tulles teadis ta rääkida, et linn olnud elanikest tühi ja turuplatsil seisnud mitu vene tanki. (605, lk 107).

Kilingi-Nõmme oli 5. ja 6. juulil enamlaste meelevallas. Tänavatel kihutasid ringi tankid (tanketid) ja tulistasid huupi inimesi. Siin-seal korraldati haaranguid. Püüti kinni kõik kohalejäänud mehed, keda kahtlustati bandiitide toetamises. Mõned neist tapeti kohapeal, mõned hukati hiljem Pärnus. Nii tabati 5. juulil äraandja öördamisel Liivamäe lahingus osalenud õpilane **Erich Joonsaar** (17) (760, lisa l 87; 768), kes oli jäänud Kilingi-Nõmmele. Samuti võeti kinni rms **Heinrich Jakobson** (39) (760, lisa, l 87; 768) ja kpr **Johannes Soans** (33) (451; 524; 760, lisa l 87; 768). Heinrich Jakobson oli seisnud

---

* Major P.-A. Lillelehe põgenemisel aitas teda **Heinrich Jakobson**, kes sõidutas haavatu jalgrattaraamil Pati-Matsu tallu. H. Jakobson tabati koduteel, viidi Pärnu ja lasti seal sama päeva õhtul maha (186).

vahipostil sidumispunkti juures, kuhu oli paigutatud vangilangenud haavatud hävituspataljonlased. Mehed viidi Pärnusse ja mõrvati 5. juulil hävituspataljoni asukohas IX algkooli õuel. (27; 111; 586, lk 189, 234; 605, lk 108; 681, lk 31).

Heinrich Jakobson, Erich Joonsaar ja Johannes Soans on maetud Saarde surnuaiale (760, lisa l 87).

Käis metsik hävitustöö: enamlased asusid kohalike kommunistide näpunäidetel linnarahvale veriselt kätte maksma ja linna põletama. 6. juuli tulepõrgus tõusid hoone-hoone järele taeva poole kohutavad tuleleegid ja tohutud suitsusambad. Esimesena süüdati Saarde Põllumajandustööstuse hooned, seejärel teisi tööstushooneid ja elamuid. Kohalikud enamlased juhatasid punaväelastele kätte linna ülevõtjate ja Liivamäe lahingumeeste eluasemed, ja peagi olid need leekides. Põles Kiriku tänav. Räägitakse, et enamlaste metsistunud hävitustöö ajal hakanud äkki helisema tuletõrje alarmkellad. Kes neid helistas, ei ole teada. (27; 111; 145; 208; 451; 605, lk 104, 109).

Linna täitevkomitee esimeheks seati Tihemetsa valla põhjakihist vana kommunist, maaler **Hendrik Siim***. Kaks päeva oli linnas linnarahva ütlemist mööda pätivalitsus. (111).

Pärnu hävituspataljoni komissar **Arnold Raud** mäletab (764, l 169; 766, lk 8): *Varahommikul tungisime linna. Kuna bandiidid nägid meie ülekaalu, jooksis suurem osa neist metsa. Kes seda ei jõudnud teha, jooksid laiali ja kadusid oma kodudesse. Võtsime maha sinimustvalge lipu ja korraldasime haarangu. Raskesti haavatud olid haiglasse paigutatud, nende haavad olid kinni seotud. Tabasime kogusummas 14 bandiiti, kelle jaotasime „sõjasaagina". Vene väeosa sai endale 11, meie pataljon 3. Venelased oma „saaki" ligi ei vedanud, vaid lasksid kohal maha. Kolm Kilingi-Nõmmelt kaasa võetud bandiiti viisime meie asukohta, kus neid oli aga raske pidada... Panime nad hoovil plangu äärde seisma, näoga vastu*

---

* Kilingi-Nõmme linna täitevkomitee uus esimees **Hendrik Siim** ei pääsenud karistamatult. Ta ei jõudnud koos enamlastega põgeneda ja varjas ennast ümbruskonnas. Omakaitselaste vahipost pidas ta kinni Tihemetsa lähedal maanteel. Kilingi-Nõmme hävitustöös osalenud maalrimees tunnistas avameelselt ja praalivalt oma tegu ja Omakaitse tegi tema kohta surmaotsuse. (111; 605, lk 194, 109).

planku. Üks neist tegi katset põgeneda, kuid surmati sel pilgul kui ta tahtis üle plangu ronida. Nüüd lasti samal hoovil maha ka mõlemad ta kaaslased.

Esmaspäeval, 7. juulil ületasid Saksa väeosad Eesti piiri Kiisa piiripunktis. Osa neist suundus Mõisaküla, osa aga kiirustas Kilingi-Nõmmele. Kui 7. juuli õhtupoolikul kell 5 sakslased Kilingi-Nõmmele jõudsid, suitsesid linnas veel ahervaremed. Koos sakslastega tulid Kilingi-Nõmmele ka kohalikke, samuti Saarde ja Tali omakaitselasi. Esialgu inimtühjana tundunud linn elavnes peagi. Sakslasi tervitati lillede ja rõõmupisaratega. Ikka rohkem ja rohkem sinimustvalgeid lippe heisati majadele. Majade ahervartel oli näha inimesi, kes olid kaotanud oma kodu ja vara ning nüüd ahastuses tuhas sorisid, et sealt leida veel midagi tarvilikku. (47; 204; 208; 451).

Sakslased peatusid laadaplatsil. Väeosa ülem, keegi major tundis huvi, kas Kilingi-Nõmme põletamises on süüdi saksa lendurid. Talle selgitati, et Saksa lennukeid pole siinkandis nähtud ja hävitustöö tegijateks on venelased. Saksa majori jutu järgi oli ta näinud Leedust ja Lätist läbi tulles korduvalt kommunistlike sadistide veretöid ja piinamisjälgedega laipu. Sakslane rõhutas, et kohalejäänud kommunistidega on vaja teha lühike lõpp. Talle kinnitati, et kohut mõistavad eestlased ise, ja osa kohalikest terroristidest on juba kinni võetud. Saksa väeosa peatus Kilingi-Nõmmel ainult ühe öö ja järgmisel hommikul liiguti Pärnu poole. Keskpäeval olid nad Pärnus. (605, lk 107–108).

Kui sakslased olid juba Kilingi-Nõmmel, helistati 7. juulil Tallinnast ühele Kilingi-Nõmme ettevõttele: *Kui vaenlane peaks jõudma ähvardavalt lähedale* (*lisati*: *mida ma muidugi ei usu*), *tulevad kõik ettevõtte laod ja ettevõte ise maha põletada!* Talle öeldi vastuseks: *Teie korraldusi me enam ei täida, sest viibime juba teisel territooriumil. Kahjuks on aga teie korraldus juba täidetud, sest bolševistlikud bandiidid põletasid ettevõtte laod ja ettevõtte maha!* (426).

8. juulil oli Kilingi-Nõmme Omakaitse julgestusel Tõitoja silla juures tulevahetus enamlastega.* Öösel vastu 8. juulit oli Pärnust

---

* Tõitoja küla asub Saarde vallas, Pärnust 30 km kaugusel (585, lk 407).

Kilingi-Nõmme suunas välja saadetud miilitsameeste jõuk eesotsas NKVD Pärnu osakonna ülema **Johann-Heinrich Tammega**, et selgitada, kas Tõitoja teeristilt saab sõita läbi metsa Häädemeestele ja nii pääseda Timmkanali kaitsjate selja taha. Sakslaste saabumisest Kilingi-Nõmmele polnud neil veel aimugi. Samal ajal saatis kapten V. Raid Omakaitse julgestuse Tõitoja maanteesillale (603; 657, lk 143). Seal põrkusidki omakaitselased kokku miilitsameestega. 8. juuli hommikul kella 10 ajal toodi Tõitojale miilitsameestele appi veel mitu autotäit punamadruseid, kes tungisid ahelikus üle Reiu jõe. Tõitoja sillalahingus osales 60 Kilingi-Nõmme omakaitselast (555, lk 25; 760, lisa, l 12; 760, lisa, skeem l 2). Tulevahetusse sekkus ka Tõitojale jõudnud Saksa luuregrupp. Üks Tõitoja majade juurde jäetud enamlaste autodest lasti tankitõrjekahurist põlema. Enamlased pagesid Pärnu suunas (603). Tulevahetuses sai jalasäärest haavata n-seers **Aleksander Nõmm*** (48) Songast (760, lisa l 88) ja raske kaelahaava sai piirivalvur v-seers **August Ingermaa** Pärnust (760, lisa l 88). Surmavalt sai haavata rms **August Siigur** (24) Laiksaare valla Possa külast. August Siigur on maetud Urissaare surnuaeda. (657, lk 146–148; 681, lk 40; 760, lisa, l 13, 87; 770). Samuti langes 8. juulil Tõitoja sillalahingus Saarde vallas Tõitojal elunenud tööline **Arvi Aas** (26). Ta on maetud EELK Saarde kalmistule. (567, lk 25; 586, lk 180; 681, lk 32; 768; 770). Enamlastel oli kolm langenut.

Tali vald.

Tali vallast sai Lõuna-Pärnumaa enamlastest vabastamise keskus. Vallas tekkisid metsavendade salgad juba sõja esimesel päeval. Kuna mõned mehed olid uue küüditamislaine kartuses pärast 14. juunit asunud elama metsa, liitusid nendega uued tulijad. Tali vald on eemal suurtest liiklusteedest, piiratud suurte soode ja metsadega. Seetõttu pakkus see paikkond metsavendadele soodsaid võimalusi enda varjamiseks. Metsavendade salku tekkis vallas mitmeid, küll suuremaid, küll vähemaid. Sellistest rühmitustest on

---

* **Aleksander Nõmm** (11.03.1893–1973) arreteeriti 28. novembril 1944 Tihemetsa vallas. Tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd. Ta vabanes 1955. aastal (583, lk 335).

teada Rongu laanes pesitsenud 11-meheline *surmapataljon*, arvestamata ajutiselt sellega liitunud mehi. Seal oli mehi mitmest mastist – kooliõpetaja, usuteaduskonna üliõpilane, endine vallavanem, meier, metsavaht, põllutöökooli õpilane ja ametnik linnast, seal oli isegi üks uusmaasaaja. Püüti küll hoida oma pesitsuspaika salajas, kuid peagi oli see teada kogu vallale ja ei jäänud saladuseks ka täitevkomiteele. Metsavendi siiski ei rünnatud: küllap ei juletud metsa tulla, sest rahvasuus oli metsavendade arvu suurendatud sajani. Alul võeti metsavennaelu rohkem naljana ja suvitusena. Päeval mängiti võsas kaarte ja kiruti sääski – neid oli musttuhat mehi piinamas. Jälgiti lennukite – *punakotkaste* lende taeva all, loendati, kui palju lendas *stalini vareseid* lõuna poole ja kui palju neist parvedest sealt tagasi pöördus. Täiendati metsavarustust, sest polnud ju teada, kui kaua metsaelu veel kestab. Samas usuti, et sakslased on kohal juba hiljemalt nädala pärast. Metsavendade relvameistriks oli meier – ta remontis ja putitas meeste püssilokse. Kuigi enamlased olid relvad juba mitu korda rahvalt ära korjanud, leidus nüüd, kui relvi oli enamlaste vastu hädasti vaja, neid veel niipalju, et jätkus igale mehele. Mõned paarkümmend aastat maa sees seisund maailmasõjaaegsed vintpüssid, mitmed eestlaetavad tulelukuga jahipüssid ning *noaaegsed* revolvrid ja püstolid polnud relvana küll teab mis väärt, aga pauku nad tegid. Olid ka mõned head jahipüssid. Sellest pidi metsavendade arvates enamlaste eemalepeletamiseks esialgu piisama. Olukord läks tõsisemaks, kui metsas saadi teada, et enamlaste käsu järgi peavad kõik mehed metsast välja oma kodudesse tulema, ja kes seda käsku ei täida, seda ähvardab surmanuhtlus. Mitmed perekonnapead kaalusid ja kõhklesid, kas jääda metsa või minna käsu peale koju. Tunti muret koduste saatuse pärast. Siiski otsustati vandega jääda truuks metsavendlusele ja põletada kõik sillad enda taga. Kui senini oli magatud võrdlemisi muretult metsavahi lakas, panid Rongu metsavennad nüüd haarangu hirmus teedele välja valve. Metsa ehitati meeste jaoks onn. See maskeeriti. Maskeerimisega saadi valmis just siis, kui kolm vene lennukit õige madalalt metsavendade pesapaigast üle lendasid. (202).

Öösiti käidi maantee ääres luurekäigul, et hankida sõjasaaki. Ööhämaruses juhtus, et metsavendade naabersalga mehed ajasid

ühte Rongu meest taga enamlaste salakuulaja pähe, kord korraldasid metsavennad haarangu kahtlaseks peetud mehele, kes pahaaimamatult valvas truult oma pruuti aida taga. Saad sa alati aru, kes sõber, kes vaenlane, kes punane, kes valge! Siit tekkiski mitmeid arusaamatusi. Liiatigi oli side naabersalkadega juhuslik. (202).

Laupäeval, 28. juunil toodi metsa sõna, et kaks Rongu meest on enamlaste poolt tagaselja surma mõistetud. See rikkus meeste tuju: nädalane metsaelu ja ooteaeg polnud toonud lahendust. Ka metsa kaasatoodud raadiost kuuldud Saksa rindeteated ei andnud märki rinde lähenemisest. Surmamõistetud ise võtsid asja rumala naljana, sest nende peade eest oli lubatud naeruväärselt madal tasu – ainult 200 rubla. Selle raha eest hakkab vaevalt küll mõni enamlaste keelekandja oma eluga riskima! Levis kuuldus eelseisvast haarangust. See jäi aga tulemata. Juba järgmisel päeval kuuldi Saksa raadiost julgustavaid rindeteateid ja kahurikõmin lõunakaares muutus tugevamaks. Meeleolu tõusis ja asuti pidama omapoolseid rünnakuplaane, et enamlastele kätte tasuda nende elajaliku käitumise – arreteerimiste ja küüditamise, hobuste rekvireerimise ja muude *pahategude* eest. Plaan oli üle võtta vallamaja. Loodi kindel side teiste teadaolevate metsavendade salkadega. Ka neil oli sama kava, küsimus oli vaid selles, millal seda teha. Oma inimeste kaudu teadsid metsavennad kõigest, mis täitevkomitees toimus.

Otsustavaks päevaks sai neljapäev, 3. juuli. Täitevkomiteest teatati lõuna ajal telefoni teel metsavahi tallu: paari tunni pärast tuleb Pärnust vallamaja juurde salajase evakueerimiskorralduse kohaselt auto, et ära viia kohalike enamlaste perekonnaliikmed ja nende vara, sealhulgas ka viimastel päevadel küüditatute varanduse *oksjonil* omandatud paremad asjad. Enne täitevkomitee ründamist ei jäänud enam aega naabreid hoiatada ja neid kaasa kutsuda. Osa mehi, kes olid parasjagu soo peal püsse proovimas, kutsuti püssipaukudega tagasi laagripaika. Mehed tulidki õige pea ahelikus, kuna nad püssipauke kuuldes arvasid, et tegemist on kauaoodatud haaranguga metsavendade *peakorterile*. Kõik olid rõõmsad, et igav metsaelu on lõppenud ja aeg tegutsemiseks on küpseks saanud – võsas istumine ja sääskedega võitlemine oli kõiki kõrini ära tüüdanud. Mehi ergutas ka hommikul Soome raa-

diost kuuldud uudis, et Saksa väed on juba Eesti piirile jõudmas. Vaadati üle relvad ja muu varustus, püssiloksudele tehti nöörist kandepaelad, toodi metsast välja jalgrattad ja meeste ütlust mööda asus *rünnakrühm* teele. Teel vallamaja poole liitus Rongu metsavendadega veel Suuremetsa mehi, samuti terve rida üksikult ennast varjanud metsavendi. Kokku sai relvis mehi juba üle paarikümne, umbes sama palju oli neid ilma relvadeta. Vallamaja lähedal jäeti jalgrattad teeäärse maja juurde ja koostati *operatiivplaan.* Vallamaja asus kõrvalises ja hõreda liiklusega kohas. Osa mehi võttis valve alla vallamajja viivad teed, enamus meestest aga marssis metsavendade sõnade järgi *otse punaste staabi peale.* Kuna oli teada, et vallamajas ei ole muid relvi kui vallarahvalt ärakorjatud jahipüssid, polnud karta ka teab-mis vastupanu. Vallamajja läks neljameheline grupp eesotsas **Richard Teearuga***. Astuti julgelt vallamajja, kuulutati võim ülevõetuks ja kõik kohalolnud enamlased arreteerituteks, välja arvatud kantseleiametnikud, kohalik miilitsavolinik ja täitevkomitee abiesimees, kes olid teatud-tuntud eestimeelsete meestena. Vallamaja ründamine tuli täitevkomiteelastele ootamatult, mistõttu ei jõutud vastupanu organiseerida. Tuli alistuda. Nii vallutasid Tali metsavennad (40–50 meest) 3. juulil peale lõunat **K. Virkuse** juhtimisel vallamaja. Valla täitevkomitee liikmed arreteeriti, täitevkomitee esimees **Elmar Järvi** sai põgenemisel kuulihaava. Ta võeti kinni hiljem. (145; 203; 210; 657, lk 139).

Kell 3.30 päeval (teistel andmetel kell 4.15) heisati vallamaja lipuvardasse sinimustvalge lipp, mille tõid metsavendadele Naiskodukaitse liikmed. Naiskodukaitselased olid selle lipu alles hoidnud juhuks, kui eestlus peaks taas ärkama. Metsavendadele jagati välja vallamajast saadud jahipüssid. Ametisse pandi vabariigiaegsed vallaametnikud ning tühistati kõik punaste poolt antud käsud-korraldused. Kommunistlik võim oli vallas otsa saanud. (203; 205; 206; 210; 760, lisa, l 12).

Vallamajas olid parajasti koos kohalikud punased – nad olid

---

* **Richard Teearu** (1904) arreteeriti Tali vallas 02.06.1945. Teda süüdistati VNFSV KrK § 58 1a järgi *sotsialistliku kodumaa reetmises.* Tribunali otsus – 20 aastat sunnitööd. (583, lk 539).

kokku kutsutud täitevkomiteesse instrueerimiskoosolekule. Metsavendade arvamist mööda oli koosolek mõeldud selleks, et rakendada kokkuaetud mehed varem jagatud piirkondade järgi Stalini hävituskäsu täitmiseks. Kokkutulnud enamlased ootasid veel mingisugust tähtsat tegelast Pärnust. Pea tabatigi mootorrattal kohalekihutanud mees. Märganud vallamajal võõrast lippu, püüdis ta küll oma sõiduriista ringi pöörata ja põgeneda, kuid asjata. Samal päeval saadi ka esimene suurem sõjasaak – võeti ära Pärnust Talile enamlaste perekondade evakueerimiseks kohale saadetud suur veoauto. Autot läks kohe vaja kinnivõetud enamlaste kindlamasse kohta toimetamiseks. Kinni võeti umbes 70 punategelast. Nad pandi magasiaita luku ja riivi taha. (145; 203; 210; 581, lk 20; 760, lisa, l 12).

Kui võim sai enamlastelt üle võetud ja nende ninamehed vangistatud, sealhulgas ka pasteldes *sõjakomissar*, algas üle valla haarang teistele kohalikele punategelastele. Teade vallamaja ülevõtmisest levis kulutulena. Veel samal päeval lehvisid sinimustvalged lipud ka valla taludel. Rahvast vooris hulganisti rõõmsas elevuses vallamaja juurde kokku, et sellest oodatud sündmusest osa saada. Kohe tehti algust elanikelt kokkukorjatud raadioaparaatide omanikele tagasiandmisega. (210).

Metsavennad ei jäänud oma võitu pühitsema. Teedele pandi välja valvepostid, loodi ühendus teiste valdade ja Kilingi-Nõmme linnaga, kus kõikjal algas Tali valla eeskujul võimu ülevõtmine ja kommunistide vangistamine. Kinnivõetud enamlased küüditati Tali valda, kus nende kinnipidamine oli kindlam. Seda, mida kinni peetud enamlased lasid alles paar nädalat tagasi osaks saada paljudele Tali valla peredele (Tali vallast viidi ära kümmekond perekonda, kokku poolsada inimest), said nad nüüd natuke ka ise oma nahal tunda. (203).

Tali valla metsavendadest ja vallas punastelt võimu ülevõtmisest jutustab kohalik metsavend (210): *Esimese tõuke endakaitse organiseerimiseks andis küüditamine, millega Talilt viidi ära mitmed tuntud perekonnad. See sundis järelejäänuid agaramale endakaitsele ja hakati usaldavamate meeste vahel pidama nõu, kuidas astuda sellele vastu. Ja kui 22. juunil puhkes sõda ning sai teatavaks üldmobilisatsioon, lahkusid peagu kõik mobilisatsioonialised mehed kodudest, et asuda elama metsadesse ja rabadesse.*

Üks esimesi suuremaid metsavendade koondisi asus Rongu laanes, mille ümbruskonnas asus ka teisi vähemaid gruppe. Peeti omavahel kindlat sidet ja öösiti oli teedel väljas valve, et hädaohu korral astuda lähenevale vaenlasele vastu. Igal metsavennal oli kaasas relv, mille ta oli endale hankinud. Siin oli maailmasõjaaegseid vanu vintpüsse, mis maa seest välja kaevatud, nagaane, brauninguid, moodsaid jahipüsse, kuid ka vanu tulelukuga lokse. Neid parandati, korrastati ja hangiti vastavat laskemoona...

3. juulil, umbes lõuna ajal, mil oli saanud teatavaks, et nõutakse venelastele heinu ja muud varustust ning täitevkomitee ustavamatele inimestele on tulnud salajane korraldus evakueerumiseks, otsustati astuda välja ja vallutada Tali vallamaja ning arreteerida kohalikud kommunistlikud tegelased. Esimesena astusid selleks välja Rongu metsavennad, kellega liitusid ka teised metsavendade grupid, kes piirasid vallamaja sisse. Ka teised kohalikud elanikud, kes metsas ei olnud, jätsid töö pooleli ning kogunesid vallamaja ümbrusse. Vallamajja läks neljameheline grupp eesotsas Richard Teearuga, kes täitevkomitee tegelased kuulutas arreteerituks ja võimu ülevõetuks.

Ülevõetud telefonikeskjaamas asus tööle Tali valla konstaabel **Elmar Kivilaan***. Pärnust sadas täitevkomiteele, keda enam ei olnud, üha uusi käske ja korraldusi. Nii tuli ööl vastu reedet, 4. juulit telefonogramm, milles anti korraldus saata 15–60-aastased mehed koos hobuste-vankritega kindlustustöödele. Selle võttis E. Kivilaan täitevkomitee esimehe abi nimel vastu ja kinnitas, et tehakse kõik, mis võimalik. Korduvatele küsimustele olukorra kohta vallas vastati alati, et Talil on vaikne. Kui Pärnu miilitsaülem päris telefoni teel, kas vallas on märgata rahutusi, vastati, et kõik on kõige paremas korras. Pärnus isegi imestati selle üle ja küsiti, kas ehk täitevkomiteel ei lähe vaja abi. Muidugi ei peetud pakutud abi vajalikuks. Kui telefoni juurde nõuti täitevkomitee esimeest

---

* Tali valla konstaabel **Elmar Kivilaan** (1914) arreteeriti 16.04.1949 Tartumaal Ülenurme asunduses. Tribunali otsus – VNFSV KrK § 58 1a järgi *kodumaa reetmise eest* – 20 aastat sunnitööd. (583, lk 164).

isiklikult, vastati, et teda pole parasjagu kohal – tal on tööd saadud käskude ja korralduste täitmisel ülepea ja on just äsja välja läinud.

Nii ei teatud Pärnus Talis toimunud võimuvahetusest esialgu midagi, kuigi neil oli pidev telefoniühendus vallamajaga. Kuna täitevkomitee abiesimees ja kohalik miilitsavolinik olid eestimeelsed mehed, siis võtsid nad kõik Pärnust saadud käsud-korraldused vastu ja kinnitasid, et vallas on kord majas. Nii ei jõudnud Pärnu võimumehed mõtelda karistusretkele, kuna neil endil oli juba sõit sees. (203; 210).

Talil hävitati punaste pärandust. Saarde Majanduse Ühisuse Tuuliku abikaupluse *punases nurgas* oli seintel punaste habemike ja vuntsikandjate pildid, laual punane kirjandus jms. Kõik oli kenasti kantud kaupluse inventari nimekirja. Ärijuht kahtles, kas tal on ikka õigust neid rahva kätte anda. Et ühisusele ei tekitataks kahju, maksis üks metsavend *punase prahi* hinna kinni ja andis punased pühakud hävitamiseks *rahvakohtu kätte*, kes nad *kohapeal soome pussi läbi surma mõistis.* (210).

Tali oli esimene vald Lõuna-Pärnumaal, kus raputati endalt nõukogude okupatsioon ja jäid lehvima sinimustvalged lipud. Nii jäi Tali vald enamlastest vabaks, kuigi ümbruskonna valdades võimutsesid punased. Talile nad oma jalga tõsta ei julgenud. Teedel olid nüüd alaliselt väljas Omakaitse vahipostid.

Kui enamlaste motoriseeritud karistusüksus südaööl vastu 5. juulit Kilingi-Nõmmele sisse sõitis, pidid Saarde ja Kilingi-Nõmme partisanid linnast lahkuma, sest sellele jõule vastuhakk oleks olnud enesetapmine (111). Taganeti Tali valda, et jätkata võitlust koos Tali metsavendadega. Sinna sõitsid ka piirivalvurid jalgratastel, kapten V. Raid ise mootorrattal. Koguneti Tali vallamaja juurde, kus oli metsavendade juhtimiskeskus. Tali vallamajas valisid metsavendade juhid kapten V. Raid metsavendade üldjuhiks ja moodustati Lõuna-Pärnumaa Vabastamise Staap eesotsas kapten V. Raidiga. (204; 603; 657, lk 142, 144–145).

Sellal kui vene tankid Kilingi-Nõmmel märatsesid ja linna põletamise tulekahjulõõm Talile paistis, arutasid metsavendade juhid

Talil kapten V. Raidi kava: kui punavägi ründab suurte jõududega valda, tuleb hajuda väiksemate salkadena metsadesse laiali. Tekkis küsimus, mida ette võtta ligi 70 vangiga, keda Talil kinni hoiti. Kapten V. Raid tunnistab selle kohta (657, lk 144–145): *Endastmõistetavalt oli vihane kättemaksumeeleolu üldine. Kinnipeetavad on kõik süüdi üldiselt kõige raskemates kuritegudes eesti rahva vastu ja nii paljude üksikisikute vastu isiklikult, olnud kaastegevad suurel küüditamisel, üksikuil arreteerimistel, mõrvamistel ja piinamistel – toonitasid metsavennad. Neid ei või ometi vabaks lasta, nagu arvatavasti vabaks said minu poolt arreteeritud neli punast Mõisakülas. Ma ei tahtnudki nendele väidetele vastu vaielda. Kuid ma toonitasin, et ilma kohtuotsuseta ei tohi ühtegi kinnipeetavat hukata. Ja määrasin kinnipeetavate süü arutamiseks ja nende üle kohtumõistmiseks välikohtu kolmest ohvitserist, nagu Eesti Vabariigi seaduses ette nähtud. Metsavendade üldjuhiks valituna tundsin ennast suveräänsena meie valduses olevas piirkonnas ja lugesin ennast selleks õigustatud olevat. Hiljem kinnitasin selle välikohtu otsused. Olgu siin kohal märgitud, et mitte kõik kinnipeetavad polnud kohtu poolt süüdi leitud nii ränkades kuritegudes, mis välikohtu karmi süüdimõistmist oleks ära teeninud. See näitab, et kohus oma ülesannet väga tõsiselt võttis ja süüdistustes ettetoodud faktide põhjal oma südametunnistuse järgi otsused langetas…*

Hädasti oli Talil vaja relvi ja laskemoona. Kapten V. Raid ja lipnik J. Ekbaum otsustasid selleks sõita 5. juulil edasitungivatele sakslastele Lätti vastu. Raadioteadete järgi ei tohtinud sakslased enam kaugel olla.

Punaarmee taganemise järel oli Pärnumaast lõuna pool kujunenud *ei-kellegi-maa*, kus võis aga kohata veel suuremaid või vähemaid mahajäänud punaväelaste jõuke. Samas oli andmeid, et seal tegutsevad aissargsid – Läti kaitseliitlased. Kapten V. Raidi ja lipnik J. Ekbaumiga sõitsid kaasa mõned piirivalvurid. Sõideti kahel sõiduautol. Kapten V. Raidi sõiduriistaks oli enamlastelt Kilingi-Nõmmel 4. juulil äravõetud uhke *Studebaker*, millega oli sõitnud Pärnu maakonna täitevkomitee esimees. (657, lk 146).

5. juulil enne lõunat jõuti Teaste kordoni, kus loodi side lätlastega. Läti Kaitseliidu kohapealse kompüli Johansoni andmetel

pidid sakslased olema juba Lemsalus (Limbažis). Kordoniülem viis nad lähedal asuva Läti metsavahi tallu, kus oli telefon. Üks piirivalvuritest oskas läti keelt. Läti metsavahilt saadi teada, et viimastel päevadel pole ümbruskonnas enam enamlasi nähtud, kuigi metsades võib neid veel ikka ringi hulkuda. Vallamajas peremehetsevad Läti kaitseliitlased. Sakslastest ei ole aga veel midagi kuulda. Võeti telefoniühendus vallamajaga. Tõlk kõneles ja tõlkis. Ta teatas lätlastele, et Eesti metsavendade pealik palub andmeid rinde edasiliikumise kohta Põhja-Lätimaal. Lätlased ei tahtnud aga neist asjadest telefoni teel lähemalt kõnelda ja tegid ettepaneku sõita vallamaja juurde. Vallamaja oli 10–12 km kaugusel. Esialgu sõideti tagasi Teaste kordoni, kus kapten V. Raid korraldas piirivalvurite valvetõkke. Lätti sõitsid kapten V. Raid ja tema adjutant Kiitvel, lipnik J. Ekbaum, autojuhid Vallaste ja Lible ning Taeste kordoniülem, samuti tõlgina piirivalveseersant. (243; 657, lk 146).

Vallamaja juurde jõuti videvikus. Ees ootas üllatus – lätlaste rühm oli üles rivistatud, pealik andis valvelkäsu ja raporteeris kapten V. Raidile läti keeles: Läti Kaitseliidu rühm on üles rivistatud Eesti kapteni ja metsavendade pealiku tervitamiseks Läti pinnale saabumise puhul. Kapten V. Raid tervitas lätlasi eesti keeles ja rivi vastas lätikeelse sõjaväelise tervitusega. Kapten tänas. Seejärel mindi vallamajja, kus saadi vestluses teada, et Lemsalus ja kogu lääneranniku on peremeheks lätlased, kommunistid on põgenenud või *lahkuma sunnitud*, nagu lätlasete pealik leebe naeratusega tähendas. Kuid Volmaris ja Võnnus olevat punased veel peremehed. Rinde liikumisest ei teatud lähemalt midagi, ja sakslasi pole ka Lemsalus veel näha olnud. Lätlastel siin relvi ja laskemoona nii palju ei ole, et sellest midagi eestlastele anda. Aga Lemsalus? Seda muidugi ei teatud. Varsti oli Lemsaluga telefoniühendus ja kapten V. Raid sai jutule Lemsalu komandandiga – Läti kapteniga. Jutt käis vene keeles. Komandant ei usaldanud telefoni teel pikemalt kõnelda, sest ei ole teada, kas punased kusagil vahepeal liinil ei istu. Kapten V. Raid küsis luba Lemsalusse sõiduks. Läti kapten arvas, et see on seotud teatud riskiga, kuna metsades hulgub ringi veel kohalikke punaseid ja punaväelaste salku. Läti Omakaitse suudab valvata ainult asulaid ja suuremaid teedesõlmi. Läti valvepostid on väga umbusklikud iga võõra auto suhtes – võivad

enne tulistada ja alles siis selgitada, kes on kes. Lepiti kokku, et Läti kapten teatab oma valvetõketele teel eestlaste sõidust ja autole tuleb panna Eesti lipp, mis on sõidu ajal valgustatud. 5. juuli õhtul jätkus sõit kahel sõiduautol. Sõideti Eesti lipu all. Nõnda kihutati täistuledega läbi ööpimedate Lätimaa metsade Lemsalu poole. Igal pool keskustes olid teedel Läti kaitseliitlaste valvepostid, kes peatasid ja kontrollisid sõitjaid. Ent kuuldes, kes on sõitjad ja kuhu sõidetakse, sooviti head teed ja õnn kaasa. Hoiatati ainult punaväelaste eest, kes ümbruskonna metsades võivad veel ringi ekselda. Teel Lemsallu ühtki punaväelast ei kohatud. (158; 243; 451).

Lemsallu jõuti 5. juuli kesköö paiku (158; 657, 147). Tänavad olid inimtühjad, majad pimedad. Raekoja ees seisis autosid. Samas lösutas üks teab-mis aegne soomusauto. Kusagilt kostis kuulipildujaraginat ja püssilaske. Raekoja sissekäigu ees juhatati eestlased kapteni auastmes Läti Kaitseliidu kompüli (teistel andmetel Lemsalu komandandi) juurde. (158; 657, lk 147). Vastuvõtt oli soe ja südamlik. Nii ohvitserid kui ka sõdurid olid Läti sõjaväevormis. Pärast esitlemist asuti uudiseid vahetama. Selgus, et Lemsalu linn on küll lätlaste käes, kuid ümbruskond kubiseb enamlastest, peamiselt taanduva punaväe mahajäänud rühmitustest. Parajasti oli kapten välja saatnud soomusauto, kuna jõuk punaväelasi on püüdnud linna tungida. Võnnus (Cesises) ja Volmaris (Valmieras) on veel punased sees. Millal sakslased edasi tungivad ja millises suunas seda tehakse, seda ei osanud keegi arvata.* Eestlastele pakuti kehakinnitust. Kapten V. Raid päris, kas lätlased saavad anda eestlastele relvi ja laskemoona, et oleks võimalik sakslaste saabumiseni ennast enamlaste hävitusretkede eest kaitsta, liiatigi võivad need retked ulatuda Eestist ka Lätimaale. Läti kapten lubas vaadata, mida siin teha annab. Ta käis oma ohvitseridega korraks ära ja teatas siis, et ta saab anda 27 vintpüssi ja kaks kergekuulipildujat, kaks täpsuspüssi ja 7 kasti padruneid (umbes 7000 padrunit), mõned käsigranaadid, paar raketipüstolit ja rakette. (243; 451; 603). Saadud varustus laaditi tänusõnadega autodele ja alustati

* Lipnik J. Ekbaumi mälestuste järgi oli Lemsalus sellal juba Saksa väeosa (158).

kohe tagasisõitu. Kaasa sõitsid **Valter-Friedrich Daugulli*** luuregrupist Lemsallu tulnud kaks luurajat – eestlased **Artur Mäehans** ja **Helmut Pedanik****, kes jõudsid Soome Talvesõja lõpul ja nüüd teenisid Saksa sõjaväes. Nad pidid koos raadiojaamaga tungima Eestis võimalikult sügavale venelaste tagalasse, seal luureandmeid koguma ja need armeestaabile edastama. Kapten V. Raid koostas samas lühiülevaate olukorrast Lõuna-Pärnumaal ja selgitas V.-F. Daugullile, et sakslaste kiire edasitung Pärnu ja Viljandi suunas ei leia metsavendade kogemustele toetudes tõenäoliselt teabmis vastupanu. See nurjaks aga enamlastel nii sõjaliselt kui ka majanduslikult tähtsate objektide, tööstusettevõtete, ladude, sildade jms purustamise ja hävitamise. V.-F. Daugull seadis üles oma saatejaama ja edastas kapten V. Raidi ettekande armeestaabi luureosakonnale. Samas esitati armeestaabist kapten V. Raidile raadio teel täiendküsimusi enamlaste jõudude kohta Eestis (sellest ei osanud ta midagi lähemalt öelda) ja mida kavatsevad metsavennad Lõuna-Pärnumaal ette võtta. Kapten V. Raid pidas vajalikuks anda vastulööke enamlastele, kes tungivad metsavendade valduses olevale territooriumile. Kui oleks rohkem relvi ja laskemoona, võiksid metsavennad tungida Pärnu suunas. Jutust selgus, et armeestaabil ei ole kahjuks võimalik eestlastele relvi saata, kuid mõttekas oleks eestlastel sõita relvade järele Riiga... Samas soovitati kapten V. Raidil panna oma autode mootorikattele Eesti lipp, et Saksa lendurid neid punastega selgi ei ajaks. Telefonikõne lõp-

---

* Tartlane **Valter Daugull** asus 1939. aastal ümber Saksamaale. Ta vabastati Eesti kodakondsusest 1939. aasta oktoobrikuus. V. Daugull astus Saksa sõjaväkke ja oli Suvesõja ajal Eestis tegutsenud luuregrupi juht. (657, lk 148; 694, lk 39).

** **Artur Mäehans** (16.05.1916) ja **Helmut Pedanik** (28.04.1917) jõudsid suuskadel Soome 22. veebruaril 1940. Seal värvati nad Soome armee *Sisu* üksusesse (*Ulkomaalaisten Vapaaehtoisten Osasto Sisu*). Pärast üksuse laialisaatmist käisid nad Norras Narviki all sõdimas sakslaste vastu. Kui Talvesõda sai otsa, komandeeriti Soome naasnud mehed luureosakonda. Juba aprillis saadeti A. Mäehans ja H. Pedanik Soomest Saksamaale, kus nad said lisakoolituse. Pärast Riia vabastamist enamlastest saadeti luurajad Riiga, kus nad said 5. juulil ülesande minna läbi rinde Punaarmee tagalasse ja jõuda Tallinna külje alla. 10. juuli paiku ületasid luurajad Kilingi-Nõmme rajoonis rindejoone. V-seers Helmut Pedanik arreteeriti 6. novembril 1944. Ta hukati 11. mail 1945 Leningradis. (565, lk 8, 12, 28, 31, 63, 274). Artur Mäehansu saatuse kohta puuduvad andmed.

pedes sooviti armeestaabist eestlastele edu – sakslaste ütlemist mööda *kaela- ja kondimurdmist.* Samal ööl asuti koduteele.

6. juuli varahommikul jõuti relvakoormaga Lätist Talile tagasi (158). **Valter Daugulli** luuregrupp tuli saata põhja poole Kanaküla metsade kaudu enamlaste tagalasse. (158; 657, lk 148).

Veel samal päeval, 6. juuli õhtul saatis kapten V. Raid mõned mehed lipnik J. Ekbaumi juhtimisel sõidu- ja veoautoga taas teele Lemsallu, et veel relvi ja laskemoona hankida (158; 603; 657, lk 149). Lipnik sai kapteni volituse ja kirja, milles viidati eelmisel ööl loodud raadiosidele Saksa armeestaabi luureosakonnaga. Kaasa sõitis ka Saksa luuraja A. Mäehans – tema raadiosaatjal oli juhtunud mingi tehniline rike, mida Eestis ei olnud võimalik parandada. Lemsalus selgus, et lätlastel on relvade väljaandmine kohapeal seisma pandud. Ainuke võimalus oli saada relvi Riiast. Ööbiti Lemsalus ja 7. juuli varahommikul sõideti edasi Riiga. Pärale jõuti umbes kell 6 õhtul. A. Mäehansu juhatusel mindi kohe Saksa sidestaapi. Seal olid ees Eestist Saksamaale ümberasunud kapten **Schilling**, mereväekapten **Grant** ja kapten **Viekmann**. Lipnik J. Ekbaum andis ülevaate sündmustest Lõuna-Pärnumaal. Seletus pandi kirja. Seejärel juhatati mehed Feldkomandantuuri, kust anti luba lätlastelt relvade saamiseks. Läti Omakaitse staabis tuli veelkord kirjeldada olukorda Eestis. Lubati anda 200 vintpüssi. Esialgu said mehed kaasa võtta poolesaja vintpüssi ümber, rohkem autosse ei mahtunud. Ühtlasi anti eestlastele ka kiri, mis lubas neil Läti piirides relvi vedada. 7. juuli õhtul oldi Teaste piiripunktis. Üle Teaste pöörduti tagasi Talile.* (158; 243; 451; 524; 657, lk 149).

Oodati pikkisilmi sakslaste tulekut: oli selge, et pärast Liivamäe lahingut ja Kilingi-Nõmme põletamist oli karta karistusretke ka Tali valda, ja oodata oli sel puhul kõige hullemat. (204). Ootamatu

---

* 8. juulil sõideti veoautoga taas Riiga mahajäänud relvade järele. Riiast toodud relvadega varustati kõige enne Tali valla omakaitselased. Hiljem said toodud relvadest osa ka Orajõe mehed. (158; 451).

Pärast Omakaitse loomist Pärnus oli ka seal suur puudus relvadest. Siis sõitis lipnik J. Ekbaum 26. juulil veelkord kolonel **August Rattiste** ülesandel Riiga, kus tal läks korda saada relvi ja laskemoona ka Pärnu Omakaitsele. (158; 243).

rünnaku tõkestamiseks lasti õhku suuremad maanteesillad. Teedel olid Omakaitse valvepostid. Kohese rünnaku Tali valda hoidis vast ära kuuldus sellest, et Talil on vähemalt 2000 hästirelvastatud meest. Hädaoht ähvardas Tali valda ka seljatagant. Umbes 600 sakslaste eest jalga lasknud läti kommunisti oli koondunud piiriäärsetesse metsadesse ja soodesse ning plaanisid sealt rünnata Tali valda. Kui nendeni jõudis jutt Tali valla mitmesajast omakaitselasest ja suurtükkidest, võttis see teadmine lätlastelt isu eestlastega jõudu proovida, kuigi nad olid jõudnud juba Tuuliku piiripunkti. (204).

6. juulil asus kapten V. Raid Tali valda kogunenud Lõuna-Pärnumaa metsavendade koondise ümberformeerimisele. Relvi ja laskemoona jätkus nüüd kahest kompaniist koosneva pataljoni tarvis. Kapten V. Raid määras kompülideks kaks noort reservlipnikku, kes olid jäänud talle silma oma rahuliku ja enesekindla käitumise poolest. Rühmaülemateks ja mõlema kompanii veebliks määrati piirivalvurid. Kompanii sai neli veoautot, ühe sõiduauto ja mootorratta. Samuti moodustas kapten V. Raid piirivalvuritest ja metsatehnikumi õppuritest 24-mehelise löögisalga, mis jäi varuna tema enda käsutusse. Löögisalga ülemaks määrati piirivalve kordoniülem veebel **Labidas**. Patül (pataljoniülem) kapten V. Raidi abiks operatiivalal sai lipnik **Johann Ekbaum**, abiks administratiiv-majandusalal – lipnik **Helmut Nirk**. Nendest meestest, kes olid julgestusülesandeid täitmas, oli plaan moodustada varukompanii. Pataljoni koosseisus oli kokku 427 meest (603; 657, lk 149).

6. juuli õhtupoolikul rivistati metsavendade pataljon üles. Kapten V. Raidi kõne oli lühike: *Oleme nüüd peremehed tükikesel Eestimaast, oleme selle tükikese kodumaa kaitsejõud ning meie ülesanne on seda kodumaakildu kaitsta kommunistide hävitustöö eest ja võimalikult uusi alasid punaste ikke alt vabastada, suguvendiõdesid vabastada punase terrori käest. Sellepärast ei sobi meil enam endid nimetada metsavendadeks, kuna me oleme metsast välja tulnud avalikult võitlema oma kodumaa ikestajate vastu, millest nüüd on teadlikud ka meie naabrid lätlased ja saksa armee-*

juhatus Riias. Nüüdsest peale nimetame endid Omakaitseks, Eesti Omakaitseks, ja meie oleme Pärnumaa Omakaitse 1. pataljon.* Samas rõhutas kapten V. Raid meestele distsipliini- ja üksmeele vajadust ning kohustust üksteist igas olukorras toetada ja abistada. (657, lk 149).

6. juuli õhtul teatas lipnik **Helmut Nirk**, et major **Paul-August Lilleleht** kutsub kapten V. Raidi koos mõne teise omakaitselaste juhiga oma juurde. Haavatud major lebas ühe metsatalu rehe all vankrile tehtud asemel. Vajaduse korral võidi hobune kiiresti vankri ette rakendada ja haavatu ohutusse kohta metsa sõidutada. Major P.-A. Lilleleht oli teadlik kapten V. Raidi sõidust Lemsalusse. Ta manitses kaptenit oma tormakust taltsutama. (657, lk 149).

Tali vallas kujunes Pärnumaa üks kindlamini ja paremini organiseeritud Naisomakaitse üksus. Nii moodustati juba kolmandal päeval pärast võimu ülevõtmist, 6. juulil endise Naiskodukaitse (NKK) agaramatest liikmetest eesotsas NKK esinaise **Marie Sepaga** (591, lk 228) Tali Omakaitse naisrühm. Nende osa vabadusvõitluses oli tõhus: naisomakaitselaste õlul oli meeste toitlustamine – sooja söögi valmistamine ja sanitaarala korraldamine. See töö kestis vahetpidamata kuni oktoobrikuu lõpuni. Selles osales 36 kohalikku naist, kes töötasid toimkondade viisi. Naisomakaitse juht **Marie Sepp** jutustab (212): *Pärast NKK Tali jsk. likvideerimist oli endistel juhatusliikmetel kindel side olemas. Käidi omavahel koos ja kavatseti kokku hoida ka hädaohu korral, samuti lubasime alal hoida Eesti lippe ja NKK vormi. Kogu bolševike valitsusaeg oli kui kuri unenägu, millest pääsemist igaüks ootas...*

Pöördeliselt uus ajajärk saabus Talile 3. juulil, kui metsavendade poolt võeti üle vallamaja. Olin tookord vallamajas. Esimestele valveteenistuslastele toodi toit järele oma perekonnaliikmete poolt. Ent juba kolmandal päeval korraldati ühistoitlustamist. Hiljem,

---

* Kapten V. Raid ei osanud hiljem seletada, mispärast sai sel hetkel metsavendade pataljoni ristimisel kasutatud sõnaks just *Omakaitse*, mitte aga *Kaitseliit*. Ta arvas, et küllap tekkis mälus mingisugune assotsiatsioon Saksa 1918. aasta okupatsiooni ajal asutatud Eesti Omakaitsega. Sõltumata kapten V. Raidi poolt tarvituselevõetud Omakaitse mõistest võeti sama nimetus kasutusele ka Pärnus. (657, lk 149).

kui Omakaitse staap asus Tõrsepa tallu, võtsin toitlustamise korraldamise enda hooleks. Kutsusin abiks endiseid NKK liikmeid ja valmistasime omakaitselastele sooje sööke igaks hommikuks, lõunaks ja õhtuks.

Et säästa aega..., jagasin toitlustajad rühmadesse – igas rühmas 5 naist. Nii sai seitse rühma – iga rühm toitlustas ühe päeva nädalas. Töö algas hommikul kell 8 ja lõppes järgmisel hommikul kell 8. Seega oli sooja toidu saamine võimaldatud ka ööseti – lahingust tulles.

Toitaineid tõid algul kokku Tali perenaised ja peremehed vabatahtlikult annetustena rikkalikult. Hiljem pandi selles maksma kindel järjekord.

Toitlustada oli mõnel päeval paarsada meest – peale nende veel haavatud ning vangid. Meeskondade toitlustamiseks asetati välja puude alla lauad, millelt toit ei lõppenud ka ilusatel suveöödel kunagi.

Peale toitlustamise olid naised ka teenistuses haigeravitsejatena, kes kõik innuga olid oma ülesannete juures. Eriti ohvrimeelselt täitis oma üleandeid ***Ella Mäger****, kes haavatute eest hoolitses puhkamatult ööd-päevad. Meie hoolel oli 9 haavatut.*

Haigla jaoks varustus saadi jällegi kohalikelt elanikelt. Neid toodi kokku nii ohtrasti, et osa pesu anti Kil.-Nõmme paljakspõlenuile. Ülejäänud nõud ja pesu anti hiljem ERÜ käsutusse...

Oli palju tööd, palju raskeid päevi ja veel raskemaid öid. Ent kõiki seda kanti kergelt, rõõmsalt, lauluga saadeti mehi lahingusse, rõõmsalt võeti neid vastu. Ka naised tahtsid siin näidata oma abi kodu kaitsmisel...

Kapten V. Raid otsustas sakslaste tulekul Pärnumaa Omakaitse 1. pataljoni üle viia Talilt Kilingi-Nõmmele. 7. juuli hommikul lahkus pataljon lahingrännaku korras Talilt. Juba enne Kilingi-Nõmmele jõudmist sai kapten V. Raid teate, et üks Saksa armee motoriseeritud kolonn on liikunud läbi Mõisaküla Pärnu suunas. Kui Omakaitse pataljon jõudis Kilingi-Nõmmele, oli sakslaste kolonni pea juba Tali teesuudmest möödunud. Kapten V. Raid sõitis piki sakslaste kolonn edasi ja jõudis järele saksa eelüksuse ülemale.

Eesti kapten esitles ennast Saksa ooberstile, kes oli teadlik Eesti metsavendade tegevusest ja oli oodanud nendega kohtumist. Kapten selgitas sakslastele olukorda kohapeal ning päris, kas omakaitse kaasalöömine Pärnu suunal on soovitav. Ooberst vastas, et ta ei ole Omakaitse abiga arvestanud, kuid ta oleks tänulik, kui Omakaitse saaks luua mingi julgestuskatte põhja poole, et venelaste jõugud sealt talle ootamatult selja taha ei pääseks. Tema arvates on korra ja julgeoleku eest hoolitsemine tagalas endastmõistetavalt relvastatud eestlaste peamine ülesanne. Kapten V. Raid näitas kaardil Omakaitse valvetõkke asukoha Tõitoja sillal ja ooberst sõitis edasi kolonni pea poole. (657, lk 150).

Omakaitse pataljoni allüksused ja staap leidsid Kilingi-Nõmmel lipnik H. Nirgi abil oma asupaigad (657, lk 150).

Talis olid sakslased 7. juulil.

Tali vald oli olnud enne sakslaste tulekut neli päeva enamlastest vaba maalapp, kuhu ei lastud tulla ühelgi punasel. Tali metsavend kinnitab (204): *Tänu metsavendadele ning sidepidajaile ja vastuluurele, kelledest eriti tuleks hinnata Johannes Karbuse ja Richard Teearu teeneid kogu aktsiooni organiseerimisel, relvadega varustamisel ja väärtuslike teadete hankimine, õnnestus kogu „mäss" üle ootuste hästi.*

Omakaitselaste ülesandeks sai sakslaste tulekul Tali vallas metsade puhastamine punaväelaste jõukudest. Tali mehed võtsid osa Häädemeeste, Tõitoja, Sigaste ning Kanaküla lahingust ning valvasid ümbruskonnast valda küüditatud umbes 160 vangi. Tali omakaitselastest langes Eesti vabastamisel 5 meest. 20 noort meest Tali vallast võitles vabatahtlikena Idas. (204).

Abja vald.

4. juulil võtsid metsavennad kell 10 hommikul üle Abja valla täitevkomitee ja väärasid vallas nõukogude võimu (581, lk 21). Metsavennad vangistasid täitevkomiteelased ning hõivasid Abja postkontori ja raudteejaama. Samal päeval kell 7 õhtul langes Penujal tulevahetuses Läti hävituspataljonlastega n-leitnant **Kuriku** meestest metsavend **Juhan Karist** (48) Abja valla Paju talust (555, lk 25; 681, lk 40; 760, l 38; 760, lisa, l 12, 87).

5. juulil sai Penujal hävituspataljonlastega peetud lahingus surma lipnik **Hans Tõns** (43) Abja valla Lauri talust (586, lk 241; 681, lk 40; 760, lisa, l 87).

Juhan Karist Ja Hans Tõns on maetud Penuja surnuaeda. (760, lisa, l 87).

Are vald.

Üksikuid Are valla mehi läks arreteerimise eest metsa juba enne küüditamist. Nii kirjutas lipnik **Jüri Siitam*** koduvalla metsavendluse kohta oma päevikus (537): *Kesk juuni kõrvetavat päikest ja algava põua aroome seisab tähistulbana pühapäev oma täies rahus. Kalendri pööramatul leheküljel seisab tummana 9. Miski selles numbris ei vihja eriskummalisele. Ta on samane, nagu teisedki, kuid ometi on see number eriliselt sööbinud mällu seoses hämmastava teatega, mis saabub sel päeval. Kesk sügavamat ja suuremat pühapäevarahu saabub külaline teatega, et on antud käsk minu vangistamiseks... Kuigi see näis esialgu uskumatuna, tuli ometi olla ettevaatlik. Rääkisin sellest vennale ning seadsime sisse talus valve – et olla valmis igaks juhuks... Viisime tubadest magamisasemed, hoidusime teedest ja teistest inimestest ning levitasime omaste kaudu kuuldusi, et oleme sõitnud ära...*

On 14. juuni. Pärnust hoiatatakse telefoni teel, et midagi on tulemas. Kõik autod olevat mobiliseeritud ja Papiniidu jaamas seisvat 40–50 „härjavagunit" ootevalmis. Kas nüüd? Tunnen iga keharakukesega enam kui tean, et midagi on juhtumas... Kell läheneb neljale 15. juuni varahommikul. Olen pidevalt kogu öö valvanud, otsekui sõdur valvepostil. Kõik on siiski veel rahulik ja väsinuna ma suikun hetkeks. Valvele jääb minu vend. Kell pool viis. Maanteed mööda läheneb kihutav auto. Ta tasandab talu kohal sõitu. Otsustav hetk on saabunud. Oleme selleks valmistunud... Ent siis kiirendab masin uuesti sõitu ja kaugeneb. Sirgena ja püsti-

---

* Omakaitse kompaniiülem leitnant **Jüri Siitam** (09.04.1914–1944) sai 1944. aasta kaitselahingus Võrtsjärve juures haavata ja jäi teadmata kadunuks (567, lk 198).

päisena istub masina veoplatvormil mees – ning tema mõlemil käel valvurid püssidega – punaarmeelased. See oli üks, keda viidi...

Oleme rõõmsad, nukrad ja vihased ühekorraga. Rõõmsad seepärast, et pääsesime, nukrad, et meid seekord ei peetud äraviimise vääriliseks ja vihased kõigi selle vägivalla vastu, mis sünnib meie ümber... Vaenukinnas oli aga heidetud...

Ning kui päike tõusis verevana ja põuasena 15. juuni taevasse, ta leidis paljudes Eesti taludes ja kodudes tühjust, leina ja nuttu...

Minu koduvallast oli sel ööl küüditatud neli perekonda. Ent meid oli veel jäetud. Selle mõrvarliku pärtliöö verised küüned ei olnud mingil seletamatul põhjusel veel haaranud meid. Esimene hoop ei olnud tabanud meid. Teine ei pidanud meid enam leidma eest. Õhtu eel helistatakse Pärnust ja küsitakse minu järgi. Kuna küsija ei avaldanud oma nime ega anna end tunda, siis lasen vastata, et pole kodus.

Samal ööl tühjeneb meie talu. Esimest korda elus me kardame oma kodu. Kardame ja pelgame seda paika, mida oleme ise ehitanud vaeva ja hoolega, mida oleme armastanud... Oleme tagaaetavad, samuti kui tuhanded teised Eesti kodudest. Me põgeneme oma kodust metsa. Metsa varjav süle võtab meid enda kaitse alla.

Öö on veel niiske ja läbitungivalt jahe. Maa on märg. Teeme endale kuivanud okstest asemed. Lehestik meie kohal kahiseb – sajab kerget vihma. Tõmbame riided üle pea ja teeme enda soojendamiseks väikese lõkke riiete alla, et see reetlikult ei paistaks eemale.

Külm äratab meid juba varakult. Me luusime ümber talu ja valvame, et seal ei juhtuks midagi halba. Kõik jääb siiski vaikseks ja hommikul tervitab meid läbi uduloori jõepurdel valge rätt. See oli kokkuleppe signaaliks, et õhk on „puhas" ja tee koju on vaba...

Algab metsavendade raske ja seiklusrikas elu. Esialgu piirdub meie arv ainult vendadega. Ümbruskond on lahke ja abivalmis. Ta loovutab meile niipalju relvi, et saame end varustada kahe vintpüssi ja ühe nagaaniga. Kuigi teine püssidest on ilma sihikuta, ometi teeb ta see-eest vägeva käraka. Ka see on tähtis.

Oleme esialgu valvel koduümbruses. Magame lahtisil viljaväljadel, põllukraaves, metsas ja nii kuis juhtub ning kuidas dikteerib olukord. Mõnikord riskeerime minna kordamööda puhkama isegi

kodutalu lakka. Töö ümbruskonnas seisab peaaegu täielikult. Terved külad on otsekui välja surnud... Nii möödusid päevad kuni 22. juunini...

Lipnik **Jüri Siitam** jätkab (537): *Seni oli meie metsavendlus seisnud peamiselt põgenemises – enda elu säästmise ja päästmise mõttega... Ent siis saabus rõõmusõnum – on puhkenud sõda Saksa-Vene vahel. Ühekorraga oli meie elule ja tegevusele saanud mõte ja siht. Meie ei olnud enam tagaaetavad põgenikud, vaid võitlejad. Võitlejad tõe, õiguse ja vabaduse eest – Eesti vabaduse eest!*

Iialgi varem pole olnud sõda nii oodatud ja armastatud, kui seekord. See oli otsekui rõõmus piduteade, mis valdas ängistatud ja piinatud rahvast. Sõda oli lunastus, mis muutis ägava rahva uuesti elavaks, Saksa armee oli korraga oodatud ja armastatud külaline.

Sama päeva õhtul saabub teade, et tullakse autoga järele reservohvitseridele. Pidi olema mobilisatsioon...

Kell pool neli söandan siiski minna koju, et hankida midagi süüa. Saan parajasti tuppa, kui õue kihutab auto. Hetkeliselt hüppan tagaakna kaudu välja. Peagi embab mind mets. Pääsesin. Hiljem selgus, et see auto ei olnud siiski sõitnud minu järgi. Kuid oli juba kord nii, et ***inimesed kartsid autot enam kui hobused****.*

Metsavendade armee hakkas nüüd kiiresti kasvama. Esimestena liitusid meiega noored kutsealused. Ainult paar noort olid läinud kogu Are valla kohta kogunemispunkti, kuna teised siirdusid kõik Anelema küla metsadesse „laagrisse", sinna koondus ka noormehi teistest küladest, peamiselt Halinga vallast. Samasuguseid „rohelisi laagreid" tekkis ka mujale...

Meie grupp tõusis juba kümne meheni. Pooled neist olid relvastatud vintpüssidega, kuid ka teistel oli mitmesuguseid muid relvi. Need olid reipad noored – valmis igaks ülesandeks.

Töö taludes seisis nüüd juba täielikult. Käidi vaid koos, et kuulata raadiot. Eriti põnevusega kuulati Soome saadet, mille etterutanud teadete järgi saksa vägede saabumist oli oodata iga tund. Raadioaparaatide ärakorjamine viis küll ära mõnegi ilusa kasti, kuid aparaadi sisu jätsid enamikus kuulajaid alles. Seetõttu nendes kastides rändas Pärnu poole vaid kartuleid, surnud rotte, kive jne.

Metsaküünid, mõni tihedam kuusikutukk või mõni teine varju-

lisem koht kujunesid aga raadio ühiskuulamise paikadeks. Ning sageli tuikas siin metsas ja soos vilgas elu...

Metsavendade elu kulgeb esialgu suuremate häireteta. Aega viidetakse magamise, vestlemise, valveteenistuse ja relvade tundmaõppimisega. Sageli viibivad mõtted perekondade ja nende saatuse juures ning unistatakse tulevikust...

Asukohta vahetatakse sageli, kuna kardetakse kohalike punategelaste reetmist. Side naabermetsavendadega on olemas, kellest eriti aktiivsed on Tootsi briketimeeste rühm. Tori metsavendadega pole võimalik sidet luua, kuna nad on niivõrd hoolikalt end peitnud metsa, et ei lähe korda leida nende asukohta ka lähemate omaste kaudu. Naaberüksusega Marjasaares on alaline side, samuti kui Are vallamaja lähedal asuva rühmaga.

8. juulil oli karta, et vallas alustab oma hävitustööd enamlaste hävitussalk. Otsustati nendele vastu hakata. Külade kaitsjatega liitusid ka Marjassaare metsavennad. Umbes kell 4 õhtupoolikul nähti Are poolt sõitmas jalgratturit – tuli kohalik kommunist. Usuti, et mees on luuresõidul. Kui jalgrattur oli jõudnud umbes 70 meetri kaugusele, kajasid metsavendade lasud. Mees kukkus kraavi, kargas sealt aga kohe üles, tõstis käed ja karjus: *Ärge laske! Annan alla!* Sellest ei hoolitud, ja mees põgenes haavatuna metsa. Metsavennad panid välja valve ja alustati silla lammutamist. Tunni jooksul pilluti sillakate jõkke ja saeti läbi sillatalad. Sama tehti ka teise sillaga Tori teel. Peeti vajalikuks lasta õhku ka Are sild, sest siis võis olla kindel, et hävitusjõugul on tee tõkestatud. Äkki kostus ägedat tulistamist, kuuldus kuulipildujaraginat ja suurtükihaugatusi. Kuna metsavendi lahutas sellest lahinguraginast mets, siis oli raske laskude kaja tõttu eristada, kus lahing toimub. Arvati, et metsavennad on lahingus hävituspataljoniga. Üks metsavendadest ronis kiiresti Are mõisapargis kõrgema puu otsa. Binokliga oli näha, et Pärnu-Tallinna maanteel liigub lõputu tolmupilve mattuv voor sõjaväge. Ja siis nähti esimesi Saksa sõdureid. Metsavennad tõttasid Aresse. (538; 539). Vallamaja lukustatud uks murti lahti: algas kõige selle hävitamine, mis meenutas punast võimu. Vallandus viha ja vihkamine, mis oli tekkinud enamlaste vastu punasel aastal. Kisti seintelt maha kommunismipühakute pildid ja virutati koos klaaside ja raamidega vastu põrandat. Siin

lesis ka Stalini pilt purustatud raamis. Punased loosungikangad rebiti nartsudeks. Mürtsakuga lendas Lenini büst vastu põrandat kildudeks. Rahvast valdab ohjeldamatu viha kõigi nende vastu, kes olid seotud valu ja leina toonud enamlastega. Ametisse asus uus vallavalitsus ja asuti looma Omakaitset. Omakaitselaste esimeseks mureks oli relvade hankimine. Sõideti Haljala lahinguväljale, kus leiti kaks *maxim*-raskekuulipildujat, hulk vintpüsse ja käsigranaate ning saadi kaks autot. (540).

Audru vald.

5. juulil langes enamlastega peetud tulevahetuses metsavend **Heinrich-Martin Käsper** (33) Lindilt (681, lk 39; 768).

Vahetult enne sakslaste tulekut 8. juuli varahommikul hõivasid metsavennad Audru valla täitevkomitee (554, lk 302; 760, l 37).

Halinga vald.

Halinga on Põhja-Pärnumaa vald vastu Läänemaa piiri. Vallas on Pärnu-Jaagupi ja Kaelase alevik. (585, lk 49).

Pärast küüditamist pagesid rettu mitmed kohalikud inimesed, kes arvasid, et neid võib tabada sama saatus. Mindi metsa või varjati ennast kodu läheduses. Kaelase rahvast terroriseerisid vendadest kommunistid Jürissonid.

3. juulil otsustasid Kaelase mehed sellele terrorile vastu astuda ja kõrvaldada *kõige kurja juur* – kohalik agar kommunist **Jaan Jürisson** (Pärnu maakonna täitevkomitee sekretäri vend). Kuna metsavennad hilinesid telefonijuhtmete läbilõikamisega, jõudis J. Jürisson teatada metsavendade rünnakust Pärnu-Jaagupi miilitsale. Sealt kutsuti appi karistussalk. 4. juuli varahommikul sõitis Pärnust välja autodel ja mootorratastel 40 miilitsameest. Kaelases meierei juurde seati üles kuulipilduja ja miilitsameeste ahelik asus rünnakule. Peagi algas tulevahetus metsavendade valvepostidega. Hästirelvastatud miilitsamehi oli metsavendadest mitu korda rohkem. Lahingus sai surma metsavend **Jakob Rubin** (768). Haavatuna langes miilitsameeste kätte **Martin Sits** (586, lk 234; 768) ja ta tapeti julmal kombel. Teadupärast langes Kaelase lahingus 3–4 miilitsameest. Neil oli olnud ka haavatuid. (341; 515; 554, lk 305; 760, l 39).

Kaelasest tulnud miilitsameeste rühm sai aga veel sama päeva hilisõhtul metsavendadelt kätte oma õppetunni: kuulnud miilitsameeste karistusretkest Kaelasesse, otsustas salkkond Enge, Ertsma ja Maima metsavendi anda miilitsatele nende tagasiteel tulelöögi. Asuti varitsusse Kondi küla kohal (nn Kondiküla lahing) Pärnu-Tallinna maanteel. Metsavennad ootasid enamlasi otse maantee ääres kraavis. Mehi tiivustas kättemaksutahe ja võitlusiha. Oli vaikne suveöö. Kell võis olla 2 kui Kaelase poolt kostus lähenev mootorimüra. Käskluse *Tuld!* peale algas metsavendade püssiragin. Kostusid enamlaste karjed, oiged ja vandumine. Peagi toibusid miilitsamehed ja avasid vastutule. Kuna metsavendi oli vähe ja relvastus vilets, ei olnud enamlastega pikema lahingu pidamine võimalik. Metsavennad olid oma ülesande täitnud ja taandusid teest kaugemale metsa. Miilitsamehed viisid lahinguväljalt kaasa kaks laipa ja mitu haavatut. Metsavendadel kaotusi ei olnud. (515; 554, lk 305; 760, l 39).

Nüüd saabus Pärnu-Jaagupisse kaks rühma punaväelasi. Nad asusid alevikku läbi puistama ja ahelikus Jaagupi ümbrusest bandiite otsima. Metsa haaranguga ei juletud minna. Kaelases võeti kinni neli talunikku – **Harald Blande** (19) (586, lk 183; 768), **Jakob Blande** (49) (586, lk 183; 768), **Tõnis Kivimägi** (Kirimägi) (768) ja **Ants Roosi** (40) (586, lk 229; 768). Nad viidi autodel Pärnu ja mõrvati 5. juulil elajaliku piinamise järele Pärnu lähedal Niidu metsas. Nende matmiskohad leiti pärast sakslaste tulekut. (515).

Enamlaste poolelt mäletab hävituspataljonlane **Jaan Lage** (634, lk 48): *Esimestel päevadel ei saadud hävituspataljoni relvade puudumisel lahinguülesannete täitmisel kasutada. Relvastatud bandiitlike jõukude tegevus aga muutus üha aktiivsemaks. Eriti jultunud olid nad Pärnu-Jaagupi ümbruses. Bandiitidele oli vaja vastulöök anda. Selle ülesande võttis endale Siseasjade Rahvakomissariaadi Pärnu osakonna ülem kommunist Johan Tamm* (küüditamisel Pärnumaa kolmiku liige – H.L.). *Operatsiooni läbiviimiseks valis ta kohalikust miilitsaosakonnast 15 julget ja hästirelvastatud militsionääri ning sõitis Pärnu-Jaagupisse. Juba esimesel kokkupõrkel said bandiidid lüüa, kaotades kaheksa meest...* Küllap on siin tapetud metsavendade hulka arvatud ka süütud mõrvaohvrid.

Kohalikest punategelastest olid eriti agarad oma võimu näitama Are valla parteiorganisaator **Paltser** ja *sõjakomissar* **A. Riimann**. Partorg Paltser kihutas mööda küla ringi ja ähvardas kõik kulakud mättasse lüüa, kes ei täida rekvireerimis- või mobilisatsioonikäsku. A. Riimann tormas 6. juulil jumalateenistuse ajal kohalikku kirikusse ja ajas revolver käes kirikulised laiali. (515; 764, l 28).

Ähvardustest hoolimata ei täidetud vallas enam rekvireerimiskäske. Samuti ei ilmunud nagu üks mees käsu peale kogunemiskohtadesse kutsealused. Halinga vallas läksid kutsealused, mõned üksikud välja arvatud, punaväe asemel metsa – *rohelisse pataljoni.* Juba 8. juulil kuulis Halinga valla rahvas lõunakaarest suurtükikõminat. Läbi Jaagupi vooris tohutu taganev punaväemass ja põgenevaid punategelasi. Sama päeva õhtul tõmmati Ertsma Anni talus lipuvardasse esimene sinimustvalge. Kogunesid relvis metsavennad. Ööl vastu 9. juulit lahkusid Pärnu-Jaagupi alevikust viimased punaväelased. 9. juuli hommikul jõudsid Jaagupisse sakslased. Neid tervitati juubeldustega. (100).

Kaisma vald.

Andmed Kaisma valla metsavendade kohta on napid. On vaid teada, et 7. juulil langes enamlastega peetud tulevahetuses Viluvere raudteejaama läheduses Lõo küla Nurme talu peremees **Viktor Matiisen** (Mathiesen) (33) (681, lk 40; 770). Viktor Matiisen on maetud EAÕK Kergu koguduse kalmistule (770).

Kihnu vald.

Kihnu vald on Liivi lahe väikesel Kihnu saarel (umbes 19 km^2, kus elunes natuke üle 1000 kihnlase). Saarel oli kuus küla. Kihnu on mandrist umbes 10 km kaugusel (585, lk 521).

Kihnu saarelt kadusid kohalikud võimumehed varakult. Kihnlased tunnistasid ise: *Meid nad on vist unustanud!* Ainult ühel korral, 9. augustil olid relvastatud enamlased püüdnud paadiga saarele tulla, kuid umbes 80 Kihnu omakaitselast olid neid püssitulega vastu võtnud. Lahingus tapeti paatkonnast viis punaväelast. Üks

punaväelane sai raskesti haavata ja võeti vangi. Pärnu toimetamisel haavatu suri. Kuulid olid tabanud punaväelasi pea eranditult pähe. Kui imestati kihnulaste laskeosavust, muheles kihnlane: *Meie kõik suured hülgekütid. Need lasevad ikka pähe, et mitte nahka rikkuda!* (332; 760, lisa, l 13). 9. augustil sai surma rms **Georg Marus** (32) Kihnu valla Poi talust. Ta on maetud Kihnu surnuaeda. (760, lisa, l 87).

Lelle vald.

Teatakse, et 6. juulil olid metsavennad (Lokuta meier **Oskar-Johannes Allikvee** jt) Lelle valla täitevkomitees. Võimu ülevõtmisel sai surma valla kommunistlike noorte organisaator **Anton Hellmann**.

Vallamaja oli metsavendade käes kuni 9. juulini. Siis tuli valda punaväe üksus ja metsavennad olid sunnitud vallamaja maha jätma.* (554, lk 302; 772, lk 24).

On teada, et tulevahetuses enamlastega said juulikuus haavata Lelle valla mehed **Arkadi Hanvere** (22) ja **Aksel Oinas** (21) Eidaperest ning **Paul Tammela** Kurikselt Mihkli-Jaani talust (591, lk 254; 760, lisa, l 88).

Rajangu vald.

Rajangu vallas väärati enamlaste võim 7. juulil pea vahetult enne sakslaste tulekut. Valla Omakaitse ülem oli n-leitnant **August Pakkal**** (595, lk 134; 554, lk 302; 760, l 46).

---

* Lelles tähistati enamlastest vabastamise esimest aastapäeva 3. augustil 1942 rongkäigu ja aktusega. Majad olid lipuehtes. Kell 12 koguneti vallamaja juurde. Sealt liikus rongkäik koos rahvahulgaga Penuja mägedesse, kus toimus aktus. Aktuse avas Omakaitse kompaniiülem **J. Hardel**. Päevakohase kõne pidas omakaitselane Määs. Tervitusi tõi Pärnu Omakaitse Põhja piirkonna pataljoni ülem kapten **Kaarel-Juhan Sillamik**. Hilisõhtuni kuulati metsavendade ja omakaitselaste mälestusi. (463; 599, lk 29).

** Kaitseliitlane ja Isamaaliidu liige, omakaitselane **August Pakkal** (42) Rajangu valla Piiriotsa talust arreteeriti 21.03.1948. Tribunali otsus – 25 aastat sunnitööd. Ta vabanes sunnitöölt 1964. aastal. (584, lk 343; 591, lk 177).

Sauga vald.

4. juulil oli Sauga metsavendadel Lemmetsa külas Moka talu juures lahing (nn Moka lahing) miilitsameeste ja punaväelastega. **Jaan Tomsoni** juhitud 18 metsavenda taandusid. Lahingus langes metsavend **Albert** (Andrei) **Aasa** (18) Sauga valla Koogi talust. Ta jäi haavatuna venelaste kätte ja tapeti. Albert Aasa on maetud V-Pärnu surnuaiale. (554, lk 305; 555, lk 26; 760, l 39; 760, lisa, l 12, 87; 768).

Seliste vald.

5. juulil ründasid Seliste metsavennad Pootsi asunduses punamadruste valveposti (Seliste lahing). Üks metsavend sai tulevahetuses surma. Kaks punamadrust võeti vangi. Saagiks saadi 3 vintpüssi ja käsigranaate. Samal päeval oli metsavendadel kokkupõrge punaväelaste ja hävituspataljonlastega Talbu nõmmes (Talbu nõmme lahing). Enamlastel oli 2 langenut ja üks haavatu. Metsavendadel kaotusi ei olnud. (554, lk 305; 555, lk 26; 760, l 39; 760, lisa, l 12).

Soontaga vald.

Pärast küüditamist ei julgenud nii mõnedki Soontaga valla mehed enam kodus magada. Kohalikud kommunistid hirmutasid, et juuniküüditamine oli alles *esimene suur sõel,* millele järgneb juba *peenike sõel,* mis kõik hallparunid ja töörahva kurnajad välja sõelub. Pageti metsa või varjati ennast kodu lähedal. Kellel oli mingisugune relv, võttis selle ligi. See andis mõningase kindlustunde. Valla südames paiknes punaväeosa – endised Koonga mõisa põllud olid lennubaasi jaoks ära võetud, kõik asunikud oma kodudest välja aetud ja hooned maha lõhutud. Nüüd käis seal kibe töö varahommikust hilisõhtuni. Põllud puhastati kividest ja künti traktoritega üles. Keset lagedat põldu kuhjatud naftavaatide juures pidas valvet punaväelane. Ühe ööl võeti aga punasõdurilt ära vintpüss. (155).

Pühapäeval, 22. juunil pärast lõunat levis rahva hulgas sõjateade. See rõõmusõnum sünnitas pääsemislootuse. Usuti Saksa relvade võitu ja loodeti sakslaste tulekul pääseda *punasest paradiisist.* Nüüd järgnes üks rekvireerimine teisele: võeti punaväe jaoks

hobuseid ja vankreid, 29. juunil käsutati vallamaja juurde kokku kõik vallas leiduvad mootorsõidukid, 1. ja 2. juulil oli käsk anda ära raadioaparaadid. Vallast toodud kurje käske täideti visalt ja vihaga. Raadioaparaatide äraandmisega venitati nii palju kui võimalik ja püüti käsu täitmisest kõrvale hiilida. Tuli ette, et valmistati mingisugune raadioaparaadi mõõtu kast, pandi sellesse raskuseks näiteks telliskivi ja viidi see pakituna postkontorisse. **Richard Paulberg** tegi sellise tembu, et võttis Mihkli apteekri **Ulrich Schultsi** (Schultzi) raadioaparaadi äraviimise oma hooleks, pakkis aparaadi asemel sisse naelakasti, kuhu oli pannud kärvanud kassi ja viis selle paki raadio pähe Pärnu-Jaagupi postkontorisse. Hiljem tekitas see kast oma koletu lehaga postkontoris paksu pahandust. (155).

Soontagalased valmistusid enamlaste hävitusjõukude vastu kaitsma oma kodusid. Nendel päevadel otsiti välja kõik peitrelvad, neid parandati ja putitati. Kui vaja, valmistati mõni relvaosa ise. Saadi hakkama isegi kõveraks paindunud püssiraua õgvendamisega. Vankripussidest ja pudelitest tehti käsigranaate, laenguks kivilõhkumiseks varutud lõhkeaine. Need said küllaltki tugevajõulised. Levisid käsitsikirjutatud nõukogudevastased üleskutsed. Neid nähti Koonga asunduses ja ümbruskonna külades. Üleskutsetes selgitati, et aeg on tulnud jõuga vägivallavõimule vastu astuda ja vihatud võim maha raputada. Kutsuti üles peidust välja tooma kõik peidetud relvad ning ühinema metsavendadega. Üleskutse koostas Soontaga vallavanem **Mihkel Soodla.*** Osa neist kleepis ta ise üles, osa levitasid ümbruskonnas teised. Vallas olid moodustunud esimesed kolme-neljamehelised metsavendade grupid. Esimeste hulgas organiseeris ühe taolise salga Mihkel Soodla ise. (155).

Koonga lennubaas jäeti maha ja 1. juulil lahkusid sealt viimased punaväelased (155). Kohalik täitevkomitee punavõim andis aga endist viisi vallarahvale oma kurje käske ja korraldusi. Neljapäeval, 3. juuli õhtul kogunesid metsavennad vallamaja lähedale Lõmpsi-

---

* **Mihkel Soodla** (1900–23.09.1949) arreteeriti 17.11.1948. Tribunali otsus – 25 aastat sunnitööd. Ta suri Komi ANSV Vorkutlagi erilaagris nr 6 (583, lk 503; 584, lk 480).

pere talu karjamaale nõu pidama. Vallamaja oli metsavendade valve all. Metsavendade vahipostid jälgisid vallamaja, selgitamaks, mis seal toimub ja kes seal käivad. Ka reedel, 4. juulil pidasid metsavennad valvet vallamaja juures. Kuigi teated sakslaste lähenemisest olid napid, otsustati sellele vaatamata vallas võim üle võtta, saagu siis edasi mis saab. Metsavendade üldjuhiks valiti täitevkomitee ülevõtmise mõtte algataja ja *mässu* ettevalmistamist juhtinud **Mihkel Soodla**. Relvis metsavennad koondusid täitevkomitee ründamiseks grupiti maantee äärde metsa. (155).

4. juulil tuli täitevkomiteest kuri käsk: kõik mehed 16.–55. aastani peavad minema, kes jalgsi, kes hobuse ja vankriga Tihemetsa valda kindlustustöödele. Käsu täitmata jätjaid ähvardati ränga karistusega. Minna tuli juba laupäeval, 5. juulil Kallisse ja Koongasse. Kindlustustöödele saatmist korraldas täitevkomitee abiesimees **Nikolai Parmas** ja kohalik punaaktivist **Aleksander Kiisk***. Kuid laupäeva hommikul ei ilmunud käsu peale välja kedagi peale kohalike käsikute. Külad olid meestest tühjad – kõik olid kodust kadunud... (155).

5. juulil lõuna paiku katkes telefoniühendus Soontaga valla täitevkomitee ja Pärnu vahel. Vallas algas punavõimule vastuhakk. Õhtul laskis metsavendade valvepost Piiri männikus maha kohaliku kommunisti **Alfred Põldsaare**, kes oli tulnud nuhkima metsavendade asukohta. See oli Soontagas esimene lask võitluses enamlaste võimu vastu. (78). Teatakse, et üks täitevkomitee käsilane tahtis õhtuvidevikus sõita rekvireeritud mootorrattal Pärnu, kuid vaevalt kilomeeter vallamajast valves olnud metsavennad püüdsid teda kinni pidada. Tulevahetuses sai punategelane põgenema ja jooksis vallamajja. Teele jäi esimeseks sõjasaagiks saadud mootorratas. Seda läks metsavendadel vaja sidepidamiseks. Samal õhtul, 5. juulil tulistas grupp metsavendi Lihula-Pärnu maanteel Kalli maantee otsal möödasõitvat punaväe veoautot. Maantee äärest avati püssituli autokastis istunud punaväelaste pihta. Auto kihutas

---

* Talunik **Aleksader Kiisk** (06.02.1905–01.08.1941) hukati Saksa okupatsiooni ajal. Teda süüdistati selles, et ta oli *kommunist, propagandist ja rahvakohtu kaasistuja ning osales aktiivselt hobuste rekvireerimisel ja muudes sõjaaegsetes punastes ettevõtmistes.* (557, lk 125).

edasi Pärnu poole. Veerand tunni pärast möödus kolonnis kümmekond autot. Seda rünnata aga ei olnud mõtet. Valda suunduvad teed olid metsavendade valve all. Mujal vallas möödus öö vastu 6. juulit rahulikult. (155).

Metsavennad otsustasid vallutada vallamaja ja miilitsahoone ning teha enamlaste võimule kohapeal lõpp.

Pühapäeval, 6. juuli varahommikul piiras 15-meheline metsavendade rühmitus vallamaja ümber. Helistati vallamajja ja saadi ühelt eestimeelselt ametnikult teada, kes on vallamajas ja milline on täitevkomiteelaste relvastus. Metsavennad olid olnud juba öö läbi vallamaja läheduses valvamas. Nad saatsid vallamajja kirja (selle viis täitevkomiteesse üks julge poiss), milles nõuti, et täitevkomitee annaks poole tunni jooksul alla ja asjamehed väljuksid vallamajast. Täitevkomiteelased metsavendade nõudmist ei täitnud. Oli näha, et vallamaja aknaluugid suleti seestpoolt. Metsavennad ootasid terve tunni ja kui täitevkomitees ikka kõik vaikseks jäi, avati vallamajale püssituli. Kahekordne kivimaja, aknad luukidega kinni, oli otsekui kindlus. Täitevkomitee vallutati tormijooksuga. Esimeste hulgas murdsid vallamajja sisse **Mihkel Soodla** ja **Jüri Paulberg** koos oma poja **Richard Paulbergiga***, samuti **Hans Kruusmann**** ning **Karl** (Kaarel) **Viikberg***. Käiku läksid omavalmistatud käsigranaadid: üks visati saali, teine kantseleisse. Plahvatused tegid põrgulärmi ja sundisid punaseid allaandmise peale mõtlema. Valla täitevkomiteelased ja teised vallamajas olnud enamlased tiriti barrikaadide tagant välja ja pandi vallamaja arestikambrisse (78; 79; 155; 513; 554, lk 125).

Kui vallamaja oli vallutatud, mindi kohalikku miilitsameest *üle võtma*. Miilitsamees pesitses Koonga asunduses Pärnu Majandus-

---

* **Jüri Paulberg** ja tema poeg **Richard Paulberg** Ämmo külast olid lukussepad. Nende tööruum oli Mihkli alevikus apteegi kõrval väikeses elamus. Nad vihkasid punast vägivallavalitsust ja olid esimesed, kes metsavendadena astusid enamlaste võimu vastu. (78; 79; 555, lk 125).

** Soontaga vallavanema abi **Hans Kruusmann** (14.10.1901–12.02.1947 Magadani oblastis Sevvostlagis) arreteeriti 21.08.1945. Tribunali otsus – 15 aastat sunnitööd. (583, lk 192).

*** **Karl Viikberg** (15.01.1908) arreteeriti 02.06.1951. Tribunali otsus – 25 aastat sunnitööd. Ta vabanes 02.10.1957 (583, lk 609).

ühisuse osakonna kaupluse kivihoone ülemisel korrusel. Talle tehti ettepanek alla anda ja ilma sõjariistadeta välja tulla. Selle asemel, et alistuda, ronis mees pööningule ja avas sealt metsavendade pihta tule. **Hans Kruusmann** ja **Mihkel Naisson*** tungisid üles pööningu luugini ja asusid seda lahti kangutama. Seejuures sai M. Naisson miilitsamehe revolvrikuuli käerandmesse. Sellest hoolimata jätkas ta luugi kangutamist ning ähvardas virutada pööningule käsigranaadi. Nüüd andis miilitsamees alla. Ta viidi vallamaja vangikongi teiste punategelaste juurde. Asuti vangistama kohalikke punategelasi ja asjamehi. Mõned neist saadi kätte, mõned said põgenema. Lehvisid sinimustvalged lipud. (155; 513; 555, lk 126).

Teated Soontaga vallas võimu ülevõtmisest jõudsid Pärnu ja Lihulasse. Algasid hävituspataljonlaste karistusretked valda.

Öö vastu 7. juulit ja 7. juuli hommikupoolikul oli veel kõik rahulik... Lõuna paiku tuli teade, et punased lähenevad Lihula poolt, Pangamäelt valda suunduvat maanteed pidi. Oidermal jätsid nad oma autod maanteele ja liikusid ahelikus edasi. Tulevahetuses metsavendadega punaste ahelik hajus, enamlased ekslesid ringi ja pöördusid tagasi. Metsavennad taandusid. (155).

Umbes kella 3-4 paiku pärast lõunat toimus raske lahing Ämmo küla karjamaade vahel Kasarilt Mihklisse suunduval maanteel (155).

Saadi teada, et Ämmo soo maanteed kaudu tuleb jõuk hävituspataljonlasi veoautoga. Nende arvu kohta puudus selgus. Metsavendadel oli vaid 3 vintpüssi ja 3 jahipüssi ning paar püstolit. Seega sai hävituspataljonlaste vastu lahingusse minna vaid kaheksa meest. **Jüri Paulberg** hüppas jalgrattale ja hüüdis teistele: *Lähme, ega siin pole tarvis enam ajaviitmist! Kes tuleb järele?* Talle järgnesid poeg **Richard Paulberg** ja veel 6 meest. Teati, et minnakse vastu mitmekordselt ülekaalus hästirelvastatud hävituspataljonlaste jõugule. Arvati, et enamlasi on 25 mehe ümber, kuid

---

* **Mihkel Naisson** (1898) arreteeriti 24.02.1945. Teda süüdistati osavõtus relvastatud vastuhakus 1941. aastal. Tribunali otsus – 15 aastat sunnitööd. (584, lk 311).

hävituspataljonlasi ja punaväelasi oli üle poolesaja ja neil oli mitu kuulipildujat. Tee viis Paulbergide kodust mööda. Peatumiseks polnud aega ja Jüri Paulberg hõikas oma naisele vaid mõned sõnad hüvastijätuks. Rutati, et takistada enamlasi külla tulemast ja üllatada neid sõidul. See ei õnnestunud. Juba kadakasel karjamaavahelisel teel kohtuti kahe ettesaadetud enamlasega. Mehed tulid jalgratastel. Samas lähenes mööda karjamaad enamlaste ahelik. Ämmo soo maanteekäänakul algas lahing. Metsavennad viskusid tee äärde kadakapõõsaste varju ahelikku ja avasid Jüri Paulbergi püstolilaskude peale tule. Enamlased vastasid marutulega. Nad märkasid peagi, et metsavendade lasud tulevad lühikesest ahelikust ja harvalt ning asusid metsavendi ümber haarama. Täpse lasuga surmas **Karl Viikberg** hävituspataljonlasi juhtinud punaohvitseri. Osa punaseid oli hiilinud aga märkamatult kadakate varjus metsavendade aheliku vasakule tiivale. Kuna enamlaste kuulid tulid juba küljelt, tuli tagasi tõmbuda. Üks viimastest taandujatest – Karl Viikberg hüüdis veel Jüri Paulbergile, kes tulistas suure kivi varjust: *Nüüd ei saa siin enam vastu pidada, punaste kuulid tulevad juba täiesti külgede pealt! Lähme tagasi!* Jüri Paulberg ei vastanud ja jätkas kivi tagant tulistamist. Kui metsavennad olid lahingukohalt taandunud, märkas Richard Paulberg, et isa on puudu ja tormas tagasi: *Ma lähen vanamehele appi!* Ees jätkus äge tulistamine. Kui lahing lõppes ja enamlased olid tagasi sõitnud, ilmnes, et Jüri Paulberg ja Richard Paulberg on kadunud. Jüri Paulbergi laip leiti sama kivi tagant, kus ta oli lahingut pidanud. Kuul oli tema pea purustanud. Richard Paulbergi laipa ei leitud. Küll leiti lahinguväljalt tema vöörihm ja pussitupp kohast, kus rohi oli tallatud ja nähti verejälgi. Nähtavasti oli ta langenud haavatuna enamlaste kätte ja võidelnud veel nendega oma elu eest. Kui sakslased vallutasid Lihula, leiti sealt **Richard Paulbergi** piinamis- ja täägitorkejälgedega laip. Ohvril olid käed okastraadiga kokku seotud. (78; 79; 155; 513; 555, lk 126–127).

7. juuli lahingus langenud **Jüri Paulberg** (57) ja hiljem Lihulas 9. juulil mõrvatud **Richard Paulberg** (28) on maetud Mihkli kiriku vanale surnuaiale. Isa ja poeg puhkavad rohtunud ühishauas, Marie Paulbergi (30.03.1880) kõrval. (78; 79; 513; 555, lk 124–127; 686, lk 221; 760, lisa, l 87).

7. juulil said Emmus haavata **August Kukk** ja **Mihkel Laurit** Mihklist (760, lisa, l 88).

Kuni teisipäeva, 8. juuli lõunani oli nüüd vallas rahulik. Metsavendade valvetõkked püsisid teedel. Seejuures polnud kellelgi aimu, kui kaua tuleb veel sakslasi oodata. Raadioteated sakslaste lähenemise kohta olid napid. Oli vaid teada, et Saksa väeosad on ületanud Düüna. Kui kaugele on nad aga sealt edasi jõudnud, oli teadmata. Raadioteates öeldi vaid, et edasitung jätkub edukalt. (155).

Teisipäeval hommikul said metsavennad teada, et Pärnu poolt läheneb viis veoautot hävituspataljonlastega. Vähe hiljem tuli teade, et autod seisavad juba Nätsi küla otsas Reinu väiketalu juures ja enamlased püüavad plankudega parandada teel lõhutud teetruupe. Kalli Tamme talu juures olnud metsavendade valvetõke taganes tohutu ülekaalu ees Nedremaa küla kohale, maantee kaldal asuva Septa talu männitukka, kus püüti enamlasi kinni pidada. Peagi tuli sealtki männitukka koondatud tugevas kuulipildujatules pageda: vastane lähenes juba paremalt tiivalt. Paarikümne mehega, kellest vaid pooltel olid vintpüssid, polnud võimalik pikemalt vastu panna. Taganeti jälle, tulistades jälitajaid kivide ja põõsaste tagant. Osa mehi hajus metsa, osa taganes Koonga vallamaja juurde, kus oli metsavendade valvetõke. Hävituspataljonlased jõudsid Koonga asundusse. Seal peatuti, toimetati läbiotsimisi ja otsiti taga kaitseliitlasi. Enamlased tabasid asunduse südames, teeristil kaks lahingusse appitõttavat metsavenda. Nad ei teadnud midagi lahingu käigust ja sattusid juhtumisi enamlaste kätte. Mehed lasti maha. Nii langesid 8. juulil Koongas **Mihkel Järvesaar** (33) Järve-Annuselt (586, lk 191; 760, lisa, l 87) ja **Jaan Visnapuu** (42) Järve-Madiselt (586, lk 247; 760, lisa, l 87). Mihkel Järvesaar ja Jaan Visnapuu on maetud Mihkli surnuaeda (760, lisa, l 87).

8. juulil said Emmus haavata **Bernhard Glückmann** Mihklist ja **Mihkel Pärgmaa** Keblastest (760, lisa, l 88).

Hävitajad liikusid edasi paar kilomeetrit eemal paikneva vallamaja poole. Vallamaja kaitsjad avaldasid **Mihkel Soodla** juhtimisel enamlastele südi vastupanu, kuid pidid ülekaalu eest taganema. Kaitsvate kiviaedade varjus pageti väikestes gruppides laiali metsa ja rappa. Hävitajad võidutsesid. Vallamajas peksti puruks paar

metsavendade jalgratast ja raadioaparaat. Sealt kihutati tagasi Pärnu-Mihkli maanteele ja sõideti Mihklisse. Mihklis tabasid enamlased tee ääres Mihkli apteekri **Ulrich Schultsi** (59) (155; 586, lk 232) ja metsavendadega liitunud **August Soontaki** (47) Koongast (155; 586, lk 235). Mõlemad mehed lasti samas apteegi ees maha. (155). Siis kihutas hävitajate autovoor edasi Kasari poole. Talud olid tühjenenud, sest rahvas oli põgenenud enamlaste hirmus metsa.

Koitis 9. juuli hommik. Mõned inimesed, enamasti naised, hiilisid koju. Kuna enamlasi ei olnud näha, juleti asuda loomi talitama ja toitu valmistama. Kodudesse hiilis ka mehi. Jälgiti Kalli-Koonga maanteed, kas sealt on tulemas enamlaste autosid. Umbes kell 7 hommikul kuuldi maanteelt automürinat. Aedade ja põõsaste varjust nähti suurt kattega veoautot, mis sõitis tasa Kalli poolt Koonga poole. Arvati, et see on hävituspataljonlaste auto ja hävituspataljonlased otsivad oma ohvreid. Vaevalt oli auto kadunud lepiku varju, kui tagapool raksatasid lasud. Jälle pageti metsa. Masendavas teadmatuses oodati mõne aja. Siis aga sündis midagi imelikku: helisesid kirikukellad. Samas kostus naiste hüüdeid, kes mehi koju hõikusid: *Tulge koju! Eesti on vaba!* Kusagil puhuti pasunal Eesti hümni. Lagedal ulatus silm vaatama imelist pilti: külades lehvisid sinimustvalged lipud ja järjepanu kerkis neid juurde. Iga talu lipuvardas lehvi Eesti lipp. Teedel sõitsid sakslased koos omakaitselastega. Püssipaugud, mis peletasid rahva metsa, olid metsavennad lasknud suurest rõõmust. Inimesed nutsid. Neid valdas õnnetunne. Ilm oli hommikul veel tihedas põuavinas, kuid nüüd oli taevas selge ja päike lausa säras. Hõiskamise ja lilledega võeti vastu saksa sõdureid, kes pärast lõunat 9. juulil Soontaga valda jõudsid. Nii sai 9. juulist Soontaga vallas enamlastest vabanemise päev. (155).

Koos sakslastega tuli soontagalastel veel võidelda kuni augustikuu lõpuni sissetungivate punaste jõukude vastu (155).

Tori vald.

Tori vallas kammitsesid metsavendlust seal paiknevad suured punaväeüksused. Samas püüdsid metsavennad takistada täitevkomitee käskude ja korralduste täitmist. Nii päästsid Tori riikliku

hobusekasvatuse juhataja dr **Mihkel Ilmjärv*** (Valgeristi IV kl) ja tema naine Venemaale viimisest 140 puhastverd hobust. Hobused aeti metsa varjule. Neid hoiti seal kuni sakslaste tulekuni. Sugutäkkude jaoks oli juba varem valmis vaadatud talud, kus üksikud tõuloomad enamlastele silma ei jäänud. (104; 455).

7. juulil olid esimesed sakslased Toris. Organiseeriti Omakaitset. Teeristidel ja sildadel olid valgete varrukalintidega omakaitselasaste valvepostid. Mehed olid täis tegevusindu ja võitlustahet. Ametisse sai uus Tori vallavalitsus. (639, lk 161).

Tõstamaa vald.

Tõstamaa vallas väärati nõukogude võim 5. juulil (554, lk 302, 305; 760, l 46).

Ööl vastu 6. juulit oli Tõstamaa alevikus paarikümnemehelisel lipnik **E. Luige** metsavendade rühmal (Tõstamaa aleviku ja Tõhela meestel) tulevahetus hävituspataljonlaste ja punaväelastega. Lahingus osales ka hävituspataljoni tankett. Metsavendade kätte langes Tõstamaa lahingus vangi üks enamlane. (554, lk 302, 305; 555, lk 26; 760, l 39; 760, lisa, l 12).

EK(b)P Pärnumaa Komitee II sekretär **Villem Kuusik** jutustab (764, l 81; 766, lk 114–116): *5. juulil enne lõunat saadeti Pärnust Tõstamaale üks rühm hävituspataljonlasi ja üks rühm punaväelasi, kokku 60 meest. Väljasõit toimus 4 veoautol ja kaasa võeti ka 2 tanketti, millest teine jäi seisma juba Ülejõel, Pärnu majandusühisuse maja ees... Kui Paisu silla korda saime, hakkasime liikuma ahelikus aleviku poole. Enamikust majadest tee kõrval avati meile tuli. Eriti ägedasti lasti apteegist. Punaväe komandör andis oma meestele käsu visata hoonesse, kus bandiidi asusid, käsigranaadid... Vabastasime vangid ja põletasime maha Voldemar Siitamile kuuluvad 2 maja. Tõstamaa bandiidid olid üldiselt hästi organi-*

---

* Loomakasvatusteadlane, Kaitseliidu Tori malevkonna toetajaliige dr **Mihkel Ilmjärv** (02.12.1891–30.01.1951) oli 1926–1947 Tori hobusekasvatuse juhataja ning 1947–1950 TA Loomakasvatuse ja Veterinaariainstituudi juhataja. Ta suunas hobuste, eriti aga universaalse Tori tõugu põllutööhobuse aretust. Dr M. Ilmjärv toimetas ajakirja *Meie hobune*. (104).

seeritud ja arvuliseltki oli neid üsna rohkesti – umbes 200 meest. Kuid relvastus oli neil vilets. Kasutati peaasjalikult jahipüsse ja üksikuid vintpüsse... Ka ühines valgetega metsnik Luik. Peale Tõstamaa operatsiooni liikusime edasi Kastna, Paadermaa ja Saulepi suunas. Mitmel pool teel olid puud ette lastud. Samuti olid ka sillad purustatud.

Vändra vald.

Metsavendlus Vändra vallas sai alguse juuniküüditamisest. Usuti, et see on üksnes rahva Siberisse viimise algus ning peagi jätkub küüditamine uue hooga. Kuna inimesi viidi ära perekonniti, siis põgeneti mõnigi kord kodudest koos perega. Ilmad olid haruldaselt soojad: see otse meelitas metsa rüpest varju ja kaitset otsima. Tekkisid esimesed metsavendade 4–5-mehelised grupid. Kuna uut küüditamist kohe ei järgnenud, läks suurem osa meestest umbusus tagasi koju oma töö juurde. Küll otsiti metsast või mujalt varju öösiti. (532; 639, lk 158).

Algas sõda. Traktoristist hävituspataljonlane **Tõnis Riisoja** tunnistab (764, l 183; 766, lk 86): Vändra vallas *...ümbruskonna elanike poolt, kes olid Nõukogude Liidule vaenulikud, võeti sõjateade rõõmuga vastu. Enamik neist ootas pikisilmi sakslaste tulekut.*

Kaitseliidu Vändra malevkonna 2. kompanii pealik leitnant **Adolf Lind*** meenutab Suvesõja eelseid päevi (532): *Pühapäeval, 15. juunil toodi minule teade, et palju autosid on liikvel Sindi, Tori ja Vändra kandis. Avaldati arvamist, et vist tuleb uus küüditamine. Kuna endise kaitseliidu tegelasena ja ohvitserina olin üks kindla-*

---

* Vändra valla Linnu talu perepoeg **Adolf Lind** lõpetas Vändra progümnaasiumi ning seejärel Tondi Sõjakooli aspirantide kursused. Ta tegutses Kaitseliidu Vändra malevkonna spordipealikuna. Sooritanud sõjakooli juures vajalikud eksamid, ülendati A. Lind 1934. aastal nooremleitnandiks ja 1938. aastal leitnandiks. Alates 1935. aastast oli ta Kaitseliidu maleva õppepealik ja samal ajal ka Uue-Vändra piirkonna kompanii pealik. Saksa okupatsiooni ajal tegutses leitnant A. Lind Omakaitses. Ta võttis 1943. aastal osa lahingutest vene langevarjuritega ja sai haavata. Värskete haavade tõttu leitnant A. Lindu ei mobiliseeritud, vaid ta määrati Vändra Omakaitse ülema kohale. 1944. aastal evakueerus leitnant A. Lind Saksamaale. (559, lk 36–39).

maid kandidaate, siis polnud valikut – kadusin metsa. Mul oli peidupaigana sobivaks kohaks Valma ringkond, kus metsade läheduses asus minu naisevanemate talu. Ka naine ühes lapsega tuli sinna kaasa, kuna kogemuste põhjal ka perekonnaliikmed ei võinud olla kindlad (kol. T. Avingol viidi ära just perekond, kuna ta ise oli saanud küüditamise eest kõrvale hoida). Talu majapidamise eest hoolitsema jäi mul koju ainult vana ema ühes teenijaga.

Olin ühe nädala juba olnud redus. Välismaailmaga oli kontakt nõrk... Ent niipaju sain siiski kuulda oma abikaasalt, kes vahepeal käis kord kodus, et mind pole otsimas käidud. Arvestades sellega, sõitsin pühapäeval, 22. juunil korraks koju. Samal päeval tegin ka retke alevisse, kus sel päeval pidid toimuma suuremad spordipidustused – kodanliku korra kukutamise aastapäeva tähistamiseks. Siin valitses juba kommunistide peres närviline meeleolu. Oli juba teatavaks saanud sõja puhkemine Saksa-Nõukogude Liidu vahel ja need, kes olid kuulanud Saksa jaamade saadet, teadsid juba ka seda, et Saksa väed on võidukalt tunginud üle Vene piiri. Tehti juba omavahel arvestusi, et paari nädala pärast peaks saksa väed saabuma siia ja kommunistlik võim juba olema siit pühitud. Nüüd oli vaja kiiresti tegutseda.

Metsa tuli uusi mehi. Nüüd olid metsavennad sõjakas meeleolus ja täis võitlusvaimu.

Kaitseliidu Vändra malevkonna mehed olid jäänud arreteerimisest ja küüditamisest pea puutumata. Küll arreteeriti Kaitseliidu Vändra malevkonna pealik Vabadussõja veteran kapten **Mart Unt*** VR II/3. (639, lk 158).

Kaitseliidu Vändra malevkonnas moodustasid Kaitseliidu 1. kompanii endise Vana-Vändra valla piirkonna (keskus – Vändra alevik) ja 2. kompanii – Uue-Vändra valla piirkonna (keskus – Suurejõe alevik) mehed. Kaitseliidu nende üksuste järgi kujunesid iseendast ka Vändras metsavendade grupid. Igal metsavendade grupil olid mõned relvad – kellel jahipüss, kellel revolver või omal ajal ära andmata jäänud Kaitseliidu vintpüss või püstol. Leidus ka

---

* Kapten **Mart Unt** VR II/3 (25.01.1893) arreteeriti 24.04.1941. Kirovi oblastikohtu surmaotsus viidi täide 20.02.1942. Teda süüdistati relvade varjamises. (568, lk 682; 583, lk 576; 639, lk 158).

laskemoona. Muidugi oli relvastus vilets ja relvarauad roostes. See ei vähendanud aga meeste võitlusindu. (639, lk 158).

Hoolega kuulati Soome raadiost eestikeelseid saateid. Soome sõjateadete järgi olid Saksa väed vallutanud Riia ja lähenesid kiiresti Eesti piirile. (639, lk 159).

Taludesse toodi valla täitevkomiteest käsk, et igast talust tuleb saata mees hobuse ja vankriga tööle Torisse turbarappa. See käsk oli arusaamatu ja tundus veidrana. Paljud jätsid selle täitmata. Mehed, kes olid käsku kuulates siiski Torisse läinud, ootasid paar päeva tööd, aga tööle neid ei pandud. Rappa viival teel oli punasõdurite valve, ja mehi koju ei lastud. Alles kolmandal päeval lubati hobusemehed tagasi kodudesse. (639, lk 159).

Leitnant **Adolf Lind** pidas nõu naabritega. Leiti, et on vaja moodustada relvastatud salk, et punaväe taganemise korral kodusid röövimise eest kaitsta. Sõideti Massu-Kummi tallu, kus elas konstaabel **Haljaste**. Lepiti kokku, et tema organiseerib metsavendi Piistal ja Vihtras ning peab sidet Toriga. Leitnant A. Lind pidi aga tegema seda Võiera, Suurejõe ja Valma kandis. Leiti sidepidajad ja määrati kindlaks kohtumispaigad. (532).

Komsomoli Vändra vallakomitee sekretär ja Vändra vallamaja kaitsesalga ülem **Erich Meimre** tunnistab (764, l 105; 766, lk 148–149): *Banditism kui omaette nähtus hakkas Vändra ümbruses esinema kutsealuste mobilisatsiooni päeval, s.t. 3. juulil. Kuuldus juba päris avalikke ähvardusi, kõneldi sakslaste peatsest tulekust ja punaväe „peksasaamisest". Kõige suurem bandiitide koondumine näis toimuvat Mädara küla rajoonis. Keskkohaks kujunes seal Liivaku talu (peremees Hans Liivak). Ühes Järvamaa omadega, kes tulid üle maakonna piiri, võis neid olla arvult 60–80 meest. Teiseks bandiitide koondumiskohaks tuleb pidada Aluste küla lähedasi metsi (50–60 meest). Suurejõe alevikku tuli lisaks ka Viljandimaa omasid, nii et sealnegi rühm ulatus ligikaudu 60 meheni.* Aktiivsemad juhid olid tema sõnul Vändra alevikus Vändra progümnaasiumi spordi- ja sõjalise kasvatuse õpetaja **Orest Ilves**, Alustes – Kaitseliidu Vändra kompanii pealik, suurtalunik **Jaan Mett***. Kogu sealse

---

* **Jaan Mett** arreteeriti 13.11.1944 Vändra valla Kärneri külas. Tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd. Ta vabanes 1957. aastal (584, lk 287).

rajooni bandiitide üldjuhiks pidas ta Kaitseliidu Pärnu maleva pealikut kolonel **Tõnis-August Avingot**.

EK(b)P Pärnumaa Komitee II sekretär **Villem Kuusik** kinnitab, et Pärnu hävituspataljon võttist võitlusest bandiitide vastu esimest korda osa Vändras, kuhu sõitsid 2. või 3. juulil välja hävituspataljonlased koos miilitsameestega, kokku umbes 100-meheline salk. Vändrast oli teatatud, et metsavendadel on kavatsus vallutada Vändra vallamaja. Haarangul ei olnud aga tulemusi: avastati vaid üks metsavendade laagrikoht, kust leiti mõned kasukad. (764, l 81; 766, lk 113).

Leitnant **Adolf Lind** jätkab (533): *Algas kibe tegevus. Sõitsin Valmasse... Kui ma oma teekonda jätkasin, tulid mulle vastu kaks ägedamat bolševismivastast – G. Heimann ja A. Jürimäe, kes olid juba väljas selleks, et minna Vändra alevikku bolševikest puhastama. Nende plaan oli, koguda teeäärest veel jõude juurde ja siis kommunistlik võim Vändras kukutada, täitevkomitee arreteerida ja kord vallamajas jalule seada. Selgitasin, et selline ettevõte on praegu veel varajane, kuna meie maal asuvad veel suured punaarmee üksused, kes võivad oma hävitustööga enne täieliku vabanemise saabumist palju kurja teha. On vaja veel oodata soodsamat juhust. Seniks tuleb aga usaldusväärsemaid mehi organiseerida ja relvi koguda. Selle sihiga veetsin selle öö metsas koos Valma metsavendade grupiga. Kogu rühma peale oli meil relvadeks kaks vintpüssi ja üks nagaan. Üks meestest pidas püssiga valvet, kuna teised puhkasid. Oli ilus suveöö... Pidasime metsas ka tasapisi Võidupüha ning jaanipäeva. Oli ka metsas mõnel grupil raadioaparaat, millega sai kuulata värskeid päevauudiseid. Vahel sai tehtud ka käike koju või mõnesse tuttavasse tallu...*

Saabuv esimene juuli tõi inimestesse ja ka metsavendade perre rohkem ärevust. Raadiod olid ära korjatud ja levisid kuuldused, et hakatakse varandusi hävitama ja põletama. Sellest olid kohalikud kommunistid rääkinud suurustades ka ise... Ühtlasi tuli ka teateid, et valla täitevkomitees olla valmimas käsud rukki ja suvivilja mahaniitmiseks. Taludes käisid ringi juba käskjalad, et niidumasinad tulevad selleks korda seadida. Inimesed taludes hakkasid taluhoonetest väärtuslikumat kraami välja kandma ja metsa peitma.

Omapärane vahejuhtumine Haljaste grupi metsavendade ja kohaliku miilitsa vahel kutsus esile ühe haarangu, mis peagu oleks maksnud ühe metsavenna elu. Kui üks rühm mehi parajasti einetas Mokka talu viljaküünis, sõitis tallu sisse veoauto ühe Vändra miilitsaga ja mõne komnoorega. Metsamehed, arvates, et on tegemist suurema haaranguga, haarasid oma püssid ja jooksid metsaveerele oma positsioonidele. Miilitsamees, nähes püssidega jooksvaid mehi..., lasi kiiresti auto ümber pöörata ja sõitis tagasi alevisse. Nagu hiljem selgus, pole miilits midagi teadnud sealolevaist metsavendadest. Nende sõidusihiks oli lähedal asuv Kraavi talu, kus äsja oli juhtunud tuleõnnetus. Juurdluse ülesandel oli ta sõitnud välja. Kuna ta teed ei teadnud, siis sõitis ta Mokka tallu, et edasist teed küsida. Ent nähes siin jooksvaid mehi püssidega, hakkas kartma ja sõitis kibekiiresti alevikku tagasi. Jõudnud tagasi Vändra alevikku, teatas ta, et Mokka talu juures asuvad saksa parašütistid, keda vaja kinni püüda ja hävitada.

Aeti kokku kogu ümbruskonna miilitsad ja telliti veel abijõude Pärnust, ning piirati Mokka talu ümbruskond sisse. Kuid kedagi ei leitud, sest metsavennad, taibates miilitsamehe kavatsusi, olid sellest ümbrusest siirdunud kaugemale. Ühele, mitte sellesse gruppi kuuluvale metsavennale sai aga see retk siiski peagu saatuslikuks. Nimelt tabasid miilitsamehed sel haarangul Rahnoja peremehe ***Karl Kaarlimäe****, kes oli metsast tulnud koju toidu järele. Ta arreteeriti ja viidi kaasa. Pärnus kuulati ta üle ja viidi miilitsahoone keldrisse, kus ta istus ühes paljude teistega kuni 8. juulini, mil pääsis Pärnu vabanemisel.*

Ent sellest ajast peale muutus Vändra aleviku kommunistide pere metsavendade suhtes ka palju tähelepanelikumaks. Kuigi ei julgetud neid metsast otsima tulla, moodustati alevikus mingi sõjatribunaal, kes tagaselja mõistis surma rea metsavendi. Ent vaatamata sellele surmaotsusele jäid kõik need „surmamõistetud" tabamata...

3. juulil toodi küladesse käsk – kõik meesisikud ühes hobustega mullatöödele Tori-Virksaarde. Külas aga levisid samal ajal jutud, et mehed aetakse kodust ära selleks, et siis hea oleks talusid põletada, röövida ja hävitada... Sellised kuuldused ei tiivustanud kedagi minekule ja enamikus kõik mehed otsustasid jääda

koduümbrusse, et tarbe korral astuda vastu hävitusmeestele. Ent kõigest sellest hoolimata leidus siiski mehi, kes kartuses võimu ees hakkasid tööle minema. Sõitsin jalgrattal teele, et tööleminejatele olukorda selgitada ja neid võimalikult tagasi kutsuda. Osa neist pöörduski koju tagasi...

Pühapäeval, 6. juuli hommikul tungisid metsavennad Vändra alevikku (554, lk 302).

Vändra komsomolijuht ja kaitsesalga ülem **Erich Meimre** meenutab (764, l 105; 766, lk 151): *Rünnak algas k. 12 ja 1 vahel vallamaja ja rahvamaja suunast. Nimetatud hooned võeti tule alla ja kuna sealt loomulikult ei vastatud, liikusid ründajad kohe edasi segatööstuse „Vasara" juurde. „Vasara" hoone piirati kohe sisse ja võeti ühtlasi ägeda tule alla. Meie omad olid teinud juba varem katusesse laskepilud ja vastasid nende kaudu. Samuti tulistasid mõned seltsimehed ka akende kaudu. Nõuti Erich Meimre ja Albert Kontuse – Vändra täitevkomitee esimehe asetäitja, väljaandmist. Tulistades lahkusid kaitsjad hoonest. Kella 3 paku sõitis linavabriku direktor Hans Arand mootorrattal alevisse luurele. Ta tunti ära. Jättes ratta maha, püüdis ta põgeneda „Vasara" juurde. Kuid tal polnud õnne. Parajasti siis, kui ta tahtis üle aia ronida, tulistati ta selja tagant surnuks.*

Vändra valla täitevkomitee vallutamise kohta seletab **Jaan Lage** (634, lk 47): *Valdade kaitsesalkadele otsustati esialgu miilitsaosakonda hoiule toodud jahipüssid välja jagada ning Pärnu jahitarvete kauplusest kogu jahivarustus ja laskemoon konfiskeerida. Nende relvadega löödigi Vändras maha esimene lahing, kui bandiidid püüdsid valla täitevkomiteed vallutada. Mitu bandiiti sai surma...*

6. juulil langes lahingus kommunistide vastu Vändra alevikus Turu tänaval J. Meimre maja kohal Vändra metsavendade juht kpr **Anton Saal** VR II/3 (48) Vainussaare küla Pillaru talust. Anton Saal maeti Vändra valla Pillaru talu maile. (182; 558, lk 279; 600, lk 79; 770).

Raudteejaamas olid metsavennad ühte vagunisse kokku toonud 6–7 isikut, keda peeti punasteks. Nendega ei olnud aega tegeleda, ja õhtu eel lasti nad koju. Postkontor oli üle võetud ja seal käis töö metsavendade juhatusel. Ka raudtee oli metsavendade

kontrolli all. Vallamajas oli valla asjade korraldamise enda peale võtnud **Paul Kontus***.

Arreteeritud täitevkomitee esimees **Juhan Lind**** ning Vihtra veski ja linavabriku komissari **Hans Pärnoja** toimetati Roja külla ja pandi ühe talu keldrisse kinni. Kuna mõlemad mehed polnud valla rahvale teab-mis halba teinud, siis nende elu keegi ei tahtnud ja metsavennad olid nende vastu armulised. Täitevkomitee esimees J. Lind oli olnud küüditamise vastu, mistõttu vallast küüditati vaid mõned inimesed. Õhtu eel lasti mõlemad mehed lahti. J. Lind pääses Venemaale. (559, lk 38; 592, lk 112; 639, lk 159).

Vallamajas peksti puruks Lenini, Stalini ja teiste punapühakute pildid. Hoonele heisati sinimustvalge lipp. Rahvuslippe lehvis veel teistelgi majadel. (764, l 183; 766, lk 89–90; 764, l 210; 766, lk 166). Relvis ja relvadeta mehi ruttas jalgratastel aleviku poole. Vändras oli mehi murdu nagu laadapäeval. Mehed olid võitlushimulised – mõnel käes peidushoitud jahipüss või vana vene *vintovka,* mõnel püstol või lihtsalt puss või tääk vöö küljes... Muidugi nappis relvi ja mis olid, olid viletsad. Meestel olid valged lindid varrukal. Nende hulgas oli ka paar meest, kes olid varem punaste lintidega ringi tuianud. Sellest ei tehtud välja, ja hiljem näitasid nad ennast tublide eestlastena. (559, lk 37; 639, lk 159).

Vändra vallutamine 6. juulil lõpetas Vändra täitevkomitee tegevuse – käske ja korraldusi sealt enam vallarahvale ei tulnud.

---

* **Paul Kontus** (1904–19.09.1986) arreteeriti 04.06.1951 (tribunali otsus – 10 aastase sunnitööd). Ta vabanes 1958. aastal (583, lk 178).

** Vändra kirikuõpetaja **Karl Raudsepp** kirjutab, et **Juhan Lind** oli oma nooruses armunud Vändra pastori teenijasse, kes aga poissi ei sallinud. J. Lind läinud siis vaimselt segi ja olnud mitu aastat vaimuhaiglas. Kui ta haiglast välja pääses, kandis ta viha kiriku vastu: alati püüdnud ta pilgata kirikut ja õpetajaid. Vahel tulnud J. Lind kirikusse ja lugenud teenistuse ajal demonstratiivselt ajalehte. Kuna teati, et J. Lind on haige inimene, siis sellest välja ei tehtud. Hiljem osales ta 1924. aasta 1. detsembri mässus ning kohus mõistis ta eluks ajaks sunnitööle. 1938. aasta amnestiat ta aga vastu ei võtnud ja jäänud vangimajja edasi istuma. Kui enamlased vabastasid J. Linnu vanglast, tuli ta tagasi oma kodukohta vana ja ustava parteiliikmena nõukogude võimu esindama – temast sai täitevkomitee esimees. (592, lk 106).

Leitnant **Adolf Lind** meenutab (533): *Pühapäeval, 6. juulil saabus teade, et Vändra alevik on kommunistidest puhastatud ja võim enamlastelt üle võetud. See oli mulle ootamatu, kuna Vändra aleviku vallutamise kavatsus oli meil küll varemalt kõne all, kuid seda pidime sooritama alles siis, kui saksa sõjavägi on jõudnud juba Pärnuni. Nüüd aga polnud nad veel ületanud Eesti piiri. Kuid, et asi oli kord juba selleni jõudnud, siis tuli edasi tegutseda. Saatsin seepärast teate edasi kõigile minu ringkonna metsavendade gruppidele, kes ka peagi koondusid. Sidusime valged lindid ümber käe ja sõitsime ratastega Vändra aleviku poole. Teel alevisse liitus meiega ka Haljaste grupi mehed, kes olid Vändra tribunali poolt surma mõistetud ja nüüd ilmusid metsast välja.*

Nagu selgus, oli Vändra vallutamine tulnud päevakorda varemalt seetõttu, et ühte kohalikku kommunisti tulistati metsavendade vahiposti poolt öösel. See oli kommunistlik Vasara vabriku direktor, kes mootorrattal sõitnud alevi poole... Nüüd arvati, et see võib häirida kogu Vändra punajõugu ja kutsuda kaela ka hävituspataljoni Pärnust. Et vältida kõike seda ja punastel mitte anda võimalusi hävitustööks, otsustatigi samas vallutada alevik ja võim punastelt üle võtta. Ja samal ööl vastu 6. juulit teostatigi see. Vallutamisel oli ka üks surmaohver – nimelt sai sellel öösisel rünnakul surma Pillaru talu peremees Anton Saal. Kommunistlikest tegelasist said sel öösel surma Vändra maakorralduse komisjoni esimees Rein ja Vasara vabriku direktor...

6. juulil kella 10–11 ajal helistas metsavendade luure Viluvere jaamast, et Viluverest tuleb rongiga Vändrasse rühma jagu punaväelasi. Tuli tegutseda kiiresti, et venelaste vastuvõtuks valmis olla. Viluvere ja Vändra raudteejaamade vahel, otse metsa serval oli Luuri abiraudteejaam. Metsavennad leidsid, et kõige parem on venelasi just seal vastu võtta. Leitnant A. Lind moodustas kibekähku paarikümnemehelise rühma meestest, kellel oli püss. Hüpati jalgratastele ja sõideti kiirustades Luuri jaama juurde – sinna oli vast 5 km. Jaamast 200–300 meetrit Viluvere poole on raudteesild üle oja. Seal kangutati raudteerööpad lahti. Seda kohta ei olnud raudteel kaugemalt märgata: Viluvere poolt sõitmisel oleks vedur otsemaid rööbastest välja ojja jooksnud ja kiskunud

kaasa ka vagunid. Mehed asusid jaama taga raudteesilla juures oja kaldale, kahele poole raudteed, ühed metsaservale, teised põõsaste ja kivide varju. Kes oleks vagunitest välja hüpanud, jäänuks metsavendade risttulle. Venelasi oodati asjata paar-kolm tundi. Siis toodi lõuna ajal, kella 1-2 paiku mootorrattaga sõnum, et Vene veoautode kolonn, kokku 5–6 autotäit punaväelasi, liigub Pärnu poolt mööda Selja maanteed Vändra poole. Kolonn on peatunud Selja talu lähedal metsavendade poolt lõhutud ojasilla taga ja punaväelased parandavad silda. Luuri jaama juures varitsenud metsavennad otsustasid veoautodel tulevale punaväe üksusele vastu tõtata. Arvati, et silla parandamiseks võib kuluda ligi pool tundi ja selle aja jooksul jõutakse asuda varitsusse Luuri jaamast 3–4 kilomeetrit eemal Kadaka koolimaja juurde Kadaka teeristil maantee äärde metsaservale. Osa meestest sõidutati kohale mootorrattal kahe mehe kaupa. Teised jäid järele tulema jala või jalgratastega. Mootorrattaga ja jalgratastega sõitsid kohale kümmekond meest, kui teatati, et venelaste autod tulevad (teistel andmetel jõudsid lahingusse vaid kuus metsavenda jalgratastel). Venelased olid jõudnud silla kiiresti korda seada. Leitnant A. Lind otsustas nende meestega venelased teeristil vastu võtta. 6-tolline palk seoti teisel pool maanteed traadi otsa. Esimene auto lasti mööda, siis tõmmati traatipidi teele palk ette. Järsult pidurdades jäid veoautod palgi taha seisma. Kohe raksatasid teeäärsest metsast metsavendade lasud esimese ja teise peatunud auto pihta. Venelased ei kaotanud pead. Kostusid käsklused ning veoautodelt hüppasid sõdurid maantee vastaskalda taha ja avasid vastutule. Metsavendadele sadas kaela kuulipildujatulest niidetud puulehti ja -oksi. Kuulid metsavendi ei puutunud. Sellele tulejõule polnud metsavendadel suurt midagi vastu panna, pealegi oli laskemoon lõppemas. Mehed tõmbusid sügavamale metsa ja jooksid Luuri talude poole tagasi. Punaväelased metsavendi ei jälitanud. Õhtu eel tulid metsavennad tagasi lahingukohale, et ära tuua metsa jäetud jalgrattad. Maanteel oli näha verejälgi, mis kinnitasid, et metsavendade kuulid olid tabanud. Metsa jäänud jalgrattad olid alles. Tagasisõidul Vändra alevikku selgus, et punaväelased olid sealt läbi sõitmisel tabanud metsavenna, Roja küla Nõmme talu peremehe **Villem Laose** (30), kes oli püss käes ja valge lint varrukal

vallamaja ees maanteel valvanud. Venelased lasid ta maha Vändra alevikus Pärnu-Viljandi maanteel Möldri ja Tomsoni majade vahel. (182; 586, lk 205; 639, lk 159–160; 770). Teine metsavend, Suurejõe aleviku elanik **Otto Pihelgas** (23) jäi venelaste kätte Vändra-Suurejõe vahelisel teel (639, lk 160). Enamlased tapsid ta 7. juulil Suurejõe alevikus Pärnu Majanduse Ühisuse Suurejõe kaupluse juures. (182; 559, lk 37; 586, lk 222; 770). Villem Laos ja Otto Pihelgas on maetud EELK Vändra koguduse kalmistule (770). Teised metsavennad pääsesid Kadaka lahingu raginat kuuldes alevist õigeaegselt metsa. Sinimustvalge jäi vallamaja lipuvardasse, kus see lehvis seni, kuni punavägi Vändra taas üle ujutas. Punaväe kolonnis võidi loendada Vihtra kõrtsi lähedal oma 40 veoautot, esimestel autodel kuulipilduja juhiruumi katusel teeäärset metsa sihtimas. (533; 559, lk 37; 639, lk 160).

Leitnant **Adolf Lind** mäletab punaväelastega peetud 6. juuli lahingust (533): *Kui meie pühapäeva hommikupoolikul jõudsime Vändra jaama, siis oli siia kogunenud juba rohkesti ümbruskonna metsavendi. Relvi aga oli ainult vähestel. Saime teada, et Lelle poolt tulevat Viluvere kaudu 2–3 vagunitäit vene sõduritega. Nendele oli Vändra jaamast tellitud vastu 3 kaubavagunit ühes veduriga. Otsustasime, hoolimata oma nõrgast relvastusest, need „väärikalt" vastu võtta. Kiiresti moodustati grupp – 26 püssi ja asusin nendega „sõpradele" teele vastu minema. Läksime rühmaga jalgsi, kuna ette luurele asusid A. Rõõmussaar ja J. Nurk mootorrattal.*

Jõudnud Luuri jaama, olid siin ees juba meie luuremehed, kes umbes 1½ km teinepool jaama kangutasid lahti raudteerööpaid. Asusime nende tööd jätkama, kuid enne lõplikku rööbaste lahtikangutamist lasime veel Vändra poolt tulevad vagunid läbi. Pidasime vedurijuhi kinni ja teatasime talle olukorrast ning soovitasime, et ta enne lõhutud oja-sillani jõudmist paneks vedurile täiskäigu peale ja ise hüppaks maha, nii sõidaksid venelased oma rongiga ise surma – kraavi, kuid ta arvas, et vaevalt venelased seda lasevad sündida. Kuna nad on teadlikud Vändras valitsevast olukorrast ja meeleoludest, siis tõenäolikult ei usalda ka kohalikke raudteelasi, vaid asendavad oma inimestega. Ehk kuigi nad teda jätavad kohale, siis kindlasti pannakse talle püssimees valveks juurde, mille tõttu tema tegevus selliselt ei õnnestuks.

Nad jätkasid sõitu Viluvere suunas ja meie jätkasime oma lõhkumistööd. Kallutasime raudkangiga rööpad ühele poole kõveraks, teise rööpa tõstsime veel ülespoole, et anda sellega vedurile ja vagunitele tõuget ojasse langemiseks. Kõik ettevalmistused tehtud, maskeerisime asja nii, et see ei paistaks eemalt silma. Selle järgi võtsime tee äärde positsiooni, et neile, kes raudteeõnnetusest veel eluga pääsevad, püssidega teha lõpp. Jäime ootama...

Ootasime, ootasime, kuid rong ei tulnud. Umbes kell ½8 õhtul tõi Vändra põllumajanduskonsulent meile mootorrattal teate, et rong jääb tulemata, kuid venelased tulevad autodega Pärnu maanteed kaudu ja on praegu Massu oja silla juures. Saime ka Viluverest teate, et seal polevat ainustki venelast.

Olukord oli selge. Polnud mõtet siin oodata. Istusime kiiresti ratastele ja sõitsime Kadaka teed kaudu Pärnu maanteele. Rattamehi oli vaid kuus, kuna teised asusid tulema jalgsi. Jõudnud Kadaka teeristile, võtsime kohe kohad sisse, positsiooni ja jäime ootama jalamehi. Samaaegselt kuuldus aga eespoolt automürinat. Venelased tulid juba...

Olukord oli kriitiline. Olime teadlikud, et meie järelvägi – jalamehed niipea kohale ei jõua, kuna neil tuli käia ligi 5 kilomeetrit. Samuti oli meil selge, et meie kuue mehega vene punaarmee rühmast jagu ei saa. Kuid viha ja võitlusiha sundisid meid siiski võitluseks.

Saabus esimene auto sõduritega. Kuna seal istus vaid üksikuid, siis lasime selle mööda. Tuli teine, mis oli sõdureid täis kiilutud. Nägime, kuis punaarmeelased istusid kobaras koos. Ja siis... raksatasid meie püssid. Auto kaotas kiiruse ja vajus maanteekraavi. Nähtavasti said tabamuse autojuht ja ka teisi autosolijaid.

Ent järgmised vene autod said veel enne pidurdada. Kuulsime, kui sealt jagati käsklusi ahelikku asumiseks. Kuulipildujad hakkasid töötama. Tat-tat-taat... Ka kraavivajunud autost toibusid mõned mehed ja panid omagi kuulipilduja tööle. Rabinal sadas meile lepalehti kaela. Kuulipildujad lasid meist üle lepaokstesse... Mõtlesin, et küll oleks neid hea rünnata käsigranaatidega, kuid neid meil ei olnud.

Meie oma kuue mehega tulistasime südilt vastu, kuigi vastaseid

oli mitmekordselt rohkem. Mehed võitlesid haruldase julguse ja võitlusinnuga. Nägin, kuis Pärna Aadu seisis püsti kruusaaugus ja tulistas.*

Kuna vastase ülekaal oli masendav, tuli taanduda sügavamale metsa. Tõmbusime Luuri jaama suunas, et niiviisi saada tuge ka mahajäänud jalameestelt. Ainult Pärna Aadu, kes oli Vabadusristi kavaler ja tuntud ülijulge mehena, ei tahtnud taandumisest kuuldagi, vaid tulistas edasi. Ta jäigi meist maha...

Kui hilisõhtul laskmine vaibus, siis usaldasime uuesti läheneda lahingukohale, et vaadata, kuidas on lood meie mahajäänud jalgratastega. Kartsime, et venelased need ära viisid ja ka Pärna Aadu kinni võtsid, kes üksi jäi nendega lahingut pidama. Ent meie kõigi rõõmsaks üllatuseks oli Pärna Aadu elus ja terve ning ka rattad olid alles. Venelased olid sõitnud edasi, enne seda korjates oma haavatud ja surnud autosse. Maa oli täis räbalaid ja vereplekke, kus vene autod peatusid. Nähtavasti oli neil siiski olnud tunduvaid kaotusi. Seega lõppes esimene suurem Vändra lahing meile küllalt õnnelikult.

Ent alevikus olid nad siiski kättemaksuks lasknud maha ühe meie kaaslase, Villem Laosi, kelle nad olid võtnud kinni vallamaja juures ja maha lasknud Suurejõele viival teeristil. Vallamaja arestikambrist olid nad vabastanud ka kõik arreteeritud kohalikud punased.

Ent karistussalk oli möödunud siiski pikemalt peatumata, mispärast meie tegevus jätkus edasi ja katkestati alles hiljem, kui juba alevikku jõudis suuremal arvul taanduvaid vene regulaarvägesid.

Metsavennad põgenesid metsi ja kõrvalteid pidi laiali. Et Vändra alevikust Vihtra poole läheb 2. klassi maantee, mida mööda vene väeosad seni ei liikunud, sõitsid mõned metsavennad jalgratastega julgesti seda teed mööda. Oldi juba Vihtra lähedal kui selja taha vaadates märgati, et tulevad vene sõjaväeautod. Hüpati jalgratastelt maha, haarati need selga ja tormati üle okastraat-

---

* Seers **Ado Pärn** VR II/3 (03.11.1897–25.12.1953) arreteeriti Vändra vallas 17.11.1944. Tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd. (583, lk 403; 600, lk 44).

aedade metsa poole. Viskuti esimeste puude taha maha. Esimesel ja teisel autol punaväelased pöörasid küll oma relvad metsavendade poole, kuid laskusid ei järgnenud. Autod ei peatunud ja sõitsid edasi Vihtra poole. (639, lk 161).

Jaan Lage jutustab (634, lk 49): *Vaevalt olid miilitsatöötajate operatiivgrupp lahinguoperatsioonilt* (Pärnu-Jaagupist – H.L.) *tagasi jõudnud, kui Vändra traktorijaama direktori asetäitja Osvald Härm pataljonile teatas, et kohapeal on relvastatud bandiidid valla täitevkomitee hoone hõivanud... Olukord nõudis viivitamatut tegutsemist. Kuna vahepeal olid Tallinnast relvad ja laskemoon kohale jõudnud, võidi selle operatsiooni läbiviimisel hävituspataljoni üksusi kasutada. Kui hävituspataljon täies lahinguvarustuses kahe „tanki"* (need olid punaväe poolt mahajäetud ja kohapeal remonditud soomusautod – H. L.) *toetusel Vändra jõudis, põgenesid bandiidid metsa. Pataljoni võitlejad* vabastasid *13 nõukogude aktivisti.*

Vändrasse karistusretkele sõideti Pärnust välja 7. juuli varahommikul kella 4 paiku mitmel masinal umbes 100 mehega. Enne Vändrat, Viljandi poole viiva tee alevikupoolsel otsal olid varitsuses metsavennad. Pärnu hävituspataljonlased arvasid, et tegu on Viljandi hävituspataljoni meestega ja olid peatanud oma autod relvi laskevalmis hoidmata. Seal ründasidki neid ootamatult metsavennad. Hävituspataljonlaste kuulipildujatules jooksid nad laiali. Vändras metsavendi enam ei olnud: sealt oli läbi sõitnud Punaarmee väeosa ja metsavennad laiali ajanud. Peale Pärnu hävituspataljoni sõitis Vändrasse ka Viljandi pataljon. (764, l 183; 766, lk 89–90; 764, l 206; 766, lk 178; 764, l 105; 766, lk 152).

Hävituspataljonlased korraldasid Vändras haarangu. Vändra komsomolijuhi **Erich Meimre** sõnutsi *haarang andis ligikaudu 25 vangi. Peale* ***kiireloomulist ülekuulamist*** (autori rõhutus – H.L.) *lasti kaks arreteeritut koha peal maha, kuna ülejäänud viidi kaasa. Maha lasti* ***Richard Rohtla*** *(töölise perekonnast, isa vaps) ja* ***Karl Liivak.*** (764, l 105; 766, lk 152; 770).

Parteilise mobilisatsiooni korras partei liikmetest ja partei liik-

mekandidaatidest moodustatud Tallinna parteiaktiivi erigrupi 30-mehelise Viljandisse saadetud rühma ülem, v-leitnant **Ilmar Paul** meenutab: *Juba 6. juuli õhtul teatati meile, et järgmisel päeval tuleb minna Vändra rajoonis tegutsevate bandiitide vastu... 7. juuli hommikul asusime teele. Sõitsime läbi Suure-Jaani, Kaansoo ja Suurejõe... Vändra lähedal... pidasime kinni kõik kahtlased isikud ja kuulasime nad üle. Haarangul, mille korraldasime, tabasime 4 bandiiti. Nende seas oli üks käsilane, kes varustas mässumehi kohalikust ühiskauplusest toiduainetega.*

Vangistatute üle korraldati välikohus. See langetas oma istungil kolme süüdlase kohta surmaotsuse, kuna üks mõisteti vabaks. Keegi surmamõistetutest püüdis põgeneda ja tulistati selle juures maha. Teise bandiidi hukkamise puhul pidas pataljoniülem Pasternak kokkukogunenud rahvahulgale kõne, toonitades selles, et säärase karmusega koheldakse kõiki, kes mõtlevad üles astuda nõukogude valitsuse vastu.

Ühtlasi saadeti surmaotsus suurema mõju saavutamiseks täide otse tänaval, pealtvaatajate nähes. (Miitingu korras lasid hävituspataljonlased Vändras maha taluniku **Karl Liivaku** ja Vändra pagari, 18-aastase **Richard Rohtla** – H.L.)

Kolmas surmamõistetu – bandiitide varustaja – lasti maha Suurejõel.

Vändra operatsioonist võttis osa ka Pärnu hävituspataljoni üksus eesotsas Tallinna parteiaktiivi erigrupi selle osaga, mida juhtis kpt. ***Laasi****** (765, l 116 jj).

---

* Eesti sõjaväe noored kaadriohvitserid kapten **Evald-Heinrich Laasi** (24.02.1907–16.04.1976 Tallinn) (599, lk 15) ja EK(b)P liikmekandidaat leitnant **Ilmar Paul** (11.09.1910–31.12.1994 Tallinn) (599, lk 23) läksid üle enamlaste leeri ja võitlesid 1941. aasta Suvesõjas oma rahva vastu. Nii oli leitnant I. Paul peale 21. juunit 1940 RO staabi juures õppeosakonna ülemaks, seejärel EK(b)P Keskkomitee soovitusel Hariduse Rahvakomissariaadi Sõjalise väljaõppe ja kehalise kasvatuse osakonna juhataja. Ta osales aktiivselt küüditamises. Selle kohta jutustab I. Paul ise: *Sõitsime Saaremaale – üldarvult ligi 200 meest – teostama puhastusaktsiooni, mis võeti ette sealse kulakliku elemendi vastu. Kogusummas viidi tol korral Saaremaalt välja 600–700 inimest.* (765, l 116 jj).

Viljandimaa SaRK osakonna ülem **Jaak Karu*** seletab (765, l 42 jj): *Ööl vastu 7. juulit teatati telefoni teel Pärnust: Vändra vallamaja olevat bandiitide poolt üle võetud. Bandiidid rünnanud Vändrat umbes 300 mehega ja tõmmanud sini-must-valged lipud üles. Pärnust lubati saata relvastatud jõud lõuna poolt, meid kutsuti haarama alevikku ida poolt.*

7. juuli hommikul lähtusime Viljandist Vändra poole: hävituspataljonist umbes 80–100 meest, punaarmeelasi 30 mehe ümber. Hävituspataljoniga läksin ka ise kaasa. Operatsiooni juhiks oli kapten Pasternak. Kaasas oli meil 2 tanketti. Teel Vändra alevisse tabasime 8 bandiiti, kellel kõigil oli laskemoona taskutes. Nad kõik lasti maha.

Vändrasse saabudes selgus, et Pärnu poolt tulnud läbiminev punaväe osa oli bandiidid laiali ajanud. Vallamajas bandiitide poolt vahistatud 10 inimest kohalikust nõukogude aktiivist olid pääsenud oma vahiruumi lõhkudes. Täitevkomitee esimees Lind oli bandiitide poolt kaasa viidud. Tal õnnestus aga pääseda. Ta oli hiljem hävituspataljonis ja evakueerus. Vändras kohtasime ka Pärnu ja Paide hävituspataljoni. Paaritunnise peatuse järgi lahkusime Vändrast. Kohale jäi Pärnu hävituspataljon.

Bandiidid olid ka Vändras üles tõmmanud sini-must-valged lipud. Meie saabumisel olid need maha võetud. Tõmbasime üles punalipu.

Telefonikeskjaamas oli bandiitide poolt pandud kontrolli teostama Joh. Nurk (**Johann Nurk** oli pärit Vändrast Mastastaru talust – H.L.), *sama mees, kes oli varem tegev Kibaru külas.*

Viljandimaa hävituspataljoni liige **Ilmar Ilves** seletab oma väl-

---

* Tihemetsa valla mõisatöölise pojana sündinud **Jaak Karu** alustas oma punast karjääri 1919. aastal, kui ta astus vabatahtlikult Punaarmeesse. 1920. aastal tuli ta Eestisse tagasi. Oli pärast sõjaväeteenistust juhutööline, hiljem teenis leiba autojuhina. 1940. aastal organiseeris Vändras maatööliste ühingu ja oli sealsamas RO üksikrühma juht. Augustis 1940 määrati ta Vändra valla miilitsavolinikuks. 1940. aasta novembrikuust sai temast EK(b)P liikmekandidaat. Veebruaris 1941 määrati J. Karu Pärnumaa miilitsa poliitjuhiks, seejärel juba Pärnumaa miilitsaosakonna ülemaks. Märtsis 1941 nimetati ta Viljandimaa SaRKi osakonna ülemaks. (765, l 42 jj).

jasõidust Suurejõele ja Vändra: *6./7. juuli ööl sõitsime välja Suurejõele ja Vändra. Meid oli 150 mehe ümber ja kaasas oli meil 2 tanketti. 6. juulil olid bandiidid Vändra vallamaja ära rüüstanud. Tallinna hävituspataljon* (v-leitnant Ilmar Pauli rühma mehed – H.L.) *tuli meile jõesillal vastu, olles vallamaja juba puhastanud.*

Vangistasime Suurejõelt (meierei kõrvalmajast) ühe mehe, kelle riided olid märjad ja kes hiljem juurdlusel üles tunnistas, et tema on Vändra vallamaja rüüstamisest osa võtnud. Võtsime ta kaasa. Vändras maju läbiotsides tabati veel kolm meest ja nende kohta sai selgeks tehtud, et nad on bandiidid.

Arreteeritud jäeti teele ja kaks meie meest valveks juurde. Teisel pool teed asusid autod ja nende ümber askeldasid meie inimesed. Seda olukorda tahtis üks arreteerituist ära kasutada ja pani jooksu, kuid maja nurga juures sai kuuli selga... Seltsimeeste Mägi, Müürsepa ja kapten Pasternaki poolt said kaks teist bandiiti teekraavi kaldal ka maha lastud. Suurejõe mehe (jutt on äriteenijast **Otto Pihelgasest** – H.L.) *võtsime kaasa, ta sai Suurejõel maha lastud oma koduõues. Kooperatiivi tegime tühjaks ja kaubad võtsime Viljandi kaasa.* (765, l 38 jj).

Kunagise Eesti ohvitseri v-leitnant **Ilmar Pauli** jutust torkab silma häbitu vale: enne mahalaskmist toimetati juurdlus ja korraldati välikohus. Millisest juurdlusest ja välikohtust saab siin juttu olla ja kas välikohus oli hävituspataljonil siis Vändras kaasas. Vändra komsomolijuht ja hävituspataljonlane **Erich Meimre** ütleb aga ausalt ja otsesõnu: vangid lasti maha peale kiireloomulist ülekuulamist. (764, l 105; 766, lk 152). Selles siis oligi kogu juurdlus ja välikohus. Jutt Viljandimaa SaRKi osakonna ülema **Jaak Karu** suust 300 Vändra metsavennast on siin lausa naeruväärne. Mahalaskmise korraldamine kokkuaetud inimeste silme all on aga paadunud ja moraalitute terroristide, mitte ausate sõjameeste tegu.

6. juulil tapsid hävituspataljonlased Kaisma vallas Viluvere raudteejaamas Pärnjõe küla Murru talu perepoja **Evald Viluri** (23). (182; 770).

Samuti tapsid hävituspataljonlased 6. juulil Luuri raudteejaa-

mas Pärnjõe küla Murru talu perepoja, Evald Viluri venna **Richard Jantsoni** (30) (182; 770).

Viluvere raudteejaamas langes 7. juulil **Heino Jaanson** (15) Uusnalt (182; 567, lk 53; 586, lk 188) ja turbatööstuse tööline **Ottomar** (Ottmar) **Peetson** (21) Kaisma valla Kaasiku külast (182; 586, lk 221; 770) ning Luuri jaamas metsavendade juht **Oskar-Johannes Allikvee** (37) Lellest (182; 586, lk 181). Samuti langes 7. juulil Luuri raudteejaamas puusepp **Ernst Dreimanni** (37) Luuri küla Kasemetsa talust (Rabalt). Ta maeti enne ümbermatmist kodutalu maile. (182; 770).

EELK Vändra koguduse kiriku matusteraamatu andmetel (182) on maetud Vändra kalmistule võitluses enamlaste vastu 1941. aasta sõjasuvel langenud mehed: Oskar-Johannes Allikvee, Ernst Dreiman (770), Heino Jaanson, Richard Jantson (770), Ottomar Peetson, Anton Saal ja Evald Vilur (770).

7. juulil olid Saksa luureüksus Toris. Seejärel liikusid Saksa suuremad väeüksused kogu öö läbi Vändra poole. Lahing algas hommikul. (639, lk 161–162).

9. juulil langes Tõramaa teel punaväelaste ohvriks omakaitselane rms **Georgi Riis** (22) Tori valla Riisa külast. Tema laip leiti 10. juulil Riisa külas Hoolmiku talu kohalt Riisa-Tõramaa maantee kraavist. Georgi Riis maeti Tõramaa küla Üleoja talu aeda. (760, lisa l 87; 770).

Vändra alevik käis käest kätte. Taevas kumas tulekahjudest. Vändra aleviku vallutasid sakslased ja omakaitselased 16. juulil (760, l 68). Enamlastest vabastatud Vändras moodustati vallavalitsus: vallavanemaks sai Reinumurre peremees **Paul Kontus** ja sekretäriks **Anton Puussaar**. Habemesse kasvanud metsavennad tulid metsast välja ja nende metsavennaelu sai otsa. Vändra Omakaitse ülemaks määrati n-leitnant **Karl Riipulk*** (Riepulk), tema abiks **Ernst Talvi**. Sellal ei olnud veel kogu Vändra vald enamlastest puhas. Valla lääne- ja põhjaosas (klaasivabriku ja Käru kandis) käisid ligi kuu aega veel lahingud. Lahingutes sai see osa vallast

---

* 6. Piirikaitse rügemendi 3. kompanii ülem leitnant **Karl Riipulk** (24.12.1908–21.09.1944) langes Porkuni lahingus (567, lk 181; 624, lk 94, 430).

raskesti kannatada – põlesid talud. Omakaitselastel oli tegevust rohkesti: metsade puhastamine ringihulkuvatest enamlastest, sildade, raudteejaama, ametiasutuste jne valve, lahingus langenud enamlaste laipade matmine, kommunistlike tegelaste arreteerimine ja nende valvamine. Omakaitse ülema ülesanne oli ka arreteeritute esialgne ülekuulamine enne nende saatmist maakonna Omakaitse ülema käsutusse – Pärnu Omakaitse staapi, sest esines valekaebusi ja isiklike arvete õiendamisi. Suur osa arreteeritutest lasti hiljem vabaks. (559, lk 38; 639, lk 161–162).

Häädemeeste vald.

Häädemeeste vald paikneb Tahkuranna, Laiksaare ja Orajõe valdade vahel Liivi lahe rannikul.

Pärast küüditamist organiseeris metsavendlust Häädemeestel Metsapoole 6-kl algkooli juhataja ja seltskonnategelane, Metsapoole Kaitseliidu Häädemeeste malevkonna pealik n-leitnant **Elmar Toomingas** (93; 295; 591, lk 268; 684).

4. juulil vallutasid metsavennad Häädemeeste täitevkomitee Suurkülas (täitevkomitee esimees käsitööline **August Siigla**, valla parteiorganisatsiooni sekretäri kraavihall **Osvald Toom**). Täitevkomiteest saadi relvi. (554, lk 302; 555, lk 23; 585, lk 61; 657, lk 150).

Laiksaare vald.

3. juuli hilisõhtul kell 11 võtsid metsavennad (30–40 meest) eesotsas **M. Taltsiga*** üle Laiksaare vallamaja. Arreteeriti 28 kohalikku enamlast. (205; 554, lk 302; 581, lk 21; 760, l 37; 760, lisa, l 12).

Orajõe vald.

Stalini üleskutse hävitada taganemisel kõik ning jätta sakslastele tühi ja põletatud maa, hirmutas vallarahvast. Kuna tunti oma

---

* **M. Talts** – arvata, Matvei Talts arreteeriti 16.11.1944, tribunali otsus – 5 aastat sunnitööd. Ta vabanes 1949. aastal. (583, lk 523).

valla kommunistlikke tegelasi, usuti, et nad teevad omalt poolt kõik, et viia ellu *põletatud maa taktikat.* Liikus kumu, et vili lõigatakse varrelt ja kartulid kistakse masinatega üles. Hävitussalku tuli oodata Pärnust. (178; 444).

Orajõe mehi julgustas raadiost kuuldus teade, et Riia on langenud sakslaste kätte.

Metsavennad otsustasid vallutada venelaste meresidepostid (rannavalvepunktid) Treimanis, Kablis ja Häädemeestel ning võtta üle Orajõe valla täitevkomitee, miilitsamaja ja postkontor. Plaan oli seda teha koos Tali ja Laiksaare valla meestega – nendega peeti tihedat sidet. (178; 444).

Koguti mehed ja mindi ööl vastu 3. juulit seers **Elmar Väliste** juhtimisel Treimani kiriku juures asuvat meresideposti vallutama. See langes metsavendade kätte ilma püssipauguta – venelased jõudsid enne metsavendade rünnakut jalga lasta. Metsavennad leidsid sealt käsigranaate ja muud sõjavarustust. (444; 555, lk 24; 760, l 41).

Teel Kablisse kohtasid metsavennad 3. juulil Pärnust väljasaadetud hävitussalga autot. Suur veoauto oli tuubil hävituspataljonlasi täis. Tulevahetuses sai jalust raskesti haavata metsavend **Harald-Samuel Raap** (Krapp) (28) Mõisakülast. Ta jäi enamlaste kätte ja mõrvati 4. juulil (teistel andmetel 3. juulil). Hiljem leiti tema laip täägihaavadega kehas. (178; 444; 567, lk 88; 586, lk 200; 760, lisa, l 88; 768; 770).

Harald-Samuel Raap on maetud EELK Treimani koguduse kalmistule (770).

Hävituspataljonlaste ilmumise tõttu Kablisse jäi sealne rannavalvepunkt vallutamata.

Hävituspataljonlaste auto sõitis edasi Heinaste poole. Järgmisel päeval tulid hävituspataljonlased tagasi, et viia Orajõe valla täitevkomitee esimees ja tema pere Pärnu. Enne ärasõitu mõrvasid enamlased 4. juulil Orajõel, Kabli küla piiripunkti õuel kaks noort meest – **Endel Lepp** Rannalt (444; 586, lk 207) ja **Johannes Leesment** (586, lk 206). Neid kahtlustati osalemises Treimani rannavalvepunkti vallutamisel. (178; 444).

4. juulil võtsid metsavennad lipnik **Karl Ollino*** eestvõtul üle Orajõe vallamaja.** Saagiks saadi hulk jahipüsse ja laskemoona. (554, lk 302; 555, lk 24; 581, lk 21; 760, l 41).

Nõukogude võimu esindajaks oli valda jäänud vaid Kabli miilitsamees. Ta oli ennast lukustanud oma korterisse. Metsavennad piirasid kümnekesi maja ümber. Meestel oli vaid üks vintpüss, teistel jahirelvad. Ähvardati: kui miilitsamees viie minuti jooksul alla ei anna, siis visatakse aknast sisse käsigranaat. See oli tehtud vankripussist ja laetud kivilõhkumise lõhkeainega. Ähvardus mõjus. Enne tulid aknast relvad, siis ronis välja miilits ise ülestõstetud kätega. Mees viidi postkontori keldrisse, kus teda ootasid ees juba 13 kohalikku punategelast. (178; 444).

Iklast helistasid sealsed enamlased Pärnu ja nõudsid abi Orajõe valda, kus oli vaja *kaitsta nõukogude korda.* Seda kõnet kuulasid Orajõe metsavennad pealt. Metsavennad otsustasid kaitsta oma kodusid *nõukogude korra kaitsjate eest.* (93).

4. juulil asusid paarkümmend metsavenda kaitsele Orajõe valla Jaagupi külas Kadaka silla taha, et tõkestada tee Pärnu poolt ründavatele enamlastele. Usuti, et selja tagant enamlasi tulemas enam ei ole. Et panna kinni enamlastele pääs Orajõele juba kaugemal valla piiridest ning kaitsta ka Häädemeeste alevikku enamlaste hävitustöö eest, otsustati koos Häädemeeste metsavendadega valida uus kaitsepositsioon soodsamas kohas – Rannametsa mägedes. Võitlusindu täis mehi kogunes mitukümmend. (760, l 41).

Rannametsa (Timmkanali) **lahing.**

Häädemeeste, Orajõe ja Laiksaare valla mehed organiseerisid oma kodude kaitseks enamlaste kättemaksu eest omaette võitlus-

---

* Metsateadlane, Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi vilistlane (1934. aasta lend) **Karl Ollino** (05.07.1914–22.05.1993) töötas abimetsaülemana Orajõe metskonnas (1941–1943) ja metsaülemana Laiksaares (1943–1944). 1944. aastal lahkus ta koos perega Pärnust Saksamaale. (526; 665, lk 253).

** Mõnikord märgitakse ekslikult, et Orajõe vallamaja hõivati juba 3. juulil (554, lk 304).

grupi – metsavendade rinde Häädemeeste vallas Timmkanali* põhjakaldal Rannametsas. (93; 94; 193; 576, lk 98; 581, lk 21; 657, lk 150; 760, l 41–42).

Võitlusgruppi juhtisid lipnik **Karl Ollino** ja n-leitnant **Elmar Toomingas**.

Karl Ollino kirjutas aastaid hiljem Rannametsa lahingu kohta (603): *Meie seljataha jäid suured rannakülad ja asulad ja neid oli vaja kaitsta. Rahvas uskus meisse ja mõistis, et vaenlasele vastu astudes päästame need rannakülad ja tuhandete inimeste kodud mahapõletamise ohust.*

Rannametsa sild oli vaja muuta sõidukõlbmatuks. Häädemeeste teemeistri laost saadud lõhkeainega otsustati õhata silla põhjapoolne ots. 4. juulil enne päikeseloojangut süüdati viitsüütenöör ja minuti või pooleteise pärast plahvatas lõhkelaeng sillaplate all. (93).

Rannametsa rindele tõttas relvis ja ilma relvadeta mehi nii Häädemeestelt, Orajõelt kui ka Laiksaarest. Nii sõitsid Orajõe mehed 5. juuli varahommikul küüthobustel Häädemeestele, kus ühineti kohalike metsavendadega. Rinne loodi 5. juuli hommikul kell 7. (178; 444; 760, l 41). Meeste relvastus oli kirev: mõnelgi mehel oli Esimese maailmasõja aegne vana vene või jaapani vintpüss, olid Orajõe ja Häädemeeste täitevkomiteest ja Orajõe miilitsalt saadud relvad. (93). Eestis on ikka olnud rannarahval rohkem registreerimata relvi varuks kui sisemaa meestel. Ja nii ka siin. Seetõttu oli metsavendade Timmkanali võitlusgrupp paremini relvastatud kui näiteks major **Paul-August Lillelehe** mehed Liivamäe lahingus. (657, lk 150–151).

Valitud kaitsepositsioon oli igati sobilik: see paiknes Timmka-

---

* Timmkanal on kaevatud käsitsi kunagise Häädemeeste riigimõisa rentniku **Woldemar Alexander Thimmi** (1808–1862) eestvõttel. Seeläbi loodeti kanali abil peatada metsamaade soostumine ja need kuivendada. Kaevamine algas 1858. aastal teomeeste kätejõul. Töö osutuks plaanitust raskemaks ja 10-kilomeetri pikkune kanal sai valmis alles siis, kui selleks saadi riigi toetust. Kanal ühendab Ura jõe keskjooksu Rannametsa jõe alamjooksuga. Timmkanalit hakati kasutama palgiparvetamiseks. Suur osa Häädemeeste rannas meisterdatud laevadest oli ehitatud just mööda Timmkanalit metsast välja parvetatud palkidest. (585, lk 396; 593, lk. 53).

nalist umbes 200 m Pärnu poole, Tolkuse raba ja Rannametsa küla vahelise luitevööndi kõige kitsamas kohas, umbes 300 m laiusel alal – ühel pool soo ja raba, teisel pool meri. Positsioon võeti mägedesse, mille ees oli saja meetri ulatuses lage maastik. Samas tegi maantee kurvi, mis võimaldas ründajaid küljelt tule alla võtta. Rannametsa rinne tõkestas tee enamlastele Häädemeeste alevikku. Varud ja arstiabipunkt olid Häädemeeste alevikus, umbes 4 km metsavendade rindest tagapool. (93; 178; 444; 554, lk 303; 760, l 41).

Rindemehi toitis ümbruskonna rahvas. Samuti tõi **Martin Jürgenson** oma mootorpaadiga Võistest metsavendadele söögipoolist. (93; 760, l 41).

5. juuli keskpäeval kell 12.30 tuli Pärnu poolt mootorratas kahe vene madrusega. Enamlaste luure lasti rindest läbi ja hävitati. Metsavendadele jäi saagiks mootorratas ja kaks nagaan-revolvrit. Umbes poole tunni pärast (teistel andmetel järgmise päeva varahommikul) tuli Pärnu poolt veoauto punaväelastega. Kui auto teekäänul nähtavale ilmus, andsid metsavennad kogupaugu autokastis istuvate punaväelaste pihta. Venelased lasid mõne paugu vastu, siis aga jätsid auto maha ja põgenesid. Põgenema pääses kümmekond enamlast. Lahinguväljale jäi 7 punaväelase laipa. Üks punaväelane ja autojuhiks võetud eestlane said haavata: autojuht oli pugenud auto alla. Veoauto ning 8 vintpüssi koos laskemoonaga jäid metsavendadele. Maha jäi ka mõni kilogramm lõhkeainet – autojuhi jutu järgi pidid punaväelased teel sildu õhku laskma. Rannametsa mägedes langes 5. juuli lahingus **Vladimir Tamm** (30) Tahkuranna valla Soometsa küla Tammeoksa talust. (93; 178; 444; 554, lk 303; 555, lk 24; 657, lk 151; 760, l 41; 760, lisa , l 12, 88; 768; 770).

Vladimir Tamm on maetud EAÕK Häädemeeste kalmistule (770).

Siis oli paar päeva *Rannametsa rindel muutuseta* (444).

Õunapuu talu peremees **Michail Simson** mäletab (586, lk 43–44): *4. juuli hommikul tuli teed kaudu Pärnu poole 4 meest – kaks eesti piirivalvurit, Orajõe metsaülema abi Ollino ja metsavaht Välimaa. Töötasin teeäärsel põllul. Huviga küsisin, kuhu mehed lähevad. Vastas üks neist – lähme rinnet looma... Peale lõunat hakkas tulema mehi jahipüssidega, mõnel ka vana vintpüss õlal, ikka*

rinde suunas. Õhtu eel tulivad mõned mehed, lõhkeainekast mootorrattal. Pärnu poolne sillaots mineeriti. Siis läks kaks meest luurele, rindejoonest üle, vastase poolele. Kui kõlasid paar vintpüssi pauku, see oli leppemärk – vaenlane ilmunud. Selle järel süüdati lõhkekapsel – kõlas plahvatus ja osa sillaplatest lendas pealt ära ja üks kandetala. Sild oli läbikäiguks suletud masinatele... Külas olid majad tühjad – rindejuhi poolt anti inimestele külast lahkumise käsk. Mereäärsed pered olid varjus rannas – roo- ja kõrkjatukkades ja viljapõldudes...

5. juulil, kellel oli mõni tulesüütaja – mingisugune vana püss või jahipüss, olivad ootel. Rinne asus kitsal 300 mtr. pikkusel soodsal luitejalamil, paremal lage Tolkuse raba ja vasemal lage küla, kartula ja viljapõldudega. Ennem lõunat oli sõitnud eelluure-mootorrattur, tagaistmel madrus, granaadid vöövahel. Nad olid sõitnud valgete joonelt peaaegu läbi, kui need ära nokiti väikerelvadega, et mitte kuulda tugevat tulistamist. Siis oli tulnud Pärnust pärit mees Eesti (mitte vene) veomasinaga, jagu laskureid konede ja vintpüssidega peal. Tee tegi kurve – veok oli küljega meie meeste poole. Kui oli antud kogupauk ja mõned lasud veel lisaks, hüppasid politruk ja autojuht kabiinist välja, masina vastaskülje taha. Juht hüpanud auto alla varju. Politruk tulistanud ainsa lasuga Soometsast pärit Tamme Vladimiri surnuks, kui see kiirustades tormanud auto suunas momendil, kui auto peatus, ise tuld avamata. Olgu öeldud, et rindele oli saabunud Orajõe vallast, Iklast peale, hulk mehi. Kokku Häädemeeste meestega võis olla 150 või rohkem meest. Enamik oli ilma relvadeta, lootes ehk avaneb võimalus sõja keerises neid hankida. Eestlastel oli õnne, vastane edasi ei pääsenud, surnuid ja haavtuid polnud peale Tamm Vladi.

Metsavennad palusid telefoni teel abi Heinastest (444). Sealt tuligi metsavendadele abiväge: lätlaste suur *Renaulti* veoauto sõidutas kohale vintpüsside, kahe kergekuulipilduja ja granaatidega varustatud läti Kaitseliidu vormis paarkümmend meest. (603). Nende abiga mehitati rindejoon nüüd kuni mereni. (178; 444; 760, l 41).

Pärnu hävituspataljoni komissar **Arnold Raud** kinnitab (764, l 178; 766, lk 10): *6. juuli hommiku poole saatis hävituspataljon umbes 70 meest bandiitide vastu Häädemeeste valda... 7. juuli hommikul*

otsustas pataljoni juhatus välja saata 50–60-mehelise NKVD rühma abiks eelmisele salgale.

RJRK Pärnumaa osakonna operatiivvolinik **Elmar Peeters** selgitab omalt poolt (764, l 161; 766, lk 214–215): *Meil sakslaste lähenemisest Pärnule mingeid teateid ei olnud. 7. juulil sõitsime välja, et likvideerida bandiite Võistel mägedes* (siin peetakse silmas Rannametsa mägesid – H.L.), *kus viimased olid oma positsioonid sisse võtnud. Väljasõitjate seas olid militsionäärid, vangivalvurid ja julgeolekumehed. Uulu teeristil jagunes meie grupp kaheks. Esimene rühm, 30 meest, läks otseteed Võiste poole. Vähem rühm, 10 meest, liikus Kilingi-Nõmme teed edasi, et ringiga üle Tõitoja-Tali-Häädemeeste minna bandiitide selja taha. Meie grupi teine rühm oli sattunud bandiitidega Võiste mägedes lahingusse. Kuna bandiite olnud seal arvukalt, siis kutsutud meie poolt abi Pärnust kohale. Abiks tulnud Punaarmee osa, kellel oli üks või kaks tanki. Abiks olnud veel Pärnu hävituspataljoni üksus...*

7. juulil varahommikul kella 5 paiku tegi rooduosa hävituspataljonlasi, ligi 80 meest, katset Rannametsas metsavendade kaitsest läbi murda ja haarata metsavendade kaitset tiibadelt. See ebaõnnestus. Pärast pooleteisetunnist lahingut vastane tõmbus oma surnuid ja haavatuid kaasa viies tagasi Pärnu poole. Lahingus oli poolsada metsavenda. (193; 554, lk 303; 555, lk 25; 657, lk 151). Kõige kibedamas võitluses lasid lätlased rindelt jalga ja pöördusid Lätti tagasi (760, l 41). Metsa kohal lendas madalalt vene lennuk – seda tulistasid metsavennad vintpüssidest. (93).

Õunapuu talu peremees **Michail Simson** meenutab (586, lk 44): *Heinastest oli ka lätlaste kergekuulipilduja jagu kohal. Mäletan, kui oli päris tihe tulistamine, lätlased jooksid surmahirmus Riia poole, pauku tegemata. Inimesed, kes olid rukkipõllus, kilomeeter või rohkem eemal lahingupiirkonnast, jutustasid, et jänesed oma kuulipildujaga jooksid sellesse rukkipõldu.*

Häädemeeste rannas, umbes 300–400 meetrit **Mihhail Mäe** talust hädamaandus 7. juulil kella 9 paiku Saksa pommituslennuk

laevakapten **Albert Rähessoni** Jago talu kaerapõllule. Lennuk oli saanud Sauga lennuvälja ründamisel vene õhutõrjemürsust vigastada. Metsavennad võtsid lennuki oma hoole alla, andsid kahele lendurile (teatakse, et piloot oli pärastise Eesti kindralkomissari Karl Siegmund Litzmanni vennapoeg) oma auto sõiduks Riia poole vastu edasitungivatele Saksa vägedele ning palusid, et nad teavitaksid Saksa väeosi kohates juhtkonda metsavendade rindest Rannametsas ja annaksid edasi nende abipalve. Lendurid jätsid ärasõidul metsavendadele kaks lennukikuulipildujat koos laskemoonaga. Mehed monteerisid kuulipildujad maha, tegid neile puust alused ja viisid oma kaitsepositsioonile. (93; 178; 555, lk 25; 586, lk 44–45; 657, lk 151).

7. juuli õhtuks tuli uut abi Lätist. Nüüd tõusis meeste arv Rannametsa rindel umbkaudu 60-ni. Ka metsavendade tulejõud oli oluliselt kasvanud: lisaks vahepeal tulistamiskõlbulikuks seatud ja rindele toodud kahele saksa lennukikuulipildujale oli rindel veel kaks-kolm lätlaste kergekuulipildujat. Kaitse ulatus nüüd mererannalt kuni raba servani. (760, l 41).

7. juuli öösel vastu 8. juulit toodi Rannametsa rindele veel juurde punaväelasi (603). Samal ööl tulistasid kaks vene lennukit – *metsavahti* mitu kuulipildujavalangut mäenõlvakul asunud oma meeste pihta. Hävituspataljonlastel ja punaväelastel oli surnuid ja haavatuid. (93).

Õunapuu talu peremees **Michail Simson** jutustab (586, lk 44): *7. juuli öösel vastu 8. juulit, vist kella 2 paiku, hakkasid kaks vene „metsavahti" lendama lahingu piirkonnas. Äkki rünnati pardarelvadest kolm pikka seeriat positsioonidele. Üks Laiksaare mees hävituspataljonist oli roomanud valgete poolele üle ja jutustanud, et lennukite tule tõttu sai väga palju venelasi ja hävituspataljoni mehi haavata, ka oli surmasaanuid. Ohvrid veeti veoautoga Pärnu poole. Väeosa oli pikutanud metsalagendikul nähtaval kohal, kui lennukid olid täitsa madallennul oma töö teinud.*

8. juulil läks Rannametsas ägedaks lahinguks. Öösel kella 2 paiku tungisid punased peale juba suuremate jõududega – punaväelasi, hävituspataljonlasi, miilitsamehi ja punamadruseid võis olla kuni 500 meest. Lahingus paistis silma külmavereline Orajõe

metsavaht **Elmar Väliste***, kes oli saanud lätlastelt optilise sihikuga automaatpüssi ja tulistas ründajaid täpsete laskudega. Teda ei häirinud ka snaiperile suunatud enamlaste kuulipildujatuli: mehe ümber lausa tuiskasid kuulipildujavalangutest mättad ja kaela pudenes männioksi. (178; 444; 554, lk 303; 555, lk 25; 760, l 42, lisa, l 98).

Enamlaste esimene rünnak löödi metsavendade tihedas ja tabavas tules tagasi. Teist rünnakut toetasid kaks tanketti (teistel andmetel oli enamlastel vaid üks tankett)**. Seepeale lasid lätlased jalga ja jätsid oma rindelõigu lahti. Kuna sild oli purustatud ja jõe kaldad järsud, tanketid jõest üle ei pääsenud. Läbi jõe sumajaid võtsid vastu metsavendade kuulid. Siiski õnnestus enamlastel umbes kell 8 hommikul kogu rindel Timmkanalit ületada. Metsavennad pidid taanduma kanali taha männinoorendikku. (603). Metsavendadel töötas vaid üks kuulipilduja ja laskemoon oli lõpukorral. Enamlaste ülekaalu ees tõmbuti enne lõunat kell 11 veel vast 400 meetrit tagasi, et seal lahing vastu võtta. Siin peeti vastane kinni. (178; 444; 554, lk 304; 555, lk 25; 760, l 42; 760, lisa, l 98).

Häädemeeste metsavennad palusid 8. juuli varahommikul abi ka Kilingi-Nõmmelt kapten **Villem Raidilt**. Appikutsest järeldas kapten V. Raid, et kui punased veel 30 kilomeetrit lõuna pool Pärnut metsavendi ründavad, pole sakslased veel Pärnu jõudnud. Muidugi peavad sakslased enne kindlustama oma paremat tiiba Sindi, Tori ja Vändra suunas, ja siitpoolt on üsna vähe Saksa üksusi Pärnu poole suundunud. Kapten V. Raid võttis Kilingi-Nõmmelt kaasa esialgu 10 meest oma piirivalvurite lööksalgast ja sõitis kahel sõiduautol Laiksaarde, kus võeti telefoniühendus Häädemeestega. Selgus, et punased on varahommikul tankettide toetusel peale

---

* Orajõe metsavaht **Elmar Väliste** (1916) arreteeriti 28.03.1945. Tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd. (584, lk 596).

** Usutavasti toetas enamlase rünnakut Rannametsas 8. juulil mitte üks (93; 586, lk 45; 603), vaid kaks tanketti. Seda kinnitavad Omakaitse allikad (554, lk 303; 555, lk 25; 760, l 42), samuti ajaleheartiklid (178; 193; 444) ning mälestused (657, lk 152, 153, 154). Usaldades Omakaitse andmeid, on alust uskuda, et enamlaste rünnak ei peatunud Timmkanali joonel, nagu vahel arvatakse, vaid nad tulid sellest üle. See tõsiasi ilmneb ka Pärnumaa Omakaitse tegevuse kokkuvõttele lisatud lahingskeemidest (760, lisa, l 98).

tunginud ja metsavennad on tagasi surutud lõuna poole Timmkanalit. Üle Timmkanali pole punased siiski veel tulnud, vaid tõmbunud Tahkuranna poole tagasi. Nad võivad aga uuesti tulla. Ja kui tanketid üle Timmkanali pääsevad, siis... Kapten V. Raid ei uskunud, et punastel on siin veel suuremaid jõude, sest sakslased on ju neil juba selja taga. Sellepärast ei kutsunud ta Kilingi-Nõmmelt lisajõude juurde, vaid otsustas sõita Häädemeestele olukorda selgitama. Häädemeestel oli rahvas ärevil: talunikud ajasid kariloomi metsa, siin-seal laaditi kraami vankritele ja põgenike kraamikoormaid läks lõuna poole. Piirivalvurid sõitsid edasi Timmkanali positsioonile. Sealt sai tule alla võtta Timmkanali silla ja kogu kanalijoone selles ulatuses, kus vaenlase ületulek oli mõeldav. Kuna sillakate oli lõhutud, ükski tankett sellest üle ei pääsenud. Et takistada sillakatte pealepanekut, oli positsioonile üles seatud kaks sakslastelt saadud lennukikuulipildujat. Kapten V. Raid avaldas metsavendadele tunnustust positsiooni asjatundliku valiku eest. Samas juhtis ta tähelepanu asjaolule, et sillani sõitnud tankett on suuteline lahtisele positsioonile pandud kahte puualusele kinnitatud manööverdamisvõimeta lennukikuulipildujat kiiresti kahjutuks tegema ja omapoolse tulega katma sillakatte pealepanekut. Siis aga sõidavad tanketid kohe sillast üle. Kapten pidas õigemaks, et metsavendade kaitse tuleks viia tagasi üle kanali ja seal katsuda enamlaste rünnak segi lüüa. Sel juhil peaksid enamlased ennast uuesti koguma ja rünnakut organiseerima, enne kui nad kanalist saavad üle tulla. Metsavendade juhid koos kapten V. Raidiga läksid positsiooni üleviimist kanali ette kohapeal kaaluma. Ilmnes, et metsavendade esialgne positsioon oli otstarbekamalt valitud. See sobis ka võitluseks tankettide vastu. Seal olid künklikud liivakõrgendikud, kohati 3–4 m kõrged ning parajalt tihe männimets. Tanketid said siin liikuda üksnes mööda teed. Sel puhul oleks neile hea liivaküngastelt bensiinipudeleid pilduda. Nii otsustati metsavennad endisele positsioonile käsutada. Kapten V. Raid andis oma piirivalvuritele käsu valmistada bensiinipudeleid (*bensiinipomme*) tankettide vastu võitlemiseks ja võtta tankettide hävitamine oma hooleks. Kell hakkas juba üksteist saama, kui umbes 60 vintpüssidega metsavenda oma positsioonile asusid. Piirivalvurite kohalolek oli neid julgustanud ja mehed olid sõjakas meeleolus. Kuulipil-

dujad ja väike varumeeskond jäeti siiski lõuna poole kanalit. (657, lk 152).

Kapten V. Raid pidas vajalikuks püüda saada selgust, milliste jõududega enamlased ründavad. Ta kutsus kaasa viis noort metsavenda ja kaks piirivalvurit, et minna ette luurele. Mindi mööda Tolkuse soo serva põhja poole. Luurajatest vasakule jäi maantee kõrval kõrgem liivakünklik männimets. Liiguti soovõsas hanereas, kohati 3–4 meetri kõrguse järsu kalda varjus. Kui oldi nõnda ligi 5 km edasi mindud, kuuldi vasakul metsast hääli. Kapten andis talle järgnenud piilkonnale märku mätaste ja põõsaste vahele varjumiseks. Metsa laugjale servale, umbes 50 m eemal, ilmus punaohvitser ja kaks punaväelast. Üks nendest näitas käega soo poole ja hüüdis: *Tam, vot vidiš, tam, vidiš!* (Seal, näed, seal, näed!). Kohe oli suurem trobikond enamlasi metsaserval käratsedes koos ja esimesed kuulipildujavalangud läksid soo poole, kõrgelt üle luurajate peade. Põõsaste vahelt piiludes oli näha peale punaväelaste ka hävituspataljonlasi, miilitsaid ja punamadruseid. Neid võis olla 30 mehe ümber. Enamlased seadsid üles kerge granaadiheitja, ja varsti hakkas seltsis kergekuulipilduja valangutega sadama soosse ka granaate, mis lõhkesid pehmel soopinnal tumeda mütsakuga ikka vähemalt 300–400 m luurajate selja taga. Kapten V. Raid uskus, et ilmselt on tegu Pärnus viimases hädas kokkukraabitud meestega. Sellise segaüksuse lahinguvõime on tühine ja see ei kujuta endast teab-mis ohtu! Ei ole usutav, et enamlased julgeksid tulla sood läbi kammima. Ilm oli kõrvetavalt kuum, keskpäevane päike küttis kapteni katmata pead (mütsi oli ta varjumisel peast võtnud). Mõttes kirus ta rahuaegset Eesti ohvitseri vormiriietust, mis oli lahingus ebaotstarbekas – mütsimärk ning vormikuue käistel kardpaelad ja riigivapp nende kohal hiilgasid eredas päikeses ja võisid vormikandjat kergesti demaskeerida. Seetõttu tuli käed hoolega mätaste vahel hoida. Kapten pani pea kätele – uni tikkus kangesti peale, sest viimastel päevadel oli uneaega jäänud napiks. Äkki ehmatas teda erksaks üle selja käiv tuline juga... Samas tuli teine kuulipildujavalang päris madalalt tema lähedale põõsastesse ja mätastesse. Läbi pea vilksas mõte: *kas on mind märgatud, kas poolunes ehk liigutasin ennast ja mu kardpaelad käistel välgatasid?* Järgmine kuulipildujavalang võib juba pealaest või seljast

sisse joosta. Nii rumalalt ei taha surra! Kui kuuli saada, siis juba rindu ja nagu sõjamehed ütlevad: *surra püsti oma saabastes!* Samas kostus ägedat tulistamist Timmkanali poolt. Nähtavasti olid enamlased asunud seal rünnakule. Hetkel oli kaptenil müts peas ja hüppas püsti, paremas käes 9 mm-line püstol *FN* ja vasakus 7,5 mm-line püstol *Walther*. Valju hüüdega *Nüüd peale, mehed, kõik korraga!* ja mõlemast püstolist tulistades tormas ta edasi. Samas viskus kapten mätaste vahele ja vahetas padrunipidemed, roomas mõned meetrid kõrvale ja piilus ettevaatlikult üle mätta punaste poole. Ja äkki oleks nagu ime sündinud: ühtki punast polnud enam näha! Kapten V. Raid tõusis püsti ja hüppas kõrgemale mättale, kuid äsja 40–50 m kaugusel olnud punased, nende kuulipilduja ja miinipilduja olid kadunud. Pinge oli äkki langenud: ühemeherünnak oli õnnestunud! Viletsa lahingumoraaliga vastane uskus, et kui kuldtriipudega ohvitser päris nende nina all järsku üles kargab, siis peab tal ka hulganisti mehi ligi olema. Luurepiilkonna mehed kogunesid kapteni juurde. Üks metsavend oli puudu. Tema oligi punaste tähelepanu sooserval endale tõmmanud. Peagi oli mees leitud. Ta oli kergesti jalast haavatud. Jalahaav seoti ja liiguti tagasi lõuna poole. Ikka veel kostis Timmkanali juurest ägedat kuulipildujate ja vintpüsside tulistamist. *Oleks pidanud saatma luurele mõne oma allohvitseridest, ja ise kohale jääma!* kahetses kapten. Metsavennad olid oma hommikusel positsioonil Rannametsa küla põhjaserval. Kapten V. Raidile selgitati hiljem: ennem kui piirivalvurid jõudsid *bensiinipomme* valmistada, olid punased tankettide toetusel peale tunginud. Metsavennad olid suutnud ainult lühikest aega tankette saatnud jalaväge tagasi hoida, ja pidid siis taanduma üle kanali. (657, lk 152–154).

Rannametsa mees **Mihhail Mäe** oli kaevanud oma krundil vastu riigimetsa piiri laia ja sügava kraavi, et ära juhtida Tolkuse rabast valguva liigvee. Sellest kraavist sai saatuse tahtel tankitõrjekraav. Üks tankett oli suundunud metsast alla küla poole, oli jäänud kraavi kinni ja ukerdas seal tükk aega. Lõpuks sai tankett kraavist tagurpidi välja. (93).

Tanketid sõitsid umbes 2 kilomeetrit eemal asuva üksiku talu juurde ja tulistasid selle põlema. Siis pöördusid nad põhja poole.

Niisugune põletamine andis punaste kombe kohaselt tunnistust sellest, et nad enam siia tagasi pöörduda ei kavatse. (657, lk 154).

Lõuna pool Timmkanalit süttisid Vene tanketi laskudest sepikoda ja kahe talu hooned. Enamlased olid süüdanud Timmakanalist põhja pool Rannametsa koolimaja ja 16 talu hooned. Nii hävisid 18 talu koos varaga, lautades sai otsa palju loomi. Rannametsa küla põles ja suitsusambad tõusid kõrgele vastu taevast. (93; 97; 103; 603).

Rannametsas sai 8. juulil haavata Mõrdlase talu perepoeg **Koit Murdlaine** (17) Saarde valla Mõrdlase talust. Ta suri 13. juulil Pärnu haiglas (Sillutise 6) kõhukelme põletiku tagajärjel. (760, lisa l 88; 768; 770). Koit Murdlaine on maetud EELK Saarde koguduse kalmistule (770). Veel said Rannametsa rindel 8. juulil haavata **Juhan Kõvatoomas**, **Heinrich Laas** ja **Juljus** (Julius) **Põld** (760, lisa l 89).

Kuna tanketid jäid Timmakanali taha, enamlaste rünnak takerdus ja vastane taandus taluhooneid põletades Pärnu poole.

Õunapuu talu peremees **Michail Simson** seletab (586, lk 44–47): *Olime Häädemeestel Arumetsa külas Mäe talu õuel, kui tuli teade – Rannametsa põleb... Silmapiir oli paksu suitsu täis. Alustasime kiirelt koduteed. Kolm kilomeetrit käinud, peatus äkki külgkorviga mootorratas, haubits* (tankitõrjekahur – H.L.) *järel. Sakslased sättisid kiirelt haubitsa põleva küla poole, mürsk taheti rauda suruda. Saksa sõduritele selgitati, et külas venelasi pole, ei ole vaja tulistada. Sakslased kinnitasid kahuri uuesti mootorratta järele sleppi ja sõitsid edasi...*

Jõudnud Mäele, suitsesid veel elumaja, lauda ja aida varemed... Kui hävitajad hooned olid süütanud, siirdusid nad edasi ja panid Mäeoru Mardi, Raatsiku Jaagu ja Sepa Mihkli ning Strandsoni hooned põlema... Koolimaja, ait, laut ja puukuur olid põlenud. Ennem põlemist tõmbasime... Allikas Valloga sini-must-valge lipu vardast alla. See oli öösel lipu vardasse heisanud. Vallo võttis lipu endaga kaasa... Meie rehekuur oli veel alles, kuid katuse alt tuli suitsu välja... Süütajad olid kolmest kohast süütanud. Õnneks põrand säält ei süttinud, ainult põles uksetendri ots vastu põran-

dat... Õnneks oli kaevul veel ämber alles ja veel üks vana ämber kuuri all. Appirutanud inimesed tõid kiiresti vee, valasid lakas leegi surnuks. Õunapuu talu oli varemetes. Lauta oli jäänud lõa otsas mullikas. See oli tules hukkunud... Vene tankett liikunud põhjapoolt jõe äärt mööda teedpidi Jõekäära talu suunas, mil tulistas Õunapuu talu hooned põlema. Siis tulistas Lepa Aleksandri hooned – uue plekkkatusega kahekordse elumaja, kus sai vaid 10 aastat elada, sigala, kanala, koos loomade ja kanadega, uue karjalauda, veised olid äraaetud. Sauna aknast oli granaat sisse visatud, mis lõhkus saunaahju. Hoone ei süttinud. Samal ajal põletati ka Jüri Milleri õlgkatusega maja, laut ja suitsusaun. Siis pöördunud tankett tagasi maanteele ja tulistanud Ülejõe kaldal Nikolai Jakobsoni väikese sepikoja põlema, teisi hooneid ei tulistanud. Jalaväelased põletasid talusid edasi. Põlema pandi Mätta Vladimiri (Jürgensoni renditalu õlgkatusega hooned), Kuusepõllu ja Hendrikson Simeoni õlgkatusega hooned... Mündi talu Maria, Sinor (Sinov) ja Aasa laastukatusega elamu põletati, lauta ja sauna ei süüdatud. Kuusepõllu talu ääremaal Simeoni õe väike elamu ja ühe lehma laut süüdati. Sealt edasi Al-der Siimani korralik elamu, koos hobuse talliga süüdati, laut, ait ja saun jäid terveks. Edasi järgnes Tõnis (lause poolik – H.L.) *... talu hävitamine. Kaks soldatit käsutasid Tõnise püssiga oma maja rehealuse juurde. Üks asetas püssi vanamehele ähvardavalt õlale ja teine tõmbas tikust tule – süütas ja kohe pooljoostes edasi Sakslaane, Herman Ehrnsteini hoonete peale. Samal ajal kaks meie meest – Avamere Vladimir ja ei mäleta, kes teine oli, kargasid Al-der Siimani rukkipõllust välja. Vladi tõmbas ämbri kaevust vett täis, jooksivad ja kustutasid leegi parajal momendil... Ehrensteini laut, kuigi oli kivihoone, põletati koos kolme veise ja seaga. Väike elamu jäi terveks. Siis süüdati Uuetoa, äsja saanud kivikatuse peale, korralik elamu. Uus karjalaut-tall ja saun jäid terveks. Samas kõrval tädipoja Alder Jürgensoni ennem sõja algust ehitatud hoone, tuba köök, karjalaut, viljapeksukuur ühe katuse all. Mere äärde põletajad ei siirdunud. Edasi 1 km, Muhu küla tee ääres Al-der Muruste uus elamu ja karjalaut põlesid maha. Kõigeviimati Peet Meriloo uus elamu süüdati viimasena. Siis pöördusid hävitajad tagasi maanteele, et edasi minna Võiste poole.*

Kapten V. Raid otsustas helistada Häädemeestelt Kilingi-Nõmmele, et sealt oma piirivalvurite lööksalk kohale käsutada ja vallutada siis koos metsavendadega Tahkuranna. Häädemeestel oli rahvas ikka veel paanikas – viimased põgenike hobuvoorid suundusid lõuna poole. Külavahel seisis kaks veoautot tuubil täis relvastatud läti kaitseliitlasi – nad tulnud vaatama, kas eestlastel on abi vaja! Kapten kinnitas, et abi on teretulnud: sõidame kohe Rannametsale, seal autodelt maha ja Tahkuranna peale. Aga lätlased olid juba kuulnud, et venelastel on tanke, neil ei ole tankivastaseid relvi ja nõnda paljakäsi ei taha nad tankide vastu minna. Kapten V. Raid selgitas, et mõned kerged tanketid pole kuigi ohtlikud ja nendest saab jagu bensiinipudelitega, kuid see jutt ei aidanud. Lätlastele seletati, et eestlastel on lahingumehi isegi küllalt, kuid napib relvi. Kui nad ei taha lahingusse tulla, siis andku oma relvad eestlastele. Selle jutu peale pöörasid lätlased oma autod ümber ja sõitsid Lätimaa poole tagasi. (657, lk 154; 760, l 42).

Sellal kui kapten V. Raid pidas Tahkuranna ründamise plaani, jõudis lipnik **Johann Ekbaum** relvalaadungiga Riiast tagasi. Kolmetonnine veoauto oli täis vintpüsse ja laskemoona. Autol oli ka käsigranaate ja mõned kergekuulipildujad. Auto ümber kogunes meestesumm. Käsk oli moodustada kindlatest meestest salk, kellele võiks relvad kätte anda. Kapteni poole pöördus üks meestest, tuntud hulljulge piiritusevedaja ja küsis, kas talle relv antakse. *Just niisuguseid mehi on meil praegu vaja!* ja kapten määras mehe salga ülemaks. Peagi oli tal moodustatud kahekümnemeheline rühm. Meestele anti kätte relvad ja laskemoon. (193; 657, lk 154). Enne keskpäeva tulid metsavennad tagasi Timmkanali joonele. (554, lk 304; 760, l 42).

Kapten saatis lipnik J. Ekbaumi ülejäänud relvalaadungiga Kilingi-Nõmmele ja sõitis ise Timmkanali juurde tagasi. Seal olid mehed kindlalt oma positsioonil. Teade sakslaste tulekust rõõmustas kõiki. Ja ei läinudki palju aega, kui traavis kohale hoburakendiga Saksa tankitõrjekahur. Kapten andis kahurimeeskonna ülemale, poisikeseohtu rõõmsameelsele leitnandile lühidalt ülevaate olukorrast, kogus oma piirivalvurid kokku, jättis metsavendadega jumalaga ja sõitis Kilingi-Nõmmele tagasi. (657, lk 154).

Tahkuranna lahing.

8. juuli keskpäeval jõudis Kilingi-Nõmmelt tulnud Saksa eelosa Uulu teeristile. Suurem osa sakslastest liikus Pärnu suunas, grupp mootorrattureid pöördus aga vasakule ja suundus Tahkuranna poole. Samal päeval ületas Saksa autokolonn Iklas Eesti-Läti piiri ja liikus edasi Pärnu suunas. Sakslaste mootorratturite eelsalk jõudis Rannametsa kella 1.30 paiku päeval. Saanud teada, et enamlasi enam Rannametsas ei ole ja nad taganevad hooneid põletades Pärnu poole, parandasid sakslased kibe-kiiresti külaelanike abiga Timmkanali silla katte ja mootorratturid kihutasid enamlastele järele. Umbes tund aega hiljem sõitis Rannametsa küla põletamisel osalenud vene tankett Võiste kaupluse juurest alla küla vahele. Samas jõudsid sakslased Võistesse (Rannametsast 15 km) ja tulistasid tanketi tankitõrjekahuri kahe mürsuga põlema.

Tahkuranna kiriku juures püüdsid enamlased organiseerida sakslastele vastupanu. Samal ajal jõudsid sinna ka Uulu poolt tulnud Saksa mootorratturid. Rannametsa lahingus osalenud enamlased piirati Tahkuranna kiriku juures sisse ja hävitati lühikeses lahingus. (555, lk 25; 603; 760, l 42).

Mõned enamlased pääsesid siiski põgenema, nende hulgas ka Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi Pärnumaa osakonna ülem, *nõukogude-vastase elemendi Pärnu maakonnast väljasaatmise maakonna kolmiku* esimees **Alfred Kikkas**. Nendel õnnestus sõita paadiga Valgeranda. Tahkuranna kiriku juures peetud lahingus langes 8. juulil 57 enamlast. Kui omakaitselased hiljem langenud hävituspataljonlaste dokumente uurisid, selgus, et tegu oli Sindi vabriku ja Keila komnoorte ning Pärnu miilitsate ja vangivalvuritega. Nende taskutest leiti põletatud taludest röövitud väärtesemeid. Vangi langes 8 meest (teistel andmetel võeti vangi kolm punaväelast). Vangid anti üle omakaitselastele. (93; 444; 554, lk 304; 586, lk 45; 603; 657, lk 154; 760, l 42).

8. juulil langes Häädemeeste vallas Võiste lahingus noor omakaitselane **Mihkel Joost** (19) Laiksaare valla Teaste talust. Ta on maetud Laiksaare koguduse kalmistule. (760, lisa, l 87; 770).

Kaks Orajõe meest, **Väljamäe** ja **Koks** ning üks Tahkuranna poiss märkasid, et salk punaväelasi tahab põgeneda Tahkuranna kaluri mootorpaadiga. Mootorit nad aga käima ei saanud ja asusid

aerutama. Metsavennad panid käima teise paadi mootori ja jõudsid peatselt põgenejatele järele. Venelasi oli 7 ja neil oli paadis kuulipilduja. Pärast lühikest tulevahetust andsid põgenejad ennast vangi. Nende paat võeti sleppi ja toodi Võiste all maale. Põgenikest oli kaks meest haavatud. Üks punaväelane oli oma vangistaja Väljamäe juures paar nädalat sulaseks, kuni kõik vene vangid kokku koguti. (178; 444).

N-leitnant **Elmar Toomingas** läks paarikümne mehega Soometsa kanti, et puhastada sealseid soid ja rabasid enamlastest. Oli neidki kes läksid koos sakslastega venelasi taga ajama. (178; 760, 142).

VI. Võõrvõimu vahetus Pärnumaal

1. Vereva võõrvõimu lõpp Pärnus

Oli teisipäev, 8. juuli. Päev tõotas tulla päikseline ja kuum. Inimesi liikus Pärnu tänavatel harvalt. Kõik oli nõnda nagu seni ja miski ei andnud tunnistust sellest, et punase võimu lõpp on nii lähedal... Veel hommikul levitasid enamlased linnas manifesti Eesti rahvale, milles kutsuti üles sissetungivale vaenlasele viimseni vastu panema. Samas uskusid punategelased juttu sellest, et sakslased on kaugele Düüna taha löödud. (154; 270; 369).

Nii istusid 8. juuli hommikul Pärnu võimumehed veel rahulikult oma töökohtadel ning Pärnu külje all, linnast 30 km lõuna pool alustasid hävituspataljonlased ja punaväelased taas rünnakut metsavendade positsioonidele Timmkanali juures. (645, lk 8). Siis tuli äkki kell 11 hommikul nagu välk selgest taevast maakonna täitevkomitee esimehele **Vladimir Reale** Kilingi-Nõmmelt ärev telefonikõne: sakslased tulevad – Saksa motoriseeritud üksused on Kilingi-Nõmmest läbi sõitnud ja liiguvad Pärnu poole. See teade vallandas Pärnus enamlaste hulgas paanika: nende teada ju sakslasi Eestis veel olla ei saanud. Pärnu maakonna täitevkomitee esimehe asetäitja **Robert Tähiste** andis oma asutuse töötajatele käsu minna koju. Kuna ringlesid jutud, et maavalitsuse hoone on mineeritud ja see lastakse nüüd kohe-kohe õhku, pages ametnikkond kibekähku ohtlikuks peetud hoonest. Majja jäänud võimurid asusid paanikas hävitama dokumente (hävitati täitevkomitee üldosakonna kogu 1941. aasta kirjavahetus) ja purustama seda, mis purustada andis. Märatseti otsekui metsloomad – lõhuti täitevkomitee telefoniaparaate, mõned kirjutusmasinad visati teiselt

korruselt aknast alla, purustati laearmatuure ja laualampe. Pärnumaa täitevkomitee esimees V. Rea oli löögiriistana kasutanud kirjapressi, mille nupp oli purunenud. Aega jäi aga hävitustööks vähe: Kilingi-Nõmmelt on ju Pärnu vaid kolmekümne kilomeetri ringis. Pagemisel kahmati kaasa veel mõned dokumendikaustad. (74; 154; 369).

Linna täitevkomitee oli juba enne sakslaste tulekut kolinud Rääma koolimajja. Sinna oli viidud ka kaasakahmatud dokumendikaustu, samuti kirjutusmasinaid. Loodeti, et rinne takerdub vastkaevatud kaitseliini või Pärnu jõe taha ja täitevkomitee asub tööle Räämas. Ent ei suudetud ennast veel uues kohas sissegi seda, kui sakslased olid juba linnas. (645, lk 8).

Kuidas toimus kohalike punaste võimumeeste pagemine Pärnust, sellest jutustab linna täitevkomitee autojuht (154): *See oli 8. juuli hommikupoolel umbes kella 10 ajal, kui sain korralduse viia autoga linna täitevkomiteest mitmesugust kantseleisisustust, nagu kirjutusmasinad jne., Ülejõele Rääma koolimaja juurde, kuhu linna täitevkomitee oli üle kolinud. Jõudsin sinna, ei lastud aga toodud asju koolimajja viia, vaid kästi oodata. Rääma koolimaja juures liikus linna täitevkomitee esimees Nessler ja teised täitevkomitee liikmed. Lõunapaiku sain punaste tegelaselt Andrelt käsu tuua oma asjad kodunt ja olla igaks juhuks valmis. Varsti ilmusid Rääma koolimajja maakonna täitevkomitee liikmed Reaga eesotsas ja parteitegelased. Kõik olid ärevil ja kõnelesid, et sakslased on saabumas ja et tuleb põgeneda. Umbes kella 2 ajal algaski sõit. Meie autodekaravan koosnes umbes 20-st autost. Suurem osa autosid oli kaseokstega moondatud. Peale linna ja maakonna täitevkomiteede liikmete ja parteitegelaste oli põgenejate hulgas ka venelasi, eesotsas sõjakomissar Filatoviga. Minu autos olid Andre, Rebane ja Sõber linna täitevkomiteest. Sõit läks mööda Rääma tänavat Tallinna maanteele ja sealt edasi Tallinna poole.*

Meiega kaasasõitnud punaarmeelased jäeti Nurme silla juurde maha. Meie sõitsime edasi Aresse. Sealt võeti Pärnuga telefonikõne. Küsimuse peale – kuidas olukord on? – vastati, et Pärnus lehvivad juba sini-must-valged lipud. See kohutas punaseid tegelasi seda-

võrd, et kihutati kohe edasi. Alles Pärnu-Jakobis tehti uuesti peatus. Siin kaaluti olukorda. Kord otsustati juba, et ainult naised sõidavad edasi, kuna mehed jäävad maha ja lähevad koos miilitsameestega sakslaste vastu. Sellest aga ei tulnud midagi välja, sest sõjakomissar Filatov oli oma autoga juba edasi kihutamas ja tõmbas teisi käega järele tulema. Nii kihutati peatamatult edasi Tallinna suunas. Osa autosid pöördus teel Rapla peale, et otse Narva kihutada. Ülejäänud autod jõudsid õhtul kella 10 ajal Nõmmele. Siit esialgu edasi Tallinna ei lastud. Tallinnast oli meile Nõmmele vastu sõitnud terve rida sõjaväevormis tegelasi, kes põgenejate jutustuse peale Pärnu olukorra kohta, vastasid, et pole Pärnus ühtki sakslast, sõitke aga kohe tagasi. Hiljem siiski lasti meid edasi Tallinna sõita, kus ööbisime Kadriorus lageda taeva all.

Järgmisel päeval said Pärnust põgenenud naised korralduse koguneda Ülemiste jaama, kust pidid edasi Venemaale sõitma. Mehed pidid Tallinna jääma. Osa sunniviisil kaasavõetud mehi oli juba ära hüpanud. Ka mul õnnestus see mõne päeva pärast. Varjasin ennast Tallinnas kuni sakslaste tulekuni, mille järele pääsesin uuesti kodulinna.

Hävituspataljonlane, EK(b)P Pärnumaa komitee kaadrite sektori juhataja ja hiljem Tarbijate Kooperatiivi Pärnu Maakondliku Liidu juhatuse esimees **Vello Eramaa** meenutab Pärnust pagemist (764, l 9; 766, lk 52): *Pataljoni staabis valitses täielik peataolek. Maakonna täitevkomitees oli sisustus ja telefoniaparaadid puruks pekstud. Kella kahe paiku algas Pärnust väljasõit. Enamik asutuste teenistujaid jäid linna, kuna neid ei hoiatatud. Viimaste seas oli mitmeid parteilasi (20 isiku ümber), kes teadmatuses jäid oma asutuse juurde. Parteisekretär Männikson sõitis linnast välja koos hävituspataljoniga. Üle jõe koondusid kokku hävituspataljon, parteikomitee, maakonna- ja linna täitevkomiteede inimesed ja militsionärid ühiseks ešeloniks. Sama ešeloniga lahkusid üheaegselt ka Punaarmee osad. Pärnu sild jäi õhku laskmata. Silla mineerimine ja õhkulaskmise korraldamine oli usaldatud linna täitevkomitee esimehele Nesslerile...*

Hävituspataljoni kuulipildurite rühma komandör kapten **Evald-Heinrich Laasi** täiendab pagemisjuttu (633, lk 76): *Kalevi*

tänav oli autosid täis kiilutud. Nende ümber sagis palju inimesi, valmistuti evakueerimiseks. Jätsime oma auto kolonni sappa... Kohe toodi meile hea kogus padrunikaste ja käsigranaate: meil tuli kaitsta kolonni lõpposa... Kolonnis oli vanu autosid. Mõned neist ei suutnud enam teekonda jätkata, nende koormad tuli jagada teistele. Tühjendatud masinad süüdati põlema. Nii märkisid meie marsruuti lisaks tolmule veel siin ja seal tõusvad mustad suitsusambad.

Nii kihutasid üle Suursilla Tallinna maanteele autod täitevkomiteelastega, parteitegelaste, punalindimeeste, miilitsameeste ja punaväelastega.

Pärnus levisid kuuldused, et punased tahavad enne pagemist Stalini hävituskäsu järgi linna põlema panna. Kuuldusi toestas Kilingi-Nõmme põletamine 6. juulil. Rahvas oli ärevil. (605, lk 112). Nendel kuuldustel oli tõepõhi all. Seda kinnitab EK(b)P Pärnumaa Komitee liige, teine sekretär **Villem Kuusik** (421; 764, l 81; 766, lk 118): *Meil oli kolm tonni bensiini. Eelmisel õhtul kõnelesin kellelegi punaväe leitnandile, kelle ülesandeks oli mahajäävate varade hävitamine, et see tuleks välja jagada linnast läbisõitvatele väeosadele. Ta aga arvas, et sellel pole mõtet. Tulevat lihtsalt viimasel minutil õhku lasta. Kuna see jäi aga sellele lubadusele vaatamata tegemata, laskis naftabaasi põletusaine tsisternist välja naftabaasi juhataja Tarm, hilinedes selle tõttu ka mõne minuti võrra linnast lahkumisega. Arvan, et ta tabati ja hukati.* Parteituusa sõnade järgi oli tal tõsiselt kahju, et Pärnu hävitusplaan nurja läks.

Saksa sõjaväekolonn läbis Pärnu lõunapoolse kaitsevööndi linna serval Raekülas, kus *kaitsetööd* olid veel täies hoos (421; 603; 645, lk 8). Selle kohta jutustab kaitsetööline: Sauga lennuvälja pommitamisele järgneva päeva hommikupoolik kulus *kaitsetöödel* vedelemiseks. Aeti niisama juttu maast ja merest. Umbes kella 2 ja 3 vahel päeval kuuldus äkki linnast plahvatusi ja nähti kerkimas suitsu. Levis kuuldus, et enamlased põletavad linna! Igaüks tahtis kiiresti-kiiresti linna rutata, kuid punaväe vahipost Siimu sillal ei lasknud kedagi läbi. Vähe aja pärast märgati linnas lehvimas Eesti lippe! Rahvahulk oli nagu marus! Hõisati, kallistati üksteist, loobiti mütse õhku, purustati limonaadipudeleid, sest killud pidid ju

õnne tooma. Läheduses oleva talu lipuvardasse tõmmati teab kust väljatoodud sinimustvalge. Lauldi hümni. Nüüd ei olnud enam pidamist ja rahvas valgus linna. Maha jäi Vana-Pärnu ülessongitud karjamaa ja okastraati igatsevate paljaste postide read. Tallermaa, kus viis päeva oli saginud tuhandeid inimesi, jäi tühjaks. Päikesest pruuniks põlenud nägudega kraavitöölised ja viiepäevase harjashabemega mehed vahtisid imestunud nägudega Saksa sõjaväe voolu. Usuti, et asiaadid ei tule siia enam kunagi tagasi. (153; 554, lk 301).

Keskpäeval, kella 1.45 ajal jahmatas inimesi ootamatu vaatepilt – linna sõitsid sisse esimesed Saksa mootor- ja jalgratturid, soomusmasinad ja autod. (270; 369; 645, lk 8). See oli Saksa 26. armeekorpuse väeosadest moodustatud eelüksus – *Hullerspergeri* (*Hullerspeieri*) grenaderid (603; 760, l 49). Sakslaste ilmumist ja nende edasiliikumist tähistasid lehvivad sinimustvalged lipud. Need tõusid lipuvarrastele ja hoonetele üksteise järel nõnda, et varsti oli kogu linn lipuehtes. Kust lipud nii ruttu võeti ja nii kiiresti heisati, jäi mõistatuseks. Inimesed nuuksusid pisarsilmi oma koduvärve taas lehvimas nähes. (645, lk 8; 760, l 49).

Sakslaste esimene kokkupõrge venelastega oli Raeküla männikus, siis Riia maantee alguses surnuaedade rajoonis. Enamlaste nõrk vastupanukatse suruti siin käigult maha. Osa enamlasi sai surma kuulide läbi, osa võeti vangi. Siis jõudsid sakslased põgenevate enamlaste kannul kesklinna ja Suursilla juurde. Veel oli tulevahetusi Vee tänaval, puuturul asuvate aitade vahel ja Ülejõel Tallinna maantee alguses. Lahingud olid lühikesed, sest saksa püstolkuulipilduja- ja kuulipildujatuli oli nii valus, et see murdis iga vastupanukatse. (46; 270; 369; 421; 603; 760, lk 49).

Umbes kell 2 päeval sõitis Sindi teeotsal Riia maantee kaudu Pärnusse sisenevasse Saksa sõjaväekolonni sisse veoauto Sindi hävituspataljonlastega, kes olid käsutatud Pärnusse. Sindi tekstiilivabriku kangur, ametiühinguaktivist ja hävituspataljonlane **Julius Seljamaa** jutustab (661, lk 61–62): *Minule on 8. juuli eriti traagiline. Viibisin sel päeval veoautoga Paikuse vallas ja varusin töölistele, kes Pustuskis, Põlendmaal ja Toris kindlustustöödel olid, toiduaineid... Sõitsime koormaga parajasti Sindi poole, kui meile jalg-*

rattaga vastu ruttas käskjalg... ja teatas, et Pärnust saadud korralduse kohaselt peame hiljemalt kell 14 maakonna hävituspataljoni staabis olema. Sõitsime Sinti ja seadsime auto teele asumiseks valmis. Autokastis võtsid istet meie rühma liikmed G. Kumm, A. Jürnas, J. Juhanson, D. Ivanov, A. Vessik, E. Kuller, R. Jõeveer, H. Tiidermann, R. Kurm, O. Oruste ja mina. Autojuhiks oli Asumets.

Lodja sillal peatas meid punaarmeelastest vahipost ja kontrollis dokumente. Seejärel jätkasime teekonda. Riia maanteel juhtus eksitus, mis maksis mu kaaslaste elu. Arvates, et ees liigub Punaarmee taanduv üksus, sõitis autojuht sõjaväelaste kolonni vahele. Alles nüüd märkasime oma eksitust. Olime hitlerlastele ise sülle jooksnud... „Halt! Halt!" hüüete saatel sihiti meile kümned automaadid. Meil kamandati käed üles, võeti relvad ära ja käsutati ükshaaval autost maha. Seejärel rivistati teeristil üles. Rivist jäeti välja Helene Tiiderman ja autojuht Asumets, kellel punast linti käevarrel ei olnud... Järgnes käsklus. Sõdurid rivistusid ja suunasid meie poole automaadid... Asi oli selge. Kui raksatasid esimesed korratud lasud ja relvade suudmeist sähvatav leek meie riideid põletas, kukkusin kraavitaolisse lohku. Jäin liikumatult lamama. Tundsin ainult üht: ma pole haavatud! Olin enne surmavat valangut maha kukkunud... Lamasin liikumatult surnute keskel. Käskluste järele eemaldusid rautatud saabaste rasked sammud. Siis käivitati autod ja hitlerlased sõitsid teeristilt minema. Avasin silmad. Kas kõik läksid ära? Kuidas põgenema pääseda? Ajasin ennast käpuli. Ümberringi oli vaikne. Kaaslased olid kõik surnud... Tuli üksi tasahilju edasi roomata... Põgenesin metsa.

Riia maanteel sakslaste kolonni sissesõitnud punaste varrukalintidega Sindi hävituspataljonlastest hukati 8. juulil **Dimitri Ivanov**, **Johann-Friedrich Johanson** (34), **Rein Jõevere** (37), **August-Georg Jürnas** (43), **Georg Kumm** (41), **Endel Kuller** (16), **Roman Kurm** (36), **Olev Oruste** (46) ja **Arnold Vessik** (17). (25; 662, lk 49, 51; 770). Sakslased lugesid need erariides mehed punasteks bandiitideks (603).

Saksa tanketi mürsust süttis Vee tänaval Puuturu ääres asuv NKVDlaste hoone (end Makarovi maja), kus majja jäänud punased

püüdsid sakslastele vastu hakata. Hoone tulistati põlema ja sellega oli vastupanukolle mõne minutiga likvideeritud. (603; 645, lk 8). Leekides majast kostusid plahvatused. Üks nendest oli niivõrd tugev, et purunesid lähikonnas majade aknaklaasid. Ent varsti oli tuletõrje kohal, et takistada tule levimist teistele hoonetele.* (154; 374; 421). Kui tulele piir pandi, võeti keldris kinni paarkümmend ennast sinna peitnud punaväelast. (603). Samas tänavanurgal lebas NKVD-vormis mehe laip, granaadiplahvatus oli tal rebinud puusast saadik jala. Elevandi tänaval oli 8 punaväelase laipa. (605, lk 113).

Pärnu Muuseumi juhataja **Elsbet Parek** jutustab (578, lk 50–52): *Muuseumi kolmekorruseline kivist hoone asus Elevandi tänaval. Meie teisel korrusel asetseva töötoa aknad olid vastu lagedat platsi, mis kandis Heinaturu nimetust ja mille vastasküljelt kulges mööda Vee tänav. Vee tänav oli tähtis liiklusmagistraal, kuna viis otse Suure silla juurde. Üle platsi... asetsesid Vee tänava ääres vana rootsi ajast põlvnev tollimaja ja selle kõrval kolmekorruseline kivist Makarovi maja, mille NKVD oli oma residentsiks võtnud. Seal askeldasid peamiselt väikesekasvulised, hästi tõmmud sinimütsimehed.*

Üks minu kaastöölistest kutsus mind aknale – tähelepanu äratasid üksteise järel silla poole kihutavad autod – nii veo- kui ka sõidumasinad – terve vooritäis rahvast ja kraami. Oma keldrikorruselt jooksis üles alati kõiketeadja kojamehe naine põrutavate uudiste tuhinaga: „Meie omad juba põgenevad! Näete, kuidas voorivad Tallinna poole! Sakslased jõudnud juba Raekülani!" Ja korraga – nagu mingi häire või märguande peale – olid tänavad täiesti tühjad – elavalt liiklemissoonelt Vee tänavalt olid kõik kadunud...

---

* Kui enamlased tahtsid Venemaale evakueerida Pärnu linna Vabatahtliku Tuletõrje Ühingu tuletõrjeautosid ja väärtuslikke kustutusvahendeid, leidsid nad eest tühja pritsikuuri mõne ajast ja arust pritsiga. Kõik muu oli aegsasti toimetatud varjule. Nende otsimiseks ei jäänud enam aega. Nii jäi Pärnu tuletõrje laastamata. Need kustutusvahendid läksid käiku juba sakslaste tulekul miilitsa- ja julgeolekuhoone kustutamisel Vee ja Kuninga tänaval, samuti siis, kui *punakotkad* tegid enamlastest vabanenud Pärnule oma pommirünnakuid. Ja jälle töötas tuletõrje ligimeste vara kaitsmisel oma iidse põhimõtte järgi – üks kõigi ja kõik ühe eest! (424).

Ma ei tea, kas möödus veerand tundi või rohkem selles pingelises atmosfääris, – kui saabus Puuturule esimene saksa soomusauto... Vahtisime alles, suu ja silmad pärani, Saksa soomusmasina kahuritoru, kui vastas asuvast NKVD-majast sellele tuli avati. Silmapilkselt suunas soomusauto oma kahuritoru selle hoone poole, pöördudes seljaga vastu muuseumi ja kivist linaaitade müüre. Kõmises esimene kahuripauk... Saksa kahur aina sülitas tuld Makarovi maja pihta. Sealt lasti nõrgemini vastu. Järsku käis vägev mürts, millest maa vappus, ja kõik meie kolmekordse hoone platsipoolsed aknaklaasid purunesid klirinal. Arvatavasti oli vastashoones mingi laskemoona tagavara plahvatanud, sest sealtki paistsid vaid tühjad aknaavad ja tõusis suitsu...

Lahing väljas oli lõppenud. Sakslased olid NKVD-hoone varemetelt kätte saanud viis sinimütsi-meest ja need linaaida müüri äärde maha lasknud.

Kuninga tänaval olid punased süüdanud oma kurikuulsa miilitsahoone. Miilitsahoone keldrisse oli lukustatud hulk arreteerituid, umbes 40 inimest. Need olid punaste timukate poolt oma viimastel võimupäevadel nii linnast kui maalt kokku toodud. Kuna põgeneda tuli ülepeakaela, siis ei jõudnud enamlased oma ohvreid mõrvata. Süüdati hoone ja jäeti vangid elusalt tuleroaks. Ähvardav hädaoht sai neile keldris selgeks siis, kui kuuldi pea kohal tule praksumist ja tunti suitsuhaisu. Siis püüti omal jõul kongiuksi lahti murda. Samas saabus abi väljastpoolt. Appirutanud linnarahvas ning tuletõrje päästis põlevast hoonest tulesurma määratud inimesed. (46; 154; 369; 603; 606, lk 71; 645, lk 8, 9).

Kuna enne pagemist ei suutnud enamlased miilitsamajas hävitada kõiki veriseid dokumente, siis pidi seda tegema tuli. Ent tuli ei jõudnud siiski kõiki asitõendeid tuhaks teha. Nii leiti tulekahjukohalt rusude alt Pärnumaal küüditamist ettevalmistanud kolmiku servadelt kõrbenud kaust küüditamisele määratud isikute nimekirjadega (nõukogudevastase elemendi Pärnu maakonnast väljasaatmise maakonnakolmiku koosolekute protokolliraamat) (369).

Kuna Suursild* oli jäänud terveks, võisid sakslased sellest takistamatult üle sõita. (645, lk 8).

Suursild oli ette valmistatud õhkimiseks – selle kessoonidesse oli paigutatud lennukipommid või meremiinid. Olid nii elektrisüüde kui ka süütekapslid süütenööriga. Ent sild jäi aga enamlaste paanilises põgenemises õhku laskmata ja sakslased said jõest peatamata üle. Ei ole teada, kas viga oli elektrikontaktis, miinide ehituses või juhtmeis. Teatakse, et Saksa mootorrattur oli kiskunud süütekapslist välja süütenööri. (154; 421; 527; 659, lk 14; 760, l 49). Läbinud Ülejõe linnaosa, tekkis sakslastel tulevahetus enamlastega Sauga lennuväljal, kus sõjasaagiks saadi kümmekond vigastatud lennukit (554, lk 301; 760, lk 49).

Esimesele Saksa eelüksusele järgnes umbes tund aega hiljem teine, mis oli ületanud Eesti piiri Ikla juures 8. juuli hommikul ning üle Häädemeeste ja Timmkanali lahinguvälja edasi liikunud (645, lk 8–9).

Esmapilgul tundus sakslaste tulek uskumatuna. Kui enne oli linn nagu välja surnud, siis nüüd olid tänavad äkki rahvast täis: oli arusaamatu, kust see rahvas välja ilmus. Puhkes vaimustustorm – Pärnu linn juubeldas. Ja kui linnas kerkisid esimesed sinimustvalged lipud, siis polnud rõõmujoovastusel piire – hõisati, karjuti, kallistati üksteist, lauldi, naerdi ja nuteti läbisegi – see oli esmapilk sakslaste saabumisest. *Põhja* võõrastemajas avas ärijuht einelauaruumis alkoholikapi ja jagas pärnakatele rõõmuliikudeks nii palju kui sealt jätkus (154; 421; 605, lk 114).

Saksa sõdurid olid tolmused ja janused. Nad külvati sõna otseses mõttes lilledega üle. Neile pakuti paberosse, samuti söödavat

---

* *Pärnu Suursilla ehitustöö algas 1936. aastal. Sild sai valmis paari aastaga. Suursilla pikkus kaldasammaste vahel oli 210 m (koos mullast ehitatud pealesõiduteega – 225 m), sõidutee laius – 6 m, kõnniteede laius väljaspool kaart – 2 m. Silla jõesambad rajati raudbetoonist kessoonidele. Üle Pärnu jõe oli neli võimsat raudbetoonkaart. Lippude ja vappidega kaunistatud Suursild avati lindi läbilõikamisega 6. novembril 1938. Avamistalitus algas kell 14.15. Kõneles Pärnu linna aukodanik, Eesti Vabariigi president Konstantin Päts:* ***Kuigi oleme väikerahvas, suudame korda saata suuri tegusid. Seda suurt ja kaunist ehitust avades meie mõistame, mis tähendab, kui üks rahvas on vaba ja iseseisev...*** *Vaimuliku talituse toimetasid praost August Grünberg ja ülempreester Johann Ümarik.* (588; 589).

ja joodavat. Igaüks püüdis midagi anda: kes pakkus piima, kes kanamune, kes maiustusi. Bliebernichti õllevabriku töölised ulatasid sakslastele nende läbisõiduteel oma autolt õlut ja limonaadi (154; 645, lk 9).

Elsbet Parek jätkab (578, lk 52–53): *Juba hakkas tänavaile ilmuma inimesi... Veel endisest ajast asetses Vee ja Malmö (Malmi) tänavate nurgal pagariäri. Sama nurga juures peatus teine sakslaste auto. Mehed olid sellest väljunud – lõbusad, paljaste peadega, üleskääritud käistega – nagu viibides sportlikul matkal ilusal suvisel ajal... Ainult et surmavad automaadid ja suured revolvrid olid kõigil mõnusa välimusega meestel käes. Nende ümber oli juba kogunenud inimesi, kes neid ründasid igasuguste küsimustega, millele nad lahkelt vastasid. Meil oli ju saksa keele oskus peaaegu üldine. Nurgapealsest pagariärist väljus üks naisterahvas suure plaaditäie värskete kookidega ja hakkas neid sakslastele pakkuma. Kõik tänasid viisakalt vastu võttes... Ruttasin kodu poole. Paljudel majadest olid välja ilmunud endised rahvuslikud trikoloorid. Miilitsahoone Kuninga ja Vee tänava nurgal suitses...*

Ka Saksa sõdurid suhtusid eestlastesse ilmse poolehoiuga. Nii kirjutas rindeleht *Die Front* (42): *Tarvitseb vaid näha... Eesti vooremaastikku, tarvitseb vaid silmal ja meeleolul end mõjustada lasta tumeroheliste metsade suvisest ilust, mis hoovad kristallistest järvedest, kenadest küladest, tarvitseb vaid näha meeldivalt ja korralikult rõivastatud inimesi, nobedat talunoorikut, kelle hoogsa vikatilöögi ees langevad esimesed valminud kõrred, sinisilmalist ja valkjapealist koolipoissi... tarvitseb seda kõike näha, et teada: kõik see on põhjamaine elu. Siin, Kesk-Euroopa viimase värava juures Ida-Euroopasse, moodustab Eesti kantsi, mis on suutnud end kaitsta sajandipikkuses võitluses mitmesuguste idapoolsete voolude vastu... Üks aasta bolševismi pole suutnud Eesti palet ära moonutada.*

Leiame jälle kontakti inimestega, kes oma kultuuriavaldustes on meile lähedased. See on ehtne põhjatüüp, mis siin domineerib ja maa palet ilmestab... See pole aga üksi inimene ja teda ümbritsev maastik, mis meile kodumaad meenutab, vaid ka selle inimese kultuurilises mõtlemisviisis, ta igapäevases töös ja talituses, ta argielus aimame mingit sugulust tema ja meie vahel...

Kusagilt oli välja ilmunud Eesti politseivormis mees. Ta haarati vaimustustulvas kätele ja loobiti õhku. Sama juhtus ka Eesti ohvitseriga, kes oli ilmunud rahva sekka Eesti sõjaväevormis. (154; 369; 605, lk 113).

Politseiteenistusest 1940. aasta sügisel vallandatud politseikordnik, kes oli töötanud uksehoidjana *Põhja* võõrastemajas, jutustab (653, lk 156–157): *Juuli esimestel päevadel haaras kohalikke punaseid ja punaväe juhte üldine paanika koos verise terroriga kohalike elanike kallal. Samal ajal püüti inimesi „rahustada" igal viisil. Korduvalt teatati, et sakslaste edukas edasiliikumine olevat Riia lähikonnas peatatud ja algamas olevat nende tagasilöömine. Mingit ohtu polevat üldse karta ja kes sakslaste tulekust midagi räägib, on provokaator ja rahvavaenlane...*

Ööl vastu 8. juulit olin tavalise korra järgi võõrastemaja juures ametis ja midagi erilist polnud märgata. Siirdusin siis hommikul koju puhkama. Vaevalt sain aga einetada ja pisut istuda, kui kesklinna poolt oli äkki kuulda paar tugevat plahvatust. Välja rutates nägin silla kandist tõusvat musti suitsusambaid... Tõmbasin nüüd kähku jälle kuue selga ja hakkasin kesklinna poole astuma.

Jõudnud Aia tänavale, kohtasin seal restoran „Centrali" uksehoidjat, kes oli hea tuttav. Peatasin tema ja kuulsin suure uudisena, et sakslased olevat juba linna sisse tunginud...

Ruttasin edasi. Miilitsamaja juurde jõudes ilmnes, et see põles suurtes leekides. Kuigi tuletõrje oli juba kohal ja katsus sellele piiri panna, ei õnnestunud see ometi ja maja põleski maha. Hukkuvast hoonest suudeti siiski päästa 32 inimest, kes olid alles viimastel päevadel arreteeritud ja peeti nüüd arestikambrites kinni. Nende seas olid mitmed mu head tuttavad ja paar endist kaasteenijat...

Liikusin sealt edasi silla poole. Elevandi tänavas, mille ääres puuturg, nägin kivisillutisel lamamas 8 punasõduri laipa. Nende püssid olid puruks pekstud (sakslased tavatsesid vene vintpüssi vastu maad või kivi laekaelast katki lüüa – H.L.) *ja vedelesid nende kõrval. Puuturu tagaosas asuv suur kivimaja, kus oli asunud Pärnu NKVD asutus, oli samuti leekides. Nagu kohalviibijad teadsid rääkida, oli sealt tulistatud sakslasi. Kui siis saksa tankett kohale jõudis, hakanud see omakorda hoonet tulistama ja süüdanud selle ka põlema. Kui viibisin seal lähikonnas, oli kuulda hoo-*

nest mitmeid plahvatusi. Üks neist oli koguni sedavõrd tugev, et purustas läheduses asuvatel majadel suure osa akendest. Samal ajal võis hoone katusel ringi jooksmas näha punasõduri vormis mehi. Neil polnud pääsu kuskile... Hiljem, kui tuletõrje oli leekidele juba piiri pannud, leiti hoone alt keldrist 20 punasõdurit, kes olid sinna varju jooksnud.

Silm tabas juba mitmetel majadel sini-must-valgeid lippe lehvimas. Samas tulid vastu kaks endist kaasametnikku, kes olid jõudnud selga tõmmata politseiniku mundri. Neid nähes hakkas rahvas juubeldama ja mehed pilluti õhku. Kuuldus hõikeid – elagu Eesti politsei.

Kalevi tänava suunas liikudes tuli mulle vastu tuntumaid Pärnu punategelasi-terroriste Palu. Ta oli särgiväel ja käed üleval. Seljataga liikus aga saksa sõdur püstolkuulipildujaga. Läksin nüüd Kalevi tänavale, kus kohtasin mitme tuttavaga, kes olid näinud pealt Palu tabamist. Ta oli tulnud postkontori juurde peerud ja bensiinipudel kaasas, et postkontorit põlema süüdata... Kuid sakslased olid juba seal ees ja võtsid süütaja kinni, misjärel tegid ka lühikese otsuse.

Linna parki käidava puiestee äärde oli punaste ajal maetud nende punaste jäänused, kes 1. dets. 1924. a. mässukatse järel olid maha lastud. Nende jäänused olid metsa alt, kus toimus mahalaskmine, üles otsitud ja sinna üle toodud. Selle matusepaiga tähistamiseks oli punaste ajal püstitatud sellele kohale kõrge puust torn, umbes obeliski taoline. See oli tumehalli värvi ja tipus suur viisnurk. Sees aga põles alaliselt tuli. Kui ma õhtul sealt mööda sammusin, oli see obelisk juba maha põletatud. Nagu mu tuttav, kes oli seda põletamist pealt näinud, teadis jutustada, oli selle teostanud keegi kehvalt riietatud vanem mees. Ta oli varsti pärast sakslaste saabumist ilmunud obeliski juurde, asetanud selle ümber kuivi puutükke ja tahtnud need põlema süüdata, kui kohale jõudnud keegi saksa ohvitser. Ta oli kutsunud vanamehe kõrvale ja teinud siis oma fotoaparaadiga obeliskist mõned ülesvõtted. Kui see sooritatud, käskinud mehel oma tegevust jätkata. Otsemaid tõmmanud see ka tikust tuld ja kuiv puu võtnud kiirelt tuld. Lühikese ajaga oli kogu obelisk maani maha põlenud ja seda punaste pühapaika tähistas nüüd vaid väike tuhahunnik.

Peaaegu obeliski vastas üle tänava lamas kaks langenud saksa sõdurit. Kaaslaste poolt maeti nad samasse ja kohalikud elanikud tõid haudadele suurel hulgal lilli. Mõni aeg hiljem maeti nad ümber Pärnu luteriusu kalmistule, kuhu koondati hiljem kõik Pärnumaa piires langenud saksa sõdurid, nii et lõpuks oli seal üsna arvukalt kalmukünkaid. See sakslaste kalmistu asus otse Vabadussõjas langenud eesti sõdurite kalmistu kõrval.

Pärnu linnapea **Arthur Peetre*** kirjeldab sakslaste tulekut (91; 304): *Meie oleme külm põhjamaa rahvas. Meile on võõrad tormilised meeleavaldused. Aga seda jõulisemad ja siiramad on meie tundeavaldused, kui neid juba kord välja kutsutakse. Kui peale 14. juunit 1941 Moskva võimumeeste käsilaste poolt alustatud ajujaht süütutele inimestele ja põhjakihist moodustatud hävituspataljonide verepulmad haripunktil olid – ja siis 8. juulil saksa soomusüksuste kiire ja tugeva üllatusrünnakuga Pärnus enamlaste võim langes, vallandusid meie tunded spontaanseks tormiliseks juubelduseks. Veel keset lahingukära tõusid vardaisse vabadusesümbolina sini-must-valged lipud, tihedad rahvamassid palistasid tänavaid, kus veeresid läbi saksa sangarlikud soomusüksused. Lilled ja spontaansed juubeldused saatsid neid... Nii mäletame meie möödunud aasta 8. juulit...*

Sakslased olid koondanud *Põhja* võõrastemaja lähedal asuvale turuplatsile Pärnu vallutamisel vangivõetud punaväelased. Vange valvasid kaks Saksa sõdurit. Punaväelaste ümber kogunes suur rahvahulk, kes hurjutas ja ähvardas vihahoos neid kividega. Sakslased astusid vahele ja tõrjusid vihaseid pärnakaid tagasi. (605, lk 114).

Linnas hävitati punase okupatsiooni jälgi: rebiti maha punaseid loosungeid, Stalini ja Lenini pilte ja punaseid plakateid. *Põhja* võõrastemajas olid töötajad õhinal hävitamas *punast nurka*, oma

---

* **Arthur** (Artur) **Peetre** (14.09.1907–01.04.1989 Lundis) õppis Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas, lõpetas ülikooli *cum laude* ja oli Pärnus vandeadvokaat. Punaste võimu ajal heideti ta advokatuurist välja. Kui algas sõda, varjas ta ennast oma maja pööningul. Linnapea ametit pidas A. Peetre vaid vähe üle aasta (12.07.1941–29.09.1942), kuna sattus Saksa okupatsioonivõimudega vastuollu. 1944. aastal mobiliseeriti ta Saksa sõjaväkke. Kui Idarinne murdus, põgenes A. Peetre Rootsi (518).

viha enamlaste vastu kallati välja ka Stalini tohutusuure pildi purustamisel. Teisal lõhuti kisa ja kära saatel nõukogude asutuste nimesilte. (154; 605, lk 114).

Pärnu hõivamisega tuldi toime tunni ajaga.

Lahingus Pärnu pärast langes kaks Saksa soomusgrenaderi (645, lk 9). Enamlaste kaotused olid Pärnu linnas ja Sauga lennuväljal toimunud tulevahetustes surnutena 40–50 meest, vangi võeti üle saja punaväelase, miilitsamehe ja muu enamlase. (554, lk 301; 760, l 49).

8. juuli õhtupoolik kadus kui linnulennus. Mööda Kalevi tänavat lainetas rahvas kogu aeg edasi-tagasi. Pidevalt saabuvaid Saksa väeüksusi võeti vastu lakkamatu juubeldamisega. Veel hilja õhtul elasid tänavad. Siin-seal kostus lahtistest akendest Eesti hümni laulmist. Ei kardetud ka aeg-ajalt tänavanurkadel ja majade vahel puhkenud lühikesi tulevahetusi. Rõõmus elevus pani unustama ettevaatuse. Oli juba tublisti üle keskööd, kui pikkamööda linn rahunes. (154; 369; 421; 615, lk 113).

8. juuli õhtu eel oli kuulda vene lennukitele iseloomulikku mootorilärmi: Pärnu kohal tiirlesid *punakotkad.* Linnale poetati mõned pommid, mis aga teab-mis kahju ei põhjustanud: pommid kukkusid supelrajooni ja paar hoonet said kergelt viga. (760, l 50). Inimesed tunglesid uudistades akendel. Saksa õhutõrje oli äge. Tõrjetuli hajutas vaenlase lennukid ning tõrjus õhurünnaku sellise otsustavuse ja kiiruga, et pärnakad võisid 8. juulil heita rahulikult puhkama – enamlaste õhurünnakuid pole vaja karta! See oli enamlaste esimene õhurünnak... (154; 353; 523).

2. Omakaitse ja politsei moodustamine ning omavalitsuse korraldamine

8. juuli keskpäeval oli Pärnus käsil Omakaitse moodustamine (352). Juba kell 2.30 ruttas kesklinnas Kaitseliidu Pärnu maleva staabihoone juurde (Kalevi 40) mehi, kellel oli vaid üks soov – *antagu neile relvad!* Samal ajal kogunes kaitseliitlasi ja endisi sõjaväelasi, kes olid kuulunud nõukogude okupatsiooni ajal organi-

seeritud vastupanugruppi (kapten **Veljo Teder***, n-leitnant **Elmar Orav**, **Jaan Pukits** jmt), varema kokkuleppe kohaselt Riia tänaval asuva Põllumajanduse Ühisuse abikaupluse juurde. Kuna Kaitseliidu staabi ruumid olid Omakaitse jaoks sobivamad, kolisid ka Riia tänavale tulnud mehed üle Kaitseliidu Pärnu maleva staabihoonesse. (760, l 11).

Kella 4 paiku käis Kaitseliidu Pärnu maleva staabis Omakaitsesse astujate registreerimine. Staabiruumid otse kihasid meestest. Tuli ette, et Omakaitse liikmeks tahtis saada mõnigi enamlaste võimu ajal ennast määrinud mees, kes nüüd ruttas *värvi muutma*. Neid ei vajatud. Vastloodud Omakaitsel oli vaja relvi. Neid koguti linnas langenud punaväelaste juurest ja saadi kinnivõetud punaväelastelt. Samuti leiti hulk vintpüsse NKVD pesast – *Makarovi maja* keldrist. Nii korjati 8. juulil päeva jooksul kokku 50–60 vintpüssi. (760, l 34). Relvad jagati vastsetele omakaitselastele. Mehi tuli üha juurde. Õhtuks oli Omakaitsesse astujaid koos juba 300 ümber. Osa neist rakendati kohe töhe: moodustati kiirustamisi linnas vahiteenistuseks vajalikud patrullimeeskonnad. Samuti tuli korraldada vangivõetud punaväelaste ja teiste enamlaste valvet ja toitmist. (154; 353).

Tänavailt oli kuulda veel ikka rõõmu- ja tervitushõiskeid linnast läbi Märjamaa suunas pidevalt voorivatele üleni tolmustele Saksa sõduritele. (353).

Kõrgematest ohvitseridest olid Kaitseliidu staabihoones kolonel **Viktor-Johannes Koern**** VR II/3, kapten **Hendrik Tomson***** ,

---

* 20. Eesti diviisi 46. rügemendi 1. pataljoni ülem kapten **Veljo Teder** (22.02.1904–01.02.1945) langes Saksamaal Wolfgrundis. (550, lk 62; 559, lk 461; 567, lk 216; 599, lk 32).

** Kolonel **Viktor-Johannes Koern** VR II/3 (23.05.1892 Tartumaal Puurmani vallas) oli pärast Vabadussõda 1934–1936 5. üksiku jalaväepataljoni ülem Rakveres ja 1936–1939 sügiseni 1. jalaväerügemendi ülem (617, lk 18, 23). 1939. aastal juhtis kolonel V.-J. Koern Narva sõjaväeringkonda. Tema naine ja poeg küüditati Narvast (568, lk 456). Tütar Liidia pääses küüditamisest. Kolonel V.-J. Koern langes 19.07.1941 Audru lahingus. (11; 447).

*** Kapten **Hendrik Tomson** (30.04.1892) võttis Vabadussõjast osa rühmaülemana ning teenis hiljem 9. Üksikus Jalaväepataljonis rühma- ja kompaniiülemana. 1938. aastal arvati ta reservi. Ta oli üks esimestest Eesti ohvitseridest, kes astus Pärnus loodavasse Omakaitsesse. Kapten H. Tomson oli Pärnumaa Omakaitse patül. (101).

kapten **Heinrich-August Kubu*** VR II/3 ja kapten **Veljo Teder**. (600, lk 28, 29).

Kolonel **Viktor-Johannes Koern** kui kõrgemas auastmes ohvitser võttis omakaitselaste toetusel vastloodud Omakaitse juhtimise enda peale. Staabi koosseisus valis ta oma abideks operatiivalal kapten **Veljo Tedre**, poliitilistes küsimustes kapten **Heinrich-August Kubu** ja majandusalal kapten **Hendrik Tomsoni**. Käsundusohvitseriks sai n-leitnant **Vladimir Kukk**. Järgmisel päeval ilmus staapi kapten **August Orgusaar****. Kolonel V.-J. Koern määras ta Omakaitse staabiülemaks. Vangilaagri ülemaks nimetati asp seers **M. Jüris**. Sakslastega pidid sidet pidama kolonel Viktor-Johannes Koern ise ja kapten Veljo Teder. (760, l 33).

Linnas sebis veel ringi põgenemisel teistest mahajäänud kohalikke kommuniste ning erariided selga tõmmanud miilitsamehi ja punakomandöre (353).

Omakaitse hoone ees oli relvastatud valvepost. Samuti võttis Omakaitse oma kaitse alla linna- ja maavalitsuse hooned ning teised tähtsamad asutused. Omakaitse poolt vahistatud isikud koondati endise Schmidti laevakontori keldrikorrusele Pühavaimu tänaval. (760, l 34).

EK(b)P Pärnumaa Komitee kaubandus- ja transpordiosakonna juhataja ja hävituspataljonlane **August Tiidre**, kes oli langenud rumalasti teel Velistest Järvakanti sakslaste kätte, teab (669, lk 674): *Kinnipeetud toimetati Rannahotelli keldrisse, Betti aita ja Sillutise tänava vanglasse.*

---

* Kapten **Heinrich-August Kubu** VR II/3 (07.08.1893–25.11.1979 Kungälvis) (600, lk 29) oli Vabadusristi vendade Pärnu osakonna juhatuse liige (esimees – major Paul-August Lilleleht). (497).

** **August Orgusaar** (04.12.1891–11.10.1966 Norra, Bergen) (599, lk 22) (Kotkaristi V kl) sündis Viljandimaal Võisiku valla taluperes. 1918. aastal astus ta vabatahtlikuna Eesti rahvaväkke. Peale sõjakooli lõpetamist võitles lipnik A. Orgusaar Marienburi lähistel ja Narva all. Alates 1923. aastast teenis ta Piirvalves ning oli Piirivalve rajooniülem Valgas, hiljem Mõisakülas ja Virtsus. 1939. aastal siirdus kapten A. Orgusaar pensionile. Enamlaste ajal töötas ta 1941. aasta märtsikuu lõpust kuni Pärnu enamlastest vabastamiseni Pärnu linna EHT asjaajajana. 9. juulist kuni 13. augustini 1941 oli kapten A. Orgusaar Pärnu Omakaitse staabiülem. 13. augustil määrati ta Pärnu saksa komandandi poolt Pärnu-Viljandi prefektiks. (371; 674, lk 573).

8. juulil avaldas Omakaitse juht kolonel **Viktor-Johannes Koern** enamlastest vabanemise puhul üleskutse Pärnu elanikele. Üleskutse kleebiti üles kuulutustulpadele, tänavanurkadele ja plankudele. (370; 682; 760, l 33):

Eesti mehed ja naised!

Pärnu rahvas!

Jälle tohime olla eestlased! Aasta aega jutlustati meile mingit imeusku ja nõiaväge, mis pidi meie elu ühe hoobiga paradiisiks muutma. Missugune see „paradiis" tegelikult oli, seda võisime kõige selgemini viimastel nädalatel läbi elada. Ükski meist ei võinud õhtul enam rahuliku südamega magama heita, keegi meist ei võinud teada ega kindel olla, kas teda öösel mitte voodist välja ei kista ega seina äärde ei seata või kusagile tundmatutesse viletsustesse ei veeta. See oli see „paradiis" tegelikult, mida Moskvas asuvad „hommikumaatargad" juhtisid...

Nüüd võime jälle rahulikult elama hakata. Kõik see, mis meie viimastel nädalatel oleme läbi elama pidanud, on kui painajalik unenägu möödas. Meie oleme päästetud kõige metsikumast vennatapust, mida juhtisid väljasttulnud verejanust hullunud asiaadid.

Nüüd peame oma elu uuesti korraldama. Palju on purustatud ja hävitatud meie senisest elukorraldusest. Nüüd peame seda kõike hakkama parandama. See kõik asetab meie kodanikele suuri kohustusi. Meie ei tohi unustada, et praegu on ikkagi erakorraline ajajärk, et sõda kestab edasi. Ja iseendast mõistetav on, et meie peame ka ohvreid tooma oma isikliku elu mugavuste arvel. Aga pärast läbielatud kannatusi peaks see kõik meile kerge olema...

Kodanikud! Nüüd, kus asume jälle eestlastena oma elu korraldama, on meie kõigi kohus olla ka tõsised eestlased selle sõna õiges mõttes. Meie peame näitama, et meie ei ole ilmaaegu kakskümmend kaks aastat vaba rahvana elanud. Näitame üles kultuurrahvale omast distsiplineeritust, kohusetunnet ja külma verd. Mitte mingisuguseid närvitsemisi ega korrarikkumisi! Mitte mingisuguseid omavahelisi arveteõiendamisi! Ärgem unustagem, et meie kõik oleme ikkagi eestlased. Seepärast suutkem unustada ja alla suruda nii mõnigi keelel kibelev terav sõna nende vastu, kes on ennast lasknud pimestada möödunud aasta jooksul.

Linnas võtavad korrapidamise endi kätte eesti omakaitse organisatsiooni liikmed, kes kannavad valget sidet vasakul varrukal. Nende korraldusi tuleb samuti täita, kui siinviibivate saksa sõjaväelaste omi. Ühtlasi peavad kodanikud Omakaitset selles töös kõigiti aitama.

Üldiselt olgu teadmiseks, et liikumine öösel kella 10–5 on ilma lubadeta keelatud. Kõigil kodanikel, kes ei ole Omakaitse liikmed, ilmuda homme harilikul ajal oma töösse.

Kodanikud! Asugem igaüks rahulikult ja kohusetundlikult oma igapäevase töö juurde. Meie elu on jälle kindlates kätes.

Pärnus, 8. juulil 1941. a.

8. juuli õhtuks oli organiseeritud ka Omakaitse sadama ja rannavalve üksus, kuhu kogunesid paljud merekaitseliitlased. Selle üksuse eesotsas olid **Elmar Püss** ja **Joh. Hansen**. Sadama ja rannavalve üksust rakendati sadama ja muulide kandis. Seal tabati muulide vahelt paatkond enamlasi, kes üritasid Pärnust mere kaudu põgeneda. Tegevust alustas Omakaitse transpordiüksus eesotsas Kaitseliidu pealikud **Joh. Petri** ja **I. Laurits**. Transpordiüksus koondas enda kätte sõidu- ja veoautod, samuti paar enamlaste poolt mahajäetud tanketti, mille olid remontinud omakaitselased linna töökodades. Hiljem võtsid sakslased need tanketid Omakaitselt ära. (760, l 34).

Ööseks saadeti üle linna välja tugevdatud patrullid, Omakaitse staabi juures oli varus omakaitselaste rühm. (760, l 34).

9. juulil moodustati kodanliku õhukaitse alal õhukaitse üksus (ülemad lipnik **R. Avaro** ja kprl **A. Pärtel**). Omakaitselaste toitlustamisel ja esmaabi töödel olid tegevad endised Naiskodukaitse liikmed **Olga Jannsen-Hargla** ja **M. Sutti** eestvõttel. (591, lk 51; 760, l 34).

9. juulil hakati omakaitselasi kandma Omakaitse nimekirjadesse ning moodustama meestest laskurkompaniisid ja raskekuulipilduja (RK) rühma. Kolonel V.-J. Koern kavatses formeerida Omakaitse pataljoni koos tarvilike eriüksuste ja Omakaitse ambulantsiga. Ta määras laskurkompaniide ülemad ja rühmaülemad, kes pidid ise oma allüksused formeerima. Pataljoni formeerimist takistas aga asjaolu, et mehed ei olnud kasarmeeritud (selleks

puudusid ka võimalused). Kuigi omakaitselased kanti nimekirjade järgi ühte või teise allüksusesse, ei olnud neid taolises koosseisus võimalik välja saata. Kujunes nii, et omakaitselased olid Omakaitse hoones üksteise alla ja kohal oli vast korraga ainult kolmandik meestest, üks ühest, teine teisest rühmast. Kui oli vaja mehi välja saata haarangule, siis käsutati vajalik hulk mehi välja, küsimata sellest, millisest kompaniist või rühmast keegi oli. Meestega läks kaasa mõni kohalolnud kompanii- või rühmaülem. (760, lk 35).

Moodustati Omakaitse löögirühmad. Neid juhtisid nooremad reservohvitserid, Kaitseliidu pealikud ja kaadriallohvitserid (nt n-leitnant **Elmar Orav**, lipnik **Arvo Leetma**, lipnik **Ott Alasalu**, ohv aset **Juko-Johannes Karjel***, veebel **Ain Mänd**, seers. **Edmund-Johannes Kuusik**** jt). Löögirühmad tegutsesid Pärnu ümbruses ja kaugemalgi kuni Eesti vabastamiseni enamlastest. (760, l 34). Kuigi meeste vanus oli kirju ja paljud neist polnud saanud sõjalist väljaõpet, oli nende võitlusmoraal vaatamata viletsatele relvadele kõrge.

Pärnumaa lõunapoolsetest juba enamlastest vabastatud valdadest tuli teateid, et punaväelaste, miilitsate ja hävituspataljonlaste riismeid hulgub metsakülades jõukudena ringi. Nad rüüstavad talusid, tapavad taludesse kodu hoidma jäetud vanureid ja sõja eest metsas varju otsinud inimesi. Appikutsed sundisid kiirustama Omakaitse organiseerimisega. Nappis relvi ja laskemoona. Mehi aga, kes olid valmis võitlema, oli küllaga. Peagi nähti Pärnu täna-

---

* **Juko-Johannes** (Johan) **Karjel** VR II/3 (17.10.1895 Tõstamaa vald – 11.08.1944) oli Vabadussõjas 6. jalaväepolgu jalamaakuulajate-komando ülem. Vapruse eest ülendati 1919. aastal ta ohvitseri asetäitjaks. Pärast Vabadussõda teenis Juko-Johannes Karjel kuni 1929. aastani piirivalves kordoniülemana. (558, lk 140–141; 600, lk 40).

6. Piirikaitserügemendi kompül leitnant Juko-Johannes Karjel langes Eesti kaitselahingutes Permisküla saarel (567, lk 70).

** **Edmund-Johannes Kuusik** (30.11.1904) arreteeriti Are vallas 10.01.1946 ja anti pärast tribunali poolt mõistetud 10-aastase karistuse kandmist uuesti kohtu alla. Eesti NSV Ülemkohtu surmaotsus 06.03.1962 Pärnus viidi täide 14.01.1963. Teda süüdistati omakaitselasena osavõtus vangide hukkamisest. (118; 119; 399; 584, lk 204)

vatel Omakaitse veo- ja sõiduautosid. Juba 9. juulil saadeti maale haarangutele vastloodud Omakaitse üksusi. (154; 353).

Et alaline valve- ja vahiteenistus linnas nõudis hulga mehi, kes oleksid pidevalt kohal, hakati moodustama nn vahirühma (n-leitnant **Boris Kangro**). Hiljem see rühm kasarmeeriti ja muudeti palgaliseks. Sellest sai Omakaitse palgaline kompanii. (760, l 35).

9. juuli varahommik oli päikesepaisteline. Omakaitse staabi hoone juures sagisid ja askeldasid omakaitselased. Moodustati *puhastusmeeskondi* linna ümbruse *läbikammimiseks.* Haarangute eesmärk oli tabada ringihulkuvaid enamlasi. (353).

Vaja oli saata mehi Saugale. Üks-kaks-kolm oli meeskond koos, varrukale kinnitati valge käeside, relvad-laskemoon paigutati autole ja sõit läks Sauga lennuväljale Pärli mõisa. Veoauto peatus mõisahoone ees. Mõisaõu ja park oli täis enamlaste träni – kuuskede alla oli kuhjatud mitukümmend laskemoonakasti. Sinna oli enamlastest maha jäänud ka bensiinivaate. Maas vedeles punaväelaste pilotkasid, pükse-kimnastjorkaid ja muud pudi-padi. Kõikjal oli näha õuel vedelemas segitallatud punast kihutuskirjandust. Kiirel pagemisel oli kraavi lükatud enamlaste väliköök. Mõisahoone uksed-aknad olid pärani lahti, ruumides oli selline roppus ja segadus, et neid ei saanud küll kuidagi pidada inimeste eilseks eluasemeks. (353). Mõisahoone oli alles eile veel olnud *uljaste punakotkaste kodu,* aga nende eluaseme järgi otsustades oli tegu olnud metsinimestega.

Omakaitselased laadisid veoautole kogutud laskemoona, punaväelaste kiivrid, katelokid, seljakotid jne. Ja mis kõige tähtsam – mõisast leiti ka töökorras *maksim*-raskekuulipilduja. Noored omakaitselased olid valmis varustuse kogumishasardis vinnama veoautole ka kahte suurt *Molotovi pirnikorvi* kildpommidega. Selle ettevõtmise keelasid juhid aga valjult ära.

Pärnu tagasi sõideti raskekuulipildujaga veoauto kabiini katusel. Seal võeti toodud raskekuulipilduja, laskemoon ja muu varustus rõõmsas elevuses vastu.

Nüüd anti meestele staabist uus ülesanne. Vaja on sõita Nurme silla juurde: silla lähedal ootab punaste purustatud õhutõrjepata-

rei kiiresti korraldavat kätt. Auto tühjendati kiirustades saagist ja taas läks sõiduks. Sõideti Vana-Pärnust läbi ja keerati Nurme teele. Kambi mõisas tehti peatus. Seal oli alles eelmisel päeval seisnud enamlaste õhutõrjepatarei. See pesa oli nüüd tühi. Enamlaste põgenemisteed näitasid traktorite sügavad roomikujäljed. Edasi läks omakaitselaste sõit Sauga, kus tulid autole teejuhtidena kaasa mõned kohalikud mehed. Autokattele pandi arusaamatuste ärahoidmiseks Sauga algkoolist saadud sinimustvalge lipp. Teel kirjeldasid kohalikud omakaitselased õhutõrjepatarei hukkumislugu. Kui sakslased jõudsid Pärnusse, võeti kibe-kähku suurtükid positsioonidelt maha, pilluti üht-teist järelvankritele ja pageti linttraktorite mürinal Nurme teed kaudu Tallinna poole. Enne aga tassiti laskemoonalattu, kus oli tuhandeid mürske, õlgi, laaste ja muud kergesti tuldvõtvat prahti, valati see petrooleumiga üle ja pisteti tuli otsa. Kuid toorest materjalist laoruum ja märjad mürsukastid ei võtnud tuld. Sestap jäi *ilmakärakas* ära. (354). Kell 3 päeval olid Saksa eelosad Nurme silla juures, ja enamlased sõitsid oma õhutõrjepatareiga otse lõksu. Sakslased võtsid põgeneva patareikolonni küljelt marulise kuulipilduja-, püssi- ja väikesekaliibrilise (20 mm) kergesuurtüki tule alla. Esimesena paiskus kraavi patareikomandöri auto. Sakslaste tules hävis kolonni esiosa koos kolme suurtükiga: saksa suurtükimürsk oli tabanud suurtükki vedanud linttraktorit ja laskemoonaga koormatud järelvankrit. Laskemoon oli plahvatanud. See hävitas kõik, mis oli lähedal. Kogu tee ja lähem ümbrus oli täis mürsukesti ja plahvatuses lõhkemata jäänud mürske. Samas lebasid suurtükimeeste laibad. Nendest, kes olid plahvatusest ellu jäänud, andsid tunnistust roomamisjäljed ristikheinas. Pead kaotades ei püütudki varjuda vasakule rabasse, vaid oli roomatud otse Saksa kuulipildujatulle. Nagu ime läbi oli plahvatusest pääsenud laskemoonakoormaga veoauto, mille Saksa kuulipildujatuli oli muutnud sõna otseses mõttes sõelapõhjaks. Kolonni tagumine osa oli peatunud seepeale nõos. Suurtükimehed jätsid oma suurtükid ja veokid saatuse hooleks ja põgenesid ülepeakaela kabuhirmus vasakul asuvasse Nurme rappa. (354).

Omakaitselased askeldasid linttraktori kallal ja peagi saadi mootorile hääled sisse. Seejärel sõideti lahingukorras õhutõrjesuurtükiga Sauga poole. Hiljem anti see üle sakslastele. Kahe

künka vahelisel teeosal seisid kolonni tagumisest poolest alles jäänud veokid: ees, peaaegu künka harjale jõudnud linttraktor, selle järel küljelipaiskunud suurtükk ja kolm järelveovankrit koos neljaraudse õhutõrje raskekuulipildujaga. Kaks purunenud tuuleklaasiga veoautot olid selles segadikus kiilutud teiste sõidukite vahele. Nii veoautod kui järelvankrid olid koormatud laskemoonakastide ja muu varustusega. Siin-seal vedeles maas madrusemütse. Teeäärsesse viljavälja olid jäänud enamlaste tallatud põgenemisrajad. Sõidukorras sõidukid otsustati viia Pärnusse. Peagi liikus sõjasaagivoor Nurme silla poole. Nurme sillal laskis Saksa vahipost omakaitselaste autokolonni sõbraliku käeviipega läbi. Teel Pärnusse tõmbasid omakaitselased teekraavist välja veel ühe enamlaste veoauto. Nüüd oli autokolonnis kokku kaheksa sõiduriista, laadungiks laskemoon ja mitu kuulipildujat. Linna jõuti Tallinna maanteed mööda. Meeste meeleolu oli ülev. (354).

Sellal kui omakaitselased puhastasid ringihulkuvatest enamlastest linna ümbrust, tegid teised Omakaitse rühmad retki kaugemale.

Leitnant **Elmar Orava** löögirühm sõitis veoautol Tahkuranda, kus eelmisel päeval omakaitselased ja sakslased purustasid suurema hävituspataljonlaste jõugu. Seal koguti kokku ning toodi kaasa hulk relvi ja muud varustust. (354).

Pärnu Omakaitse etteotsa asunud kolonel **Viktor-Johannes Koern** nimetas ennast Pärnu linna ja Pärnumaa E.V. Valitsuse volinikuks ja asus oma 9. juuli 1941. aasta määrusega juhtima omavalitsuste ja politsei loomist (749):

Pärnu ja vabastatud Pärnumaa Eesti Voliniku
määrus nr. 1
1.

Saksa riigi võidukad sõjaväed on vabastatud Pärnu linna ja suurema osa Pärnumaast punastest röövjõukudest. Eesti rahva painajalik orjaöö on möödunud, meie rahva kannatusahelad on rebitud puruks.

Vabade eestlastena asume jälle oma isaisade maal oma elu korraldama. Meie kõikide kohus on selles suures ülesehitustöös tõsiste eestlastena otsustavalt tegutseda, unustamata, et on erakorraline

ajajärk, mis nõuab meilt kõigilt distsipliini, kohusetunnet ja külma verd.

2.

Kuni moodustatava E.V. Valitsuse korralduseni võtan oma peale Eesti Volinikuna kohused Pärnu linnas ja Pärnumaa vabastatud osas.

3.

Pärnu linna määran Pärnu linnapea volinikuks advokaat A r t u r P e e t r e, ülesandega asuda Pärnu linna omavalitsuse juhtimisele.

Kokku kutsuda 3 päeva jooksul linnavolikogu, mis valitud 15. ja 16. oktoobril 1939. a. (R.T. 1939, 101, lisa) ajutise linnapea ja nõunikkude valimiseks.

4.

Määran Pärnu maavanema ajutiseks volinikuks P e e t e r S i i r m e t s a, ülesandega asuda Pärnumaa omavalitsuse juhtimisele.

Kokku kutsuda 7 päeva jooksul maavolikogu, mis valitud oktoobris 1939. a. ajutise maavanema ja maanõunike valimiseks.

5.

Pärnu linna ja Pärnumaa politsei formeerijaks ja ajutiseks ülemaks määran A u g u s t M a r k s o n'i, kellel täita ka Pärnu linna Kodanliku Õhukaitse ülema kohuseid.

6.

Kõikidel asutistel, ettevõtetel ja käitistel jätkata oma senist tööd kuni korralduseni.

7.

Kõik ülaltähendatud nimetamised, määramised ja korraldused on maksvad niivõrd, kuivõrd neid ei korralda teisiti meid vabastanud Saksa Sõjaväe Juhatus.

V. Koern, kolonel
Pärnu linna ja Pärnumaa E.V. Valitsuse volinik

Nii määras Pärnu Omakaitse juht kolonel V.-J. Koern kolmapäeval, 9. juulil ajutiseks Pärnu maavanemaks **Peeter Siirmetsa**. Uus maavanem nimetas osakondade uued ajutised juhatajad: **Valmar Erik** – administratiivosakonna juhataja, **Karl Bindsche** –

majandusosakonna juhtaja, insener **Kotka** – teedeosakonna juhataja, dr **Hans Uustalu** – tervishoiuosakonna juhtaja, **Aleksander Kalbus** – sotsiaalosakonna juhtaja, **Mihkel Jams** – põllumajandusosakonna juhataja, **Aleksander Tamm** – haridusosakonna juhataja ja **Jaan Reino** – maavalitsuse sekretär. Pärnu linna ajutist omavalitsust juhtis kolonel V.-J. Koerni korraldusel vandeadvokaat **Arthur Peetre**. Uued ajutised linnavalitsused olid selleks ajaks juba moodustatud Mõisakülas ja Kilingi-Nõmmes. Samuti olid uued vallavalitsuse koosseisud asunud tööle Abja ja Rajangu vallas. Moodustamisel olid ka Audru, Saarde, Sauga, Tahkuranna ja Tihemetsa vallavalitsused. (217).

Kuna vastloodud Omakaitse organiseerimisel, omakaitselaste toitlustamiseks ja muudeks kulutusteks vajati raha, pöördus Omakaitse staap 10. juulil ajalehes *Uus Elu* Pärnu elanike poole üleskutsega teha annetusi Omakaitse heaks (10). Üleskutse toetada Omakaitset leidis elanikkonnas sooja poolehoiu. Rahalisi annetusi tegid nii üksikisikud kui ka mitmed kollektiivid. (398).

Valitses veendumus, et sakslaste tulek tähendab Eesti Vabariigi taastamist. Nii kirjutati neljapäeval, 10. juulil taas ilmuma hakanud ajalehe *Uus Elu* esimese numbri juhtkirjas *Oleme vabanenud terrorist* (293): *Ja nüüd, kus saksa väeosad meid on vabastanud neist „paljulubavaist õnnetoojaist" ja* ***meile tagasi annud meie riigi, kus me ise jälle võime oma elu hakata korraldama*** (autori rõhutus – H.L.), *nüüd võime veenduda igaüks, et Saksa valitsus ka teiste rahvaste suhtes on õiglane ja häätahtlik.* (293).

Paljulubav on sama päeva ajalehes äratoodud Saksa väejuhatuse pöördumine eestlaste poole (52):

Eestlased!

Saksa rahval ei ole midagi eesti rahva vastu. Ta saadab teie juurde oma sõjaväge vabastajana nõukogude võimuvalitsuse alt.

Eesti põllumehed! Teie saate jälle oma endise omanduse peremeesteks. Te hakkate jälle oma maad, kui omandust, harima. Teie põllud ja nende vili kuuluvad jälle teile.

Teie, eesti vaimu- ja käsitöölised, olete oma kodumaa pärislapsed. Alles õige sotsialism saab teile vilja kandma... Lääne kultuur tuleb jälle teie juurde tagasi. Takistage, et äraandjad ja vastased ei põletaks teie sildu, raudteid, külasid ja linnu.

Teati, et 1939. aasta suvel sõlmiti Eesti-Saksa mittekallaletungi leping (ratifitseeritud Vabariigi Presidendi poolt 22. juunil 1939), milles kinnitati, et *Eesti Vabariik ja Saksa Riik ei asu ühelgi juhul teineteise vastu sõdima ega muud laadi vägivalda tarvitama.* Juhul kui mõni kolmas riik peaks alustama mingit vägivallaaktsioon *ühe lepinguosalise vastu, teine lepinguosaline ei toeta mingil viisil seesugust aktsiooni.* (692). Sellest lepingust tulenevalt leiti, et sakslased tunnustavad Eesti iseseisvust ja seda ei hävitanud NSV Liidu okupatsioon kui lepingus nimetatud teise riigi vägivallaaktsioon. Seetõttu peeti Eestisse tulnud Saksa vägesid sõbraliku riigi vägedeks, kes peavad siin sõda Eesti Vabariigi okupeerinud NSV Liiduga. Muidugi ei teatud, et Saksamaa on Moskvas kaks kuud hiljem 23. augustil 1939 sõlmitud NSV Liidu-Saksa mittekallaletungi lepingu (Molotovi-Ribbentropi pakti) juurde kuuluva salajase lisaprotokolliga Eesti-Saksa lepingust lahti öelnud ja ise andnud NSV Liidule vabad käed Eesti annekteerimiseks.

Kuni politseiaparaadi moodustamiseni olid politsei kohustused 5–6 päeva Omakaitse õlul. (760, l 34).

Pärnus asus täitma oma ülesandeid kolonel V.-J. Koerni poolt määratud Pärnu linna ja maakonna politseiülem **August Markson**, kes määras Pärnumaa valdadesse politseivõimu usaldusmehed. (311). Juba 9. juulil andis ta oma esimesed käskkirjad (750; 751):

Pärnu linna ja maakonna politseiülema

käskkiri nr. 1.

Pärnus, 9. juulil 1941. a. Gustav-Adolfi tn 2.

Käsin kõiki isikuid, kes on omandanud ebaseaduslikul teel võõraid ja kommunistide poolt vägivaldselt väljasaadetud kodanikkude varandusi, need viia tagasi väljasaadetud kodanikkude või varanduse omanikkude elukohta kuni 12. juulini k. a., kella 20.00ni, esitades varanduse nimekiri vastuvõtja allkirjaga minule.

Varanduse omaniku või voliniku puudumisel esitada varanduse nimestik ja asukoht minule.

Käsu mittetäitjad langevad karistuse alla sõjaseaduste järgi.

Aug. Markson
Pärnu linna- ja maakonna Politseiülem
Koern, kolonel
Pärnu Omakaitse juhataja

Pärnu linna ja maakonna politseiülema

käskkiri nr. 2.

Pärnus, 9. juulil 1941. a. Gustav-Adolfi tn 2.

Käsin kõiki isikuid, kes omavad laskeriistu või laskemoona, minu, kohaliku Omakaitse juhi või sõjaväejuhtide loata, tuua need ära Pärnu politseijaoskonda, Gustav-Adolfi tän. 2 kuni 11. juuli kella 20.00-ni. Isikuid, kes teavad loata hoitavate laskeriistade või laskemoona asukohti, peavad sellest otsekohe teatama politseijaoskonda.

Käsu mittetäitjad langevad karistuse alla sõjaseaduste järgi.

Aug. Markson
Pärnu linna- ja maakonna Politseiülem
Koern, kolonel
Pärnu Omakaitse Juhataja

Ajaleht *Uus Elu* andis teada: *kolmapäevast, 9. juulist s. a. kella 24-st alates on kehtiv ühtlane kellaaeg Saksamaaga. Sellekohaselt tuleb kodanikel oma ajanäitajad ühe tunni võrra tagasi lükata.* (449).

Elavnes vaenlase lennutegevus. Ikka ja jälle olid *punakotkad* Pärnu linna kohal. Ajaleht *Uus Elu* hoiatas 10. juulil: *Rohkem ettevaatust õhurünnakute puhul!* Samas nõuti, et *õhurünnaku ajal kodanikud läheksid varjenditesse, et kaitset leida pommikildude eest. Kui rünnakumomendil ei ole läheduses varjendit, siis tuleb tingimata varju otsida kas majakoridoris, hoovi võlvialustes jne., kuna lennukitelt võidakse tulistada ka tänaval seisvaid inimesi...*

On tulnud ette juhtumeid, kus natsionaliseeritud majade omanikud on keeldunud andmast kasutada varjendeid võõrastele. See on lubamatu nähe, mis ei tohi korduda. (410).

Mõned natsionaliseeritud majade omanikud asusid omavoliliselt oma maju tagasi võtma. *Ajaleht Uus Elu* hoiatas 10. juulil, et *igasugused omavolilised ülevõtmised on keelatud ja süüdlased võivad langeda karistuse alla. Liigagarusele tuleb panna piir.* (299).

Reede õhtul, 11. juulil oli kokku kutsutud Pärnu linnavolikogu koosolek. Volikogu liikmetest, kes valiti linnavolikokku 1939. aasta sügisel, oli kohal 12. Mitmed endised volikogu liikmed olid küüditatud, arreteeritud või mõrvatud. Koosoleku avas endine linnapea **Arthur Peetre**. Moodustati ajutine linnavalitsus: **Arthur Peetre** – linnapea, **V. Klassen**, **Joh. Enno** ja **H. Spriit** – linnanõunikud. (199).

Juba 12. juuli ajaleht *Uus Elu* tegi teatavaks uue linnavalituse otsuse Pärnu tänavate, väljaku ja platsi nimetuste ennistamise kohta (66). Kommunistlikud võimukandjad jõudsid ümber nimetada mitmeid tänavaid. Esmajärjekorras muudeti need nimetused, mis olid seotud Eesti Vabariigiga ja Eesti avaliku elu tegelaste nimedega. Uued nimed pandi kommunistide nimede järgi või need pidid meenutama *töörahva võite.* Nii nimetas linna täitevkomitee ümber Kalevi tänava Viktor Kingissepa tänavaks, Vilmsi tänava – Jaan Tompi tänavaks, Poska tänava – Jaan Kreuksi tänavaks, Lõuna tänava – 21. juuni tänavaks, Munga tänava – Arkaadi Andreeseni tänavaks, Kaare tänava – Jaan Rauski tänavaks, Väike-Kuke tänava – Aleksander Henningi tänavaks, Piiri tänava Afgsenti Kirikali tänavaks ja Aleksandri tänava – Revolutsiooni tänavaks. Vabadusväljakust sai Võiduväljak, Konstantin Pätsi platsist – Voldemar Andreeseni väljak. Uue linnavalitsuse korraldusel kaotas kehtivuse linna täitevkomitee otsus tänavate, väljaku ja platsi nime muutmise kohta ja need said tagasi oma endised nimetused. Linnavalituse korraldusel asuti üles panema uusi nimesilte. (66).

Raske oli siluda neid haavu, mida punane maareform lõi maarahva hinge. Need, kellelt võeti maad ja lõhuti põlistalud, olid kibestunud. Sageli peeti süüdlaseks seda lihtsameelset kehvikut või maatameest, kellele nõukogude võim kinkis talunike maad. Tuli ette omavahelisi, isegi veriseid arveteõiendamisi. Mõnigi kord

saatis peremees oma maahimulise naabri punasena vangilaagrisse ja temast sai uue terrori ohver. Ajaleht *Uus Elu* hoiatas omavaheliste tülide ja omakohtu eest. (325).

12. juulil teadustas ajaleht *Uus Elu* enamlaste maareformi puudutades (225): *Meie seaduslik Eesti valitsus moodustatakse lähemail päevil ja see võib-olla ongi juba käesoleva avaldamisel sündinud. Meie kõik, õiglased eestlased, elame jällegi õiguslikus riigis, kus lõikab see, kes külvab. Austagem seadusi, ja niikaua, kui ei ole seadust asendatud uuega, õiglasemaga, tuleb kinni pidada maksvalolevast. Kui me seda ei teeks, valitseks koha peal anarhia. Oodake korraldusi, nad tulevad õige peatselt. Meie Eesti valitsus ei ole bandiitide ja röövlite valitsus, ja kindlasti külvaja ka lõikab. Hoidke kokku, olge EESTLASED! Matke maha vaenukinnas, mida tekitasid punased barbaarid maareformiga. Teie hulgast langes maata- ja maagamehi. Hoidke kokku ja oodake valitsuse peatseid korraldusi, ärge tegutsege selliselt, et pärast häbi tunda.*

Pärnu Maavalitsuse läkituses Pärnumaa rahvale anti 16. juulil 1941 teada: *Oodakem õige peatseid keskvalitsuse, meie Eesti valitsuse korraldusi. Nad tulevad ja nende ilmumine on vaid üksikute päevade küsimus.* (385).

Neil päevil otsustas kolonel V.-J. Koern sõita Tartusse, et saada kokku prof **Jüri Uluotsaga** ja sakslaste poolt Lõuna-Eesti partisanisalkade üldjuhiks määratud major **Friedrich Kurega** VR II/3. Kuna Väike-Emajõe sild Pikasillal oli purustatud ja ida pool Jõesuu silda algas *ei-kellegi-maa*, jäi edasisõit katki. Tagasi tulles oli koloneli otsus kindel: *Vabariigi Valitsus tuleb moodustada kohapeal!* (645, lk 10).

Pärnu linna ja maakonna politseiülem asus oma käskkirjaga korraldama kõige selle kõrvaldamist, kaotamist ja muutmist, mis meenutas nõukogude okupatsiooniaega. Samuti peeti silmas sisejulgeoleku tagamist (752):

Pärnu linna ja maakonna politseiülema

käskkiri nr. 3

Pärnus, 14. juulil 1941. a. Gustav-Adolfi tn. 2.

§ 1.

Käsin viibimata kõrvaldada kõik endised enamlaste valitsemise aega meenutavad välis tunnusmärgid, embleemid, sildid, pealkir-

jad ametiasutustes, ärides, tehastes, elamutes, korterites jne., asentades need uute – ajakohastega.

§ 2.

Keelan ära igasuguste enamlaste aegu meenutavate märkide, aumärkide jne. kandmise ja hoidmise – avalikult ja salajaselt.

§ 3.

Hoiatan kodanikke igasuguste kuulujuttude levitamise ja ärevust tekitavate valeteadete edasiandmise eest, eriti nende, mis ühenduses julgeoleku ja sõjarinde seisukorraga.

§ 4.

Selle määruse vastu eksijad langevad karistuse alla sõjaseaduste järgi.

Aug. Markson,
Pärnu linna ja maakonna
Politseiülema k. t.

14. juulil asus Pärnu linna komandandi kohale kapten dr **Floto**. Oma juhised – käsud-keelud tegi vastne komandant Pärnu linna ja maakonna elanikele enesekindlal ja upsakal peremehetoonil teatavaks ajalehe *Uus Elu* kaudu 16. juulil (755):

Tänasest päevast olen võtnud endale (14. juulist) kohaliku komandantuuri ametikohustuste täitmise linna ja maakonna kohta. Minu juhiseid tuleb täpselt täita. Esialgu on korraldused järgmised:

1) Pimeduse saabumisel tulevad korterid pimendada. Eriti mere pool asuvad aknad peavad hästi kaetud olema.

2) Kella 22.00–5.00 on tsiviilelanikel liiklemine lubatud ainult minu poolt väljaantud kirjaliku loaga.

3) Kõik laskeriistad ja jahipüssid, samuti laskemoon kuuluvad äraandmisele linnapeadele, kes vastuvõtmise kohta akti koostavad.

4) Number 2 ja 3 ei käi kaitseliidu kohta (arvata, et Omakaitse asemel kaitseliidust kõneldes on siin tegu saksakeelse teksti tõlkija sõnakasutusega – H.L.), *kelle liikmetel relvastatud liiklemine igal ajal lubatud on.*

5) Kaitseliidu liikmed kannavad ametikohuste täitmisel minu poolt tembeldatud linti. Samuti on kaitseliit kohustatud mulle täpse nimekirja oma tegevuse ja relvastuse kohta andma.

6) Linnapead, politsei- ja kaitseliidu juhatus, samuti vallavanemad jätkavad oma tegevust. Kutsun neid üles legaalsele koostööle, vastasel korral olen sunnitud neid vallandama...

Pärnus, 14. juulil 1941.

Linnakomandant: Dr. Floto
kapten ja komandant

15. juulil anti, küllap komandandi dr. **Floto** juhiste järgi, uued ettekirjutused selle kohta, mis on sisejulgeolekust lähtuvalt keelatud (754):

Määrus
§ 1.

On keelatud meile ja Saksa riigile vaenulikkude raadio saatejaamade kuulamine.

§ 2.

On keelatud meile ja Saksa riigile vaenulikkude riikide propaganda ja teadete edasiandmine ja levitamine.

§ 3.

Selle määruse vastu eksijad langevad karistuse alla kõrgemal määral sõjaseaduste järgi.

Pärnus, 15. juulil 1941. a.

V. Koern, oberst
Eesti Vabariigi Valitsuse volinik
Aug. Markson
Pärnu linna ja maakonna Politseiülema k. t.

Pärnu maakonna täiskogu ja maavolikogu koosolek oli kokku kutsutud teisipäevaks, 15. juuliks Pärnu maavalitsuse ruumes. Maakonna täiskogu koosolekule oli kutsutud Pärnumaa valdade vallavanemad ja maakonnalinnade linnavanemad, maavolikogu koosolekust – endised volikogu liikmed (219). Samuti olid kutsutud Pärnu linna ja maakonna politseiülem ja Omakaitse esindaja.

Peaaegu kõigis Pärnumaa valdades oli moodustatud uued ajutised vallavalitsused, ainult Halinga, Lelle, Kaisma ja Vändra valdade esindajad puudusid. Koosoleku avas endine maavanem **Peeter Siirmets***. Viidi läbi maavolikogu täiendav valimine. Uuteks maavolikogu liikmeteks valiti Orajõe vallavanem **Aleksander Randla**, Tihemetsa vallavanem **Jaan Looper** ja Audru vallavanem **M. Pommer**. Maavalitsuse koosseisu valiti valla- ja linnavalitsuse esindajatest Paikuse vallavanem **Arne Ilmjärv**. Uuteks maanõunikeks said **Hendrik Ollino, Valmar Erik, V. Hermaste** ja **Karl Bindsche**. (220).

Tühistati enamlaste võimu ajal väljaantud passid ja muud isikut tõendavad dokumendid (753):

Pärnu linna ja maakonna politseiülema
käskkiri nr. 4
Pärnus, 16. juulil 1941. a., G.-Adolfi tän. 2.
§ 1.

Kõik enamlaste valitsuse poolt väljaantud passid ja muud isikut tõendavad dokumendid on kehtetud. Kehtivad on käesoleva käskkirja põhjal registreeritud Eesti isikutunnistused ja väljaantavad uued isikutunnistused...

Aug. Markson
Pärnu linna ja maakonna Politseiülema k. t.

Tartus Eesti vabastatud alade partisanide üldjuhiksmääratud major Fr. Kurg andis järgmise käskkirja (572, lk 227):

Eesti vabastatud alade partisanide üldjuhi
käskkiri nr. 2
16.07.1941, Tartu

§ 1. Kohaliku Saksa sõjaväevõimu määruse alusel laieneb minu tegevus Lõuna-Eestilt kogu Eesti vabastatud maa-aladele...

---

* Kui endine maanõunik **Jüri Looväli** Tartust Pärnu tagasi jõudis, valiti ta Peeter Siirmetsa asemel uueks maavanemaks. P. Siirmets jäi edasi maavalitsuse liikmeks. (646, lk 41).

§ 3. Määran arvates 17.07.41: Viljandimaa partisanide ülemaks kol. Viktor Koerni, Pärnumaa partisanisalkade ülemaks kol.-ltn. Herman Stockkeby.

F. Kurg, major
Eesti vabastatud alade partisanide üldjuht
R. Tammemägi, kapten
Staabiülem

Seega puudus major Fr. Kurel ülevaade kogu Lõuna-Eestis toimuvast Suvesõjast – tema tegevuspiirkond läänes ulatus tegelikult Võrtsjärveni.

Kui Tartust jõudis Pärnu kolonelleitnant **Herman-Hans-Joachim Stockeby*** VR II/3, sai temast kolonel V.-J. Koerni abi (760, lk 65).

Neljapäeval, 17. juulil avaldati ajalehes *Uus Elu* Pärnu maavalitsuse ringkiri linna- ja vallavalitsustele (756). Selles anti omavalitsustele ajutised juhtnöörid – tehti teatavaks põhimõtted, mille kohaselt tuleb kuni Vabariigi Valitsuse ametisse astumiseni korraldada Pärnumaal linnade ja valdade juhtimist. Nii sätestati, et *kuni Vabariigi Valitsuse poolt vastava seadluse andmiseni jätta maade küsimus samaks, nagu see kujundati nõukogude korra ajal, kusjuures vallavalitsustel arvestada järgmiste eranditega:*

a) rukki, talinisu, I ja II aasta põlluheina, mis nõukogude maareformiga läks uute omanike valdusse, anda tagasi endisele omanikule ja saagi lõikab see, kes külvas;

b) kui nõukogude maareformiga endisele maaomanikule ei jäetud heinamaad või jäeti vähem, kui tal olemasoleva karja ülal-

---

* Vabadussõjas võitles major **Herman-Hans-Joachim Stockeby** (Stokkebi) (20.09.1895–01.07.1956, Detmond Saksamaal) enamlaste ja *Landeswehri* vastu kompanii- ja pataljoniülemana.

Kolonelleitnant H.-H.-J. Stockeby oli Eesti armees lühikest aega ka Pärnus 6. Üksiku jalaväepataljoni ülem. (558, lk 302; 599, lk 30; 600, lk 52; 617, lk 23; 645, lk 9).

pidamiseks vaja, tuleb heinamaa jaotada endise omaniku ja uue maasaaja vahel sarnaselt, et mõlemad oma olemasoleva karja jaoks heina saaks;

c) maad, mis jäeti riigi reservi, anda endistele omanikele tagasi, kusjuures aga neile külvatud suvivilja lõikab see, kes külvas;

d) hobu-masinriistade laenutuspunktid võtta vallavalitsustel enda juhtimisele ja nende varandused vallavalitsuse hooldamisele. Talupidajad, kelledelt hobu-laenutuspunkti tarvis võeti hobuseid, põllutööriistu, vankreid jne., anda need omanikele tagasi, kusjuures aga neil talupidajatel, kelledele nõukogude korra ajal nimetatud esemete eest tasu maksti, tuleb see valla kassasse tagasi maksta...

e) sovhoosid jätta endisesse seisukorda kuni vastava seadluse andmiseni Vabariigi Valitsuse poolt.

g) masin-traktor jaamade juhtimine vallavalitsustel võtta oma kätesse, neis leiduvaid põllutööriistu anda kasutada talupidajatele ja hoolt kanda selle eest, et varandusi laiali ei kantaks;

h) natsionaliseeritud majad jäävad kuni asja lahendamiseni seadusandlikus korras, vastava linna või vallavalitsuse valdamisele. Üürnikelt üüriraha vastu võtta linna-(valla)-valitsustel. Juhtudel, kui endised majaomanikud nõukogude võimude poolt oma majadest välja tõstetud, tuleb neile vajaduse korral korter võimaldada oma endistes majades.

Linna- ja vallavalitsustel kõige kiiremas korras kodanikele teatavaks teha, et kõiki kodanikke, kes peavad ühendust ja abistavad metsadesse põgenenud punaarmeelasi ja nõukogude korra pooldajaid, koheldakse kui salakuulajaid ja äraandjaid ja neid karistatakse sõjaseisukorra seaduste järgi. Samasuguselt koheldakse ka igasuguste kuulujuttude levitajaid.

Linna- ja vallavalitsused komplekteerida koosseisus, mis oli kehtiv enne 21. juunit 1940.

Pärnu Maavalitsus

Kolonel V.-J. Koern liitis Saksa sõjaväevõimude heakskiidul Pärnumaal kohalikud Omakaitse üksused terviklikuks Pärnumaa

Omakaitseks ja allutas need ühtsele kesksele juhtimisele.* Samaaegselt formeeriti uusi üksusi seal, kus neid veel ei olnud. Pärnumaa Omakaitse juhtimise keskuseks sai Pärnu Omakaitse staap. Kokkuleppe kohaselt pidi Omakaitse töötama koos Saksa sõjaväe juhtkonnaga ja täitma temalt saadud operatiivseid korraldusi.

Okupatsioonivõimu natslikku olemust ilmestas Pärnu Komandantuuri 2. augusti teadaanne (757):

Teadaanne

Komandantuur *Pärnus, 2. augustil 1941.*

1. Isikud, kes peale 17. juunit 1940 Nõukogude Venest Eestisse elama asunud, on kohustatud ennast 8. augustini 1941, Pärnu Komandantuuris registreerima.

---

* Pärnumaa Omakaitse juhi 25. juuli 1941. aasta käskkiri nr 2 jaotas Pärnumaa Omakaitse neljaks ringkonnaks (neljaks pataljoniks) – Omakaitse Lõuna-, Lääne-, Põhja- ja Keskringkonnaks. Need moodustasid koos oma eriüksustega Omakaitse rügemendi lahingujõu. Omakaitse pataljonid formeeriti territoriaalsuse põhimõttel. Igas vallas oli Omakaitse kompanii, välja arvatud Orajõe ja Häädemeeste vald, kus oli ühine kompanii.

Omakaitse Lõunaringkond (pataljon) hõlmas Orajõe, Häädemeeste, Laiksaare, Tali, Saarde, Tihemetsa, Rajangu ja Abja valla ning Mõisaküla ja Kilingi-Nõmme linna omakaitselasi. Ringkonnaülem (patül) – major **Paul-August Lilleleht** VR II/3, tema alatine asukoht (KP) jäi Kilingi-Nõmmele.

Omakaitse Lääneringkonda (pataljoni) kuulusid Sauga, Halinga, Soontaga, Audru, Kihnu, Seliste ja Soontaga valla omakaitselased. Kuni Läänemaa Omakaitse loomiseni kuulus sellesse ringkonda ka Varbla vald. Ringkonnaülem (patül) kapten **Villem Raid**, asukoht Pärnus.

Omakaitse Põhjaringkonna moodustasid Kaisma, Lelle, Vändra, Tori, Paikuse ja Are vald ning Sindi linn. See hõlmas Harjumaa Omakaitse moodustamiseni ka Järvekandit. Ringkonnaülem (patül) kolonelleitnant **Elmar-Gerhard Saal** VR II/3, asukohaga Tori alevikus.

Omakaitse Keskringkond (Pärnu linna ringkond) hõlmas Pärnu linna ja Tahkuranna valla. Hiljem liideti Kesk-ringkonnaga ka Orajõe ja Häädemeeste vald ning Sindi linn. Ringkonnaülema (patüli) kohustusi täitis Lääneringkonna ülem kapten **Villem Raid**.

1. augustil oli Pärnumaa Omakaitses 1737 liiget, 15. augustil – 1928, 1. septembril – 2844, 1. oktoobril – 3380, 1. novembril 3888, 1. detsembril – 4167 ja 1. jaanuaril 1942 – 4214 liiget. Eestis oli Omakaitse liikmeid 1. jaanuaril 1942 43 757. (761, l 21).

2. Juudid, nii mees- kui ka naissoost, on kohustatud Taaveti tähte (kollane 6-sakiline täht) rinna paremal poolel kandma.

Pärnu linna Komandant: allkiri Dr. Floto

Et tegemist on Eesti näol okupeeritud maaga, öeldi 5. augusti ajalehes *Uus Elu* selgesõnaliselt *mina-käsen-poon ja lasen* toonis (nagu Saksa esimese okupatsiooni aegadel 1918. aastal) välja *Komandantuuri üleskutses rahvale* (127). Iseloomulik on, et selles saksa keelest tõlgitud dokumendis ilmnevad ülipüüdlikust otsetõlkimisest tingitud sõnavääratused ja lausemoonutused, milles ajalehetoimetus ei tohtinud ilmselt teha omapoolseid keeleparandusi:

Saksa sõjaväe poolt okupeeritud maaalades on ülemvõim vägede juhatajal ja tema poolt volitatud Komandantuuril, nende korraldusi tuleb vastuvaidlematult täita.

Ma kordan, et juhul, kui see veel läbiviidud pole, kuuluvad järgmised esemed äravõtmisele:

Kõik laskeriistad (ka jahipüssid, kui omanikul pole vastavat luba, väljaarvatud on relvad, mis kuuluvad kaitseliitlastele ja Politseivõimudele); laskemoon, käsigranaadid ja muud relvad.

Kõik nõukogude võimudele kuuluvad esemed.

Lendlehed igat liiki.

Selle korralduse vastu eksijaid karistatakse surmaga.

Relvade äraandmine toimub Pärnu Komandantuuris iga päev kella 9.00–10.00-ni. Pärnumaa linnades ja valdades toimub äraandmine linnapea- või vallavanemale, kes on selle korralduse läbiviimise eest vastutavad.

Relvade äraandmine peab 6. augustini 1941. a. kella 12.00-ni olema läbiviidud.

Kui peale 6. augusti 1941. a. veel relvi tsiviilelanikkude omanduses leidub, karistatakse neid isikuid surmaga.

Teatada tuleb viibimata Komandantuurile:

Relvalaagrite, laskemoona ja muu nõukogude võimude asukohtadest, vene ohvitseride, sõdurite, samuti nõukogude võimude käsutuses olevate isikute asukohtasid ja ka nendest, kes maabuvad lennukilt või langevarju abil.

Vene lendlehed, kui neid leitakse, tuleb Komandantuuri toimetada, teatades nende leiukoha.

Surmanuhtlusega karistatakse:

Igasuguseid sabotaažikatseid Saksa sõjaväe asutuste, liiklemisabinõude ja igat liiki seadete vastu. Eriti teadete saatmisabinõude, telefoniseadeldiste jne. rikkumisi.

Samuti on keelatud ja karistatakse sõjaseaduste kohaselt:

Sõjateadete edasiandmist kirjalikult, suuliselt, elektrivalgustuse, salajaste telefoniühenduste ning salasaatejaamade abil.

Juutidel aparaatide omamine (jääb arusaamatuks, millistest aparaatidest on jutt – H.L.).

Igasuguste hindade tõstmine Saksa sõjaväkke kuuluvatele isikutele kui ka rahvale. Selle vastu tegutsejaid karistatakse kaupluste sulgemise ja kaupade konfiskeerimisega.

Elamust lahkumine kella 22.00 kuni kella 06.00. Juutidel kella 20.00 – kella 06.

Asulate vaheline liikumine samadel aegadel. Juutidel on üldse lahkumine omast asupaigast keelatud.

Iga kodanik on kohustatud oma tööd ja ametit jätkama ning rahu pidama.

Sõjaväe juhataja

Alluvusvahekordade ebaselgusest tekkisid arusaamatused ja lahkhelid politsei ja Omakaitse vahel, mistõttu neid asusid klaarima Saksa sõjaväevõimud. Pärnu komandandi korralduse järgi pidi nüüd Pärnu politseiülem alluma linnapeale, Omakaitse – politseilistes ülesannetes allus politseiülemale, sõjalistes ülesannetes aga kohalikule komandandile. Ametist pidi lahkuma senine Pärnu Linna ja Maakonna politseiülem **August Markson** ja politsei sai endale uue ülema – **August Orgusaare**. (646, lk 39).

Pärnumaal alustati sõda punase kirjandusega (758):

Pärnu linna ja maakonna politseiülema

käskkiri nr. 18

16. augustil 1941. a.

Kommunistliku valitsuse päranduseena on kõik raamatukauplused, kooli- ja avalikud raamatukogud ning lugemislauad (puna-

sed nurgad) üle külvatud Marxi-Engelsi-Lenini-Stalini õpetuse sopakirjandusega. Paljud kodanikud on täiendanud oma raamatukogusid selle kirjandusega ja kogunud ning alal hoidnud isegi kommunismiaegseid ajalehti, ajakirju, loosungeid ja plakateid. Ka õpperaamatuid on trükitud ja võetud tarvitusele selles vaimus.

Et see sopakirjandus enam ei mürgitaks rahva hingeelu, kohustan kõiki kodanikke oma raamatukogud läbi vaatama ja eelpool tähendatud kirjanduse, ajalehed, ajakirjad, loosungid ja plakatid hiljemalt 25. augustiks s. a. kella 15.00 ära andma linnas – linnavalitsusse ja maal vallavalitsusse.

Ühtlasi kohustan kõiki linna- ja vallavalitsusi, kõiki raamatukaupluse omanikke või ärijuhte, avalikkude raamatukogude ja lugemislaudade hoidjaid ning koolijuhatajaid, samuti kõiki teisi asutisi ja ettevõtteid, ükskõik missuguste nimetuste all nad ka ei esineks, kõne all oleva kirjanduse, ajalehed, ajakirjad, loosungid ja plakatid nende valduses olevatest raamatukogudest eraldama ja hiljemalt 25. augustiks s. a. kell 15.00 ära andma, linnas linnavalitsusse ja maal vallavalitsusse.

Linna- ja vallavalitsused peavad küüdi korras neile üleantud kirjanduse, loosungid ja plakatid 25.–28. augustini s. a. kella 08.00–15.00 ära tooma Pärnu, Kalevi t. 29 (end. Tölp´i äriruumid) kus see jääb Pärnu linnavalitsuse valdusse kuni korralduseni.

Korralduse mittetäitjad antakse sõjaväe kohtu alla.

A. Orgusaar
Pärnu Linna ja Maakonna Politseiülem

30. augustil 1941 andis Pärnu linna ja maakonna politseiülem A. Orgusaar natsismimaigulise käskkirja, millele oli enne politseiülemat alla kirjutanud ortskomandant dr Floto (759):

Pärnu linna ja maakonna politseiülema

käskkiri nr. 19
30. aug. 1941. a.

§ 1. Kõikide juutide, ärapõgenenud isikute ja arreteeritud ning süüdileitud kommunistlike tegelaste varandused (kinnis- ja vallasvara) tulevad hiljemalt 10. septembriks s.a. kella 15.00 kirjalikult

registreerida kohalikes omavalitsustes. Varanduste ülesandmise kohustuse panen majavaldajatele ja kaasüürnikele, kelle juures sellised isikud elasid.

§ 2. Selle käskkirja mittetäitjad langevad kohtuliku karistuse alla.

Ortskomandant: Dr. Floto
Hauptmann ja komandant
A. Orgusaar
Pärnu linna ja maakonna Politseiülem

Sõjasuve lõpu-aegu tuli Pärnu raekotta Saksa julgestuspolitsei ülem ja avaldas imestust, et Pärnus pole veel seni Adolf Hitleri tänavat. Talle selgitati, et Führeri väärt oleks vaid linna peatänav, mis aga kannab Eesti eeposekangelase Kalevi nime. Selle ümbernimetamine, nagu seda tegid enamlased, riivaks eestlaste rahvustunnet. Sellepärast tuleks leida teine väärikam tänav. Sellega oli Saksa politseiülem nõus. Tema järgmise visiidi ajal avaldati kahetsust, et küsimus on ikka veel lahendamata, kuna sobilikku tänavat pole leitud. Lõpuks politseiülem tüdines: *Noh, kui pole väärilist tänavat, siis pole seda ka vaja!* (646, lk 43).

Suvesõja lõpul olid lootused taastada Eesti Vabariik Saksa relvajõu toel lõplikult maha maetud.

VII. Pärnumaa Omakaitse lahingud Suvesõjas

Ei otsi me endale kuulsust, ei au
Ei ihka me sangari nime.
Vaid kannatand isamaa vabaduslaul
Meil ütleb: nüüd võitlusse mine.
Me ridades kehastund kodumaa jõud
Meil südames isade vaprus.
Ja nooruse uljust meil tulvil on põu,
Mis juhib meid sinna, kus taplus!

H. Visnapuu. Kodumaa laul (521).

Pärast Pärnu vallutamist tungisid Saksa sõjaväeosad Pärnust edasi kolmes üld- ehk peasuunas: mööda Pärnu-Lihula, Pärnu-Tallinna ja Pärnu-Paide maanteed. Nendes suundades pidasid omakaitselased lahinguid Põhja-Pärnumaal, aga samuti naabermaakonna Läänemaa lõunaosas nii punaväelaste, hävituspataljonlaste ja miilitsate kui ka NKGB-meestega. Mõnigi kord oli vastasel kuni kümnekordne ülekaal. Pärnu-Lihula, Pärnu-Tallinna ja Pärnu-Paide üldsuunal peetud lahingutes kandis Pärnumaa Omakaitse raskeid kaotusi.

1. Pärnu-Lihula üldsuund

Pärnu-Lihula üldsuunal läbisid rannikuteel (mereäärsel teel) liikunud Saksa motoriseeritud üksused pärast Pärnu vallutamist Tõstamaa ja Varbla ning jõudsid 8. juulil välja Virtsuni. Üllatusrünnakuga löödi enamlased üle väina Muhumaale. Pärnu-Lihula

teed mööda edasitunginud Saksa väeosad olid sama päeva õhtul Lihulas, kust enamlased pagesid paanikas Haapsalu poole. Lihulast tungisid sakslased edasi üle Kasari jõe kuni Laikülani. Taandumisel püüdsid venelased 9. juulil õhkida Kasari silda*, kuid see ei õnnestunud: sillale tekitati vaid vähemaid vigastusi. Enamlasi jälitanud Saksa eelosad pöördusid Laikülast tagasi ja asusid positsioonile Pärnu- ja Läänemaa piiril, Pangamäe, Koti ja Paatsalu piirkonnas. Kui sakslasi enam Lihulas ei olnud ja kohalik Omakaitse oli alles organiseerimisel, tungis 10. juuli hommikul Kirblast tulnud salkkond kohalikke punalindimehi alevikku. Omakaitse vahipost Lihula linnusel märkas küll lähenevat enamlaste autot, kuid tuld ei söandatud avada. Ja õigesti tehti: enamlased olid Kirblas kinni võtnud ja kaasa toonud telefoniliini parandajate meeskonna, keda ähvardati tappa, kui alevikust ükski pauk lastakse. Hävituspataljonlased olid alevikus vähe aega ja kihutasid siis üle Kasari silla tagasi Laiküla poole. (148; 354).

10. juuli hommikul kell 9.30 saadeti Pärnumaa Omakaitse staabi korraldusel Lihula suunas välja põhja poole maad kuulama äsja Tahkurannast Pärnu tagasi jõudnud 35-meheline n-leitnant **Elmar Orava** omakaitselaste löögirühm. Omakaitselastel oli 3 *maksim*-raskekuulipildujat ja üks kergekuulipilduja. Rühm koosnes enamikus Pärnu linna noortest omakaitselastest. Mitmed neist olid olnud pikki päevi-öid politseimaja keldris ja pääsenud põlevast majast viimasel hetkel üle noatera, kui sakslased linna jõudsid. Sõiduautol sõitis kaasa ka sanitaarpersonal. Hiljem lisandus veel üks omakaitselastest tulvil sõiduauto. Ülesanne oli selgitada olukorda Lihula kandis. (354).

Pärnu lähedal lehvisid taludel Eesti lipud. Teel kohati vaid üksikuid inimesi. Üksik piimavanker veeres kolisedes Pärnu poole. Audrus oli näha sinimustvalgeid lippe veel rohkesti, kuid mida edasi, seda vähem neid oli. Iga taamal taluõuel lehviv rahvuslipp pani imestama: kas tõesti juleti tõmmata lipp vardasse, kui metsas hulkusid veel enamlaste jõugud. Sellised talud põletati armutult maha. Poolvargsi, käsi päikese varjuks silmil, uudistati maantee-

---

* Eesti pikim sild Kasari jõel (silla pikkus 308 m) ehitati ENE andmetel 1904. aastal.

tolmu kaduvat autot: *kas ikka tõesti Eesti mehed?* Sõit läks läbi elutuna näiva maa. Teeäärsed talud oli tühjad – ei nähtud ühestki korstnast suitsu tõusmas ega haukunud ükski koer. Inimestest mahajäetud majadel olid aknad-uksed suletud: taluinimesed olid enamlaste eest metsa pagenud. Oli vaid üksikuid koduhoidjaid, kes söandasid omakaitselaste autolt kostvat laulu kuuldes läheneda ja omakaitselastega kõnelda. Punaväelastest ei teatud suurt midagi – siin-seal oli nähtud nende üksikuid jõuke. Ühes talus olid enamlased tapnud karjamaal lapse ja teist tääkidega raskelt haavanud. Masendav oli näha seda inimtühja kanti. See oli *ei-kellegimaa.* Maanteel sõitis pikkade vaheaegadega vaid üksikuid autosid – sõitjateks võisid aga olla nii sakslased kui ka venelased.

Lihula lähedal kohtusid omakaitselased Saksa raskepatarei suurtükimeestega, kes tulid Virtsust. Saadi teada, et tee Lihulasse on vaba, kuid Saksa eelosad pidid sealt varsti lahkuma. Lihula aleviku piiril kohtuti Saksa ohvitseriga, kellelt saadi ülevaade olukorrast: eespool on olukord segane ja kindel rindejoon kujunemata. Saksa väeosa ülem leppis n-leitnant E. Oravaga kokku, et järgmise päeva hommikul võtab Lihula kaitsmise üle Omakaitse. Seeläbi vabaneksid Saksa eelosad Virtsus uuteks ülesanneteks. (148; 354).

Omakaitselased sõitsid Lihulasse sisse. Rahvamaja ees oli suur rahvahulk. Inimesed olid rõõmsad, et Lihulat ei jäeta kaitseta. Alevikus käis 10. juulil Omakaitse moodustamine, kuid meestel ei jätkunud relvi. Pärnu omakaitselastele näidati keldrit, kus enamlased enne põgenemist olid tapnud mitu salakuulamises ja saboteerimises süüdistatud kohalikku elanikku. Üks vangidest oli pääsenud pimedast keldrist põgenema, kuid miilitsamehed tabasid ta samas ja tapsid pargis. Pärnu omakaitselased panid Virtsu ja Kasari teesuundadele välja julgestuspostid. Meestele anti lühikene puhkus. Lihula lossis oli olnud mingisugune NKVD-meeste kool. Sealt otsiti relvi. Mõisaruumidest leiti suurel hulgal enamlaste poolt kiirel pagemisel mahajäetud sanitaarvarustust. Relvi saadi aga alevikust vähe – ainult mõned püssid ja needki rikkis. (148; 354).

Pärnu omakaitselased kibelesid Lihulast edasi Kirbla-Kasari suunas, et selgitada, kas ja kuidas pääseb Kasari sillast üle. Autol lehvis Eesti lipp. Kaasa sõitnud Kirbla meeste jutu järgi tegid Matsalu lahe ääres asuvate talude elanikud Kasari luhal kogu aja heina

ja varjasid ennast paljude kilomeetrite ulatuses laiuvas roostikus. Enamlaste tulekust anti märku tuuleveski tiibadega. Kokkuleppe järgi tähendas tiibade ristloodis asend, et *õhk on puhas* ja hävituspataljonlasi pole liikvel. Kui tiivad olid nurgeti, tähendas see lähenevat ohtu. Tuuleveskid olid oru kallastel ja paistsid kaugele üle laiuva luha. Punalindimehed tegid korduvalt haaranguid inimtühjadesse küladesse ja ei suutnud mõista, kuidas hein nagu imeväel saadu läheb, kuigi ühtki heinalist luhal näha polnud. Samal ajal aga kihas roog meestest, kes enamlaste eest rettu olid läinud. Paaril korral tungisid hävituspataljonlased oma haarangutega rooväljadeni, kuid roopadrikusse nad ei tulnud. Küll anti roostikku mõned kuulipildujavalangud. (147; 355).

Kirbla vallamajas tehti peatus. Kirblas teati, et Kasari silda oli püütud öösel õhku lasta, kuid sillavigastus ei võinud olla väga suur, sest hävituspataljonlased tulid sillast hiljem üle. Omakaitselaste sõjasõit läks edasi Kasari silla poole. Sillale lähenedes märgati juba eemalt, et jõe parempoolsel kaldal asuvat veskit ja vastaskaldal asuvaid maju on plahvatus Kasari silla õhkimisel kõvasti räsinud. Üle saja meetri eemal asuvatel hoonetel oli plahvatusest tekkinud õhusurve katuselaastud osalt maha pühkinud, osalt olid need püsti nagu siiliokkad. Veski juures köietas keegi talumees lehma. Küsimuse peale, kas siin on maavärisemine üle käinud, vastas mees: *Eks see lõhkumistöö ole ikka punaste tehtud. Ei ütelnud inimestele sõnagi, kui laengud sillasammaste alla panid. Nendel nüüd inimese elu midagi maksab. Öösel käisid hirmsad kärgatused. Aknad purunesid, uksed rõhuti lahti. Ei julgenud väljagi joosta, et keldris varju otsida.* (147; 355).

Kuna Kasari silla õhkimisel olid laengud paigutatud oskamatult, ei purustanud plahvatus sillasambaid. Kasutades laudu ja planke, oli sillast võimalik üle sõita.

Samas kostus ülevalt poolt paisu lask. Mehed ruttasid asja selgitama. Pea nähti jõe vastaskaldal metsavendi, kes tõid kaasa vangilangenud miilitsamehe. Mees oli sõitnud Haapsalust mootorrattal ja olnud oma jutu järgi teel koju. Metsavennad olid tigedad, et miilitsamees oli neid kinnivõtmisel tulistanud. Vang saadeti Lihu-

lasse, mootorratas jäi Pärnu omakaitselastele. Sillal peeti kinni kolm jalgratturit, kes tulid samuti Haapsalust. Meeste jutu järgi on enamlased linnast pagenud ja ainult Palivere ja Risti jaamade juures on punaväge. Laikülas, mõned kilomeetrid Kasarist, on kuuemeheline enamlaste valvetõke. Seal küsitakse kõigilt teekäijatelt propuskit. Jalgrattureid aidanud hädast välja kraavitöölise tunnistus. (355).

Lihulast tuli n-leitnant **Elmar Orava** meestele järele virgats, kes tõi teate, et Vigalast palutakse kiiret abi.

Pärnu Omakaitse löögirühm n-leitnant **Elmar Orava** juhtimisel põikas Lihula suunast kõrvale ja ruttas oma meestega Vigalale appi. (147).

Pilk kaardile, ja oli selge, et otsemat teed Vigalasse sõita ei saa, kuna Rumba sild on puru. Otsustati minna kõrvalisi teid mööda, suure ringiga läbi metsade ja rabade. Kuna liiguti *ei-kellegi-maal*, hoiti relvad valmis. Pärnu meeste autode ees sõitis nüüd mootorrattur ja tegi teeluuret. See oli hädavajalik, sest teel tuli tihti peatuda, et parandada metsavendade lõhutud sillakesi ja ojatruupe. Sel moel olid kohalikud metsavennad püüdnud takistada hävituspataljonlaste haarangusõite ja karistusretki. Metsast otsiti kokku laialitassitud ja poolekssaetud palgijuppe, ehitati hädasillad ja sõit läks edasi Vigala poole. (355).

Tee läks läbi mahajäetud troostitu maanurga, mis vahel avardus soiseks heinamaaks või rabaveeruks. Näha polnud inimestest ühtki elumärki. Kui läheneti Vigalale, maastik ilmestus ja sõideti jälle põldude vahel, läbi suurte ja jõukate külade.

Vigala metsavendadel oli olnud lahing NKVD-meestest karistussalklastega. Kui NKVDlaste auto oli lähenenud Vigala raudteejaamale, avanud kohalikud metsavennad enamlaste pihta tabava tule. Autokastis sai pihta kolm-neli meest. Ähmis punased piitsutasid teeäärset metsa püssi- ja kuulipildujatulega. Metsavennad aga kauem lahingut pidada ei saanud, sest mehi oli vähe ja laskemoon lõppes. Tõmbuti tagasi metsa. NKVDlased vabastasid Vana-Vigala vallamajast ligi kolmkümmend seal kinni peetud enamlast, korjasid kokku oma langenud ja haavatud ning sõitsid tagasi Teenuse suunas. Nii olid Vigala jaam ja ümbruskonna talud esialgu enamlaste hävitustööst päästetud. Vigalas tunti Pärnu omakaitse-

laste tuleku üle heameelt, sest karta oli enamlaste uut karistusretke. (355).

N-leitnant **Elmar Orava** rühma peatuspaigaks sai Vigala raudteejaam. Teenuse silla suunas saadeti välja luure. Võeti õhtuoodet.

10. juulil, umbes kell 6 õhtu eel tuli Teenuse silla suunas väljasaadetud luure tagasi. Saadi teada, et bolševikud on väheste jõududega Teenuse jõe joonel (Kasari jõgi kesk- ja ülemjooksul), Teenuse algkooli ja koorejaama ümbruses. (256).

N-leitnant E. Orav andis meestele kiired korraldused ja sõit läks Teenuse poole. Pärnu omakaitselastega sõitsid kaasa ka mõned Vigala mehed (150). Kuna Vigala sild oli purustatud, sõideti ringteed kaudu üle Läti silla ja läbi paksu kuusemetsa, ootusärevusest pinevil meestel relvad laskevalmis käes. Jõuti Läänemaal Vigala vallas Kasari jõe ääres Luiste jõe suubumiskohta ja sõideti läbi Teenuse küla. Autod jäeti viimasesse metsatallu. Mehed toppisid taskud padruneid täis ja hargnesid maanteekraavis. Sosinal antud käskluste peale liikusid omakaitselased silla suunas. Otse ees plaksasid kuulid teele ja samaaegselt kostusid jõe vastaskaldalt püssipaugud. Ründajaid oli märgatud. Otsiti kuulide eest varju. Raskekuulipildujad asetati tiivakaitseks vasakule ja paremale rukkivälja äärde. Silla juurde paigutatud omakaitselaste raskekuulipilduja niitis kuulivalangutega eest mõned jämedamad lepad, mis varjasid laskevälja. Enamlaste-poolne jõekallas oli vasakul kaetud tiheda lepavõsaga. Selle taga asus mõisapark. Paremal oli küll lagedam, kuid seal pakkusid enamlastele varju hooned. Üle jõe vastaskaldal podises mitu enamlaste kuulipildujat. Omakaitselaste vasak tiib varjus rukkipõllu veerel põllukraavi, parem tungis kiirete hüpetega välja jõe kaldale vesiveski kivihooneteni. Nende taga oldi kuulide eest varjus.

Tulistamine paremal ägenes. Juba süttis leekkuulidest vastaskaldal koorejaama hoone. Hoone ette jõekaldasse kaevunud enamlased põgenesid. Veskitammi varjus tungisid esimesed omakaitselased üle jõe. Vähe maad tagapool sidusid sanitarid esimesi haavatuid. Lahing jätkus...

Sealpool jõge süttisid uued hooned. *Juba põletavad talusid, küllap taganevad!* arvati. Talude põlemine sünnitas meestes viha ja tasumisiha, mis pimestas ega lasknud olukorda õigesti hinnata.

Omakaitselased ronisid autole ja kihutati hulljulgelt enamlaste kuulipildujatule all üle silla põlevate majade vahelisele teeristile. Seal hüpati autolt maha ja see kihutas läbilastud akuga tuldud teed tagasi. (355).

Enamlased ei taganenud ja võtsid ründajad küljelt tapva tule alla. Omakaitselaste rünnak nurjus. (256; 760, lisa, l 88).

Teenuse lahinguretkest osavõtnud **Ermil Kuusik** mäletab (169): *Äkki nägime, et meie veoauto sõidab meestega üle silla ja samas ka kohe tagasi. Selgus, et ltn. Orav oli kogunud seitsmemehelise grupi ja sellega läinud otserünnakule. Sellest grupist tuli eluga tagasi ainult üks mees – Aleksander Oruvee*.*

10. juulil kaotas Pärnu Omakaitse Teenuse lahingus Läänemaal Vigala vallas Loodnas Luiste jõe suubumiskohal üle jõe tunginud meestest seitse. (256; 355; 582, lk 28; 645, lk 10). Rünnakut juhtinud n-leitnant **Elmar Orav** (31) (768; 770) sai Koluvere-Märjamaa maanteel silmapilkselt surma. Samuti langesid omakaitselased **Adolf Jakobson** (768), rms **Arnold-Friedrich Käärmann** (26) (768; 770), **Enn Männe** (768), rms **Karl Randma** (Randmaa) (768) ja rms **Jaan Tosso** (Tasso) (35) (768; 770). (760, lisa, l 88). Omakaitselane rms **Vambola Tamm** (24) langes haavatuna enamlaste kätte ja mõrvati (150; 356; 760, lisa, l 88; 768; 770). (567, lk 54, 100, 137, 149, 175, 212, 216).

Omakaitselane **Ermil Kuusik** teab selle kohta (582, lk 28): *Üks meie mees oli haavatuna vangi langenud. Nagu selgus, olid punaväelased tal käed okastraadiga selja taha sidunud ja keha tääkidega läbi torganud.*

Adolf Jakobson oli pärit Häädemeeste vallast Kablilt, teised Pärnust. (760, lisa, l 88). Haavatuid oli kolm, need toimetati sõiduautodel Märjamaale ja Pärnu. Haavatustest on teada **Artur Varve** (Varre) (760, lisa, l 89). (355; 760, l 70–71).

Vigala Omakaitse organiseerija **Herman Puhvel** tuletab meelde Teenuse lahingust (255): *Kui meile teatavaks sai, et Märjamaalt niipea abi loota pole, astusime telefoni teel kontakti Pärnu Omakaitsega abisaamiseks. Saimegi rõõmustava vastuse, et abi sõidab kohe välja Mihkli kaudu Vigalasse. Samal ajal teatas Teenuse*

---

* Elektrimontöör **Aleksander Oruvee** (1896) Tõstamaa vallast arreteeriti 16.01.1946 Pärnus (Lubja 33). Ta vabanes 1946. aasta detsembrikuus. (584, lk 335).

luure, et seal asub umbes 200 punaväelast ja liikumine lubab oletada kallaletungi kavatsust Vigalale. Kell 5 pärast lõunat jõudiski kohale Pärnu Omakaitse 27-meheline rühm ltn. Orava juhtimisel. Tutvustasin neid olukorraga ja soovitasin mitte kohe kallale tungida, vaid ära oodata nende väljatulekut lagedale. Pärnu mehed aga, eriti veel samariitlasnaised, olid särtsu täis ja ütlesid, et teeme selle töö ära ja õhtuks tahame tagasi Pärnus olla. Et nende poolt väljasaadetud kaks meest mootorrattal enam tagasi ei tulnud, siis sõitis ka auto ühes meeskonnaga välja ja kõigist hoiatustest hoolimata punaste luurepostidest mööda üle Teenuse silla, seega punaste pihku.

Pärnu omakaitselaste juhtimise võttis üle lipnik **Ott Alasalu**.* (356).

Vasakul tiival oli üksikud omakaitselased tunginud jõekaldani, kuid sattusid vastaskaldalt marulise tule alla ja olid sunnitud tagasi tõmbuma. Veelkord rünnati enamlasi, et ära tuua jõe vastaskaldalt langenud võitluskaaslaste laibad. Vastane oli saanud vahepeal toetuseks Silla alevikust kuus autotäit mehi ja nende tapvas tõrjetules varises omakaitselaste rünnak kokku. (355).

Lõpuni pidasid lahingus vastu mehed tiibadele paigutatud kuulipildujate taga. Eriti südilt võitles raskekuulipilduja sihtur **L. Rõa** (Rõa), kes lõi viimaste omakaitselaste taandumist kattes kuulipildujatulega tagasi enamlaste rünnaku. Kuulipilduja aegajalt streikis – padrunid jäid kinni. Sihturit abistas noor omakaitselane **Ermil Kuusik**. (582, lk 28).

Öösel pärast rasket lahingut oli lipnik **Ott Alasalu** rühm Vigala

---

* Audru (Taali) algkooli õpetaja lipnik **Ott Alasalu** (15.11.1911–15.02.1944) osales Suvesõjas omakaitselasena Vigala-Teenuse ja teistes Pärnumaa enamlastest vabastamisel peetud lahingutes. Ta oli Pärnu Omakaitse Audru kompanii ülem. 1944. aasta veebruarimobilisatsioon viis leitnant O. Alasalu rügemendi *Tallinn* Pärnumaa meeste Pärnu pataljoni, patül kapten **Mats Möldere** (12.09.1904–16.10.1967, Rootsi, Tullinges). (550, lk 48; 599, lk 20). Pataljon paisati juba 13. veebruaril 1944 ilma eelneva väljaõppeta ja puuduliku varustusega kiirustamisi autodel Narva rindele (102; 365; 559, lk 220). Leitnant Ott Alasalu (768) langes rügemendi tuleristsetel 15. veebruaril 1944. Ta maeti Niguliste kirikust Pärnu Kangelaskalmistule Riia maantee ääres. Vaimuliku talituse pidas Saarde koguduse õpetaja Johann Ekbaum. Kirst oli kaetud sinimustvalge lipuga, kirstukaanel langenu kiiver. Sõjameest oli saatmas tohutu hulk pärnulasi. (297; 373; 567, lk 28).

jaamas. Kuna telefoniliinid olid korras, oli omakaitselastel side nendes suundades, kust võis ähvardada hädaoht. Teedel olid väljas paarisvahipostid. Kuulipildujad seati lahinguvalmis. Valmisolek oli vajalik, sest vabastatud kohalikud kommunistid võisid ümbrust tundes juhtida enamlased omakaitselaste rühma selja taha.

Kesköö1 toodi lipnik O. Alasalu juurde maanteelt tabatud kaks kompsudega meest – Tolli koorejaama juhataja **Konstantin Kärbis** (Kerbis) (30) (586, lk 203) ja Kuuda leprosooriumi tööline **Jüri Kukk** (34) (329; 586, lk 201) Kullamaa vallast. Mehed olid toonud omakaitselastele Märjamaal asuva Saksa sõjaväeosa poolt saadetud lõhkeainelaengu Läti silla purustamiseks, et takistada venelaste edasitungi. Meestele anti ülevaade olukorrast ja skeem vastase asetusest Teenuse kandis. Samuti anti edasi andmed selle kohta, et suuri punaväeosi koondub Märjamaa lähedale Sipa metsa. Julged mehed alustasid jalgratastel tagasisõitu Märjamaale, kuid sattusid V.-Vigala-Tolli teel (Kirbla valla Laikülas Tolli teeristi lähedal Huntaugu talu juures) enamlaste kätte. 12. juulil mõlemad mehed tapeti. Konstantin Kärbise laip leiti piinamisjälgedega – purustatud käe- ja jalaluudega Teenuse metsast. Jüri Kukk mõrvati Paliveres. (329; 258; 356; 586, lk 195).

Läti sild lõhuti. Nii võeti enamlastelt võimalus viivitusteta omakaitselasi jälitada. Samas helises telefon: Kivi-Vigalast teatati, et punaste jõuk liigub Vigala poole. Jaamahoones ja ümbruskonnas valitses sellal vaikus. Korraga piitsutas kõrvu hele lasukaja. Silmad püüdsid puurida läbi pimeduse ja kõrvad tabada vaenlasele viitavaid helisid. Pinevus vaibus – selgus, et kaugemal vahipostil oli valvur erutuses asjata tulistanud.

12. juuli hommikul kostus Märjamaa poolt tugev lahingumüra. Taevas aleviku kohal oli tihedalt täis õhutõrjemürskude lõhkemispilvekesi: alevik oli enamlaste korduvate õhurünnakute all. (256; 356).*

---

* Märjamaa aleviku ümbrusesse koondati suured punaväeosad ühes tanki- ja suurtükiväeüksustega, et pidurdada sakslaste lööki Tallinna suunas ja sealt ette võtta operatsioone sakslaste väljatõrjumiseks Eestist. Märjamaa lahing toimus 10.–15. juulil. (257). Tohutu ülekaalu vastu võitles väikesearvuline Saksa väeüksus. 14. juulil hõivasid punaväelased Teenuse ja Kasti (Alaküla) suunast lähtunud haardega Märjamaa, 16. juulil Kirbla ja 18. juulil Virtsu. Enamlased olid võidujooksus ning uskusid sakslaste täielikku purustamist ja nende Eestit väljalöömist. Hauti tõsimeeli Pärnu vallutamise plaane.

Lipnik O. Alasalu mehed ootasid vaenlast. Oli arvata, et enamlased püüavad haarata Märjamaal asuvaid Saksa üksusi küljelt ja läbi lõigata nende ühendust Pärnuga. Otsem tee selleks oli Tolli-Teenuse-Vigala kaudu Poti teeristile. Vahipost teatas mingist lähenevast mürast Tolli poolt. Samas helistati Tiduvere metsavahi majast: *Ettevaatust! Tolli teel tulevad Vigala suunas kaks tanki!* (356).

Kuna varahommikul oli saadetud Teenuse lahingupaiga poole omakaitselaste luure, selgitamaks langenute äratoomise võimalusi, siis ähvardas nüüd luuremehi äralõikamise oht. Kõik olenes sellest, kas enamlased kavatsevad tankide toetusel Vigala mõisas kanda kinnitada või tegu on ainult nende luureüksusega. Vana-Vigala sillal seisnud kahemeheline post kadus võssa. Üks meestest võttis varrukalt valge käelindi ja läks sillale. Peatunud tankidest ronisid välja mõned *vateeritud venelased* ja käsutasid sillal seisva mehe oma juurde. Mehelt päriti teateid bandiitide asukoha, arvu ja relvastuse kohta. Viletsas vene keeles vastanud mees, et bandiite pole siinkandis kusagil näha. Küll aga lahkunud äsja sakslased ja lubanud peatselt tagasi tulla. Kibe-kähku kobinud vankad tankidesse ja müristanud Tolli suunas tagasi. (356).

Teenuselt tuli omakaitselaste luure teatega, et enamlased hulguvad Teenuse lahingupaiga ümbruses ringi, mistõttu langenute otsimine ei olnud võimalik. Lipnik O. Alasalu saatis välja uue luure, seekord kaks agarat meest. Ülesanne oli läheneda lahingupaigale ja selgitada sealset olukorda täpsemalt. Samal ajal seati sõidukorda auto, sest ärasõitu võis oodata iga hetk. Märjamaalt kostus lakkamatu suurtükimürin ja lennukipommide tumedad plahvatused. Venelased püüdsid sulgeda Märjamaa aleviku kitsasse piiramisrõngasse. Nüüd teatati Tiduverest, et kolm vene tanki liiguvad täie kiirusega Vigala poole. Üks sõjapõgenik tõi teate, et Teenuselt tulevad samas suunas ka punaväelasi täis veoautod. Oli viimane aeg Vigalast lahkuda. Lahkumisel anti Vigala jaamas kohalikele omakaitselaste korraldus: kõik, kes on seotud Omakaitsega, varjaku ennast metsas, sest enamlased võivad nad kinni võtta ja tappa. Mahajäänud kohalikele valvepostidele tehti ülesandeks juhatada luurekäigult tulnud omakaitselased Poti teeristile. Kivi-Vigalas hangiti ühest talust autole terve aku. Samuti saadi

teada, et Poti teeristil ei ole punaseid. Nii sõidetigi julgelt Potile, kus tehti peatus, et oodata mahajäänud luuremehi. (356; 357).

Poti teeristil selgus, et Märjamaa suunas liiguvad Tallinna maanteel Saksa julgestuspatrullid. Samas kihutas Vigala poolt mootorratas. Relvad laskevalmis oodati tulijat. Rõõmsalt viibates peatas mootorrattur auto juures oma sõiduriista – see oli üks Teenuselt oodatud luuremeestest. Luuraja jutu järgi sõitnud nad koos ühe kohaliku mehega jalgratastel Teenuse külani. Seal peideti rattad ja hiiliti mööda metsa küla viimasesse tallu. Üle tee minnes silmati umbes jaosuurust punaste jõuku liikumas silla suunas. Omakaitselasi ei märgatud. Talus oldi omakaitselaste tulekust kohkunud ja paluti enamlaste hirmus, et nad kiiresti lahkuksid. Taluinimeste jutu järgi liiguvad Teenuse lahinguväljal 5–10-mehelised punaste salgad. Ühtki inimest sillale lähemale ei lasta. Et kuuldud jutu õigsuses veenduda, jõudnud omakaitselane hiilides ja roomates küla ääres metsaveeruni, kus ohtlikult lähedalt kostnud venekeelne jutukõmin ja relvade kolksatused. Kuna samal ajal kostus Vigala poolt tankide kolin, pidasid luurajad õigemaks Teenuselt kiiresti lahkuda. Tuli meelde, et lahingupäeval oli samasse tallu maha jäänud mootorratas. Imelikul kombel ei olnud enamlased seda puukuurist üles leidnud, kuigi eelmisel ööl oli talu bandiitide tagaotsimisel segi puistatud. Omakaitselane lükkas sõiduriista käekõrval mööda heinamaad ligi kilomeetri, siis pöördus maanteele ja võttis peale oma kaaslase. Kihutati nii, nagu mootor võttis. Vigalas saadi teada rühma väljasõidust. Teine mees jäi maha Vigalasse oma elukohta, tema aga sõitis Potile. (357).

Tagasiteel Pärnusse ei tulnud kuni Pärnu-Jaagupini vastu ühtegi autot: maantee oli otsekui välja surnud. Siin-seal lösutasid maantee ääres kraavis enamlaste kiirel põgenemisel mahajäänud autod. Pärnu-Jaagupis seisid mõned Saksa laskemoonaautod – juhid ootasid marsikäsku. Omakaitselased andsid Saksa luureüksuse ülemale edasi andmed enamlaste ilmsest kavatsusest liikuda Teenuselt ja Tollilt Vigala suunas. Siis jätkus tühjal maanteel omakaitselaste sõit Pärnu poole. Linna lähedal tuli vastu umbes kilomeetripikkune Saksa sõjaväevoor, mis oli edasimarsil Märjamaale. (357).

Pärnus said lipnik O. Alasalu rühma mehed lühikese puhkuse. Siis ootasid neid uued ülesanded. Teenusel langenud omakaitselaste Pärnusse toomist üritati veel mitmel korral, kuid ikka ja jälle see ebaõnnestus. Alles kuu aega hiljem, kui enamlastest vabastati Vigala ja Teenuse, saadi lahingupaigalt ära tuua langenute põrmud ja sängitada need Pärnu Alevi kalmistule. (357). Teisal kinnitatakse: 12. juulil ründasid Teenuse jõe piirkonda Saksa üksused. Enamlased löödi asulast välja ja toodi ära ka omakaitselaste laibad. (169).

Vigala rahvas sai vahepeal taas tunda enamlaste hirmuvalitsust. Seal, raudtee piirkonnas märatses hävituspataljonlaste erikaristusüksus – *Pleeri surmarong**. Nii mõrvasid enamlased 23. juulil Vigala raudteejaamas jaamaülema abi **Karl Laretei** (36), Märjamaa jaamaülema **Karl Laube** (40) ja mitmeid teisi raudteelasi. (555, lk 164–165; 586, lk 205). Kuna kohalikud elanikud olid suures osas põgenenud metsa või Pärnusse, ei saadud paljusid enam kätte.

Sakslased rakendasid põhiosa oma löögijõududest Pärnu-Lihula maantee oma käes hoidmiseks, mistõttu jäi rannikusektoris, Varbla ja Tõstamaa vallas kaitse korraldamine Varbla, Tõstamaa ja Tõhela Omakaitse rühmade ülesandeks. Omakaitse eelosad paiknesid Paatsalu ja Viruna rajoonis.

Peale seda, kui enamlased saavutasid edu Märjamaal ja Lihula kandis, muutusid nad aktiivsemaks.

Enamlaste poolelt kinnitatakse: 9.–14. juulini Märjamaa rajoonis peetud lahingus punaväe 16. laskurdiviisi osad koos 1. üksiku merejalaväe brigaadi kahe laskur- ja ühe tankirooduga tõkestas sakslaste pealetungi Tallinnale ja sundis neid tagasi tõmbuma Pärnu suunas. Taanduvat vastast asusid jälitama koos Punaarmee

---

* Lätlane **Pleer** sündis ja elas Pärnus. Juba lapsepõlves oli ta tuntud vargapoiss – koolist visati ta välja kaasõpilastelt rõivaste ja muude esemete korduvate varguste pärast. Iseloomult oli Pleer äärmiselt jõhker. Noormehena töötas ta Pärnu lauavabrikus, kust ta vallandati pussitamise pärast. Kommunistide võimuletulekul määras Maksim Unt Pleeri Pärnu poliitilise politsei assistendiks, mõni aeg hiljem Türi raudtee NKVD osakonna ülemaks. Pleeri surmarong loodi Tallinna sõjakomissari ja NKVD ülema käsul. Rong koosnes kahest liivakottidega kindlustatud mootorvagunist. Karistusrongi ülema Pleeri metsikute tegude tõttu hakkasid raudteelased ja ümbruskonna elanikud rongi nimetama Pleeri surmarongiks. (555, lk 164; 664, lk 102–103).

väeosadega ka Haapsalu hävituspataljon (IB-11) (pataljonikomandör major Gorbatenko, komissar 1937–1939 Hispaania kodusõjas internatsionaalsete brigaadide koosseisus osalenud Karl Hansson) (625, lk 206), samuti 4. Tallinna hävituspataljon (pataljoniülem kapten R. Stockberg, komissar V. Saar) ja 7. Tallinna hävituspataljon (IB-7) (pataljoniülem algul kapten L. Rubinov, hiljem vanempolitruk Russonov, staabiülem leitnant V. Starodumov) ning 1. Tallinna töölispataljon (RP-4) (komandör kapten Tokarev, komissar V. Kinn). (555, lk 151; 644, lk 60; 663, lk 70). Haapsalu hävituspataljon koos 8. piirivalvesalgaga tungis 16. juulil Kirblasse, 17. juulil aga sundis sakslased lahkuma Lihulast. 4. ja 7. Tallinna hävituspataljon jätkasid sakslaste jälitamist Lihulast Pärnu suunas kuni Audruni, kus nad põrkusid 19. juulil sakslaste ja omakaitselaste vastupanule. Samal ajal tungis 1. Tallinna töölispataljon koos 16. laskurdiviisi osadega sakslasi jälitades Areni (15 km põhja pool Pärnust). (625, lk 209–210; 644, lk 62–63; 670, lk 114).

Pärnumaal levisid ärevad jutud enamlaste tagasitulekust. Eks oli sellest tingitud ka Pärnu linna ja maakonna politseiülema 14. juuli käskkirjas esitatud hoiatus sõjarinde seisukorra kohta kuulujuttude ja kuulduste levitamise eest. Ka 15. juuli ajalehes *Uus Elu* korrati käskkirja sõnumit ja tuletati elanikele meelde, et kuulujuttude levitajaid karistatakse valjult. Ajaleht selgitas: *Viimastel päevadel on hakatud levitama kuulujutte, et Saksa väed ei jõudvat vene vägesid pidurdada, venelased on end organiseerinud suuremaks kallaletungiks ja meil on jälle oodata suuremat ohtu punaste poolt. Saksa väed pole veel kusagilt taganenud ja nad ei mõtlegi seda teha.* (166).

Kuulujutud kuulujuttudeks, aga mõne päeva pärast olid enamlased tagasi Pärnu lähistel... Saksa üksused taganesid Märjamaalt ja rinne jäi Pärnu ette püsima vaid Pärnu Omakaitse toel.

17. juulil tõmbusid Saksa väeosad Karuse piirkonnast tagasi. Sel päeval sai Karuse vallas Läänemaal Karuse külas haavata omakaitselane rms **Feodor Kukk** (32) Tõstamaa vallast. (149; 152; 760, lisa, 188).

18. juuli keskpäeval jätsid sakslased Lihula maha. Õhtupoolikul alustasid enamlased pealetungi Audru suunas. Sakslased olid sun-

nitud hilisõhtul lühikese tulevahetuse järel eelpostidelt Pangamäe-Koti-Paatsalu rajoonist taganema. Saksa uued väeosad, mis pidid välja vahetama rinde eelpostid, ei jõudnud oma positsioonidele asuda, kuna eelüksused olid sealt juba lahkunud. Koos sakslastega taandus ka Omakaitse Soontaga kompanii. Sellega ühinenud Jõõpra kompanii jäi oma positsioonidele Lavassaare turbatööstuse rajoonis. Tema ülesanne oli kaitsta tööstusrajooni. (148; 628, lk 12).

Tee Audru peale jäi enamlastele vabaks. Pärnu vallutamiseks saadeti Lihulast teele busside ja veoautode kolonn täis hambuni relvis hävituspataljonlasi. (11; 359).

Enamlaste jõudude kohta on väidetud, et mööda Lihula-Pärnu maanteed alustas 18. juuli õhtupoolikul pealetungi umbes pataljoni suurune üksus (645, lk 10) ja kinnitatakse, et Pärnut ründas üks *potivenelastest* moodustatud punane hävituspataljon, s.o 4. Tallinna hävituspataljon (359; 554, lk 307; 646, lk 38). Neid väiteid ei kinnita muud allikad. Nii väidetakse, et 18. juuli õhtul liikusid Pärnu poole 4. hävituspataljoni ja 7. Tallinna vabatahtlike pataljoni üksused (11). Samuti kinnitatakse, et 4. hävituspataljon, *liikudes kolonni ees, mille moodustasid teised Tallinna hävituspataljonid*, jõudis laupäeval Audru kiriku juurde, kus maantee läheb üle jõe... Järele jõudsid ka teised pataljonid (555, lk 154). Ka enamlaste poolelt kinnitab nõukogude ajaloolane D. Kiljako: *Pärnu suunas taanduvat vaenlast jälitasid 4. ja 7. Tallinna hävituspataljon. Löögigrupi eelosad jõudsid 19. juulil autobussidega Audru silla juurde ja sattusid seal vaenlase tugeva miinipildujatule alla. Vähesed hävituspataljonide võitlejad ei suutnud sakslaste rünnakuid tagasi lüüa. Seejuures langes rivist välja palju mehi, surma sai ka 4. ja 7. Tallinna hävituspataljoni rünnakut juhtinud hävituspataljonide operatiivgrupi ülem piirivalvealampolkovnik* ***Grigori Okajev****. (628, lk 12).

---

* NSV Liidu Siseasjade Rahvakomissariaadi Piirivalve Balti ringkonna vägede koosseisus loodi hävituspataljonide operatiivgrupp (operatiivgrupi ülem piirivalvealampolkovnik **Grigori Okajev**, alates 19. juulist piirivalvekapten **Mihhail Pasternak**, operatiivgrupi komissar EK(b)P Keskkomitee sekretär **Feodor Okk**). Operatiivgrupi staap asus Tallinnas. (644, lk 60).

Sellest järeldub, et Pärnut ei rünnatud ainult ühe, 4. Tallinna hävituspataljoni jõududega.

Ööl vastu 19. juulit saadi Pärnu Omakaitse staabis teateid selle kohta, et Kalli ja Ellamaa poolt liigub Pärnu suunas pidevalt sõjapõgenikke, kes kõnelevad Kuressaare maanteed mööda lähenevast koletusuurest punaväemassist. Öösel jõudsid Pärnusse kaugemalt tulnud põgenikud. Siis vooris neid hookaupa kuni kella 4-ni hommikul. Põgenikud tulid läbi linna küll jala, küll jalgratastel, küll hobustega, küll üksi ja perekonniti. Peaaegu igale vankrile oli kuhjatud kraami, mille otsas kükitasid hirmunud naised-lapsed. Vankrite järel köie otsas tammusid inisevad ja väsimusest puhkivad lehmad. Kohati oli maanteel vooris terve küla. Kui päriti põgenemise põhjust, seletati: *Naaberkülast toodi sõna, et kõik lähevad Pärnu poole sõjavarju... Noh, kuidas sa jääd üksi maha? Teadagi, mida need röövlid teevad, kui neile kätte jääd!* Hommikuks jäi põgenike vool vähemaks. Viimased põgenikud tulid Audrust, ja need olid juba oma silmaga näinud Audru silla läheduses hallides sinelites punalindimehi. (359).

Samal ajal sai Omakaitse staap andmeid enamlaste liikumisest Maima küla kandis Lavasaare turbatööstuse poole.

Kuna Audru Omakaitse oli alles formeerimisel, siis said enamlased ilma tõsisema vastupanu leidmata 19. juuli kella 2.30-ks öösel jõuda Pärnu-Kuressaare maanteed pidi Audru sillani ja Audru vallamaja lähikonda.

Kogu selle äreva öö jooksul oli Omakaitse häireseisukorras. Audrus asus jalgratastel ettesaadetud omakaitselaste valverühm, kuid see taganes põgenikevooridest ärevile aetuna kesköö paiku linna. Õnnetuseks oli Pärnus omakaitselasi vähe – mitmed rühmad oli linnast mujale välja saadetud. Linna kaitse langes esialgu Saksa väeosale.

4. Tallinna hävituspataljoni* eelosad ületasid Audru silla ja tungisid edasi Pärnu poole. (11; 555, lk 151; 605, lk 26; 644, lk 60).

---

* Teatakse, et 4. Tallinna hävituspataljoni 3. rood, mille ülemaks oli **Oskar Int**, põletas talusid Pärnu-Jaagupis. See rood oli üks metsikumaid hävituspataljoni jõukusid. (555, lk 160).

Sakslased paiskasid kiiresti 19. juulil kella 3 paiku öösel kompanii-suuruse mehhaniseeritud üksuse enamlaste vastu (rohkem sakslastel varujõude Pärnus käsutada ei olnud). Samal ajal saatis kolonel **Viktor-Johannes Koern** vastase pealetungi tõkestama 17-mehelise löögirühma ohv aset **Juko-Johannes Karjeli** juhatusel.

Omakaitse rühm jõudis öösel pärast kella 4 Maidla taluni ja paiskus vastast märgates ahelikku. Vastane tõmbus tagasi Audru silla juurde, kus osutas visa vastupanu.

Olukord oli Pärnus kriitiline – Ortskomandantuur oli juba valmis Pärnust lahkuma.

Lõuna-Pärnumaa Omakaitse üksustele anti korraldus meeste saatmiseks Pärnu. Enne lõunat jõudis kohale mehi Häädemeestelt, Orajõelt, Kablist ja Metsapoolelt. Tuli ka Omakaitse Tihemetsa Metsatehnikumi õppurrühm. Kokkutulnud meestest moodustati Metsapoole algkooli juhataja leitnant **Elmar Toomingase** juhtimisel võitlusüksus. See jäi esialgu varru. (359).

19. juuli hommikul, kui Audru lahing oli täies hoos, kutsuti kolonel **Viktor-Johannes Koern**, linnapea vandeadvokaat **Arthur Peetre** ja politseiülem **August Markson** Ortskomandantuuri. Komandant, tavaliselt sõbralik reservohvitser, jurist Lääne-Saksamaalt, *võttis vägagi ametliku hoiaku ja teatas, et Lõuna-Eesti on saksa sõjajõudude tegevuspiirkond, et Genfi konventsiooni järgi kõrgeim tsiviilvõim kuulub selle tõttu ainuüksi Wehrmachti kõrgemale juhtkonnale, et takistamatult võivad tegutseda selles piirkonnas ainult kohalikud omavalitsused ja politsei, mitte aga mingi muu kõrgem võim – olgu see sõbraliku rahva valitsus või selle emissar-volinik.* Eestlased olid selle jutu peale hämmingus. Samas alustas komandant erajuttu. Kui ka selle peale keegi ei reageerinud, märkis komandant: *Mu härrad, ma mõistan teid ja hindan kõrgelt teie truudust oma rahvale. Aga ka mina pean lojaalselt täitma mulle pandud kohustusi!* (645, lk 11; 646, lk 38).

Kui kolonel V.-J. Koern jõudis tagasi Omakaitse staapi, kutsus ta kapten **Heinrich-August Kubu** oma kabinetti, viskas mütsi ja vöörihma koos revolvriga põrandale ja vandus: *Kõik on p...s!* Seejärel sõitis ta Audru lahingusse. (645, lk 11).

Vastase vastupanu murdmiseks läks Omakaitse ja sakslaste parem tiib Audru jõe joonel haardele. Siin oli lahingus ka kolonel V.-J. Koern ise. Ta võttis Omakaitse 70-mehelise kompanii juhtimise üle ja asus oma autojuhi seers **August Hendriksoni** kõrvale ahelikku. Kui ahelik hakkas edasi liikuma, märgati, et kolonel V.-J. Koerni on tabanud vaenlase kuul. Ta langes Reiu Jaani talu põllul, mõnikümmend meetrit Audru jõest. (601, lk 274).

Tund aega hiljem jõudis Pärnu teade kolonel Viktor-Johannes Koerni langemisest.* (359; 360; 768).

Lahingu ajal hakkas lõõmama Audru apteek, samuti Koidu, Jõeääre ja Nõmme talude hooned (11; 517).

Ümberhaaramise kartuses olid enamlased sunnitud taanduma oma sillapealt siinpool jõge ja tõmbuma tagasi Audru vallamaja rajooni. Nad jätkasid visa vastupanu Audru veski juures. Mõnetunnise lahingu järel kella 9 paiku hommikul tungisid omakaitselased üle silla. (645, lk 10–11).

Pärnus pandi varumehed – Pärnu linna ja Lõuna-Pärnumaa omakaitselased autodele ja saadeti Audrusse. Vana-Pärnus tehti peatus, sest vene lennukid tiirlesid lahinguvälja kohal ja tulistasid pardarelvadest kõike, mis silma jäi. Lennukid püüdsid läheneda ka linnale, kuid aeti Saksa õhutõrjetulega tagasi.

Peale lõunat löödi viimased vastase riismed Audrust välja ja 19. juuli õhtuks oli vaenlane täielikult purustatud. Enamlased põgenesid paanikas läbi metsade ja rabade Mihkli suunas.

Omakaitselased asusid lahinguvälja läbi kammima, et leida võssa pugenud või haavatuna mahajäänud punalindimehi. Vaenlasepoolne jõekallas oli täis kaevatud laskurpesi, oli äravisatud riietusesemeid ja punaseid käelinte. Igal pool oli näha mahajäetud

---

* Audru lähedal, Pärnu-Lihula maantee ääres avati 19. juulil 1993 endisel Audru lahinguväljal kolonel V.-J. Koerni mälestuskivi. Mustast graniidist kivi poleeritud pinnal on Vabadusristi kujutis ja tekst – ISAMAA ILU HOIELDES, / VAENLASE VASTU VÕIDELDES / LANGES AUDRU LAHINGUVÄLJAL / 19. VII 1941. A. / KOLONEL / VIKTOR KOERN / VR II/3 (571, lk 17). Mälestuskivi avamisel osales koloneli tütar Liidia Becker-Koern. (517; 601, lk 274). Audru lahingupaigas, *Kuld Lõvi* trahteri ees, kus asus Saksa välikomandantuur, andis Liidia Becker-Koern muinsuskaitsjatele üle lasuvigastusega vormimütsi, mida kolonel kandis viimases lahingus. (447; 645, lk 12).

vintpüsse, laskemoona ja käsigranaate. Veskitagusel rukkiväljal oli risti ja põiki suunduvaid laiu roomamisteid, millest hargnesid vähemad. Roomamisteede lõpus lamas kuulist või mürsukillust tabatud hävituspataljonlane. Rukkipõllust oli saanud laipadeväli. Rukkivaos lebas lähestikku kolm laipa, kõik noored mehed. Nende juurest leitud dokumentide järgi oli tegu Petserimaalt pärit kolme vennaga, kes olid töötanud Tallinnas mingisuguses nahatööstuses. Rukkist leiti veel mitu vigaselt eesti keelt porssivat haavatut. Need toimetati Pärnu. Jõeäärses lepavõsas lebas vanamehe laip, kõver kepp kangestunud käes...

Vastast ei jälitatud. Pärast lahinguväljal tehtud haarangut pandi suurem osa omakaitselastest positsioonile Valgeranna, Audru kiriku ja Sauga mõisa joonele. Paremal tiival olid kaitsel Jõõpre omakaitselased, vasakule tiivale jäid Omakaitse Seliste kompanii ja Omakaitse Kihlepa rühm. Koos sakslastega olid kaitsel Pärnu linna omakaitselased, Omakaitse Tihemetsa Metsatehnikumi õppurrühm ja Orajõe, Häädemeeste, Laiksaare, Tali ja Saarde valla omakaitselased leitnant **Elmar Toomingase** juhtimisel. (359; 360; 760, lk 72).

Audru lahingust jutustab seers **August Hendrikson** (359; 360): *Umbes kell 8.30* (19. juulil – H.L.) *kutsuti kõik kohalviibivad omakaitselased staabiruumidesse kokku, kus Omakaitse juht kolonel Viktor Koern andis umbkaudse ülevaate olukorrast, joonistades pliiatsiga seinale isegi olukorra skeemi. Kolonel käskis kõiki häirevalmis olla ja ütles, et ta läheb isiklikult luurele.*

Minule, kui autojuhile tehti korraldus sõita „Lõvi" kõrtsi juurde. Kõrts asub umbes 8 km Pärnust. Kaasa sõitsid ühes Omakaitse juhiga veel seersant M. Pärnpuu ja omakaitselane A. Alak.

„Lõvi" kõrtsi juures leidsime saksa autodekaravani seisvat puude alla varjatuna. Valitses täielik vaikus. Kumbki vaenulikest pooltest ei tulistanud. Sõdurid lamasid täies lahingurakmes maanteekraavides, kuna ülemused vaatlesid kiikritega üle põldude silla rajoonis olevaid maju.

Kuulsime, et hävituspataljoni luure oli jõudnud kuni 6 km linnast, kuid seal kokku põrgates saksa eelluurega, põgenes kabuhirmus, visates maha sinelid ja mütsid.

Silla linnapoolse otsa juures paistis kõrge mitmekordne maja – Audru apteek. Seletati, et see olevat punaseid täis, samuti ka vasakul asuv Käreda talu ja üle jõe olev Lilleri vesiveski.

Maanteetammil seisis tulistamisvalmis 2 sm õhutõrje kahur, toru ähvardavalt pööratud silla poole.

Korraga tõstis vaatleja käe, näidates üle silla paistva heleda maanteelindi poole. Kõik silmasid Kivi kõrtsi poolt teelt tõusvat suurt tolmupilve, millest varsti eraldusid kahe autobussi tulipunased kered. Ikka uued sõidukid ilmusid teele. Veoautosid lugesime 10, peale selle veel sõiduautod, mis aga lähenedes kadusid vilja varju. Olukord oli selge: karavan moodustas hävituspataljoni peaosa, kes järgnes luurele positsioonidele asumiseks.

Kiired korraldused ja juba hargnesid sõdurite ahelikud kahele poole teed. Vaikus pühiti kui unenägu, sest kahur avas vahepeal kuni 800 meetrini jõudnud autovoorile marutule.

Jõejoonel algas äge püssipragin, ning punaste kergekuulipildujate valangud muutusid ikka tihedamaks. Õhk aina surises lendavaist kuulidest, mis plaksatasid siin-seal teeasfaldile või tabasid kiunudes teeäärseid kive.

Autovoor lähenes hoolimata temale langevast kuuli- ja mürsurahest, kuni peatus Audru vallamaja kohal oleva majakese varjus. Autodelt valgusid punased jõeäärsetele põldudele ja vasakul asuvasse metsa.

Kahurisihtur leidis õige sihiku ja juba tabasid süütemürsud esimest hiigelbussi, mis silmapilkselt süttis. Sama saatuse osaliseks sai üks suur veoauto. Kuna osa bolševikke hoidus maja varju, süüdati see paari hästisihitud lasuga.

Põlevast majast ja autodest tõusev suits varjas mõneks ajaks ülejäänud kolonni. Teise kahuri meeskond oli samuti kibedas tegevuses vasakul tiival linnapoolsel jõekaldal asuvate nõukogulaste tagasilöömisega. Mürsud langesid majade ümbrusse ja juba nähti jooksvaid „hallivatimehi" apteegi poole ruttamas. Siis üritasid punased veelkord vastupanu, mille tulevahetusel ka apteegihoone süttis. Siis taganesid venelased läbi jõe. Enamus sakslastest lähenes otse sillale.

Kolonel Koern nähes, et paremalt tiivalt avanevad soodsad haaramisvõimalused, hüüdis meid ühes. Meiega liitusid veel mõned

sõdurid ja nii liikusime Audru külla. Kuule sadas lausa vihmana, kuid head varju pakkus tihe vili ning hooned. Juba süttis külas ilus taluelamu, leegitsedes peagi üleni. Küla teisel serval märkasime ühe kraavi serval puhmaste varjus kahtlast liikumist. Meie hüüetele ei vastanud keegi ja üks sõdur viskas sinna käsigranaadi, mis õnneks ei lõhkenud, sest leidsime sealt vanainimese, kes lahingukeerisesse sattunult ei osanud enam kuhugi minna. Jõudsime välja jõeäärse kesapõlluni, kus sõnnikuhunnikud olid ainukesteks varjumisvõimalusteks. Kolonel Koern tahtis üle kesapõllu jõuda vastasoleva metsatukani, et sealt vastaseid küljelt tule alla võtta. Hüppasime ükshaaval põllule, püüdes varju otsida mõnes maa lohukeses. Olen mitugi korda varem olnud kuulirahes, aga mitte kunagi pole ma elanud üle sellist hirmsat pooltundi, kui seal kesapõllul. Olime hävituspataljonlastele nähtavad kui peopeal. Kuule sadas ümberringi, pritsides vahetpidamata mulda. Tulistasime vastu, mis jõudsime, ainult meie laskeasend kallakpinnal lamades ei olnud tulistamiseks kuigi soodne.

Kolonel Koern lamas minust paremal ja laskis aegajalt jõe teisel kaldal liikuvaid punaseid. Minul jäi padrun püssi kinni. Roomasin vasakul oleva saksa sõduri juurde, kelle abiga viimaks sain püssi jälle korda. Endisele laskekohale tagasiroomanud, nägin kolonel Koerni lamavat ikka endises asendis. Hüüdsin teda. Vastust mitte saades roomasin lamaja juurde ja leidsin tema kuulist pähe tabatuna surnult.

Kuna minu korduv edasi-tagasi liikumine punaste tähelepanu äratas, sattusin sellisesse kuulirahesse, et ei uskunud sellest pääsemist. Langenud juhi laiba kaasaviimine oli täiesti võimatu. Juba sai üks läheduses lamanud saksa sõdur samasuguse peatabamuse läbi surma. Meid tulistati ka eesolevast metsatukast. Lahingukära järgi arvates oli meie vasak tiib juba välja jõudnud jõe joonele, vallutades silla juures asuva Lilleri veski. Meie kahurid haukusid juba üsna jõe ääres.

Otsustasime tagasi tõmbuda, et juhtunust teatada. Tagasiminekul sattusime oma hävituspataljonlastele sarnase riietuse tõttu korduvalt järeltulevate saksa ahelikkude tule alla. Lõpuks selgitasime, kes oleme ja saime kaasa ühe allohvitseri, kes meid juhtis maanteele. Teel märkasime saksa sõdureid ületamas jõge... Lõvi

kõrtsi juures asusime oma autole ja sõitsime linna staapi, kus teatasime kurvast sündmusest. Langenud koloneli tõime lahinguväljalt ära õhtupoolikul, kui lahingukära oli täielikult vaibunud.

Audru lahingus osalenud Pärnu omakaitselane **Ermil Kuusik** meenutab (582, lk 28): *Sakslased organiseerisid linna kaitse Audru jõe joonel kivisilla juures. Punaste mootorrattur-luuraja lasti takistamatult läbi. Ta olevat jõudnud peaaegu Vana-Pärnuni ja pööranud sealt tagasi teatega, et tee on vaba. Siis nad tulid: bussid, veoautod kolonnis, kõik vähimagi julgestuseta. Ettevaatamatus läks aga neile kallilt maksma. Varjatud õhutõrje kiirlaskekahurid avasid sirgel teel kolonnile hävitava tule. Ellujäänud püüdsid põgenema pääseda. Kel see õnnestus, pages Tõstamaa poole, kus nad Selistes vihas ja raevus tapsid kaks ettejuhtuvat noormeest ja ühe vanainimese.*

Audru lahing oli võidukas. Lahinguväljale oli jäänud üle 100 enamlase laiba. Võeti hulganisti vange. Teatakse, et Audru lahinguväljalt veeti Tallinna haiglasse 4. Tallinna hävituspataljoni 24 haavatut (14 venelast, 8 eestlast ja 2 juuti). Saksa tankitõrjesuurtüki tabava tulega oli puruks lastud või süüdatud mitu enamlaste sõidukit. (605, lk 27).

Õhtul tabati Lilleri veski juurest haavatud naishävituspataljonlane, kes seletas, et ta on sanitar. Hävituspataljoni ülesandeks olnud Pärnust *mässumeeste jõugud välja lüüa ja nõukogude võim jälle maksma panna.* Pataljoni juhtkond olevat lahingus surma saanud...Vang toimetati linna ülekuulamisele. (360).

Varsti ründas omakaitselasi uus punaste lennukite kolmik. Lennukitelt visati ka pomme – need sattusid tulutult Audru uue karjalauda taha põllule. Korduvalt tulistati lennukitelt jõeäärseid veskihooneid. Siis õhurünnak lõppes ja lennukid kadusid põhja poole. (360).

Omakaitselased kogusid langenud hävituspataljonlaste juurest relvi. Neid saadi rohkesti: mehed olid päris kõveras raskete vintpüssi-, kergekuulipilduja- ja käsigranaadikandamite all. Nii saadi sõjasaagiks 120 vintpüssi, 5 kergekuulipildujat, 2 raskekuulipildujat ja mitusada käsigranaati, samuti rohkesti laskemoona. Sõjasaagi jagasid sakslased ja omakaitselased omavahel. Sakslastele jäid sanitaarauto ja 2 veoautot ning leitud püstolkuulipildujad.

Muu sõjasaak, samuti üks sõidukorras autobuss ja veoauto jäi Omakaitsele. Kogutud relvad ja laskemoon laaditi veoautole ja saadeti Pärnu. Need jaotati Omakaitse üksuste vahel. (360).

Audru silla juurde maeti kasepuust aiaga piiratud vastsele kalmistule 38 Saksa sõdurit (230; 397). Teistel andmetel sai Audru lahingus surma 5–8 sakslast (11).

Enamlaste poolelt jutustab Audru lahingust Tallinna 4. hävituspataljoni liige **Aivo Rajala** (658, lk 80–83): *Pataljon jäi ööseks Lihulasse. Õhtul sõitis välja luuresalk. Ta pidi tegema kindlaks, kuhu jääb taganev vaenlane kaitsele. Hommikul kella 9–10 paiku* (19. juulil – H.L.) *jõudis kogu pataljon Audru silla juurde. Ettesaadetud luurerühma komandör kandis ette, et tema poolt väljasaadetud mootorrattur olevat käinud kuni Pärnu esimeste majadeni vaenlasi märkamata... Enne Audru jõge peatati autokolonn ja võitlejatele anti käsk varjuda maanteekraavi. Komandörid kutsuti hävituspataljoni staabiülema juurde nõupidamisele ja korraldusi saama. Vaevalt olid võitlejad jõudnud maateekraavi, kui meile avati eest ja vasakult automaatrelvade tuli. Ka hakkasid fašistid samaaegselt tulistama suurtükkidest ja miinipildujatest: kuulide kiunuva vingumisega käisid kaasas tumedad plahvatused... Kuna võitlejad jõudsid enne tulistamise algust varjuda, siis ootamatu tulistamine suuri kaotusi ei põhjustanud. Maanteel sai surma vaid pataljoni komissar Saar, kes korraldas meeste mahatulekut ja relvade mahavõtmist autodelt... Osa pataljoni autodest jäi tule alla ja purustati miinide või mürskudega. Maantee oli kitsas ja see raskendas autode ümberpööramist, sest mõlemal pool teed olid kraavid... Umbes 400 meetrit maanteest paremal oli mets, mis pakkus soodsamaid eeldusi vaenlase rünnaku tagasilöömiseks. Sinna oli võimalik roomata mööda põldu läbivat kraavi. Kraavi kaldal kasvas võsa ja seega ei olnud roomamine vaenlasele nähtav. Pataljoni staabiülem Kostabi andiski käsu roomata kraavi mööda metsa... Roomasime kraavis mees mehe järel. Kuulid vingusid kogu aeg pea kohal ja niitsid kraavi kaldal kasvavat võsa. Pataljoni komandör R. Stockberg, kes oli liikunud koos meie teise rooduga, peatas võitlejad ja andis uue käsu. Põllult läks üks kraav ka otse hitlerlaste positsioonide suunas. Uue käsu kohaselt tuli roomata seda kraavi mööda vaenlasele lähemale ja teda siis rünnata. Lähenesime vaen-*

lasele marulise tule all. Komandöri käsu täitmine ei olnud pataljonile ilmselt jõukohane... Stockberg tõusis tule all püsti ja tahtis oma eeskujuga võitlejaid rünnakule innustada... mõni hetk hiljem langes ta haavatuna maha ja kanti lahinguväljalt ära. Pataljoni hakkas juhtima staabiülem Kostabi... Sm. Kostabi andis käsu tagasi tõmbuda ja roomata metsa... Kella kolme paiku ilmus meie kohale kolm vaenlase lennukit, kes mitmel korral külvasid meie positsioonid üle kuulirahega. Kohe pärast lennukite lahkumist tõusid fašistid rünnakule. Suurtüki- ja miinipildujatuli koondati meie uude asukohta. Mehi sai surma ja haavata, sest maastik pakkus miini- ja mürsukildude vastu vähe kaitset... Oli selge, et kaua ei suuda me vastu pidada. Tuli taanduda... Tihe mets ja soo võimaldasid aga siiski kergesti eemalduda. Metsas meid ei jälitatud... Meie eesmärk oli jõuda metsade ja soode kaudu Lihulasse. Rännak toimus öösel... Puudusid andmed vaenlase kohta. Tuli vältida teid, sest need võisid olla vaenlase valduses. Samuti võis teedel sattuda bandiitide jõugu tule alla... Lihulasse jõudsime 20. juuli õhtuks... Millest olid tingitud meie kaotused Audru all? Kõigepealt puudusid meie pataljonil täpsed teated vaenlasest. Meie poolt ettesaadetud luuraja, kes käis kuni Pärnuni, laskis vaenlane oma kaitsest lihtsalt läbi. Pataljon liikus ühes kolonnis, ilma eeljulgestuseta ja oli oma jõus kindel. Seda aga kasutas vaenlane ära ja pani Audru silla juures kerge vaevaga meie edasiliikumise seisma. Ka oli meie pataljoni juhtkond ülemäära enesekindel ja ei loonud sidet Pärnu-Jaagupi suunas tegutsevate Punaarmee ja hävituspataljoni osadega...

Tallinna 4. hävituspataljoni staabiülem, endine orkestrijuht v-leitnant **Edgar Kostabi** (30.08.1905–14.04.1977, Elva) esitas 21. juulil EK(b)P Tallinna Linnakomiteele Audru lahingu kohta aruande, õigemini kaebekirja (555, lk 153–155): *Esitades alloleva aruande Audru lahingu kohta, palun igakülgselt selgitust selle kohta, kelle käsul ja korraldusel saadetakse tapmiseks välja paremaid kommuniste ja parteituid töölisi hästivarustatud regulaarsõjaväe vastu äärmiselt nõrga varustuse ja vähese sõjalise õppusega.* Aruandest selgub, *et Tallinna 4. hävituspataljon sai 18. juulil käsu välja sõita Lihula rajooni. Sõideti Kirblasse, kuid seal vastast mitte leides jätkati liikumist edasi. Reedel, 18. juulil puhkas pataljon Lihulas ja õhtul saadeti välja luure, kellele tehti ülesandeks*

jõuda välja Pärnuni. 19. juulil anti pataljonile käsk liikuda Pärnu suunas. 4. hävituspataljon, liikudes kolonni ees, mille moodustasid teised Tallinna hävituspataljonid, jõudis laupäeval Audru kiriku juurde, kus maantee läheb üle jõe. Seal kohtas pataljon oma luuresalka, kellel ei olnud vaenlase kohta mingeid andmeid. Järele jõudsid ka teised pataljonid. Anti käsk meeste autodelt mahatulekuks. Kostabi kirjutab, et temale paistnud, *et üldjuhtidel ei olnud mingit kindlat tegutsemiskava ega olnud analüüsitud olukorda. Meeste veoautodelt mahalaadimise lõppemisel avati hävituspataljonidele ootamatult tuli raskekuulipildujatest ja miinipildujatest kahest suunast, maanteele seisma jäänud veokitele aga tankitõrjekahuritest.*

Hajutatud rühmadel ei olnud olukorrast ülevaadet. Juhtidel õnnestus lõpuks kuidagi neid korraldada lahinguks. 4. hävituspataljoni üks rühm sattus eriti tugeva tule alla ja selle juures viibiv pataljonikomandör Stockberg sai haavata. Rühm oli taandunud 100–150 m ja peatus metsaserval, et siduda pataljonikomandöri haavu. Kohe tabas rühma miinipilduja tuli, surmates ühe ja haavates kahte hävituspataljonlast...

V-leitnant E. Kostabi jätkab: kui sakslased asusid otserünnakule... ta ei julenud rünnakut vastu võtta, kuna neist vasakul töötanud kuulipilduja jäänud vait, hävituspataljonlaste püssid olnud tääkideta ja mehed tema arvates vaevalt oleksid olnud võimelised pidama lähivõitlust. Seepärast ta andis käsu taandumiseks. *Lennukite ja abi ootamine maksis meile 115 teadmata kadunut või surnut ja 20 äratransporditud haavatut. Üksikuid haavatuid jäi maha igale poole. Isiklikult kardan, et teadmata kadunute hulgas on kõige suurem protsent surnuid, siis väiksem arv haavatuid, mõni üksik vangilangenu ja, võib olla, ka mõni, kes eksleb praegu veel kuskil.*

V-leitnant E. Kostabi kurdab oma aruandes: Taganemist alustas ta pataljonist järele jäänud 35 mehega. Kuna sakslased olid otsetee juba ära lõiganud, tuli Lihulasse tagasi pääsemiseks teha 15 km pikkune ring üle Mihkli. Teel kogunes juurde üksikuid eksinud mehi, osalt teistest segilöödud pataljonidest. Appisaadetud regulaarpunaväge kohati alles järgmise päeva hommikul. Ja lõpetab oma aruande: *Tõsiselt on kahju, et mehed lasti maha tappa! Meie*

püssidest läksid paljud laskmisel rikki, ei korraldatud luuret olukorrast ülevaate saamiseks ja kõik operatsioonist osavõtvad jõud paisati kokku lahtisele maanteele ja hakati neid seal hajutama vastase rinde ees, kuigi seda oleks võidud teha pool kilomeetrit tagapool vaenlasele täiesti märkamatult. Need olid meie suurte kaotuste põhjuseks...

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehe ja Eesti NSV Vabariikliku Kaitsekomitee esimehe asetäitjale Johannes Lauristinile ei meeldinud v-leitnant E. Kostabi käre ja arvustav toon. Ta kirjutas ettekandele resolutsiooni: *Sms Antipovile. Tarvis asjaolud hoolikalt selgitada, eriti Kostabi ülalpidamine (meeste kaudu) ja anda oma arvamus tema edaspidise ärakasutamise kohta.* (555, lk 155).

Pühapäeval, 20. juulil kell 7 õhtul sängitati Pärnumaa Omakaitse esimene juht kolonel **Viktor-Johannes Koern** suurte auavaldustega Pärnu kangelaskalmistul (Alevi kalmistul) Pärnu Vabadussõja ausamba juurde maamulda.* (760, lisa, l 88; 768). Kirst oli varem viidud kalmistul Schmidti kabelisse. Selle juures oli omakaitselaste auvalve. Matustel olid Omakaitse ja Wehrmachti aukompanii, saksa sõjaväeorkester ja määratu rahvahulk. Matusetalituse pidas pastor **Jüri Nuudi**. Wehrmachti nimel asetas pärja

---

* 1942. aasta kevadel nimetati Possieti tänav ümber kolonel Viktor Koerni tänavaks.

Pühapäeval, 19. juulil 1942 pühitseti Audru lahingu ja Audru valla enamlastest vabastamise aastapäeva. Pidustused algasid hommikul kirikukellade helistamise ja lippude heiskamisega. Sellele järgnes orkestri mäng Audru kiriku tornis. Audru kirikus peeti seejärel päevakohane jumalateenistus. Kirikust mindi rongkäigus Vabadussõja mälestussamba, langenud Omakaitse liikmete ja saksa sõdurite haudade juurde, kus toimus pärgade ja lillede asetamine. Järgnes aktus Audru riigimõisa pargis. Aktuse avas vallavanem M. Pommer, aktusekõne pidas maavanem Jüri Looväli. Aktusel kõneles metsavend **Andres Murumets**. (16).

Andres Murumets (21.06.1900) Audru vallast arreteeriti Järvamaal Särevere vallas Vaino-Jaani talus 08.04.1950. Erinõupidamise otsus – 10 aastat sunnitööd (584, lk 296).

Aktuse lõppedes saadeti pärg Pärnu kalmistule, Audru lahingus langenud kolonel V.-J. Koerni kalmule. (16; 397).

Reedel, 19. juulil 1991 avati Alevi kalmistul taas pidulikult kolonel Viktor-Johannes Koerni hauatahvel. Seal oli ka koloneli tütar **Liidia Becker-Koern** Rootsist. (447; 645, lk 12).

Saksa 291. diviisi ülem kindralmajor **Herzog**. Tema hauakõnest jäid kõrvu sõnad: *...ühiselt valatud veri ühendab!* Kalmistule jäi lilledesse ja pärgadesse mattunud kalmuküngas. (287; 288; 645, lk 11).

Pärnu Omakaitse ülema kohale määrati kolonel **August Rattiste** (Ratiste) VR II/3*.

Olukord Pärnu sõjatandril tingis uute Saksa väeosade kiiret rindele paiskamist. Enamlaste tugeva surve tõttu Pärnu suunas saatis Saksa väejuhatus Riiast kiires korras 291. jalaväediviisi 506. rügemendi rongiga Ruhja ja sealt edasi Pärnusse. Samuti tuli senisest veelgi laiemalt rakendada Pärnumaa Omakaitseüksusi nii kaitsekui ka luuretegevuses. (659, lk 15).

Peale Audru lahingut loodi *Audru kaitsepositsioon.* See kulges Valgerannast üle Audru Nurme sillani ja moodustas sakslaste Pärnu kaitselõigu vasaku tiiva. (760, I 73; 760, lisa Pärnumaa vabastamise operatiivskeem, I 93 jj). Rinne asus nüüd 6–12 km kaugusel linna südamest (645, lk 11). 20. juulil mehitas selle kaitselõigu major Herpelli pataljon. Audru kaitsepositsiooni vasakul tiival olid Audru mõisa rajoonis kaitsel Pärnu omakaitselased (lipnik **Ott Alasalu**), Omakaitse Tihemetsa Metsatehnikumi õppurrühm ja Lõuna-Pärnumaa omakaitselased Häädemeeste, Laiksaare, Orajõe, Saarde ja Tali vallast (leitnant **Elmar Toomingas**). Paremal oli side ettepoole jäänud Jõõpre Omakaitse üksusega. Pärnu kaitselõigu üldjuht oli rügemendiülem ooberst **Hippler**. Kaugele ette eelpositsioonidele – Viruna, Paatsalu, Võlla-Ellamaa ja Lavasaare tugipunktidesse jäid aga kohalikud Omakaitse üksused. (760, I 73–74). Audru kaitsepositsioon püsis ligemale kuu aega (554, lk 307–308; 760, I 74).

Audru kaitsepositsioonilt tegid sakslased ja omakaitselased, nii iseseisvalt kui ka üheskoos luureretki ja häirimisrünnakuid vastase tugipunktide vastu.

---

* Kolonel **August Rattiste** (25.12.1893–10.04.1961 Argentiina, Buenos Aires) oli 1930–1934 Õhukaitse suurtükiväegrupi formeerija ja ülem, alates 1934. aasta 1. septembrist – suurtükiväe inspektori abi. Sõjasuvel varjas ta ennast Pärnu lähedal Valgeranna ja Audru metsades. 1942. aastal pani ta maha Pärnumaa Omakaitse ülema ameti ja põgenes peagi Soome ja sealt 1944. aastal Rootsi. (85; 599, lk 26; 600, lk 45; 615, lk 87; 617, lk 74).

20. juulil tapeti Kiisamaa metsas (Kiisamaa külas) omakaitselased rms **Mihkel Allik** (36) Kiisamaa-Mitlalt (586, lk 181; 760, lisa, l 87) ja rms **Aleksei Kaupola** (32) Koongalt (586, lk 195; 760, lisa, l 87).

Ajavahemikus 22.–24. juulini astus Audrus paiknenud omakaitselastest umbes 60 meest vabatahtlikult Saksa sõjaväkke. Rühmaülemaks sai ohv aset **Juko-Johannes Karjel**, tema abiks lipnik **Arvo Leetma**. 20. juulil arvati ka Lõuna-Pärnumaa omakaitselaste kompanii (kompül leitnant **Elmar Toomingas**) Saksa sõjaväe koosseisu. Tema kompaniid rakendati Vändra-Türi-Tapa suunal (760, l 74).

25. juulil tungis Saksa luureüksus üle Tõstamaa, Varbla ja Paatsalu Karuse raudteejaamani. Seal hajutati enamlaste roodusuurune rühmitus. (760, l 74).

26. juulil andis Pärnumaa Omakaitse operatiivala ülem kolonelleitnant **Herman-Hans-Joachim Stockeby** Tõstamaale toetuva Omakaitse grupi juhile veebel **Kurrutile** käsu liikuda edasi Mõtsu-Paadremaa-Paatsalu joonele, julgustada Saksa vägede vasakut tiiba ja takistada venelaste valgumist lõuna suunas. 29. juulil selgitas Omakaitse luure, et Vatla mõisa kandis (Karuse vallas, Haapsalust 44 km), umbes 3 km Paatsalust kirde poole, on enamlaste paarisajameheline üksus. See ähvardas omakaitselaste seljatagust. 30. juuli varahommikul lõid veebel Kurruti mehed, kelle käsutuses oli umbes 100 Pärnu omakaitselast 3 raskekuulipilduja ja 3 kergekuulipildujaga, peale nende veel väiksemad kohalikud omakaitseüksused Virunas jm, äkkrünnakuga enamlased Vatla mõisast välja. Omakaitselased kaotasid ühe mehe. Vatla lahingus langes Tõstamaa omakaitselane rms **Henn Kirsipuu** (34) haavatuna enamlaste kätte vangi. Ta viidi Saaremaale ja mõrvati 18. augustil. Henn Kirsipuu on maetud Kuressaare surnuaeda (567, lk 80; 586, lk 196; 681, lk 40; 760, lisa, l 87). Vastasel oli 35 langenut. Omakaitselased tõmbusid Paatsalusse tagasi. (146; 149; 554, lk 308; 760, l 74).

28. juulil langes Soontaga vallas Koongas (Pärnust 30 km) Saksa 504. Jalaväerügemendi 6. kompanii koosseisus võidelnud Eesti vabatahtlike rühmast **Augustin Sõmer** (46) Pärnust (260; 567, lk 208; 768; 770).

August Sõmer on maetud EAÕK Pärnu Vanale kalmistule (770).

31. juulil määras Pärnumaa Omakaitse ülem Tõhela, Mõtsu ja Varbla rajooni Omakaitse jõudude üldjuhiks kapten **Andres Saartsi**. Tema abideks said paremal tiival Omakaitse Tõstamaa kompanii ülem lipnik **E. Luik** ja vasakul tiival – veebel **Kurrut**. (760, l 74).

1. augustil alustasid enamlased suurte jõududega pealetungi Viruna ja Mõtsu suunas. Omakaitse tõmbus mõned kilomeerid tagasi. Järgmisel päeval, 2. augustil jätkas vastane selles rindelõigus pealetungi mõne tanketi ja saatekahurite toetusel. Mereäärse tee rajoonis olid enamlased Mereäärse küla juures saatnud Paatsalu kandist antud suurtükitule toetusel Omakaitse vasaku tiiva taha maale dessandi. (760, l 74).

Tõstamaa-Kalli teel olid omakaitselased sunnitud pärast ägedat lahingut vastase ülekaalukate jõududega 2. augusti õhtul maha jätma Tõstamaa vallas Viruna asunduse ja Tõhela küla (149; 554, lk 308; 760, l 74–75).

Viruna 45-meheline Omakaitse rühm kaotas Virunas 2 meest langenutena, kusjuures üks omakaitselane langes vangi ja hukati (760, lisa, l 13). Nii tapsid punaväelased 1. augustil lahingus Tõstamaa valla Viruna küla heinamaal rms **Aleksander Koitla** (53) Tõstamaa valla Viruna küla Valve talust. (768; 770). Aleksander Koitla on maetud EAÕK Tõhela koguduse kalmistule. (760, lisa, l 87). 2. augustil langes Viruna lahingus **Evald Prisk** (18) Varbla vallast (586, lk 223; 605, lk 120–121; 760, lisa, l 13, 87; 768). Evald Prisk on maetud EELK Tõstamaa koguduse kalmistule. (760, lisa, l 87). Viruna lahingus langes enamlaste kätte vangi ja jäi teadmata kadunuks rms **Aleksander Kuura** (23) Tõstamaa vallast* (760, lisa, l 87).

Omakaitse tõmbus Lepaspea-Tõstamaa rajooni (149; 554, lk 308; 760, l 75).

3. augustil jätkas vastane pealetungi. Kogu kaitse oli Omakaitse õlul – sakslased siin lahingutest osa ei võtnud. Et kergendada kapten A. Saartsi üldjuhtimisel olevate Omakaitse üksuste kriitilist olukorda, saatis Pärnumaa Omakaitse ülem Pärnust 40-mehelise

---

* Nüüdseks on teada, et **Aleksander Kuura** mõisteti *kodumaa reetmise eest* 16. augustil surma. Tribunali surmaotsus viidi täide 18. augustil. (584, lk 203).

löögirühma kapten **Johan-Leonhard Kase*** VR II/3 juhtimisel Lepaspea teeristi kaitseks ja 20 omakaitselast lipnik **Mihkel Ollino** juhtimisel Tõstamaa aleviku kaitseks. Mõlemad löögirühmad olid varustatud kergekuulipildujaga. Hiljem täiendati veel Tõstamaa aleviku kaitset. (554, lk 308; 760, l 75).

3. augusti keskpäeval ründasid punamadrused Kastnast kolme tanketi ja soomusauto ning kahe kerge välisuurtüki toetusel Tõstamaa alevikku. Samal ajal alustas vastane Tõhelast soomusauto ja miinipildujatule toetusel pealetungi Lepaspeale. Sellisele tulejõule ei suutnud Omakaitse vastu panna ja taganes ägedas tulevahetuses Tõstamaad maha jättes Seliste kanti. Lepaspead kaitsnud omakaitselased tõmbusid Murru – Taga-Soomra rajooni. (554, lk 308; 760, l 75).

3. augustil langesid Tõstamaal **Endel Savimaa** (21) ja **Aleksander Ristikivi** (24) Läänemaalt Karuse vallast.** Langenud maeti Tõstamaa algkooli juurde. (463; 464; 760, lisa, l 87). Samuti said Tõstamaal peetud lahingus surma **Johann Kartau** ja **Eduard Toodu**. (760, lisa, l 88).

---

* Leitnant **Johan-Leonhard Kase** VR II/3 (20.08.1896 Abja vald – 22.02.1994 Saksamaal Lundwigshafenis) (TÜ majandusteaduskond, korp! *Vironia*) võitles Vabadussõjas Soomusrongi nr 3 dessantkompanii ja dessantpataljoni ülema kohusetäitjana. Leitnant J.-L. Kase oli 1919. a veebruari-märtsikuus Valga linna garnisoni ülem. Ta viidi kapteniks ülendatuna 1934. a üle piirivalvesse ja määrati Narva jaoskonna Vasknarva rajooni ülemaks. 1940. aasta novembrist vabastati kapten J.-L. Kase sõjaväeteenistusest. Seejärel elas ta Mõisakülas. Suvesõja hakul organiseeris kapten J.-L. Kase metsavendi ja osales 30-mehelise rühmaga lahingutes enamlaste vastu kuni Lihulani ning astus seejärel Saksa sõjaväkke. 1947. aastast teenis ta USA armees Eesti Vahikompaniis. (442; 558, lk 142–143; 600, lk 25; 615, lk 26).

** Enamlastest vabastamise aastapäeva tähistamisel Tõstamaal pühapäeval, 2. augustil toimus Tõstamaa kirikus jumalateenistus. Teenis Audru koguduse õpetaja **A. Kärner**. Peale jumalateenistust mindi rongkäigus Tõstamaa koolimaja juurde, kuhu oli maetud suvesõjas langenud kaks omakaitselast – **Endel Savimaa** ja **Aleksander Ristikivi**. Toimus kiriklik matusetalitus. Kalmule asetati pärgi ja lilli. Koolimaja juures väljakul toimus vabaõhuaktus. Aktuse avas vallavanem **V. Karjel**. Omakaitse Tõstamaa kompanii ülem lipnik **E. Luik** meenutas möödunud aasta sündmusi ja Tõstamaa Omakaitse loomist. (463; 464).

3. augustil sai Tõstamaal haavata ja langes enamlaste mõrvaohvriks **Alfred Metsaäär** Karuse vallast. Teistel andmetel mõrvati Alfred Metsaäär Tõstamaal 18. augustil (586, lk 213).

Johann Kartau, Alfred Metsaäär ja Eduard Toodu on maetud Tõstamaa surnuaeda (464; 760, lisa, l 87).

4. augustil tungisid kapten J.-L. Kase mehed Murrust Lepaspeale. Seal peeti mitu tundi lahingut Tõhela poolt tanketi toetusel ründavate enamlastega. Vihases võitluses löödi ründajad tagasi ja asuti vasturünnakule. Vaenlane taandus Tõhela külla ja Tõstamaa aleviku suunas. Sõjasaagiks said omakaitselased kaks veoautot laskemoona ja toiduainetega, samuti ühe miinipilduja. Samal päeval tegid kapten A. Saartsi omakaitselased koos sakslastega luureretke kuni Tõstamaa alevikuni, kus oli enamlastel suured jõud. (554, lk 309; 760, l 75).

Tõstamaa ette jõudnud Omakaitse üksusele saadeti toetuseks 20 Kihlepa omakaitselast. (554, lk 308–309; 760, l 75).

4. augustil langes **Elmar Riga** (26) Kilingi-Nõmmelt (760, lisa, l 87).

5. augustil oli vaikne. 6. augustil peale kesköödpüüdsid enamlased Lepaspea kaitset haarata lõuna poolt läbi metsa. Vastase rünnak nurjus. Lepaspea kaitsjad sai korralduse tõmbuda Kõrtsi rajooni. Sama päeva lõuna paiku püüdsid punamadrused Seliste kiriku kandis omakaitselaste positsioone ümber haarata mere äärt mööda üle Kavaru Kõpu suunas. Teine punaväe üksus tuli läbi metsa põhja poolt. Lahingus punamadrustega sai 6. augustil Selistes granaadikillust haavata kapten **Andres Saarts** ja ta toimetati Pärnu. Juhtimise võttis üle kapten **Villem Raid** (760, l 75–76; 760, lisa, l 89). Pärast mõnetunnilist lahingut olid omakaitselased sunnitud taanduma. Uuesti asuti kaitsele Lindi juures. Tõstamaal vaibus enamlaste aktiivsus 7. augustil. Sama päeva hilisõhtul jättis vastane Tõstamaa aleviku maha ja taandus Paatsalu suunas. Kella 11 paiku öösel jõudis Tõstamaale Omakaitse luurejagu. Alevikus oli märatsenud punane terror – enamlased olid tapnud seal kohalikke elanikke ja põletanud maha mõned hooned Tõstamaa aleviku lähikonnas. (554, lk 309; 760, l 76).

8. augustil määrati rindelõigu üldjuhiks kapten **Johan-Leonhard Kase**. Kapten Villem Raid kutsuti tagasi Omakaitse staapi ja Seliste-Tõstamaa suunas tegutsenud omakaitse grupi juhi kohale

pandi kapten **Julius Laas***. See omakaitse grupp jõudis 8. augustil Tõstamaa alevikku ja järgmisel päeval Varbla kiriku juurde. Tõhela-Palatu-Väänja (Kalli) suunas tegutsenud Omakaitse üksused vallutasid 8. augustil Tõhela ja Kiraste, samuti teelahkme Palaku külast põhja pool ja Sööni talu kandi (Kalli surnuaia rajooni). (554, lk 309; 760, l 76).

10. augustil sai Läänemaal Karuse vallas Karusel (Koti teeristil) surmavalt haavata Saksa 504. J. R. (Jalaväerügemendi) 6. kompanii Eesti vabatahtlike rühmast **Leho Ranniku** (end L. Kohv) (17) Pärnust. Leho Ranniku suri Lihula valla Karuse külas. Ta on maetud Pärnu garnisonikalmistule. (260; 567, lk 175; 768; 770).

Kalli, Mihkli, Vanamõisa ja Kirbla rajoonis tegutsevate Omakaitse üksuste üldjuhiks määrati ohv aset **Juko-Johannes Karjel**. Talle anti toeks 18-meheline sakslaste rühm, relvastatud miinipilduja, raske- ja kergekuulipildujaga. Ohv aset J.-J. Karjel sai ülesandeks rajada Omakaitse tugipunktid Kallis, Koongas, Mihklis, Vanamõisas, Kirblas ja Lihulas. Soontaga Omakaitse üksused mehitasid tugipunktid Kõima-Mihkli-Veiltsa joonel Audru peavastupanupositsiooni ees. Soontaga vallas toimus rida kokkupõrkeid enamlastega. Nii oli 13. augustil lahing Mihkli kalmistu rajoonis, kus tuli vastase ülekaaluka tulejõu ees taanduda Koongasse. Sellest tulenevalt tõmbus 13. augustil tagasi ka omakaitselaste naabergrupp Lihula valla Oidermaa küla juurest Karinõmme teeristile. Samas liikus aga mereäärne Omakaitse grupp 13. augustil edasi ja hõivas Paatsalu, Paadermaa ja Mõtsu. 14. augustist kuni 20. augustini ründasid enamlased mitmel korral Omakaitse seisukohti. Vastase rünnakud löödi tagasi. 16. augustil olid Soontaga omakaitselaste rühm (36 meest) leitnant **Evald Alleti**** juhtimisel koos sakslastega lahingus Lihula valla Oiderma küla juures. Üks omakaitselane sai haavata. Enamlastel oli 60 langenut. Sõjasaagiks saadi 2 autot, hulgaliselt vintpüsse ja laskemoona. Enamlased taandusid. (760, l 77; 760, lisa, l 13).

---

* Kapten **Julius Laas** (07.02.1900–14.04.1959 Rootsi) oli Eesti julgestuspataljoni nr 183 9. kompanii ja suuskurkompanii ülem (559, lk 96; 650, lk 367; 668, lk 166).

** Leitnant **Evald Allet** (19.11.1916–06.04.1971 Tartus) arreteeriti 30.07.1949. Tribunali otsus – 25 aastat sunnitööd. (583, lk 16; 599, lk 5).

Omakaitse püsis kindlalt Paatsalu-Paadermaa-Oidermaa-Mihkli joonel (554, lk 309–310; 760, l 77).

19. augustil langes Läänemaal **Aleksander Rist** Kilingi-Nõmme Linna Omakaitsest (Omakaitse Lõuna-Pärnumaa Ringkonnast) (111; 567, lk 182; 760, lisa, l 88; 768).

20. augustil ründasid enamlased tugevate jõududega Pärnu Omakaitse Mihkli tugipunkti. Ohv aset J.-J. Karjelil õnnestus venelaste pealetung tõkestada ning Mihkli kiriku ja surnuaia piirkond tagasi vallutada. (554, lk 310). Mihklis peetud lahingus sai haavata rms **Ado Naelak** Soontaga valla Emmu külast. Ta suri Pärnu haiglas. (586, lk 216; 760, lisa l 88). Neil päevil haarasid sakslased venelasi paremalt, vallutasid Lihula ja ahervaremetes Kirbla ning liikusid üle Vatla edasi Karuse suunas. (760, l 77). Ohv aset J.-J. Karjeli rühma omakaitselased peatusid Kirblas ja seejärel Risti alevikus. Lihulas, Kirblas, Kullamaal, Vaiknas ja Ristil organiseeriti Omakaitse üksused ja varustati need relvadega.

Pärnu omakaitselased ründasid punaväe üksusi Karuse vallas Karuse raudteejaama juures (Haapsalust u 36 km) (582, lk 28). Neil päevil peetud lahingute ägedusest annavad tunnistust mitmed puuristid omakaitselaste kalmudel. 27. augustil langes **Ilmar Rigoldt** (Rigolt) Kilingi-Nõmmelt Linna Omakaitsest (Omakaitse Lõuna-Pärnumaa Ringkonnast) (111; 567, lk 181; 760, lisa, l 88; 768). Samal päeval sai Karuse raudteejaama juures haavata **Mihkel Uuevälja** (17) Pärnu Omakaitsest. Ta suri Pärnu haiglas 6. septembril. Mihkel Uuevälja on maetud EELK Pärnu Alevi kalmistule. (567, lk 231; 760, lisa, l 88; 768; 770). Karusel said veel 27. augustil haavata rms **Mihkel Aruste** (760, lisa, l 88) ja rms **Elmar Põld** (260; 760, lisa, lk 88).

28. augustil langes Läänemaal Lihula vallas Tuudis (Tuudi asundus) Saastna teelahkmel, 5 km Lihulast Virtsu poole, Tihemetsa Metsatehnikumi õppur **Adolf Naan**. Ta on maetud Pärnus garnisonikalmistule (567, lk 139; 760, lisa, l 88; 768). Samuti langesid 28. augustil Tuudi lahingus rms **Jaan Paltson** (33) Soontaga vallast Paimre-Rehelt (760, lisa, l 87) ja **Erich-Johann Truu** (18) Rabavere külast (567, lk 225; 760, lisa, l 87; 768). Jaan Paltson on maetud Mihkli surnuaeda, Erich-Johann Truu Lihula surnuaeda (760, lisa, l 87).

28. augustil said lahingus haavata omakaitselased rms **Ado Pikner** (32) Lihula vallast Lõpelt (586, lk 222; 760, lisa, l 87) ja seers **Alfred**

Müre (36) Soontaga vallast Kalli-Tammelt (760, lisa, l 87). Nad sattusid enamlaste kätte ja mõrvati pärast piinamist. Ado Pikner on maetud Mihkli surnuaeda, Alfred Müre Kalli surnuaeda. (260; 760, lisa, l 87).

30. augustil olid sakslased koos omakaitselastega Lihulas (148; 152). Suvesõja tõrjelahingud Pärnu-Lihula suunal olid lõppenud ja rinne rullus Tallinna poole.

Nüüd jäi enamlasi veel ainult Virtsu soppi, kust nad aeg-ajalt üritasid välja tungida Paatsalu ja Lihula kanti. 1. septembril asusid sakslased koos omakaitselastega pealetungile Virtsu suunas.

Karuse valla Koora rannikuküla juures said kapten Julius Laasi omakaitselastest 2. septembril surma **Aleksander Raad** (760, lisa, l 88; 768) ja **Priidu Okaspuu** (768), haavata said **Johan Kulbok**, **Hans Lossmann**, **Oskar Saarson**, **Aleksander Truuvert** ja **Hermann Suurkivi** (760, lisa, l 88). Venelased taganesid ja Karuse vabanes enamlastest mandri viimase vallana. (149; 554, lk 353; 760, l 78). Algas Eesti saarte vabastamine enamlastest.

2. Pärnu-Tallinna üldsuund

Kui Saksa 291. diviisi väeosad 8. juuli keskpäeval hõivasid Pärnu, tungis nende motoriseeritud eelüksus (*Vorausabteilung*) edasi oma teisel pealetungi üldsuunal mööda Pärnu-Tallinna maanteed. Esimene kokkupõrge enamlaste nõrkade jõududega oli sakslastel 8. juuli õhtupoolikul Halinga valla Kangru küla juures. Enamlaste vastupanu murti kiiresti ja nende väehulgad, samuti pagevad punategelased voorisid läbi Pärnu-Jaagupi aleviku Märjamaa poole. Sakslased sel päeval edasi ei liikunud ja jäid ööbima Kangru ja Are külla. Juba 8. juuli õhtul tõmmati Ertsmal talu lipuvardasse esimene sinimustvalge lipp. (760, l 65).

9. juuli hommikul jõudsid vastupanu leidmata Pärnu-Jaagupi alevikku sakslased. Neid võeti vastu juubeldusega. Sama päeva õhtul asus agronoom **Jaan Laas*** organiseerima kohalikku oma-

---

* Pärnu-Jaagupi jaoskonna agronoom, rahvuslane ja ühistegelane **Jaan Laas** suri 26. jaanuaril 1942 (407).

valitsust. Halinga vallamajas oli koos paarkümmend talunikku: moodustati Halinga ajutine vallavalitsus koosseisus **Jaan Laas**, **Heldur Maa**, **Johannes Madisson** ja **Johan** (Juhan) **Tõnisson**. Algas kibe-kiire Omakaitse organiseerimine. Esimeseks Halinga valla Omakaitse juhiks sai leitnant **Haas**. Relvade hankimisel leiti Halinga lahinguväljalt mõned punaväelaste poolt mahavisatud vintpüssid ja kaks kuulipildujat. (515).

Metsades hulkus ringi mahajäänud punaväelasi ja -madruseid, kes terroriseerisid maarahvast. 9. juulil sõitsid Pärnu omakaitselased seers **A. Alak** ja seers **H. Säde** Are valla Elbu külla, kus oli sõjapakku tulnud pärnakaid. Lõunalauas juteldi päeva- ja sõjasündustest. Äkki hüüti tagakambrist: *Oi, jessuke – püssimehed tulevad! Mis nüüd saab!* Seers A. Alak haaras püstoli, tõmbas kuuli rauda ja hüppas tagakambri akna alla. Aknast vilksas mööda punaväelase pügatud pea. Samas kääksatas kojauks. Seers A. Alak tõmbas lahti vaheukse, ja paar meetrit temast eemal seisis eeskojas täägistatud püssiga venelane. Ukseavast paistis trepi ees seismas veel kaks meest laskevalmis püssidega. Omakaitselase hüüde peale *Ruki verhh!* tõmbas üks enamlane püssi palgesse. Siis käis kõik kibekiiresti. Seers A. Alak tulistas püssi tõstnud meest ja see langes kägaras kokku. Eeskojas olnud sõdur haaras käsigranaadi, kuid samas tabas teda püstolikuul ja mees varises korisedes põrandale. Teine trepi ees seisnud punaväelane hüppas maja nurga taha. Seers A. Alak jooksis ümber maja mehele vastu, kuid nägi teda põgenemas koos põllu veeres seisnud kahe punaväelasega. Omakaitselane tulistas nendele järele 3–4 lasku, kuid mehed kadusid võssa. Tegu oli dokumentide järgi õhutõrjemeestega, kes olid ilmselt põgenenud purustatud Sauga õhutõrjepatarei juurest ja jõudnud Aresse. (363).

Pärnu-Jaagupi alevikust liikus Saksa 217. jalaväediviisi motoriseeritud eelosa 9. juulil edasi Märjamaa poole. Märjamaale jõuti sama päeva lõunaks (152; 554, lk 305; 628, lk 10; 760, l 65).

10. juulil Pärnusse saadetud teadete järgi oli nähtud Annamõisas ja Kergu aleviku kandis autodel liikumas suuremaid enamlaste üksusi. Oli alust arvata, et enamlased püüavad haarata Uduvere ja Pärnu-Jaagupit küljelt ja läbi lõigata ühendus Pärnu ja Märjamaa vahel. Et selgitada enamlaste jõudude suurust ja kavatsusi, saatis

Pärnu Omakaitse välja löögirühma kapten **Veljo Tedre** juhtimisel. Rühm koosnes 18 mehest. Kaasa võeti raske- ja kergekuulipilduja. Umbes kell 8 õhtul sõideti veoautol Pärnust välja. Sõit läks üle Are, Mõisaküla ja Tabria kuni Lehu külani. Auto jäeti külla ja liiguti jalgsi Annamõisa poole. Eespool algas kuulipilduja- ja püssiragin. Teest vasakul ahelikku hargnenud omakaitselased lähenesid Annamõisa teederistile. Enamlased olid teeäärseis varemeis ja tulistasid Pööravere poole.* Teel seisis kaks veoautot. Samas nähti ka punaväelasi. Omakaitselased avasid nende pihta tule. Kuna pärnakad haarasid enamlasi selja tagant, sattusid punaväelased segadusse ja nende autod kihutasid ülepeakaela Kergu poole. Osa punaväelasi aga jäi paanikas maha ja sibas nüüd mööda maanteed autodele järele. Siis aga taipasid, et neid peale ei võeta ja kadusid teeäärsesse rukkisse.

Mõisahooned kammiti läbi. Lehmalaudale lähenedes kostus naiste kisa ja südantlõhestavat nuttu. Laudast leiti kolm surmahirmus naist, neist üks raskesti haavatud. Omakaitselaste pärimise peale selgus, et neilt oli nõutud andmeid Omakaitse kohta. Kuna naised midagi ei osanud kosta, haaranud politruk revolvri ja tulistanud ühte naistest. Naised päästis enamlaste käest Are Omakaitse 20-mehelise rühma rünnak. Et sellega üheaegselt tungisid Pärnu omakaitselased enamlastele peale selja tagant, ei olnud neist enam vastupanijaid ja nad põgenesid. (357).

Korraldati Annamõisa kaitset, sest rukkisse pagenud punaväelased võisid pärast omakaitselaste lahkumist tagasi tulla. Annamõisa julgestuseks jäetud meestele anti kuulipilduja. Osa Are ja Pärnu omakaitselastest sõitsid kahel veoautol edasi Kergu aleviku poole. Esimeselt autolt saadeti ette luure. Alevik oli rusudes – eelmistel päevadel olid hävituspataljonlased siin maju põletanud. Saadi teada, et terve pealelõuna oli voorinud enamlaste autosid Lellest Viluvere suunas. Alles pool tundi tagasi läinud viimased, kolm väikest suurtükki slepis. Kokku oli loendatud 32 veoautot. Kapten V. Teder püüdis saada telefoniühendust Pärnu või Pärnu-Jaagupiga, et teatada olukorrast. Alevikust aga telefoni ei leitud.

---

* 10. juulil pidasid Pööraveres oma esimest lahingut enamlastega Halinga omakaitselased leitnant Haasa juhtimisel (515).

Siis saatis kapten V. Teder 5 omakaitselast eesotsas v-seers **H. Allaga** autol Kergu vallamajja, mis asus paar kilomeetrit Lelle poole. Teised omakaitselased valmistusid kaitsele ja panid kuulipilduja Kergu kiriku juurde positsioonile. (358).

V-seers H. Alla meenutab (358): *Telefoni otsides kuulsin väljas erakordselt tugevaid mürakaid. Kahurid lasevad! Nii ka oli. Välja joostes märkasin, et Viluvere poolt lastud mürsud lõhkevad Kergu kiriku juures, seega otse meie positsioonil. Meid ähvardas teistest äralõikamine. Kiiresti asusime autole ja sõitsime tagasi. Vaateväli vasakule vaenlase poole oli lage, mistõttu meie auto sattus tiheda kuulipildujatule alla. Õnneks, kas oli juba suveöine videvik küllaltki varjav või tulistasid bolševikud nii halvasti – pääsesime terve nahaga alevi varemete vahele.*

Samas lähenesid alevikule üle põldude enamlaste ahelikud. Pealetungijaid võis olla 60–80 meest. Seers H. Alla omakaitselased avasid otse autolt üle varemete enamlaste pihta kuulipildujatule. Kuna autot varjasid kirik ja varemed, ei olnud vastase suurtükituld vaja karta. Enamlased varjusid põllukraavides ja avasid vastutule. Omakaitselased sõitsid edasi majade ja aedade varjus kiriku juurde, kuid seal polnud positsioonil enam ainustki kapten V. Tedre omakaitselast. Teel seisis kuulivihmas mahajäetud veoauto, mille mootor veel töötas. Öise lahingu tulevärgis sähvisid risti-rästi leekkuulide tuleniidid. Suurtükimürsud otsisid omakaitselaste kuulipildujat. Mürsud lõhkesid ümberringi, kord põllul, kord kirikut piiraval kiviaial, lennutades kivi- ja mürsukilde. Seers H. Alla viiest mehest ei olnud Kergu kaitsjaid, ja neil tuli alevikust kiiresti lahkuda. Teel Kergust Annamõisa tulistati mitmel korral Omakaitse autot võsast ja rukkist, kuid mehed jäid terveks. Annamõisa julgestuspost oli kohal, kuid siin ei teatud kapten V. Tedre meestest midagi. Kergu poolt enam laskmist ei kostnud, kuid taevasse lennutati seal pidevalt rakette. Seers H. Alla mehed ootasid asjatult üle tunni teisi Pärnu omakaitselasi, ja sõitsid siis Pärnu-Jaagupisse. Sealt helistati Omakaitse staapi ja selgitati olukorda. Staabist anti korraldus sõita tagasi. Pärnu-Jaagupis võeti autole kohaliku Omakaitse poolt kinnipüütud 10 punaväelast ja sõidutati need Pärnu. Järgmisel päeval, 11. juulil ilmusid välja kõik Kergus olnud omakaitselased. Enamlaste tugev suurtükituli oli nad haju-

tanud rappa ja heinamaale. Suure ekslemise peale olid mehed lõpuks linna tagasi jõudnud. (358).

Annamõisas ja Kergu kandis pidas samaaegselt lahingut ka vastloodud Are Omakaitse. Omakaitselaste esimeseks mureks oli relvastuse täiendamine. Selleks tehti sõit Halinga lahinguväljale, kust saadi kaks *maksim*-raskekuulipildujat, kaks autot, hulga vintpüsse ja käsigranaate. Kergust oli tulnud korduvaid abipalveid: enamlased põletavad maju ja tapavad kohalikke elanikke. 10. juuli õhtul asutigi saagiks saadud veoautoga läbi Suigu ja Tabria kaudu teele. Sõideti ettevaatlikult, sest teeäärsest võsastikust võis saada enamlastelt tulelöögi. Kell 7 õhtul olid omakaitselased Lehu külas. Olukord oli selge: Annamõisas on enamlaste eelpost. Sealt tulnud enamlased olid vangistanud lõuna paiku Lehu küla vahel kaks kohalikku elanikku. Pisut aega enne Are omakaitselasi oli läinud Annamõisa peale üks Hallinga Omakaitse üksus. (540).

Kuna sillad olid teel lõhutud, tuli edasi sõita Annamõisa poole üle Pööravere mõisa. Paar kilomeetrit enne Annamõisat peatati auto ja asuti positsioonile. Ees oli kuulda üksikuid püssipauke ja kuulipilduja raginat. Seal pidas enamlastega tulevahetust Halinga Omakaitse rühm. Sellega loodi side ja kooskõlastati ühist tegevust. Kell 8 õhtul pidi algama omakaitselaste ühine rünnak paremalt tiivalt. Omakaitselasi oli poolsada. Samal ajal pidi omakaitselaste vasak tiib hoidma mõisa tule all. Siis algas omakaitselaste rünnak, tõsi küll – vähe enne kokkulepitud aega. Paremal metsaserval alustas Halinga omakaitselaste *maksim*-raskekuulipilduja, millega kaasnes tihe püssituli. Samas avas tule ka Are meeste raskekuulipilduja. Mõisas oli märgata sagimist ja sealt vastati kuulipilduja- ja püssitulega. Siis oli näha, et mõisast põgenes kaks veoautotäit punaarmeelasi. Samuti lippas neid jalgsi läbi rukkipõllu Kergu suunas. Rünnakuga vallutati Annamõisa ja tee Kerku oli vaba. Lahing oli kestnud üle tunni. Omakaitselastel kaotusi ei olnud. Alustati vaenlase jälitamist. Usuti: kui Annamõisas oli enamlaste eelpost, siis peaks Kergus olema nende suurem väeosa. Umbes 300 m enne alevikku lõppes mets. Seal hargnesid omakaitselased ahelikku. Ees suitsesid ahervared ja läbi algava pimeduse vilkusid põlevad tukid. Pimeduses ja aeg-ajalt tuuleiilist tõusvas tulekumas paistsid ahervaremeilt kerkivad korstnajalad. Alevik oli otsekui

välja surnud. Pimeduskatte varjus jõuti aleviku südamikku. Selgus, et enamlased olid äsja alevikust põgenenud Rapla suunas. Kaks autot oli aga kihutanud Viluvere poole, et sealt, arvata umbes kilomeetri kauguselt ära tuua oma suurtükipatarei. Oli selge, et enamlased tulevad sama teed tagasi. Kibe-kähku asusid omakaitselased positsioonile. Kui Viluvere poolt lähenes kaks veoautot, avati nende pihta kuulipildujatuli. Samas sattusid omakaitselased segadusse – arvati, et tulijateks võivad ehk olla ka sakslased ja anti tule lõpetamise korraldus. Seepeale avati omakaitselaste pihta kuulipildujate marutuli. Enamlased olid autodelt maha hüpanud ja asusid ründama. Ka nende suurtükid asusid positsioonile. Omakaitse taandus. (540; 554, lk 312).

Märjamaal piirati saksa väeosa enamlaste suurte jõudude poolt sisse. Ägedad lahingud kestsid seal 5–6 päeva ning abi saamisel suutis Saksa väeosa 14. juulil piiramisrõngast väljas murda. (628, lk 12; 760, l 65–66).

Saksa rindeleht *Die Front* tunnistab (254): *Märjamaa on kaardil ainult väikene tähtsusetu kohake, ilus, võib öelda peaaegu idülliline küla heledaks võõbatud majadega. Kui saabusime Pärnu, polnud me sellest kohast kuulnud veel midagi, isegi mitte nime, siin teatati meile ainult, et osa eelvägesid on läinud Märjamaa suunas Tallinna poole. Seekord ei äratanud koha nimi meis mingisugust huvi... Kuid Pärnus olles polnud meil veel aimugi, et Märjamaa on koht, millest mäletame hiljem veel mitu ja mitu aastat.*

Niisiis sõitsime Pärnust muretult välja, ega pööranud maanteeäärsetes metsades luuravatele hädaohtudele mingisugust tähelepanu, sest eelväe üksused olid juba rutanud Märjamaale, jättes nõukogulasi nii paremale kui vasemale poole teid asuvaisse metsadesse. Vaenlane sulges... vaba tagasitee Pärnu.

Sakslased tõmbusid Pärnu-Tallinna üldsuunal Märjamaalt tagasi Pärnu-Jaagupi. Osa neist taganes sealt üle Kergu ning Suigu-Tori kaudu Vändra suunas ja ühines Saksa väeosaga, osa aga taandus Aresse ja jäi maha Are teeristi juurde loodud tugipunkti kaitseks. (628, lk 10; 760, l 65–66).

14. juulist kuni 22. augustini valitses Märjamaal enamlaste terror (259).

18. juulil taganesid sakslased koos Halinga ja Are Omakaitse üksustega Pärnu-Jaagupi ja Are tugipunktist Nurme silla rajooni (Pärnust 5–6 km). Halinga valla Omakaitse kompanii Vee rühm taandus üle Maima raba Jõõpresse, kus ühines Lavassaare turbatööstuse Omakaitsega. (760, l 67).

Pärnu-Jaagupi alevikku tulid enamlased tagasi 18. juuli õhtul kell 7. Pool tundi enne venelaste tulekut lahkusid alevikust viimased omakaitselased, kusjuures omakaitselane K. Kalmet asus üksi Pärnu poole teele kümnekonna vangistatud enamlasega. Alevikku tagasi tulnud enamlaste näpunäidetel asuti agaralt taga otsima omakaitselasi. (515). Mehed olid aga alevikust lahkunud või pagenud metsa.

19. juulil tungis umbes rühmaosa punaväelasi kuni Käära sillani Are küla ja Nurme silla vahel. Saksa suurtükituli hajutas enamlaste luurerühma. (760, l 65).

19. juuli pealelõunal tulid Saksa eelosad Aresse tagasi, mehitasid taas Are tugipunkti ja asusid oma eelpositsioonile Are-Suigu-Tori joonel. Eelpositsiooni keskosas, Suigul olid kaitsel Halinga ja Are Omakaitse üksused, kuna tiibadele, Aresse ja Torri jäid Saksa väeosad. Saksa eelpositsioon püsis kuni sealt edasitungimiseni 31. juulil. (554, lk 310; 760, l 65–66).

20. juulil üritasid enamlased kahel korral vallutada Tootsi briketivabrikut. Vastase rünnakud lõödi tagasi. (760, l 69).

Halinga vald jäi poolteiseks kuuks *ei-kellegi-maaks*, kus liikusid oma tugipunktidest väljasaadetud suuremad või väiksemad enamlaste, aga ka omakaitselaste luuregrupid. Pidevat rinnet siin ei kujunenud ja lahinguid peeti tugipunktide pärast.

Enamlastel polnud Pärnu-Jaagupi alevikus pikemat peatust: 19. juulil lõödi nad Pärnu-Jaagupist taas välja. Halinga vallamaja lähedal langes kohalikele omakaitselastele saagiks hävituspataljoni suur sinine autobuss hulga relvade ja rohke laskemoonaga. Autobussist leiti ka käsigranaate. See oli väärtuslik lisa omakaitselaste napile relvastusele. Osa sõjasaagist jaotati meeste vahel laiali, osa paigutati vallamaja kambrisse. 21. juulil läksid omakaitselased **A. Kannistu**, **Johan** (Juhan) **Tõnisson** ja mõned teised Ertsma omakaitselased vallamajja relvadele järele. Saadud andmete kohaselt pidi seal *õhk olema puhas*. Nii sõitis jalgratastel 8-meheline

omakaitselaste jagu püssid seljas otse vallamaja juurde. Sinna oli aga vahepeal jõudnud venelaste luuresalk. Selle komandör nõudis meestelt aru, kes nad on ja mida nad soovivad. A. Kannistu seletas külmavereliselt, et nad on kohalikud enamlased ning kuulnud, et sakslased on lahkunud, tulnud täitevkomiteesse korda looma. Venelased jäid seletusega rahule. Omakaitselased läksid vallamajja ja võtsid sealt relvad. Lahkudes nägid nad, et venelased on samas lähedal kinni võtnud kaks neile järgnenud omakaitsemeest. A. Kannistu päästis ka need mehed oma valega lahti. Pöörduti tagasi vallamaja juurde. Oli oht, et sinna võib tulla mõni kohalik enamlane ja nad reeta. Ümberringi sagisid venelased. Otsustati püüda ükshaaval pageda vallamaja juurest Pärnu poole mööda maanteekraavi ja läbi metsa. Samas lähenesid omakaitselastele punakomandör ja punaväelane. Et anda meestele aega pagemiseks, jäi A. Kannistu punaseid ootama. Punaväelastele oli asi paistnud kahtlasena ja nad tahtsid võõrad *juhatada* teiste hävituspataljonlaste juurde, kes pidid olema lähedal. Kui meeste juurde tuli tuttav miilitsamees, sai kohe selgeks, et kinni on võetud bandiit. Mehelt võeti püss ja tal seoti käed. Teised omakaitselased olid sellal jõudnud juba metsa varju ja neile järele lastud kuulid ei tabanud. A. Kannistu viidi Oese külla hävituspataljoni staapi. Seal tehti lühike otsus: *maha lasta kui relvastatud bandiit.* Mahalaskmine pidi toimuma Kodesma küla Sarapiku talu karjamaal haoriida juures. Koos A. Kannistuga viidi 21. juulil mahalaskmisele veel kaks kohalikku omakaitselast – meier **Tõnis Nõgesmaa** (32) Pärnu-Jaagupist (586, lk 217; 768; 770) ja Kaitseliidu Vändra malevkonna pealiku abi, Vändra VTÜ auliige ja Vändra apteegi endine omanik, nüüd Pärnu-Jaagupi apteegi juhataja **Eduard Johanson** VR II/3 (49) Vändra alevikust (586, lk 189; 591, lk 53; 681, lk 31; 768; 770). Mahalaskmisel hüppas A. Kannistu äkki haoriida varju ja tormas talle järelelastud kuulidest puutumata lähedalasuvasse metsa. Ka teine surmakaaslane Tõnis Nõgesmaa püüdis põgeneda, kuid ta tabati metsast haavatuna ja mõrvati. Tõnis Nõgesmaa laip leiti metsast umbes 200 m mahalaskmise kohast eemal. Eduard Johanson põgeneda ei püüdnud ja ta lasti maha Sarapiku talu karjamaal. (515; 586, lk 217; 768; 770). Tõnis Nõgesmaa on maetud EELK Pärnu-Jaagupi koguduse kalmistule (770).

28. juulil alustasid sakslased Pärnu-Jaagupi tagasivallutamisel suurtükitule ettevalmistust. Suurtükimürskudest süttis mitu maja aleviku lõunaserval. 31. juulil vallutasid Are toetuspunkti mehitanud kaks Saksa kompaniid koos Omakaitse üksusega ägedas lahingus Pärnu-Jaagupi ja Uduvere aleviku, kuid tõmbusid hilisõhtul pimeduse katte varjus Aresse tagasi. (126; 515; 760, l 66). Kesköö paiku tuli veel põlevasse Uduvere alevikku Saksa kompanii ülema leitnant Grossi korraldusel umbes 20 Are omakaitselast (seers **M. Soosalu**), kes hõivasid ka Pärnu-Jaagupi aleviku. Pärnu-Jaagupisse jäeti 5-meheline Omakaitse post. Nii jäi Pärnu-Jaagupi ja Uduvere tugipunkti kaitse Saksa eelpositsioonil Omakaitse õlule. Saksa üksused asusid Are tugipunktis. Pärnu-Jaagupi ja Uduvere tugipunktide ees tegutsesid vastase luureüksused. Omakaitselased hoidsid oma käes Pärnu-Jaagupi ja Uduvere alevikku 31. juulist kuni 6. augustini. (126; 554, lk 310; 760, l 66).

28. juulil oli Are Omakaitse Suigu 15-mehelisel rühmal (lipnik **Valter Rinne**) lahing enamlastega Tabria küla juures. Omakaitsel oli üks langenu (760, lisa, l 13). Teadaolevalt sai 28. juulil Suigu-Tabria teel surma omakaitselane **Roman Matsalu** Are valla Matsi talust. (760, lisa, l 87). Samuti langes 28. juulil Are valla Tabria külas **Kristjan-Elmar Kase** (30) Tabria küla Ree talust. (770). Roman Matsalu ja Kristjan-Elmar Kase on maetud EELK Tori koguduse kalmistule (760, lisa, l 87; 770).

Omakaitse luure täheldas punaväe ja hävituspataljonlaste suurte jõudude koondumist Anna-Enge-Libaste kandis. Kuna Omakaitse jõud olid nõrgad, oli selge, et omakaitselased ei suuda kaitsta alevikke ja hoida neid oma käes. Sestap püüti evakueerida sealt varasid. Nii viidi Halinga mõisast ära punasteaegse taktorijaama järelejäänud õlid ja evakueeriti apteek. Tühjendati ka kauplusi. (126; 760, l 66).

Olukord oli raske. Pea iga päev oli kokkupõrkeid enamlaste luureüksustega. Mehed ei saanud ööbida katuse all, vaid pidid olema ähvardava ohu tõttu kaevikutes iga hetk valmis tagasi lööma venelaste rünnakut. Sestap olid omakaitselased väsinud ja magamata. (126; 760, l 66).

4. augustil oli vastloodud kohaliku Omakaitse nimekirjas üle 80 Pärnu-Jaagupi ja Uduvere aleviku ning ümbruskonna mehe. Rel-

vadeks oli aga vaid veerandsada vintpüssi ja kaks vene kergekuulipildujat. Samal päeval lahkus alevikest vilunud lahingumeestest Are Omakaitse üksus (seers **M. Soosalu**). Seda asendas Are ja Suigu meestest koosnev rühm (lipnik **Jüri Siitam**). (126; 760, lisa, l 13).

5. augusti hilisõhtul alustasid enamlased suurte jõududega pealetungi Pärnu-Jaagupi ja Uduvere suunas. Vastase ülekaalu tõttu taandusid Pärnu-Jaagupi kaitseks jäetud omakaitselased alevikust välja. (760, l 66).

6. augusti hommikul kell 4.30 algas raskes vihmasajus lahing Uduvere tugipunkti pärast. Ründajaid – hävituspataljonlasi ja punaväelasi võis olla mitusada meest. Uduveres oli sellal lipnik J. Siitami juhtimisel ainult 32 relvis omakaitselast kahe kergekuulipildujaga. Kuna mehi ei jätkunud, oli aleviku kaitse hajutatud. Uduvere ründamisel süütasid enamlased kahe talu hooned. Tulekahju punane kuma ulatus läbi raske vihma aleviku esimeste majadeni. Samas tuli enamlaste rünnak Peedu talu poolt. Rünnak löödi tagasi ning omakaitselastel oli esimene haavatu. Nüüd püüdsid enamlased tungida haardega paremalt kaitsjate selja taha. Ka see rünnak varises kokku. Raskes lahingus tõmbus osa omakaitselasi aleviku majade varju. Esimesed aleviku majad süttisid enamlaste leekkuulidest. Pärast kaks ja pool tundi kestnud lahingut enamlaste tohutu ülekaalu vastu olid omakaitselased surutud kokku kirikuaia müüride vahele. Laskemoon oli lõpukorral ja abi saamise lootust ei olnud. Sellal oli kuulda Pärnu-Jaagupi poole viivalt teelt venelaste *maksimi*-raskekuulipilduja tulistamist: kuna enamlased olid vallutanud Pärnu-Jaagupi, ründasid nad Uduvere kaitsjaid ka Pärnu-Jaagupi poolt. Selles lootusetus olukorras andis Halingu Omakaitse juht lipnik J. Siitam käsu alevik maha jätta ja vaenlase piiramisrõngast välja murda. 6. augusti hommikul murdsidki omakaitselased läbi enamlaste aheliku Valistre küla poole. Kell 7.30 olid omakaitselased Valistre külas. Selja taha jäi põlev alevik. Omakaitselased olid kaotanud kaks meest langenutena, haavatuid oli kolm (üks haavatu suri haiglas), kusjuures üks omakaitselane jäi teadmata kadunuks (126; 554, lk 310; 760, l 67; 760, lisa, l 13; 760, lisa, skeem l 96). Teadaolevalt langesid 6. augusti lahingus Uduveres Halinga valla Omakaitse kompaniist **Aleksander Loorents** (768), **Johan Tamm** (768) ja kprl **Hendrik** (Heinrich) **Heinlaid** (28) Are

valla Jõe talust. (768; 770). Hendrik Heinlaid on maetud Tori surnuaiale (770). Haavatutest on teada rms **Andrei Pärtel** (760, lisa, l 88). Kell 3 päeval taganesid omakaitselased Are tugipunkti ja ühinesid seal sakslastega. Ares said omakaitselased ülesande asuda uuesti Saksa eelpositsioonil Suigu lõiku, kust saadeti välja patrullüksusi Tabria suunas. Saksa eelpositsioonil püsis Omakaitse kuni 10. augustini. (554, lk 310–311; 760, l 67; 760, lisa, l 13).

6. augustil põletasid hävituspataljonlased Uduvere aleviku pea täielikult maha.

10. augustil vallutasid Saksa väeosad koos Halinga ja Are Omakaitse üksustega taas Pärnu-Jaagupi. Siia jäid Saksa ja Omakaitse eelpostid kuni 20. augustini. Pärnu-Jaagupi tugipunkti jõudis ka Halinga Omakaitse kompanii Vee rühm. (554, lk 311; 760, l 67).

19. augustil oli sakslastel ja omakaitselastel enamlastega lühike tulevahetus Libatse teeristil. Vastane taandus. (515).

20. augustil sattus enamlaste kätte Ertsma küla Liiva talu peremees omakaitselane **Johan** (Juhan) **Tõnisson** (45). Punaväelased lasksid ta maha Kuninga küla Anni-Uuetoa talu õuel. (515; 586, lk 241; 768; 770). Johan Tõnisson maeti EELK Pärnu-Jaagupi koguduse kalmistule (770).

20. augustil algas Saksa vägede uus rünnak Pärnu-Jaagupist Märjamaa-Tallinna suunas. Samal päeval vallutati Läänemaal Vigala vallas Jädivere (Haapsalust u 53 km). (259; 760, l 78).

20. augustil said Jädiveres surma Saksa 504 J. R. 6. kompanii Eesti vabatahtlike rühmast Pärnu I Keskkooli õpilane **Viktor Järvsoo** (18) (567, lk 60; 768) ja **Kaljo Roosmaa** (19) Paikuse valla Taali asundusest (567, lk 184; 768; 770). Nad on maetud Pärnu garnisonikalmistule (760, l 213; 768; 770).

Samuti langes 20. augustil Jädiveres noor omakaitselane, Pärnu I Keskkooli õpilane **Jüri Kalmaru** (19) kapten **Julius Laasi** meeskonnast (768). Ta heitis käsigranaadi enamlaste kuulipildujapessa ning hävitas kuulipilduja ja selle taga olnud punaväelase. Samas lõhkes J. Kalmaru lähedal vaenlase miin ja ta jäi tapvate miinikildude alla. Jüri Kalmaru on maetud Pärnu garnisonikalmistule. (260; 567, lk 67; 582, lk 29; 768).

Halinga valla Omakaitse kompaniist hukkusid Suvesõjas veel **Jüri Raid** (768) ja **Herman Riiet** (768). (515).

21. augustil vabanes Halinga vald lõplikult enamlastest* (515).

Sel päeval oli maantee Märjamaa aleviku vahel taganevast punaväest umbes. Öösel sadas tugevat vihma, oli kottpime. Liiklus ummistus. Alevikuvahe oli täis venekeelset kisa, roppusi ja sõimu. 22. augustil kell 14.15 jõudsid Märjamaale esimesed saksa jalgratturid ja motoriseeritud üksused. Saksa vägede läbivool kestis kuni õhtuni. Märjamaa oli enamlastest vaba. (152; 259; 659, lk 20).

3. Pärnu-Paide üldsuund

Pärnu-Paide üldsuunal edasi tunginud Saksa motoriseeritud eelüksused jõudsid punaväe kannul 8. juulil Pärnu-Tammiste ja Pärnu-Sindi teed kaudu Paikuse valda ja 10. juulil Tori ja Vändra valla piiridesse. Tori-Vändra maanteed pidi edasi tungimisel oli sakslastel enamlastega mitmeid vähemaid kokkupõrkeid. Punavägi kattis oma taandumist ägeda suurtükitulega. 10. juuli keskpäeval toimus tõsisem kokkupõrge Massu jõe joonel, kus enamlased püüdsid sakslasi pidurdada. Lühikese lahinguga murti venelaste vastupanu. Enamlaste suurem väeosa taandus Luuri raudteejaama juurde ja kaevus seal metsas sisse. Sakslased ületasid jõe ja liikusid edasi Vändra aleviku suunas. Sellal saatis Pärnu Omakaitse staap Vändra alla kahel veoautol löögirühma seers **Edmund-Johannes Kuusiku** juhtimisel. Rühmal oli kaasas kaks raskekuulipildujat. Koos sakslastega asuti Vändra alevikku ründama. Enamlased süütasid taganemisel Vändra vallamaja. Sealt kandus tuli edasi kümnekonnale hoonele. Aleviku põhjaserval jätkas vastane visa vastupanu, mida toetati suurtükitulega Rõusa küla kandist. Rasked võitlused Vändra pärast kestsid mitu tundi. Sellal liikus Luuri raudteejaama juurde taandunud enamlaste väeosa Pärnjõe teederisti suunas ning püüdis tungida suurtükitule

---

* Eestlase elujõust ja visadusest annab tunnistust tõsiasi, et Uduvere varemetele kerkis peagi uus elu. Juba 1942. aastal Halinga valla enamlasest vabastamise aastapäevaks oli endine jahu- ja saeveski tuleasemele ehitatud vastne tööstushoone jõudnud sarikate alla. Olid kerkinud ja kerkimas uued kodud. (81; 289).

toetusel edasi Aluste ja Viluvere poole. Kuna enamlased ohustasid saksa tagalat, ähvardasid ühendusteid ja osutasid ülekaalukate jõududega ägedat vastupanu, jätsid sakslased ja omakaitselased 10. juuli õhtuvidevikus Vändra maha ja tõmbusid Massu-Aluste rajooni. Edasised võitlused enamlastega Pärnu-Paide maantee ümbruses käisid Vändra-Massu-Aluste-Viluvere kandis. (554, lk 311; 760, l 67–68).

10. juulil, sellal kui sakslased ja Pärnu Omakaitse löögirühm ründasid esimest korda Vändra alevikku, pidas Omakaitse Tootsi kompanii lahingut enamlastega Viluvere rajoonis.* Enamlased tõmbusid tagasi Viluvere raudteejaama ümbrusse. (554, lk 312; 760, l 68–69).

Tootsi Omakaitsest langes punaväelaste kätte vangi Tootsi briketitööstuse vedurijuht-lukusepp **Eduard-Rudolf Ervin** (31) ja lasti maha (768; 770). Tema laip leiti 10. juulil Vändra valla Luuri-Selja talu metsast. Eduard-Rudolf Ervin on maetud EELK Tori koguduse kalmistule (770). Samuti langes Suvesõjas Tootsi briketitööstuse tööline, Tootsi Omakaitse liige **Mihkel Õis** (768).

11. juulil pidasid omakaitselased lahingut enamlastega Tori vallas, eesmärgiga tõkestada nendel tee Tori aleviku suunas. Kui sakslased lähenesid Pärnule, oli Kilingi-Nõmme ja Mõisaküla suunast taganevad punaväeosad segaduses. Ei saadud enam aru, mis on lahti ja kuhu poole taganeda. Üks oli selge: *sakslane on kannul, ja annaks jumal nüüd jalgu!* 7. ja 8. juulil jõudis taganemisel pea kaotanud punaväe kolonn Tori ümbrusse. Kuna kardeti Vändra suurteel liikuda, pöörduti sealt kõrvalisele metsateele. Niidase asundusse ja Metsaküla kanti kogunesid suured väeüksused. Kolonnis liikunud patareid pandi Tori lähedale positsioonile ja jäädi ootama. Hirm sakslaste ees ei lasknud aga pikemalt peatuda ja kolonnis jätkati teedel ekslemist. Kiiruga viidi patareid ja voor üle Tori-Jõesuu silla. Pärnu jõe harude vahel tunti end kindlamini ja jäädi seal puhkepeatusele. Samal ajal vallutasid sakslased Pärnu

---

* Tootsi Omakaitse kompanii kujunes pärast seda, kui Tori-Mannare metsavennad vallutasid enne sakslaste tulekut 8. juuli keskpäeval Tootsi briketivabriku, ennetamaks bolševike hävitustööd (554, lk 312; 760, l 68).

ja jõudsid Märjamaale. 9. juuli õhtul tulid enamlaste kolonnid uuesti üle Tori-Jõesuu silla jõe Pärnu poolele ja purustasid oma järel lõhkelaengutega ühe sillakaare. Kesköö l algas enamlastel uus põgenemine, seekord üle Tori silla Vändra suunas. Kui jõuti sillast üle, püüti seda lõhkelaengutega purustada, kuid oskamatusest suuremat häda sillale ei tehtud. Vändra ümbruses said enamlaste kolonn tihti metsast püssituld, mis suurendas ekslevas väeosas segadust. Kuna Türi suunas ei juletud edasi minna, pöörduti Vändrast üle Vihtra-Kavasoo jälle Tori-Jõesuu silla taha. Oldi segaduses: ees oli enda poolt purustatud sild, seljataga Vändra metsades sõjakad eestlased püssidega. Kohalikud omakaitselased leitnant **Karl Puusaare** juhtimisel jälgisid pidevalt enamlaste liikumist. Kuna relvi oli vähe, ei olnud mõtet suuremat lahingut ette võtta, torgiti enamlaste kolonni niisama. Nii otsustasid omakaitselased rünnata relvade hankimiseks voori sabas liikunud punaväelasi. Teeäärne tihe lepapadrik, mis ulatus otse maantee servani, sobis niisuguseks ettevõtmiseks hästi. Omakaitselane võttis toeka kasemalaka ja jäi võssakasvanud teeäärses kraavis kolonni lõppu varitsema. Möödus viimane veok ja selle järel tatsas raskel sõdurisammul kaks punaväelast, püssid rihmaga õlal. Võsast väljahüpanud habemes mees ehmatas punaväelased soolasambaks. Nuiamees lajatas mõlemale malakaga, haaras sõjasaagina kaasa kaks vintpüssi ja kadus varjavasse võssa. (361; 760, l 90).

11. juuli pärastlõunal märgati Vihtra poolt lähenevat enamlaste kolonni. Esimesele punaväelasi täis veoautole avati teeäärsest võsast äge püssituli. Auto peatus. Punaväelased olid ähmis ja mõne lasu järele pagesid nad metsa.

Peagi saadi teada, et Kavasoo ümbrusse on jõudnud tagasi sama enamlaste kolonn, kes 9. juulil oli purustanud silla. Oli arvata, et enamlased püüavad ületada jõge silla juures jõekoolmel. Sellest teatati kohe Pärnu Omakaitse staapi ja Torisse, kust paluti kiiret abi. Pärnus organiseeriti seepeale kähku 18-meheline löögirühm ohv aset **Juko-Johannes Karjeli** juhtimisel. Vintpüssidega varustatud omakaitselastele anti kaasa ka raskekuulipilduja ja pärastlõunal sõideti välja Tori suunas. (361).

Taali vallamaja lähedal märgati Tori poolt lähenevat veoautot. Autol puudusid Saksa sõjaväes kasutatavad märgised – valged triibud või Omakaitse tunnusena Eesti lipp. Samas leiti, et tulijad ei võiks venelased olla, sest Alustes kaitsel asuvad sakslased olid auto läbi lasknud. Auto peatus. Mehed veoautol olid täies relvis ja Vene kiivrid peas, aga tere anti eesti keeles: *Tere, jõudu, oleme Eesti poisid!*

Küsimustes-vastustes selgus, et tegu oli Punaarmee sidepataljoni leitnant **Arnold Mölderi** rühmaga. Mehed olid põgenenud 3. juulil korpuse sidepataljoni autokolonnist teel Tallinnast Narva suunas ja pöördunud tagasi otse *punase paradiisi väravalt.* Sidepataljonist põgenesid veoautol pataljoni lahinguvarustuse töökoja ülem leitnant **Arnold Mölder**, leitnant **Märt Einila**, seers **Voldemar Kiis**, seers **Eduard Salumäe**, seers **Kalev Susi**, seers **Gustav Vallimäe**, kprl **Anton Kraam**, kprl **Heinrich Mandli**, kprl **Robert Muru**, rms **Vassili Ait**, rms **Johannes Kaljuste**, rms **Ernst Kõrgemäe**, rms **Arnold Liim**, rms **Elmar Müller**, rms **Vassili Noot**, rms **Herman Ratas**, rms **Voldemar Saagpakk**, rms **Voldemar Toro**, rms **Heinrich Valter** ja rms **Leonhard Veelma**. Rakvere lähedal peatas leitnant A. Mölder auto ja autojuht rms E. Müller asus *mootoririket kõrvaldama.* Kui autokolonn kadus teekäänaku taha, pöörati auto umber ja sõideti läbi Kesk-Eesti Pärnu suunas. 4. juulil jõuti Tori valla Tohera külla, kus kohalikud mehed juhatasid väekargajad Aesoo metsavendade juurde. 8. juulil ilmus leitnant A. Mölder ja leitnant M. Einila koos 18 mehega lahingukorras samal päeval loodud Pärnu Omakaitse käsutusse. (242; 640, lk 54). Oli sõidetud mööda metsateid pikki päevi ja öid. Sõjamehed olid väsinud ja tolmused, kuid täis võitlusindu. Oma teel puutusid nad korduvalt kokku venelaste ja hävituspataljonlastega. Nende pärimistele vastati, et otsitakse *valgeid bandiite,* kes ohustavad liikumist teedel. Enamlased varustasid sidemehi bensiiniga ning selgitasid, millistel teedel liiguvad punaväelaste autod. Eks siis sõideti nendel teedel, kus polnud karta enamlastega kohtumist. Nii jõuti *ei-kellegi-maale.* Omakaitselased selgitasid leitnant A. Mölderi meestele, et ollakse sõjasõidul Tori-Jõesuhu. (361; 555, lk 68). Koos eilsete punaväelastega sõideti Torri.

Tori surnuaia juures tehti peatus. Sinna saabus ka Saksa väeosi suurtükkide ja raskekuulipildujatega. Hiljem liikusid need väeosad Vändra poole, et haarata enamlasi küljelt.

Omakaitselased ja sidemehed sõitsid edasi Jõesuu poole. Teel tuli vastu hobusemees, vankril haavatud omakaitselane. Hobusemees selgitas: *Minge leitnant Puusaarele abiks. Venelasi ronib teisel pool jõge nagu kärbseid. Meie mehi on seal vähe!* Veoauto jäeti metsatallu ja mehed tulid jala Tori-Jõesuule. Eespoolt kostsid üksikud püssipaugud. Meierei juures tuli vastu püstol peos leitnant **Karl Puusaar**. Viibates tulijatele, näitas ta käega üle jõe: *Vaadake, seal nad sagivad, aga mis sa neile praegu teed. Siit lasta ei või, sest oleme ise nagu pihu-peal!* Näidatud suunas silmati piki jõekallast lähenevaid ning sillaotsa ja taluhoonete taha kaduvaid punaväelasi. Sealtpoolt tuli üksikuid kuule. Enamlaste püssitulele vastati aegajalt siitpoolt kaldalt. Kohalikud omakaitselased olid paigutatud jõekaldale, kust oli karta, et enamlased võivad tulla üle jõe. Raskekuulipildujale leiti sobiv koht läheduses asuval palgivirnal, kust avanes avar vaade vastaskaldale. Mehed jaotati nüüd kuulipildujast vasakule ja paremale nii, et jõe kallas oli umbes poole kilomeetri ulatuses mehitatud. Juurde tuli üksikuid endisi metsavendi ümbruskonna metsadest. Nii tõusis jõekalda kaitsjate arv juba 40 meheni. Oli andmeid, et enamlasi on üle jõe 300–400 meest. Mureliku meeleolu peletas kellegi asjalik arutelu: *Meid on 40 meest, neid 400. Igaüks laseb 10 lasku ja kolonniga on lõpp, padruneid jääb veel ülegi.* (361).

Tori-Jõesuhu tuli appi ka Tootsi briketitööstuse Omakaitse mehi, kes ähvardasid enamlaste rinde vasakut tiiba (554, lk 312).

Laskude tulesähvatused vastaskaldal tihenesid. Ajuti täristas sealpool jõge mõne valangu sekka ka vastase raskekuulipilduja. Üks omakaitselane ronis kuurikatusel asuvasse tuletõrje vaatlustorni, et kaeda, mida need venelased jõe taga tihnikus teevad. Vaevalt sai ta üles, kui tornilaudadest lendasid puupilpad ja kostsid lasud vastaskaldalt. Mees õigemini kukkus, kui ronis tornist alla. Sobilikuks vaatluspaigaks peeti meierei kivihoonet. Paar laskurit asusid akende juurde ja võtsid iga venelase, kes nähtavale ilmus, täpse tulega vastu. Esimesena jäi omakaitsemeeste püssitulle sil-

lale lähenev jalgrattur. Juba teisest lasust kukkus punaväelane koos rattaga teekraavi. (361).

Hulk punaväelasi oli kogunenud jõe vastaskaldal asuvate talu-hoonete varju. Sealt püüti hüpetega ületada kitsast lagedat maariba, mis ulatus kaitsva lepatihnikuni. Püssid aknalaual, ootasid *näpsajad* järjekordset hüppajat. Niipea kui see ilmus, lajatasid püssilasud. Poolel sammul jäi enamlane äkki peatuma: näis, nagu oleks teda nähtamatu käsi tukast haaranud ja maha paisanud. Kindlaks saagiks olid need punaväelased, kes püüdsid roomates lagedat kohta ületada. *Varitsusjahi* tulemusena lebas peagi võsa veerel mitu liikumatut kogu. Viimaks taipasid enamlased võsa-lagendiku surmaohtlikkust ja sinna enam uusi oma eluga riskijaid ei ilmunud. (362).

Jõeäärse rinde paremale tiivale läksid Päästalu külas toetuseks leitnant A. Mölderi mehed. Positsioonile juhatas neid lühikestes spordipükstes omakaitselane. Ta läks ees ja valis ohutuma tee. Sidepataljoni mehed jaotati omakaitselaste vahele, kes tundsid nüüd ennast julgemini. Vastane oli märganud vastaskaldal liikumist ja kuule hakkas vinguma tihedamini. Leitnant A. Mölder nõjatus kraavi servale ja otsis binokliga vaenlase varjatud tulepesi. Mõne minuti pärast lajatas vastaskaldalt lask ja leitnandi selja taga seisnud omakaitselane rms **Mihkel Kaldmets*** (30) (770) Määra-nõmme külast vajus kokku. Vähe hiljem purustas üle jõe tulnud püssikuul sidepataljoni mehe vintpüssi padrunisalve. Et vältida kaotusi, tehti korraldus ennast vaenlase eest paremini varjata. (362).

Oli karta, et enamlased püüavad jõge ületada Pärntõkke talu lähedalt, kus sealsel jõeharul oli ülepääsuks ehitatud pukksild. Sealt ületulekut tuli aga igal juhul tõkestada, sest siis oleks omakaitselaste vasakut tiiba ähvardanud ümberhaaramise oht. Et seda ära hoida, kahlas ohv aset J.-J. Karjel koos kuue mehega läbi Pärnu jõest, millel peale ühinemist Navesti haruga on madal veeseis. Poole kehani märjad mehed jõudsid jõe vastaskaldale ja ruttasid

---

* 11. juulil Päästalu külas Tori-Jõesuu meierei maadel langenud **Mihkel Kaldmets** on maetud EELK Tori koguduse kalmistule (770).

pukksilla poole, mis oli üleminekukohast paari kilomeetri kaugusel. Seal nähti aga ülejõe paarikümnemehelist enamlaste jõuku piki jõekallast Tori-Jõesuu poole ruttamas. Metsast ja võsast kostus vankrirataste käginat ja venekeelseid hõikeid – mets varjas enda rüpes punaväe voori. Ohv aset J.-J. Karjeli mehed võtsid ahelikku ja avasid küljelt ägeda püssitule. Sellist tulelööki venelased ei osanud oodata. Kostus karjatusi ja jooksumüdinat, samuti üksikuid laske. Esimesest ehmatusest toibunud enamlased kogusid julgust ja pukksilla juures läks lahinguks – seal moodustus omakaitselaste sõnutsi *Tori-Jõesuu lahingu teine rinne.* (362; 760, lisa, skeem l 95).

Teatakse kõnelda Pukksilla lahingu naljamaigulisest vahejuhtumist, kus omakaitselane sai endale *seasurmaja* hüüdnime. Tulevahetuse ajal märkas too omakaitselane võsas kartulipõllu ääres kahtlast liikumist. Mees sihtis hoolega, sihtis veel ja vajutas siis päästikule. Kõik jäi vaikseks. *Üks kirjas!* hüüdis laskja ja tegi püssilaele kriipsu. Hetke pärast liigatas taas midagi valget samas põõsas. *Teine tahab alla anda, lehvitab valget!* Laskuri naaber kõrvalt õpetamas: *Ära neid usalda, anna pauk pihta ja asi tahe!* Nii mees tegigi ja püssilael ilutses uus võidukriips. Lahing käis edasi. Korraga pistis omakaitselane vanduma, sest põõsast, kus tema arvates peaks lamama kaks surnud punaväelast, ilmus välja... suur siga, keda oli tuhnimisel segatud. *Vaata, lehvitab saba! Nüüd annab kindlasti alla! Mine too ära!* soovitatakse ahelikust *näpsajale. Seasurmaja* ohkas ja kustutas püssilaelt enneaegselt tõmmatud võidumärgid. (362).

Pukksilla juures peetud lahing oli kestnud vaevalt pool tundi, kui Vändra poolt kostsid tumedad mürtsatused. Kuulda oli õhus lähenevat ja üha valjenevat ragisevat müra. See lõppes Jõesuu silla läheduses kõrvulukustavate lõhkemisraksatustega. Õhku paiskusid kõrged mulla- ja suitsusambad. Ilmselt kartsid venelased küljelt ümberhaaramist ja nõudsid tagapool paiknevalt kuuetolliselt suurtükipatareilt tuletoetust. Järgmised mürsud lõhkesid aga millegipärast hoopis enamlaste voori asukohas. Alul tuli enamlaste suurtükimürske aeg-ajalt, siis aga tulistas patarei vahetpidamata ja raskeid mürske tuli juba ohv aset J.-J. Karjeli meeste aheliku lähedusse. Mürskude lõhkemisele järgnes tihe mullasadu, mis

määris omakaitselaste riideid ja muutis nende higised näod porikarva mustaks. Ohv aset J.-J. Karjel otsustas mehed tagasi tõmmata, sest läheneva suveöö pimeduses võisid enamlased kusagil mujal jõge ületada, neid teistest omakaitselastest lahutada ja hävitada. Omakaitselased tõmbusid suurtükitule piirkonnast välja. Taandumist hõlbustas ja pakkus kaitset tihenev hämarus. Jõe ületamisel satuti aga propse täis jões sügavamatele kohtadele ja enamus meestest jõudis tagasi läbimärjalt. Tulevahetus oli vahepeal vaibunud. Olukorda kaaludes leiti, et öösel võivad enamlased nii vasakult kui ka paremalt tiivalt üle jõe tulla ja kaitsjad ümber haarata. Ka kahuritule eest polnud kaitset. Seetõttu peeti õigeks taganeda Torri. Toris jäid maha kohalikud omakaitsemehed ja osa sideväelasi, teised aga sõitsid kesköö1 Pärnusse, et täiendada laskemoonavaru ja tulla hommikul tagasi Tori-Jõesuhu. (362).

Tori-Jõesuu lahingus sai 11. juulil haavata **Mihkel Tilk** (22) Sohlu külast (760, lisa, l 88).

Järgmisel päeval pärast Tori-Jõesuu lahingut saadi teada, et enamlased on Pärnu ja Navesti jõgede käärust taganenud Kavasoo poole. Öösel nad jõge ületada ei julgenud. (363).

Pärnu löögirühm sai ülesande sõita eilsele lahingupaigale ja saada andmeid vastase liikumisest. Toris liitusid pärnakatega kohalikud mehed ja ühiselt asuti lahinguvälja *kammima*. Meierei ümbrusesse ja Omakaitse positsiooni paremale tiivale olid langenud vaid vähesed suurtükimürsud – üle poole meetri pikkused põrakad. Mõned neist olid jäänud lõhkemata. Müüri ja Vangsi talude ümbruses olid mürsud laastanud ainult kartuli- ja viljapõlde, kus mürsuaugud olid ilmatuma suured. Ilmnes, et punaste suurtükimeeste tulejuhtimine oli olnud õige vilets. Vastase eilsetel seisukohtadel oli näha viljapõldudel punaväelaste roomamisjälgi, mahavisatud gaasitorbikuid, sineleid ning rohkesti veriseid sidemeid. Kohalikud elanikud olid näinud paarikümne punaväelase laiba äraviimist veoautoga. Rohkesti olnud ka haavatuid. Pukksilla lähedal olid põllud mürsuaukudest otse üle külvatud – enamlased kartsid rünnakut küljelt ning hoidsid silla ümbrust suurtükitule all. Pärntõkke talu maadel jäid enamlased oma suurtükitulle, mistõttu oli langenuid ja haavatuid. (363).

Päästala küla Pärntõkke talus kuuldi kurvast loost: eelmisel päeval, 11. juulil olid punaväelased tapnud taluperemehe **Gustav-Vilhelm Glükki*** (53). (363; 586, lk 185; 770). Kui punaväe kolonn oli jõudnud Tori-Jõesuhu, tulid punaväelased tallu ja nõudsid süüa. Talust lahkudes sattusid enamlased jõekäärus varitsevate omakaitselaste tule alla. Siis tormati tagasi tallu ja nõuti peremehelt andmeid *valgete bandiitide* kohta. Kuna G.-V. Glück ei osanud midagi seletada, oli otsus lühike: *maha lasta*! Surmaotsus viidi täide taluõuel. See oli enamlaste tasu nendesse inimliku suhtumise ja söögi eest! (363).

Omakaitselased jätsid tuletõrje vaatlustorni valveposti ja sõitsid enamlaste jälgedel Kavasoo poole. Tori-Jõesuust umbes kolm kilomeetrit eemal leiti teeäärses võsast kaks upakileaetud sõiduautot. Löögirühmale järele sõitnud sidemees tõi teate, et Kaasoo teed kaudu tulevad enamlased. Tori-Jõesuus täpsustati saadud andmeid: Kaansoo metsa tee-äärsele kõrgendikule seatakse üles mitu 6-tolliste suurtükkide patareid. Lähikonnas pidi olema veel suurtükiväeüksusi. Omakaitselased asusid lahingukorras ootama enamlaste tulekut. Enamlasi aga ei tulnud, sest nad pidid asuma Punaarmee sõjateadetest mällujäänud sõnade järgi *uutele, juba varem ettevalmistatud positsioonidele*, mis tähendas järjekordset taganemist. Enamlaste suurtükituli pidi pidurdama vastase edasitungimist. Kuna üksikute mahajäänud ringihulkuvate punaväelaste püüdmisega pidi hakkama saama kohalik Omakaitseüksus, pöördusid pärnakad tagasi Pärnu. (363).

Metsavendade võidukas lahing punaväelastega Tori-Jõesuus andis hoogu ka Vändra meestele. Alt-Massu ja Kavasoo meestest moodustati võitlusgrupp. Sellega ühinesid Tootsi briketivabriku

---

* Pühapäeval, 12. juulil 1942 pühitseti Toris bolševismist vabastamise aastapäeva. Tori-Jõesuu seltsimajas oli aktus, kus osalesid maavanem **Jüri Looväli**, Tori vallavanem **Mihkel Tuisk**, major **Mihkel Martsoo** Pärnu Omakaitsest ja Omakaitse Põhja piirkonna patareiülem kapten **Kaarel-Juhan Sillamik**. Pärast aktust mindi Tori-Jõesuu lahingus langenud **Mihkel Kaldmetsa** hauale, kuhu asetati kohalike elanike poolt mälestuskivi. Selle avas major M. Martsoo. Haual esines kohalik laulukoor. Seejärel koguneti Pärntõkke tallu, kus mälestati enamlaste poolt mõrvatud peremeest **Gustav-Villem Glükki**. Tema mõrvamiskohale asetati pärg. (32).

mehed, eesotsas **Rungega** (kuna noormees oli Saksa soost, hüüti teda *Saksa Jungeks*). Metsavennad hiilisid Kavasoo talude kohal Pärnu jõe äärde ja avasid tule teisel pool jõge laagrisse asunud punaväelaste pihta. Siin ei olnud karta, et enamlased ründaksid metsavendi ja tuleksid üle jõe. Venelased tulistasid vastu, kuid künklik jõekallas pakkus metsavendadele kuulide eest varju. Peagi tõmbusid venelased metsa. (559, lk 38).

Luuri raudteejaama juures metsas sissekaevunud punaväelastel oli soodne positsioon Aluste rajooni suurtükitule all hoidmiseks. Seetõttu tõmbus Saksa eelosa paar kilomeetrit tagasi Vanaõue talu juures asuvate kruusaaukude joonele. Saksa kaugelaskepatarei asus samal ajal Tori jaama lähedal Sitre talu juures, kust tulistati sihtmärke Pärnu-Paide maanteel ja Kergu kandis. 13. juulil jõudsid Torri Saksa peajõud ja asusid positsioonile Pärnu jõe taha. Eelpositsioon jäi Aluste-Elbi-Murru joonele. Saksa eelosadest moodustatud löögiüksus alustas 14. juulil edasiliikumist Tootsi, Viluvere, Aluste ja Vändra suunas. Kergu ja Vändra vahemikku Viluvere raudteejaama ümbrusesse koondatud tugevad enamlaste jõud purustati. (554, lk 312; 760, l 69).

Lahing Vändra aleviku pärast algas uuesti 15. juulil. Sakslased ja omakaitselased vallutasid aleviku 16. juulil. Sellal jõudis Vändrasse ka Saksa rügemendi koosseisu arvatud Lõuna-Pärnumaa omakaitselaste kompanii (kompül leitnant **Elmar Toomingas**), mis koosnes peamiselt Laiksaare, Orajõe, Tali ja Tihemetsa valla meestest. Kompanii osales Vändra klaasivabriku, Kõre ja Soova talude vahelise metsarohke ala puhastamises enamlastest. (554, lk 312; 760, l 68). Samal ajal tõmbusid tagasi ka Luuri jaama juurde taganenud punaväe üksused. Nad taandusid külavaheteid pidi Vändra-Eidapere teele. Vändra valla piirides püsis rinne kohati (Rõusa, Luuri ja Raba kandis) aga kuni 15. augustini. (554, lk 311–312).

23. juulil sai Vändra vallas haavata omakaitselane **Leopold Libe** (760, lisa l 89).

25. juulil vallutasid Saksa ja Tori-Tootsi Omakaitse kompanii rühm (46 meest) Kergu aleviku, kuid olid sunnitud selle paar päeva hiljem maha jätma. Kergu oli enamlaste võimuses 2. augustini. (554, lk 312; 760, l 69). Sakslaste eelosade edasiliikumisel 2. augustil Pärnu-Tallinna maantee üldsuunal jäeti paremal tiival teotsevad

Tori ja Tootsi Omakaitse üksused kaitsepositsioonile Järvekandi tehaste, Kõnnu teeristi, Kergu, Anna asunduse ja Salu teeristi joonel. Oma vägedest äralõigatud ja mahajäänud punaväelaste üksikud jõugud ekslesid veel augustikuu vältel siin-seal ringi, kuid Omakaitse üksused likvideerisid need peagi. (554, lk 312–313; 760, lk 69).

10. augustil langes Järvakandis **Alfred Näes** (Nääs) (33) Tootsi Omakaitsest (567, lk 145; 768).

Pärnu meeste sõjasõit ulatus Tallinnani ja Narva taha Eesti riigipiirini, Ruhnu saarele, Muhu- ja Saaremaale.

Nii sõdis Pärnu omakaitselaste rühm, liikudes üle Vanamõisa, Kirbla, Kullamaa, Vaikna, Risti, Riispere, Keila ja Saue kuni Tallinna enamlastest vabastamiseni 28. augustil (554, lk 313).

Tori-Tootsi omakaitselaste 23-meheline löögirühm tegutses pealetungil Tallinna suunas Jõgisoo, Keila, Hüüru, Harku juures (554, lk 313).

Vändra-Türi-Tapa suunal võidelnud Lõuna-Pärnumaa kompanii sõjasõit läks läbi Virumaa ja üle Narva kuni Eesti piirini (554, lk 313–314). Sellel sõjateel peetud lahingutes langesid mitmed Pärnumaa mehed.

10. augustil langes Virumaal Lüganuse vallas Kõrkküla lähedal **Lembit Valkivi** (18) (567, lk 236; 573, lk 205; 768).

Samuti tapeti 20. augustil Narva kandis **Juhan Sutt** (37) Saarde vallast. Ta on maetud EELK Saarde kalmistule. (111; 567, lk 206; 768; 770).

Lõuna-Pärnumaa kompaniist leidsid oma sõdurisurma ka mitu Tihemetsa Metsatehnikumi õppurit. Nii sai 20. augustil Virumaal surma **Leonhard Läänemets** (18). Ta on maetud Narva sõjaväekalmistule (567, lk 121; 768). 25. augustil langes Virumaal **Johannes Kuusk** (567, lk 96; 768). Narvas saadud haavadesse suri 31. oktoobril **Artur Kukebal** (20) (567, lk 91; 768).

8. septembril tapeti lahingus Narva taga Ropša teelahkmel vabatahtlik **Albert-Johannes Randmaa** (29) Are valla Uru külast. Ta on maetud Venemaal Ropšas. (567, lk 175; 770).

20. augustil jäi Järvakandi-Purku lahingus haavatuna punaväelaste kätte kapten **Karl Talpaku** Eesti vabatahtlike kompanii raskekuulipildurite rühmast rms **Karl Siimik** Kilingi-Nõmmelt, ja ei ole kahtlust, et ta tapeti (762, lisa, l 213; 768). Teistel andmetel suri Karl

Siimik 28. augustil Järvakandis Väljaotsa talu juures saadud haavadesse (567, lk 198).

23. augustil sai Eesti vabastamisel enamlastest Tallinna lähistel, Harjumaal Keila vallas Pärtli külas surma Paikuse valla Kaasiku talu perepoeg **Heino Raap** (18). Ta maeti Keilast umbes 10 km lõuna pole Keila-Haapsalu maantee äärde. (567, lk 172; 770).

26. augustil langes Harjumaal Harku vallas Tallinna all omakaitselane **Leonhard Kurm** (18). Ta on maetud Pärnu garnisonikalmistule. (567, lk 94; 768).

Septembrikuu lõpul tegi Pärnumaa Omakaitse 20meheline rannavalveüksus dessandi Ruhnu saarele* (413; 554, lk 354–355; 760, l 79). Samuti võtsid Pärnumaa omakaitselased Saksa merejõudude koosseisus osa Muhu- ja Saaremaa vallutamisest (554, lk 354; 760, l 79).** Muhumaa hõivati 16. septembril, Saaremaa – 5. oktoobril. (554, lk 314, 354; 555, lk 16; 760, l 79) ja Hiiumaa – 21. oktoobril (555, lk 16).

---

* Juulikuu algupäevadel lahkus Ruhnu saarelt tuletorni paadiga 14 punaväelast. Kui saadi teada, et sakslased on Pärnus, võtsid ruhnulased 9. juulil peidust välja oma hülgepüssid ja vahistasid saarele jäänud neli punasõdurit. Täitevkomitee asendati endise vallavalitsusega. 30. juulil võeti saarel kinni kolm punalaevastikulast raadiosaatejaamaga. 1. augustil tulid saarele mootorpaadiga kolm Pärnu omakaitselast ning tõid ruhnulastele relvi ja laskemoona. Relvis ruhnulasi oli 70 mehe ümber. Järgneval ööl löödi tagasi maabumiskatsel salkkond punaväelasi. Pärnu omakaitselased lahkusid Ruhnult, viies kaasa vangistatud enamlased. Järgnes enamlaste õhurünnak saarele. 6. augustil maabus Ruhnul 500–700meheline enamlaste dessant. Sellisele jõule ruhnulased vastu ei hakanud, vaid põgenesid metsa. Algas terror. Punaväelased lahkusid saarelt 6. või 7. septembril, kusjuures maha jäi vaid 6 enamlast. Mõni päev hiljem tulid saarele Pärnu omakaitselased, kes arreteerisid mahajäänud enamlased. Lood 40meheline Ruhnu Omakaitse. (413; 554, lk 354–355; 555, lk 56–57).

** Septembrikuu alguses oli Pärnu Omakaitsesse koondunud arvukalt saarlasi. 4. septembril sai Saksa sõjaväevõimude poolt Saaremaa Omakaitse juhiks määratud kaptenmajor **Kusti** (Gustav) **Sääsk** (03.08.1894–06.03.1980 Stockholm) loa moodustada Saaremaale minekuks Pärnusse kogunenud saarlastest Saaremaa Omakaitse. 16. septembril said saarlased käelindi *Saaremaa Omakaitse* ja Omakaitse tunnistuse. Sellal oli Saaremaa Omakaitse koosseisus 5 ohvitseri, 4 allohvitseri ja 65 reameest. Omakaitse koosseisu kuulus ka Saaremaa prefekt Kriisa koos 6 politseiametnikuga. Väljasõit Pärnust Virtsu oli 17. septembril, Orissaarde jõuti päev hiljem. Pärnumaal moodustatud Saaremaa Omakaitse ülesanne oli Saaremaal kohalike Omakaitse üksuste moodustamine, tagala puhastamine enamlaste riismetest ja sõjavangide valvamine. Rindevõitluses Saaremaa Omakaitse ei osalenud. (417; 599, lk 30)

14. septembril sai Saaremaa vallutamisel surma Saksa sõjaväe vabatahtlik **Vassili Paalberg** (27) Seliste valla Kavaru küla Nuki talust (567, lk 151; 770). Ta on ümber maetud Seliste valla EAÕK Kõpu kalmistule (770).

28. septembril langes Saaremaal Sõrve säärel Soome Talvesõja vabatahtlik, korpraali **Johann Vaimand** (27) Sauga vallast Jõõprest (ERNA II) (768).

13. oktoobril sai Hiiumaa vabastamisel Läänemaal Kassari saarel surma **Aleksander-Rudolf Dambe** (32) (567, lk 37; 586, lk 184; 768).

Veel on teada, et Omakaitse Lõuna-Pärnumaa Ringkonnast said Suvesõjas (ajavahemikus 04.07.–27.08.1941) surma omakaitselased **Toomas Rätsep** (111; 567, lk 188; 768) ja **Imant** (Imanta) **Song** (111; 567, lk 202; 768). Samuti langes Suvesõjas **Heino Sulg** (18) Pärnust (567, lk 206; 768). Teadupärast langes Heino Sulg 30. juulil, Imant Song 20. augustil. (768).

16. oktoobril langes **Oskar-Voldemar Saartson** (28) (567, lk 191; 768).

Praegustel andmetel on nimeliselt teada 110 Pärnumaa metsavenda (partisani) ja omakaitselast, kes langesid Suvesõjas, surid lahingus saadud haavadesse või tapeti pärast vangilangemist. Mõnigi kord on raske nappide või vastakate andmete tõttu täpselt piiritleda Suvesõjas tapetud sõdalast enamlaste mõrvaohvrist.

Suvesõjas sai haavata 34 Pärnumaa meest (760, lisa, l 88–89).

Suvesõjas võidelnud Pärnumaa metsavendade (partisanide), omakaitselaste ja Idarindel langenud meeste hauakääpaid võib leida maakonna igalt kodukalmistult. Mitmed Suvesõja lahingumeestest puhkavad Pärnu Alevi Kangelaskalmistul (garnisonikalmistul) Eesti Vabadussõjas langenud kangelastele püstitatud Pärnu Vabadussõja ausamba juures. Nii on kalmistu väravast sisenedes, ausamba juurde viivast kalmistuteest vasakul teeäärses reas leitnant **Ott Alasalu**, **Adolf Naani** ja **Heino Sule** ning teest paremal, esimeses reas – skulptor prof Amandus Adamsoni hauakääpa kõrval kolonel **Viktor Koerni** VR II/3, siis **Viktor Järvsoo**, **Kaljo Roosmaa** ja **Jüri Kalmaru**, teises reas – **Jaak Tasso**, **Enn-Sergei Männe**, **Karl Randma**, leitnant **Elmar Orava**, **Adolf Jakobsoni**, **Vambola Tamme** ja **Mihkel Uuevälja**, kolmandas reas – **Leho Ranniku** ja **Leonhard Kurmi** hauakääpad.

Pärnumaa meeste sõjamehevaprust on hinnanud ja tunnustanud ka Eestis sõdinud Saksa sõjaväe juhtkond. Nii tunnistab Saksa 151. jalaväerügemendi ülem ooberst (hiljem jalaväekindral), Tallinna vallutamise operatsiooni eest saadud Rüütliristi kandja **Walther Melzer** (638, lk 83): Eestis peetud lahingutes *võtsid saksa üksuste koosseisus osa ka eesti Omakaitse üksused, esinedes lahingutes, ja teostasid tagala puhastamist suure endasalgavusega.*

Sestap said 200 Pärnumaa omakaitselast Suvesõja lahingutes näidata vapruse tunnustuseks Sõjateeneteristi (364). Samuti anti kahele Pärnumaa politseinikule vaprusmärgid (92).

Nüüd mälestades seiskem palja päi:
Mis võet meilt, meenutagem, ja mis meile jäi.
Kõik kaotused ja surma vahesein –
See hoiab püsti meid: meid liidab püha lein.
Arm selle mulla vastu rinnast rinda käib,
Kus puhkab meie hõim, kus kasvab meie leib.
Meilt palju võetud – siiski meile jäi
Me uhkus, au ning viha: seiskem püstipäi!

Marie Under. Mälestus ja tõotus (483).

VIII. Sõjaaegne punane terror ja sõjaohvrid

Pilved pahempidi karjun,
killu kisendan kuust.
Mu kisendus lõigaku läbi
teie lihast ja luust!
Tükkideks kisendan taeva,
kisendan mustaks päikese!
Kisendan, kuni teil väikese
ja vahva
maa ja rahva
kannatuse ja vaeva
pärast on
häbi!

Kalju Lepik. Kisendad, kodumaa! II

1. Sõjaaegne punane terror

Enamlased pidasid Eestit vaenulikuks maaks, kus iga kivi, põõsa või puu tagant võis tulla bandiidi kuul. Seepärast avati tihtilugu hoiatamata tuli iga vähegi kahtlase isiku pihta. Nii kinnitab Pärnu hävituspataljoni komissar, Leningradi Herzeni-nimelise Pedagoogilise instituudi kasvandik, Tallinna Tehnikaülikooli poliitilise ökonoomia kateedri juhataja ja professor **Arnold Raud** ise: *Meie mehed olid pisut kontrollimatud: oldi valmis tulistama igat jooksvat inimest.* (764, l 169; 766, lk 3). Nii et süütute inimeste mõrvamine oli *teadlasest* terroristi arvates vaid pisut kontrollimatu tegu!

Sõjaaegne punane terror toetus Stalini 3. juuli raadiokõnes väljakuulutatud nõukogude võimu vaenlaste või nendeks arvatud

isikutega halastamatu võitluse ja põletatud maa taktikale. Punane relvakandja, olgu see siis NKVD miilitsamees või hävituspataljonlane, NKGB võimur, punaväelane või punamadrus, oli vabastatud igasugusest vastutusest oma tapa- või muude kuritegude eest. Loomastunud nõukogude võimu kaitsjad kasutasid neile antud voli südametunnistuse piinata.

Üle Pärnumaa käis sõjaaegne arreteerimislaine, mis tähendas paljudele tribunali surmaotsust või Siberi surmalaagrit. Pärnumaale jäid maha enamlaste omakohtu korras tapetud mõrvaohvrite värsked hauad. Kõikjal torkasid valusalt silma enamlaste kätega hävitatud kodude ahervaremed. Punane terror tähendas ka pärnumaalaste muu vara röövimist ja hävitamist. Sellest ei jäänud puutumata ükski Pärnumaa linn või vald. (262; 339).

Pärnu.

24. juunil 1941 arreteeriti Pärnus kapten **Karl Parek** (15.04.1903–03.07.1941). Teda süüdistati kuulumises *kontrrevolutsioonilisse natsionalistlik-mässulisse spionaažiorganisatsiooni* (89).

1988. aasta jaanuarikuus tehti ajalehes *Edasi* juttu **Karl Pareki** *süüdistusmaterjalist* Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi juurdlustoimikus nr 1797 (89): *Karl Parek (s. 1903, lõpetanud Tartu Ülikooli arstiteaduskonna) teenis aastail 1923–1940 Eesti Vabariigi armees, jõudes seal kapteni auastmeni. 1941. a. aprillis sidus K. Parek end kontrrevolutsioonilise organisatsiooniga, kelle ülesandeks oli koguda luureandmeid ning anda abi Saksa mereväedessandile NSV Liidu ja Saksamaa vahel sõjategevuse puhkedes. K. Parek pidi organisatsiooni värbama uusi liikmeid ning hankima lahingupadruneid. Ülekuulamisel ei varjanud Karl Parek, ilmselt otsekohene mees, oma antipaatiat nõukogude võimu suhtes. Ta kinnitas, et just nõukogude võimu kehtestamine rikkus ära tema sõjaväelise karjääri ning jättis ta üksvahe päris tööta (vahistamise eel oli K. Parek Pärnu Kalakombinaadi soolamispunkti juhataja). Alles kohtuistungil 2. juulil 1941 muutus K. Parek ettevaatlikumaks ning mööndes, et oli Nõukogudevastasesse organisatsiooni sattunud juhuslikult ega jõudnudki veel midagi korda saata, palus kergemat karistust. Karistus tuli siiski ränk, kuid mitte*

erakordne sõjaolukorras – surmanuhtlus. Kõik Karl Parekiga seotud materjalid vaadati uuesti läbi 1956. aastal ning ka siis leiti et ei ole alust tema postuumseks rehabiliteerimiseks. Tõepoolest, arvestades esimeste sõjapäevade ja -nädalate segadust ning üldist seadusetuse õhkkonda on delo nr. 1797 hämmastavalt üksikasjalik, korrektselt vormistatud. Ülekuulamisprotokollis seisab ülekuulatava iga lause taga tema allkiri. Raske on uskuda, et asudes avalikult vaenlase poolele võinuks K. Parek loota teistsugust saatust...

Nagu NKGBlaste juurdlustööle iseloomulik, on kapten Karl Parekile esitatud süüdistus üldsõnaline, mistõttu jääb arusaamatuks, missuguse kontrevolutsioonilise organisatsiooniga oli tegu, kes seda juhtis ja kes sinna kuulusid, milles pidi seisnema kapten K. Pareki roll Saksa mereväedessandi abistamisel, keda värbas K. Parek spionaažiorganisatsiooni, kust ja milleks pidi ta hankima lahingupadruneid. Ei olnud ju 1988. aastal enam saladus, kuidas saadi *rahvavaenlaselt* süütunnistus ka kõige rumalamate ja mõttetumate süüdistuste puhul: selleks rakendati *erivormilisi psühholoogilise või füüsilise surve meetodeid,* ja tõeste ütluste andmine asendus valmisolekuga ükskõik millele alla kirjutada (672, lk 133). Et iga ülekuulatava lause järel on tema allkiri, ei tähenda siin midagi. Jutt spionaažist, luureandmete kogumisest ja Saksa mereväedessandi abistamisest on jabur. Kuidas piinati *rahvavaenlast,* ega see *kohtumaterjalist* välja paista. Ja kas tõesti võis loota, et 1956. aastal hinnati NSV Liidu okupatsiooni vastu ja Eesti vabaduse eest võidelnud mehe tegevust teisiti, kui seda tegi tribunal. Toimiku sõnavahus, öistel ja päevastel lõpmatutel ülekuulamistel vorbitud protokollides on rumal näha juurdluse üksikasjalikkust ja korrektsust. On teada, et eestimeelsed mehed organiseerisid Pärnumaal juba enne sõja algust vastuhakku okupatsioonivõimudele ja selleks hangiti ka relvi. Kas ja milline osa oli kapten K. Parekil selles, ei ole teada, kuid spionaažilugu ja Saksa mereväedessandi abistamine küll vastuhaku plaanidesse ei mahtunud. Muidugi pidid need mehed olema nõukogude okupatsioonivõimu vaenlased, kuid vabadusvõitlejate tegevuse hindamisel ei tule lähtuda mitte okupatsioonivõimude hinnangust selle kohta, kas tegu on vaenlasega või mitte, vaid sellest, mida eestimeelne rahvas nendest meestest arvas. Ajalehejutus ei mõisteta, et kapten K. Parek ei asunud ei

NSV Liidu ega Saksamaa poolele, vaid jäi truuks Eesti ohvitseri vandetõotusele ja julges öelda ka ülekuulamisel, et ta vihkab nõukogude okupatsioonivõimu.

Spionaaži- ja muu süüdistuse väljamõtlemist ajendas NKGB-mehi hoopis tõsiasi, et kapten K. Parek oli üks nendest 47st Eesti ohvitserist, kes kirjutasid 9. aprillil 1940 alla Eesti Vabariigi presidendile Konstantin Pätsile saadetud kirjale, milles hoiatati, et *kui ei leita otsustavust ja jõudu vastu seista kommunistliku Venemaa uutele ähvardustele ja survele, kaotab meie rahvas peatselt Vabadussõja ohvrite hinnaga kätte võidetud vabaduse ja meid allutatakse punase Venemaa ülevõimule.* (552, lk 119). Juba sellest üksi piisas K. Pareki vastu ükskõik millise süüdistuse väljamõtlemiseks ja tema surmamõistmiseks.

Kapten Karl Parek lasti maha Tallinnas 3. juulil. Tema haud on teadmata. (571, lk 297; 586, lk 11–12, 174–175).

24. juunil arreteeriti veel Pärnus ökonomist **Artur Rungi** (24) (Roheline 1) ja 28. juunil – **Arnold Tarmo** (20). Sõjatribunali 2. juuli surmaotsus viidi täide A. Rungi ja A. Tamro osas 3. juulil Tallinnas (583, lk 457; 586, lk 176–177).

27. juunil viidi ära pedagoog **Jevdokia Laur** (Karuselli 3-3) (16.08.1902, tribunali otsus – 8 aastat sunnitööd) (584, lk 229), meditsiiniõde **Anna Pent** (Supluse 11) (46) (tribunali otsus – 6 aastat sunnitööd, vabanes 1947. aastal (584, lk 375), samuti **Friedrich-Carl Rathfelder** (Jõe 2) (02.06.1907–02.04.1944, tribunali otsus – 15 aastat sunnitööd) (583, lk 426).

Varematel andmetel jäi selguseta Pärnus NKVD-meeste poolt arreteeritud noorukite **Endel Jaaksoni** ja **Harald Jaaksoni** ning **Teodor Paimre** saatus. Teati, et nad viidi Tallinna ja peeti kinni Pagari tänaval. (605, lk 122). Nüüdseks on teada, et **Endel Jaakson** (Hommiku 5) ja **Harald Jaakson** (1922) (Hommiku 5) ning pangaametnik **Teodor Paimre** (1922) (Hobuse 5) arreteeriti 27. (28.) juunil (583, lk 93, 353; 586, lk 174–175). Samuti arreteeriti Pärnus 27. (28.) juunil tisler **Fred Kuusik** (1914) (Väike-Sepa 7) (583, lk 207; 586, lk 172–173) ja raamatupidaja **Richard Vilgats** (1912) (Kadri 4) (583, lk 612; 586, lk 178–179).

Tribunali 2. juuli otsusega mõisteti **Endel Jaakson** ja **Harald Jaakson**, **Fred Kuusik**, **Teodor Paimre** ja **Richard Vilgats** surma. Nad lasti maha Tallinnas 3. juulil (586, lk 172–173, 174–175, 178–179).

On kinnitatud, et vahetult enne sakslaste tulekut lasti miilitsamaja keldris maha Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi õpilane **Theodor Baum** ja linnavalitsuse ametnik **Kristjan-Mihkel Saar**. (582, lk 27). Nüüdseks on teada, et Kristjan-Mihkel Saar (20) (Vahe 2) arreteeriti 27. juunil. Tribunali surmaotsus viidi täide 3. juulil Tallinnas. (583, lk 467; 586, lk 176–177). **Theodor Baumi** saatuse kohta andmed puuduvad.

28. juunil arreteeriti Noorkotkaste juht, kaitseliitlane **Verner Foelsch** (Supluse 8) (1921–28.10.1941) (584, lk 57) ja **Kirill Sinilaid** (Tammsaare pst 1 a) (1899, tribunali otsus – 5 aastat sunnitööd) (583, lk 498).

1. juulil võeti kinni **Niina Medvedeva** (Vilja 22) (1921, tribunali otsus – 5 aastat sunnitööd, vabanes 1946. aastal) (583, lk 290).

4. juulil arreteeriti kaitseliitlane **Karl Kerjan** (Roheline 2) (1905, tribunali surmaotsus täide viidud 09.05.1942) (584, lk 149).

7. juulil haavasid enamlased Are teel endist politseikordnikku **Kristjan Vahtrat** (37) (Oru 22) (768; 770), kes oli jalgrattal maale sõitmas. Ta jooksis reie laskehaavast verest tühjaks ja suri Pärnu linnahaiglas. (586, lk 243; 605, lk 112). Kristjan Vahtra on maetud EELK Pärnu Alevi kalmistule (770).

Juuli algupäevadel oli Pärnu miilitsahoone kelder Kungla tänaval terroriohvritest tulvil. Keldris oli 32 inimest ootamas oma saatust. Nad olid kokku toodud nii linnast kui maalt. Arreteeritute hulgas oli Vändra valla Rahnoja talu peremees **Karl Kaarlimäe**, politseiametnik, politseijaoskonna asjaajaja **Heinrich Koop**, Kohtukoja kojamees **Laaman**, politseiametnik **A. Linnas**, pärastine Pärnu maavanem **Peeter Siirmets**, *Põhja* võõrastemaja omanik **Truhhova**, **Urvet** jpt. (154; 533; 603; 605, lk 110, 114; 645, lk 9). Kõigi jaoks oli enamlastel valmis mõeldud oma süüdistus: küll kontrrevolutsiooniline tegevus, küll salakuulamine. Naised olid eraldi ruumis. Rõskes keldris oli õhupuudus. Inimeste läppav higilehk mattis hinge. Tihedasti suletud kongiuks ja kahekordsed aknad ei lasknud ruumi värsket õhku. Ainult siis, kui avati korraks uks toidu toomiseks, sai läbi ukseava sõõmu värsket õhku. Toiduks oli kuiv

leib ja vesi. Paari päeva tagant anti lõunaks ka supitaolist vedelikku, mis haises nii vastikult, et seda oli võimatu suhu võtta. Ja kui keegi katsuski lusikatäit alla neelata, tuli see kohe tagasi. Inimesed olid näljas. Sellele seltsis südamevalu oma pere pärast ja raske hingepiin – teadmine, et mõrvarite küüsist ei ole pääsu ja iga hetk võidakse sind viia hukkamisele. NKVD timukad toimetasid ülekuulamisi. Tihti tuli ette, et ülekuulatavat piinati metsikul kombel, sundmaks neid kõnelema seda, mida kuulda taheti. Leiti, et eestlastest NKVD agendid olid ehtsad lihunikud ja piinamiste peale meistrid. Silmakulmu revolvripäraga lõhkilöömine oli neil naljaasi. Mõnigi vang sai tunda veriseid piitsalööke. Mõnikord suruti ülekuulatava käsi vastu lauda ja põletati käeselga tulise sigaretiotsaga. Piinati sadistliku mõnuga. (536).

Ühel ööl keerati keldrikongi uks lahti ja vangid käsutati välja. Läbi aju sähvatas mõte: nüüd viiakse mahalaskmisele. Seekord võeti kaasa neli Halinga valla meest – **Jakob Blande**, **Harald Blande**, **Tõnis Kivimägi** ja **Hans Roosi**. Samas kostus automootori mürin. Nende laibad leiti pärast sakslaste tulekut Niidu mõisa viiva metsatee äärest ühishauast. (536).

8. juuli lõuna paiku kostus miilitsahoonest keldriruumi närvilist askeldamist. Valjuhäälsest jutust oli tunda erutust. Joosti ülesalla, paugutati ustega. Läbi aknapilu oli näha, et maja ees seisid autod ning nendele laaditi kiirustades pakke ja kohvreid. Vangidel tekkis nõrk lootus pääseda piinakambrist. Peagi kihutasid autod minema ja majas jäi kõik vaikseks. Järsku hakkas kostma keldrisse pea kohalt imelikku praginat, sekka klaasikildude klirinat, siis tule praksumist. Oli tunda suitsuhaisu. Siis taibati, et maja põleb – enamlased olid põgenemisel süüdanud kurikuulsa miilitsahoone ja jätnud vahialused ootama oma kohutavat saatust. Kuna pagemine tuli äkki, ei olnud enam aega vange tappa. Keldris tekkis paanika ja rüselemine: inimesed trügisid lukustatud kongiukse taga. Uks oli aga liiga tugev ja selle mahamurdmine käis üle jõu. Hüüti läbi seina kõrvalkongi vangidele, et nad püüaksid oma ukse maha murda. See oli nõrgem ja andis meeleheitlikule survele järele. Enne kui tuleleegid jõudsid tungida keldrikorruseni, jõudsid põleva miilitsahoone juurde mõned Saksa sõdurid. Samuti ruttas kohale Pärnu tuletõrjujaid. Sakslased purustasid püssipära-

dega kongiaknad. Tuletõrjujad asusid väljast kirgastega akende eest trelle lahti murdma, et inimesi akna kaudu päästa. Enne kui tuletõrjujad jõudsid aga trellid eemaldada, õnnestus kongist pääsenud vangidel väljastpoolt avada ka teise kambri uks ja hetk hiljem olid inimesed tänaval (teistel andmetel murdsid kongiuksed lahti tuletõrjujad). Vangid pääsesid üle noatera surmasuust. See näis neile otse uskumatuna: naised nutsid ja meeste silmis olid tänupisarad. Pikad piinapäevad ja ööd olid möödas. (154; 536; 554, lk 209).*

Põlevast miilitsamajast tulesurmast pääsenud prantsuse kodanik Madeleine P. (Pärnu, Köie 2) jutustab (605, lk 115–116): *Mind arreteeriti nkvd-meeste poolt mu elukohas 4. juuli õhtupoolikul umbes kella 5 paiku. Arreteerimisel mingit süüdistust ei esitatud ja nii ma ei teadnudki, mispärast see sündis. Küll aga koostati arreteerimisel akt minu varanduse kohta... Kui see toiming oli läbi, viidi mind Pärnu miilitsamaja keldrisse, mis asus Kuninga ja Vee tänava nurgal.*

Järgmisel päeval esitasin küsimuse arreteerimise põhjuste kohta, kuid sellele vastust ei saanud. Selle asemel kästi mind alla kirjutada mingile kirjale, mida oli kolm lehekülge ja mis oli kirjutatud vene keeles. Ma olin sunnitud ka seda tegema... Enne tagasiviimist vangikongi võeti minult ära kõik esemed, mis juhtusid kaasas olema, nii kõik raha, kammid ja isegi juuksenõelad.

Nii möödusid mõned päevad. 8. juuli hommikul meile enam toitu ei antud ja valvurid ütlesid irvitades toiduküsimisele, et õhtul antakse meile niikuinii sooja suppi. Mis nad selle all mõtlesid, seda oli raske mõista, kuid käitumise põhjal võis oletada, et meid ootab ees midagi ebameeldivat...

Kuid peagi selgus meile meeleheitlik olukord, et miilitsamaja põleb ja meie kõik asume lukustatud kongides, kust polnud pääsemist. Kuid meie õnneks olid vahepeal saksa väed linna jõudnud ja

---

* Vangide samasugune saatanlik hukkamisplaan põletamise teel nurjus NKVD-lastel ka 6. augustil Rakveres. Enamlased süütasid sealt pagedes arestimaja (Tallinna 25). Naabruses elanud inimesed märkasid süütamist, murdsid maha trellid kongiakende eest ja päästsid 12 vahialust. (31; 573, lk 383–384).

Pärnu tuletõrjujad murdsid meie kongide ukse lahti ning lasksid meid välja.

Põlevast miilitsamajast tuleohvrite päästmisest jutustab punasel aastal *Põhja* võõrastemajas uksehoidjana töötanud politseikordnik (605, lk 114): *Tuletõrje on rutanud miilitsamaja kustutama, kuid tal pole seal enam midagi päästa. Keldris asuvais kongides oli aga viimastel päevadel 32 arreteeritut, mehi ja naisi, kes on militsionääride poolt määratud tules hukkumisele. Kuid sakslaste linnatungimine on toimunud sedavõrd kiirelt, et punase terrori sulaste saatanlik kavatsus ei täitu. Tuletõrje murrab keldriuksed otse viimsel hetkel lahti, ja päästetakse kõik seal asunud ohvrid. Olin ka üks sinna ruttajaist ja nägin, kuidas keldrist välja tulid endine politseijaoskonna asjaajaja H. Koop, endine „Põhja" võõrastemaja omanik proua Truhhova, Urvet, kohtukoja kojamees Laaman ja paljud teised...*

Septembrikuus mõrvasid enamlased Kuressaares Pärnus elunenud **Victor Pao** (23) (586, lk 220).

Kilingi-Nõmme.

5. juulil mõrvati Kilingi-Nõmmel sidumispunktis Liivamäe lahingus raskesti haavatud **Edgar Rennit** (28) (681, lk 31; 586, lk 228).

Samuti võeti 5. juulil Kilingi-Nõmmel kinni ja tapeti samal päeval Pärnus partisanid **Heinrich Jakobson** (39), **Erich Joonsaar** (17) ja **Johannes Soans** (33) (27; 111; 581, lk 31; 586, lk 189; 603; 605, lk 108; 681, lk 31; 768).

Pärnumaa väikelinnadest kannatas kõige rohkem enamlaste hävitustöö läbi Kilingi-Nõmme. Linnas põletati maha 6. juulil 326 elumajast 50 (teistel andmetel hävis tules 51 elumaja koos kõrvalhoonetega). Kõige enam sai kannatada Kiriku tänav, kus olid suuremad majad: kogu tänav ja selle lähim ümbrus oli maatasa. Samuti põles elamuid ja muid hooneid Laada, Mäe, Turu ja Pärnu tänaval. Maha põletati Saarde segatööstuse hooned, kohalik jahuja saeveski, lina- ja villavabrik, põlesid tisleritöökojad, tsementitööstus, kaks värvimistööstust, kaks nahaparkimisettevõtet, majandusühisuse ladu ja Kilingi-Nõmme elektrijõujaam. Hooned

pandi põlema süütepudelite ja leekkuulidega. (2; 24; 45; 111; 204; 208; 603).

Kilingi-Nõmme linna põletamist Suvesõjas meenutab Kiriku tänaval Kilingi-Nõmme 1941. a **põlengu MÄLESTUSKIVI 6. juuli 1941–1991** (571, lk 116).

Kilingi-Nõmme sõjakahjud olid Pärnu Maakonna Sõjakahjude Hindamise Ameti kokkuvõtete järgi 717 272 krooni (386).

Mõisaküla.

4. juulil mõrvati Mõisakülas Rajangu valla talunik **August Järvsoo** (451; 586, lk 191) ja raudteeametnik **Vladimir Talu** (E. Talu) (451; 768).

5. juulil oli enamlaste mõrvaohvriks **Vello Palu** (21) Mõisaküla Raudtee-tehaste kontorist (586, lk 220; 768).

Mõisakülas põletati suurematest hoonetest maani maha ühiskauplus ühes kõrvalhoonetega, hävis postkontor ja ühispanga hoone, viinakauplus ja raudteeambulants. Tuleroaks sai alles mõne aasta eest valminud moodne pritsimaja. Tulle jäid tuletõrjeautod. Päästa suudeti vaid üks masin, mis oli varjule toimetatud. (251; 252; 451; 655, lk 32–33).

Mõisaküla linna sõjakahjud olid 1944. aastal tehtud kokkuvõtete järgi 204 843 krooni (386).

Sindi.

Enamlaste mõrvaohvreid Sindis ei ole teada.

Pärast sõja puhkemist algas Sindi tekstiilvabrikust tööstusseadmete väljavedu. Viidi ära vabriku trükimasinate punasest vasest tonne kaaluvad mustrivaltsid. Evakueeriti valmis- ja pooltooteid. Nii rööviti Sindist kaks vagunitäit puuvillast toorriiet. Sindi vabriku varanduste evakueerimistöödele värvati ka kohalikke mustlasi: kardeti, et oma töölised võivad püüda nurjata vabriku rüüstamist. Kuidas mustlased õigustasid punaste peremeeste usaldust, ilmnes hiljem, kui leiti tee äärest põõsastest ja maanteekraavist rohkesti kõrvaletoimetatud vara. Vabriku juhtkond oli närviline:

evakueerimine ei läinud nii kiiresti kui sooviti. Et kiirendada riidetagavarade väljakandmist vabrikust, haaras vabriku direktoriks ülendatud remonttöökoja tööline K. Mering jahipüssi ja hirmutas läbi akna naisi jahipüssipauguga. Sellest jäid haavlijäljed laoruumi seinale. Kuna evakueerimine algas alles 4–5 päeva enne sakslaste tulekut, ei suudetud kogu vara rüüstata. Küll püüti põgenemisel veel üht-teist käigult ja haamri abil purustada (25).

Abja vald.

2. juulil arreteeriti Vana-Kariste algkooli juhataja, Kaitseliidu rühmapealik **Julius Hink** Vana-Kariste külast (16.03.1903, tribunali surmaotsus viidi täide 14.06.1942) (583, lk 80; 760, l 24), Palu talu peremees, kaitseliitlane **Eduard Liibus** (01.01.1893–20.12.1941) (584, lk 243) ja Kaitseliidu rühmapealik **Hans Nirk** (53), tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd, vabanes 1956. aastal. (583, lk 328; 595, lk 109; 760, l 24).

5. juulil mõrvasid enamlased Abja-Paluojal **Aleksander Hundi** (586, lk 187).

Are vald.

22. juunil arreteeriti Sillaotsa talu peremees **Herman Heinvee** (1909–12.12.1941). Teda kahtlustati salakuulamises Saksamaa kasuks. (584, lk 74–75).

29. juunil viidi ära **Aleksander Miilberg** (1913–08.07.1943, tribunali otsus – 8 aastat sunnitööd) (583, lk 298).

8. juulil tapsid enamlased Murru külas Sepa talu lähedal metsas Sepa talu peremehe **Jüri Jürvetsoni** (62) (770). Jüri Jürvetson on maetud EELK Tori koguduse kalmistule (586, lk 191; 770).

9. juulil oli Tootsil enamlaste mõrvaohvriks Tootsi briketitööstuses **Lembit Vaher** (586, lk 243; 768).

Are vallast taganesid enamlased välja ilma lahinguta. Kui aga sakslased pidid tagasi tõmbuma ja enamlased jäid peatuma Are valda, süütasid nad põlema maantee ääres Madise talu. Inimesed olid talust põgenenud metsa. Küll jäid tulle loomad. (605, lk 121).

Audru vald.

26. juunil mõrvasid enamlased **Jaan Lelle** (69) (586, lk 206; 681, lk 30; 768).

27. juunil arreteeriti **Valter Klaaving** (03.12.1891, tribunali otsus – 5 aastat sunnitööd) (583, lk 167).

Öösel vastu 9. juulit kella 11 ja 1 vahel tapsid punamadrused Lavassaare külas tääkidega metsikult 19-aastase tütarlapse **Lilli Tilga** ja haavasid raskesti 13-aastast **Jaan Pikklaant**. (586, lk 47–49, 171 jj, 239).

Magda Leis mäletab (586, lk 47–48): *Kui sakslased tulid ja venelased taganesid, läksin Pärnumaale Jõõpresse Mäelt tallu sõjapelgu. Olin kahekümne nelja aastane. Mäelt talu asus turbatööstuse serval, omanikeks Jaan ja Salme Pikklaan. Sündmuste kuupäeva ei mäleta. Läksin õhtul küüni magama. Korraga põrutas perenaine uksele ja hõikas: „Venelased tulevad küla põletama, lähme pelgu!" Mina aga jäin edasi magama, arvasin, et siia kaugele rabaservale ei tule kurjategijad. Pererahvas rakendas hobuse vankri ette, ladus peale mis kätte juhtus. Kaasa läks kolmeteist aastane poeg Jaan Pikklaan, perenaise kaheksa aastane õetütar Helmi ja seitsmeteist aastane tütarlaps, kes töötas turbatööstuses ja oli talus korteris. Peremees ja perenaine tulid ise koju tagasi veel midagi korraldama.*

Venelased tulid aga siiski. Läksid küla tagant ringi ja jõudsid vankri juurde. Jaan rääkis: „Nägin kui venelane lõi tüdrukule täägiga kõhtu, rohkem ei tea midagi." Tüdrukul oli täägi haavu üle terve keha. Tema nime ma kahjuks ei tea. Jaanile oli tääk rindkerest sisse löödud, ots ribide vahelt välja tulnud. Täägi haavad olid ka käsivartes ja reites... Helmi magas vankris riiete all, teda nad õnneks ei märganud.

Jaan Pikklaan ise tunnistab 15. veebruaril 1989 (586, lk 48–49): *Kui Saksa väed olid juba Lätis ning liginesid Eesti pinnale, siis oli oodata rinde lähenemist. Vanemad jätsid kariloomad (lehmad, hobused) ööseks karjamaale. Ma olin tol ajal 13 aastane, kasuõde Helmi Treiman (Pilve) oli 7 aastane, ning peale meie oli Torist pärit tütarlaps, 19 aastane Lilli Tilk (Lavassaare turbatööstuse hooajatööline). Me olime kolmekesi öösiti ka karjamaal. 8. juulil 1941. a.*

vallutasid saksa väed Pärnu. Loomad jäeti veel karjamaale, sest rinne polnud Lavasaarest üle käinud.

8.–9. juuli ööl umbes kell 23–01 ilmusid meie juurde taganeva Punaarmee madrused (10–15 meest). Küsisid meilt „po-russki ei mõista", muud ei midagi. Veidi aja pärast eemaldus salgast üks madrus, kes torkas täägiga läbi Lilli Tilga rindkere. Kohe sain ka mina esimese torke, millele järgnes ka teine torge läbi rindkere. Pärast on mul löödud püssikabaga pea katki, olin meelemärkuseta. Väiksemad haavad olid kätel. Selles veretöös hukkus 19 aastane tütarlaps Lilli Tilk (03.07.1922–09.07.1941). Mina pääsesin eluga, sest õnneks polnud torked eluohtlikud ja mind toimetati Pärnu haiglasse ravile. Kolmas, 7 aastane laps, pääses õnnelikult, sest teda ei märgatud.

10. juulil mõrvati Malda küla Lelle talu peremees **Peeter Lelleste** (45) (586, lk 206; 768; 770). Peeter Lelleste on maetud EELK Audru koguduse kalmistule (770).

19. juulil oli enamlaste terroriohvriks Liiva küla Kuuse talu peremees **Jaan Hanson** (77). Ta suri lasuvigastusest peas. (586, lk 186; 768; 770). Jaan Hanson on maetud EELK Elisabeti koguduse Vana-Pärnu kalmistule. (770).

Varematel andmetel langes **Aleksander Talving** 22. juulil hävituspataljonlaste mõrvaohvriks (768). Nüüdseks on teada, et Aleksander Talving arreteeriti 27. juulil (1906, tribunali otsus 11.04.1942 – 10 aastat sunnitööd) (583, lk 524).

Halinga vald.

3. juulil oli Kaelase metsavendade ja miilitsameeste vahel tulevahetus, kus kaks metsavenda said surma. Seejärel puistasid miilitsamehed põhjalikult läbi ümbruskonna talud – otsiti mehi, kes võtsid osa Kaelase lahingust. Enamik meestest varjasid ennast metsas. Kes aga juhuslikult tabati, toimetati Pärnu. Sealt tagasitulijaid ei olnud. Nii võeti 3. juuli õhtul kinni Jaani-Anso peremees **Jakob Blande**. Tema poeg, kutsealune **Harald Blande** saadi kätte ööl vastu 4. juulit, kui ta oli metsast koduteel. (341; 374).

Sellal kui Otsa tallu tulid miilitsamehed, ei olnud peremeest **Hans Roosi** parajasti kodus. Kodused vastanud miilitsate pärimisele, et mees on läinud välja. Seepeale jäid miilitsamehed talu juurde varitsusse. Kui Hans Roosi tuli 4. juuli hommikul metsast pahaaimamata koju, peeti ta kinni ja otsiti läbi. Kuna läbiotsimisel midagi kahtlast ei leitud, lasti ta esialgu vabaks. Umbes kell 11 päeval tuli tallu uuesti miilits ja kutsus teda kaasa teed näitama **Tõnis Kivimäe** juurde. Tõnis Kivimägi võeti kinni samuti 4. juuli hommikul metsast koju tulles. Samal päeval kella 1 paiku viidi Hans Roosi ja Tõnis Kivimägi ülekuulamisele. Õhtupoolikul käis Hans Roosi miilitsamehe saatel kodus saapaid jalga panemas. Sellest ajast peale jäi ta kadunuks. 4. juuli õhtul sõidutati kõik neli vahialust autoga Pärnu ja hoiti kinni miilitsahoone keldris. Juba öösel viidi nad aga ära. 5. juulil kuuldi sealt, kust hiljem nende ühishaud leiti, püssipauke. (341).

1941. aasta novembrikuu algupäevil avastati Pärnu lähedal, Pärnust Rääma tänavalt Niidu mõisa viiva metsatee äärest ühishaud, kuhu oli maetud neli meest. ZEV Pärnu büroo andis 4. novembri ajalehes *Uus Elu* teada (30): *Laibad olid maetud vaevalt 10 sm paksuse mullakihi alla... Üks laip oli selili, teine külili selle vastu, kuna kaks laipa olid visatud kummuli eelmiste peale. Laipadele oli peale laotatud neli õlimantlit – nagu neid tavaliselt kannavad meremehed. Laibad on nimetatud kohta maetud arvatavasti 5. juulil, kuna sel ajal oli kuulda seal püssipauke. Kuna aga laipade juures puuduvad tundemärgid, et neid oleks mõrvatud kuulide läbi, siis kaldutakse arvama, et neid on kas surnuks piinatud, kägistatud või poodud. Kuna laibad on juba tublisti kõdunenud, on mõrvamise viisi raske kindlaks määrata. Et laipade juurest ei leitud ühtki dokumenti, siis pole suudetud kindlaks teha ka nende isikuid.*

Üks laip oli keskmist kasvu, umbes 20–30 a. vana ja kollakate juustega. Jalas olid sinised maavillased püksid, seljas kaks särki, millest alumine puuvillane ja kollakat tooni. Pealmine särk oli sini-valge triibuline. Jalas olid mustad puuvillased sokid.

Teine laip oli samuti keskmist kasvu ja 30–40 a. vana. Seljas sinine linnavillane pintsak, samast riidest püksid, ühes jalas must king. Vasaku jala pöia siseküljel suurem kinnikasvanud haav (kir-

vehaav), kuna parema käerandme siseveerel oli tätoveeritud naisterahva rinnakuju, mille mõlemad käed koonu all. Laip oli paljajalu.

Kolmas laip oli noorem, poisikese kehaehitusega, eriti kõhn, aastatelt umbes 25–35. Juuksed kollased, seljas maavillane särk ja jalas samast riidest aluspüksid. Pealmised püksid hallid triibulised.

Neljas laip oli hästi pikk ja tüse, aastatelt 40–50. Seljas sinine polosärk, mille peal villane roheline vest ja sinine pintsak. Aluspüksid puuvillased triipudega, kuna pealmised villased ja hallid. Jalas olid laibal valged, villased sokid ja uued vene vabriku kalossid.

Kui keegi arvab eelnimetatud tundemärkide järele tundvat mõrvatuid, teatagu sellest „ZEV" Pärnu büroole. Praegu on laibad Vana-Pärnu kalmistu kabelis, kuna nende matmine toimub neljapäeval kell 4 p. l. samal kalmistul.

Mõrvaohvrite isikud tehti kindlaks – nad tunti ära omaste poolt.

Nendeks olid: Kaelase küla Jaani-Antsu talu peremees **Jakob Blande** (49) (586, lk 183; 768; 770) ja perepoeg **Harald Blande** (19) (586, lk 183; 768, 770), Altküla Ojasauna talu peremees **Tõnis Kivimägi** (Kirimägi) (38) (586, lk 197; 768; 770) ja Kaelase küla Otsa talu peremees **Hans Roosi** (40) (341; 374; 586, lk 197, 229; 768; 770).

Tõnis Kivimägi ja Hans Roosi on maetud EELK Vigala koguduse kalmistule (770).

10. juulil tappis punaväelaste jõuk Halinga-Lehu küla heinamaade vahelisel teel Halinga valla Lehu küla Reto talu peremehe **Peet Leene** (55) (768; 770).

14. juulil suri Pärnu linnahaiglas Sõõriki küla talunik **Arnold Hints** (Hins) (33). Teda olid enamlased haavanud oma talu karjamaal kõhust. (586, lk 187; 681, lk 30; 768; 770). Arnold Hints on maetud EELK Pärnu Alevi kalmistule (770).

18. juulil tapsid enamlased Lehtmetsa küla Tõnistoa talu mail Langerma küla Seljaaru talu perepoja **Heinhardt** (Einart) **Nõmme** (20) (586, lk 217; 768; 770).

21. juulil mõrvasid enamlased Halinga valla Kodesma küla Sarapiku talu karjamaal Pärnu-Jaagupi alevikus elunenud meieri **Tõnis Nõgesmaa** (32). (586, lk 217; 768; 770). Samuti lasksid enamlased 21. juulil Kodesma küla Sarapiku talu karjamaal maha Vändra alevikus elunenud Vändra VTÜ auliikme, apteekri, Vändra apteegi omaniku ja Pärnu-Jaagupi apteegi juhataja, kaitseliitlase **Eduard Johansoni** (Juhansoni) VR II/3 (49) (586, lk 189; 600, lk 23; 681, lk 31; 768; 770).

22. juulil tapsid punaväelased oma kodus Halinga valla Halinga küla Adreku talu peremehe **August Andreseni** (Andreeseni) (29) (768; 770).

28. juulil lasksid punaväelased talu heinamaal maha Halinga valla Valistre küla Aadu talu peremehe **Martin Reinu** (41) (586, lk 228; 681, lk 30; 768; 770). Martin Rein on maetud Uduvere EAÕK koguduse kalmistule (770).

29. juulil võeti Perekülas kinni metsavennad **Mihkel Vaikla** (1922) (583, lk 587), samuti **Karla Lille** (1923) (583, lk 254) ja **August Olli** (1923) (583, lk 342). Tribunali 12. augusti 1941. aasta otsusega mõisteti Karl Lille, August Olli ja Mihkel Vaikla surma. (583, lk 254, 342, 587).

30. juulil arreteeriti **Aleksander Riid** (1895–09.06.1943, tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd) (583, lk 443).

31. juulil oli enamlaste mõrvaohvriks talunik **Jüri Raid**. Ta tapeti Jööpre Laane metsas. (586, lk 226; 681, lk 30; 768).

Samuti mõrvasid enamlased juulikuus Tarva külas **Kristjan Lillaru** (30) (586, lk 208; 768).

17. augustil haavasid enamlased VTÜ Halinga kompanii pealikut, Pärnu-Jaagupi lastekodu *Naiu* juhatajat **Herbert Kassi** (36) raskesti kõhust. Ta suri 20. augustil Pärnu linnahaiglas. (586, lk 195; 681, lk 30; 768; 770). Herbert Kass on maetud EELK Pärnu Alevi kalmistule (770).

19. augustil oli enamlaste mõrvaohvriks **Erich Leppmets** (16) Halinga valla Kodesma külast. Ta tapeti oma kodukülas (586, lk 207; 768; 770).

20. augustil mõrvati Kuninga külas Anni-Uuetoa talu õuel Ertsma küla Liiva talu peremees, Pärnu-Jakobi koguduse kirikuva-

nem **Johan** (Juhan) **Tõnisson** (45) Pärnu-Jaagupi Omakaitsest (115; 567, lk 227; 586, lk 241; 591, lk 273; 768; 770).

Enamlaste ohvriks langes 1941. aasta juulikuus Kaelases ka **Linda Viljak**, kes tema rahvuslikult meelestatud pere suhtes rakendatud terrori tõttu uputas ennast meeleheites Vigala jões (515; 586, lk 246; 768). Samuti tapeti sõjasuvel Halinga vallas **Jaan Laas** (768), **Albert Lõhmus** (586, lk 210), **Jaan Ottosson** (768), **Aleksander Reidla** (768), **Herman Riiet** (768) ja **Martin Tähepõld** (768).

Mõrvaohvritest on August Andresen, Jakob Blande ja Harald Blande, Peet Leene, Erich Leppmets, Tõnis Nõgesmaa, Heinhardt Nõmm ja Johan Tõnisson maetud EELK Pärnu-Jaagupi koguduse kalmistule. (770).

Enamlaste terrorit ja sõja hävitustöö jälgi märgistasid Halinga vallas ligi 200 hoone ahervared (62).

Uduvere alevik hävis enamlaste käte läbi peaaegu täielikult ja oli varemetes: 6. augustil märatsesid siin enamlaste hävitusjõugud.* Tuleroaks langesid elamud koos kõrvalhoonetega. Maha põletati Halinga vallamaja, Uduvere kodumajandustäienduskool ning Hanseni jahu- ja saeveski. Hävituspataljonlased panid põlema ka EAÕK kiriku (1866) ja selle abihooned (preester G. Schamardin). Viiest kirikukellast säilis vaid kaks väiksemat: teised olid kas tules kokku sulanud või tornist alla kukkudes purunenud. Tulle jäi kirikuarhiiv. (62; 386; 389). Aleviku naabruses meenutasid 6. augusti koledusi kolme talu ahervaremed (36; 126). Uduvere hävingut 1941. aastal meenutab mälestuskivi: *Rändaja, ära unusta Uduvere põlemist 1941.* (21; 81; 289; 571, lk 302).

Samuti muutsid enamlased Suvesõja ajal varemeteväljaks Sõõriki küla (515).

Pärnu Maakonna Sõjakahjude Hindamise Ameti kokkuvõtete järgi olid Halinga valla sõjakahjud 355 335 krooni (386).

---

* 23. augustil 1942 tähistas Halinga vald kommunistide võimu alt vabastamise aastapäeva. Eestlasele omasest visadusest andis tunnistust see, et Uduvere varemetel ärkas taas uus elu. Nii oli juba 1942. aasta augustikuuks jõudnud paaride alla jahu- ja saeveski varemetele ehitatud vastne tööstushoone. Alevikus kerkisid uued elamud. (81; 289).

Häädemeeste vald.

Enamlased põletasid 8. juulil maha Rannametsa küla 18 talu ja Rannametsa 6-kl algkooli maja* (389; 406).

Kaisma vald.

Kaisma vallas tapsid hävituspataljonlased ja punaväelased 15 isikut, sõjakeerises hukkus 7. (463).

7. juulil mõrvasid enamlased Teearu küla Paisu talu karjamaal möldri, Kogemata talu peremehe **Karl Assafrei** (69) (770). Tema naine **Maria Assafrei** (56) surmati samal päeval oma kodus Kogemata talus tääkidega (770). (182; 586, lk 183; 591, lk 16; 770).

---

* Rannametsa küla tekkis 19. sajandi 70-ndatel aastatel. Küla asukohaks sai mere ja luidete vaheline raiesmik kahel pool Uusjõge (praegust Timmkanalit). Sõjasuvel elasid töö ja vaevaga heale järjele jõudnud väiketaludes küla esimeste asukate pojad ja pojapojad. 8. juulil muutsid enamlased osa Rannametsa külast varemeteks. (93). Seda kurja suvepäeva meenutab Mälestuskivi Rannametsas: *8. VII 1941/ Pärnu hävituspataljon põletas sel päeval Rannametsa koolimaja ja 18 majapidamist./ Siin on mu saatus ja sugu/ mu aja ja elu lugu/ H. Runnel.* (571, lk 314).

Rannametsas on veel teinegi mälestuskivi. Selle panid uue Pärnu-Riia maantee äärde püsti enamlased 1965. aastal. Mälestuskivil on eesti- ja venekeelne tekst: *7. juulil 1941. aastal toimus siinsetes mägedes esimene lahing Eesti NSV territooriumil saksa fašistliku armee üksuste ja Pärnu hävituspataljoni vahel. Igavene au ja kuulsus kangelastele, kes langesid kodumaa vabaduse eest.* (94; 571, lk 314). Mälestuskivi plaaditeksti täpsustab enamlasest kirjamees: *Häädemeeste kommunistid ja kommunistlikud noored võtsid hävitussalga koosseisus Punaarmee üksuste kõrval osa võitlusest saksa anastajate ja nende käsilaste vastu Rannametsa mägedes* (667, lk 385-386). Niisugune jutt on häbitu vale. Igaüks siinmail teab, et Rannametsa mägedes ründasid Pärnu hävituspataljonlased ja teised enamlased metsavendi, kes kaitsesid mitu päeva kestnud lahingutes oma kodusid punase vägivalla vastu. Ühtki sakslast siin 7. juulil ei olnud, rääkimata Saksa armee üksustest. Ja kas saab sõjakuritegu – Rannametsa küla mahapõletamist lugeda kangelasteoks, mis väärib mälestuskivi, igavest au ja kuulsust! Esimesed sakslased jõudsid Rannametsa külla alles 8. juuli pärastlõunal ja hävituspataljonlastega nad seal kokku ei puutunud. Need olid kaks Saksa sõdurit külgkorviga mootorrattal, slepis tankitõrjekahur. Kuulnud, et Rannametsast on venelased juba lahkunud, ei teinud sakslased siin ainsatki pauku. Lahing toimus enamlastega alles Tahkuranna vallas – Võistes. Muidugi ei võidelnud terrorivõimu teenivad hävituspataljoni mehed siin Eesti vabaduse eest, vaid nad sõdisid ikka oma uue kodumaa – emakese Venemaa nimel.

7. juulil lasksid hävituspataljonlased Viluvere küla Reediku talu karjamaal maha Viluvere küla Killumetsa talu rentniku **Ants Kase** (25) (586, lk 194; 681, lk 31; 770). Samal päeval mõrvasid enamlased talunik **Johannes Reiksaare** (26) (586, lk 228; 681, lk 31) ja Kaisma valla Ado talu peremehe, Kaisma VTÜ juhatuse liikme, metsapraakeri ja Isamaaliidu liikme **Albert Sinka** (40) (591, lk 234; 681, lk 31; 770). Johannes Reiksaar tapeti Kergu-Viluvere tee ääres karjamaal (586, lk 228; 681, lk 31) ja Albert Sinka Viluvere metsas.* (586, lk 234; 591, lk 234).

Samuti mõrvati 7. juulil Kaisma valla Teearu küla Reiu talu peremees **Oskar Laane** (39) (182; 586, lk 204; 770) ja Kaisma valla Järve küla Kingu talu perepoeg **Endel Osi** (19) (770). Oskar Laane lasti maha Teearu küla Kogemata talu mail (586, lk 204; 770), Endel Osi Viluvere raudteejaamas (770). Endel Osi maeti Kaisma valla Kingu talu maile (770).

19. juulil oli enamlaste mõrvaohvriks **Jaan Juuriksoo** (68) Teearu küla Peedi talust. Ta tapeti Kaisma valla Kergu küla Salu talu mail. (586, lk 190; 770).

Karl Assafrei ja Maria Assafrei, Jaan Juuriksoo, Ants Kase, Oskar Laane ja Albert Sinka on maetud EELK Kergu koguduse kalmistule (770).

Sõjategevuses hävis Kaisma valla Viluvere 6-kl algkool (389).

Kihnu vald.

9. augustil tapsid enamlased Kihnu saarel **Georgi Maruse** (33) Kihnu valla Poi talust. Georgi Marus on maetud Kihnu surnuaeda (760, lisa, l 87; 770).

---

* Kaisma valla enamlastest vabastamise esimese aastapäeva pidustused toimusid 13. augustil Kergu alevikus 6. kl algkooli pargis. Hommikul asetasid naisomakaitselased langenud Saksa sõdurite kalmudele lilli ja pärgi. Talud olid lipuehtes. Vaimuliku talituse pidasid õpetaja Rebane ja preester Laiuste. Suvesõjas bolševikevastases võitluses langenute ja enamlaste mõrvaohvrite haudadele pandi *Isamaa ilu hoieldes* helide saatel pärjad. Aktuse avas vallavanem **Mäekask.** Suvesõja võitlustest kõneles Pärnumaa koolivalitsuse juhataja **Hendrik Ollino**. Tervitusi tõi Pärnu Omakaitse juht major **August-Bernhard Sander**. Lõppsõna ütles vallasekretär **Anson**. (463).

Osmussaarel väljakaevatud enamlaste mõrvaohvrite hulgast tunti riideproovide järgi ära *Vohi* pootsmann **Jaan Arget** (36) Kihnu valla Roo talust (427). Ta mõrvati 25. novembril Riguldi vallas Osmussaarel (586, lk 182; 770). Jaan Arget on maetud Osmussaare kalmistule. (770).

Lelle vald.

10. juulil tapsid punaväelased elajalikult Lokuta meieri **Oskar-Johannes Allikvee** (37) (586, lk 181; 681, lk 32; 772, lk 24).

13. juulil mõrvati Lelle postkontori ülem **Daniel Rämmal** (47) (586, lk 230; 772, lk 24).

30. juulil arreteeriti **Karl Erik** (1898–14.05.1942, tribunali surmaotsus) (583, lk 55). Lelle Haridus- ja Kultuuriseltsi andmetel arreteeriti 30. juulil veel **Ernst Sempelson**, **Heldur Kaljulaid**, **Voldemar Pihlak** ja Lelle postkontori ülema abi **Enn Valliste**. Lähemad andmed nende kohta puuduvad. (772, lk 24).

31. juulil viidi ära Lokuta meier **Oskar Hiib** (1902, tribunali surmaotsus täide viidud 29.09.1942) (583, lk 78; 772, lk 24).

1. augustil võeti kinni Lelle raudteejaamas aednik **Gedion Jakobson** (1872–09.12.1941) (584, lk 94; 772, lk 24).

3. augustil oli punaväelaste mõrvaohvriks tööstur **Oskar Härma** (37). Ta lasti maha Lelle vallas oma kodu teel (586, lk 187; 681, lk 32).

2. augustil süütasid hävituspataljonlased Lelle-Hiiekõnnul 18 hoonet. Tulest suudeti päästa elamu ja koolimaja. Peavarjuta jäi 34 perekonda. (772, lk 24)

Pärnu Maakonna Sõjakahjude Hindamise Ameti kokkuvõtete järgi oli Lelle aleviku sõjakahjud 211 052 krooni (386).

Orajõe vald.

23. juunil arreteeriti ajateenija **Aleksander Kuusik** (22) (tribunali surmaotsus viidi täide 30. juunil Tallinnas) (583, lk 207; 586, lk 172–173).

4. juulil mõrvasid enamlased Orajõe valla Kabli küla piiripunkti õuel talunik **Johannes Leesmenti** (30) Murru külast ja **Endel Lepa**

Rannalt (444; 586, lk 206, 207). Johannes Leesment on maetud EELK Treimani koguduse kalmistule (770).

Enamlaste mõrvaohvriks oli 1941. aasta sõjasuvel veel **Aleksander Liiva** Murrult (586, lk 207).

Paikuse vald.

7. juulil tapsid enamlased surmaregistri kirje järgi Paikuse vallas Paikuse vallamaja juures maanteel (teistel andmetel Tori valla Taali külas, 6 km Torist Pärnu poole) päise päeva ajal laskudega pähe kaks noormeest – Pärnu hambaarsti **August Tammanni** pojad, kinomehaanika õpilase **Peet Tammanni** (17) (770) ja raadiotelegrafisti **Sigurd Tammanni** (19) (Pärnu Sääse 5) (770). Poisid olid jalgratastel teel maale. (586, lk 237; 645, lk 9; 768). Peet Tammann ja Sigurd Tammann on maetud EELK Pärnu Alevi koguduse kalmistule (770).

Sindi vabriku puuvillakudumisosakonna tööline, hävituspataljonlane **Aleksander Toomsalu** meenutab (764, l 210; 766, lk 167): Tagasiteel Vändrast Pärnusse (hävituspataljon tuli 7. juulil Vändrast karistusretkelt – H.L.) *Paikuse vallamaja kohal (Sindist umb 5 klm.) oli punaväe valvepost. Umbes sel kohal nägime tulevat Pärnu suunast 2 erariides isikut jalgrattail. Meid nad ei märganud. Tulid ratastelt maha ja ründasid valveposti. Meie läksime punaväelastele appi. Nägime, et üht valvurit oli löödud pussiga. Kuid haav oli õnneks kerge ja minu arvamist mööda jäi kannatanu ellu. Ülekuulamisel selgus, et tabatud olid Pärnust pärit majaomanikkude pojad, kutsealused, kes olid mobilisatsioonist kõrvale hoidunud ja tahtsid nüüd ühineda Vändra meestega. Nad tahtsid rünnata ka maj. Smirnovi, kes sõitis tanketil. Smirnov laskis nad maha ilma, et me oleksime nende nimesid teada saanud. Kuid Pärnu mehed tundsid neid näo järele.*

Hävituspataljonlane vassib ja püüab õigustada kahe noormehe maanteeröövli kombel mõrvamist peaaegu et hädakaitsega. On rumal uskuda, et kaks noorukit ründasid pussiga valvepostil olnud relvis punaväelasi, ei näinud valvepostile lähenevaid hävituspataljonlasi ega kuulnud tanketi ja auto müra. Kas siis teised vahipostil olnud punaväelased vaatasid relvad käes pealt, kui nende kaaslast

pussitati ja ootasid hävituspataljonlaste appitulekut. Ja kuidas saab uskuda juttu tanketil sõitnud Pärnu hävituspataljoni komandöri major Smirnovi ründamisest. Peet Tammanni (29.08.1923) ja Sigurd Tammani (11.02.1922) tapmisele ei eelnenud hävituspataljonlase enda kinnitust mööda ju mingisugust asjalikku küsitlemist: mõrvarid ei teadnud isegi oma ohvrite nime ega nende vanust (P. Tammann oli alaealine ega polnud kutsealune). Hävituspataljonlase seletusest on nüüd teada, et kahe teel kohatud noormehe mõrvariks oli major Smirnov.

Samuti tapsid surmaregistri kirje järgi *punaarmee sõdurid* 7. juulil Paikuse valla Jõe talus Uuekuke talu peremehe **Jakob Kuke** (40). Jakob Kukk on maetud EELK Tori koguduse kalmistule. (591, lk 97; 770).

9. juulil oli *punaarmee sõdurite* mõrvaohvriks 72-aastane **Mart Soovik** Paikuse valla Männiku talust. Ta lasti maha Paikuse valla Pustuski asunduses. Mart Soovik on maetud EELK Sindi koguduse kalmistule. (770).

Rajangu vald.

5. juulil mõrvasid enamlased Rajangu vallas **Hans Kanguri** (586, lk 193), **Johannes Pärna** (29) (586, lk 224) ja **Olga Pärna** (30) (586, lk 225).

Enamlaste mõrvaohvriks oli 1941. juulikuus veel **Mart Pint** (586, lk 222).

Saarde vald.

4. juulil tapsid hävituspataljonlased omakaitselase rms **August Lensmenti** (Leesmenti) (51) (760, lisa, l 87; 768; 770).

4. juulil poosid enamlased Tõitojal omakaitselase kprl **Hendrik Leesmenti** (56) ja **Juuli Leesmenti** (51). (760, lisa, l 87; 768). Samuti tapsid enamlased 4. juulil Tõitojal omakaitselase rms **Eduard Stimmeri** (37) (760, lisa, l 87; 768).

20. augustil mõrvati Paides **Feliks Sumla** (1924) Saarde valla Kilingi-Nõmme külast (583, lk 511).

Saarde surnuaias, vabadusvõitlejate ühishaual on mälestuskivi.

Selle esikülje mustal pinnal on tekst EESTILE TRUU SURMANI / *1941 SÕJASUVI*, vasakul – kilpjas ääristuses Vabadusristi keskplaadil kujutatud soomusrüüs kõverdatud käsi mõõgaga ja Eesti riigivapiga kilp. Ühishaual on viies reas 19 hauakääbast (esimeses reas neli, teises – kolm ning kolmandas, neljandas ja viiendas reas – 4 kääbast), neist hauaplaatidega 9. Nii on hauaplaatidel nimed mälestuskivi taga esimeses reas vasakult – *Johannes Soans 5. VII 1941*, teises reas – kõrvuti *Johannes Olde 1905–1941* ja *Aleksander Jakobson*, neljandas reas – kõrvuti *Hendrik Teder 29. VIII 1912 – 04. VII 1941* ja *Karla Kuningas 14.12.1913–04.07.1941*, viiendas reas vasakult esimesel hauakivil on nimi raskesti loetav, selle kõrval *Ilmar Rigolt 1923–1941* (kahel kõrvutiasetuval kääpal on hauaplaadil sama nimi) ja *Imanta Song 12.10.1918–20.08.1941*.

Kes puhkavad teiste hauakääbaste all, jääb võõrale teadmata. Küll on aga teada, et EELK Saarde koguduse kalmistule on veel maetud enamlaste mõrvaohvritest August Lensment (770), Hendrik Leesment, Juuli Leesment ja Eduard Stimmer (760, lisa, l 87). Väidetavalt on EELK Saarde kalmistule maetud üle kahekümne suvesõja ohvri. Osa neist on mõrvatud, osa aga andsid oma elu võitluses enamlaste vastu (108).

Seliste vald.

6. juulil lasksid enamlased Puti küla Türni talus maha taluperenaise **Maria Bahksoni** (76). (770).

3. augustil oli mõrvaohvriks enamlaste kätte vangilangenud põllutööline, omakaitselane rms **Herman Jaak** (Jakke) (23) Seljandi küla Tuuleveski talust. Tema laip leiti 8. augustil Tõstamaa vallas EELK Tõstamaa koguduse kalmistu juurest. (586, lk 188; 760, lisa, l 87; 768; 770). Maria Bahkson ja Herman Jaak maeti EAÕK Seliste koguduse kalmistule. (770).

Samuti mõrvati 3. augustil Seliste vallas omakaitselane rms **Ilmar** (Elmar) **Mägi** (20). Ilmar Mägi on maetud EELK Seliste koguduse kalmistule (760, lisa l 87; 768). Teistel andmetel tapeti Ilmar Mägi Tõstamaa vallast juulikuus Audrus (586, lk 215).

Soontaga vald.

7. juulil mõrvati Lihulas **Georg Tamme** (62) (580, lk 73; 586, lk 237).

8. juulil tapsid hävituspataljonlased Soontaga vallas Mihkli apteekri **Ulrich Schultzi** (59) (586, lk 232) ning Kalli külas **Jüri Aasma** (Aasmaa) (52) (586, lk 180) ja omakaitselase **Karl Raudkivi** (45). Karl Raudkivi on maetud EELK Mihkli koguduse kalmistule (760, lisa, l 88). Samal päeval oli Nätsi külas enamlaste mõrvaohvriks **Bernhard Raudkivi** (48) (586, lk 227).

Omariikluse alguaastatel oli Pärnumaal tuntud suure ja laia habemega poliitikamees **Mihkel Lüll**. Ta oli rahva hulgas populaarne tegelane. Sõjasuvel pages ta koos perega Soontaga valla Koonga asundusse. Seal võtsid enamlased ta kinni, kuid vabastasid peagi. 22. juulil lasksid aga hävituspataljonlased **Mihkel Lülli** (57) maha karjamaal aia parandamise ajal. (606, lk 121). Teistel andmetel tapeti Lihula valla mees M. Lüll Vanamõisa külas (586, lk 210; 768).

22. juulil mõrvasid enamlased veel **Eduard Lülli** ja tema naise (586, lk 210).

16. augustil tapsid enamlased Emmu külas omakaitselase **Jaan Kuimanni** (61). Ta on maetud Mihkli surnuaiale. (586, lk 201; 760, lisa, l 87).

Samuti oli Soontagas 1941. aasta sõjasuvel punase terrori ohvriks **F. Rood** (79) (F. Rood mõrvati Lihulas) (586, lk 229).

Soontaga vallas jäid enamlastest maha 18 talu hoonetest vaid ahervaremed (306).

Tali vald.

28. juunil arreteeriti **Jaan Tamme** (1899–15.08.1942, tribunali otsus – 5 aastat sunnitööd) (583, lk 529).

Tahkuranna vald.

4. juulil lasti surmaregistri kirje järgi *punaväe sõdurite poolt* Tahkuranna valla Soobiku talu karjamaal maha **Marie Voll** (42) ja **Jaan Voll** (67) Pärnust (Tallinna mnt 121) (770). Marie Voll ja Jaan Voll on maetud EAÕK Tahkuranna koguduse kalmistule. (770).

Tihemetsa vald.

5. juulil lasksid taganevad punaväelased maha oma kodutalu põllul Jutuse talu peremehe **Johann Sauli** (63) (768; 770). Johann Saul on maetud EELK Saarde koguduse kalmistule (770).

Tori vald.

7. juulil tapsid enamlased Tori riigimõisa maal Töngi lepikus Metsa küla Tõia talu peremehe, seltskonnategelase, Tori VTÜ kompaniipealiku, kaitseliitlase **Mihkel Pärna** (46) (586, lk 224; 591, lk 193; 681; 770).

Juulikuu algupäevadel tapsid punaväelased **Jaan Madalsoo** (41) Mannare külast. Tema laip leiti 9. juulil Vändra vallas Mukre talu mailt. (586, lk 211; 770).

10. juulil lasksid punaväelased maha põllutöölise **Georgi Riisi** (22) Tõramaa külast. Tema laip leiti Tori valla Riisa küla Hoolmiku talu kohalt Riisa-Tõramaa maantee kraavist. Georgi Riis maeti Tõramaa küla Üleoja talu aeda (770).

11. juulil lasksid punaväelased Päästala küla Pärntõkke talu õuel maha talunik **Gustav-Vilhelm Glücki** (53) (586, lk 185; 681, lk 31; 770).

13. juulil arreteeriti Kasekülas **Elmar Roots** (05.11.1911–18.02.1943, tribunali otsus – 8 aastat sunnitööd) (583, lk 454).

Juulikuus oli enamlaste mõrvaohvriks veel **Jaan Madisson** Marnase talust (586, lk 211).

8. augustil tapsid enamlased **Jüri Tilga** (36) Kose küla Köstri talust. Tema laip leiti Are vallas Muti-Tootsi tee kraavist ühe kilomeetri kaugusel Tootsi jaamast Viluvere poole. (770).

11. augusti hilisõhtul lasksid enamlased Sikana mõisas maha põllutöölise **Voldemar Sildvere** (38) Soone külast. Voldemar Sildvere maeti Tori valla Soone küla Sikana talu maile. (770).

Gustav-Vilhelm Glükk, Jaan Madalsoo, Mihkel Pärn ja Jüri Tilk on maetud EELK Tori koguduse kalmistule (770).

Tõstamaa vald.

Tõstamaa vald ja alevik olid Suvesõjas mitmel korral enamlaste tallermaa. Seetõttu jäi Tõstamaale enamlaste terrori tunnistaja-

tena sõjast maha hulganisti värskeid hauakünkaid ja varemeid. Üksnes augustikuu algupäevadel tapsid enamlased Tõstamaal 14 inimest (23; 463; 464). Mõrvaohvrite hulgas oli nii töölisi, popse ja talunikke. Armu ei antud ka raukadele.

6. juulil randusid Tõstamaa Pootsi küla lähedal paadiga 9 punaväelast. Nad olid tulnud Ruhnu saarelt. Punaväelased käsutasid lähemast talust perenaise hobusega küüti, et neid Pärnusse viia. Relvad ja muu varustus pandi vankrisse, ise astuti vankri kõrval jala. Pootsi küla kohal oli aga vankris läinud üks vintpüss lahti ja sellest tahtmatust lasust sai punaväelane haavata. Haavatu lonkis siis jala samas Pootsi külas tee ääres asuvasse riigimetsa praakeri **Villem Hannuse** tallu. Praaker oli kodus üksinda. Kui V. Hannus nägi punaväelast longates taluõue tulemas, läks ta sellele vastu. Samas tappis teine punaväelane Villem Hannuse (35) lasuga pähe. (568, lk 186; 605, lk 120).

Juulikuus, pärast Pärnu vabastamist enamlastest, tungisid Saksa eelväed Tõstamaale, kuid tõmbusid sealt peagi tagasi. Tõstamaal jätkus enamlaste terror.

Nii mõrvati 1. augustil Tõhela Omakaitse liige **Andrei Maiste** (42) (586, lk 211; 768).

3. augustil tapeti punaväelaste jõugu poolt Lepaspa küla Järve talu põllul **Grigori Mihkelsi** (25) Lepaspa talust (586, lk 213; 770) ja **Aleksander Nurme** (42) Lehtse küla Asuste-Indreku talust (586, lk 217; 770). Samuti mõrvasid enamlased 3. augustil Ermistu külas Selgema talu põllul talu peremehe **August Nuudi** (66) (586, lk 217; 770) ning Lepaspa küla Jalaka talu põllul **Kristjan Sutti** (59) Lepaspa küla Nisuoja talust (586, lk 236; 770). Samal päeval tapsid punaväelased veel Ermistu küla Allika talu põllul **Jakob Eeriku** (63) Lepaspa küla Ülemaantee talust (586, lk 184; 768; 770) ning Ermistu küla Allika talu põllul **Liisu** (Liisa) **Veinbergi** (58) ja **Mart Veinbergi** (81) Allika talust. (586, lk 244; 768; 770).

4. augustil süütas punaväelaste jõuk Lepaste küla Eha talus **Martin Karlsbachi** (76) elamu ja heitsid ta elusalt tulle. Mõrvaohvri süüks loeti seda, et tema poeg oli omakaitselane. Punase röövjõugu eesotsas olid kohalikud kommunistid. (23; 555, lk 430; 586,

lk 194; 770). Samal päeval mõrvasid punaväelased Tõstamaa alevikus, teeäärses metsas **Jaan Tomingase** (56) Nurmiste küla Turvaste talust (586, lk 240; 770).

5. augustil oli punaväelaste mõrvaohvriks **Jüri Mätas** (46) Lepaspa küla Karjamaa talust. Ta tapeti Järvelaanes Soopõlde talu heinamaal. (586, lk 215; 770). Samal päeval (5. augustil) mõrvasid enamlased oma kodus Rammoka küla Keskpõllu talus **Juhhan Kuusiku** (70) (770).

7. augustil tapsid punaväelased oma koduõuel Lehtse küla Oressoo talu perenaise **An** (Ann) **Martinsoni** (76) (586, lk 212; 770).

Samuti on teada enamlaste mõrvaohvritest 1941. aasta suvel **Grigori Karlsbach** (25) (tapeti Lepaste külas) (586, lk 194), **Mats Luik** (74) (586, lk 210) ja **Jüri Noppel** (15) (586, lk 217).

Mõrvaohvritest on maetud Aleksander Nurm, August Nuut, Jaan Tomingas, Liisa Veinberg ja Mart Veinberg EELK Tõstamaa koguduse kalmistule, Jakob Eerik, Martin Karsbach, An Martinson ja Grigori Mihkels EAÕK Tõhela koguduse kalmistule ning Jüri Mätas ja Kristjan Sutt EELK Kastna kalmistule. (770).

Tõstamaa on kaotanud enamlaste käe läbi 29 inimest: mõrvatuid ja võitlustes langenuid on 22, küüditatuid ja arreteerituid 7 (463).

Vändra vald.

4. juulil mõrvati Vändra vallas **Endel Laas** (25) (586, lk 204).

6. juulil tapsid enamlased Luuri raudteejaama juures **Ferdinand Kalmu** (20) Laane küla Männiku talust (182; 586, lk 193; 770).

6. juulil tapeti Vändra valla Suurejõe alevikus Lepiksaare väiketalu peremees **Anton Tammai** (54) Taevere vallast (182; 574, lk 338, 375; 586, lk 237).

Läti hävituspataljonlased tapsid 7. juulil Viljandis Valuoja orus C. R. Jakobsoni tänava kohal kolm Vändra valla meest: **Arnold Lehtemaa** (18) Vainussaare (Vainosaare) küla Ridala talust, (182; 574, lk 298, 314, 372; 586, lk 206; 770), **Anton Michelsi** (Mihelise) (25–30) Mesiarult (182; 574, lk 298, 314, 373; 586, lk 213) ja **Ado Tomson** (58) Kirikumõisa küla Võsa talust (ta arreteeriti 6. juulil oma kodus) (182; 534; 574, lk 298, 376; 586, lk 240; 681, lk 31; 770).

7. juulil tapsid hävituspataljonlased Vändra alevikus Raja tänavas Ernst Talvi maja juures I Riigikogu liikme, seltskonnategelase, Vändra VTÜ esimehe, taluniku **Karl Liivaku** (66) (Vändra alevik, Jaama 1) (182; 534; 586, lk 208; 591, lk 133; 680; 681, lk 31; 770) ja Vändra pagari **Richard Rohtla** (18) (Vändra alevik, Tiigi 7) (182; 534; 586, lk 229; 681, lk 32; 770).

7. juulil lasksid enamlased maha Pärnu-Paide maanteel Sillaotsa talu kohal Kalda küla Murru talu rentniku **Gustav Nõmmiku** (35) (182; 586, lk 217; 770).

7. juulil tapsid hävituspataljonlased Suurejõe alevikus oma jahuveskis jahu- ja saeveski omaniku, Vihtra küla Laaneoja talu peremehe **Theodor-Adolph Reimanni** (44) (182; 534; 559, lk 38; 681, lk 32; 586, lk 228; 639, lk 161; 770).

7. juulil mõrvasid hävituspataljonlastest karistussalklased Suurejõe alevikus samas elunenud **Alide Ringmäe** (38) (182; 534; 586, lk 229; 681, lk 32; 770) ja Säästla küla Alt-talus (teistel andmetel Kose külas, isatalu lähedal) Alt-talu perepoja **Albert Ringmäe** (18) (182; 534; 586, lk 229; 681, lk 32; 770).

7. juulil tapsid hävituspataljonlased Iissaare külas Käära-Ülejõe talus talunik **Otto Rõõmussare** (32). Ta oli parajasti jõe ääres kuulanud raadiot, kui hävituspataljonlased tallu tulid. Otto Rõõmussaar hüppas jõkke, ujus üle jõe ja püüdis teisel kaldal joosta üle aasa kaugemale. Talle järele lastud kuulid tapsid mehe. Otto Rõõmussaar maeti Käära-Ülejäe talu maile (559, lk 37; 586, lk 230; 639, lk 161; 770). Samuti mõrvati 7. juulil **August Raudsepp** Lellest (182; 586, lk 227) ja **Kai Kare** (63) Juurikarult (586, lk 193).

Hävituspataljoni roodukomandör **Ilmar Paul** mäletab Venemaal tehtud usutluses oma 7. juuli *retkest* Vändrasse (765, l 116; 767, lk 112): *Juba 6. juuli õhtul teatati meile, et järgmisel päeval tuleb minna Vändra rajoonis tegutsevate bandiitide vastu. Kõneldi, et viimaseid juhtivat kolonel Maide ja kolonel Koern. 7. juuli hommikul asusime teele. Sõitsime läbi Suure-Jaani, Kaansoo ja Suurejõe.*

Vändra lähedal tee ääres lamas valgete poolt tapetu laip, keda keegi ei tundnud. Pidasime kinni kõik kahtlased isikud ja kuulasime nad üle. Haarangul, mille korraldasime, tabasime 4 bandiiti. Nende seas oli üks käsilane, kes varustas mässumehi kohalikust ühiskauplusest toiduainetega.

Vangistatute üle korraldati välikohus. See langetas oma istungil kolme süüaluse kohta surmaotsuse, kuna üks mõisteti vabaks. Keegi surmamõistetutest püüdis põgeneda ja tulistati selle juures maha. Teise bandiidi hukkamise puhul pidas pataljoniülem Pasternak kokkukogunenud rahvahulgale kõne, toonitades selles, et säärase karmusega koheldakse kõiki, kes mõtlevad üles astuda nõukogude valitsuse vastu. Ühtlasi saadeti surmaotsus suurema mõju saavutamiseks täide otse tänaval, pealtvaatajate nähes. Kolmas surmamõistetu – bandiitide varustaja – lasti maha Suurejõel.

Vändra operatsioonist võttis osa ka Pärnu hävituspataljoni üksus eesotsas Tallinna parteiaktiivi erigrupi selle osaga, mida juhtis kpt Laasi.

8. juulil oli enamlaste mõrvaohvriks Allikõnnu-Ruusiaugu külas Anton Adambergi talu karjamaal **Johannes Reieri** (35) Allikõnnu-Ruusiaugu küla Pähklimäe talust (770).

10. juulil tapsid punaväelased Soova külas Madise talus taluniku **Anton Permanni** (71) (182; 586, lk 222; 770) ja Vändra valla Lubjaku talu metsas (teistel andmetel 7. juulil Suurejõe alevikus) Suurejõe aleviku kaupluse omaniku **Karl Ringmäe** (51) (182; 534; 586, lk 229; 681, lk 32; 770).

11. juulil tapsid enamlased Pärnjõe riigimõisa õuel mölder **Otto Maripuu** (39) Pärnjõe külast (586, lk 211; 770) ja **Juhan Õunapuu** (75) (182; 586, lk 248; 770), mõlemad Pärnjõelt. Nad maeti riigimõisa õuele. Samuti tapsid enamlased 11. juulil Vändra alevikus Maureri ehituskrundil raudteesilla juures **Juhan Silingu** (55) Vainussaare küla Saaremaa talust (182; 770).

13. juuli oli enamlaste mõrvaohvriks **Mihkel Rand** Eidaperest (182; 586, lk 226).

14. juulil lasksid enamlased oma kodus Pumbioja küla Raba talus maha **Hermann Milveri** (30). Ta maeti kodutalu maile. (770).

15. juulil viisid venelased oma kodust ära Vändra VTÜ kompaniipealiku abi, veoäri omaniku ja autojuhi, taluniku **Hans Karu** (43) Vändra valla Karuoja talust. Hans Karu mõrvati 17. juulil. Tema laip leiti 19. oktoobril Järvamaalt Särevere vallast Kolu mõisa pargist. (182; 534; 586, lk 194; 681, lk 31; 768; 770).

16. juulil võtsid punaväelased kinni **Jaan Jürissoni** (44)

Vanaõue küla Kivastu talust. Jaan Jürissoni laip leiti 3. augustil Vändra vallas jõe kaldalt Võidula riigimõisa mailt. (182; 586, lk 190; 770). Samuti arreteerisid punaväelased 16. juulil Vändra valla Massu küla Kangru talu peremehe **Karl-Ernst Michelsi** (Rõusast) (49). Tema laip leiti 3. augustil jõe kaldalt Võidula riigimõisa mailt. (182; 586, lk 213; 770).

Veel tapsid punaväelased 16. juulil Mädara külas Pärnu-Paide maanteel Mädara silla juures talusulase **Martin Labo** (28) Mädara küla Uuetoa talust (182; 534; 586, lk 205; 681, lk 32; 770) ja oma kodutalus Mädara küla Liiva talu mail **Hans** (Ants) **Punga** (58) (182; 586, lk 224; 770). M. Labo maeti Mädara silla juures, H. Pung Liiva talu maile (770). Samuti mõrvasid punaväelased 16. juulil Kalmaru külas Kaerasma talus talunik **Karl Schmidti** (74) (182; 586, lk 232; 770).

19. juulil tapsid punaväelased Vanaõue küla Vanaõue talu peremehe **Voldemar Kivilo** (42). Surmaregistri andmetel suri ta Vanaõue küla Põldma talus (182; 586, lk 197; 770).

19. juulil viisid punaväelased oma kodust ära Luuri küla Luuri-Vahelti talust talunik **Jüri Kallaspooliku** (53) ja taluperenaise **Helmi Kallaspooliku** (40) ning lapsed – 6-aastase **Ilmar Kallaspooliku** ja 8-aastase **Aino Kallaspooliku**. Nende laibad leiti 28. juulil Vändra valla Raba talu mailt. (182; 586, lk 192; 770).

20. juulil tapsid enamlased Soova küla Soova Tõnise mail **Anton Pärnoja** (42) Soova Madise talust (182; 586, lk 225; 770) ning Järvaku küla Lepiku talus **Oskar Vaino** (29) Pulga külast (Pulgalt) (182; 586, lk 243; 770).

25. juulil viisid punaväelased oma kodust ära **August Lepasalu** (18) Kobra küla Jaani talust (Kobrast). Tema laip leiti 8. augustil Lelle vallas Veiksaare talu mailt. (182; 586, lk 206; 770).

28. juulil lasksid enamlased Viljandimaal, Taevere valla Põnte talu mail maha Roja küla Rõõmussaare talu perepoja **Jaan Kivilo** (15). Ta maeti Vändra valla Rõõmussaare talus (770).

3. augustil arreteeriti **Elfriede Vinter** (1902, tribunali otsus – 5 aastat sunnitööd) (583, lk 616).

5. augustil tapsid enamlased **Jaan Magnussoni** (Mangussoni) Kobralt (182; 586, lk 211).

Vändra valla mõrvaohvriteks olid 1941. aasta sõjasuvel veel Vändra koguduse kirikuvanem **Ado Adamson** Matsimurult (115; 182; 586, lk 181), **Johan Iling** Piistalt (182; 586, lk 187), **Voldemar Kirkmann** Vanaõue-Kirblast (586, lk 196), **Karl Palelus** Tammojalt (182; 586, lk 220) ja **Voldemar Pütt** (586, lk 224).

Jaan Jürisson, Jüri Kallaspoolik, Helmi Kallaspoolik, Aino Kallaspoolik, Ilmar Kallaspoolik, Ferdinand Kalm, Hans Karu (Hans Karu laip maeti ümber 26. oktoobril) (586, lk 194; 681, lk 31; 768), Voldemar Kivilo, Villem Laos, August Lepasalu, Karl Liivak, Karl-Ernst Michels, Gustav Nõmmik, Anton Permann, Otto Pihelgas, Anton Pärnoja, Johannes Reier, Theodor-Adolph Reimann, Karl Ringmäe, Albert Ringmäe, Alide Ringmäe, Richard Rohtla, Karl Schmidt, Juhan Siling, Ado Tomson ja Oskar Vaino on maetud EELK Vändra koguduse kalmistule (770), Arnold Lehtemaa – EELK Viljandi Pauluse koguduse kalmistule (574, lk 314).

Enamlased süütasid põgenemisel Vändra vallamaja. (62). Sealt kandus tuli tugeva tuule tõttu edasi teistele hoonetele – hävis kümmekond elamut. Kuna elanikud olid lahingu eest põgenenud ümbruskonna metsadesse, siis tule kustutamiseks ei saadud midagi ette võtta. Õnneks tuul vaibus ja tule laastamistöö soikus. (24). Vändra algkooli rüüstasid hävituspataljonlased ja punaväelased (406).

Vändra valla sõjakahjud on hinnatud 1944. aastal 677 414 kroonile. (386).

1941. aasta sõjasuvel on enamlased mõrvanud veel mitu Pärnumaa meest, kelle kohta puuduvad täpsemad andmed mõrvaohvri elukoha, mõrvakoha või tapmise asjaolude kohta. Nii on teada, et 11. juulil tapsid hävituspataljonlased Tartumaal Alatskivi valla Savastvere külas Punaarmeest pagenud v-allohv **Oskar-Voldemar Tammela** Pärnust (43) (572, lk 298; 586, lk 237; 770), 29. juulil mõrvati Narvas Pärnumaalt pärit ajateenija sõdur **Erich Siim** (22) (586, lk 233; 768) ja 12. augustil Kohtlas **Boris Masso** (31) (586, lk 212; 768).

1942. aasta augustikuu alguseks loendati Pärnumaal 84, 1942. aasta lõpul tehtud ZEVi kokkuvõtete järgi aga 93 terroriohvrit, neist üks oli jäänud tundmatuks (28; 61; 129).

1944. aasta juunikuu andmetel hävitati enamlaste mõrvarikäe läbi Pärnumaal 101 inimelu (neist 11 linnadest ja 90 maalt) (63). Mõrvaohvrite arvu kohta on esitatud muidki andmeid (57).

Nüüdseks on siinsetel andmetel nimeliselt teada Pärnumaal 155 enamlaste mõrvaohvrit.*

Pärnumaal (ilma Pärnu linnata) hävis suvesõjas 681 hoonet.** Valdades hävitas tuli 186 taluelamut, nendele lisaks veel kõrvalhooneid. Maha on põletatud mitmed külad. (24; 62).

Enne sõda oli Pärnumaal üle 400 mootorsõiduki. Sõjast jäi järele vaid 42 sõidukõlblikku sõiduriista. (24).

Pärnu Maakonna Sõjakahjude Hindamise Ameti kokkuvõtete järgi olid Pärnumaa sõjakahjud 5 025 207 krooni. (386). Kaalukas osa sellest moodustasid enamlaste poolt röövitud varad, taganemisel põletatud taluhoonete maksumus, rekvireeritud hobuste ja kariloomade väärtus.

---

* Enamlaste mõrvaohvrite arvu Eestis on pidevalt täpsustatud. Nii oli ZEVi andmetel 1942. aasta aprillikuuks arvele võetud 1178, augustikuu alguseks – 1569 mõrvatud isikut (20; 428). 1942. aasta lõpuks oli registreeritud juba 1818 mõrvaohvrit, nendest 159 naist. Tundmatuks jäänud terroriohvritest tehti *ülevaatusprotokollide*, riideproovide ja laiba juurest leitud esemete, samuti muude andmete järgi nimeliselt kindlaks 1587 isikut, sealhulgas 152 naist. Tundmatuks jäi 231 mõrvaohvrit, nendest 7 naist. (61; 129). Nüüdisandmetel on teada 2199 mõrvatu nimed (610, lk 25; 679, lk 1411).

** Enamlaste suvesõja-aegsest terrorist annavad Eestis tunnistust 13 054 hoone ahervared (62).

2. Sõjaohvrid

Suvesõjas hukkus nõukogude pommilennukite pommi- ja suurtükimürsu kildude ning miinide läbi kümneid pärnumaalasi.

Pärnu.

Saaremaal pesitsevad *punakotkad* pommitasid veel mitmel korral pärast Pärnu enamlastest vabastamist linna. Püüti tabada Pärnu Suursilda ja selle ümbruskonda langes ikka ja jälle pomme. Õhurünnakute läbi sai surma ligi poolsada pärnakat, hävis 30 elumaja, enamjagu Supluse ja Karusselli tänaval. Õhurünnakus põles maha Capitoli kinohoone Koidula väljakul. (46; 374).

Suvesõjas enamlaste õhurünnakutes hukkunud Pärnu sõjaohvritest on teada järgmist.

8. juulil hukkus pommikildude vigastustest **August Jurnas** (61) (Kitse 4) (770).

12. juulil oli enamlaste õhurünnaku ohvriks kooliõpilane **Olaf Pärn** (10) (Kuressaare mnt 60) (768; 770).

29. juulil korraldasid enamlased taas õhurünnaku Pärnule. Pommikillust sai õhurünnaku ajal sadamas asuvate aitade juures surma Pärnu Tekstiiltööstuse *Kodumaa* hoovil tulevalves, oma tuletõrje teenistuskohustuste täitmisel Pärnu VTÜ salgapealik **Aleksander Piipuu** (33) (Liiva 11). Pommikillust haavatuna taarus ta valveruumi, kus suri. (605, lk 116–117; 681, lk 39; 770). Samuti hukkusid 29. juulil õhurünnakus **Jakob Krillo** (52) (Karusselli 32) (768, 770), autojuht **Leopold-Rudolf Rattas** (Ratas) (35) (Karusselli 32) (46; 768; 770) ja **Amalie Tarkpea** (68) (Karusselli 45) (768; 770), **Jakob Treumann** (78) (Karusselli 47) (770) ja **Melania Treumann** (75) (Karuselli 47) (770).

Lennukipomm tabas Karusselli tänavas väikest Treumanni maja. Hoone paisati plahvatusest laiali. Surma ja vigastada said korraga mitu inimest. (374). Samal päeval said pommikilluvigastustest surma Riia maanteel talunik **Jakob Peetsalu** (68) (Audru valla Kalda küla Kapa talust) (768; 770) ning aasta ja kahekuune **Maie Peetsalu** (Audru valla Malda külast) (768; 770).

5. augusti õhurünnakul hukkus **Artur Siig** (18) (768).

7. augusti õhurünnakul olid sõjaohvriteks **Hele Hallingu** (22)

(Aia 32) (hukkus Pärnu rannas) (768; 770), pensionär **Hans Lukas** (80) (Pärna 2) (770), **Mihkel Vilgats*** (76) (Pärna 2) (768; 770), **Maria Saks** (62) (Aia 9) (770), **Natalia Sarv** (29) (Pärna 2) (770) ja **Salme-Johanna Vahter** (48) (Martna 6) (770). Hans Lukas, Mihkel Vilgats, Maria Saks, Natalia Sarv ja Salme-Johanna Vahter hukkusid oma kodus (770).

16. augustil hukkus Riia maanteel Pärnu Omakaitse siderühma liige **Mihkel Roosna** (52) (Suur-Kuke 32) Pärnu Postiametkonnast (768; 770), 17. augustil said pommikildudest Vee tänaval surma **Ivan Kose** (48) (Suur-Kuke 9) (768; 770), **Hans Peerens** (65) (Kaevu 4) (770) ja **Horst Udu** (18) (Kooli 18) (768; 770).

18. augusti pommirünnakul oli Pärnu raudteedepoo juures sõjaohvriks raudteelane **Kaarel** (Karl) **Enno** (48) (Tallinna mnt 63) (768; 770).

Vene lennukite pommikildudest saadud vigastustesse surid Pärnu linnahaiglas 30. juulil – **Marie Peetsalu** (57) Audru valla Malda külast (768; 770) ja **Leonid Taggo** (26) (Papli 19) (768; 770), 1. augustil – masinakirjutaja **Alise Lanno** (16) (Karusselli 47) (770), 7. augustil – ehitustööline **August Popp** (40) (Kalevi 15) (770) ja **Erna Tambur** (20) (Uus-Sanga 26) (768; 770), 8. augustil – **Marta Mõttus** (40) (Aia 32a) (770), 16. augustil – **Erika-Auguste Siitam** (31) (Väike-Kuke 21) (768; 770), 21. augustil – õmbleja **Maria Order** (37) (Oja 3) (768; 770) ja 23. augustil – üliõpilane **Ilmar Rumberg** (23) (Tallinna mnt 67) (768; 770).

Enamlaste õhurünnakute ohvriks langesid Pärnus teadaolevalt veel: **Mihkel Order** (768), **Aili Juurikas** (768), **Konstantin Kumel** (768), **Vladimir Lage** (768), **Jaan Pillmann** (768) ja **Lya Tähiste** (768).

Õhurünnakute ohvritest on maetud EELK Vana-Pärnu koguduse kalmistule Kaarel Enno, August Jurnas, Maria Oder, Hans Peerens, August Popp, Olaf Pärn, Ilmar Rumberg ja Leonid Taggo (770), EELK Pärnu Alevi koguduse kalmistule Hele Hallingu, Jakob Krillo, Alise Lanno, Hans Lukas, Maie Peetsalu, Marie Peetsalu, Leopold-Rudolf Rattas, Mihkel Roosna, Maria Saks, Erika-Auguste Siitam, Amalie Tarkpea, Jakob Treumann, Melania Treumann,

---

* **Mihkel Vilgats** on ekslikult kantud enamlaste mõrvaohvrite nimekirja (586, lk 246; 770).

Salme-Johanna Vahter (770), EAÕK Pärnu koguduse kalmistule Ivan Kose, Marta Mõttus, Aleksander Piipuu, Natalia Sarv, Erna Tambur, Horst Udu ja Mihkel Vilgats (770) ning EELK Pärnu Elisabeti koguduse kalmistule Jakob Peetsalu (770).

Are vald.

1. augustil hukkus Are küla Hendriku talu õuel lennukipommi kildudest **Ebe Riimann** (7) ja **Emilie-Alide Riimann** (44) Halinga valla Enge küla Jüri-Tõnise talust (770). Nad maeti Are külla (770).

2. augustil suri Pärnu linnahaiglas mürsukillust saadud vigastusse **Jaan Lusik** (89) Tabria küla Aadu talust. Jaan Lusik on maetud Pärnus. (768; 770).

Halinga vald.

15. juulil sai Pärnu-Tallinna maanteele pandud miini plahvatusest surma **Kristjan Lillemets** (68) Langerma küla Oja-Aadu talust. Ta haud on EELK Pärnu-Jaagupi koguduse kalmistul. (768; 770).

Kaisma vald.

16. juulil hukkus mürsukillu läbi oma kodus Viluvere küla Reinu talu perenaine **Liisa Letsar** (62) (182; 770). Reinu peremees **Johann Letsar** (68) sai raskesti havata ning suri 3. augustil Pärnu linnahaiglas. Liisa Letsar on maetud EELK Vändra koguduse kalmistule (182; 770), Johann Letsar EELK Pärnu koguduse kalmistule (770).

12. augustil sai miini lõhkemisel surma Sohlu küla Kopli talu peremees **Martin Peetsalu** (45) (770).

16. augustil olid mürsu lõhkemisel sõjaohvriteks oma kodus Viluvere küla Kaasiku talu perepojad **Maido Vilur** (5) (770) ja **Mihkel-Heldur Vilur** (8) (770).

30. augustil hukkus miini läbi oma kodus Avasalu küla Maaslepa talu peremees **Aleksander Allaste** (47) (770).

Aleksander Allaste, Martin Peetsalu, Maido Vilur ja Mihkel-Heldur Vilur on maetud EAÕK Kergu koguduse kalmistule (770).

Lelle vald.

Sõjasuvel sai suurtükimürsu lõhkemisel surma **Jüri Abels** (772, lk 24).

Tori vald.

8. augustil sai õnnetusjuhtumi läbi Kasekülas Selja kõrtsitalu mail surma **Artur Jõgis** (29) (768). Ta on maetud EELK Tori koguduse kalmistule. (768; 770).

Vändra vald.

15. juulil sai pommikillust surmavalt haavata ja suri Kadjaste küla Mustikaru talus talunik **Villem Heidemann** (42) (182; 770).

16. juulil said granaadikillust haavata ja jäid põlevasse majja Kalmaru küla Kraavi väiketalu peremees **Mats Feldmann** (79) ja perenaine **Juuli Feldmann** (73). (770). Samuti said samal päeval Mats Feldmanni talu laudas pommikildudest surma ka Kirikumõisa küla Tammoja talu peremees **Karl Paulus** (67) ja perenaine **Anette Paulus*** (40) (182; 770).

Juuli Feldmann ja Mats Feldmann on maetud EAÕK Vändra koguduse kalmistule (770), Villem Heidemann, Anette Paulus ja Karl Paulus – EELK Vändra koguduse kalmistule (770).

2. augustil suri Pärnu Haiglas (Sillutuse 6) gangreeni pommikillust haavata saanud Vändra valla Kalda küla Kaasiku talu perenaine **Marta Kunder** (43). Ta on maetud EELK Pärnu Elisabeti koguduse kalmistule. (182; 770).

Sõjasuvel olid Vändra valla sõjaohvriteks veel: **Kai Altsar** Vanaõuelt, **Kai Jürgens** ja **Kata Jürgens** Kobrast, **Maria Karja** Alus-

---

* **Anette Paulus** ja **Karl Paulus** on kantud erinevalt surmaregistri andmetest ekslikult punase terrori ohvrite nimekirja (182; 586, lk 221).

telt, **Mihkel Kirkmann** Võidulast, **Mari Kõrge** Rõusast, **Mari Sildever** Kobrast, **Maria Tampu** Matsimurult ja **Johann Toomasson** Vändra-Vabrikult. (182).

Nüüdseks on nimeliselt teada 64 Pärnumaa sõjaohvrit.

Üle värskete kalmuküngaste
nutab kummargil kodumaa...
Kuid kas siin eestlaste maal
ei ole tuhandeid aastaid
ikka uuesti tapet ja laastet;
aga ometi taas
on tõusnud uued malevad
ja kerkinud vastsed hooned valevad?
Tõuse siis värskete haudade mant,
murelik Maarjamaa,
igivõitleva südamega.
Ega muud pole meile siin ant,
kui võidelda maa ja vabaduse eest,
ja tõsta nagu toona
uuesti hooned
tule ja tuha seest,
panna mõõgale ja adrale käed
ning künda põllud, mis sööti jäet.
Üle värskete kalmuküngaste
kummarda harduses pää, Eestimaa...

Hendrik Visnapuu. Üle värskete kalmuküngaste... (520).

* * *

Rahval oli värskelt ja valusalt meeles enamlaste halastamatu ja mõistusevastane terror ning veri ihkas nüüd vere hinda. Ka siin maksis juba Vana-Roomas tuntud mõttetera – *clavum clavo* (kiil kiiluga, mis tähendab kättemaksu, samaga vastamist, kus julmus sünnitab julmust). Pärnumaal võtsid metsavennad või omakaitselased kinni mitusada inimest. Osa neist vabastati süü puudumise

tõttu*, osa saadeti vanglasse või koonduslaagrisse, osa aga hukati. Tihti tapeti sõjakeerises kommunist ja endine nõukogude aktivist või selleks arvatud isik omakohtu korras, aga ka Omakaitse poolt moodustatud välikohtu või komisjoni, hiljem Saksa Julgeolekupolitsei otsuste alusel. Iseenesest mõistetavalt loeti rahva õiglustunde järgi surmapatuks aktiivset osalemist juunipöördes ja nõukogude okupatsioonivõimu kindlustamises, eestimeelsete inimeste arreteerimises, küüditamise ettevalmistamisel ja küüditamisel. Surma oli ära teeninud igaüks, kellel oli oma roll sõjaaegse punase terrori elluviimises. Samas piisas mõnikord surmaotsuseks rongkäigus punase lipu lehvitamisest või loosungi kandmisest, punasevõitu sõnavõtust või enamlastesõbralikust ütlemisest. Vahel sai surmaotsuse mõni lihtsameelne võõramaasaaja või suuresuuline külaaktivist. Verist kättemaksu õhutasid hulgalised kaebekirjad, mis olid pahatihti alusetud ja kirjutatud alatuse tõukel, vaenu, tüli või kadeduse ajel (201; 502; 679, lk 1412). Sageli otsustasid vangi saatuse üle need, kelle oma peret, sugulast või sõpra oli valusasti tabanud punane terror, mistõttu viha kommunistide või kommunistideks peetud isikute vastu oli kohtumõistmisel halb nõuandja.

Pärnu poliitilise politsei referentuuri referendi, Pärnu Prefektuuri Poliitilise Politseiala juhataja või Pärnu Prefektuuri juhataja ametlike teadete, samuti muude andmete alusel on registreeritud 1941. aastal Pärnu Maavalitsuse perekonnaseisuosakonna surmaregistris 226 isiku (198 mehe ja 28 naise) surm. Nende hulka on arvatud ka lahingutes langenud Pärnumaalt pärit hävituspataljonlased ja miilitsamehed.** Nii on 1941. aastal surmaregistrisse kantud Pärnust – 64, Kilingi-Nõmmelt – 9, Mõisakülast – 1, Sindist –

---

* 15. detsembril 1941 kohaldasid sakslased Pärnumaal *bolševike tegevusele kaasaaitamise eest* vangistatud 27 isiku suhtes amnestiat. Leiti, et nendel, kes *teadmatusest, mõjutamisest või avaldatud survest tingituna* läksid kaasa enamlastega, on olnud küllalt aega, et veenduda oma eksimuses. (310; 500).

** Saksa okupatsiooni ajal arreteeriti Eestis Saksa Julgeolekupolitsei IV osakonna aastaaruande järgi juulist 1941 kuni juunini 1942 18 893 isikut, neist 7485 vabastati, 5634 hukati ja 5627 saadeti koonduslaagrisse, kus karistusajad ulatusid paarist nädalast kuni 5 aastani. (610, lk 27). 147 isiku saatuse kohta puuduvad andmed.

21, Are vallast – 6, Audru vallast – 5, Halinga vallast – 4, Häädemeeste vallast – 8, Laisaare vallast – 9, Orajõe vallast – 11, Paikuse vallast – 8, Saarde vallast – 14, Seliste vallast – 2, Tahkuranna vallast – 8, Tali vallast – 5, Tihemetsa vallast – 15, Tori vallast – 4, Tõstamaa vallast – 6 ja Vändra vallast 26 isikut. Mõistagi ei ole need arvud täpsed, sest sõjaolukorras jäi mõnigi surm registreerimata ja mitme valla osas puuduvad taolised andmed üldse.

Ajaleht *Uus Elu* arutas (77): *Möödunud punane aasta paiskas paljudel elu pahupidi. Paljusid haarasid sündmused kaasa... Oli ka neid väheseid, kes olid juba kogu aja piilunud üle traataia ida poole. Paljusid kergeusklikke ja lühinägelikke haaras punane palavik.* Ajalehes rõhutati: *Ei saa olla andeksandmist ega leppimist, kes hullustuses on laskunud kõiki inimlikke seadusi ja tõekspidamisi hülgavale teele. Neile tuleb nende väljateenitud palk terveni välja maksta.* Teiste puhul tuleks aga arvestada asjaolu, et nad *hingasid kopsudesse liiga palju punast vingu, kui nende tervis kanda suutis. Nendele mürgitatud inimestele püsiva häbimärgi vajutamisel ei ole mõtet. Kas meie ei peaks andma neile võimalust uuestisünniks, võimalust liituda jälle oma rahvaga. On meid veel nii palju järel...*

Eestis tunti muret rahvaarvu vähenemise pärast. Sellest tulenevalt nõudis ajaleht *Uus Elu õiget suhtumist elu ülesannetesse: Nüüd peame kõigil oma elualadel uuesti otsast peale alustama, eriti aga selles, mis puutub rahvaarvu tõusu. Viimane aasta oli meie rahvale raske verelaskmise aasta. Kümned tuhanded küüditati ja mobiliseeriti Venemaale, paljud tapeti bolševikkude poolt või langesid võitluses kodumaa vabastamise eest. Enamuses olid need noored inimesed, kelle koht on nüüd tühi. On selge, et allesjäänutel tuleb see tühik täita, kui rahvas tahab elada. Vanasti sõdade ajal on eestlaste maa korduvalt inimtühjaks jäänud, kuid alati oli meil elujõudu jätkunud uuesti kosuda. Seda elujõudu ja tahet peab jätkuma ka nüüd. Igaühes peab tekkima teadmine, et ta ei ela ainult endale, vaid ka rahvale ja kõige pealt selles, mis puutub järelkasvu... Eesti rahvas tahab elada ja peab elama. Selleks vajame kõige pealt rohkesti terveid ja arenemisvõimelisi lapsi tervetelt emadelt.* Seejuures nenditakse: *Majanduslikud abinõud, mitmesuguste soodustuste andmine lasterohketele perekondadele,*

on muidugi suure tähtsusega, kuid nende mõju pole otsustav... Toetuse eesmärgiks on laste üleskasvatamist kergendada, võimalikuks teha, kuna tahe omada rohkesti lapsi peab olema emadel ja isadel enestel. (535).

Need Suvesõja-järgsed mured ja tõdemused peavad olema meeles ka nüüdisajal...

IX. Pärnumaa meeste Suvesõja jätk

Saksa riik vajas Eesti meeste relvaabi. Et tasandada juba kujunenud vastuolu okupatsioonivõimude* ning Eesti riigi taastamist lootnud ja uskunud rahva vahel, avaldati ajalehes *Uus Elu* 13. septembril 1941 Eesti maavanemate ja linnapeade (nende hulgas ka Pärnu maavanem **Jüri Looväli** ja Pärnu linnapea advokaat **Arthur Peetre**), Tartu Ülikooli rektori *dr phil nat* prof **Edgar Kanti** ja nn Eesti Omavalitsuse juhi *dr. rer pol* **Hjalmar Mäe**, Eesti Omavalitsuse sisedirektori *dr phil* **Oskar Angeluse** ja Eesti Omavalitsuse majandus- ja rahandusdirektori *dr* **Alfred Wendti** üleskutse *Eesti meestele ja naistele: Poliitilised küsimused lahenduvad sõja lõppemisel, seni aga peavad kõik rahvad, kes tahavad võidelda kultuuri päästmiseks, kõik oma sisemised jõud rakendama võitlusesse kommunismi vastu ja oma tuleviku ülesehitamisele.* (38).

Saksa 18. armee tagalaülema kindralleitnant Knuthi korraldusel tuli formeerida 1941. aasta augustikuu lõpul Eesti vabatahtlikest

---

* Eesti maa-alal korraldas sõjategevuse piirkonnas okupeeritud territooriumi valitsemist kuni detsembrikuu algupäevadeni sõjaväeline valitsus. 3. detsembril asus kindralkomissar **Karl Siegmund Litzmann** (Lietzmann) oma ametikohustuste täitmisele. See tähendas Eesti minekut nn tsiviilvalitsuse alla. (457). Ta ütles: *Juht on mind määranud Eesti kindralkomissariks. Tänase päevaga võtan ma üle selle maa valitsemise, mis siiani oli sõjaväe usaldatavais kätes... Tuhanded hauad tunnistavad saksa sõdurite ennastsalgavast andumusest, tunnistavad ohvritest, mida saksa rahvas on toonud. Need hauad on ja jäävad meile manitsejaiks, nad meenutavad meile, et eesti rahvast juhitakse edaspidi üksnes Adolf Hitleri tahte järgi...* (112). Nii sai selgeks, et sakslased ei ole Eesti vabastajad: Eesti oli õudse Kremli okupatsiooni alt sattunud küll kergema, kuid ikkagi uue, nüüd siis Hitleri okupatsiooni alla. (649, lk 27).

esialgu neli julgestusgruppi (julgestuspataljoni): 181. pataljon Tartus, 182. pataljon Viljandis, 183. pataljon Pärnus ja Paides ning 184. pataljon Rakveres.*

Ajalehes *Uus Elu* andis Pärnu Ortskomandantuur 26. augustil 1941 teada (71):

Pärnus formeeritakse Saksa sõjajõudude poolt Eesti Kaitsepataljon nr. 183 eesti ohvitseride juhtimisel. Vabatahtlikke, kes soovivad astuda teenistusse nimetatud väeossa, palutakse registreerida end võimalikult kiiresti Pärnus, Omakaitse Staabis, Kalevi tän. 40. Teenistustingimused on väga soodsad. Lähemaid teateid saab Omakaitse Staabist.

Samuti avaldas *Uus Elu* 4. septembril üleskutse (546):

Eestlased, registreerige vabatahtlikult võitlusele bolshevismi vastu Pärnus moodustatava pataljoni ridades. Kõne alla tulevad kõik ohvitserid, allohvitserid ning meeskonna liikmed, samuti isikud 17–45 aastani, kes veel sõjaväes pole teeninud.

Lähemaid teateid saab Pärnu Omakaitse staabist, maal linna ja vallavalitsustelt.

Pataljoni formeerimisest anti teada valdades ja Pärnus. Kuulutustulpadele ja mujale üles pandud üleskutsed teadustasid: *Vajatakse mehi vabatahtlikkuse alusel sõjaväeteenistuseks tagalas.* Teenistusse astujate kohta koguti andmeid nende poliitilise meelsuse kohta. Paljud vabatahtlikud olid ise või siis nende vanemad kannatanud enamlaste terrori all. Enamus olid noored mehed, nende hulgas palju kooliõpilasi, aga ka üliõpilasi. Samas tuli ka seda ette, et mõni endine enamlaste kaasajooksik tahtis vabatahtlikuna Saksa sõjaväkke astudes saada kaugemale oma elukohast. Taolised *vabatahtlikud* viidi ülekuulamisele, ja mõni nendest sealt vangilaagrisse. (649, lk 26).

Eesti julgestusgrupp 183 (Estnische Sicherungsgruppe 183 –

---

* Julgestus- ja politseipataljonidesse astus umbes 10 000 Eesti vabatahtlikku (577, lk 205). Teistel andmetel ulatus Eesti vabatahtlike arv Suvesõja järel 13 000 meheni (462).

183. julgestuspataljon) formeeriti Pärnumaa ja Järvamaa meest kolonelleitnant **Herman-Hans-Joachim Stockeby** VR II/3 ja leitnant **Evald Anti** ning Saksa sideohvitser kapten **Franke** juhtimisel. Üksus koosnes neljast sadakonnast (kompaniist). Pärnus moodustati 9., 10. ja 11. kompanii, Paides – 12. kompanii. (48; 231; 626, lk 89).

Pärnus Kalevi tänaval Kaitseliidu maja ees sumises suur meesteparv. Oli mehi mitmest Pärnumaa kandist. Neid sidus ühine eesmärk – teha Eesti oma väeosa ja saada tagasi oma riik (649, lk 26). Kannustas ka võimalus enamlastele kätte maksta Eesti rahva kallal toimepandud kuritegude eest, mis tihtilugu puudutasid vabatahtlike lähedasi, samuti murda lahti tagasitee küüditatutele ja Siberi surmalaagrites vaevlevatele rahvuskaaslastele.*

Julgestusgrupi (julgestuspataljoni) esimeseks ülemaks sai kolonelleitnant **Herman-Hans-Joachim Stockeby**, pataljoni adjutant n-leitnant **Tarmo Rae**, siis alates 10. novembrist leitnant **Uno-Harald-Peeter Põld**, käsundusohvitser n-leitnant **Heino Kuldkepp**, relvurohvitser n-leitnant **Johannes Kivimäe** ja arst dr **A. H. Tormet**. Pärnus moodustatud kompaniide juhtkond: 9. kompanii (kompül kapten **Julius Laas**, rühmülid n-leitnant **Endel Reinas**, n-leitnant **Karl Kuldkepp**, n-leitnant **Karl Kogerma**, hiljem n-leitnant **K. Pruuli**, n-leitnant **Eugen Sutt** ja n-leitnant **Paul Reitel**), 10. kompanii (kompül leitnant **Evald Ant**, siis n-leitnant **Arvid** (Arved) **Tars** ja leitnant **Jaan Treial**, rühmülid leitnant **Bruno Karro**, leitnant **Anton Kont**, leitnant **Hans Tross**) ning 11. kompanii (kompül leitnant **Anton Paiso**, siis leitnant **Jaan Sihver**, rühmülid leitnant **Udo Virkus**, n-leitnant **Mihkel Pärn** ja n-leitnant **Heino Kuldkepp**. (559, lk 102; 650, lk 367; 668, lk 166).

Vabatahtlikuna astus Eesti Julgestusgruppi ka TÜ arstiteadus-

---

* Oma kodudest viidud enamlaste terroriohvrite tagasitee avamisest on unistanud kõik Saksa sõjaväes teeninud Eesti sõjamehed. See unistus on talletatud ka Eesti leegionäride marsi (Gert Helbemäe/ Priit Vebel) sõnades: *Me kodudest üle käind raevutsev tuul, / meist kiskunud tütred ja pojad. / Ent võitleme seni, kui rauas on kuul, / ja neile tee avat on koju.* (316; 621, lk 7).

konna viimase kursuse üliõpilane **August-Johannes Suitso**.* Temast sai väeosa arst. (367).

3. septembril viidi vastformeeritud kompaniid Pärnust rännakkorras Paidesse ja sealt Tapale. Tapal laaditi pataljon rongile ja sõidutati Narva. Eesti-Vene piir ületati septembrikuu esimestel päevadel. Kui pataljon oli teel Venemaale, läks patül kolonelleitnant H.-H.-J. Stockeby rängalt riidu saksa sideohvitseriga. Põhjuseks oli sideohvitseri halvustav suhtumine eestlastesse. Patül katkestas sõjasõidu ja ruttas Tallinna konfliktist ette kandma ja

---

* Eesti Julgestusgrupi 183 ohvitserkonna saatusest on teada:

Julgestusgrupi 183 esimene ülem kolonelleitnant **Herman-Hans-Joachim Stockeby** suri 01.07.1956 Detmoldis Saksamaal (599, lk 30; 600, lk 52).

Eesti Julgestusgrupi 183 ülem, hiljem 660. Idapataljoni ülem major **Heinrich-Erich Ellram** (II kl Raudrist) (22.08.1897–09.02.1944 langes Luuga juures). Ta on maetud Rakveres (567, lk 40; 599, lk 7).

9. kompanii ülem leitnant **Heino Kuldkepp** langes 02.03.1942 Volhovi lähistel Konetskis (567, lk 92; 768) ja 9. kompanii rühmül leitnant **Karl Kuldkepp** – 15.02.1942 Konetski küla lähistel. (567, lk 92; 768).

9. kompanii ülem kapten **Julius Laas** (07.02.1900–14.094.1959) suri Rootsis Filipstadis (599, lk 15).

9. kompanii rühmül ülemleitnant **Endel Reinas** elas pärast sõda Kanadas (668, lk 169).

9. kompanii rühmül leitnant **Eugen Sutt** (II kl Raudrist) langes 25.06.1942 Volhovi koti likvideerimisel Kretšno küla lähistel (567, lk 206; 650, lk 369).

10. kompanii ülem ja vahepeal patüli kohuseid täitnud leitnant **Evald Ant** (1898) arreteeriti usutavasti 30.08.1945 Pärnus (tribunali otsus – 10 aastat sunnitööd) (583, lk 24).

10. kompanii ülem leitnant **Arvid Tars** suri 1994. aastal Türis (599, lk 31).

10. kompanii rühmül leitnant **Bruno Karro** elas pärast sõda Eestis (668, lk 170).

10. kompanii rühmül leitnant **Hans Tross** langes 1944 Narva all (668, lk 167).

11. kompanii ülem ülemleitnant **Anton Paiso** (II kl Raudrist) (07.03.1911–15.08.1942 Novgorodis) langes Idarindel Volhovi koti likvideerimisel (567, lk 152; 599, lk 22; 668, lk 166; 768).

Julgestusgrupi 183 arst **August-Johannes Suitso** (21.09.1917 Häädemeeste v – 06.03.1944) lõpetas Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi 1936. aastal ja astus TÜ arsteteaduskonda (korp! *Fraternitas Estica*). 1944. aastal kaitselahingutes oli ta Narva rindel Putki ruumis kapten **Georg Soodeni** pataljonis. Kui pataljoni 5. kompanii sai 6. märtsil 1944 käsu vallutada sild ja metsatukk selle ümber, läks meestega ühes ka pataljoni ülemarst dr A.-J. Suitso. Rünnak takerdus vastase tõrjetules ja dr August-Johannes Suitso (II kl Raudrist) hukkus tankitõrjekahuri mürsu läbi. Ta on maetud Pärnu Kangelaskalmistule. (367; 559, lk 89; 561, lk 242; 567, lk 205).

vahejuhtumit selgitama ja enam ta pataljoni juhtima ei asunud. Tema ülesandeid täitis lühikest aega 10. septembrist kuni novembrikuu keskpaigani leitnant **Evald Ant**. Novembris 1941 anti meestele allakirjutamiseks teenistusleping: *Kohustun võitlema eesti rahvusüksustes oma kodumaa vabastamiseks maailmavaenlase – kommunismi vastu, tarbekorral ka väljaspool endise Eesti Vabariigi piire.* Leping oli kehtiv 1. novembrini 1942. Üksus oli meelestatud rahvuslikult. Palk vastas Saksa sõjaväe palgale, millest osa maksti sõjaväelasele, osa panka või omastele. Rindel lisandus palgale rinderaha 1 Rm päevas.

Pataljon kandis Saksa sõjaväe vormi. Samas oli esialgu keelatud kanda Saksa kulli vormikuue rinnal ja Saksa sõjaväe auastme tunnuseid. Relvadeks olid Vene vintpüssid, raske- ja kergekuulipildujad. Kompaniid nimetati esialgu *sadakonnaks*. Pataljonis oli umbes 770 meest, samuti oma auto- ja hobuvoor.

Septembri alguses jõudis pataljon Jamburgi (Kingissepa linna), kus pärast mõnepäevast puhkust rakendati peamiselt valve-, julgestus- ja vahiteenistusse. Pataljoni staap asus Jamburgis, 10. kompanii saadeti Krasnoje-Selosse sealse vangilaagri ülema käsutusse, 9. ja 12. kompanii rakendati Jamburgi-Leningradi maantee julgestuseks Jamburgist kuni Opoljeni, 11. kompanii – Opolje-Kotlõ maantee ja raudtee kaitseks. Julgestus maanteel ja raudteel toimus patrullidega ning sildade valvet korraldati paiksete vahipostidega. Teeäärsetes asulates asusid 10–20-mehelised tugipunktid, sealt saadeti välja patrulle ja vahiposte. Patrullidel oli kasutada jalgrattad. Samuti rakendati julgestusgruppi Leningradi ja Oranienbaumi koti vahelises lõigus rannakaitseks ning Jamburgi ümbruse metsade *kammimisel* (626, lk 89; 649, lk 26; 650, lk 367–368).

Septembrikuus hävitasid 9. ja 12. kompanii osad leitnant **Paul Reiteli** juhtimisel põhja pool Jamburgi asuvates suurtes Tsigi-Rinka metsades ja soodes kaks suurt partisanide laagrit. Siin said mehed oma tuleristsed. See operatsioon kestis 3 päeva. (668, lk 159).

20. septembri paiku vahetati pataljon Julgestuspataljoni 184 poolt välja ja paigutati Krasnoje-Selosse (559, lk 94 jj).

Pataljonil oli mitmeid väiksemaid ja suuremaid kokkupõrkeid partisanidega, kes ründasid valveposte, patrulle ja tugipunkte. Tuli

ette, et pataljoni 11. kompanii mehed saadeti *Jahtkomandodesse* partisane püüdma. 9. kompaniid rakendati ka koos sakslastega Strelnas luuretegevuses. (668, lk 159).

Alates detsembrikuu esimestest päevadest oli patüliks major **Heinrich-Erich Ellram** kuni Julgestuspataljoni likvideerimiseni. (626, lk 89; 649, lk 26).

1941. aasta talv tuli varakult – juba oktoobri keskel oli sügav lumi maas ja valitses pakane. Külma põhjamaa talvega harjunud Eesti vabatahtlikud tulid oma ülesannetega sügavas lumes ja pakases paremini toime kui Saksa sõdurid. Sestap hindasid sakslased Eesti meeste sõjameheomadusi kõrgelt. Rinde juhatus andis 1941. aasta talve algul korralduse moodustada üksikuid Eesti suuskur- e suusakompaniisid. Üks nendest oli kapten **Julius Laasi** suuskurkompanii (9. kompanii). (649, lk 26–27). 1942. aasta veebruarikuu algupäevadel paisati see üksus leitnant **Paul Reiteli** juhtimisel venelaste 2. löögiarmee läbimurde riivistamiseks Novgorodi ja Tšudovo vahel. (650, lk 368; 668, lk 160–161).

Juunikuus osalesid pataljoni üksused (9. ja 11. kompanii) Volhovi koti likvideerimisel. Peeti lahinguid ka Vlassovi armee peakorteri lähistel. Seejärel jätkus kuni 1942. aasta septembrikuu lõpuni tagalateenistus – vangilaagri, laskemoona- ja muude ladude valve ning julgestusülesannete täitmine. (668, lk 163–165).

Julgestuspataljon 183 oli kandnud lahingutes raskeid kaotusi.* Samuti oli mehi, kes üheaastase teenistuslepingu tähtaja lõppedes ei olnud nõus teenistusaega pikendama. Julgestuspataljonide koondamisel 1942. aasta oktoobris 183. pataljon likvideeriti ja teenistusse jäänud mehed viidi üle 181. pataljoni, 182. pataljoni ja

---

* 12. novembril langes vabatahtlik rms **Jaan Kaer**. 1942. aasta esimestel kuudel langesid: 3. veebruaril 1942 allohv **Arseni Piht**, 7. veebruaril – rms **Boris Murula**, rms **Aleksander Viilik** ja rms **Arnold Värav** (jäid teadmata kadunuks), 8. veebruaril – rms **Karl Heinpuu**, rms **Elmar Loide**, rms **Osvald Randoja**, rms **Ernst Rohtsalu**, rms **Edgar Vellesoo**, 12. veebruaril – allohv **Friedrich Adorv**, allohv **Jaan Soosalu** ja allohv **Juhan Tarm**, rms **Jaan Heinla**, rms **Heino Randmäe** ja rms **Johannes** (Nikolai) **Vilumaa**. 14. veebruaril – rms **Herbert Laanemaa**, 15. veebruar – leitnant **Karl Kuldkepp**, 20. veebruaril – rms **Lembit Kiil**, 23. veebruaril – rms **Evald Joala**, 4. märtsil – rms **Jakob Kirsimägi** ja rms **Jaan Rõõmussaar**, 2. märtsil – leitnant **Heino Kuldkepp**, 9. märtsil – rms **Raul Jürvenson**. (768).

184. pataljoni koosseisu. Ümberformeeritud julgestuspataljonid nimetati ümber Eesti idapataljonideks ja hiljem Eesti pataljonideks (pataljonid 658, 659 ja 660). (559, lk 102; 650, lk 369).

Üles mehed, üles maa!
Surmast suurem olgu mure:
Rahvas see ei kao, ei sure,
Kes on valmis võitlema!

H. Visnapuu. Kodumaa laul (521).

Suvesõjas osalenud vabadusvõitlejaid

Tõnis-August Avingo

Juko-Johannes Karjel VR II/3

Johan-Leonhard Kase VR II/3

Viktor-Johannes Koern VR II/3

Paul-August Lilleleht VR II/3

August Orgusaar

August Pakkal

Arthur Peetre

Ado Pärn VR II/3

Villem Raid

August Rattiste
VR II/3

Anton Saal VR II/3

Elmar-Gerhard Saal
VR II/3

Marie Sepp

Herman-Hans-
Joachim Stockeby
VR II/3

Paul Tammela

Elmar Toomingas

Tõnis Tõnutare

Enamlaste mõrvaohvreid

Eduard Johanson
VR II/3

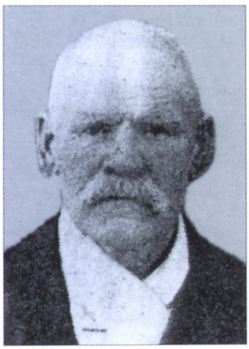

Jaan Juuriksoo

Jakob Kukk

Karl Liivak

Karl Parek

Mihkel Pärn

Albert Sinka

Johan Tõnisson

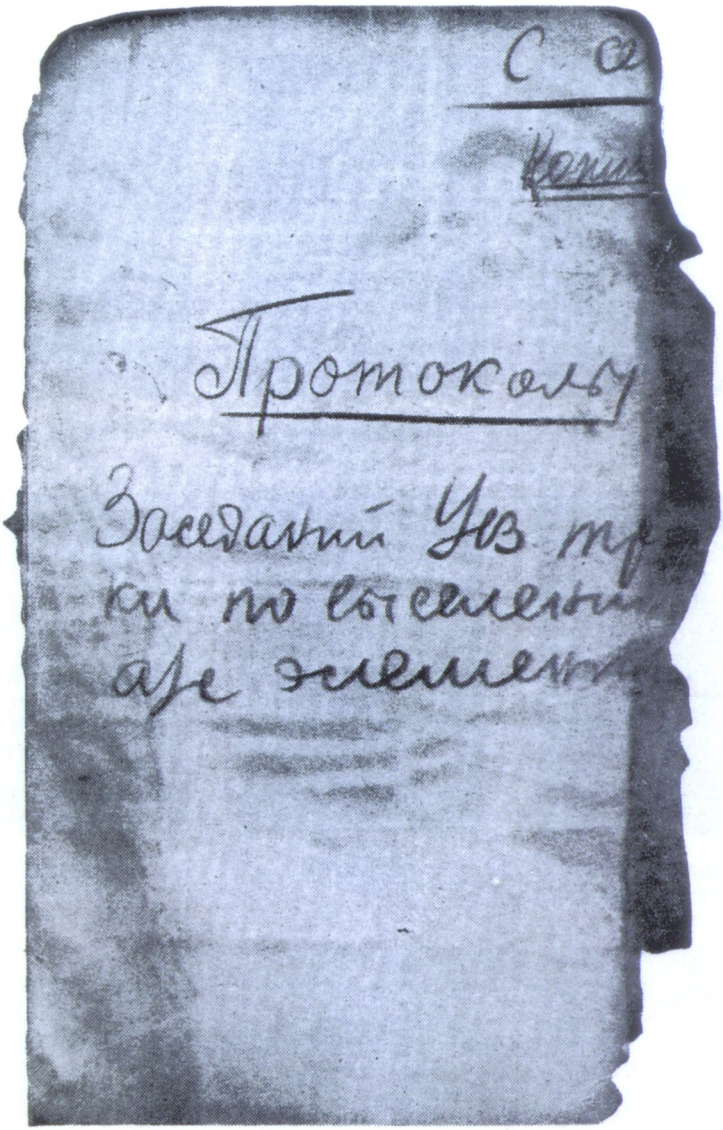

Pärnus pärast enamlaste põgenemist miilitsahoone rusudest leitud servadelt põlenud kaust – Pärnu maakonna kolmiku (*troika*) nõukogudevastase elemendi Pärnu maakonnast väljasaatmise koosolekuprotokollid (84).

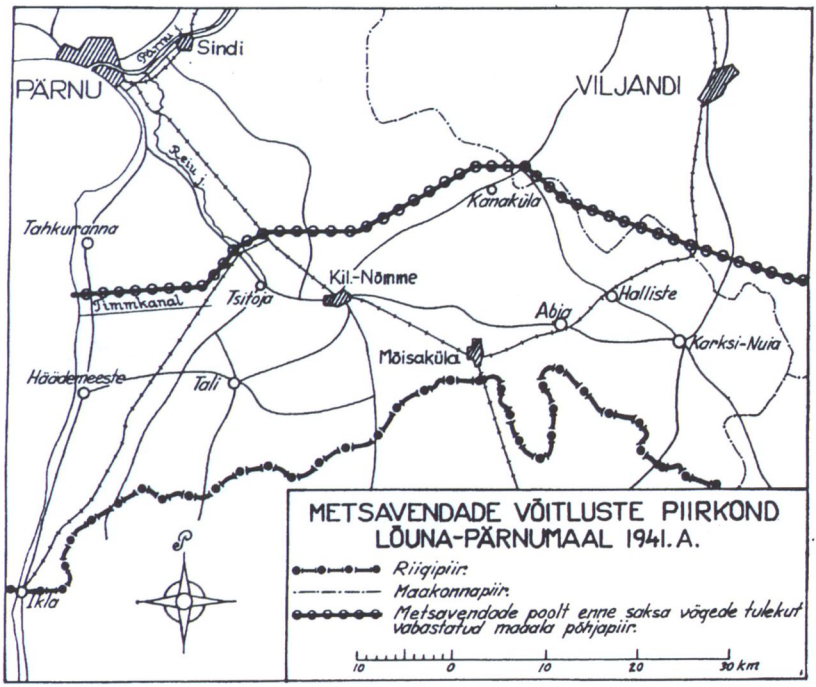

Metsavendade poolt enne Saksa vägede tulekut vabastatud Lõuna-Pärnumaa piirkond (657, lk 151).

Audru valla neljameheline metsavendade salk (555, lk 128).

Grupp Pärnumaa metsavendi sõjasaagiks saadud relvadega (555, lk 128).

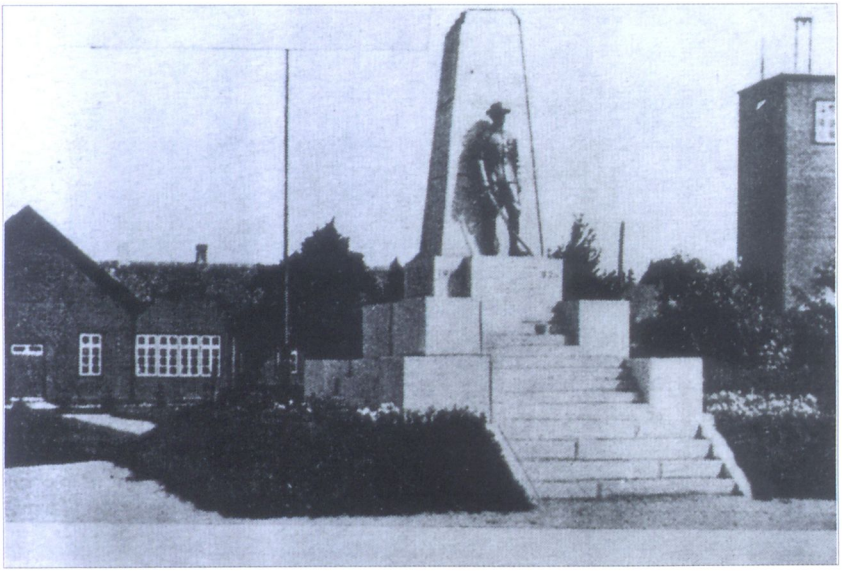

Esimeses maailmasõjas ja Vabadussõjas langenute mälestussammas Kilingi-Nõmmel. Tagaplaanil tuletõrjemaja, kus Liivamäe lahingu ajal asus partisanide staap (605, lk 51).

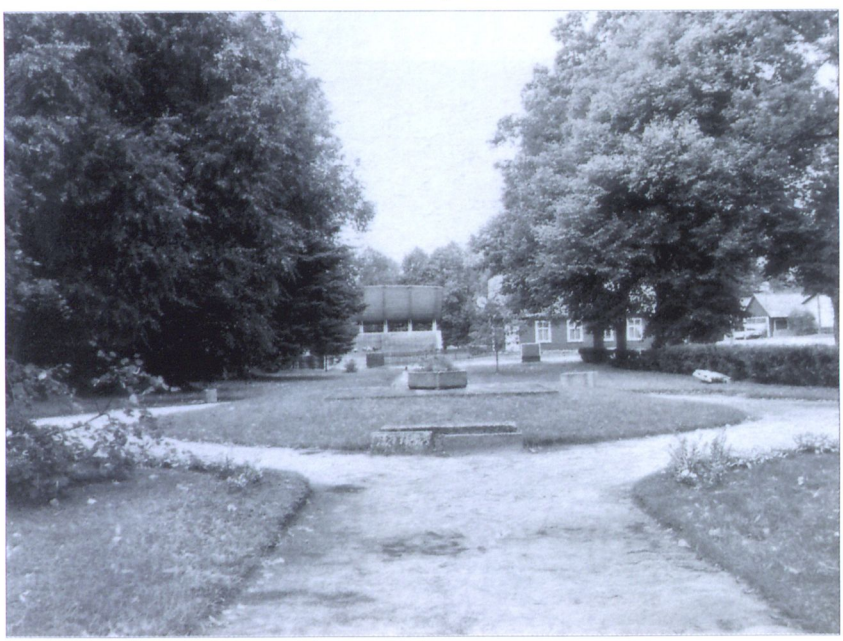

Esimeses maailmasõjas ja Vabadussõjas langenute Kilingi-Nõmme mälestussamba asukoht, mida tähistavad sambast säilinud kiviplokid.

Liivamäe lahingupaik.

Vabadusvõitlejate ühishaud EELK Saarde koguduse kalmistul.

Vabadusvõitlejate Karl Kuninga, Hendrik Tedre jt hauaplaadid ühishaual EELK Saarde koguduse kalmistul.

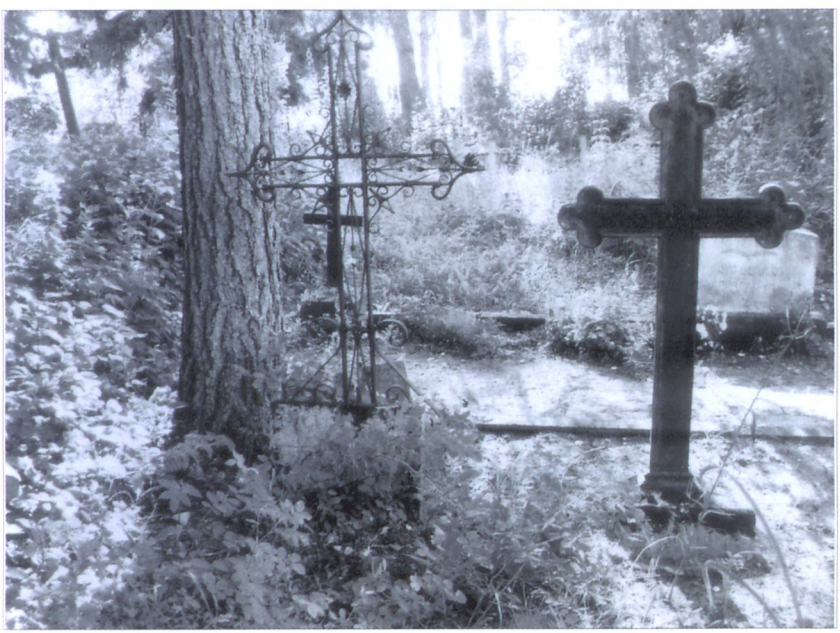

Soontaga valla vabadusvõitlejate Jüri Paulbergi ja tema poja Richard Paulbergi rohtunud ühishaud Mihkli kiriku vanal surnuaial.

Kolonel Viktor-Johannes Koerni VR II/3 mälestuskivi Audru lahinguväljal.

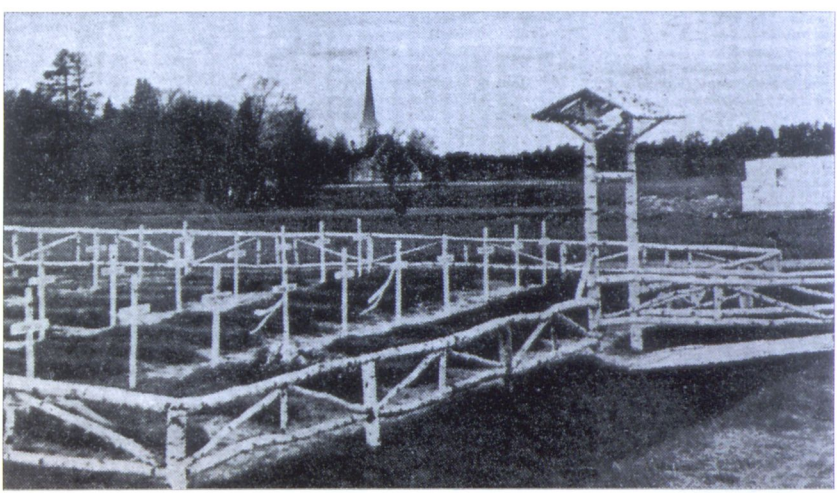

Lahingus langenud 38 Saksa sõjamehe hauad Audrus
(Maa Sõna, 13. juuni 1942).

Audru valla Lavasaare külas punamadruste poolt täägilöökidega haavatud 13-aastane Jaan Pikklaan Pärnu haiglas (586, lk 171).

8. juulil 1941 veoautol Pärnusse jõudnud metsavendi (Eesti Riigiarhiiv).

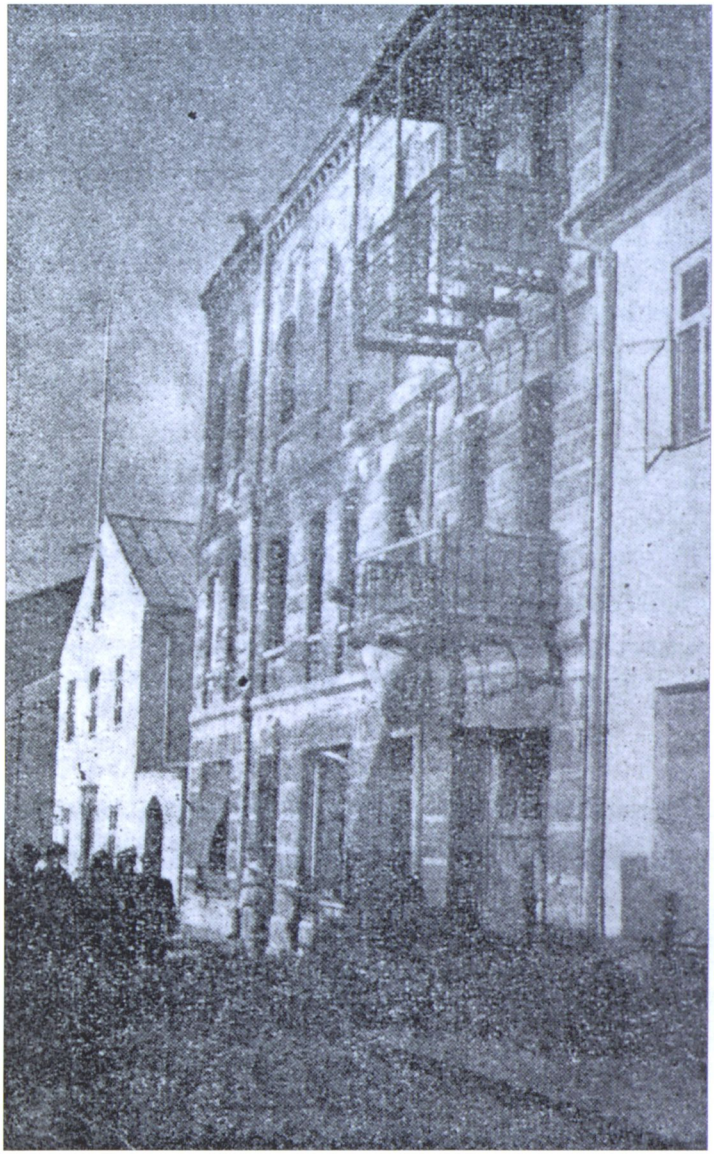

Makarovi maja kustutamine Pärnus Vee tänaval (200).

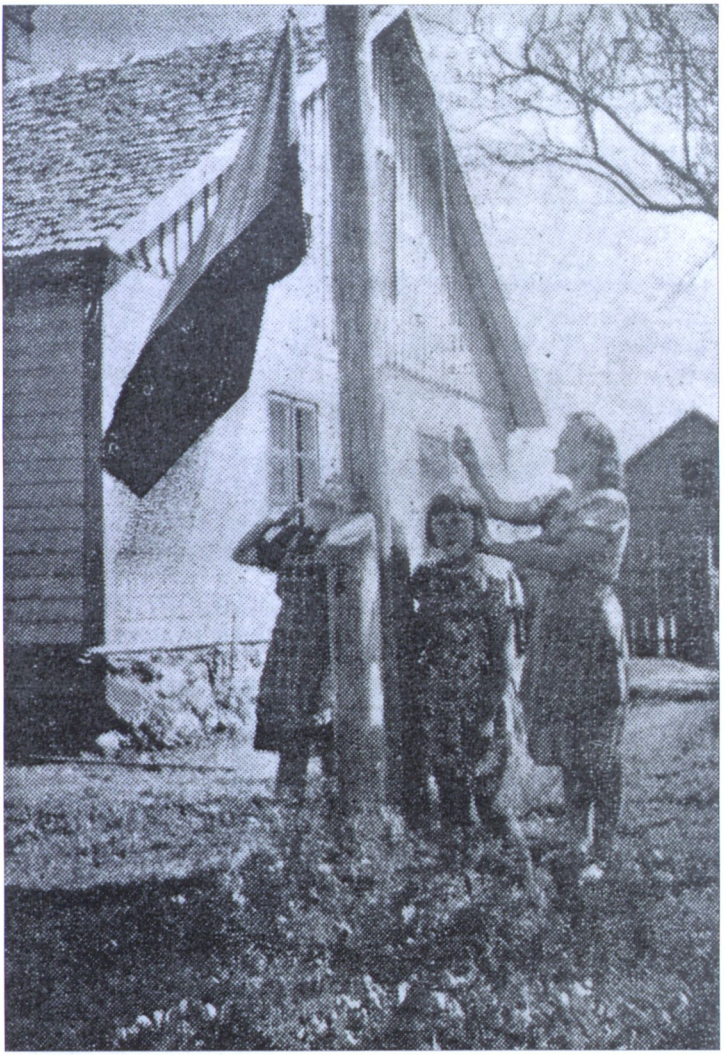

Sinimustvalge lipu heiskamine 4. juuli hommikul päikesetõusu ajal Laulaste külas Leinasaare talus (211).

Pärnu Vabadussõja ausammas Pärnu Alevi kangelaskalmistul, kuhu on maetud Suvesõjas langenud vabadusvõitlejaid.

Suvesõjas langenud vabadusvõitlejate Jüri Kalmaru, Kaljo Roosmaa, Viktor Järvsoo ja Viktor Koerni VR II/3 (esimene haudade rida), Mihkel Uuevälja, Vambola Tamme, Adolf Jakobsoni, Elmar Orava, Karl Randma, Enn-Sergei Männe ja Jaak Tasso (teine haudade rida) ning Leonhard Kurmi ja Leho Ranniku (kolmas haudade rida) hauad Pärnu Alevi kangelaskalmistul.

Isamaa ilu hoieldes...

Kommunismivastases võitluses langenuid ja bolševistliku võimu poolt mõrvatuid:

Jaan Soosalu,
Arnold Anspal,
Jaan Lusik,
Tõnis Nõgesmaa,
Peet Leene,
Elmar Tamm,
Heinrich Heinlaid,
Aleksander Loorents,
Herman Riiet,
August Andreesen,
Tõnis Kirimägi,
Hans Roosi,
Jakob Blande,
Harald Blande,
Jakob Rubin,
Martin Sits,
Einart Nõmm,
Erich Leppmets,
Albert Lõhmus,
Linda Viljak,
Eduard Juhanson,
Juhan Tõnisson,
Herbert Kass,
Jaan Ottosson,
Arnold Hints,
Kristjan Vahtra,
Martin Rein,
Kristjan Lillaru,
Aleksander Reidla,
Jaan Laas,
Martin Tähepõld,
Jüri Raid,
Kristjan Lillemets.

valla vabastamise aastapäeval mälestab leinas

Halinga vald.

Kommunismivastases võitluses langenuid ja bolševistliku võimu poolt mõrvatuid Halinga vallas (768).

Vändra mälestushiis.

Vändra mälestushiis. Mälestuskivi RAHVAS EI UNUSTA.

Vändra Mälestushiis. Mälestuskivi KUI VAIKIVAD SUUD, SIIS KISENDAVAD KIVID.

Vändra Mälestushiis. Mälestuskivi METSAVENDADELE.

Vändra Mälestushiis. Mälestuskivi 1941. a. KÜÜDITATUILE.

Vändra Mälestushiis. Mälestuskivi MÕRVATUILE.

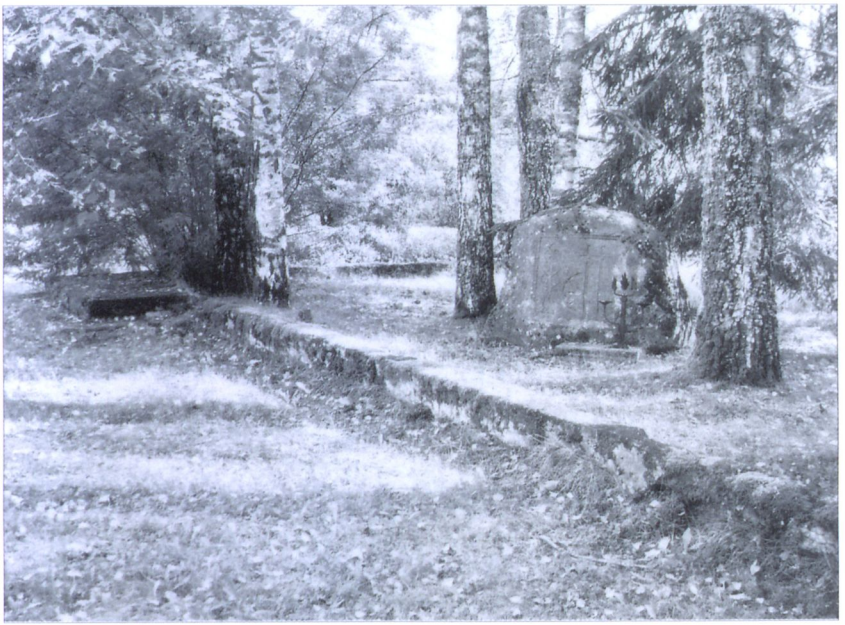

Mälestuskivi Kilingi-Nõmmel 6. juulil 1941 hävituspataljonlaste poolt mahapõletatud Kiriku tänava elamu vundamendi vare keskel.

Mälestuskivi Uduveres: *Rändaja, ära unusta Uduvere põlemist 1951.*

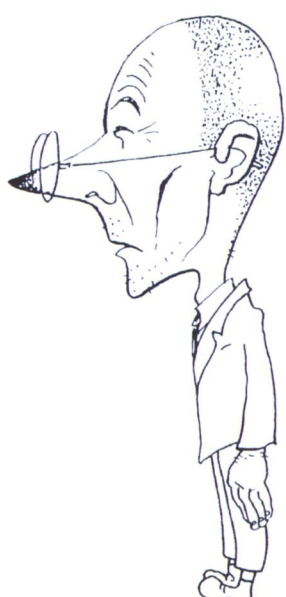

Punase ajastu *tegelinskeid*: Vares-Barbarus ja Vladimir Rea (334; 335).

...Ent need, kelle mured ja soovid jäid silmili mulda
kord raiume marmorisse ja kulda,
ei, tulikirjaga meeltesse sööbigu
te soovid ja ihad,
te valud ja vihad...

Kalju Ahven. Kas mäletad?
(574, lk 369).

LISA

Langenud vabadusvõitlejad.
Mõrvaohvrid. Suvesõjas hukkunud

Langenud vabadusvõitlejad

Arvi Aas (04.11.1914–08.07.1941), Saarde v
Albert Aasa (08.02.1923–04.07.1941), Sauga v
Mihkel Allik (16.06.1904–20.07.1941), Soontaga v
Oskar-Johannes Allikvee (06.07.1904–07(10).07.1941), Vändra v (Lelle v)
Aleksander Asu (Agu) (15.07.1908–05.07.1941), Tihemetsa v
Aleksander-Rudolf Dambe (29.07.1909–13.10.1941), Läänemaa Kassari s
Ernst Dreimann (10.03.1904–07.07.1941), Vändra v
Eduard-Rudolf Ervin (19.11.1909–10.07.1941), Vändra v (Are v)
Robert Ervin (21.04.1898–20.08.1941), Emmu v
Hendrik (Henrich) **Heinlaid**, (21.11.1912–06.08.1941), Halinga v
Herman Jaak (Jakke) (21.08.1918–08.08.1941), Tõstamaa v (Seliste v)
Heino Jaanson (05.05.1926–07.07.1941), Kaisma v (Vändra v)
Adolf Jakobson (10.07.1941), Läänemaa Vigala v (Häädemeeste v)

Aleksander Jakobson (23.11.1907–09.07.1941), Tihemetsa v
Heinrich Jakobson (14.07.1902–05.07.1941), Pärnu (Kilingi-Nõmme)
Richard Jantson (09.08.1911–06.07.1941), Vändra v
Erich Joonsaar (17.10.1923(1924)–05.07.1941), Pärnu (Kilingi-Nõmme)
Mihkel Joost (20.01.1922–08.07.1941), Häädemeeste v (Laiksaare v)
Mihkel Järvesaar (26.03.1908–08.07.1941), Soontaga v
Viktor Järvsoo (31.03.1923–20.08.1941), Läänemaa Vigala v (Pärnu)
Mihkel Kaldmets (30.06.1911–11.07.1941), Tori v
Jüri Kalmaru (19.05.1922–27.08.1941), Läänemaa Vigala v (Pärnu)
Juhan Karist (11.08.1892(1915)–04.07.1941), Abja v
Johann Kartau (03.08.1941), Tõstamaa v
Kristjan-Elmar Kase (01.11.1910–28.07.1941), Are v
Aleksei Kaupola (19.08.1908–20.07.1941), Soontaga v
Henn Kirsipuu (27.08.1907–18.08.1941), Kuressaare (Tõstamaa v)
Viktor Koern VR II/3 (24.05.1892–19.07.1941), Audru v (Pärnu)
Aleksander Koitla (24.03.1888–01.08.1941), Tõstamaa v
Jaan Kuimann (12.01.1880–16.08.1941), Soontaga v
Artur Kukebal (08.10.1921–31.10.1941), Narva (Tihemetsa)
Karl Kuningas (14.12.1913–04.07.1941), Kilingi-Nõmme (Tali v)
Leonhard Kurm (30.04.1923–26.08.1941), Harjumaa Harku v
Aleksander Kuura (16.10.1917–18.08.1941), Tõstamaa v
Johannes Kuusk (25.08.1941), Virumaa (Tihemetsa v)
Heinrich-Martin Käsper (20.10.1913(27.08.1907)–05.07.1941), Audru v
Arnold-Friedrich Käärmann (Kärmann) (22.04.1915–10.07.1941), Läänemaa Vigala v (Pärnu)
Villem Laos (19.01.1911–06.07.1941), Vändra v
Hendrik Leesment (21.03.1885–04.07.1941), Saarde v
Juuli Leesment (14.12.1889–04.07.1941), Saarde v
August Lensment (11.09.1889–04.07.1941), Saarde v
Aleksander Loorents (06.08.1941), Halinga v

Leonhard Läänemets (16.07.1923–20.08.1941), Virumaa (Tihemetsa v)
Georgi Marus (06.12.1908–09.08.1941), Kihnu v
Viktor Matiisen (Mathiesen) (05.10.1907–06.07.1941), Kaisma v
Roman Matsalu (28.07.1941), Are v
Alfred Metsaäär (27.08.1922–03.08.1941), Tõstamaa v, (Läänemaa Karuse v)
Koit Murdlaine (06.01.1924–13.07.1941) Pärnu (Saarde v)
Arnold-Heinrich Murru (Murro) (04.06.1916–08.07.1941 Saarde v (Tallinn)
Ilmar (Elmar) **Mägi** (03.08.1941), Seliste v
Enn-Sergei Männe (Manne) (1919–10.07.1941), Läänemaa Vigala v (Pärnu)
Alfred Müre (09.11.1904–28.08.1941), Lihula v (Soontaga v)
Adolf Naan (28.08.1941), Lihula v (Tihemetsa v)
Aadu Naelak (05.10.1887–07.1941), Pärnu (Soontaga v)
Alfred Näes (Nääs) (08.12.1907–10.08.1941), Harjumaa Järvakandi v (Are v)
Priidu Okaspuu (02.09.1941), Läänemaa Karuse v
Johannes (Juhan) **Olde** (16.03.1905–07.07.1941), Saarde v
Elmar Orav (24.03.1910–10.07.1941), Läänemaa Vigala v (Pärnu)
Vassili Paalberg (09.05.1914–14.09.1941), Läänemaa Karuse v (Seliste v)
Jaan Paltson (01.03.1908–28.08.1941), Läänemaa Lihula v (Soontaga v)
Jüri Paulberg (23.01.(03.03)1884–07.07.1941), Soontaga v
Richard Paulberg (31.12.1912–09.07.1941), Läänemaa Lihula (Soontaga v)
Ottomar Peetson (07.04.1920–07.07.1941), Kaisma v
Otto Pihelgas (01.10.1917–07.07.1941), Vändra v
Ado Pikner (1908–28.08.1941), Lihula v
Evald Prisk (06.09.1922–02.08.1941), Tõstamaa v (Varbla v)
Aleksander Raad (02.09.1941), Läänemaa Karuse v
Harald-Samuel Raap (Krapp) (21.02.1913–04.07.1941), (Orajõe v)
Heino Raap (09.07.1923–23.08.1941), Harjumaa Keila v (Paikuse v)

Karl Randma (Randmaa) (10.07.1941), Läänemaa Vigala v (Pärnu)
Albert-Johannes Randmaa (29.02.1912–08.09.1941). Venemaa Ropša (Are v)
Leho Ranniku (L. Kohv) (03. (10). 09.1923–10.08.1941), Läänemaa Lihula v (Pärnu)
Karl Raudkivi (1895–08.07.1941), Soontaga v
Edgar Rennit (12.04.1913–05.07.1941), Kilingi-Nõmme
Elmar Riga (02.01.1915–04.08.1941), Tõstamaa v (Kilingi-Nõmme)
Ilmar Rigoldt (Rigolt) (1923–27.08.1941) Läänemaa (Kilingi-Nõmme)
Johann (Juhan) **Riivits** (10.08.1895–(05.)06.07.1941), Kilingi-Nõmme (Saarde v)
Aleksander Rist (19.08.1941), Läänemaa (Kilingi-Nõmme)
Aleksander Ristikivi (27.02.1917–03.08.1941), Tõstamaa v (Läänemaa Karuse v)
Kaljo Roosmaa (29.07.1922–20.08.1941), Läänemaa Vigala v (Paikuse v)
Jakob Rubin (04.07.1941), Halinga v
Toomas Rätsep (08.(09).1941)
Anton Saal VR II/3 (20.04.1893–06.07.1941), Vändra v
Oskar-Voldemar Saartson (27.01.1912–16.10.1941)
Endel Savimaa (13.06.1920–03.08.1941), Tõstamaa v (Läänemaa Karuse v)
August Siigur (28.05.1917–09.07.1941), Saarde v (Laiksaare v)
Karl Siimik (28.08.1941), Harjumaa Järvakandi v (Kilingi-Nõmme)
Martin Sits (04.07.1941), Halinga v
Johannes Soans (25.03.1908–05.07.1941) Pärnu, (Kilingi-Nõmme)
Imant (Imanta) **Song** (12.10.1918–20.08.1941)
August Soontak (04.10.1893–08.07.1941), Soontaga v
Eduard Stimmer (17.02.1904–04.07.1941). Saarde v
Heino Sulg (09.03.1923–30.07.1941), (Pärnu)
Juhan (Johannes) **Sutt** (24.09.1903–20.08.1941) Narva (Saarde v)
Augustin Sõmer (22.03.1895–28.08.1941), Soontaga v (Pärnu)
Johan Tamm (06.08.1941), Halinga v
Vambola Tamm (18.10.1916–10.07.1941), Läänemaa Vigala v (Pärnu)

Vladimir Tamm (27.09.1910–05.07.1941), Häädemeeste v (Tahkuranna v)
Hendrik (Heinrich) **Teder** (29.08.1912–04.07.1941), Kilingi-Nõmme
Jaan Tosso (Tasso) (07.01.1906–10.07.1941), Läänemaa Vigala v (Pärnu)
Eduard Toodu (03.08.1941) Tõstamaa v
Erich-Johann Truu (21.11.1922–28.08.1941), Läänemaa Lihula v (Soontaga v)
Johan (Juhan) **Tõnisson** (28.09.1895–20.08.1941), Halinga v
Hans Tõns (Tõnts) (23.03.1898–05.07.1941), Abja v
Mihkel Uuevälja (05.12.1923–06.09.1941) (hauaplaadil – 27.08.1941), Läänemaa Karuse v (Pärnu)
Johann (Juhan) **Vaimand** (31.12.1913–28.09.1941), Saaremaa (Sauga v)
Lembit Valkivi (23.02.1923–10.08.1941), Virumaa Lüganuse v (Pärnu)
Evald Vilur (12.04.1918–06.07.1941), Kaisma v (Vändra v)
Jaan Visnapuu (10.08.1899–08.07.1941), Soontaga v
Mihkel Õis (07.1941), Are v

Mõrvaohvrid

Jüri Aasma (Aasmaa) (02.(08).03.1889–08.07.1941), Soontaga v
Ado Adamson (07.1941), Vändra v
August Andresen (09.02.1912–22.07.1941), Halinga v
Jaan Arget (13.07.1905–25.11.1941), Osmussaar, Noarootsi v (Kihnu v)
Karl Assafrei (Assefrei) (08.12.1871–07.07.1941), Kaisma v
Maria Assafrei (Assefrei) (30.04.1885–07.07.1941), Kaisma v
Maria Bahkson (01.04.1865–06.08.1941), Seliste v
Harald Blande (04.02.1922–05.07.1941), Pärnu (Halinga v)

Jakob Blande (26.03.1892–05.07.1941), Pärnu (Halinga v)
Jakob Eerik (23.04.1878–03.08.1941), Tõstamaa v
Gustav-Vilhelm Glück (13.01.1888–11.07.1941), Tori v
Villem Hannus (06.07.1941), Tõstamaa v
Jaan Hanson (27.06.1864–19.07.1941), Audru v
Arnold Hints (Hins) (17.04.1908–14.07.1941), Pärnu (Halinga v)
Aleksander Hunt (05.07.1941), Abja v
Oskar Härma (01.07.1904–03.08.1941), Lelle v
Johan Iling (07.1941), Vändra v
Endel Jaakson (03.07.1941), Tallinn (Pärnu)
Harald Jaakson (1922–03.07.1941), Tallinn (Pärnu)
Eduard Johanson VR II/3 (15.05.1892–21.07.1941), Halinga v (Vändra v)
Jaan Juuriksoo (23.05.1873–19.07.1941), Kaisma v
August Järvsoo (04.07.1941), Mõisaküla (Rajangu v)
Jaan Jürisson (30.08.1896–16.07.1941), Vändra v
Jüri Jürvetson (Järvetson) (25.12.1878–08.(10).07.1941) Are v (Tori v)
Aino Kallaspoolik (1932–19.07.1941), Vändra v
Helmi Kallaspoolik (18.08.1900–19.07.1941), Vänra v
Ilmar Kallaspoolik (17.12.1934–19.07.1941), Vändra v
Jüri Kallaspoolik (31.12.1887–19.07.1941), Vändra v
Ferdinand Kalm (19.09.1920–06.07.1941), Vändra v
Hans Kangur (05.07.1941), Rajangu v
Kai Kare (07.07.1941), Vändra v
Grigori Karlsbach (1916–07.1941), Tõstamaa v
Martin Karlsbach (26.02.1865–04.08.1941), Tõstamaa v
Hans Karu (16.01.1898–17.07.1941), Vändra v
Ants Kase (11.03.1916–07.07.1941), Kaisma v
Herbert Kass (1905–20.08.1941), Pärnu (Halinga v)
Voldemar Kirkmann (07.1941), Vändra v
Jaan Kivilo (27.05.1926–28.07.1941), Taevere v (Vändra v)
Voldemar Kivilo (10.10.1898–19.07.1941), Vändra v
Tõnis Kivimägi (16.02.1903–05.07.1941), Pärnu (Halinga v)
Jakob Kukk (10.06.1901–07.07.1941), Paikuse v

Aleksander Kuusik (1919–30.06.1941), Tallinn (Orajõe v)
Fred Kuusik (1914–03.07.1941), Tallinn (Pärnu)
Juhhan (Johann) **Kuusik** (08.02.1871–05.07.1941), Tõstamaa v
Oskar Laane (23.07.1902–07.07.1941), Kaisma v
Endel Laas (04.07.1941), Vändra v
Jaan Laas (07.1941), Halinga v
Martin Labo (03.01.1913–16.07.1941), Vändra v
Peet Leene (28.03.1886–10.07.1941), Halinga v
Johannes Leesment (30.06.1911–04.07.1941), Orajõe v
Arnold Lehtemaa (19.03.1923–07.07.1941), Viljandi (Vändra v)
Jaan Lelle (14.06.1872–26.06.1941), Audru v
Peeter Lelleste (16.11.1895–10.07.1941), Audru v
August Lepasalu (18.01.1923–08.08.1941), Lelle v (Vändra v)
Endel Lepp (04.07.1941), Orajõe v
Erich Leppmets (30.04.1925–19.08.1941), Halinga v
Aleksander Liiva (07.1941), Orajõe v
Karl Liivak (09.08.1874 (09.07.1874)–07.07.1941), Vändra v
Kristjan Lillaru (07.1941), Halinga v
Karla Lille (1922–08.1941), Halinga v
Mats Luik (1867–07.1941), Tõstamaa v
Albert Lõhmus (07.1941), Vigala v (Halinga v)
Eduard Lüll (22.07.1941), Soontaga v
Lüll (Eduard Lülli naine), (22.07.1941), Soontaga v
Mihkel Lüll (10.11.1883–22.07.1941), Soontaga v
Jaan Madalsoo (13.06.1900–09.07.1941), Vändra v (Tori v)
Jaan Madisson (07.1941), Tori v
Jaan Magnusson (Mangusson) (05.08.1941), Vändra v
Andrei Maiste (1899–01.08.1941), Tõstamaa v
Otto Maripuu (17.05.1902–11.07.1941), Vändra v
An (Ann) **Martinson** (26.11.1864–07.08.1941), Tõstamaa v
Boris Masso (23.06.1910–12.08.1941), Kohtla (Pärnumaa)
Anton Michels (07.07.1941), Viljandi (Vändra v)
Karl-Ernst Michels (24.01.1892–16.07.1941), Vändra v
Grigori Mihkels (28.09.1915–03.08.1941), Tõstamaa v
Hermann Milver (25.02.1911–14.07.1941), Vändra v

Jüri Mätas (28.01.1895–05.08.1941), Tõstamaa v
Jüri Noppel (1926–07.1941), Tõstamaa v
Aleksander Nurm (14.07.1899–03.08.1941), Tõstamaa v
August Nuut (16.05.1875–03.08.1941), Tõstamaa v
Tõnis Nõgesmaa (Nõgismaa) (30.06.1909–21.07.1941), Halinga v
Heinhardt (Heinhart) **Nõmm** (02.10.1921–18.07.1941), Halinga v
Gustav Nõmmik (25.11.1905–07.07.1941), Vändra v
Endel Osi (02.02.1922–07.07.1941), Kaisma v
Jaan Ottosson (07.1941), Halinga v
Teodor Paimre (1922–03.07.1941), Tallinn (Pärnu)
Karl Palelus (07.1941), Vändra v
Vello Palu (08.03.1920–05.07.1941), Mõisaküla
Victor Pao (26.02.1918–09.1941), Kuressaare (Pärnu)
Karl Parek (15.04.1903–03.07.1941), Tallinn (Pärnu)
Anton Permann (30.05.1870–10.07.1941), Vändra v
Mart Pint (07.1941), Rajangu v
Hans (Ants) **Pung** (16.04.1883–16.07.1941), Vändra v
Johannes Pärn (27.06.1912–05.07.1941), Rajangu v
Olga Pärn (15.05.1911–07.1941), Rajangu v
Mihkel Pärn (25.09.1895–07.07.1941), Tori v
Anton Pärnoja (11.08.1898–20.07.1941), Vändra v
Voldemar Pütt (06.1941), Vändra
Jüri Raid (31.07.1941), Halinga v
Mihkel Rand (13.07.1941), Vändra v
Bernhard Raudkivi (03.03.1893–08.07.1941), Soontaga v
August Raudsepp (07.07.1941), Vändra v (Lelle v)
Aleksander Reidla (07.1941), Halinga v
Johannes Reier (06.01.1906–08.07.1941), Vändra v
Johannes Reiksaar (10.09.1914–07.07.1941), Kaisma v
Theodor-Adolph Reimann (04.05.1897–07.07.1941), Vändra v
Martin Rein (21.01.1900–28.07.1941), Halinga v
Herman Riiet (07.1941), Halinga v
Georgi Riis (29.08.1918–10.07.1941), Tori v
Albert Ringmäe (26.01.1923–07.07.1941), Vändra v
Alide Ringmäe (07.03.1903–07.07.1941), Vändra v

Karl Ringmäe (31.08.1889–10.07.1941), Vändra v
Richard Rohtla (20.03.1923–07.07.1941), Vändra v
F. Rood (1862–07.1941), Lihula (Soontaga v)
Hans Roosi (12.07.1901–05.07.1941), Pärnu (Halinga v)
Artur Rungi (1916–3.07.1941), Tallinn (Pärnu)
Otto Rõõmussar (29.06.1909–07.07.1041), Vändra v
Daniel Rämmal (20.08.1893–13.07.1941), Lelle v
Kristjan-Mihkel Saar (1921–03.07.1941), Tallinn (Pärnu)
Paul Sang (03.07.1922–26.09.1940), Tallinn (Pärnu)
Johann Saul (29.04.1878–05.07.1941), Tihemetsa v
Karl Schmidt (28.10.1866–16.07.1941), Vändra v
Ulrich Schultz (09.04.1882–08.07.1941), Soonatga v
Edgar Sein (1908–10.06.1941) Tallinn (Pärnu)
Erich Siim (Silm) (21.05.1919–29.07.1941) Narva (Pärnumaa)
Voldemar Sildvere (03.07.1903–11.08.1941), Tori v
Juhan Siling (29.05.1886–11.07.1941), Vändra v
Albert Sinka (23.03.1901–07.07.1941), Kaisma v
Mart Soovik (12.08.1869–09.07.1941), Paikuse v
Feliks Sumla (1924–20.08.1941), Paide (Saarde v)
Kristjan Sutt (19.11.1881–03.08.1941), Tõstamaa v
Vladimir (E.) **Talu** (04.07.1941), Mõisaküla
Anton Tammai (15.01.1887–07.07.1941), Vändra v (Taevere v)
Peet Tammann (Tamman) (29.08.1923–07.07.1941), Paikuse v (Pärnu)
Sigurd Tammann (Tamman) (11.02.1922–07.07.1941) Paikuse v (Pärnu)
Georg Tamme (07.07.1941), Lihula (Soontaga v)
Oskar-Voldemar Tammela (04.03.1898–11.07.1041), Tartumaa Alatskivi v (Pärnu)
Arnold Tamro (1921–03.07.1941), Tallinn (Pärnu)
Jüri Tilk (07.05.1905–08.08.1941), Are v (Tori v)
Lilli Tilk (03.07.1922–09.07.1941), Audru v (Tori)
Jaan Tomingas (13.09.1884–04.08.1941) Tõstamaa v
Ado Tomson (30.07.1882–07.07.1941), Viljandi (Vändra v)
Martin Tähepõld (07.1941), Halinga v

Albert Uik (Huik) (1899–14.05.1941), Pirita-Kose (Pärnu)
Lembit Vaher (09.07.1941), Are v
Kristjan Vahtra (30.10.1903–07.07.1941), Pärnu
Mihkel Vaikla (1922–08.1941), Halinga v
Oskar Vaino (03.11.1911–20.07.1941), Vändra v
Liisu (Liisa) **Veinberg** (28.09.1882–03.08.194), Tõstamaa v
Mart Veinberg (14.05.1860–03.08.1941), Tõstamaa v
Richard Vilgats (1912–03.07.1941), Tallinn (Pärnu)
Linda Viljak (07.1941), Halinga v
Jaan Voll (13.04.1874–04.07.1941), Tahkuranna v (Pärnu)
Marie Voll (26.01.1899–04.07.1941), Tahkuranna v (Pärnu)
Juhan Õunapuu (1866–11.07.1941), Vändra v

Suvesõjas hukkunud

Jüri Abels (07.1941), Lelle v
Aleksander Allaste (25.05.1894–30.08.1941), Kaisma v
Kai Altsar, Vändra v
Kaarel (Karl) **Enno** (12.01.1893–18.08.1941), Pärnu
Juuli Feldmann (12.08.1867–16.07.1941), Vändra v
Mats Feldmann (01.06.1862–16.07.1941), Vändra v
Hele Hallingu (28.05.1919–07.08.1941), Pärnu
Villem Heidemann (02.07.1899–15.07.1941), Vändra v
August Jurnas (22.08.1879–08.07.1941, Pärnu
Aili Juurikas, Pärnu
Artur Jõgis (19.06.1912–08.08.1941), Tori v
Kai Jürgens, Vändra v
Kata Jürgens, Vändra v
Maria Karja, Vändra v
Mihkel Kirkmann, Vändra v
Ivan Kose (18.01.1893–17.08.1941), Pärnu
Jakob Krillo (03.08.1888–29.07.1941), Pärnu
Konstantin Kumel, Pärnu

Marta Kunder (05.12.1897–02.08.1941), Vändra v
Mari Kõrge, Vändra v
Vladimir Lage, Pärnu
Alise Lanno (25.08.1924–01.08.1941), Pärnu
Johann Letsar (28.05.1873–03.08.1941), Kaisma v
Liisa Letsar (29.05.1879–16.07.1941), Kaisma v
Kristjan Lillemets (1873–15.07.1941), Halinga v
Hans Lukas (13.03.1861–07.08.1941), Pärnu
Jaan Lusik (20.01.1852–02.08.1941) Are v
Marta Mõttus (07.06.1901–08.08.1941), Pärnu
Maria Order (Arder) (12.11.1903–21.08.1941), Pärnu
Mihkel Order (08.1941), Pärnu
Anette Paulus (06.11.1900–16.07.1941), Vändra v
Karl Paulus (05.09.1873–16.07.1941), Vändra v
Hans Peerens (06.01.1876–17.08.1941), Pärnu
Jakob Peetsalu (31.12.1872–29.07.1941), Pärnu (Audru v)
Maie Peetsalu (16.05.1940–29.07.1941), Pärnu (Audru v)
Marie Peetsalu (12.12.1883–30.07.1941), Pärnu (Audru v)
Martin Peetsalu (17.10.1895–12.08.1941), Kaisma v
Aleksander Piipuu (20.12.1907–29.07.1941), Pärnu
Jaan Pillmann (08.08.1941)
August Popp (25.11.1900–07. 08.1941), Pärnu
Olaf Pärn (22.08.1930–12.07.1941), Pärnu
Leopold-Rudolf Rattas (21.07.1906–29.07.1941), Pärnu
Ebe Riimann (13.12.1933–01.08.1941), Are v (Halinga v)
Emilie-Alide Riimann (04.08.1897–01.08.1941),Are v (Halinga v)
Mihkel Roosna (10.01.1888–16.08.1941), Pärnu
Ilmar Rumberg (30.04.1918–23.08.1941), Pärnu
Maria Saks (07.03.1879–07.08.1941), Pärnu
Natalia Sarv (16.08.1912–07.08.1941), Pärnu
Artur Siig (16.06.1923–05.08.1941), Pärnu
Erika-Auguste Siitam (25.09.1909–16.08.1941), Pärnu
Mari Sildever, Vändra v
Leonid Taggo (03.08.1914–30.07.1941), Pärnu
Erna Tambur (Soosaar) (31.01.1921–07.08.1941), Pärnu

Maria Tampu, Vändra v
Amalie Tarkpea (24.02.1873–29.07.1941), Pärnu
Johann Toomasson, Vändra v
Jakob Treumann (19.03.1863–29.07.1941), Pärnu
Melania Treumann (19.02.1866–29.07.1941), Pärnu
Lya Tähiste, Pärnu
Horst Udu (06.02.1923–17.08.1941), Pärnu
Salme-Johanna Vahter (11.11.1892–07.08.1941), Pärnu
Mihkel Vilgats (02.07.1865–07.08.1941), Pärnu
Maido Vilur (18.08.1936–16.09.1941), Kaisma v
Mihkel-Heldur Vilur (03.10.1932–16.09.1941), Kaisma v

Kasutatud allikad

Ajaleheartiklid

1. Aasta tagasi algas Eesti vabastamine: 7. juulil astusid esimesed Saksa väeüksused Eesti pinnale. – *Maa Sõna*, 7. juuli 1942.
2. Ajalooline näide eestluse mehisusest ja vahvusest. – *Uus Elu*, 7. juuli 1942.
3. Aktiivselt võtame osa valimiskampaaniast. – *Töörahva Hääl*, 16. november 1940.
4. Algab N. Liidu väeosade majutamine. – *Pärnu Päevaleht*, 26. juuni 1940.
5. Algasid sõjalised õppused. – *Pärnu Päevaleht*, 30. mai 1940.
6. Aller R. Paralleele tänase ja eilse vahel: August 1991 – juuni 1940. – *Pärnu Postimees*, 18. september 1991.
7. Aller R. Paralleele tänase ja eilse vahel: August 1991 – juuni 1940. – *Pärnu Postimees*, 19. september 1991.
8. Aller V. Ühest varasemast ettevõtmisest ja üllatusest, mille see kaasa tõi. – *Pärnu Postimees*, 21. august 1993.
9. Ametite vahetus poliitil. politseis ja linnavalitsuses. – *Pärnu Päevaleht*, 27. juuli 1941.
10. Annetage Omakaitse heaks. – *Uus Elu*, 10. juuli 1941.
11. Arjakas K. Täna, 50 aastat tagasi. – *Pärnu Postimees*, 19. juuli 1991.
12. Astuti vabatahtlikult rahvaväkke. – *Töörahva Lipp*, 9. mai 1980.
13. Asutati Pärnu tööliste üldühing. – *Pärnu Rahva Hääl*, 4. august 1940.
14. Au töölisklassi vabadusvõitluses langenuile. – *Töörahva Hääl*, 30. november 1940.
15. Audru põllumehe kiri põllutööministrile: Põllumehe töö tahe jälle tugev ja kindel. – *Pärnu Päevaleht*, 4. juuli 1940.
16. Audru vabastamise aastapäev. – *Uus Elu*, 14. juuli 1942.
17. Ausmaa K. Pärnu „troika" tegevus jätkus. – *Pärnu Postimees*, 13. juuni 1991.
18. Ausmaa K. Pärnu „troika" tegutseb. – *Pärnu Postimees*, 14. juuni 1991.
19. Avastatud terroriohvrite arv tõuseb pidevalt. – *Eesti Sõna*, 1. august 1942.
20. Avastatud 1569 terroriohvrit. – *Maa Sõna*, 4. august 1942.
21. Bolshevike ja sõja läbi tekitatud kannatusi ja kahjustusi E.A.Õ.K. Pärnu praostkonna kogudustele. – *Uus Elu*, 24. detsember 1941.

22. Bolshevism püüdis Eesti põllumajandust hävitada. – *Eesti Sõna*, 10. detsember 1941.
23. Bolševike hirmuteod Pärnumaal. – *Teataja*, 8. november 1941.
24. Bolševike hävitustöö Pärnumaal. – *Teataja*, 19. november 1941.
25. Bolševike hävitustöö Sindis. – *Uus Elu*, 4. aprill 1942.
26. Bolševike „maareform" ja eesti loomakasvatus. – *Eesti Sõna*, 3. detsember 1941.
27. Bolševike mõrvaohvreid Kilingi-Nõmmes. – *Uus Elu*, 6. november 1941.
28. Bolševike mõrvaohvrite arv Eestis suurem kui varem arvati. – *Meie Maa*, 17. detsember 1942.
29. Bolševike ohvrite arv kasvab. – *Uus Elu*, 21. märts 1942.
30. Bolševike veretöö ohvreid Pärnus: Avastati ühishaud nelja laibaga. – *Uus Elu*, 4. november 1941.
31. Bolševikud tahtsid põletada 12 vahialust. – *Virumaa Teataja*, 18. oktoober 1941.
32. Bolševismist vabastamise aastapäeva pühitsemised Mõisakülas ja Toris. – *Uus Elu*, 14. juuli 1941.
33. Bolševistlik bürokraatia. – *Uus Elu*, 23. september 1941.
34. Dessant Kolga lahte: 9. juuli 1941. a. – *Uus Elu*, 7. veebruar 1942.
35. Eesti apostliku õigeusu kiriku kaotusi. – *Eesti Sõna*, 3. detsember 1941.
36. Eesti apostliku õigeusu kiriku suured kaotused bolševike ajal. – *Meie Maa*, 9. detsember 1941.
37. Eesti-Läti piir tulelõõmas: Läti metsatulekahju kandus Eestisse: Laiksaares hävis 19 ha riigimetsa. – *Pärnu Päevaleht*, 1. september 1939.
38. Eesti mehed ja eesti naised. – *Uus Elu*, 13. september 1941.
39. Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi Esimehe uue-aasta tervitus: Sms. J. Varese raadiokõne 31. detsembril 1940. a. – *Töörahva Hääl*, 4. jaanuar 1941.
40. Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu teadaanne Saksa kodanike ja saksa rahvusest isikute ümberasumise tingimuste kohta. – *Töörahva Hääl*, 28. jaanuar 1941.
41. Eesti NSV Ülemnõukogu teine istungjärk. – *Töörahva Hääl*, 13. aprill 1941.
42. Eesti pale. – *Uus Elu*, 18. september 1941.
43. Eesti põlisvaenlane. – *Eesti Sõna*, 23. detsember 1941.
44. Eesti rahva õudseim päev. – *Uus Elu*, 13. juuni 1944.
45. Eesti vabastamine 1941. aastal: Vabaduse hind oli kõikjal kõrge. – *Meie Maa*, 4. juuli 1942.
46. Eesti vabastamine 1941. aastal: Bolševikud tahtsid Pärnus inimesi elusalt põletada. – *Meie Maa*, 7. juuli 1942.
47. Eesti vabastamiskäik lõunapiirilt Osmussaareni. – *Eesti Sõna*, 7. juuli 1942.
48. Eesti vabatahtlike tähtpäev. – *Sakala*, 3. september 1943.
49. Eestimaa Kommunistliku (bolshevikkude) Partei Keskkomitee üleskutse kõigile valijaile – töölistele, talupoegadele, Punaarmeele, nõukogude intelligentsile. – *Töörahva Hääl*, 11. jaanuar 1941.

50. Eestimaa Kommunistliku (bolshevikkude) Partei 4-nda kongressi kokkukutsumisest. – *Töörahva Hääl*, 4. jaanuar 1941.
51. Eestimaa Kommunistliku (bolshevikkude) Partei IV Kongressi Resolutsioon EK(b)P Keskkomitee aruande kohta (ühel häälel vastu võetud 8. veebruaril 1941. a.). – *Töörahva Hääl*, 18. veebruar 1941.
52. Eestlased! – Uus Elu, 10. juuli 1941.
53. Eestlaste võitlused Ida vastu ulatuvad tuhandetesse aastatesse tagasi: Prof. Jüri Uluotsa kõne Tartu Ülikoolis. – *Eesti Sõna*, 27. veebruar 1942.
54. EK(b)P Pärnu linna ja maakonna parteiaktiivi resolutsioon: Vastu võetud parteiaktiivi koosolekul 25. veebruaril 1941. – *Töörahva Hääl*, 27. veebruar 1941.
55. EK(b)P Pärnumaa Komitee pleenum valis büroo sekretärid. – *Töörahva Hääl*, 28. jaanuar 1941.
56. EK(b) Partei IV kongressilt. – *Töörahva Hääl*, 11. veebruar 1941.
57. Elanike arv Pärnumaal vähenenud. – *Teataja*, 19. november 1942.
58. „Ems" väljub homme. – *Pärnu Päevaleht*, 22. oktoober 1939.
59. Enamlased hävitasid 43 maakarja kasvatajat. – *Uus Elu*, 8. august 1942.
60. Enamlaste alatu roim Eesti rahva kallal. – *Maa Sõna*, 12. juuni 1943.
61. Enamlaste mõrvaohvreid on selgitatud juba 1818. – *Eesti Sõna*, 13. detsember 1942.
62. Enamlaste teed Eestis märgivad 13054 hoone ahervared. – *Eesti Sõna*, 13. mai 1942.
63. Enamliku terrori ohvrid Pärnumaal. – *Uus Elu*, 17. juuni 1944.
64. Enamlisi kaadreid ette valmistama. – *Töörahva Hääl*, 17. oktoober 1940.
65. End. Pärnu linna politseikomissar surnud. – *Uus Elu*, 16. september 1941.
66. Endised nimed tagasi: Uue linnavalitsuse otsus tänavanimetuste kohta. – *Uus Elu*, 12. juuli 1941.
67. ENSV Rahvakomissaride Nõukogu teadaanne. – *Töörahva Hääl*, 25. november 1940.
68. ENSV sai uue põhiseaduse. – *Rahvaleht*, 26. august 1940.
69. 1. detsember 1924. Pärnus. – *Uus Elu*, 2. detsember 1941.
70. ETV ajakirjanik ajas Vene presidendi marru. – *Postimees*, 11. mai 2005.
71. Formeeritakse Eesti Kaitsepataljon. – *Uus Elu*, 26. august 1941.
72. G. Abels maanõunikuks. – *Pärnu Päevaleht*, 4. juuli 1940.
73. Gailit K. Sõja lõpp Eesti mandril. – *Rahva Hääl*, 26. september 1992.
74. Hirmuvalitsejate kabuhirmus lahkumine Pärnust. – *Uus Elu*, 10. juuli 1941.
75. Homme vaikne leinapäev. – *Uus Elu*, 13. juuni 1942.
76. Iga päev toob juurde uusi riigilaenu tellijaid. – *Töörahva Hääl*, 14. juuni 1941.
77. Inimesed karidel. – *Uus Elu*, 29. november 1941.
78. Isa ja poeg. – *Uus Elu*, 4. juuli 1942.
79. Isa ja poeg. – *Meie Maa*, 23. juuli 1942.
80. Isamaaliit Pärnus suleti. – *Pärnu Päevaleht*, 2. juuli 1940.
81. Jaagupi tähistab vabastamise aastapäeva. – *Uus Elu*, 18. august 1942.
82. J. Kuller kinnitati Sindi abilinnavanemaks. – *Pärnu Päevaleht*, 19. jaanuar 1940.

83. J. Soontak ringkonnakohtu esimeheks. – *Pärnu Rahva Hääl*, 3. august 1940.
84. Jube nimestik: Kuidas täideti Pärnumaal „küüditamise plaani". – *Maa Sõna*, 2. juuni 1942.
85. Juhtide vahetus Pärnu Omakaitses. – *Uus Elu*, 4. oktoober 1941.
86. Juhtide vahetus Pärnu pol.-politseis. – *Pärnu Päevaleht*, 26. juuni 1940.
87. Juubeldav rahvahulk vabadusväljakul. – *Pärnu Rahva Hääl*, 8. august 1940.
88. Ka Häädemeestele kolhoos. – *Pärnu Rahva Hääl*, 10. oktoober 1940.
89. Kadastik M. Kelle üleskutsele anda oma allkiri? – *Edasi*, 13. jaanuar 1988.
90. Kaik R. Minevikust on paljugi teadmata. – *Kesknädal: Pärnu Nädalaleht*, 14. aprill 1993.
91. 8. juulil. – *Uus Elu*, 7. juuli 1942.
92. 2 vaprusmärki Pärnumaa politseinikele. – *Uus Elu*, 6. jaanuar 1944.
93. Kallas E. Rannametsa – Võiste kodukohapäev. – *Pärnu Postimees*, 4. juuli 1991.
94. Kallas E. Tõusku tõsi, vajugu vale. – *Pärnu Postimees*, 6. august 1997.
95. Kallas E. Valusad aastad. – *Pärnu Postimees*, 30. november 1991.
96. Kallas E. Valusad aastad. – *Pärnu Postimees*, 3. detsember 1991.
97. Kallas E. Ühisabi tegevusest Häädemeestel. – *Pärnu Postimees*, 11. juuli 1991.
98. Kandidaadid väljastpoolt Töötava Rahva Liitu. – *Pärnumaa Teataja*, 11. juuli 1940.
99. Kandidaate väljastpoolt. – *Pärnu Päevaleht*, 9. juuli 1940.
100. Kangelaste mälestusõhtu Jaagupis. – *Uus Elu*, 27. juuni 1942.
101. Kapten Hend. Tomson 50 a. – *Uus Elu*, 30. aprill 1942.
102. Kapten Mölderi pataljoni esimesed tuleristsed. – *Uus Elu*, 7. märts 1944.
103. Kartau S. Päikesepaisteline pidupäev Laiksaares. – *Pärnu Postimees*, 8. august 1997.
105. Kavak H. Teame, mille eest tänada: Mihkel Ilmjärv 100. – *Pärnu Postimees*, 20. november 1991.
105. Kes harib maareformiga vähendatud maad? – *Töörahva Hääl*, 26. oktoober 1940.
106. Kesknädala Kultuurikalender. – *Kesknädal: Pärnu Nädalaleht*, 11. jaanuar 1995.
107. Kevadise külviplaani täitmisest Eesti NSV-s juuniks. – *Töörahva Hääl*, 14. juuni 1941.
108. Kilingi-Nõmme leinab oma ohvreid. – *Uus Elu*, 20. september 1941.
109. Kilingi-Nõmme linnavalitsus lahkub. – *Pärnu Rahva Hääl*, 1. august 1940.
110. Kilingi-Nõmme sangarlikud päevad. – *Eesti Sõna*, 21. veebruar 1942.
111. Kilingi-Nõmme sangarlikud päevad. – *Eesti Sõna*, 27. veebruar 1942.
112. Kindralkomissar asus oma ülesannete täitmisele: Kindralkomissar Lietzmanni kõne. – *Eesti Sõna*, 6. detsember 1941.
113. Kinnitati ametisse kaks abivallavanemat. – *Pärnu Päevaleht*, 21. veebruar 1940.
114. Kirik mälestab küüditatuid. – *Uus Elu*, 13. juuni 1942.

115. Kiriku kaotusi enamlaste päevil: Mida jutustavad andmed praostkonnast. – *Teataja*, 6. jaanuar 1942.
116. K. Meimre kinnitati Pärnu linnapea asetäitjaks. – *Pärnu Päevaleht*, 7. veebruar 1940.
117. Kogu maa täna lipuehtes. – *Pärnu Päevaleht*, 21. juuli 1940.
118. Kohtusaalist. – *Pärnu Kommunist*, 15. detsember 1962.
119. Kohtusaalist. – *Pärnu Kommunist*, 18. detsember 1962.
120. Kokkuvõte EK(b)P Pärnumaa Komitee sekretäri sms K. Männiksoni kõnest Pärnu linna ja maa parteiaktiivi koosolekul 25. veebruaril 1941. a. – *Töörahva Hääl*, 1. märts 1941.
121. Kolhooside hirm. – *Kommunist*, 9. juuli 1940.
122. Kol. A. Lõhmus Pärnu-Viljandi sõjaväeringkonna ülemaks. – *Pärnu Päevaleht*, 14. veebruar 1940.
123. Kol.-ltn. A. Häelme garnisoni ülemaks. – *Pärnu Päevaleht*, 14. juuli 1940.
124. Kol.-ltn. Kivi vabastati 6. pat. ülema ja garnis. ül. k. t. kohalt. – *Pärnu Päevaleht*, 9. juuli 1940.
125. Kolm esitamiskirja tühistati. – *Pärnu Päevaleht*, 11. juuli 1940.
126. 30 omakaitselase lahing 600 venelasega. – *Uus Elu*, 6. august 1942.
127. Komandantuuri üleskutse rahvale! – *Uus Elu*, 5. august 1941.
128. Kommunistide ja parteitute stalinliku bloki hiilgav võit Pärnumaal. – *Töörahva Hääl*, 13. jaanuar 1941.
129. Kommunistide mõrvaohvrite arv kasvab. – *Maa Sõna*, 15. detsember 1942.
130. Kommunistide toorused kirikutes. – *Meie Maa*, 6. juuni 1942.
131. Kommunistide veretööde arv Eestis. – *Teataja*, 1. aprill 1942.
132. Kommunistlikud noored tegevuses. – *Pärnu Rahva Hääl*, 27. august 1940.
133. Komnoored töös. – *Pärnu Rahva Hääl*, 11. august 1940.
134. Komnoorte rakukene Kilingi-Nõmme. – *Pärnu Rahva Hääl*, 12. september 1940.
135. Komnoorte read tugevnevad. – *Pärnu Rahva Hääl*, 1. oktoober 1940.
136. Kompartei Pärnumaa Komitee uutes ruumides. – *Pärnu Rahva Hääl*, 17. september 1940.
137. Kompartei võtab end. kaitseliidu varad üle. – *Pärnu Rahva Hääl*, 31. juuli 1940.
138. Koolid külma pärast suletud. – *Pärnu Päevaleht*, 18. jaanuar 1940.
139. Koolinoorte meeleoludest punasel aastal. – *Uus Elu*, 2. detsember 1941.
140. Koolinoorte meeleoludest punasel aastal. – *Uus Elu*, 4. detsember 1941.
141. Koolipoisid „püssi all". – *Pärnu Päevaleht*, 4. juuni 1940.
142. Koolipoisid „püssi alla". – *Pärnu Päevaleht*, 28. mai 1940.
143. Kroonika. – *Töörahva Hääl*, 27. märts 1941.
144. Kroonikakilde. – *Kesknädal: Pärnu Nädalaleht*, 5. oktoober 1994.
145. Kui Eesti vabanes: Tali valla ja Kilingi-Nõmme vabastamine. – *Lääne Sõna*, 9. juuli 1942.
146. Kui Eesti vabanes: Varbla vald Läänemaal tähistab homme vabastamispäeva. – *Lääne Sõna*, 11. juuli 1942.

147. Kui Läänemaa vabanes: Kogu Kirbla küla hävis metsikus lahingumöllus. – *Lääne Sõna*, 30. juuli 1942.
148. Kui Läänemaa vabanes: Lihula metsavendade võitlusi koos Saksa vägedega. – *Lääne Sõna*, 1. august 1942.
149. Kui Läänemaa vabanes: Karuse vabastati viimase mandri vallana kommunistidest. – *Lääne Sõna*, 4. august 1942.
150. Kui Läänemaa vabanes: Vigala metsavendade võitlusi koduvalla vabastamiseks. – *Lääne Sõna*, 11. august 1942.
151. Kui Läänemaa vabanes: Veliste vabastati sakslaste ja metsavendade ühisel jõul. – *Lääne Sõna*, 13. august 1942.
152. Kui Läänemaa vallad heiskasid sini-must-valge. – *Lääne Sõna*, 29. august 1942.
153. Kui punased korraldasid Pärnu „kaitsmist". – *Uus Elu*, 11. juuli 1942.
154. Kui Pärnu sai jälle vabaks. – *Uus Elu*, 7. juuli 1942.
155. Kui soontagalased tõusid. – *Maa Sõna*, 13. august 1942.
156. Kui õitsesid sirelid ja surid südamed. – *Uus Elu*, 24. detsember 1941.
157. Kuidas bolševikud „likvideerisid kehviktalupoegade lehmata olekut". – *Teataja*, 22. november 1941.
158. Kuidas saadi möödunud aastal relvi. – *Uus Elu*, 16. juuli 1942.
159. Kuidas toimusid „maailma demokraatlikumad" valimised Audru Maldal. – *Uus Elu*, 15. jaanuar 1942.
160. Kuidas valis Pärnumaa: Esimesi hääletajaid linnades ja maal. – *Töörahva Hääl*, 13. jaanuar 1941.
161. Kuningas O. Ühest Pärnumaa vabadusvõitlejast: 100 aastat P. Lillelehe sünnist. – *Kesknädal: Pärnu Nädalaleht*, 17. veebruar 1993.
162. Kunsti „kõrglend" punasel aastal. – *Uus Elu*, 4. detsember 1941.
163. Kunstnikud eeltöödel. – *Töörahva Hääl*, 2. november 1940.
164. Kurb päev. – Uus Elu, 13. juuni 1942.
165. 6. jalaväepolk (6. jalaväerügement) – 76. – *Kesknädal: Pärnu Nädalaleht*, 18. jaanuar 1995.
166. Kuulujuttude levitajaid karistatakse valjult. – *Uus Elu*, 15. juuli 1941.
167. Kuulutati välja saadikute valimised NSVL Ülemnõukogusse. – *Töörahva Hääl*, 14. november 1940.
168. Kuus päeva söömata tühjas autokuuris. – *Uus Elu*, 16. juuni 1942.
169. Kuusik E. Lahing Teenusel 10. VII 1941. a. – *Kesknädal: Pärnu Nädalaleht*, 7. juuli 1993.
170. Kõik abinõud rakendada metsaplaani täitmiseks. – *Töörahva Hääl*, 13. märts 1941.
171. Kõik uued omavalitsuse juhid Pärnumaal ametisse kinnitatud. – *Pärnu Päevaleht*, 27. jaanuar 1940.
172. Kõrvaldame halastamatult rahvavaenlased ja nende salasepitsused. – *Töörahva Hääl*, 28. juuni 1941.
173. Käitised sotsialistlikus võistluses: Valmistutakse Oktoobrirevolutsiooni väärikaks vastuvõtuks. – *Töörahva Hääl*, 17. oktoober 1940.

174. Käitised Suure Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva eel. – *Töörahva Hääl*, 31. oktoober 1940.
175. Käitistes Stahhanov eeskujuks. – *Pärnu Rahva Hääl*, 14. august 1940.
176. Küüditajad. – *Uus Elu*, 13. detsember 1941.
177. Küüditamispäev Pärnus. – *Uus Elu*, 13. juuni 1942.
178. Lahingud Pärnumaal Orajõel: Kohalikud inimesed relvastatud võitluses punaväelaste ja kommunistidega. – *Meie Maa*, 4. juuli 1942.
179. Laur J. Hansalinn Pärnu. – *Pärnu Postimees*, 11. detsember 1991.
180. Lavassaarest 28.000 tonni turvast. – *Uus Elu*, 14. märts 1942.
181. Lehmatuse likvideerimine Lääne-Pärnumaal. – *Töörahva Hääl*, 22. mai 1941.
182. Leinapäev Vändras: Mälestati bolševismi vastu võideldes langenuid ja punase terrori ohvreid. – *Uus Elu*, 9. juuli 1942.
183. Lelle HML ei seisa ülesande kõrgusel. – *Töörahva Hääl*, 31. mai 1941.
184. Lenini 17. surma-aastapäevaks. – *Töörahva Hääl*, 21. jaanuar 1941.
185. Lepp A. Kolonelleitnant Paul Lilleleht. – *Pärnu Postimees*, 9. veebruar 1993.
186. Lepp A. Kolonelleitnant Paul Lilleleht. – *Pärnu Postimees*, 10. veebruar 1993.
187. Lepp A. Kolonelleitnant Paul Lilleleht. – *Pärnu Postimees*, 11. veebruar 1993.
188. Lepp A. Kolonelleitnant Paul Lilleleht. – *Pärnu Postimees*, 12. veebruar 1993.
189. Lepp A. Kolonelleitnant Paul Lilleleht. – *Pärnu Postimees*, 13. veebruar 1993.
190. Lepp A. Kolonelleitnant Paul Lilleleht. – *Pärnu Postimees*, 17. veebruar 1993.
191. Lepp A. Kolonelleitnant Paul Lilleleht. – *Pärnu Postimees*, 18. veebruar 1993.
192. Lepp A. Kolonelleitnant Paul Lilleleht. – *Pärnu Postimees*, 19. veebruar 1993.
193. Lepp A. Ei ole suuremat tegu, kui haarata relv isamaa õnne pärast. – *Pärnu Postimees*, 4. november 1995.
194. Lihavõttepühad. – *Töörahva Hääl*, 12. aprill 1941.
195. Linavabrik esitas Ülemnõukogu saadiku kandidaadiks siseasjade rahvakomissari sms Kummi – *Töörahva Hääl*, 12. detsember 1940.
196. Linn dekoreeriti valimisteks. – *Töörahva Hääl*, 9. jaanuar 1941.
197. Linnapea Hendrik Soo †. – *Pärnu Päevaleht*, 29. september 1939.
198. Linna uued juhid. – *Pärnu Rahva Hääl*, 3. august 1940.
199. Linnavolikogu oli koos: Valiti uus ajutine linnavalitsus. – *Uus Elu*, 12. juuli 1941.
200. Looväli J. Aastapäevaks. – *Uus Elu*, 7. juuli 1942.
201. Lõpp aluseta kaebustele! Sisedirektor O. Angeluse raadiokõne 24. jaanuaril 1942. a. – *Uus Elu*, 27. jaanuar 1942.
202. Lõuna-Pärnumaa osa bolševismi hävitamisel. – *Uus Elu*, 9. detsember 1941.
203. Lõuna-Pärnumaa osa bolševismi hävitamisel. – *Uus Elu*, 11. detsember 1941.
204. Lõuna-Pärnumaa osa bolševismi hävitamisel. – *Uus Elu*, 13. detsember 1941.
205. Lõuna-Pärnumaa pühitseb bolshevismi ikkest vabanemise aastapäeva. – *Uus Elu*, 2. juuli 1942.
206. Lõuna-Pärnumaa tähistas bolševike võimu murdmist. – *Eesti Sõna*, 5. juuli 1942.
207. Lõuna-Pärnumaa vabadusvõitlusi: Kilingi-Nõmme esimene vabastamine. – *Uus Elu*, 2. juuli 1942.

208. Lõuna-Pärnumaa vabadusvõitlusi: Kil.-Nõmme verised päevad. – *Uus Elu*, 2. juuli 1942.
209. Lõuna-Pärnumaa vabadusvõitlusi: „Liivamäe" lahing. – *Uus Elu*, 2. juuli 1942.
210. Lõuna-Pärnumaa vabadusvõitlusi: Tali – esimene vaba Eesti vald. – *Uus Elu*, 2. juuli 1942.
211. Lõuna-Pärnumaa vabadusvõitlusi: Tali ja Kilingi-Nõmme vabastamine punasest ikkest. – *Uus Elu*, 2. juuli 1941.
212. Lõuna-Pärnumaa vabadusvõitlusi: Tali naiste osa kodude vabastamisel. – *Uus Elu*, 2. juuli 1942.
213. Läbirääkimised EK(b)P Pärnumaa Komitee aruande puhul parteikonverentsil: Sms Tamme kõnest. – *Töörahva Hääl*, 30. jaanuar 1941.
214. Läheneb 21. juuni. – *Töörahva Hääl*, 10. juuni 1941.
215. Maa vajab tööjõude. – *Uus Elu*, 21. august 1941.
216. Maaga varustatud 31.553. – *Töörahva Hääl*, 29. oktoober 1940.
217. Maakonna juhtimine uutes kätes. – *Uus Elu*, 10. juuli 1941.
218. Maakonna Komitee võitluses bolshevistliku kevadkülvi eeskujuliku ettevalmistamise eest. – *Töörahva Hääl*, 3. aprill 1941.
219. Maakonna täiskogu ja volikogu tuleb kokku. – *Uus Elu*, 12. juuli 1941.
220. Maakonna täiskogu ja volikogu oli koos. – *Uus Elu*, 16. juuli 1941.
221. Maareform arvudes. – *Töörahva Hääl*, 14. november 1940.
222. Maareform lõpetatakse hoogtööna. – *Töörahva Hääl*, 2. november 1940.
223. Maareform rakendub kiirtempos. – *Töörahva Hääl*, 17. oktoober 1940.
224. Maareform teostub põhjaliku hoolega. – *Töörahva Hääl*, 24. oktoober 1940.
225. Maareformi küsimustest. – *Uus Elu*, 12. juuli 1941.
226. Maareformi teostamine edeneb jõudsalt. – *Pärnu Rahva Hääl*, 11. oktoober 1940.
227. Maasool Pärnus. – *Pärnu Päevaleht*, 18. juuli 1940.
228. Maavalitsus tervikuna töös. – *Pärnu Rahva Hääl*, 15. august 1940.
229. Masina-traktorijaamade ja hobu-masinriistade laenutamispunktide ülesanded. – *Töörahva Hääl*, 1. aprill 1941.
230. Me mõtleme pühapäeval 60 597 eestlasele: Kokkuvõte punase terroriaasta hävitustööst meie inimeste seas: Andmeid vangistatute ja küüditatute saatuse kohta. – *Maa Sõna*, 13. juuni 1942.
231. Mehed rindeteedelt: Üks paljudest – Karl Soomägi. – *Kesknädal: Pärnu Nädalaleht*, 10. märts 1993.
232. Mehed ronimisraudadega: Pärnu „traadipoisid" sõjakeerises – rindel ja tagalas. – *Uus Elu*, 21. märts 1942.
233. Mehed ronimisraudadega: Pärnu „traadipoisid" sõjakeerises – rindel ja tagalas. – *Uus Elu*, 26. märts 1942.
234. Mehed ronimisraudadega: Pärnu „traadipoisid" sõjakeerises – rindel ja tagalas. – *Uus Elu*, 11. aprill 1942.
235. Mehed võitluses tule vastu. – *Uus Elu*, 8. august 1942.
236. Mengel H. Suurim armastus. – *Kesknädal: Pärnu Nädalaleht*, 17. november 1993.

237. Mengel H. Suurim armastus. – *Kesknädal: Pärnu Nädalaleht*, 12. jaanuar 1994.
238. Metsatöödel arenevad pingelised võistlused. – *Töörahva Hääl*, 4. veebruar 1941.
239. Metsatöölised võistlema. – *Töörahva Hääl*, 14. november 1940.
240. Metsatööstuse raie- ja veoplaani täitmisest Pärnumaal. – *Töörahva Hääl*, 1. märts 1941.
241. Metsavendade päev P.-Jaagupis. – *Uus Elu*, 30. juuli 1942.
242. Metsavendadest Eesti leegionini. – *Maa Sõna*, 4. veebruar 1943.
243. Metsavendadest Eesti leegionini. – *Maa Sõna*, 6. veebruar 1943.
244. Mille nimel tuua ohver. – *Uus Elu*, 24. oktoober 1942.
245. Mirk R. Sinule, endine tööpataljonlane! – *Pärnu Postimees*, 3. juuli 1991.
246. Mitte unustada poliitilist fronti. – *Töörahva Hääl*, 14. juuni 1941.
247. Mobiliseeritud põgenesid laevalt. – *Uus Elu*, 22. november 1941.
248. Murumaa L. „Küll nad haisesid". – *Kesknädal: Pärnu Nädalaleht*, 22. märts 1995.
249. Mõisaküla linnavalitsus lahkub. – *Pärnu Rahva Hääl*, 2. august 1940.
250. Mõisaküla raudtee kompanii pealik lahkub. – *Pärnu Päevaleht*, 20. veebruar 1940.
251. Mõisaküla Tuletõrje aastapäev: Toimub uuesti ülesehitatud pritsimaja õnnistamine. – *Uus Elu*, 29. august 1942.
252. Mõisaküla ülesehitavas töös. – *Uus Elu*, 20. detsember 1941.
253. Mälestusi maailmasõja päevilt. – *Pärnu Päevaleht*, 10. september 1939.
254. Märjamaa nõiakatlas. – *Uus Elu*, 3. august 1941.
255. Märjamaa vabastamise päevilt. – *Lääne Sõna*, 30. juuli 1942.
256. Märjamaa vabastamise päevilt. – *Lääne Sõna*, 1. august 1942.
257. Märjamaa vabastamise päevilt. – *Lääne Sõna*, 4. august 1942.
258. Märjamaa vabastamise päevilt. – *Lääne Sõna*, 8. august 1942.
259. Märjamaa vabastamise päevilt. – *Lääne Sõna*, 13. august 1942.
260. Mööda sõjateed. – *Uus Elu*, 4. detsember 1941.
261. Naaris J. Muredemaa. – *Valga Teataja*, 20. oktoober 1942.
262. Naaris J. Venna haual. – *Maa Sõna*, 4. juuli 1942.
263. Need, keda küüditati Venemaale. – *Uus Elu*, 7. august 1941.
264. Need, keda küüditati Venemaale. – *Uus Elu*, 9. august 1941.
265. Need, keda küüditati Venemaale. – *Uus Elu*, 12. august 1941.
266. Need, keda küüditati Venemaale. – *Uus Elu*, 14. august 1941.
267. Need, keda küüditati Venemaale. – *Uus Elu*, 16. august 1941.
268. 14. ja 15. juulil kõik valimistele! Eesti Töötava Rahva Liidu valimisloosungeid. – *Pärnu Päevaleht*, 11. juuli 1940.
269. Nii saabus vabadus jälle Pärnu. – *Uus Elu*, 10. juuli 1943.
270. Nii saabus vabastamine: Pärnus. – *Eesti Sõna*, 8. juuli 1942.
271. „Nimed marmortahvlil" „Endlas". – *Pärnu Päevaleht*, 21. september 1939.
272. Nimede eestistamine loid. – *Pärnu Päevaleht*, 3. jaanuar 1940.

273. N. Liidu väeosade saabumine Eesti suurematesse keskustesse. – *Pärnumaa Teataja*, 22. juuni 1940.
274. N. Liidu vägede edasiliikumine. – *Pärnumaa Teataja*, 18. juuni 1940.
275. Noorkommunistid agitatsioonitööl. – *Töörahva Hääl*, 2. jaanuar 1941.
276. Noorkommunistid usuvastasele selgitustööle. – *Pärnu Rahva Hääl*, 30. september 1940.
277. Noorkommunistide koosolek. – *Pärnu Rahva Hääl*, 10. august 1940.
278. Noorte elu: Pärnumaal 1310 noorkotkast. – *Pärnu Päevaleht*, 9. detsember 1939.
279. NSVL Rahvakomissaride Nõukogu esimehe asetäitja ja välisasjade Rahvakomissari seltsimees V. M. Molotovi raadiokõne 22. juunil s. a. – *Töörahva Hääl*, 24. juuni 1941.
280. NSVL Ülemnõukogu Liidu Nõukogu kandidaat 645. ringkonnas sms Johannes Vares. – *Töörahva Hääl*, 12. detsember 1940.
281. NSVL Ülemnõukogu Rahvuste Nõukogu Pärnu maakondliku valimisringkonna nr. 699 saadikukandidaat sms Johannes Somson. – *Töörahva Hääl*, 9. jaanuar 1941.
282. NSVL Ülemnõukogu Rahvuste Nõukogu Pärnu valimisringkonna nr. 698 saadikukandidaat sms Boris Kumm. – *Töörahva Hääl*, 11. jaanuar 1941.
283. Nõuk. Liidu uute väeosade saabumine Eestisse algas. – *Pärnumaa Teataja*, 20. juuni 1940.
284. Nõukogude passide väljaandmisel on suur poliitiline tähtsus. – *Töörahva Hääl*, 17. mai 1941.
285. Närep T. Kaubavagunis Siberisse. – *Pärnu Postimees*, 14. juuni 1991.
286. Nüüd näeme ligidalt kodu kasvavat. – *Pärnu Päevaleht*, 24. juuli 1940.
287. Oberst Viktor Koern VRII/3: In memoriam. – *Uus Elu*, 20. juuli 1941.
288. Oberst Viktor Koern'i viimne teekond. – *Uus Elu*, 22. juuli 1941.
289. Ohvrid kohustavad: Jaagupis tähistati Pärnumaa lõplikku vabastamist kommunistliku võimu alt. – *Uus Elu*, 25. august 1942.
290. Oktoobripidustused Pärnus. – *Töörahva Hääl*, 7. november 1940.
291. Oktoobripidustuste kava Pärnus. – *Töörahva Hääl*, 26. oktoober 1940.
292. Oktoobrirevolutsiooni pidustuste ettevalmistamisi. – *Töörahva Hääl*, 26. oktoober 1940.
293. Oleme vabanenud terrorist. – *Uus Elu*, 10. juuli 1941.
294. Omakaitse kutsub. – *Pärnu Rahva Hääl*, 6. august 1940.
295. Orajõe kodukaitse rindelt. – *Pärnu Päevaleht*, 18. aprill 1940.
296. Organisatsioonid leinademonstratsioonile. – *Töörahva Hääl*, 30. november 1940.
297. Ott Alasalu † In memoriam. – *Uus Elu*, 22. veebruar 1944.
298. Paljuräägitud baasides. – *Uus Elu*, 13. detsember 1941.
299. Pangem piir liigagarusele. – *Uus Elu*, 10. juuli 1941.
300. Partei algorganisatsiooni aruande- ja valimiskoosolek Sindis. – *Töörahva Hääl*, 25. jaanuar 1941.
301. Partei teated. – *Töörahva Hääl*, 19. juuni 1941.

302. Peaministri sõnavõtt käesoleva silmapilgu puhul. – *Pärnumaa Teataja*, 20. juuni 1940.
303. Peaministri üleskutse: Hääled Töötava Rahva Liidu kandidaatidele. – *Pärnumaa Teataja*, 11. juuli 1940.
304. Peetre A. 8. juulil. – *Uus Elu*, 7. juuli 1942.
305. Pidustused Pärnus. – *Töörahva Hääl*, 12. november 1940.
306. Piirkonnakomissar Soontaga põllupidajate keskel. – *Uus Elu*, 23. oktoober 1942.
307. Pilk üle 9. pataljoni läve. – *Pärnu Rahva Hääl*, 28. august 1940.
308. Pillikse E. Sõdalaste laul. – *Eesti Sõna*, 21. aprill 1944.
309. Pinn V. Ränga päranduse ületamine. – *Sirp ja Vasar*, 12. veebruar 1988.
310. Poliitiliste vangide amnesteerimine. – *Uus Elu*, 16. detsember 1941.
311. Politseivõim asus oma ülesannete täitmisele. – *Uus Elu*, 10. juuli 1941.
312. Poolehoiuavaldused Nõukogude Liidu vägedele Pärnus. – *Pärnu Päevaleht*, 22. juuni 1940.
313. Pooltuhat töölist Orajõe metsades sotsialistlikus võistluses. – *Töörahva Hääl*, 23. november 1940.
314. Praakkirjandus kõrvaldatakse. – *Töörahva Hääl*, 19. oktoober 1940.
315. Praeguste valmiste mõte. – *Rahva Hääl*, 14. juuli 1940.
316. Priit Vebel: In memoriam. – *Eesti Sõna*, 28. juuli 1944.
317. Prof. A. Adamsoni tuba Pärnu muuseumis. – *Uus Elu*, 1. september 1942.
318. Prof. A. Adamsoni tööd Paldiskist Pärnu. – *Pärnu Päevaleht*, 5. aprill 1940.
319. Professor A. Adamsoni tuba. – *Uus Elu*, 10. september 1942.
320. Pudemeid punaseilt päevilt: Avaldamata jäänud reportaaþ. – *Uus Elu*, 22. juuli 1941.
321. Pudemeid punaseilt päevilt: Kuidas ma „Stalini päikest" õppisin tundma. – *Uus Elu*, 22. juuli 1941.
322. Puhkepäeval valge terrori ohvrite ümbermatmine. – *Töörahva Hääl*, 28. november 1940.
323. Punaarmee kontsert Pärnus. – *Pärnu Päevaleht*, 13. juuli 1940.
324. Punane dekoratsioon. – *Uus Elu*, 23. mai 1942.
325. Punane maareform. – *Uus Elu*, 20. september 1941.
326. Punane nurk igasse kodusse! – *Töörahva Hääl*, 2. november 1940.
327. Punane suvi: Küüditamisest. – *Maa Sõna*, 30. mai 1942.
328. Punane värv. – *Uus Elu*, 20. jaanuar 1942.
329. Punase aasta ohvrid Läänemaal. – *Lääne Sõna*, 5. mai 1942.
330. Punase aja kajastusi: Kas hobune või siga? – *Uus Elu*, 29. november 1941.
331. Punase aja kajastusi: Jossifi kahekõne enda pildiga. – *Uus Elu*, 29. november 1941.
332. Punase aja kajastusi. – *Uus Elu*, 11. detsember 1941.
333. Punase ajastu tegelinskid: Vares Barbarus. – *Uus Elu*, 31. jaanuar 1942.
334. Punase ajastu tegelinskid: Vladimir Rea. – *Uus Elu*, 14. veebruar 1942.
335. Punase terrori alt uuesti vabadusse. – *Uus Elu*, 18. august 1942.
336. Punased „valimised". – *Uus Elu*, 13. jaanuar 1942.

337. Punased veidrused. – *Uus Elu*, 28. august 1941.
338. Punasel paraadil. – *Uus Elu*, 3. märts 1942.
339. Punaste jälgi mööda. – *Uus Elu*, 2. detsember 1941.
340. Punaste „maareformi" õisi Pärnumaal: lludusoperatsioone tehti üle 4000 talule. – *Uus Elu*, 22. jaanuar 1942.
341. Punaste mõrvaohvrid selgusid: Tapetuteks osutusid lihtsad maainimesed Hallinga vallast. – *Uus Elu*, 8. november 1941.
342. Põllumehe töötahe jälle tugev ja kindel. – *Pärnu Päevaleht*, 4. juuli 1940.
343. Põllumehele jääb tema põld: Üheltki maapidajalt ei taheta midagi ära võtta, vaid ennem temale toetust anda: Põllutööminister A. Jõeäär'e raadiokõne laupäeva õhtul. – *Pärnumaa Teataja*, 2. juuli 1940.
344. Pärnu austusavaldused J. Barbarusele. – *Pärnu Päevaleht*, 23. jaanuar 1940.
345. Pärnu garnisoni väeosades valiti sõjaväelaste komiteed. – *Pärnu Päevaleht*, 19. juuli 1940.
346. Pärnu- ja Viljandimaa sotsialistlikule võistlusele valimiste läbiviimiseks: Vallad sammuvad valimistele omavahelises võistluses. – *Töörahva Hääl*, 31. detsember 1940.
347. Pärnu kannatused venelaste all: Linna vallutamine venelaste poolt 1575. aastal. – *Uus Elu*, 8. juuli 1944.
348. Pärnu koolipoisid Soomes. – *Uus Elu*, 3. veebruar 1942.
349. Pärnu linn valmistub 21. juuni pidustusteks. – *Töörahva Hääl*, 17. juuni 1941.
350. Pärnu linnas ja maakonnas 2199 bolshevike ohvrit: „ZEV" Pärnu büroo andmeid arreteeritute, küüditatute, mõrvatute jne. kohta. – *Uus Elu*, 18. detsember 1941.
351. Pärnu linnavalitsus kujundatakse ümber. – *Pärnu Päevaleht*, 27. juuni 1940.
352. Pärnu Omakaitse. – *Uus Elu*, 7. oktoober 1941.
353. Pärnu Omakaitse võitluste keerises. – *Uus Elu*, 25. juuli 1942.
354. Pärnu Omakaitse võitluste keerises. – *Uus Elu*, 30. juuli 1942.
355. Pärnu Omakaitse võitluste keerises. – *Uus Elu*, 1. august 1942.
356. Pärnu Omakaitse võitluste keerises. – *Uus Elu*, 3. august 1942.
357. Pärnu Omakaitse võitluste keerises. – *Uus Elu*, 8. august 1942.
358. Pärnu Omakaitse võitluste keerises. – *Uus Elu*, 11. august 1942.
359. Pärnu Omakaitse võitluste keerises. – *Uus Elu*, 20. august 1942.
360. Pärnu Omakaitse võitluste keerises. – Uus Elu, 22. august 1942.
361. Pärnu Omakaitse võitluste keerises. – *Uus Elu*, 3. september 1942.
362. Pärnu Omakaitse võitluste keerises. – *Uus Elu*, 5. september 1942.
363. Pärnu Omakaitse võitluste keerises. – *Uus Elu*, 8. september 1942.
364. Pärnu Omakaitsele 200 sõjateeneteristi. – *Uus Elu*, 22. aprill 1944.
365. Pärnu rügement asus sõjateele. – *Uus Elu*, 29. veebruar 1944.
366. Pärnu suurtükiväe divisjon. – *Pärnu Päevaleht*, 16. veebruar 1940.
367. Pärnu sõjakangelase viimne teekond. – *Uus Elu*, 16. märts 1944.
368. Pärnu tuletõrje 75-aastane. – *Eesti Sõna*, 9. august 1942.
369. Pärnu vabastamine: Sakslaste kiire edasitung päästis linna hävitamisest. – *Maa Sõna*, 9. juuli 1942.

370. Pärnu vabastamispäeval avaldatud teadaanne. – *Uus Elu*, 7. juuli 1942.
371. Pärnu-Viljandi prefekt August Orgusaar. – *Uus Elu*, 5. jaanuar 1942.
372. Pärnu Võiduväljakul. – *Töörahva Hääl*, 6. mai 1941.
373. Pärnu väärikas austus oma langenud kangelasele. – *Uus Elu*, 24. veebruar 1944.
374. Pärnul on raskeid sõjamälestusi. – *Eesti Sõna*, 13. jaanuar 1942.
375. Pärnus natsionaliseeritud üle 200 maja. – *Töörahva Hääl*, 28. november 1940.
376. Pärnus tähistati sms Stalini 61. sünnipäeva. – *Töörahva Hääl*, 23. detsember 1940.
377. Pärnust lahkus 697 sakslast. – *Pärnu Päevaleht*, 21. oktoober 1939.
378. Pärnumaa ettevalmistusi maipühadeks. – *Töörahva Hääl*, 24. aprill 1941.
379. Pärnumaa hoogsal pidustuste ettevalmistamisel. – *Töörahva Hääl*, 14. juuni 1941.
380. Pärnumaa kogudustele uusi õpetajaid. – *Maa Sõna*, 12. mai 1942.
381. Pärnumaa koolid aktiivses valimiskampaanias. – *Töörahva Hääl*, 2. jaanuar 1941.
382. Pärnumaa mälestab V. I. Leninit: Kõigis keskustes toimuvad leinakoosolekud. – *Töörahva Hääl*, 21. jaanuar 1941.
383. Pärnumaa Omakaitse aastapäev 3. juulil. – *Uus Elu*, 30. juuni 1942.
384. Pärnumaa põldudel käib uute piiride rajamine. – *Töörahva Hääl*, 15. oktoober 1940.
385. Pärnumaa rahvale. – *Uus Elu*, 16. juuli 1941.
386. Pärnumaa sõjakahjud. – *Uus Elu*, 8. jaanuar 1944.
387. Pärnumaa valmistub väärikalt Punaarmee 23. aastapäeva vastuvõtuks. – *Töörahva Hääl*, 18. veebruar 1941.
388. Pärnumaal hääletas 84,7%. – *Pärnu Päevaleht*, 19. juuli 1940.
389. Pärnumaal 88 algkooli. – *Uus Elu*, 30. oktoober 1941.
390. Pärnumaal 12 senist ja 10 uut vallajuhti. – *Pärnu Päevaleht*, 12. jaanuar 1940.
391. Pärnumaal muutmisele 3.200 koha- ja talunime. – *Pärnu Päevaleht*, 11. veebruar 1940.
392. Pärnumaal oli kuni 41 kraadi külma. – *Pärnu Päevaleht*, 17. jaanuar 1940.
393. Pärnumaal said maad 3970 inimest. – *Töörahva Hääl*, 2. november 1940.
394. Pärnumaalt küüditati 810 isikut. – *Maa Sõna*, 12. juuni 1943.
395. Rahva omakohus Tahkurannas. – *Pärnu Rahva Hääl*, 13. august 1940.
396. Rahvahulgad nõudsid Pärnus Eesti liitmist Nõukogude Liiduga. – *Pärnu Päevaleht*, 23. juuli 1940.
397. Rahvamurd Audru vabastamispidustustel. – *Eesti Sõna*, 22. juuli 1942.
398. Rahvas toetab Omakaitset. – *Uus Elu*, 12. juuli 1941.
399. Rahvas ei unusta ega andesta. – *Rahva Hääl*, 23. detsember 1962.
400. Rahvavaenlased ei saa kandideerida: Ringkondade komiteed tühistasid esitamiskirjad. – *Pärnumaa Teataja*, 13. juuli 1940.
401. Rahvuslik leinapäev. – *Uus Elu*, 13. juuni 1942.
402. Rahvusvaheline Kommunistlik naistepäev. – *Töörahva Hääl*, 8. märts 1941.

403. Rahvusvahelise naistepäeva tähistamine Pärnumaal. – *Töörahva Hääl*, 11. märts 1941.
404. „Rahvusvahelised" suvitajad Pärnus. – *Uus Elu*, 18. september 1941.
405. Rajangu vallavanemaks valiti A. Jänes. – *Pärnu Päevaleht*, 9. detsember 1939.
406. Rasked löögid maakonna hariduselule. – *Uus Elu*, 9. september 1941.
407. Read hõrenevad: Jaan Laasi ei ole enam töötajate hulgas. – *Uus Elu*, 31. jaanuar 1942.
408. Riigikogu valimiste lõplikud tulemused. – *Pärnumaa Teataja*, 20. juuli 1940.
409. RO Pärnus organiseerimisel. – *Pärnu Päevaleht*, 7. juuli 1940.
410. Rohkem ettevaatust õhurünnakute puhul. – *Uus Elu*, 10. juuli 1941.
411. Rohkem rõhku vaateakende kaunistamisele Oktoobripidustusteks. – *Töörahva Hääl*, 7. november 1940.
412. Rohkem tähelepanu sotsialistlikule võistlusele. – *Töörahva Hääl*, 19. oktoober 1940.
413. Ruhnulaste „riigipööre" suvel: Kuidas ruhnulased vabanesid bolševike vägivallast. – *Meie Maa*, 4. november 1941.
414. Ränk võitlus lumega maal. – *Pärnu Päevaleht*, 17. jaanuar 1940.
415. Saadikumandaatide pidulik üleandmine „Endlas". – *Töörahva Hääl*, 16. jaanuar 1941.
416. Saarde kogudusele valiti õpetaja. – *Uus Elu*, 20. detsember 1941.
417. Saaremaa Omakaitse asutati Pärnus: Ülevaade Saaremaa Omakaitse asutamisest ja tegevusest. – *Meie Maa*, 24. september 1924.
418. 130.000 võõrapärase nimega eestlast. – *Pärnu Päevaleht*, 22. september 1939.
419. 100 kaluril ninad-kõrvad külmunud. – *Pärnu Päevaleht*, 18. jaanuar 1940.
420. Saksa sõjavägedele. – *Uus Elu*, 10. juuli 1941.
421. Saksa võidukas armee vabastas Pärnu punastest terroristidest: Juubeldavad rahvahulgad Pärnu tänavail. – *Uus Elu*, 10. juuli 1941.
422. Saksa väed Pariisis. – *Pärnumaa Teataja*, 15. juuni 1940.
423. Seileri töölised valisid. – *Pärnu Päevaleht*, 4. juuli 1940.
424. 75 aastat tuletõrjet Pärnus: Mehed võitluses tule vastu. – *Uus Elu*, 8. august 1942.
425. 17 Pärnu käitist võistlevad ajakirjanduse levitamisel. – *Töörahva Hääl*, 12. juuni 1941.
426. 7. juuli. – *Eesti Sõna*, 7. juuli 1942.
Selgus Osmussaarel tapetud meremehe nimi. – *Maa Sõna*, 18. juuni 1942.
428. Seni selgunud 1178 kommunistide mõrvaohvrit. – *Eesti Sõna*, 1. aprill 1942.
429. Sindi komnoored tegevuses. – *Pärnu Rahva Hääl*, 16. august 1940.
430. Sindi läheb valimistele organiseeritult. – *Töörahva Hääl*, 11. jaanuar 1941.
431. Sindi tekstiilkäitise poolt seati Rahvaste Nõukogu saadiku kandidaadiks sms Johannes Somson. – *Töörahva Hääl*, 12. detsember 1940.
432. Sisekaitseülema karistusi. – *Pärnu Rahva Hääl*, 25. august 1940.
433. Siseminister Unt kõneles. – *Pärnu Päevaleht*, 14. juuli 1940.
434. Siseministrile esitati kinnitamiseks uus linnavalitsuse koosseis. – *Pärnu Rahva Hääl*, 27. juuli 1940.

435. Sm V. Rea aruandekõnest Pärnumaa I parteikonverentsil. – *Töörahva Hääl*, 1. veebruar 1941.
436. Sotsialistlik võistlus Orajõe ja Häädemeeste valijaskondade vahel. – *Töörahva Hääl*, 9. jaanuar 1941.
437. SS-Standartenführer H. Kurg † : Eesti Brigaad kaotas tubli rügemendiülema. – *Uus Elu*, 4. jaanuar 1944.
438. Sunduslik suvitamine. – *Uus Elu*, 12. juuli 1941.
439. Suur rahvakoosolek Mõisakülas. – *Pärnu Päevaleht*, 27. juuni 1940.
440. Suur tung traktoristide kooli: Tulevaste traktoristide seas hulk naisi. – *Töörahva Hääl*, 4. jaanuar 1941.
441. Suure Oktoobrirevolutsiooni 23. aastapäev. – *Töörahva Hääl*, 7. november 1940.
442. Suurvärav A. Pärnumaalt pärit Eesti vabadusvõitleja kapten Johan-Leonhard Kase. – *Kesknädal: Pärnu Nädalaleht*, 25. mai 1994.
443. Suuskadel agitatsioonitööle: Suusapatrullid Pärnu valijate läkitustega maakeskustesse. – *Töörahva Hääl*, 4. jaanuar 1941.
444. Sõda Orajõel: Kohalikud inimesed relvastatud võitluses punaväelaste ja kommunistidega. – *Teataja*, 18. märts 1942.
445. Sõit põlevale piirile. – *Pärnu Päevaleht*, 2. september 1939.
446. Sündmused arenevad: Mälestusi möödunud suvest. – *Uus Elu*, 30. juuni 1942.
447. Tali P. Viktor Koernil taas aujärg EV-s. – *Pärnu Postimees*, 27. juuli 1991.
448. TASS'i teadaanne. – *Töörahva Hääl*, 14. juuni 1941.
449. Teadaanne. – *Uus Elu*, 10. juuli 1941.
450. Teadaanne raadioaparaatide kasutajaile. – *Töörahva Hääl*, 28. juuni 1941.
451. Teedrajavad võitluspäevad. – *Eesti Sõna*, 7. juuli 1942.
452. Teenetemärke Pärnu ja -maale. – *Pärnu Päevaleht*, 24. veebruar 1940.
453. Teha lõpp hallparunite omavolile ja kuritarvitustele. – *Töörahva Hääl*, 7. november 1940.
454. Terrorisüsteem. – *Maa Sõna*, 14. jaanuar 1943.
455. Toris päästeti 149 puhastverd hobust. – *Uus Elu*, 9. oktoober 1941.
456. Tsheka terror Eestis. – *Sakala*, 13. jaanuar 1943.
457. Tsiviilvalitsus. – *Uus Elu*, 9. detsember 1941.
458. Tšekistide tangide vahel: ZEV'i kokkuvõtted arreteerimiste kohta Eestis. – *Maa Sõna*, 12. jaanuar 1943.
459. TT Miilits sai Lenini nimelise toa. – *Töörahva Hääl*, 7. november 1940.
460. Tugevdada revolutsioonilist valvsust. – *Töörahva Hääl*, 1. juuli 1941.
461. Tugevdame valimiskampaaniat. – *Töörahva Hääl*, 28. november 1940.
462. Tõotame võidelda bolševismi lõpliku hävitamiseni. – *Meie Maa*, 18. juuni 1942.
463. Tõstamaa, Kaisma ja Lelle tähistasid vabastamise aastapäeva. – *Uus Elu*, 6. august 1942.
464. Tõstamaa tähistab vabastamise aastapäeva. – *Uus Elu*, 1. august 1942.
465. Tähtsamad päevaülesanded maareformi teostamisel. – *Töörahva Hääl*, 26. oktoober 1940.

466. Täna leinaseisak. – *Pärnu Päevaleht*, 3. jaanuar 1940.
467. Täna lõpevad sõjalised õppused. – *Pärnu Päevaleht*, 8. juuni 1940.
468. Täna miiting. – *Pärnu Päevaleht*, 24. juuli 1940.
469. Täna Pärnus suur miiting. – *Pärnu Päevaleht*, 17. juuli 1940.
470. Täna Vabadusväljakul miiting. – *Pärnu Rahva Hääl*, 7. august 1940.
471. Tänane jutuajamine Kilingi-Nõmme linnavanemaga. – *Pärnu Päevaleht*, 20. märts 1940.
472. Töökoosolek Vändras. – *Töörahva Hääl*, 7. november 1940.
473. Tööliskodu kolib uutesse ruumidesse. – *Pärnu Päevaleht*, 3. juuli 1940.
474. Töölis-talupoegade Punaarmee ja Punalaevastiku 23. aastapäeva nimelise sotsialistliku võistluse leping Pärnu ja Narva Sõjakomissariaatide vahel. – *Töörahva Hääl*, 21. jaanuar 1941.
475. Tööliste ja sõdurite vennastusmiiting. – *Pärnu Päevaleht*, 7. juuli 1940.
476. Tööliste üksmeele koosolekud vastuseks fašistide kallaletungile. – *Töörahva Hääl*, 24. juuni 1941.
477. Töörahva kandidaadid. – *Pärnu Päevaleht*, 9. juuli 1940.
478. Töötajad 1. mai ootel. – *Töörahva Hääl*, 15. aprill 1941.
479. Töötava Pärnu jõuline võidumanifestatsioon: Rahvahulgad võidumiitingul. – *Pärnu Päevaleht*, 18. juuli 1940.
480. Töötava rahva kurnaja ausammas kisti maha: Tahkuranna rahva meeleavaldus Konstantin Pätsi vastu. – *Rahvaleht*, 14. august 1940.
481. Under M. Jõulutervitus. – *Eesti Sõna*, 23. detsember 1941.
482. Under M. Kaugeile kannatajaile. – *Maa Sõna*, 12. juuni 1943.
483. Under M. Mälestus ja tõotus. – *Teataja*, 21. veebruar 1945.
484. Uue vabaduse lävel. – *Uus Elu*, 24. veebruar 1942.
485. Uued direktorid keskkoolidel. – *Töörahva Hääl*, 12. november 1940.
486. Uued vallavalitsused tööle. – *Pärnu Päevaleht*, 27. juuli 1940.
487. Uued vallavanemad määramisel. – *Pärnu Rahva Hääl*, 28. juuli 1940.
488. Uueks maanõunikuks valiti A. Ilmjärv. – *Pärnu Päevaleht*, 24. mai 1940.
489. Uusi Punaseid nurki. – *Töörahva Hääl*, 5. november 1940.
490. Uusi vabastamisi, uusi määramisi. – *Pärnu Päevaleht*, 5. juuli 1940.
491. Uusi vallavanemaid. – *Pärnu Rahva Hääl*, 15. august 1940.
492. Vabaduse Risti 800 kavaleri Pärnu. – *Pärnu Päevaleht*, 28. mai 1940.
493. Vabaduse Risti vennad Pärnus. – *Pärnu Päevaleht*, 18. juuni 1940.
494. Vabaduse Risti vennad Pärnus ja Sindis. – *Pärnumaa Teataja*, 18. juuni 1940.
495. Vabadusse üle lumise Soome lahe: Pärnu koolipoiste põgenemisretk Soome möödunud aastal. – *Uus Elu*, 8. jaanuar 1942.
496. Vabadussõja mälestusmärkidest. – *Kesknädal: Pärnu Nädalaleht*, 5. oktoober 1994.
497. Vabadussõja sangarid olid koos: Vabadusristi vendade Pärnu osakonna koosolek. – *Uus Elu*, 4. jaanuar 1944.
498. Vabaneti ebasoovitavatest tänavanimedest. – *Pärnu Rahva Hääl*, 24. august 1940.
499. Vabastamisi politseis. – *Pärnu Rahva Hääl*, 19. august 1940.

500. Vabastati 206 poliitilist vahialust: Pärnus vabastati 27 vahialust. – *Eesti Sõna*, 21. detsember 1941.
501. Vabastati politseinikke. – *Pärnu Rahva Hääl*, 7. august 1940.
502. Valekaebused peavad lõppema: Sisedirektor O. Angeluse raadiokõne 24. jaanuaril 1942. a. – *Teataja*, 28. jaanuar 1942.
503. Valge terrori ohvrite suured ühismatused Pärnus: Kaksteist langenud võitlejat, kes jätsid oma elu sotsialismi eest, maeti suurte austusavaldustega ühishauda. – *Töörahva Hääl*, 3. detsember 1940.
504. Valimised 15. ja 16. oktoobril. – *Pärnu Päevaleht*, 17. september 1939.
505. Valimiskampaania on tähtsamaks poliitiliseks kampaaniaks. – *Töörahva Hääl*, 21. november 1940.
506. Valimistele ühiselt rongkäigus. – *Töörahva Hääl*, 9. jaanuar 1941.
507. Valimistulemusi Pärnus ja maakonnas. – *Pärnu Rahva Hääl*, 16. juuli 1940.
508. Valiti uus maavolikogu. – *Pärnu Päevaleht*, 9. märts 1940.
509. Vallavanematelt võetakse vandetõotus. – *Pärnu Päevaleht*, 20. jaanuar 1940.
510. Vandeadv. J. Soontak Pärnu uueks maavanemaks: Senine maavanem J. Marksoo lahkus omal palvel. – *Pärnu Päevaleht*, 27. juuni 1940.
511. Vangla sai punase nurga. – *Töörahva Hääl*, 31. oktoober 1940.
512. Veel üks aasta nimede eestistamiseks. – *Pärnu Päevaleht*, 13. detsember 1939.
513. Verised päevad: Läänemaa lõunapiiril. – *Lääne Sõna*, 14. mai 1942.
514. 5. veebruaril avati Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei IV kongress. – *Töörahva Hääl*, 8. veebruar 1941.
515. 50 päeva Jaagupi vabastamise võitlusi. – *Uus Elu*, 22. august 1942.
516. 15 aastat metsakooli. – *Pärnu Päevaleht*, 14. juuni 1940.
517. Vilgats E. Audru lahing ja Viktor Koern. – *Kesknädal: Pärnu Nädalaleht*, 21. juuli 1993.
518. Vilgats E. Mees kahe linnapea suguvõsast. – *Kesknädal: Pärnu Nädalaleht*, 17. august 1994.
519. Vilsandist Vladivostokini. – *Pärnu Postimees*, 25. juuli 1940.
520. Visnapuu H. Üle värskete kalmuküngaste ... – *Eesti Sõna*, 30. detsember 1941.
521. Visnapuu H. Kodumaa eest. – *Postimees*, 27. jaanuar 1944.
522. Volikogu leinakoosolek. – *Pärnu Päevaleht*, 29. september 1939.
523. Võidupüha Pärnus. – *Uus Elu*, 27. juuni 1942.
524. Võidutee sillutajad. – *Maa Sõna*, 7. juuli 1942.
525. Võistesse Pärnumaa esimene kolhoos. – *Pärnu Rahva Hääl*, 9. oktoober 1940.
526. „Võitleja" Pärnust ja pärnakatest. – *Kesknädal: Pärnu Nädalaleht*, 20. oktoober 1993.
527. Võitlustest Pärnu all: Kuidas päästeti Pärnu sillad. – *Põhja Kodu*, 25. august 1941.
528. Väljakutsed sotsialistlikuks võistluseks. – *Töörahva Hääl*, 19. oktoober 1940.
529. Väljaküüditatud. – *Uus Elu*, 20. september 1941.
530. Välkmiitingud NSVL Ülemnõukogu valimiste puhul. – *Tööraha Hääl*, 16. november 1940.
531. Välkmiitingud valimisvõidu puhul. – *Töörahva Hääl*, 18. jaanuar 1941.

532. Vändra metsas, Pärnumaal... – *Uus Elu*, 11. juuli 1942.
533. Vändra metsas, Pärnumaal... – *Uus Elu*, 14. juuli 1942.
534. Vändra Vabatahtlik tuletõrje 40 - a. – *Sakala*, 21. august 1943.
535. Õiget suhtumist elu ülesannetesse. – *Uus Elu*, 13. november 1941.
536. Õudsed päevad Pärnu GPU piinakeldreis. – *Uus Elu*, 13. november 1941.
537. Ühe eesti vabadusvõitleja päevikust: Punase terrori alt uuesti vabadusse. – *Uus Elu*, 18. august 1942.
538. Ühe eesti vabadusvõitleja päevikust: Punase terrori alt uuesti vabadusse. – *Uus Elu*, 20. august 1942.
539. Ühe eesti vabadusvõitleja päevikust: Punase terrori alt uuesti vabadusse. – *Uus Elu*, 25. august 1942.
540. Ühe eesti vabadusvõitleja päevikust: Punase terrori alt uuesti vabadusse. – *Uus Elu*, 27. august 1942.
541. Ühe punase koosoleku käik. – *Uus Elu*, 14. august 1941.
542. 9. pataljon tähistas aastapäeva. – *Pärnu Päevaleht*, 16. jaanuar 1940.
543. Ühest venelaste mõrvast Soome lahes. – *Eesti Sõna*, 8. aprill 1942.
544. ÜK(b)P 18. konverentsi auks. – *Töörahva Hääl*, 15. veebruar 1941.
545. Üleskutse. – *Töörahva Hääl*, 24. juuni 1941.
546. Üleskutse. – *Uus Elu*, 4. september 1941.
547. Üleskutse Eestimaa Kommunistlikult (bolshevikkude) Parteilt ja Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Rahvakomissaride Nõukogult kõigile Eesti NSV töötajatele. – *Töörahva Hääl*, 24. juuni 1941.
548. Üleskutse T.T. Miilitsa Viljandi osakonna EK(b)Partei kollektiivile. – *Töörahva Hääl*, 23. november 1940.

Dokumentaal- ja muud üksikteosed

549. Ahas Ed. Vabadussõja kangelaste mälestussambaid I. – Trt: K.-Ü. Loodus, 1928.
550. Eesti Diviisi struktuur ja ohvitseride koosseis II Maailmasõjas / Koost L. Tammiksaar / Eesti Riigikaitse Akadeemia: Arhiiv Eesti sõjamehed II maailmasõjas. – Tln, 1998.
551. Eesti idapataljonid Idarindel 1941–1944 / Eesti Idapataljonide Võitlejate Klubi. – Tln: Argo, 2004.
552. Eesti iseseisvus ja selle häving: Eesti riik ja rahvas XX sajandil: Album: I osa / Koost M. Laar. – S l, 2000.
553. Eesti koolipoisid Teises Maailmasõjas / II raamat. – Pärnu, 2000.
554. Eesti rahva kannatuste aasta: Koguteos I. – Tln: Eesti Kirjastus, 1943.
555. Eesti rahva kannatuste aasta: Koguteos II. – Tln: Eesti Kirjastus, 1943.

556. Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas I: 1941–1945 / EKP KK partei ajaloo instituut. – Tln: Eesti Raamat, 1971.
557. Eesti rahvastikukaotused II / I. Saksa okupatsioon 1941–1944: Hukatud ja vangistuses hukkunud / ORURK / Koost I. Paavle. – Trt, 2002.
558. Eesti Vabadusristi kavalerid. – Stockholm: Välis-Eesti " EMP, 1984.
559. Eesti vabadusvõitlejad Teises maailmasõjas/ Koost A. Jurs. – Toronto, 1987.
560. Eestlaste küüditamine: Mineviku varjud tänases päevas: Artiklid ja elulood / Korp! Filiae Patriae. – Trt, 2004.
561. Gailit A. Isade maa. – Trt: Ilmamaa, 1996.
562. Haberman H. Tagasivaatamisi. – Tln: Eesti Raamat, 1988.
563. Ilmjärv M. Hääletu alistumine: Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus 1920. aastate keskpaigast annektsioonini. – Tln: Argo, 2004.
564. Johann Renner. Liivimaa ajalugu 1556–1561/ Keskalamsaksa keelest Ivar Leimus: Värsid ladina keelest Enn Tarvel. – Tln: Olion, 1995.
565. Jõgi Ü. „Erna" legendid ja tegelikkus. – Tln: JMR, 1996.
566. Krikk M. Nemad juhtisid Eesti politseid 1918–1940. – Tln, 1998.
567. Kurgvel A., Lindmäe H. Pro Patria: Auraamat Teises maailmasõjas langenud Eesti vabadusvõitlejatele. – Trt, 1998.
568. Küüditamine Eestist Venemaale; Juuniküüditamine 1941 – küüditamised 1940–1953: Raamat 6 / Koost L. Õispuu. – Tln, 2001.
569. Laaman Ed. Eesti iseseisvuse sünd. – Trt: K./Ü. Loodus, 1936.
570. Laar M. Isamaa ilu hoieldes. – Stockholm: Välis-Eesti " EMP, 1997.
571. Lehtmets L. Kivid kõnelevad: Ajaloolisi rännakuid. – Toronto, 2004.
572. Lindmäe H. Suvesõda Tartumaal: 1941. – Trt: OÜ Greif, 1999.
573. Lindmäe H. Suvesõda Virumaal: 1941: Suvesõda II / ORURK. – Trt: OÜ Greif, 2002.
574. Lindmäe H. Suvesõda Viljandimaal: 1941: Suvesõda III/ ORURK. – Trt: OÜ Greif, 2004.
575. Margus M. Eesti metsaülemate saatusest. – Tln / Trt, 1995.
576. Metsavennad Suvesõjas 1941: Eesti relvastatud vastupanuliikumine Omakaitse dokumentides / Koost T. Noormets. – Tln, 2003.
577. Pajur A. jt. Eesti ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni / Õpetatud Eesti Selts / Peatoimet S. Vahtre. – Trt: Ilmamaa, 2005.
578. Parek E. Mälestusi aastaist 1939–1944 Pärnus / Eesti Kirjandusmuuseum: Litteraria: Eesti kirjandusloo allikmaterjale: Vihik 18. – Trt, 2000.
579. Piirimäe H. Ülikoolilinn Pärnu: Pärnu – The University Town. – Trt: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999.
580. Pinn V. Punane terror ja Läänemaa 1939–1941/ I. – S l, S a.
581. Pinn V. Punane terror ja Läänemaa / III: Vihkamine. – Haapsalu, 1990.
582. Pinn V. Täiendusi ja täpsustusi seni avaldatule: Punane terror ja Läänemaa / VIII. – Haapsalu, 1992.
583. Poliitilised arreteerimised Eestis: 1940–1988: Raamat I / Koost L. Õispuu. – Tln, 1996.

584. Poliitilised arreteerimised Eestis: 1940–1988: Raamat 2 / Koost L. Õispuu. – Tln, 1998.
585. Puhk H. Estonia Estonorum: Eesti 1940: Ajalooline geograafia. – Ontario, 1955.
586. Punane terror/ Koost M. Laar, J. Tross. – Stockholm: Välis-Eesti – EMP, 1996.
587. Pärnu ja ta kuurort: Koguteos Pärnu kuurordi 100. a. juubeliks MCMXXXIX / Toimet K. Eerme. – S l, S a.
588. Pärnu sild: 6. nov. 1938/ Maanteede talitus. – Tln, 1938.
589. Pärnu sillad. – Pärnu: Lehemehed, 1939.
590. Pärnumaa: Maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus / Toimet A. Tammekann, J. Kõpp, Edg Kant. – Trt: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus, 1930.
591. Pärnumaa tegelaste biograafiad: Eluloolisi andmeid Pärnumaal elavate ja tegutsevate avalikkude tegelaste kohta / Toimet J. Andreller, A. Leetmaa. – Pärnu: Sõna, 1937.
592. Raudsepp K. Ristiga märgitud. – Toronto, 1982.
593. Rohtmets I. Kultuurilooline Eestimaa: Teekaaslane. – Tln: Varrak, 2004.
594. Roolaht A. Nii see oli... Kroonika ühest unustuseliiva maetud ajastust. – Tln: Perioodika, 1990.
595. Sakalamaa ei unusta: Kõpu kihelkond: Teine raamat / Koost E. Piir. – Viljandi, 1993.
596. Sakalamaa ei unusta: Paistu kihelkond: Kolmas raamat I osa / Koost E. Piir. – Viljandi, 1994.
597. Sakalamaa ei unusta: Paistu kihelkond: Kolmas raamat II osa / Koost E. Piir. – Viljandi, 1994.
598. Sakalamaa ei unusta: Karksi kihelkond: Kümnes raamat / Koost E. Piir. – Viljandi, 1997.
599. Salo, V. E.V. kaadriohvitseride saatus: 1938–1996 / ORURK. – Trt, 1996.
600. Strauss M jt. Eesti Vabaduse Risti kavalerid: Register/ ESHL. – Viljandi, 2004.
601. Strauss M jt. Vabadussõja mälestusmärgid I / Koost M. Strauss. – Keila, 2002.
602. Strauss M jt. Vabadussõja mälestusmärgid II / Koost M. Strauss. – Keila, 2005.
603. „Suvesõda" Pärnumaal / http://www.hot.ee/vaikal/suvesõda.htm.
604. Sõja ja rahu vahel: Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani: Koguteos I köide. – S l, 2004.
605. Tamm T. Need teod süüdistavad: Dokumentaalteos Eesti kannatusaastast 1941 / I. Geislingen/Steige: Kultuur, 1966.
606. Tamm T. Need teod süüdistavad: Dokumentaalteos Eesti kannatusaastast 1941 / II. – Geislingen/Steige: Kultuur, 1968.
607. Taska A. Eesti hävitatuid ja hävimatuid mälestusmärke. – Lund, 1986.
608. Tundmatu Eesti Vabariik / Tartu Ülikooli Lähiajaloo kateeder: Jaan Tõnissoni Instituut. – Tln, 1993.
609. Vabadussõja monumendid iseseisvas Eestis. – Stockholm: EÜS Põhjala, 1984.
610. Valge raamat: Eesti rahva kaotustest okupatsioonide läbi: 1940–1991 / ORURK. – S l: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2005.

611. Walter H. Eesti teenetemärgid: Estonian Orders and Decorations. – Tln, 1998.
612. Varju P. Eesti laste küüditamine 14. juunil 1941 kui genotsiidikuritegu / ORURK. – Tln, 1994.
613. Veskimägi K.-O. Kuidas valitseti Eesti NSV-d: Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee büroo 162 etteastumist 1944–1956 vahemängudega ja sissejuhatusega. – Tln: Varrak, 2005.
614. Õun M. jt. Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased: I kogumik / Koost M. Õun. – Tln: Tammiskilp, 1998.
615. Õun M. jt. Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased: II kogumik / Koost M. Õun. – Tln, 2002.
616. Õun M. jt. Kahe maailmasõja väejuhid ning mõned muudki tähtsad sõjahärrad 20. sajandist / 2. osa. – Tln: OÜ Sõnasepp, 2000.
617. Õun M. Eesti sõjavägi 1920–1940: Pildilugu meie esimese Vabariigi sõjaväe organisatsioonist, juhtidest, meestest ja relvadest. – Tln, 2001.
618. Õun M. Eesti Vabariigi kindralid ja admiralid. – Tln, 1997

Kogumikuartiklid

619. Angelus O. Ümberasumine Saksamaale. – Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas/ II. – Stockholm: EMP, 1955.
620. Barbašin I. 8. armee kaitselahingud Eestis. – Suure võitluse algus: Mälestusi Suure Isamaasõja esimestest kuudest. – Tln: Eesti Raamat, 1965.
621. Eesti leegionäride laul: Sõnad Gert Helbemäe/ Muusika Priit Veebel. – Eesti eest võitluses toona ja täna: Tartu Vabadusvõitlejate Ühendus. – Trt, 2002.
622. Eesti olukord 1939. a. maailma ajakirjanduse valgusel. – Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas / II. – Stockholm: EMP, 1955.
623. Eestlaste küüditamine: Mineviku varjud tänases päevas: Artiklid ja elulood / Korp! Filiae Patriae. – Trt, 2004.
624. Gailit K. Eesti piirikaitserügemendid. – Eesti mehed sõjatules / Koost M. Tamberg. – Saku, 1999.
625. Ilves J. Kilde Läänemaa hävituspataljoni võitlusteelt. – Ühises rivis ühise vaenlase vastu: Mälestusi kaitselahinguist Eesti NSV-s 1941. aastal. – Tln: Eesti Raamat, 1969.
626. Julgestusgrupp 183 (Estn. Sicherheits-Abt 183). – Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas / VII. – Stockholm: EMP, 1959.
627. Kauri H. Punane laine ujutab üle. – Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas / III. – Stockholm: EMP, 1956.
628. Kiljako D. Lühiülevaade lahingutegevusest Eesti NSV territooriumil 1941. aastal – Ühises rivis ühise vaenlase vastu: Mälestusi kaitselahinguist Eesti NSV-s 1941. aastal. – Tln: Eesti Raamat, 1969.

629. Kippasto J. Inimesed, olge valvsad. – Suure võitluse algus: Mälestusi Suure Isamaasõja esimestest kuudest. – Tln: Eesti Raamat, 1965.
630. Korp A. Komandör lahkub viimasena. – Võitluse radadel: Mälestuste kogumik. – Tln: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960.
631. Kuldkepp M. Inimkaotused punasel aastal. – Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas / III. – Stockholm: EMP, 1956.
632. Kuusik K. Kolm vaprat. – Võitluse radadel: Mälestuste kogumik. – Tln: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960.
633. Laasi E. Kuulipildurite tuleristsed. – Suure võitluse algus: Mälestusi Suure Isamaasõja esimestest kuudest. – Tln: Eesti Raamat, 1965.
634. Lage J. Suure heitluse künnisel. – Ühises rivis ühise vaenlase vastu: Mälestusi kaitselahinguist Eesti NSV-s 1941. aastal. – Tln: Eesti Raamat, 1969.
635. Larin P. Kogu jõud vaenlase purustamiseks. – Võitluse radadel: Mälestuste kogumik. – Tln: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960.
636. Mark H. Juulivalimised 1940 ja rahvusliku vastasrinna organiseerimine. – Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas / V. – Stockholm: EMP 1957.
637. Martens-Kuutan E. Okupatsiooniaastad. – Pärnu Poeglaste Gümnaasium läbi aegade: Koguteos / Toimet L. Koobas. – Toronto, 1985.
638. Melzer W. 151. jalaväe rügement ründab Tallinna. – Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas / V. – Stockholm: EMP, 1957.
639. Metsavennad Vändras: Tegevus 13. juunist kuni 12. juulini 1941. – Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas / IV. – Stockholm: EMP, 1957.
640. Noormets T. Eesti sõjaväelaste pagemine Punaarmeest Suvesõja ajal / Laidoneri Muuseumi aastaraamat: 2003. – S l, 2004.
641. Noormets T. Omakaitse kogutud materjalid Suvesõja ajalooallikana. – Ajaloolise tõe otsinguil: 20. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi „Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme " materjalid. – Tln, 1999.
642. Nõu J. Hoop Eesti põllumajandusele. – Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas / III. – Stockholm: EMP, 1956.
643. Olvet L. Väljastpoolt tulnu prisma läbi. – Pärnu Poeglaste Gümnaasium läbi aegade: Koguteos / Toimet L. Koobas. – Toronto, 1985.
644. Paul I. Rahvaväe võitlustee. – Suure võitluse algus: Mälestusi Suure Isamaasõja esimestest kuudest. – Tln: Eesti Raamat, 1965.
645. Peetre A. Pärnu sõjasuvel 1941. – Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas / V. – Stockholm: EMP, 1957.
646. Peetre A. Vaba Pärnu. – Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas / VI. – Stockholm: EMP, 1958.
647. Pent V. H. Laskesport ja riigikaitse õpetus. – Pärnu Poeglaste Gümnaasium läbi aegade: Koguteos / Toimet L. Koobas. – Toronto, 1985.
648. Pool E. „Oscariga" pärjatud. – Terasest tugevamad: Pataljon „Narva" ajalugu II. – Trt: OÜ Greif, 1997
649. Purre A. Eesti sõda Nõuk. Liiduga. – Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas / VII. – Stockholm: EMP, 1959.
650. Põld U.-H.-P. 659. Eesti idapataljoni võitlejate meenutusi. – Eesti idapataljo-

nid Idarindel 1941–1944: Pühendatud langenud sõjakaaslaste mälestusele / Eesti Idapataljonide Võitlejate Klubi. – Tln: Argo, 2004.
651. Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi lõpetajad. – Pärnu Poeglaste Gümnaasium läbi aegade: Koguteos / Toimet L. Koobas. – Toronto, 1985.
652. Pärnu Poeglaste Gümnaasiumi õpetajad 1918–1944. – Pärnu Poeglaste Gümnaasium läbi aegade: Koguteos / Toimet L. Koobas. – Toronto, 1985.
653. Pärnus 8. juulil 1941. a. – Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas / IV. – Stockholm: EMP, 1957.
654. Rahi-Tamm A. Küüditamised Eestis. – Eestlaste küüditamine: Mineviku varjud tänases päevas: Artiklid ja elulood / Korp! Filiae Patriae. – Tartu, 2004.
655. Raid V. Eesti omavalitsusasutuste uuestisünnist Lõuna-Pärnumaal 1941. aasta juulis. – Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas / VI. – Stockholm: EMP, 1958.
656. Raid V. Mälestusi ühest sõjasõidust Saaremaale. – Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas / V. – Stockholm: EMP, 1957.
657. Raid V. Võitlused L.-Pärnumaal 1941. a. suvel. – Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas / IV. – Stockholm: EMP, 1957.
658. Rajala A. Vabatahtlikud. – Suure võitluse algus: Mälestusi Suure Isamaasõja esimestest kuudest. – Tln: Eesti Raamat, 1965.
659. Remmelgas J. Eesti muutub lahinguväljaks. – Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas / IV. – Stockholm: EMP, 1957.
660. Räim A. Tuleristsed saadi kodumaakonnas. – Ühises rivis ühise vaenlase vastu: Mälestusi kaitselahingutest Eesti NSV-s 1941. aastal. – Tln: Eesti Raamat, 1969.
661. Seljamaa J. Sündmused, mis ei ununе. – Ühises rivis ühise vaenlase vastu: Mälestusi kaitselahinguist Eesti NSV-s 1941. aastal. – Tln: Eesti Raamat, 1969.
662. Seljamaa J. Üks juulipäev. – Võitluse radadel: Mälestuste kogumik. – Tln: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960.
663. Setškin G. Nõukogudemaa piiride kaitsel. – Suure võitluse algus: Mälestusi Suure Isamaasõja esimestest kuudest. – Tln: Eesti Raamat, 1965.
664. Siimonlatser O. „Soomusrong". – Alati avangardis: Eesti miilitsa minevikust ja tänapäevast / Koost O. Siimonlatser. – Tln: Eesti Raamat, 1971.
665. Silmapaistvaid vilistlasi. – Pärnu Poeglaste gümnaasium läbi aegade: Koguteos / Toimet L. Koobas. – Toronto, 1985.
666. Spriit E. Nimed mustal marmoril. – Alati avangardis: Eesti miilitsa minevikust ja tänapäevast / Koost O. Siimonlatser. – Tln: Eesti Raamat, 1971.
667. Talving M. Rahva õnne eest. – Võitluse radadel: Mälestuste kogumik. – Tln: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960.
668. Tamre Ü. Eesti julgestuspataljon nr. 183. – Eesti idapataljonid Idarindel 1941–1944: Pühendatud langenud sõjakaaslaste mälestusele / Eesti Idepataljonide Võitlejate Klubi. –Tln: Argo, 2004.
669. Tiidre A. Kolm aastat lindpriina. – Suure võitluse algus: Mälestusi Suure Isamaasõja esimestest kuudest. – Tln: Eesti Raamat, 1965.

670. Tust J. Kui läänlased haarasid relva. – Alati avangardis: Eesti miilitsa minevikust ja tänapäevast / Koost O. Siimonlatser. – Tln: Esti Raamat, 1971.
671. Tust J. Selle suve seitseteist päeva. – Suure võitluse algus: Mälestusi Suure Isamaasõja esimestest kuudest. – Tln: Eesti Raamat, 1965.
672. Väljas P. Mõningatest julgeolekuorganite materjalidega seonduvatest allikakriitilistest probleemidest. – Ajaloolise tõe otsinguil: 20. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi „Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme " materjalid. – Tln, 1999.
673. Weiss H. Järelümberasumine. – Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas / III. – Stockholm: EMP, 1956.

Ajakirjaartiklid

674. Kapten August Orgusaar pensionile. – *Politseileht*, 1939, 23–24.
675. Kaup J. Johannes Varese surmaeelne kiri. – *Keel ja Kirjandus*, 1940, nr 1.
676. Kolonel V. Koern, 1. Jalaväerügemendi praegune ülem. – *Sõdur*: Sõjaasjanduse ajakiri, 1937, 16–18.
677. Major Tõnis-August Avingo 50-aastane. – *Sõdur*: Sõjaasjanduse ajakiri, 1937, 31–32
678. Runnel H. Räägi mulle. – Laulud eestiaegsetele meestele: Loomingu Raamatukogu: XXXII aastakäik: ENSV Kirjanike Liidu ajakiri. – Tln: Perioodika, 1988.
679. Sarv E. Eesti inimkaotused kommunistliku võimu all. – *Akadeemia: Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus.* – Trt, 2001.

Muud trükised

680. Asutava Kogu ja I–VI Riigikogu liikmed, kes hukkusid aastatel 1940–1960 Nõukogude ja Saksa okupatsioonivõimude repressioonide tagajärjel / ORURK. – Riigikogu Kantselei, 2000.
681. Inimkaotused Eesti tuletõrjes 1941. a. – Eesti Vabatahtliku Tuletõrje Liidu Teated. – S l, 1942.
682. Eesti mehed ja naised! Pärnu rahvas! – Pärnus, 8. juulil 1941. a.
683. Pärnumaa Maleva Teataja nr. 1 22. jaanuar 1940.
684. Pärnumaa Maleva Teataja nr. 2 17. veebruar 1940.
685. Pärnumaa Maleva Teataja nr. 3 4. märts 1940.
686. Pärnumaa Maleva Teataja nr. 4 20. märts 1940.
687. Pärnumaa Maleva Teataja nr. 5 20. aprill 1940.
688. Pärnumaa Maleva Teataja nr. 6 20. mai 1940.
689. Visnapuu H. Eesti: Mare Balticum. Tungal, 1990, nr. 12.

690. Riigivanema käsukiri kaitsevägedele Nr. 10 28. märtsil 1935. – *Sõdur*: Sõjaasjanduse ajakiri, 1935, 14–16.
691. Riigivolikogu liikmete nimekiri. – RT Lisa, 1938. 31.
692. Eesti-Saksa mittekallaletungi leping: Ratifitseeritud Vabariigi Presidendi poolt 22. juunil 1939. – RT (Eesti Vabariigi lepingud välisriikidega) 1939, 12, 21.
693. Vabariigi Presidendi otsus nr. 179 1. septembril 1939. – RT 1939, 73. 579.
694. E.V. kodakondsusest lahkunud isikute nimekiri: Siseministeeriumi teadaanne. – RT Lisa, 1940, 14.
695. Vastastikuse abistamise pakt Eesti Vabariigi ja N.S.V. Liidu vahel: Ratifitseeritud Vabariigi Presidendi poolt 2. oktoobril 1939. – RT 1939, 15, 25.
696. Sõjavägede Ülemjuhataja määrus: antud 18. juunil 1940. – RT 1940, 51, 478.
697. Sõjavägede Ülemjuhataja määrus: antud 18. juunil 1940. – RT 1940, 51, 479.
698. Sõjavägede Ülemjuhataja määrus: antud 18. juunil 1940. – RT 1940, 51, 480.
699. Vabariigi Presidendi käskkiri nr. 55: antud eriõigusel 21. juunil 1940. – RT 1940, 54, 491.
700. Vabariigi Presidendi käskkiri nr. 56: antud eriõigusel 21. juunil 1940. – RT 1940, 54, 492.
701. Vabariigi Presidendi käskkiri nr. 57: antud eriõigusel 22. juunil 1940. – RT 1940, 55, 499.
702. Kaitseliidu likvideerimise seadus: antud Vabariigi Presidendi poolt 27. juunil 1940. – RT 1940, 55, 498.
703. Vabariigi Presidendi otsus nr. 175, 5. juulil 1940. – RT 1940, 60, 565.
704. Korraldus Riigivolikogu valimiste kohta: antud Vabariigi Presidendi poolt 5. juulil 1940. – RT 1940, 60, 566.
705. Rahva Omakaitse korraldamise seadus: antud Vabariigi Presidendi poolt dekreedina 5. juulil 1940. – RT 1940, 62, 583.
706. Valimiste Peakomitee otsus 7. juulist 1940 ringkondade-komiteede koosseisu ja asukohtade kohta. – RT 1940, 62, 586.
707. Sõjaväes ja Sõjaministeeriumis poliitiliste juhtide ametikohtade asutamise seadlus: antud Vabariigi Presidendi poolt 5. juulil 1940. – RT 1940, 63, 592.
708. Täiendav korraldus Riigivolikogu valimiste kohta: antud Vabariigi Valitsuse poolt 9. juulil 1940. – RT 1940, 64, 628.
709. Valimiste Peakomitee otsus 17. juulist 1940. – RT 1940, 68, 673.
710. Siseministri määrus: antud 17. juulil 1940. – RT 1940, 70, 690.
711. Riigivolikogu poolt 21. juulil 1940 vastuvõetud *Deklaratsioon riigivõimust Eestis.* – RT 1940, 74, 733.
712. Riigivolikogu poolt 22. juulil 1940 vastuvõetud *Deklaratsioon Eesti astumise puhul Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu.* – RT 1940, 76, 743.
713. Riigivolikogu poolt 23. juulil 1940 vastuvõetud *Deklaratsioon maa kuulutamisest kogu rahva omanduseks (s. o. riigi omanduseks).* – RT 1940, 77, 744.

714. Riigivolikogu poolt 23. juulil 1940 vastuvõetud *Deklaratsioon pankade ja suurtööstuse natsionaliseerimise kohta.* – RT 1940, 77, 745.
715. Riigivolikogu poolt 23. juulil 1940 vastuvõetud *Riigivolikogu otsus Vabariigi Presidendi küsimuses.* – RT 1940, 77, 746.
716. Vabariigi Presidendi käskkiri nr. 187 23. juulil 1940. – RT 1940, 79, 764.
717. Maa-, linna- ja vallavolikogude tegevuse lõpetamise seadus: antud Vabariigi Presidendi poolt dekreedina 25. juulil 1940. – RT 1940, 83, 783.
718. Laevade kasutamise kitsendamise seadus: antud Vabariigi Presidendi poolt dekreedina 27. juulil 1940. – RT 1940, 84, 804.
719. Kaitseliidu likvideerimise seaduse muutmise seadus: antud Vabariigi Presidendi poolt 29. juulil 1940. – RT 1940, 87, 838.
720. Siseministri otsus 31. juulist 1940. – RT 1940, 89, 890.
721. Vabariigi Valitsuse otsus 3. augustist 1940. – RT 1940, 93, 921.
722. Välismaal asuvate riigireetjate ja nende perekonnaliikmete karistamise seadus: antud Vabariigi Presidendi poolt dekreedina 5. augustil 1940. – RT 1940, 93, 916.
723. Usuõpetuse õpetamise lõpetamise seadus: Antud Vabariigi Presidendi poolt dekreedina 13. augustil 1940. – RT 1940, 102, 1011.
724. Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Riigivolikogu otsus 25. augustist 1940. – RT 1940, 111, 1117.
725. Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Riigivolikogu otsus ENSV Riigivolikogu ENSV ajutiseks Ülemnõukoguks kuulutamise kohta. – RT 1940, 111, 1118.
726. ENSV Rahvakomissaride Nõukogu moodustamisest. – ENSV T 1940, 1, 3.
727. ENSV Rahvakomissaride Nõukogu otsus 11. septembril 1940. – ENSV T 1940, 8, 64.
728. Maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise määrus: antud ENSV Rahvakomissaride Nõukogu ja Eestimaa Kommunistliku (enamlaste) Partei Keskkomitee poolt 2. oktoobril 1940. – ENSV T 1940, 17, 192.
729. Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ja Eestimaa Kommunistliku (bolševikkude) Partei Keskkomitee määrus maata ja vähese maaga talupoegadele põllumajapidamiste asutamiseks krediidi andmise kohta. – ENSV T 1940, 30, 350.
730. Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus kohtute süsteemi ümberkujundamise kohta. – ENSV T 1940, 45, 523.
731. Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ja EK(b)P Keskkomitee määrus masintraktorijaamade organiseerimise kohta Eesti NSV-s. – ENSV T 1940, 61, 748.
732. ENSV Ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus suurte majade natsionaliseerimise kohta. – *Töörahva Hääl*, 2. november 1940.
733. Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu otsus nr. 34 29. novembril 1940. – *Töörahva Hääl*, 23. detsember 1940.
734. NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus NSVL Siseasjade Rahvakomissariaadi jaotamise kohta: Moskva, Kreml, 3.veebruar 1941. – *Töörahva Hääl*, 6. veebruar 1941.

735. Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus linna ja maakonna täitevkomiteede moodustamise kohta. – Eesti NSV T 1941, 10, 108.
736. Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus täitevkomiteede moodustamise kohta maakondliku alluvusega linnades ja valdades. – Eesti NSV T 1941, 11, 113.
737. Pärnu Maakonna Täitevkomitee otsus 3-astme linnade ja valdade täitevkomiteede isikulise koosseisu kinnitamise kohta. – *Töörahva Hääl*, 13. veebruar 1941.
738. Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Eesti NSV Siseasjade Rahvakomissariaadi jaotamise kohta. – Eesti NSV T 1941, 34, 500.
739. Kolmanda viisaastaku riigilaenu (4. a. väljalask) väljalaskmisest: NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu määrus 2. juunil 1941. – *Töörahva Hääl*, 3. juuni 1941.
740. NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus sõjaseisukorra väljakuulutamise kohta NSVL üksikutes paikades: Moskva, Kreml, 22. juunil 1941. a. – *Töörahva Hääl*, 24. juuni 1941.
741. Pärnu Linna Töötava Rahva Saadikute Nõukogu Täitevkomitee käskotsus nr. 2. – *Töörahva Hääl*, 24. juuni 1941.
742. Pärnu linna kohaliku õhukaitse ülema käskkiri. – *Töörahva Hääl*, 24. juuni 1941.
743. Pärnu linna garnisoni ülema ja Pärnu Maakonna Sõjakomissari käskkiri nr. 2 27. juunist 1941. a. – *Töörahva Hääl*, 28. juuni 1941.
744. Teadaanne raadioaparaatide kasutajaile. – *Töörahva Hääl*, 28. juuni 1941.
745. Pärnu linna ja Pärnu Maakonna garnisoni ülema käskkiri nr. 5 30. juunil 1941. a. – *Töörahva Hääl*, 1. juuli 1941.
746. Eesti NSV Sõjavägede Juhataja käskkiri nr. 2 5. juulil 1941. a. kell 23. – *Kommunist*, 6. juuli 1941.
747. Eesti Vabariikliku Sõjakomissariaadi käskkiri 20. juulil 1941. aastal nr. 181. – *Tartu Kommunist*, 22. juuli 1941.
748. Eesti NSV Vabariikliku Kaitsekomitee otsus 23. juulist 1941. – *Kommunist*, 24. juuli 1941.
749. Pärnu ja vabastatud Pärnumaa Eesti Voliniku määrus nr. 1. – *Uus Elu*, 10. juuli 1941.
750. Pärnu linna ja maakonna politseiülema käskkiri nr. 1. – *Uus Elu*, 10. juuli 1941.
751. Pärnu linna ja maakonna politseiülema käskkiri nr. 2. – *Uus Elu*, 10. juuli 1941.
752. Pärnu linna ja maakonna politseiülema käskkiri nr. 3. – *Uus Elu*, 15. juuli 1941.
753. Pärnu linna ja maakonna politseiülema käskkiri nr. 4. – *Uus Elu*, 17. juuli 1941.
754. Määrus. – *Uus Elu*, 16. juuli 1941.
755. Pärnu linna ja maakonna elanikele. – *Uus Elu*, 16. juuli 1941.

756. Ajutised juhtnöörid omavalitsustele: Pärnu maavalitsuse ringkiri linna- ja vallavalitsustele. – *Uus Elu*, 17. juuli 1941.
757. Teadaanne. – *Uus Elu*, 5. august 1941.
758. Pärnu linna ja maakonna politseiülema käskkiri nr. 18 16. augustil 1941. a. – *Uus Elu*, 21. august 1941.
759. Pärnu linna ja maakonna politseiülema käskkiri nr. 19. 30. aug. 1941. – *Uus Elu*, 6. september 1941.

Arhiivimaterjalid

Eesti Riigiarhiiv (ERA), Fond (F), Nimistu (N), Säilik (S)

760. Üldkokkuvõte Pärnumaa Omakaitse ajaloolisest tegevusest Katseliidu likvideerimisest kuni 1. jaan. 1942. a.: Käsikirja koostanud Pärnumaa Omakaitse ajalooliste materjalide põhjal Bernhard Parming. Redaktsiooniliselt läbi vaadanud major Mihkel Martsoo. – Pärnus, 1942 (ERA F R-358, N 1, S 20).
761. Ülevaade Eesti Omakaitse tekkimisest ja 1941. a. tegevusest: Omakaitse Peaosakonna ülema kolonel J. Maide poolt koostatud Omakaitse 1941. a. tegevuse kokkuvõte (ERA F R-358, N 1, S 32).
762. Ülevaade kapten Talpaki kompanii tegevusest 1941. a. koos kompanii langenute ja haavatute nimekirjaga (ERA F R-358, N 1, S 33).
763. Ülevaade Eesti Omakaitse tekkimisest, organisatsiooni kujunemisest ja tegevusest alates 1941. a. juulist (ERA F R-358, N 1, S 34).
764. Eesti Riigiarhiivi filiaal: Parteiarhiiv (ERA PA) F 32, N 1, S 7.
765. Eesti Riigiarhiivi filiaal: Parteiarhiiv (ERA PA) F 32, N 1, S 13.
766. Sortside saladused IV: Pärnumaa kommunistid kutsetööl / Koost M. Arold. – S l: Tungal, 1996.
767. Sortside saladused VII: Viljandimaa kommunistid kutsetööl / Koost M. Arold. – S l: Tungal, 1998.

Surmakuulutused

(Kasutatud lühendid: *Eesti Sõna* – ES, *Linna Teataja* – LT, *Sakala* – S, *Uus Elu* – UE, *Lääne Sõna* – LS)

768. **Albert Aasa** – UE 09.07.1942, UE 11.07.1942, UE 11.07.1943, **Arvi Aas** (Aasa) – UE 13.09.1941, UE 20.09.1941, UE 09.07.1942, **Hans Adamsoo** – UE 19.08.1941, **Friedrich Adorv** – UE 17.03.1942, ES 20.03.1942, **August Andree-**

sen – UE 22.08.1942, **Arnold Anspal** – UE 22.08.1942, **Marie Arder** – UE 23.08.1941, UE 26.08.1941, **Aleksander Asu** – UE 13.09.1941, UE 20.09.1941, **Harald Blande** – UE 22.08.1942, **Jakob Blande** – UE 22.08.1942, **Aleksander-Rudolf Dambe** (Dambet) – UE 18.11.1941, UE 13.10.1942, **Jakob Eerik** – UE 03.08.1942, **Kaarel Enno** – UE 18.08.1942, **Eduard Ervin** – UE 09.09.1941, **Hele Halling** – UE 06.08.1942, **Vassili Hannus** – LT 23.11.1941, **Jaan Hanson** – UE 18.07.1942, **Jaan Heinla** – UE 17.03.1942, ES 20.03.1942, **Heinrich Heinlaid** – UE 06.08.1942, UE 22.08.1942, **Karl Heinpuu** – UE 17.03.1942, ES 20.03.1942, **Arnold Hints** – UE 22.08.1941, **Hermann Jakke** (Jake) – UE 03.08.1942, UE 08.08.1942, **Adolf Jakobson** – UE 09.07.1942, **Aleksander Jakobson** – UE 13.09.1941. UE 20.09.1941, **Heinrich Jakobson** – UE 13.09.1941, UE 20.09.1941, **Evald Joala** – UE 17.03.1942, ES 20.03.1942, **Eduard Johanson** (Juhanson) – UE 09.09.1941, UE 22.08.1942, **Erich Joonsaar** – UE 13.09.1941, UE 20.09.1941, UE 07.07.1941, UE 20.08.1942, **Aili Juurikas** – UE 29.08.1942, **Artur Jõgis** – UE 12.08.1941, **Viktor Järvsoo** – UE 02.09.1941, UE 04.09.1941, UE 06.09.1941, UE 20.08.1942, UE 21.08.1943, **Raul Jürvenson** – ES 20.03.1942, **Jaan Kaer** – UE 29.11.1941, **Jüri Kalmaru** – UE 28.08.1941, UE 02.09.1941, UE 09.09.1941, **Johan Karist** – S 03.07.1942, **Hans Karu** – UE 25.10.1941, **Peeter Kask** – UE 05.05.1942, **Herbert Kass** – UE 20.08.1942, UE 22.08.1942, **Lembit Kiil** – UE 17.03.1942, ES 20.03.1942, **Tõnis Kirimägi** – 22.08.1942, **Jakob Kirsimägi** – ES 20.03.1942, **Viktort Koern** VR II/3 – UE 20.07.1941, UE 22.07.1941, UE 18.07.1942, **Aleksander Koitla** – UE 01.08.1942, UE 11.08.1942, **Kaarel Koorits** – UE 16.07.1942, **Ivan Kose** – UE 19.08.1941, **Harald Krapp** – UE 04.07.1942, **Jaakob Krillo** – UE 30.07.1941, **Artur Kukebal** – UE 04.12.1941, **Karl Kuldkepp** – UE 17.03.1942, ES 20.03.1942, **Konstantin Kumel** – UE 18.07.1942, **Karl Kuningas** – UE 13.09.1941, UE 20.09.1941, **Leonhard Kurm** – UE 27.08.1942, UE 29.08.1942, **Johannes Kuusk** – UE 16.10.1941, **Heinrich Martin Käsper** – UE 04.07.1942, **Arnold Käärmann** – UE 30.08.1941, UE 02.09.1941, UE 09.07.1942, UE 11.07.1942, **Herbert Laanemaa** – UE 17.03.1942, ES 20.03.1942, **Jaan Laas** – 22.08.1942, **Mare Laas** – UE 27.08.1942, **Vladimir Lage** – UE 12.08.1941, **Karl Laretei** – LT 18.09.1941, **Peet Leene** – UE 22.08.1942, **Jaan Lelle** – UE 27.06.1942, **Hendrik Leesment** – 20.09.1941, **Juuli Leesment** – UE 20.09.1941, **Peeter Lelleste** (Lilleste) – UE 12.08.1941, UE 11.07.1942, **August Lensment** – UE 13.09.1941, UE 20.09.1941, **Erich Leppmets** – 22.08.1942, **Kristjan Lillaru** – UE 25.07.1942, UE 22.08.1942, **Kristjan Lillemets** – 22.08.1942, **Elmar Loide** – UE 17.03.1942, ES 20.03.1942, **Aleksander Loorents** – UE 06.08.1942, UE 15.08.1942, UE 22.08.1942, **Jaan Lusik** – UE 22.08.1942, **Albert Lõhmus** – 22.08.1942, **Leonhard Läänemets** – UE 16.10.1941, **Mihkel Lüll** – LT 07.09.1941. **Andrei Maiste** – UE 01.08.1942, **Boris Masso** – UE 06.08.1942, **Koit Murdlaine** – UE 13.09.1941, UE 20.09.1941, **Arnold Murro** (Murru) – UE 13.09.1941, UE 20.09.1941, ES 04.07.1942, **Boris Murula** – UE 17.03.1942, ES 20.03.1942, **Eduard Mäesalu** – UE 19.09.1942, **Elmar Mägi** – UE 03.08.1942, **Enn** (Sergei) **Männe** – UE 09.07.1942, UE 11.07.1942, **Alfred Müre** – UE 10.09.1942, **Adolf**

Naan – UE 16.10.1941, LS 29.08.1942, **Tõnis Nõgesmaa** – S 18.07.1942, UE 21.07.1942, UE 22.08.1942, **Heinardt** (Einart) **Nõmm** – UE 11.07.1942, 22.08.1942, **Alfred Näes** – UE 09.09.1941, **Priidu Okaspuu** – UE 06.09.1941, **Johannes** (Johan) **Olde** – UE 13.09.1941, UE 20.09.1941, ES 19.03.1942, UE 14.07.1942, **Elmar Orav** – 06.09.1941, UE 09.07.1942, UE 11.07.1942, **Jaan Ottosson** – UE 22.08.1942, **Vello Palu** – UE 30.09.1941, S 05.07.1943, **Jakob Peetsalu** – UE 28.07.1942, **Marie Peetsalu** – UE 28.07.1942, **Arseni Piht** – UE 24.02.1942, ES 20.03.1942, **Jaan Pillmann** – UE 08.08.1942, **Olaf Pärn** – UE 11.07.1942, **Aleksander Raad** – UE 06.09.1941, **Jüri Raid** – UE 22.08.1942, **Karl Randma** – UE 09.07.1942, UE 11.07.1942, **Heino Randmäe** – UE 17.03.1942, ES 20.03.1942, **Osvald Randoja** – UE 17.03.1942, ES 20.03.1942, **Leho Rannik** (Leonhard Kohv) – UE 14.08.1941, UE 16.08.1941, UE 19.08.1941, UE 11.08.1942, **Leopold-Rudolf Ratas** – UE 28.07.1942, **Aleksander Reidla** – 22.08.1942, **Martin Rein** – UE 30.07.1942, 22.08.1942, **Edgar Rennit** – UE 13.09.1941, UE 20.09.1941, **Ilmar Rigolt** – UE 11.09.1941, UE 13.09.1941, UE 16.09.1941, UE 20.09.1941, **Herman Riiet** – UE 22.08.1942. **Juhan Riivits** – UE 13.09.1941, UE 20.09.1941, **Aleksander Rist** – UE 13.09.1941, UE 20.09.1941, **Ernst Rohtsalu** – UE 17.03.1942, ES 20.03.1942, **Hans Roosi** – UE 22.08.1942, **Kaljo Roosmaa** – UE 04.09.1941, UE 20.08.1942, UE 21.08.1943, **Mihkel Roosna** – UE 19.08.1941, UE 15.08.1942, **Nikolai Root** – UE 15.11.1941, **Jakob Rubin** – 22.08.1942, **Ilmar Rumberg** – UE 22.08.1942, **Jaan Rõõmussaar** – ES 20.03.1942, **Toomas Rätsep** – UE 13.09.1941, UE 20.09.1941, **Oskar-Voldemar Saartson** – UE 17.10.1942, **Paul Salu** – S 08.07.1942, **Paul Sang** – UE 27.09.1941, UE 26.09.1942, UE 25.09.1943, **Juhan Saul** – UE 13.09.1941, UE 20.09.1941, **Heinhard Schmuuli** – UE 02.09.1941, **Artur Siig** – UE 06.08.1942, UE 08.08.1942, **Erich Siim** (Silm) – UE 01.08.1942, UE 03.08.1942, **Erika Siitam** – UE 18.08.1942, **Arnold Sinisalu** – UE 10.03.1942, **August Sirel** – UE 09.07.1942, **Martin Sits** – 22.08.1942, **Johannes Soans** – UE 13.09.1941, UE 20.09.1941, **Imanta Song** – UE 13.09.1941, UE 20.09.1941, **Jaan Soosalu** – UE 17.03.1942, ES 20.03.1942, UE 22.08.1942, **Eduard Stimmer** – UE 13.09.1941, UE 20.09.1941, **Heino Sulg** – UE 21.07.1942, UE 25.07.1942, UE 30.07.1942, **Jakob Sutt** – UE 20.08.1942, **Johannes Sutt** – UE 13.09.1941, 20.09.1941, **Augustin Sõmer** – UE 16.08.1941, UE 19.08.1941, UE 27.07.1943, **Leonid Taggo** – UE 30.07.1941, **Vladimir Talu** – UE 04.07.1942, **Aleksander Talving** – UE 23.07.1942, **Erna Tambur** – UE 12.08.1941, **Elmar Tamm** – UE 22.08.1942, **Johan Tamm** – UE 06.08.1942, **Vambola Tamm** – UE 04.09.1941, UE 06.09.1941, UE 09.07.1942, UE 11.07.1942, UE 16.07.1942, **Beet Tamman** – UE 07.07.1942, **Sigurd Tamman** – UE 07.07.1942, **Vladimir Tamme** – UE 04.07.1942, **Amalie Tarkpea** – UE 01.08.1941, **Juhan Tarm** – UE 17.03.1942, ES 20.03.1942, **Jaan Tasso** – UE 09.07.1942, **Hendrik** (Heinrich) **Teder** – UE 13.09.1941, UE 20.09.1941, **Erich-Johann Truu** – LS 29.08.1942, **Johan** (Juhan) **Tõnisson** – UE 20.08.1941, UE 22.08.1942, **Martin Tähepõld** – UE 22.08.1942, **Lya Tähiste** – UE 28.07.1942, **Horst Udu** – UE 19.08.1941, UE 15.08.1942, **Mihkel Uuevälja** – UE 09.09.1941, UE 11.09.1941, 13.09.1941, UE 05.09.1942,

Lembit Vaher – UE 11.07.1942, **Kristjan Vahtra** – UE 07.07.1942, UE 22.08.1942, **Juhan** (Johann) **Vaimand** – UE 15.11.1941, UE 26.06.1942, UE 29.06.1942, UE 28.09.1943, **Lembit Valkivi** (Valkiv) – UE 02.09.1941, UE 11.08.1942, **Liisa Veinberg** – UE 14.08.1941, UE 01.08.1942, **Mart Veinberg** – UE 14.08.1941, UE 01.08.1942, **Edgar Vellesoo** – UE 17.03.1942, ES 20.03.1942, **Aleksander Viilik** – UE 17.03.1942, ES 20.03.1942, **Mihkel Vilgats** – UE 09.08.1941, UE 13.09.1941, UE 6.08.1942, **Linda Viljak** – UE 22.08.1942, **Johannes Vilumaa** – UE 17.03.1942, **Nikolai Vilumaa** – ES 20.03.1942, **Herbert Virkus** – UE 19.09.1942, **Arnold Värav** – UE 17.03.1942, ES 20.03.1942 ja **Mihkel Õis** – UE 09.09.1941.

Arreteerimis- ja küüditamiskuulutused

769. **Paul Hõimoja** – UE 13.06.1942, **August Kaldmaa** – UE 11.08.1942, **Feliks Kaldmaa** – UE 11.08.1942, **August Kaur** – UE 13.06.1942, **Jakob Lelle** – UE 13.06.1942, **Ain Lusik** – UE 16.06.1942, **Aleksander Lusik** – UE 16.06.1942, **Juhan Mitt** – 13.06.1942, **Peeter Raud** – UE 13.06.1942, **Eduard Sõber** – UE 13.06.1942, **Ants Toompere** – UE 13.06.1942 ja **Alfred Veemees** – UE 13.06.1942.

Perekonnaseisuosakonna surmaregistri kanded

(Pärnu Maavalitsuse perekonnaseisuosakond – P)

770. **Arvi Aas** – (P Saarde s-reg 39 10.07.1941), **Johann Aadamsoo** (P Sindi s-reg 19 20.05.1942), **Aleksander Allaste** (P Kaisma s-reg 31 05.09.1941), **August Andreson** (P Halinga s-reg 23 23.09.1941), **Jaan Arget** (P Kihnu s-reg 12 21.11.1942), **Maria Assafrei** (P Kaisma s-reg 20 08.06.1942), **Karl Assafrei** (P Kaisma s-reg 19 08.06.1942), **Aleksander Asu** (P Tihemetsa s-reg 26 07.1941), **Maria Bahkson** (P Seliste s-reg 35 06.11.1941), **Bernhard Bergmann** (P Vändra s-reg 58 08.04.1942), **Harald Blande** (P Halinga s-reg 27 07.11.1941), **Jakob Blande** (P Halinga s-reg 26 07.11.1941), **Heinrich-Johannes Blumenfeldt** (P Paikuse s-reg 126 09.05.1942), **Ernst Dreimann** (P Vändra s-reg 49/93 28.10.1941), **Jakob Eerik** (P Tõstamaa s-reg 44 11.12.1941), **Kaarel Enno** (P Pärnu s-reg 318 19.08.1941), **Eduard-Rudolf Ervin** (P Tori s-reg 58 13.08.1942), **Juuli Feldmann** (P Vändra s-reg 70/114 12.12.1941), **Mats Feldmann** (P Vändra s-reg 69/113 12.12.1941), **Gustav-Vilhelm Glück** (P Tori s-reg 9 19.02.1942), **Joann Hagel** (P Sindi s-reg 02.06.1942), **Hele Hallingu** (P Pärnu s-reg 09.08.1941), **Jaan Hanson** (P Audru s-reg 26 29.12.1941), **Villem Heidemann** (P Vändra s-reg 42/86 27.10.1941), **Hendrik Heinlaid** (P Are s-reg 37 25.11.1941), **Arnold Hints** (Hins) (P Pärnu s-reg 260 16.07.1941), **Herman**

Jaak (Jakke) (P Seliste s-reg 36 15.11.1941), **Aleksander Jakobson** (P Tihemetsa s-reg 42 16.12. 1941), **Richard Jantson** (P Vändra s-reg 28 19.03.1942), **Eduard Johanson** (P Halinga s-reg 57 28.09.1943), **Johann-Friedrich Johanson** (P Sindi s-reg 22 29.05.1942), **Mihkel Joost** (P Laiksaare s-reg 19 22.08.1941), **August Jurnas** (P Pärnu s-reg 239 08.07.1941), **Jaan Juuriksoo** (P Kaisma s-reg 26 12.08.1942), **Maria Jõekallas** (P Seliste s-reg 19 14.04.1942), **Rein Jõevere** (P Sindi s-reg 23 29.05.1942), **Artur Jõgis** (P Tori s-reg 8/37 16.08.1942), **Jaan Jürisson** (P Vändra s-reg 29/73 22.10.1941), **August-Georg Jürnas** (P Sindi s-reg 14.05.1942), **Jüri Jürvetson** (P Are s-reg 32 13.09.1941), **Mihkel Kaldmets** (P Tori s-reg 54 25.11.1941), **August Kaljula** (P Tahkjuranna s-reg 14 3103.1942), **Aino Kallaspoolik** (P Vändra s-reg 33/77 25.10.1941), **Helmi Kallaspoolik** (P Vändra s-reg 32/76 25.10.1941), **Ilmar Kallaspoolik** (P Vändra s-reg 34/78 25.10.1941), **Jüri Kallaspoolik** (P Vändra s-reg 31/75 25.10.1941), **Ferdinand Kalm** (P Vändra s-reg 40/84 25.10.1941), **Jüri Kalmaru** (P Pärnu s-reg 339 08.09.1941), **Jaan Kammer** (P Sindi s-reg 17 20.05.1942), **Martin Karlsbach** (P Tõstamaa s-reg 27 18.05.1942), **Hans Karu** (P Vändra s-reg 65/109 02.12.1941), **Ants Kase** (P Kaisma s-reg 8 17.02.1942), **Kristjan-Elmar Kase** (P Are s-reg 42 29.12.1941), **Herbert Kass** (P Pärnu s-reg 322 21.08.1941), **Tõnis Kirimägi** (P Halinga s-reg 25 07.11.1941), **Jaan Kivilo** (P Vändra s-reg 116 17.12.1941), **Voldemar Kivilo** (P Vändra s-reg 45/89 27.10.1941), **Aleksander Koitla** (P Tõstamaa s-reg 8 30.01.1942), **Ivan Kose** (P Pärnu s-reg 317 18.08.1941), **Jakob Krillo** (P Pärnu s-reg 277 31.07.1941), **Jakob Kukk** (P Paikuse s-reg 67 12.07.1941), **Endel Kuller** (P Sindi s-reg 13 29.04.1942), **Georg Kumm** (P Sindi s-reg 15 14.05.1942), **Marta Kunder** (P Vändra s-reg 5/49 23.09.1941), **Karl Kuningas** (P Tali s-reg 36 25.09.1942), **Roman Kurm** (P Sindi s-reg 21 29.05.1942), **Juhhan Kuusik** (P Tõstamaa s-reg 12 06.03.1942), **Arnold-Friedrich Käärmann** (P Pärnu s-reg 331 30.08.1941), **Oskar Laane** (P Kaisma s-reg 10 10.04.1942), **Martin Labo** (P Vändra s-reg 54/98 29.10.1941), **Alise Lanno** (P Pärnu s-reg 289 04.08.1941), **Villem Laos** (P Vändra s-reg 6/50 24.09.1941), **Peet Leene** (P Halinga s-reg 34 15.04.1942), **Johannes Leesment** (P Orajõe s-reg 21 15.05.1942), **Arnold Lehtemaa** (P Vändra s-reg 44/88 27.10.1941), **Peeter Lelleste** (P Audru s-reg 8 22.01.1942), **August Lensment** (P Saarde s-reg 38 09.07.1941), **August Lepasalu** (P Vändra s-reg 48/92 28.10.1941), **Erich Leppmets** (P Halinga s-reg 3 03.09.1941), **Johann Letsar** (P Kaisma s-reg 28 08.09.1942), **Liisa Letsar** (P Kaisma s-reg 27 08.09.1942), **Karl Liivak** (P Vändra s-reg 46/90 27.10.1041), **Kristjan Lillemets** (P Halinga s-reg 4 03.09.1941), **Hans Lukas** (P Pärnu s-reg 295 08.08.1941), **Jaan Lusik** (P Are s-reg 33/29 19.09.1941), **Jaan Madalsoo** (P Tori s-reg 17/46 01.10.1941), **Otto Maripuu** (P Vändra s-reg 3/47 23.09.1941), **An Martinson** (P Tõstamaa s-reg 46 12.12.1941), **Georgi Marus** (P Kihnu s-reg 7 11.08.1941), **Viktor Matiisen** (P Kaisma s-reg 34 18.09.1941), **Karl-Ernst Michels** (P Vändra s-reg 36/80 25.10.1941), **Grigori Mihkels** (P Tõstamaa s-reg 26 18.05.1942), **Hermann Milver** (P Vändra s-reg 58/102 14.11.1941), **Koit Murdlaine** (P Saarde s-reg 41 14.07.1941), **Marta Mõttus** (P Pärnu s-reg 297

08.08.1941), **Jüri Mätas** (P Tõstamaa s-reg 1 08.01.1942), **Aleksander Nurm** (P Tõstamaa s-reg 45 12.12.1941), **August Nuut** (P Tõstamaa s-reg 22 04.05.1942), **Tõnis Nõgesmaa** (P Halinga s-reg 2 03.09.1941), **Heinhardt Nõmm** (P Halinga s-reg 5 04.09.1941), **Gustav Nõmmik** (P Vändra s-reg 18/62 14.10.1941), **Johannes Olde** (P Saarde s-reg 8 28.01.1942), **Elmar Orav** (P Pärnu s-reg 16 21.01.1942), **Maria Order** (P Pärnu s-reg 325 22.08.1941), **Olev Oruste** (P Sindi s-reg 25 02.06.1942), **Endel Osi** (P Kaisma s-reg 30 05.09.1941), **Vassili Paalberg** (P Seliste s-reg 23 30.04.1942), **Annete Paulus** (P Vändra s-reg 15/59 06.10.1941), **Karl Paulus** (P Vändra s-reg 14/58 06.10.1941), **Hans Peerens** (P Pärnu s-reg 316 18.08.1941), **Jakob Peetsalu** (P Audru s-reg 6/60 26.08.1941), **Maie Peetsalu** (P Pärnu s-reg 280 31.07.1941), **Marie Peetsalu** (P Pärnu s-reg 281 31.07.1941), **Martin Peetsalu** (P Kaisma s-reg 22 06.07.1942), **Ottomar Peetson** (P Kaisma s-reg 22 21.08.1941), **Anton Permann** (P Vändra s-reg 20/64 16.10.1941), **Otto Pihelgas** (P Vändra s-reg 51/95 28.10.1941), **Aleksander Piipuu** (P Pärnu s-reg 284 01.08.1941), **August Popp** (P Pärnu s-reg 299 09.08.1941), **Hans Pung** (P Vändra s-reg 50/94 28.10.1941), **Mihkel Pärn** (P Tori s-reg 20/49 24.10.1941), **Olaf Pärn** (P Pärnu s-reg 253 14.07.1941), **Anton Pärnoja** (P Vändra s-reg 53/97 29.10.1941), **Harald-Samuel Raap** (Krapp) (P Orajõe s-reg 9 06.05.1942), **Heino Raap** (P Paikuse s-reg 124 08.05.1942), **Albert-Johannes Randmaa** (P Tori s-reg 59 31.08.1942), **Leho Ranniku** (P Orajõe s-reg 31 27.08.1941), **Leopold-Rudolf Rattas** (P Pärnu s-reg 274 30.07.1941), **Johannes Reier** (P Vändra s-reg 41/85 27.10.1941), **Jaan Reiland** (P Are s-reg 19 30.09.1942), **Joann (Johannes) Reimann** (P Sindi s-reg 42 14.07.1942), **Theodor-Adolph Reimann** (P Vändra s-reg 26/70 20.10.1941), **Martin Rein** (P Halinga s-reg 17 10.09.1941), **Ebe Riimann** (P Halinga s-reg 21 18.09.1941), **Emilie-Alide Riimann** (P Halinga s-reg 20 18.09.1941), **Georgi Riis** (P Tori s-reg 4 20.01.1942), **Johann Riivits** (P Saarde s-reg 14 20.02.1942), **Albert Ringmäe** (P Vändra s-reg 52/96 28.10.1941), **Alide Ringmäe** (P Vändra s-reg 38/82 25.10.1941), **Karl Ringmäe** (P Vändra s-reg 37/81 25.10.1941), **Richard Rohtla** (P Vändra s-reg 24/68 20.10.1941), **Hans Roosi** (P Halinga v s-reg 28 10.11.1941), **Kaljo Roosmaa** (P Paikuse s-reg 4 15.01.1942), **Mihkel Roosna** (P Pärnu s-reg 314 18.08.1941), **Ilmar Rumberg** (P Pärnu s-reg 332 30.08.1941), **Otto Rõõmussar** (P Vändra s-reg 30/74 23.10.1941), **Anton Saal** (P Vändra s-reg 43/87 27.10.1941), **Maria Saks** (P Pärnu s-reg 292 08.08.1941), **Natalia Sarv** (P Pärnu s-reg 301 09.08.1941), **Johann Saul** (P Tihemetsa s-reg 30 07.1941), **Karl Schmidt** (P Vändra s-reg 28/72 22.10.1941), **August Siigur** (P Laiksaare s-reg 20 22.08.1941), **Erika-Auguste Siitam** (P Pärnu s-reg 313 18.08.1941), **Voldemar Sildvere** (P Tori s-reg 9/38 22.08.1941), **Juhan Siling** (P Vändra s-reg 47/91 27.10.1941), **Albert Sinka** (P Kaisma s-reg 24 29.08.1941), **Jüri Soontak** (P Pärnu s-reg 126 31.03.1942), **Mart Soovik** (P Paikuse s-reg 67 12.07.1941), **Juhan Sutt** (P Tali s-reg 26 15.08.1942), **Kristjan Sutt** (P Tõstamaa s-reg 49 24.12.1941), **Augustin Sõmer** (P Pärnu s-reg 311 16.08.1941), **Leonid Taggo** (P Pärnu s-reg 278 31.07.1941), **Erna Tambur** (P Pärnu s-reg 294 08.08.1941),

Vambola Tamm (P Pärnu s-reg 341 08.09.1941), **Vladimir Tamm** (P Tahkuranna s-reg 36 15.07.1941), **Peet Tammann** (P Pärnu s-reg 247 11.07.1941), **Sigurd Tammann** (P Pärnu s-reg 245 11.07.1941), **Oskar-Voldemar Tammela** (P Pärnu s-reg 37 01.02.1943); **Amalie Tarkpea** (P Pärnu s-reg 273 30.07.1941), **Hendrik Teder** (P Kilingi-Nõmme s-reg 3 12.01.1943), **Jüri Tilk** (P Tori s-reg 25 15.04.1943); **Villem-Aleksander-Karl Tints** (P Laiksaare s-reg 19 13.06.1942), **Jaan Tomingas** (P Tõstamaa s-reg 43 01.12.1941), **Ado Tomson** (P Vändra s-reg 144 15.12.1942), **Jaan Tosso** (P Pärnu s-reg 349 15.09.1941), **Jakob Treumann** (P Pärnu s-reg 275 31.07.1941), **Melania Treumann** (P Pärnu s-reg 276 31.07.1941), **Johan Tõnisson** (P Halinga s-reg 8 04.09.1941), **Horst Udu** (P Pärnu s-reg 315 18.08.1941), **Mihkel Uuevälja** (P Pärnu s-reg 344 09.09.1941), **August-Julius Vahelaid** (P Tahkuranna s-reg 33 19.06.1942), **Salme-Johanna Vahter** (P Pärnu s-reg 305 09.08.1941), **Kristjan Vahtra** (P Pärnu s-reg 248 11.07.1941), **Oskar Vaino** (P Vändra s-reg 68/112 04.12.1941), **Liisu Veinberg** (P Tõstamaa s-reg 51 26.12.1941), **Mart Veinberg** (P Tõstamaa s-reg 50 26.12.1941), **Arnold Vessik** (P Sindi s-reg 24 01.06.1942), **Mihkel Vilgats** (P Pärnu s-reg 304 09.08.1941), **Evald Vilur** (P Vändra s-reg 29 19.03.1942), **Maido Vilur** (P Kaisma s-reg 38 19.09.1941), **Mihkel-Heldur Vilur** (P Kaisma s-reg 37 19.09.1941), **Jaan Voll** (P Pärnu s-reg 128 18.05.1943), **Marie Voll** (P Pärnu s-reg 129 18.05.1943) ja **Juhan Õunapuu** (P Vändra s-reg 13/57 02.10.1941).

Mälestused

771. Uno Säästla

Ajaloouurija kogutud andmed

772. Lelle läbi aegade. Lelle Haridus- ja Kultuurisselts, 2004

Nimeregister

A

Aas, Arvi 241, 449
Aasa, Albert (Andrei) 265, 449
Aasaleht, Amalie 130
Aasamäe, Helmar 130
Aasma (Aasmaa), Jüri 425, 453
Aasvee, Ain 130
Aasvee, Aleksander 130
Aasvee, Liidia 130
Aasvee, Maire 130
Aasvee, Saima 130
Abels, Georg 38, 40, 43, 45
Abels, Jüri 437, 458
Abras, Gotthard-Poige 130
Abras, Ida-Elisabeth 130
Adamson, Ado 432, 453
Adamson, Alide-Vilhelmine 130
Adamson, Amandus 68, 401
Adamson, Hilda-Maria 130
Adamson, Liisa 156
Adorv, Friedrich 447
Aedma, K.25
Agasild, Helmi 130
Agasild, Juhan 130
Agu, Roman 82
Ahtmaa, Arnold 157
Ahtmaa, Viivi 157
Ait, Vassili 392
Alak, A. 363, 379
Alamäe, Aino 158
Alamäe, Karl 149
Alamäe, Liina 149
Alamäe, Lille 82
Alamäe, Maimu 150
Alasalu, Ott 326, 353, 371, 401
Aleksander, metropoliit 74
Alla, H. 381
Allaste, Aleksander 436, 437, 458
Aller, Rudolf 99
Allet, Evald 376
Allik, Alma 146
Allik, Helje 146
Allik, Johannes 78, 184
Allik, Juhannes-Jaan 146
Allik, Mihkel 372, 449
Allik, Taimo 146
Allikvee, Oskar-Johannes 264, 290, 421, 449
Altmart, Ingrid 130
Altmart, Ivar 130
Altmart, Kristjan-Friedrich 130
Altmart, Marta 130
Altosaar, Voldemar 23
Altpere, R. 25
Altsaar, Anne 156
Altsaar, Asta 156
Altsaar, Erna 156
Altsaar, Valli 156
Altsaar, Voldemar 23, 156
Altsar, Kai 437, 458
Andreesen, Arkaadi 66

Andreesen, Voldemar 66
Andrekson, Avo 158
Andresen, Nigol 32
Andresen (Andreesen), August 417
Angeluse, Oskar 442
Annus, Aino 130
Annus, Alli 130
Annus, Anton 38
Annus, August 130, 157
Annus, Elfriede 130
Annus, Jüri 130
Anson, Jaan 66
Anspal, Hans 153
Anspal, Linda 153
Ant, Evald 209, 223, 233, 444, 445, 446
Arget, Jaan 421, 453
Armei, Georg-Manivalde 130
Armei, Herbert 130
Armei, Jüri 130
Armei, Leena 130
Arro, Amalie-Ottilie 147
Arro, Ann 148
Arro, Arne 147
Arro, Elvi 148
Arro, Endel 147, 157
Arro, Heino 147, 157
Arro, Helga 147
Arro, Kristjan (Christian) 147
Arro, Mats 147
Aru, Marta 131
Aru, Peeter 130
Arumäe, August 131, 199
Arumäe, H. 25
Arumäe, Heiti 157
Arumäe, Ilmar-Jakob 131
Arumäe, Kalle-August 131
Arumäe, Lilly-Frederike 131
Arumäe, Sulev-Andreas 157
Aruste, Mihkel 377
Aspe, Martin 131
Assafrei, Karl 419, 420, 453
Assafrei, Maria 419, 420, 453
Asu (Agu), Aleksander 212, 213, 449
Ausmaa, Aleksei 51, 131
Ausmaa, Alma-Johanna 151
Ausmaa, Erich 151
Ausmaa, Eulalia 131
Ausmaa, Harry 131
Ausmaa, Kalju 127, 128, 151
Ausmaa, Mihkel 150
Ausmaa, Tõnis 50
Auste (Austee), Aleksander 152
Auste, Amalie 152
Avaro, R. 325
Avingo, Ruth 157
Avingo, Tõnis-August 35, 156, 158, 277
Avingo, Vilma-Margareta 156

B

Bachmann, Anastassia 131
Bachmann, Erich 131
Bahkson, Maria 424, 453
Bakkhoff, Theodor 102
Bannikov, Afanassi 131
Baum, Theodor 407
Behrsin, Maks-Miljan 150
Beljajev, major 214, 219, 220, 234
Benjam, Hans 131
Benjam, Heino 131
Bergmann, Bernhard 72
Beria, Lavrenti 10
Bindsche, Karl 330, 338
Birin, David 131
Birin, Gabriel 131
Birin, Leo 131
Birin, Malka-Maria 131
Blande, Harald 262, 408, 414, 416, 418, 453

Blande, Jakob 262, 408, 414, 416, 418, 453
Blumenfeldt, Heinrich-Johannes 82, 83
Blum-Sapas, Alma 148
Blum-Sapas, Els-Aliine 148
Blum-Sapas, Ilme-Maria 148
Blum-Sapas, Ingrid-Klaara 148
Bojarintsev, Boris (Boriss) 97, 99, 131
Bojarintsev, Elisabeth 131
Breners, Eschei-Jakob 131
Breners, Sara 131

D

Dambe, Aleksander-Rudolf 401, 449
Daugull, Valter-Friedrich 251, 252
Denisov, H. 50
Dreimann, Ernst 290, 449

E

Eelmaa, Arnold 101
Eenpalu, Viktor 38
Eerik, Jakob 427, 428, 453
Ehrenpreis-Mahl, Emma-Elise 131
Eigelmaa, Konstantin 100
Einila, Märt 392
Ekbaum, Johann 199, 208, 209, 213, 223, 234, 253, 305, 353
Elend, Arnold 47, 81, 100
Ellram, Heinrich-Erich 445, 447
Ening, Aleksander 66
Enno, Joh. 334
Enno, Kaarel (Karl) 435, 458
Enno, Nikolai 131
Enson, Arkaadi 66
Eramaa, Vello 47, 168, 191, 310
Ereline, Aadi 157
Ereline, Anna-Amalie 148
Ereline, Kalju 148
Ereline, Luule 158
Ereline, Reda 158
Ereline, Viivi 158
Erend, Mihkel 101
Erg, Eduard 149
Erik, Karl 421
Erik, Valmar 330, 338
Erik, Voldemar 131
Erilane, Valentin 81
Erkmann, A. 40
Ervin, Eduard-Rudolf 390, 449
Ervin, Robert 449

F

Feldmann, Juuli 437, 458
Feldmann, Mats 437, 458
Fischer, Aleksander 131
Fischer, Aleksandra 131
Floto 336, 337, 342, 344, 345
Foelsch, Verner 407
Franke 444
Fridrichson, Friedrich 157
Friedemann, Juuli 142

G

Galevius, Anton 151
Glück, Gustav-Vilhelm 397, 426, 453
Glückmann, Bernhard 271
Glükk, Juhan 81
Gnezdin 107
Goldberg, Oskar 68
Gorbatenko, Sergei 222
Gordin, Benjamin 131
Gordin, Chaje-Baile 132
Gordin, Haim-Benz 131
Gordin, Jakob 131
Gordin, Jette-Emma 131

Gordin, Meische 131
Gordin, Meische-Scharje 132
Gordin, Mirjam 131
Gordin, Reise 132
Gordin, Samuil 132
Gordin, Scheine-Meri 131
Gordin, Schifre-Broche 131
Gordin, Scholem 131
Gordin, Ševa (Schoine) 131
Gordin, Zusmann-Elias 131
Grant, mereväekapten 252
Grenstein, Olev 231
Gross, Alma 155
Gross, Jaan 155
Gross, Leonhard-Johannes 158
Gross, Maria 155
Grünberg, A. 74

H

Haas 379
Haberman, Harald 34, 41, 42, 80
Hagel, Joann 183
Haitov, Abram-Rachmil 132
Haitov, Eide 132
Haitov, Haja-Liebe 132
Haitov, Keile 132
Haitov, Kohe 157
Haitov, Lea 132
Haitov, Rahel 132
Haitov, Rebekka 132
Haljaste, Jaan 212
Hallingu, Hele 434, 435, 458
Hannus, Villem 453
Hansen, Ella 157
Hansen, Helmi 157
Hansen, Joh. 325
Hansen, Karl 157
Hansen, O. 25
Hanson, Jaan 414, 453
Hansson, Karl 222, 358
Hanvere, Arkadi 264
Heidemann, Villem 437, 458
Heinla, Jaan 447
Heinlaid, Hendrik (Heinrich, Henrich) 387, 449
Heinpuu, Karl 447
Heinze, Otto 27
Heinvee, Herman 412
Hendrikson, August 362, 363
Hermaste, V. 338
Herodes, Ludmilla 102
Herzog 371
Hiib, Oskar 421
Hindrey, Karl-August 4
Hink, Julius 412
Hints, Arnold 416, 453
Hints, Jüri 82
Hippler 371
Hirvlaan, H. 25
Hunt, Aleksander 412, 453
Hõimoja, Ella-Adele 145
Hõimoja, Endel 145
Hõimoja, Helju 145
Hõimoja, Leonhard 100
Hõimoja, Paul 145
Häelme, Aleksander 25, 43
Hänni, Valter 177
Härma, Oskar 421, 454

I

Iling, Johan 432, 454
Iljinov, Vassili 132
Ilmjärv, Aarne (Arne) 22, 23, 338
Ilmjärv, Mihkel 273
Ilves, Ilmar 288
Ilves, Orest 276
Ingermaa, August 241
Int, Oskar 360
Isak, Fanny 132
Isak, Juhan 132
Isak, Reet 132
Isand, Enn 157

Isand, Johanna 157
Isand, Voldemar 132
Ivanov, Dimitri 313

J

Jaagor, Jaan 66
Jaak (Jakke), Herman (Hermann) 424, 449
Jaakson, Endel 406, 407, 454
Jaakson, Harald 406, 407, 454
Jaanson, Georg 132
Jaanson, Heino 290, 449
Jaanson, Leida 132
Jaanson, Paul 82
Jako, Johann 26
Jakobson, Adolf 352, 401, 449
Jakobson, Aleksander 213, 424, 449
Jakobson, Carl Robert 4
Jakobson, Gedion 421
Jakobson, Heinrich 238, 239, 410, 450
Jakobson, Jaan 132
Jalakas, Ado 82
Jalgina, Elena 99
Jams, Mihkel 331
Jannsen, Johann Voldemar 4
Jannsen, Lydia Emilie Florentine 4
Jannsen-Hargla, Olga 325
Jansen, Adolf 143, 157
Jansen, Johan 82
Jantson, Richard 290, 450
Jeerik, Hans-Alfred 132
Jeerik, Herta-Emilie 132
Jeerik, Kuno-Viktor 132
Jeerik, Veera 132
Jeerik, Voldemar-Jüri-Artur 132
Joala, Evald 447
Joann-Heinrich Tamm, 31
Johannson, Arnold 132
Johanson (Juhanson), Eduard 385, 417, 454
Johanson, Johann-Friedrich 313
Jonson, Gustav 27, 32
Joonet, Alfred-Evald 146
Joonet, Erika-Irene 146
Joonet, Lilian-Elise 146
Joonet, Lotte-Adele 146
Joonet, Valfried-Johan 146
Joonsaar, Erich 238, 239, 410, 450
Joosep, Anna 150
Joosep, Elmar 150
Joosep, Jaan 150
Joosep, Maimu 150, 158
Joost, Mihkel 306, 450
Jugasaar, Herman (Hermann) 199, 201, 211
Juha, Heinrich 82
Juntson, Kurt-Arvid 132
Jurkin, Ivan 132
Jurnas, Albert 132
Jurnas, August 434, 435, 458
Jurnas, Lydia 132
Jurnas, Otto 132
Jurnas, Peet 132
Jurnas, Viktor 132
Juurikas, Aili 435, 458
Juuriksoo, Anna 132
Juuriksoo, Jaan 22, 23, 420, 454
Juuriksoo, Johann 132
Jõekallas, Maria (Marie) 82, 83
Jõemaa, Mart 99
Jõevere, Rein 313
Jõeäär, Aleksander 32, 39, 43
Jõgi, Paula 81
Jõgis, Artur 437, 458
Jänes, Arnold 23, 152, 158
Jänes, Ivi 152
Jänes, Lembit 152, 158
Jänes, Meeta-Amalie 152
Jänes, Taimi 152
Järvesaar, Mihkel 271, 450

Järvi, Elmar 82, 244
Järvsaar, Nikolai 199, 202, 209
Järvsoo, August 411, 454
Järvsoo, Peet 82
Järvsoo, Viktor 388, 401, 450
Jürgens, Kai (Kata) 437, 458
Jürgenson, Friedrich 133
Jürgenson, Heljo 133
Jürgenson, Johann-Heinrich 133
Jürgenson, Martin 295
Jürgenson, Riina 133
Jürimäe, Aleksander 150
Jürimäe, Marie 150
Jürine, Mart 164
Jüris, M. 323
Jürisson, Ilmar 81
Jürisson, Jaan 261, 430, 432, 454
Jürisson, Marie 82
Jürnas, August-Georg 313
Jürnas, Kristjan (Christian) 99
Jürvenson, Raul 447
Jürvetson (Järvetson), Jüri 412, 454

K

Kaaret, Peet 54
Kaarlimäe, Karl 278, 407
Kaas, Ottomar 199, 201
Kaasik, August 100, 133
Kaasik, Oskar 11, 82, 176, 212
Kabin, Leonhard 102
Kaer, Jaan 447
Kahn, Evi 133
Kaints, Lydia 133
Kaints, Mare 133
Kaints, Mihkel 133
Kalbus, Aleksander 331
Kalbus, Endel 108, 148
Kalbus, Juta 148, 158
Kalbus, Salme 108, 148, 158
Kalbus, Tõnis 148
Kalda, Olga 81
Kalda, Taavi 133
Kaldmaa (Kaldma), Feliks 155
Kaldmaa, Augustine 155
Kaldmaa, Herta 155
Kaldmaa, Ülo 155
Kaldmets, Mihkel 394, 397, 450
Kaldmäe, Ants 154
Kaldmäe, Elsa-Alide 154
Kaldmäe, Hendrik 153
Kaldmäe, Karl 154
Kaldmäe, Linda 154
Kaldver, Endel 97
Kaling, Anatoli 133
Kaljula, August 82, 83, 184
Kaljulaid, Heldur 421
Kaljuste, Johannes 392
Kallaspoolik, Aino 431, 432, 454
Kallaspoolik, Helmi 431, 432, 454
Kallaspoolik, Ilmar 431, 432, 454
Kallaspoolik, Jüri 431, 432, 454
Kalm, Ferdinand 432, 454
Kalmaru, Jüri 388, 401, 450
Kalmu, Ferdinand 428
Kalu, Jaan 12, 31
Kalusckaja, Helene-Mary 133
Kaluscki, Grigori 133
Kalvik, Aleksander 23
Kalvik, Helmi 150
Kamdron, Austra 151
Kamdron, Liene 151
Kamdron, Voldemar 151
Kammer, Jaan 81, 83, 171
Kanep, Rein 99
Kangur, Hans 423, 454
Kangur, Virve 133
Kanneli, Astrid 49
Kannistu, A. 384
Kant, Edgar 442
Kare, Kai 429, 454
Karist, Juhan 256, 257, 450
Karja, Maria 437, 458

Karjel, Juko-Johannes (Johan) 326, 361, 372, 376, 391
Karlep, Martin 23
Karlsbach, Grigori 428, 454
Karlsbach, Martin 427, 454
Karotamm, Nikolai 10, 54
Karro, Bruno 444, 445
Karlsbach, Martin 428
Kartau, Aleksander 81
Kartau, Johann 374, 375, 450
Kartus, Ilme 147
Kartus, Maria 147
Kartus, Martin 147
Kartus, Peeter 148
Kartus, Tamara 147
Karu, Aime-Helju 133
Karu, Aleksander 133
Karu, Alide 146
Karu, Hans 430, 432, 454
Karu, Helvi 146
Karu, Jaak 288, 289
Karu, Jaan 133
Karu, Liidia (Liidy) 133
Karu, Peeter 146
Karu, Tiina 133
Karu, Uno 146
Karula, Georg 82
Kase, Ants 420, 454
Kase, Johan-Leonhard 374, 375
Kase, Kristjan-Elmar 386, 450
Kasekamp, A. 25
Kasera, Hermann 203
Kask, Anna 133
Kask, August 133
Kask, Erkki 133
Kask, Heikki-August 133
Kask, Heinrich 133
Kask, Kai 133
Kask, Karin 133
Kass, Herbert 417, 454
Kass, Leida 82
Kauler, H. 25
Kaupola, Aleksei 372, 450
Kaur, August 145
Kaur, Endel 145
Kaur, Liidia 154
Kaur, Marie 145, 154
Kaur, Peeter 154
Kaur, Urve 145
Kaur, Ülle-Mall 145
Kendra, Osvald 82
Kerjan, Karl 407
Kiidemaa, Arvo 150
Kiidemaa, August 150
Kiidemaa, Christine 150
Kiidemaa, Vello 150
Kiil, Lembit 447
Kiilas, Uku 223, 234
Kiis, Voldemar 392
Kiisk, Aleksander 267
Kikkas, Alfred 107, 306
Kippasto, Jaan 209, 230
Kirik, Hendrik 158
Kirik, Johann (Juhan) 148
Kirik, Mart 155
Kirikal, Avksendi 67
Kirkmann, Mihkel 438, 458
Kirkmann, Voldemar 432, 454
Kirsimägi, Jakob 447
Kirsipuu, Henn 372, 450
Kits, H. 25
Kitzberg, August 4
Kivi, August 42, 43
Kivi, Voldemar 49
Kivikas, Albert 17
Kivilaan, Elmar 246
Kivilaan, Jaan 23
Kivilo, Jaan 431, 454
Kivilo, Voldemar 431, 432, 454
Kivimäe, Johannes 444
Kivimägi (Kirimägi), Tõnis 262, 415, 416, 454
Kivioja, August 101
Kiviselg, Anna 157

Kiviselg, Ida 133
Kiviselg, Peeter 133
Kiviselja 235
Kivisikk, Vanda 157
Klaasen, Jakob 134
Klaassen, Juhan (Johan) 133
Klaassen, Marie 133
Klaaving, Valter 413
Klassen, V. 334
Klaus, Rahel 134
Klaus, Robert 134
Klein, Dagmar-Juliana 134
Klein, Erich-Eduard 134
Klein, Ingeborg-Erika 134
Klein, Rachel 134
Klein, Sigrid 134
Koern, Viktor-Johannes 322, 323, 324, 329, 361, 363, 370, 450
Koff, Liidia 134
Koger, Juhan 158
Koger, Martin 40, 153
Kogerma, Karl 444
Koidula, Lydia 4, 68
Koitla, Aleksander 373, 450
Koitla, Eduard 82
Koitmäe, Anti 134
Koitmäe, Ants (Hans) 134
Koitmäe, Elli 134
Koks 306
Kollist, Oskar 106
Kolts, Elli-Helene 134
Kolts, Kalju-Kalev 134
Kolts, Peeter 134
Kont, Anton 444
Kontus, Albert 82
Kontus, Paul 280, 290
Koodi, Arkadi 82
Kool, Rudolf-Martin 50
Koolmeister, Kalev 146
Koolmeister, Mihkel 146
Koolmeister, Viiu 157
Koolmeister, Villem 100
Koop, Heinrich 407
Koppel, Aino 158
Koppel, Aleksander 35, 156
Koppel, Eduard 81
Koppel, Evald 102
Koppel, Hilda 158
Koppel, Karl 82, 212, 224
Kose, Ivan 435, 436, 458
Kostabi, Edgar 368
Kozlovski 134
Kotka 331
Kotter, Ilse 134
Kotter, Peeter 134
Kraam, Anton 392
Kriisa, Alviine 134
Krillo, Jakob 434, 435, 458
Krull, Marta 134
Krull, Marvi 134
Krull, Viktor 99, 134
Kruus, Hans 32, 41
Kruus, Jaan 27
Kruusmann, Hans 268, 269
Kubbo, E. 25
Kubu, Heinrich-August 323, 361
Kuimann, Jaan 425. 450
Kuke, Jakob 423
Kukebal, Artur 399, 450
Kukk, August 271
Kukk, Feodor 358
Kukk, Jaan 98
Kukk, Jakob 423, 454
Kukk, Jüri 354
Kulbok, Johan 378
Kuldkepp, Heino 444, 445, 447
Kuldkepp, Karl 444, 445, 447
Kulgver, H. 25
Kull, Arvi 134
Kull, Heino 134
Kull, Hendrik 134
Kull, Selma 134
Kuller, Endel 313
Kuller, Jakob 23, 50

Kullerkupp, Arseni 134
Kullerkupp, Miralda-Hildegard 134
Kullerkupp, Tiiu 157
Kullerkupp, Tõnu 134
Kulvik, August 101, 103
Kumari, E. 25
Kumari, P. 25
Kumel, Konstantin 435, 458
Kumm, Boris 31, 37, 39, 67, 81, 163
Kumm, Georg 313
Kunder, Marta 437, 458
Kuningas, Karl 231, 450
Kurg, Friedrich 335
Kurg, Ekaterina 134
Kurg, Henn-Hans 106
Kurg, Julius-Heinrich 134
Kurg, Juta 134
Kurg, Lia 134
Kurg, Viva 134
Kurik 256
Kurm, Ella-Rosalie 154
Kurm, Elmar-Reinhold 154
Kurm, Leonhard 400, 401, 450
Kurm, Roman 313
Kurm, Tiiu 154
Kurm, Viive (Viivi) 154
Kurrut 372, 373
Kursk, Emil-Aleksander-Leonhard 19
Kuum, Elvi-Pilvi 148
Kuum, Hella-Maimu 148
Kuum, Hilja-Maimo 148
Kuum, Peeter 99, 101, 148
Kuum, Peeter-Lembit 148
Kuura, Aleksander 373, 450
Kuusik, Aleksander 421, 454
Kuusik, Edmund-Johannes 326
Kuusik, Ermil 352, 353, 366
Kuusik, Fred 406, 407, 454
Kuusik, Helmi 41
Kuusik, Juhhan (Johann) 428, 454
Kuusik, Villem 83, 168, 170, 171, 184, 232, 273, 277, 311
Kuusk, Johannes 399, 450
Kuusner, Hugo 5, 134
Kuusner, Marta 135
Kõrge, Mari 438, 458
Kõrgemäe, Ernst 392
Kõvatoomas, Juhan 303
Kärbis (Kerbis), Konstantin 354
Kärm, Orest 32
Kärner, A. 374
Kärner, Eduard 35
Kärner, Juhan 82
Käsper, Heinrich-Martin 261, 450
Käärmann, Arnold-Friedrich 352, 450
Kööse, Georg 54
Külvet, Dolli 135
Külvet, Eduard 135
Külvet, Toomas 135
Külvet, Veera 135
Künnapas, Friedrich 82

L

Laaman 407, 410
Laane, Ado 135
Laane, Astrid-Ly 135
Laane, Marta-Helene 135
Laane, Oskar 420, 454
Laane, Õie 135
Laanemaa, Herbert 447
Laas, Endel 428, 454
Laas, Heinrich 303
Laas, Jaan 378, 418, 454
Laas, Julius 376, 444, 445
Laas, Maria 151
Laas, Theodor 151
Laasi 287, 378, 388, 430, 447
Laasi, Evald-Heinrich 310
Laats, A. 25
Laatsarus, August 103

Labidas 253
Labo, Martin 431, 454
Labrik, Herman 135
Lage, Jaan 194, 229, 262, 279, 286
Lage, Vladimir 435, 458
Laidoner, Johan 17, 26, 27, 74
Laidve, Georg 98, 103
Lamet, Nikolai 82
Lammet, Helmi 81
Lanno, Alise 435, 458
Laos, Georg 23
Laos, Villem 283, 432, 450
Lapp, Hilda 108, 148
Lapp, Peeter 148
Laretei, Johannes 151
Laretei, Karl 357
Larin, Peeter 186
Lauba, Richard-Herman 152
Laube, Karl 357
Lauer, Evald 81
Laur, August 35
Laur, Jevdokia 406
Laur, Mihkel 271
Laurits, I. 325
Laurits, Veera 36
Leene, Peet 416, 418, 454
Leesment, Hans 5
Leesment, Hendrik 423, 424, 450
Leesment, Johannes 292, 421, 422, 454
Leesment, Juuli 423, 424, 450
Leetma, Arvo 326, 372
Leets, Karl-Eduard 50
Lehtemaa, Arnold 428, 432, 455
Leibur, Anna 151
Leibur, Jaan 151
Leibur, Linda 151
Leibur, Valli 151
Leinjärv, Elmar 82
Leinus, Jaan 82
Leis, Magda 413
Leisman, Georg 153
Leisman, Marta 153
Leisman, Nikolai 153
Leitner, Villem 158
Lelle, Anna 145
Lelle, Evi 145
Lelle, Heino 102
Lelle, Jaan 413, 455
Lelle, Jakob 145
Lelle, Karl 50, 99
Lelleste, Peeter 414, 455
Lembitu, Nikolai 171
Lensment, August 211, 423, 424, 450
Lensment, Elsa 155
Lensment, Hendrik 155
Lensment, Juhan (Johan) 155
Lensment, Liisa 155
Lepa, Endel 421
Lepasalu, August 431, 432, 455
Lepp, Endel 292, 455
Lepp, J. 25
Leppmets, Erich 417, 418, 455
Leps, Erich 69
Letner, Johann 151
Letner, Lilli 151
Letsar, Johann 436, 458
Letsar, Liisa 436, 458
Leus, Anna 135
Leus, Ivan 135
Libe, Leopold 398
Liibus, Eduard 412
Liik, Elvi 135
Liik, Inno 135
Liik, Joosep 135
Liik, Marta-Karoline 135
Liik, Priit 157
Liim, Arnold 392
Liiva, Aleksander 422, 455
Liivak, Karl 286, 287, 429, 432, 455
Lilienbaldt, Juhan 82
Lillaru, Kristjan 417, 455
Lille, Esta 147

Lille, Hilda 147
Lille, Karla 417, 455
Lille, Mihkel 147
Lille, Naima 147
Lilleleht, Marta-Marie 145
Lilleleht, Paul-August 35, 208, 209, 222, 223, 224, 225, 226, 231, 234, 235, 254, 294, 323, 341
Lilleleht, Villem 145
Lilleleht, Villu 145
Lillemets, Kristjan 436, 458
Lillemägi, Voldemar 97
Lillman, Riina 157
Lind, Adolf 274, 276, 277, 281, 283
Lind, Juhan 82, 280
Linde, Liisa 99
Linde, Mihkel 100, 135
Lindoja, Agu 99
Lindoja, Klaudia 135
Lindqvisti, Karl 21
Linnas, A. 407
Linnas, Albert 78, 79
Lippus, J. 25
Lips, Aleftina 135
Lips, Juhan 35, 99, 135
Litzmann (Lietzmann), Karl Siegmund 442
Loide, Elmar 447
Lombak, Anu 154
Loob, Mihkel 82
Looper, Jaan 338
Loorents, Aleksander 387, 450
Loosme, Elvi 158
Loosme, Emiilie 158
Loosme, Karl 158
Looväli, Jüri 35, 36, 38, 40, 41, 160, 338, 370, 397, 442
Lossmann, Arthur 5
Lossmann, Elvi 155
Lossmann, Hans 378
Lossmann, Julius 155
Lossmann, Milda (Hilda) 155
Luhar, Arnold 202, 203, 231
Luhari, H. 25
Luhari, O. 25
Luidelepp, Aleksander 135
Luiga, Oskar 27
Luik, E. 373, 374
Luik, Mats 428, 455
Luik, Aleksander 34
Lukas, Hans 435, 458
Luks, Aleksander 135
Luks, Elsa 135
Luks, Lembit-Leopold-Mihkel 135
Lusik, Ain 36, 40, 50, 135
Lusik, Jaan 436, 458
Lusik, Meta 135
Lusikas, Heinrich 100
Luster, Anton 150
Luster, Liisa 150
Luukas, Juhannes 135
Lõhmus, Albert 418, 455
Lõhmus, Ants 24, 25, 27, 37, 42
Läänemets, Leonhard 399, 450
Lüdig, Mihkel 72
Lüll, Mihkel 425, 455
Lüll, Eduard 425, 455
Lüüs, Lembit 40, 45

M

Maa, Heldur 379
Madalsoo, Jaan 426, 455
Madisson, Jaan 426, 455
Madisson, Johannes 379
Magnussoni (Mangussoni), Jaan 431
Maide, J. 25, 209
Maide, Jaan 5, 27, 158
Maide, Juhan 212
Maimaru, Liisu 82
Maiste, Andrei 427, 455
Makarov, Vassili 135

Maksin (Maksim), Juhan (Johan) 82, 83
Mandli, Heinrich 392
Mango, Maria 135
Mardiat, Mihkel 100
Maripuu, Otto 430, 455
Markson, August 332, 343, 361
Marksoo, Hilda 136
Marksoo, Jüri 22, 27, 38, 73, 135
Martens-Kuutan, Ellen 53, 98
Martin, Alide 148
Martin, Benjamin 148
Martinson, Alide-Rosalie 136
Martinson, An (Ann) 428, 455
Martinson, Edvin-Martin 136
Martinson, Ilmar 158
Martinson, Linda-Maria 158
Martinson, Mihkel-Gottlieb 136
Martinson, O. 25
Martinson, Samuel 100
Martma, V. 25
Martsoo, Mihkel 6, 397
Martveli, August 23
Marus, Georgi (Georg) 264, 420, 450
Masso, Boris 432, 455
Matiisen (Mathiesen), Viktor 263, 451
Matsalu, Roman 386, 451
Matsi, Karl 173
Medvedeva, Niina 407
Meenov, Henn 136
Meenov, Mai 157
Meenov, Marie 136
Meenov, Peeter 136
Meibaum, Maria 141
Meiertal, Hirš 147
Meiertal, Marina 147
Meiertal, Rahil 147
Meimer, Johannes 54
Meimre, Erich 12, 168, 276, 279, 286, 289
Meimre, Karl 22, 97
Melzer, Walther 402
Meltsas, Hans 152
Meltsas, Jaan 152
Meretskov, Kirill 27
Merik, Herta-Emilie 136
Meriloo, Leida 82
Metsaäär, Alfred 375, 451
Mett, Jaan 276
Michelis (Michels), Anton 428, 455
Michels, Karl-Ernst 431, 432, 455
Michelson, V. 43
Mihkels, Grigori 427, 428, 455
Miido, Eustaatius 153
Miido, Henno 153
Miido, Jüri 153
Miido, Klaara-Emilie 153
Miido, Liina 153
Miido, Tõnis 153
Miilberg, Aleksander 412
Mikk, Ants 148
Mikojan, Anastass 18
Milinsky, Tamara 142
Miljand, Erich 136
Miljand, Maria 136
Milver, Hermann 430, 455
Mitt, Juhan 35, 155
Molotov, Vjatšeslav Mihhailovitš 18, 166
Morrisoni, Jaan 51
Muraveiski, Ivan 136
Murd, August 151
Murd, Laine 151
Murd, Maret 151
Murd, Maria 151
Murdlaine, Koit 303, 451
Murro, Andrei (Andres) 31, 38, 81, 163
Murru (Murro), Arnold-Heinrich 211, 451
Muru, Robert 392
Murula, Boris 447

Murumaa, Leonhard 43
Murumets, Andres 370
Mutso, K. 25
Mõttus, Marta 435, 436, 458
Mäe, Hjalmar 442
Mäe, Mihhail 297, 302
Mäehans, Artur 251
Mäepere, Juhan 82
Mäger, A. 25
Mäger, Ella 255
Mäger, Hendrik 148
Mägi, H. 25
Mägi, Ilmar (Elmar) 424, 451
Mälk, Oskar 53, 54
Mänd, Ain 326
Männe (Manne), Enn-Sergei 352, 401, 451
Männiaru, Mihkel 153
Männik, Anton 81, 83
Männikson, Konstantin 83, 170, 232
Männiku, Kaie 136, 163
Männiku, Karl 136
Männiku, Linda 136
Männiku, Marta-Kristi 136
Mätas, Jüri 428, 455
Mölder, Arnold 392
Mölder, Mats 353
Müller, Elmar 392
Müllerson, Eduard 136
Müre, Alfred 378, 451

N

Naan, Adolf 377, 401, 451
Naaris (Naeris), Hendrik 152
Naaris, Anna 152
Naaris, Eduard 102
Naelak, Aadu 451
Naelak, Ado 377
Naisson, Mihkel 269
Naudi, Hillar 149
Naudi, Jakob 149
Naudi, Maie 149
Naudi, Mare 149
Naudi, Olga 149
Naut, August 82
Nessler, Jaak 31, 167
Nihtig, Juhan 32
Niidu, Asta-Marianne 157
Niidu, Jaan 157
Niidu, Jaan-Erik 157
Nirk, Hans 412
Nirk, Helmut 23, 50, 204, 209, 220, 223, 234, 253, 254
Noop, Juhan 23
Noot, Vassili 392
Noppel, Jüri 428, 455
Novožilov, Ivan 136
Nurk, Johann 288
Nurk, Kalju 100
Nurm, Aleksander 427, 428, 455
Nurmik, August 82
Nuudi, Jüri 370
Nuut, August 427, 428, 455
Nuut, Ernst 136
Nuut, Jaan 156
Nõgesmaa, Tõnis 385, 417, 418, 455
Nõlvak, Avo (Boschko) 146
Nõlvak, Hilda 146
Nõlvak, Rene 146
Nõmm, Aleksander 241
Nõmm, Aliide 157
Nõmm, Anton 136
Nõmm, Emilie 154
Nõmm, Heinhardt (Heinhart, Einart) 416, 455
Nõmm, Jaan-Helmut 154
Nõmm, Ksenja 136, 157
Nõmm, Lehte-Elenora 158
Nõmm, Linda 148
Nõmm, Linda-Marianne 154
Nõmm, Mihkel 157

Nõmm, Peeter 35, 148
Nõmm, Salme-Henritte 158
Nõmm, Voldemar 10, 154
Nõmmik, Gustav 429, 432, 455
Näes (Nääs), Alfred 399, 451
Närep, T. 128

O

Obuhhov, Sergei 98
Oder, Maria 435
Oidermaa, August-Friedrich 23
Oinas, Aksel 264
Oinas, Aleksander 173
Oisaar, Marie-Johanna 145
Oissaar (Oissar), Albert 145, 157
Oja, K. 40
Ojasuu, August 136
Ojavool, Marin 136
Okajev, Grigori 359
Okaspuu, Priidu 378, 451
Oks, Elisabeth 154
Oks, Mihkel 154
Olde, Jakob 231
Olde, Johannes (Juhan) 211, 424, 451
Ollep, Jakob (Jaagup) 23, 50
Olli, August 417
Ollino, Hendrik 36, 338, 420
Ollino, Karl 293, 294
Ollino, Mihkel 374
Orav, Elmar 322, 326, 329, 347, 350, 351, 352, 401, 451
Order, Maria 435, 458
Order, Mihkel 435, 458
Orgusaar, August 182, 323, 343
Orlov, Aleksei 136
Orlova, Jevdokia 136
Orlova, Zoja 136
Orlova, Tatjana 136
Oruste, Olev 313
Oruvee, Aleksander 352
Osi, Endel 420, 455
Ottmaa, Harri-Ferdinand 136
Ottosson, Jaan 418, 455

P

Paalberg, Vassili 401, 451
Paalits, Jaan 23, 50
Paigaline, Emil-Alfred 147
Paigaline, Julie 147
Paim, Astrik 157
Paim, Eo 157
Paim, Hendrik 36, 157
Paim, Olga 157
Paimre, Teodor 406, 407, 455
Paiso, Anton 444, 445
Pajo, Hillar 137
Pajo, Johan 137
Pajo, Roosa-Johanna 137
Pajusoo, O. 25
Pakkal, August 264
Palelus, Karl 432, 455
Pallik, Liisa-Aleksandra 157
Pallik, Lucia-Armilda 137
Palmiste, Leida 138
Palo, Grete 137
Palo, Katarina 137
Palo, Konstantin 137
Palo, Kristi 137
Paltmann, Harri 100
Paltser, 263
Paltson, Jaan 377, 451
Palu, Vello 411, 456
Pank, Evald 23
Pao, Victor 410, 456
Parek, Elsbet 33, 68, 314, 317
Parek, Karl 25, 404, 405, 406, 456
Parmas, Nikolai 267
Parming, Bernhard 7
Parrol, Heinrich 231
Parts, Karl 25, 27
Paru, Peeter 81

Pass, Ernst 137
Pass, Evi 157
Paugus, Arthur 81
Paul, Ilmar 287, 289, 429
Paulberg, Jüri 268, 269, 270, 451
Paulberg, Richard 266, 268, 269, 270, 451
Paulus, Anette 437, 458
Paulus, Karl 437, 458
Pauts, Arseni 137
Pavel, K. 25
Pavelson, Hilda-Marie 149
Pavelson, Juulia 158
Pavelson, Luule 149
Pavelson, Voldemar 149
Pedaja, Ants-Aare 98
Pedanik, Helmut 251
Pedostik, Trofim 82
Peedi, Emma 137
Peedi, Johann-Leonhard 137
Peedu, Maria 146
Peelman, Jakob 67
Peerens, Hans 435, 458
Peeters, Elmar 297
Peetre, Arthur (Artur) 320, 331, 334, 361, 442
Peetrimäe, Aleksander 202
Peetsalu, Jakob 434, 436, 458
Peetsalu, Maie 434, 435, 459
Peetsalu, Marie 435, 459
Peetsalu, Martin 436, 437, 459
Peetson, Ottomar (Ottmar) 290, 451
Pender, Harry 137
Pender, Jüri 137
Pender, Selma Johanna 137
Pent, Anna 406
Permann, Anton 430, 432, 456
Petermann, Ellen 158
Petermann, Helene-Rosalie 149
Petermann, Helju 158
Petermann, Johan 149
Petermann, Karl-Robert 23
Petri, Joh. 325
Piche, Elene 157
Piche, Helju 157
Piche, Neeme 157
Pihelgas, Otto 283, 289, 432, 451
Pihelgasest, Otto
Pihlak, Voldemar 421
Piht, Arseni 447
Piipuu, Aleksander 434, 436, 459
Piirsalu, Aino 158
Piirsalu, Olev 158
Pikklaan, Jaan 413
Pikner, Ado 377, 451
Piksar, Mihkel 100, 137
Pillmann, Jaan 435, 459
Pint, Mart 423, 456
Pitkart (Pitkäärt), Ants 157
Pitkart, Elfriede 157
Pitkäärt, Arnold 146
Pitsalu, Jaan 81, 224
Pleer 357
Pool, Ado 202, 209
Pool, Ain-Matt 155
Pool, Endel 202, 204, 222
Pool, Ida 155
Pool, Julia-Elisabeth 155
Pool, Mall-Ruth 155
Pool, Theodor-Johannes 4, 155
Poolak, August 99
Popp, August 435, 459
Post, Amanda-Ernestine 150
Post, Endel 150
Post, Helle 150
Post, Johannes (Juhan) 150
Post, Ülo 150
Prink, Evald 177
Prink, Felix 150
Prisk, Evald 373, 451
Pruuli, K. 444
Puhvel, Herman 352
Pukits, Jaan 322

Pukk, Arnold 231
Pukk, August 23
Pukk, Oskar 100
Pulk, A. 25
Pulk, Jakob 23
Pullerits, Elmar 145
Pullerits, Linda 145
Pulma, Elise-Alvine 137
Pulma, Johannes 137
Pumbo-Aadamsoo (Bumbo), Johann 173
Pung, Hans (Ants) 431, 456
Pung, Mihkel 74
Puskar, V. 25
Putin, Vladimir 49
Puun, H. 25
Puurand, A. 25
Puusaar, Karl 391, 393
Puusild, Johannes 137
Puusner, Marie 134
Puussaar, Anton 290
Põdra, Johanna 137
Põld, Anna 157
Põld, Elmar 377
Põld, Jaan 81, 216, 217, 218
Põld, Juljus (Julius) 303
Põld, Richard 137
Põld, Uno-Harald-Peeter 444
Põldsaare, Alfred 267
Põltsam, Allan 137, 163
Põltsam, Kaare 137
Põltsam, Karin 137
Põltsam, Karl 137
Pärgmaa, Mihkel 271
Pärn, Ado 285
Pärn, Aleksander 224
Pärn, Alide-Helene 137
Pärn, Artur-Emil 137
Pärn, Johannes 423, 456
Pärn, Juhan 82
Pärn, Mihkel 426, 444, 456
Pärn, Milvi 148
Pärn, Olaf 434, 435, 459
Pärn, Olga 423, 456
Pärn, Oskar 38
Pärn, Pärja 137
Pärn, Taavi 137
Pärna, Alma-Alvine 148
Pärna, Erich-Heinrich 148
Pärna, Jaan 148
Pärna, Mari 102
Pärnoja, Anton 431, 432, 456
Pärnoja, Hans 280
Pärnsoo, Jaan 81, 83
Pärtel, A. 325
Pärtel, Andrei 388
Pärtels, A. 25
Päts, Konstantin 4, 11, 31, 46, 73, 74, 316, 334
Püss, Elmar 325
Pütt, Voldemar 432, 456

R

Raad, Aleksander 378, 451
Raadik, Jaan 183
Raal, Jaan 101
Raap (Krapp), Harald-Samuel 292, 451
Raap, Heino 400, 451
Rae, Tarmo 444
Raid, Elfriede-Elise 138
Raid, Juhan 82
Raid, Jüri 388, 417, 456
Raid, Kondrad 138
Raid, Leho 138
Raid, Taiga 138
Raid, Villem 210, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 225, 226, 233, 234, 241, 247, 248, 249, 250, 252, 253, 254, 255, 299, 301, 305, 341, 375
Raidal, Amalie 146
Raidal, Arvo 146, 157

Raidal, Elmar 146
Raidal, Valve 146, 157
Raidla, Joosep 23
Raidma, Helmi-Johanna 138
Raidma, Juhan 138
Raidma, Urve-Marie 138
Rajala, Aivo 367
Rand, Heinrich 82
Rand, Johan 164
Rand, Mihkel 430, 456
Rander, Albert 147
Rander, Aliide 147
Rander, Milvi 147
Rander, Silvi 147
Randla, Aleksander 23, 338
Randma (Randmaa), Karl 352, 401, 451
Randmaa, Albert-Johannes 399, 451
Randmäe, Heino 447
Randoja, Osvald 447
Randvee, Anna 82
Rannik, Erna 138
Rannik, Gunnar 138
Rannik, Juhan (Johannes) 138
Ranniku, Leho (L. Kohv) 376, 401, 451
Ratas, A. 25
Ratas, Herman 392
Rathfelder, Friedrich-Carl 406
Rattas (Ratas), Leopold-Rudolf 434, 435, 459
Rattiste, August 252, 371
Raud, Arnold 172, 231, 239, 296, 403
Raud, J. 25
Raud, Juuli 145
Raud, Peeter 145
Raudkivi, Bernhard 425, 456
Raudkivi, Karl 425, 452
Raudsepp, August 429, 456
Raudsepp, Karl 72, 280
Rausk, Jaan 67
Rautsma (Rautsmaa), Juhan (Johan) 138
Rautsma, Matilde 138
Ravila, Tõnu 138
Rea, Vladimir 39, 40, 44, 45, 79, 81, 83, 90, 171, 308, 309
Rebane, Hilda-Marie 138
Rebane, Martin 138
Redi, Ludvig 52
Rehe, Valentina 138
Rei, August 18
Reidak, Hanna 138
Reidak, Rein 138
Reidla, Aleksander 418, 456
Reier, Johannes 430, 432, 456
Reiksaar, Johannes 420, 456
Reiland, Jaan 81, 83
Reim, Elsa 155
Reim, Helle 155
Reim, Malle 155
Reim, Mart 155
Reim, Paul 25, 155
Reim, Tiiu 155
Reiman, Erich 138
Reimand, Albert 138
Reimand, Alekander 138
Reimand, Erich-Georg 138
Reimand, Liisa 138
Reimann, Alvine-Emmeline 138
Reimann, Arvo 138
Reimann, Hugo-Heinrich 138
Reimann, Theodor-Adolph 429, 432, 456
Reimaste, Juhan 226, 235
Reimets, Juhan 82
Rein, Martin 417, 456
Reinas, Endel 444, 445
Reino, Jaan 331
Reisko, Anton 138
Reitel, Paul 444, 446, 447
Remmel, Martin 152

Remmelgas, Johannes 138
Renner, Johann (Joann, Johannes) 95
Rennit, Edgar 229, 231, 235, 410, 452
Resev, Aleksander 40, 45
Riga, Elmar 375, 452
Rigoldt (Rigolt), Ilmar 377, 452
Riid, Aleksander 417
Riiet, Herman 388, 418, 456
Riimann, A. 263
Riimann, Ebe 436, 459
Riimann, Emilie-Alide 436, 459
Riipulk, Karl 290
Riis, Ado 156
Riis, Georg 290, 426, 456
Riis, Irma 156
Riis, Jaan 156
Riis, Jüri 156
Riismandel, Haljand-Tarmo 98, 139
Riismandel, Mare 36, 139
Riismandel, Villu (Vello) 36, 139
Riisoja, Tõnis 12, 13, 274
Riivits, A. 25
Riivits, Johann (Juhan, Johannes) 231, 235, 452
Ringmäe, Albert 429, 432, 456
Ringmäe, Alide 429, 432, 456
Ringmäe, Karl 430, 432, 456
Rinne, Helene 139
Rinne, Heljo-Helene 139
Rinne, Neeme 139
Rinne, Valter 386
Rist, Aleksander 377, 452
Ristikivi, Aleksander 374, 452
Ristna, Emma 139
Ristna, Jüri 139
Ristna, Maret 139
Ristna, Veronika 139
Ritso, Hans 153
Ritso, Hilda 153
Ritso, Väino 153
Roger, Alfred 148
Rohtla, Nikolai 231
Rohtla, Richard 286, 287, 429, 432, 456
Rohtsalu, Ernst 447
Rood, F. 425, 456
Roolaan, Auguste 82
Roosi, Ants 262
Roosi, Hans 408, 415, 416, 456
Roosmaa, Johan 82
Roosmaa, Kaljo 388, 401, 452
Roosna, Mihkel 435, 459
Roots, Elmar 426
Rosenberg, Anatoli 139
Rosenberg, Erich-Eugen 139
Rosenberg, Georg 139
Rosenberg, Helene 139
Rosenfeldt, Heimar 103, 105, 106
Rotberg, Tõnis 32
Rubin, Jakob 261, 452
Rull, Vello 82
Rumberg, Ilmar 435, 459
Runge 398
Rungi, Artur 406, 456
Ruus, Neeme 32
Rõa (Röa), L. 353
Rõigas, Hans (Ants) 152
Rõigas, Jaan 99
Rõigas, Mari (Marie) 152
Rõõmussaar, Jaan 447
Rõõmussar, Otto 429, 456
Rähessoni, Albert 298
Räim, August 171
Rämmal, Daniel 421, 456
Rätsep, Heidi 154
Rätsep, Hendrik 154
Rätsep, Peeter 154
Rätsep, Prits 154
Rätsep, Toomas 154, 401, 452

S

Saagpakk, Voldemar 392
Saal, Andres 4
Saal, Anton 279, 281, 290, 452
Saal, Elmar-Gerhard 341
Saar, Kolja 157
Saar, Kristjan-Mihkel 407, 456
Saar, Leena 157
Saar, Vladimir 81
Saar, Evald 222
Saarepera, Aleksander 139
Saarepera, Alma 139
Saarepera, Margarita 139
Saarepera, Raimond-Egon 139
Saarepera, Rein-Aleksander 139
Saarniit, H. 25
Saarson, Oskar 378
Saarts, Aleksander 139
Saarts, Andres 373, 375
Saartson, Oskar-Voldemar 401, 452
Saidla, Johannes 100
Saks, Maria 435, 459
Salumäe, Eduard 392
Sang, Paul 98, 456
Sannamees, Ferdi 73
Sapas, Hans 155
Sarv, Natalia 435, 436, 459
Sassi, Voldemar 181
Saul, Johann 426, 456
Savimaa, Endel 374, 452
Schamschin, Peeter 157
Schanin, Georg 139
Schanin, Ivan (Jaan) 139
Schanin, Lidia-Alice 139
Scharapov, Nikolai 139
Scharapova, Olga 139
Schilling, kapten 252
Schmidt, Karl 431, 432, 456
Schultz (Schults), Ulrich 266, 272, 425, 456
Schvalbe, Melanie 139
Seiler, Erik-Vilhelm 157
Seiler, Gertrud 139
Seiler, Maria 157
Seiler, Martin-Meinhard 139, 157
Sein, Edgar 99, 456
Seljamaa, Julius 5, 312
Selteri, Karl 18
Sempelson, Ernst 421
Semper, Johannes 32, 40, 45
Sepp, Boris 32
Sepp, Hugo-Voldemar 131
Sepp, Marie 254
Sergejev, Ivan 139
Sihver, Jaan 444
Siig, Artur 434, 459
Siigla, August 82, 291
Siigur, August 241, 452
Siim, Erich 432, 457
Siim, Hendrik 239
Siim, Mihkel 101
Siimik, Karl 399, 452
Siimonlatser, Osvalt 218
Siinmaa, Olev 73
Siirmets, Peeter 330, 338, 407
Siitam, Erika-Auguste 435, 459
Siitam, Jüri 257, 259, 387
Sild, Evald 209
Sildever, Mari 438, 459
Sildvere, Voldemar 426, 457
Siling, Juhan 430, 432, 457
Sillamik, Kaarel-Juhan 397
Sillart, Rudolf 22, 50
Sillaste, Anna 140
Sillaste, Kristjan 139
Silvere, Albert 140
Silvere, Ants-Peep 140
Silvere, Henn-Mart 140
Silvere, Kaarel 140, 152
Silvere, Leonore 140
Silvere, Maimu 140

Simmo, Mihkel-Theodor (Teodor) 54, 103, 106
Simson, Jaan 150
Simson, Katerina 150
Simson, Michail 295, 297, 298, 303
Simson, Valentina 150
Sinilaid, Kirill 407
Sinka, Albert 420, 457
Sirel, Voldemar 82
Sirk, Evald-Heinrich 140
Sirk, Helle-Sirje 140
Sirk, Juuli 140
Sirk, Valentina 140
Sits, Martin 261, 452
Smirnov, V. 171, 172
Soans, Anton-Lembit 73
Soans, Johannes 238, 239, 410, 424, 452
Sommer, Arnold 157
Somson, Johannes 67
Song, Imant (Imanta) 401, 452
Song, Oskar 100
Soo, Hendrik 22
Soodeni, Georg 445
Soodla, J. 25
Soodla, Mihkel 23, 266, 267, 268, 271
Soonets, Helgi 154
Soonets, Margus 154
Soonets, Mari 154
Soonets, Peeter 154
Soonets, Tiina 154
Soonets, Valli 154
Soontak, August 452
Soontak, Jüri 38, 48
Soontaki, August 272
Soosaar, Jüri 67
Soosaare, Juhan 171
Soosalu, Jaan 447
Soosalu, M. 386, 387
Soots, Anna 148
Soots, August 99, 147
Soots, Ella-Elisabet 147
Soots, Jaan 27
Soots, Kermo 147
Soots, Lembit 158
Soots, Leo 158
Soots, Maimu 158
Soots, Õie 158
Sooveer, Adele 140
Sooveer, Albert 140
Sooveer, Maie 140
Soover, Johannes 82
Soovik, Johannes 81
Soovik, Mart 423, 457
Sossi, Jaan 23
Spiegel, Ella 140
Spiegel, Friedrich 140
Spiegel, Friedrich-Julius 140
Spriit, H. 334
Stalin, J. 174
Starkopf, Anton 68
Starõhh, Makar 170
Stimmer, Eduard 423, 424, 452
Stockebi (Stokkebi, Stokkeby), Herman-Hans-Joachim 25, 43, 372, 339, 444, 445
Suburg, Lilli 4
Suitso, August-Johannes 445
Sulg, Heino 401, 452
Suluste, Juhan 153
Suluste, Leena 153
Suluste, Liidia 153
Sumberg, Linda 147
Sumberg, Villem 147
Sume, August 35
Sumeste, Hans 140
Sumla, Feliks 423, 457
Susi, Kalev 392
Sutt, Eugen 444, 445
Sutt, Juhan (Johannes) 399, 452
Sutt, Kristjan 427, 428, 457
Sutt, M. 325
Suurevälja, Aksel 140

Suurevälja, Georg 140
Suurevälja, Taive-Alide 140
Suurkivi, Hermann 378
Suve, Anna 140
Suve, Priit 22, 27, 37, 65, 140
Sõber, Eduard 145
Sõber, Hilda 108, 145
Sõber, Jaak 140
Sõber, Luise-Alvine 140
Sõber, Peeter 145
Sõber, Rudolf 36, 157
Sõmer, Augustin 372, 452
Sõmer, Johan-Eduard (Juhan-Eduard) 23, 50, 221
Säde, H. 379
Sänk, Otto 101
Säre, Arvi 102, 157
Säre, Karl 163
Särgava, Karl-Ernst 4
Sääsk, Kusti (Gustav) 400
Sööni 83, 376
Sööt, Uku 82
Sügis, Artur 140, 164
Sügis, Evi 140
Sügis, Miia 140

Š

Šamšina, Nadežda 140

Z

Zauer, Vassili-Vilhelm 98
Zauer-Birkmann, Maria 140

Ž

Ždanov, Andrei 30, 34

T

Taggo, Leonid 435, 459
Tahveldt, Martin 67
Tallo, Ello 141
Tallo, Elsa 154
Tallo, Heino 154
Tallo, Jaan 140, 154
Tallo, Karl 141, 158
Tallo, Kati 158
Tallo, Lehte 141
Tallo, Liia 154
Tallo, Margarita 141
Tallo, Salme 141
Tallo, Tiio 141
Tallo, Valli 154
Talpaku, Karl 399
Talts, Jüri 82, 83
Talts, M. 291
Talu, Vladimir (E.) 411, 457
Talvi, Ernst 290, 429
Talving, Aleksander 414
Tambur, Erna 435, 436, 459
Tamm, A. 36
Tamm, Ain 149
Tamm, Aleksander 199, 202, 331
Tamm, Anna 149
Tamm, Jaan 141
Tamm, Jakob 149, 158
Tamm, Johan 262, 387, 452
Tamm, Johann-Heinrich (Johan-Heindrich) 37, 39, 40, 43, 45, 47, 53, 107, 241
Tamm, Juhan 141
Tamm, Karl 60
Tamm, Lehti 149
Tamm, Lidia 141
Tamm, Natalie 149
Tamm, Rein 141
Tamm, Vambola 352, 401, 452
Tamm, Vladimir 141, 295, 452
Tammai, Anton 428, 457
Tamman, Kadri 137
Tammann, Peet 422, 457
Tammann, Sigurd 422, 457

Tammann, August 422
Tamme, Georg 425, 457
Tamme, Jaan 425
Tamme, Reinhold 82
Tammela, Oskar-Voldemar 432, 457
Tammela, Paul 264
Tammoja, Mart 102
Tammsar (Tammsaar), Aleksander 151
Tammsar, Elve 151
Tammsar, Helju 151
Tammsar, Linda 151
Tammsoo, Tarmo (Ernst) 103
Tampu, Maria 438, 459
Tamro, Arnold 406, 457
Tarando, Aleksandra 141
Tarando, Peeter 97, 141
Tarkpea, Amalie 434, 435, 459
Tarm, Juhan 447
Tars, Arvid (Arved) 444
Tasso, Jaak 401
Tavast, Johannes 54
Teder, Hendrik (Heinrich) 231, 424, 452
Teder, Juhan 101
Teder, Veljo 322, 323, 380
Teearu, Jaan 152
Teearu, Juuli-Alide 154
Teearu, Kadri 154
Teearu, Nelli 154
Teearu, Peeter 154, 156
Teearu, Richard 244, 246, 256
Teemant, J. 25
Teesalu, A. 25
Tenno A., 25
Teoste, Anton 156
Teoste, Jaan 156
Teoste, Lilli 156
Teoste, Sofia 156
Tepandi, Jaak 48
Teras, Robert 40, 47, 65
Terase, H. 31
Terlap, Arnold 82
Thimmi, Woldemar Alexander 294
Thomson, Voldemar 19
Tiidre, August 323
Tiit, Hilja-Johanna 133
Tiitus, Aleksander 23
Tilk, Johannes 23
Tilk, Jüri 426, 457
Tilk, Lilli 413, 414, 457
Tilk, Mihkel 396
Tint, Eduard 141
Tint, Sinaida 141
Tints, Villem-Aleksander-Karl 82, 83
Tolmatševa, Maria 157
Tolmatševa, Zoja 141
Tomberg, Maria 158
Tomingas, Jaan 428, 457
Tomson, Aadu 157
Tomson, Ado 428, 432, 457
Tomson, Aliide-Johanna 141
Tomson, Eevi 141
Tomson, Hendrik 322, 323
Tomson, Hermann 141
Tomson, Jaan 40, 41, 51, 265
Tomson, Tiiu 141
Toodo (Toodu), Peeter 152
Toodo, Aino 152
Toodo, Ella-Kristiine 152
Toodo, Leili 152
Toodo, Linda 152
Toodu, Eduard 374, 375, 453
Toom, Osvald 291
Toomasson, Johann 438, 459
Toome, Endel 35, 141
Toome, Paul-Peeter 54, 103, 105, 106
Toomela, Nikolai 65
Toomingas, Elmar 35, 291, 294, 307, 361, 363, 371, 372, 398
Toompere, Ants (Hans) 145

Toompere, Mare 145
Toompere, Viiu 145
Toompere, Vilma-Eha 145
Toompere, Ülo 145
Toomsaar, J. 25
Toomsalu, Aleksander 13, 422
Toomsalu, Martin 81
Toots, Ado 82, 83
Tormet, A. H. 444
Toro, Voldemar 392
Tosso (Tasso), Jaan 352, 452
Treial, Jaan 444
Treumann, Jakob 434, 435, 459
Treumann, Melania 434, 435, 459
Tributs, Vladimir 178
Tross, Hans 444, 445
Truhhova 407, 410
Truu, Erich-Johann 377, 453
Truuvert, Aleksander 378
Tuisk, Mihkel 23, 40, 41, 397
Tust, Johannes 194
Tõnisson, Ago 141
Tõnisson, Aino 141
Tõnisson, August 141
Tõnisson, Johan (Juhan) 379, 384, 388, 418, 453
Tõnisson, Udo 141
Tõnisson, Vello 141
Tõnissoo, Elmar 50
Tõns, Hans 257, 453
Tõnsing, Mihkel 150
Tõnts, Johannes 82
Tõrva, Vladimir 81
Tõrvand, Juhan 5
Tõrvand, Marie-Rosalie 148, 163
Täets, Alfred 11
Tähepõld, Martin 418, 457
Tähiste, Lidia 141
Tähiste, Liina 157
Tähiste, Lya 435, 459
Tähiste, Martin (Märt) 35, 141
Tähiste, Robert 46, 50, 81, 308
Tünder, Anna 149
Tünder, Johannes 149

U

Udu, Horst 435, 436, 459
Uik, Albert 97, 457
Uluots, Jüri 19, 20, 28, 74, 335
Ungru, August 149
Ungru, Elve 149
Ungru, Liidia 149
Unt, Alfred 158
Unt, Enno 158
Unt, Ilmar 149
Unt, Kalle 157
Unt, Laine 158
Unt, Linda 157
Unt, Maksim 31, 32, 40, 45, 78, 357
Unt, Mart 103, 157, 275
Unt, Otilie-Eva 149
Unt, Valve 149
Urmaste, Feliks 141
Urmaste, Ida-Vilhelmine 141
Urmaste, Mihhail-Bruno 141, 142
Urvet 407, 410
Uuevälja, Mihkel 377, 401, 453
Uus, Rudolf 37
Uustalu, Hans 331
Uustalu, J. 36

V

Vaga, V. 25
Vahelaid, August-Julius 82, 83
Vaher, Lembit 412, 457
Vahtra (Vahter), Salme-Johanna 435, 436, 459
Vahtra, Kristjan 407
Vaikla, Mihkel 417, 457
Vaimand, Aleksander 13, 218
Vaimand, Juhan (Johann) 105, 106, 401, 453

Vaino, Oskar 431, 432, 457
Valga, Jaan 142
Valguta, Aleksander 150
Valk, Jüri 68
Valkivi, Lembit 399, 453
Vallimäe, Gustav 392
Valliste, Enn 421
Valter, Heinrich 142, 392
Valter, Hillar 142
Valter, Liisa 142
Vanatoa, Anna 135
Varendi, Ants 142
Varendi, Juhan 142, 157
Varendi, Maria 142
Vares, August 82
Vares, Jakob 38
Vares, Johannes 21, 31, 32, 44, 52, 67
Varve (Varre), Artur 352
Vasiljev, Vassili 98
Vasko, Karl 99
Vassil, Jaan 142, 157
Vassil, Paul 142, 157, 164
Vau, Efrosiinia 142
Vau, Irina 157
Vau, Juhan-Voldemar 142
Veelma, Leonhard 392
Veemees, Alfred 23, 50, 145
Veemees, Ene 146
Veemees, Minna-Pauline 145
Veeroja, Elise-Johanna 150
Veeroja, Leida 150
Veeroja, Mart 150
Veersalu, Aleksander 23
Veinberg, Liisu (Liisa) 427, 428, 457
Veinberg, Mart 427, 428, 457
Vellastu, Vello 101
Vellesoo, Edgar 447
Wendti, Alfred 442
Verigin (Virigin), Apollon 142
Verigin, Johannes 142
Verigin, Ludmilla 142
Vesset, Elja (Elias) 142
Vessik, Arnold 313
Vestman, Vladimir 67
Vestmann, G. 50
Viekmann, kapten 252
Viikberg, Karl (Kaarel) 268, 270
Viilik, Aleksander 447
Viks, Karl 142
Viks, Liina 142
Viks, Udo 142
Vilgats, Mihkel 435, 436, 459
Vilgats, Richard 406, 407, 457
Viljak, Linda 418, 457
Vill, Adalbert 231
Villemi, Aime 155
Villemi, Alma 155
Villemi, Hans 155
Villido, Feliks 142
Villido, Heino 142
Villido, Juhan 142
Villido, Sinaida 142
Villmann, Eugen 142
Villmann, Ingrid 142
Villmann, Johanna 142
Villmann, Maja 142
Villok, V. 25
Vilumaa, Johannes (Nikolai) 447
Vilur, Evald 289, 290, 453
Vilur, Maido 436, 437, 459
Vilur, Mihkel-Heldur 436, 437, 459
Vinogradov, Aleksei 142
Vinogradov, Vladimir 142
Vinogradova, Jelena 142
Vinogradova, Ludmilla 142
Vinter, Elfriede 431
Virkus, Alide 151
Virkus, Arvo 151
Virkus, Helle 151
Virkus, Henno 151
Virkus, R. 25
Virkus, Udo 444

Virkus, Virve 151
Virkus, Voldemar 151
Virkus, K. 244
Virnamaa, Priidu 99
Virula, Hilda 156
Virula, Lembit 156
Virula, Tõnis 35, 156
Virula, Vaiki 156
Virula, Viivi 156
Visnapuu, Jaan 271, 453
Vits, J. 31
Vits, Vassili 31, 39
Voll, Eduard-Aleksander 81, 83, 202, 205
Voll, Hendrik 146, 157
Voll, Jaan 425, 457
Voll, Liidia-Hilde 146
Voll, Marie 425, 457
Voll, Valve 146
Vorobjov, Ivan 100
Võsa, Elfriede-Erika 157
Väin, Leo 98, 142
Väin, Mare 142
Väliste, Elmar 292, 299
Väljamäe 306
Värav, Arnold 447
Värav, Oskar 81

Õ

Õimoja, Leonhard 157
Õis, Mihkel 390, 453
Õunapuu, Juhan 430, 457

Sisukord

Saateks 3
I. Lõpu algus 16
1. 1939. aasta teine pool 16
2. 1940. aasta esimene pool 20
II. Pärnumaa juunipöörises ja punases katkus 30
1. 1940. aasta juunipööris 30
2. Pärnumaa sovettide hõlmas 49
3. Eesti riikluse sümbolite hävitamine Pärnumaal 68
4. 1941. aasta esimesed kuud Pärnumaal 76
III. Sõjaeelne punane terror 94
1. Idanaabri terroritraditsioonid 94
2. Arreteerimised enne juuniküüditamist 97
3. Juuniküüditamise ettevalmistamine Pärnumaal . . . 106
4. Juuniküüditamine Pärnumaal 126
IV. Venelaste Suure Isamaasõja algus Pärnumaal 165
V. Partisanivõitlus Pärnumaal 188
VI. Võõrvõimu vahetus Pärnumaal 308
1. Vereva võõrvõimu lõpp Pärnus 308
2. Omakaitse ja politsei moodustamine ning omavalitsuse korraldamine 321
VII. Pärnumaa Omakaitse lahingud Suvesõjas 346
1. Pärnu-Lihula üldsuund 346
2. Pärnu-Tallinna üldsuund 378
3. Pärnu-Paide üldsuund 389
VIII. Sõjaaegne punane terror ja sõjaohvrid 403
1. Sõjaaegne punane terror 403
2. Sõjaohvrid 434
IX. Pärnumaa meeste Suvesõja jätk 442
Lisa 449
Kasutatud allikad 461
Nimeregister 495

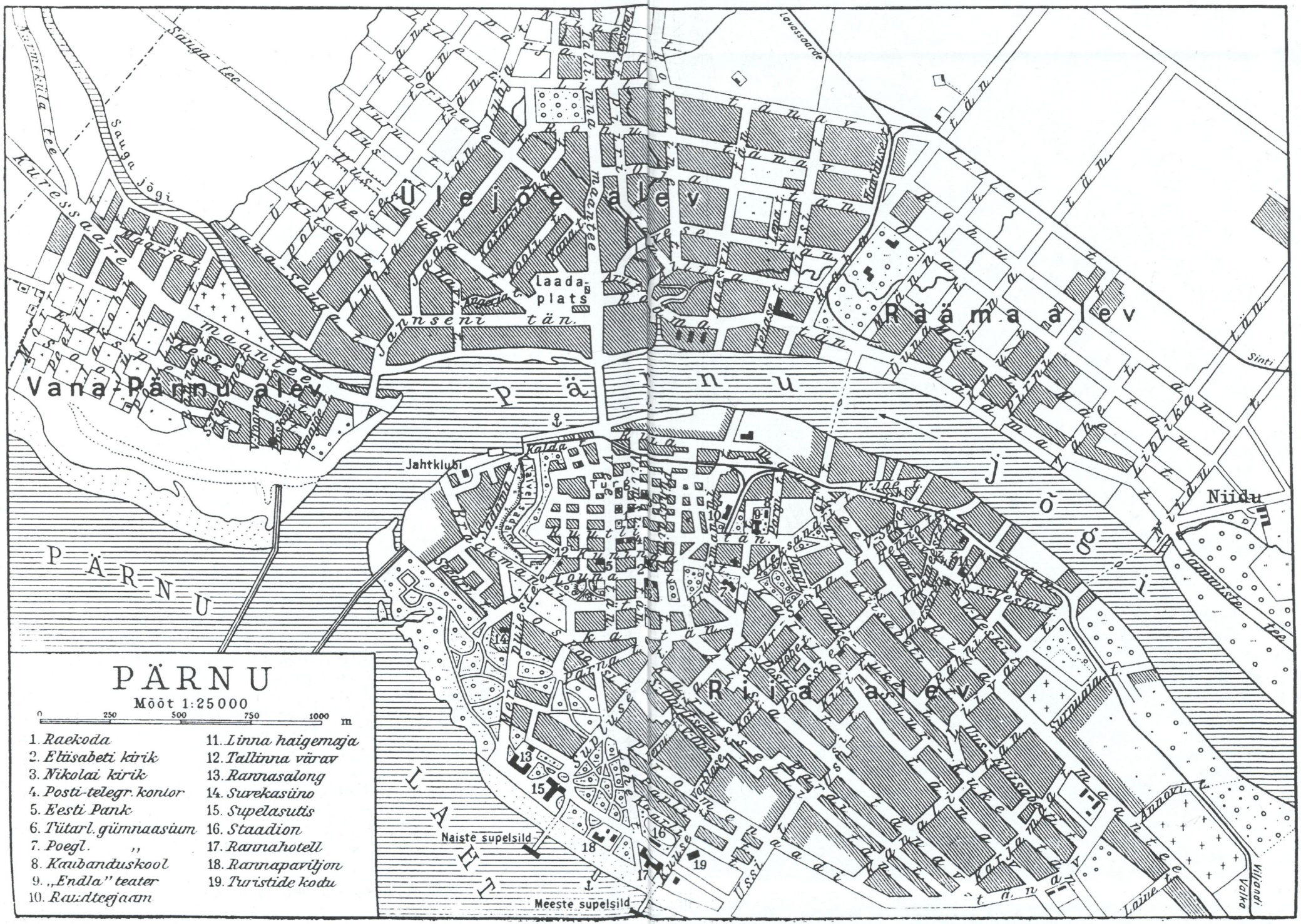
Ülejõe alev
Vana-Pärnu alev
Räämä alev
Riia alev
Jahtklubi
Laada plats
Jannseni tän.
Sauga tee
Sauga jõgi
Kuressaare maantee
Lavassaare tee
Sinti
Nõmme tee
Nõmme
Nõmme tee
Nõmme
Nõmme tee
Nõmme

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU
2-06-08773

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU
2-06-08773

SUVESÕDA PÄRNUMAAL 1941

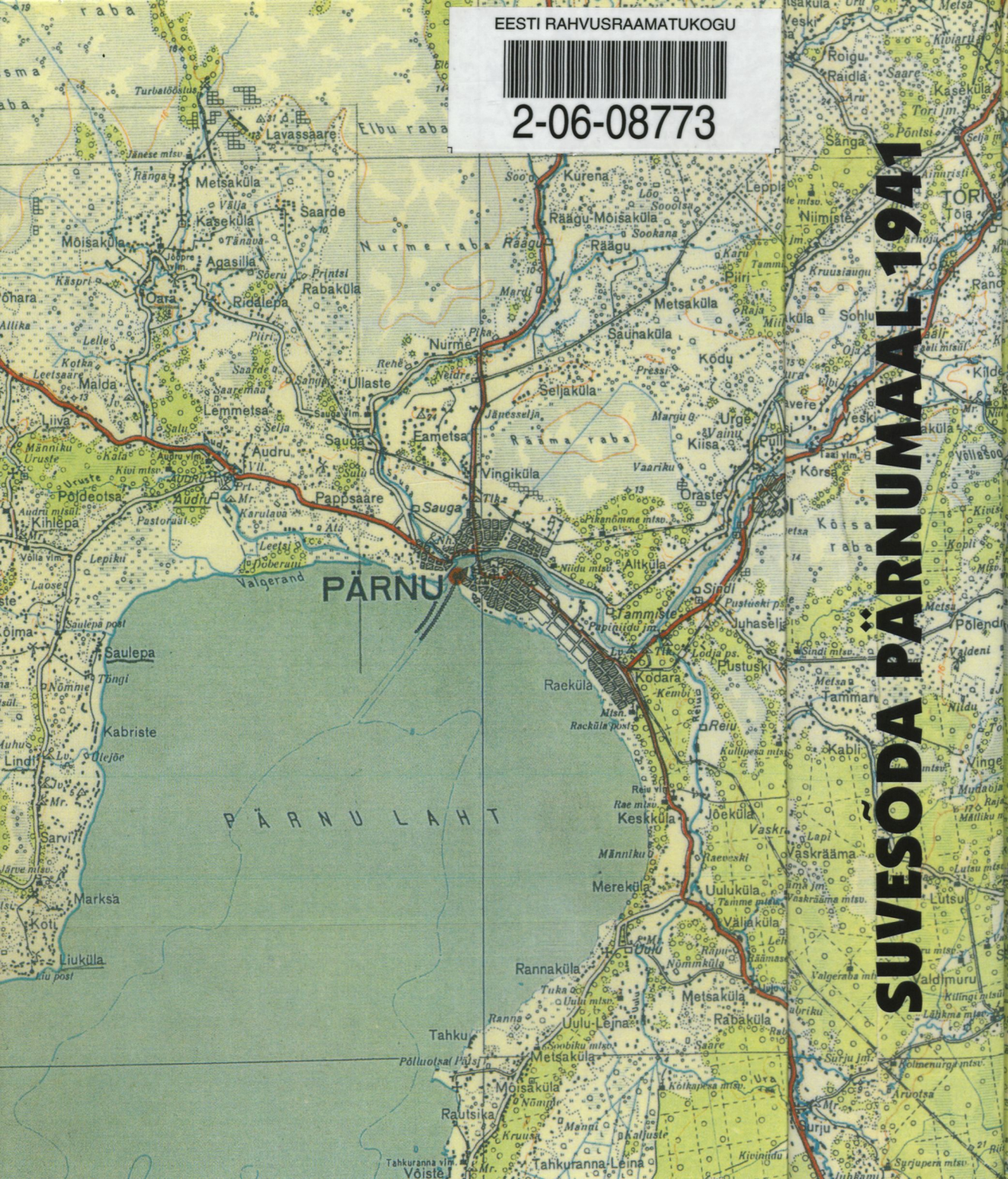

Herbert Lindmäe

SUVESÕDA PÄRNUMAAL 1941

